

92-3
L 648

Jānis Stradiņš

TREŠĀ ATMODA

44258
LATVIJAS ZINĀTŪNĀKADĒMIJA

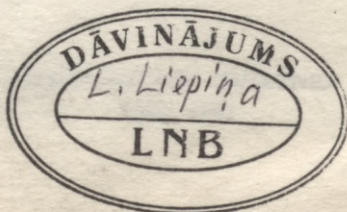
15
Miļo vecāku
Ņinas un Paula Stradiņu
gaišajai piemiņai veltīju

Autors

Jānis
Stradiņš

TREŠĀ
ATMODA

RAKSTI UN RUNAS 1925—1990. GADA
LATVIJĀ UN PAR LATVIJU

47526

Milo veskov
Stara ul. Pava Strojara
Kusina pismena celja
Ljubljana

92-3
L 648

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADEMIJA

1992
10-12

L
9

Jānis
Stradiņš

TREŠĀ ATMODA

RAKSTI UN RUNAS 1988.—1990. GADĀ
LATVIJĀ UN PAR LATVIJU

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RĪGA 1992

63.3 (2 L)
St 631

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0306054088

p2rb.12. V 2009. J.B.-n.

p2rb.5.XII 2009. J.B.-n.

Māksliniece ELGA BUROVA

LEONA BALOŽA, JURA un ANDRA KRIEVIŅA, ELMĀRA OŠA, JĀŅA
PAULIŅA, JĀŅA RIEKSTA, VIĻA RĪDZENIEKA, PĒTERA KORSAKA un
VAIRAS STRAUTNIECES fotoattēli, kā arī fotomateriāli no LTF, Latvijas
Valsts, Latvijas Valsts Vēstures, Ebreju biedrības un paša autora arhīva

ISBN 5-7966-054-8

© Jānis Stradiņš, 1992

PRIEKŠVĀRDAM

1988. gads ar visām gavilēm, cerībām, karogiem, biedrībām, trauksmi un arī ar bažām jau ir iegājis Latvijas vēsturē uz palikšanu. Gan nav bijis laika to dziļāk izvērtēt, jo visi joprojām vēl dzīvojam tā dinamiskā turpinājumā. Vai ik dienas nāk klāt kaut kas jauns, vēršas plašumā tolaik aizsākušās domas, uzskati kļūst radikālāki, dzīve aizvien vairāk polarizējas un politizējas. Ļoti ātri pierodam pie viedokļiem, kas pirms pāris gadiem vairākam būtu likušies neiedomājami, neiespējami. Latvija ir pieteikusi ceļu uz valstiskās neatkarības reālu atgūšanu.

Šajā grāmatā autors savācis vienkopus savus kultūrvēsturiskos, populārzinātniskos un publicistiskos rakstus, kas tapuši 1988. gadā, jo šāds gads vairs neatkārtosies, lielās līnijās tas tomēr ir bijis iesākuma gads.* Grāmata tapusi tikpat necerēti un negaidīti, cik negaidīti (jeb varbūt arī gaidīti? varbūt visu mūžu mana paaudze kaut ko tādu bija gaidījusi?) latviešu tautai un Latvijai atnāca 1988. gads. Togad biju paredzējis pavisam ko citu — izdevniecībai mierīgā garā nodot apceru krājumu par ķīmiju un ķīmiķiem. Straujā notikumu gaita tomēr atvirzīja šo nodomu otrā, pat trešajā plānā (ceru gan varbūt pie tā kādreiz atgriezties, jo esmu pārliecināts, nākotnes Latvijā arī ķīmija ieņems savu cienījamu vietu). Pa tam radās doma izdot vienkopus galveno, par ko tajā gadā runāts un rakstīts, lai parādītu, kā viena cilvēka — zinātniskās vai «radošās» inteligences pārstāvja — gaitās atainojušies tautas atmodas procesa strāvājumi.

Liktenis man bija vēlējies piedalīties daudzos Gada vēsturiskajos notikumos — paplašinātajā Rakstnieku savienības plēnumā, Mežaparka lielajā tautas manifestācijā, Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongresā, Latvijas Tautu forumā, sanāksmēs, mītiņos, vairāku nacionālo kultūrbiedrību dibināšanā, uzstāties tajos ar runām, līdzdarboties daudzu programma-tisku dokumentu izstrādāšanā. Turklāt piedalīties ne tik daudz kā darītājam, bet varbūt pat vairāk kā analizētājam, vērtētājam, meklējot sasaisti ar norisēm mūsu tautas tālākajā pagātnē, kā arī vēstures analogijas.

* Sākotnējā iecere bija sniegt šajā grāmatā vienīgi 1988. gada runas un rakstus, taču grāmatas rediģēšanas gaitā tās saturs papildināts arī ar vairākiem 1989. gada (un pēdīgi pat ar 1990. gadal) sacerējumiem, kas loģiski un saturiski piekļaujas iepriekšējiem.

Uzreiz jāuzsver, ka nekad neesmu spējis un vēlējies runāt kā politiķis, bet vienīgi kā kultūrvēsturnieks, kas pagātnē mēģina uzaustīt, varbūt visai bikli, kaut ko nepārejošu, arī nākotnei noderīgu. Tomēr pati dzīve jau pāris gadus apsteigusi šīs domas, arī pats daudzējādā ziņā tagad domāju citādi nekā 1988. un vēl jo vairāk 1987. gadā, tāpēc negribētos, lai lasītājs toreiz sacīto uztvertu kā aktualitāti. Drīzāk tā varētu būt maza ilustrācija tam, kā pamazām, tā pabailīgi, uz neseno pagātņi atskatoties, sākusies latviešu inteliģences atrīvošanās no veciem stereotipiem, no pārāk tālejošiem kompromisiem, bailēm. Daudzas toreiz izsacītās tēzes ir stipri piesardzīgas, mērenas, taču, slimniekam ceļoties pēc ilgas gulēšanas, sveigs gaiss ir jādozē.

Saprotams, Latvijas sabiedrību uzjundīja jau 1986. gada nogale — padomju un amerikāņu sabiedrības pārstāvju tikšanās Jūrmalā, iestāšanās par Daugavu, neformālo organizāciju — Vides aizsardzības kluba, grupas «Helsinki-86» izveidošanās, ekoloģiskās domas sarosīšanās, pēc tam drosminieku pulcēšanās pie Brīvības pieminekļa 1987. gada 14. jūnijā un 23. augustā, «kalendāra nemieru» akcijas un kontrakcijas. Taču toreiz bija iekustināta tautas mazākā daļa, vairākums vēroja notikumus ar simpātijām, interesi, piesardzību, varbūt arī ar bažām. Domāju, ka Jāņa Petera un viņa domubiedru iniciatīva, Latvijas Rakstnieku savienības 1988. gada 1.—2. jūnija plēnums tomēr bija tas, kas noskanēja pāri visai Latvijai kā griezīgs modinātājpulksteņa zvans, lika visai sabiedrībai pamosties, sākt spriest, rīkoties, atgriezties pie tradicionālajām vērtībām. «Trako» radikāļu idejas tika skaisti iesaiņotas mierīgākās, ierastākās, sabiedrības vairumam pieņemamās formās. Protams, visa sākums bija Gorbačova «perestroika», pavērsiens no liberalizācijas uz demokratizāciju, kas šādu notikumu virzību toreiz padarīja iespējamu.

Latvijā, Baltijā cilvēka tiesību ideja drīz pārauga par nācijas tiesību ideju, par tautas pašnoteikšanās un neatkarības ideju. Nācijas sāpju un mērenu lūgumu («pazemīgi es izlūdzos. . .», kā Mārai Zālītei) paudumus drīz nomainīja Plūdoņa «Mēs gribam būt kungi mūsu dzimtajā zemē» un «Lai ligo lepna dziesma». Bet tas jau ir vairāk 1989. gada, ne 1988. gada motīvs (atgādināšu, ka pirmā puslīdz oficiālā prasība par tautas lūgšanas «Dievs, svētī Latviju!» atzīšanu izskanēja tikai Latvijas Kultūras fonda prezidija rezolūcijā 1988. gada 26. augustā, ko man bija tas gods ļoti mērenos vārdos uzrakstīt).

1988. gadā uzdevums bija vēl šaurāks — sabiedrību iepazīstināt vai, pareizāk sakot, atpazīstināt (varbūt pat ne pilnā apjomā) ar noklusēto Latvijas vēsturi, dot vēsturiskas un kultūrvēsturiskas argumentācijas nācijas identitātes un pastāvēšanas (tātad arī pašnoteikšanās) tiesībām. To lielā mērā paveica mūsu rakstnieki, žurnālisti, publicisti, arī vēsturnieki.

Kaut kas šajā ziņā pavīd arī mūsu grāmatā. Dažu vēl nesen mazpopulāru Latvijas vēstures aspektu studijas, ar kurām sava prieka pēc biju nodarbojies gadiem, piepeši izrādījās sabiedrībai vajadzīgas — gan

vēsturisko karogu un ģerboņu problēma, gan Rīgas ielu vecie nosaukumi, gan kultūrvēsturisku pieminekļu saglabāšanas un dažādu tautu kultūru sadzīvošanas jautājumi. Saprotams, ne vienmēr tas, ko mēģināju pastāstīt, atstāstīt, atgādināt, bija kas jauns — vecajā literatūrā vai periodikā, arī trimdas izdevumos daudzas lietas bija aprakstītas, pamatotas. Vēsture nav mana profesija, uzstājos drīzāk kā profesionāls diletants, runājot par tik dažādām problēmām un nozarēm. Tomēr šajā tautiskās romantikas laikmetā kaut ko pasacīt, ierosināt, atgādināt istajā brīdī varbūt tomēr bija vērts.

Kā nekā vēsture ir arī visai pamācoša (lai gan skeptiķi apgalvo, ka vienīgā vēstures mācība esot tā, ka no vēstures neko nemācoties). Nācījas vēsture ir vienots plūdums ar daudziem pavērsiena punktiem (gan no iekšējām likumbām izdugušiem, gan no ārienes varmācīgi uzspiestiem), un šajā plūdomā evolūcijas posmi ir tikpat nozīmīgi kā revolucionāri akti, ja ne vēl nozīmīgāki (kaut arī daudz prozaiskāki). Problēmu mezglu var pārcirst, bet var arī mēģināt atšķetināt. Atbrīvojoties no stereotipiem, ir bīstami veidot jaunus stereotipus. Vajadzīga kritiska domāšana.

Pārskatot manuskriptu, kur viss savākts vienkopus, pašu pārņēma vilšanās — cik daudz triviālu domu un vispārzināmu faktu. Taču šo to atklātībā varbūt esmu pasacījis (vai nodomājis pateikt) pirmoreiz. No otras puses, nekad neesmu tiecies runāt kaut ko pārāk radikālu, saasināt, konfrontēt, kaut arī neliedzu taisnību tēzei, ka kompromiss gan ir labs lietussargs, bet vājš jumts. Lai celtu jauno, no vecā ir jāatsakās. Un tomēr vēsture bieži vien ir sniegusi mācību par bērnu, kas izliets līdz ar netīro ūdeni.

Par grāmatas nosaukumu. Man liekas (ja tas tā nav, tad ļoti atvainojos), ka esmu bijis pirmais, kas, Rakstnieku savienības paplašinātajā plēnumā runādams, lietoju terminu «trešā atmoda», iekšēji oponējot tiem, kas toreiz runāja par «otro atmodu» un tautiskās atmodas jēdzienu saistīja vienīgi ar jaunlatviešiem 19. gadsimta 60.—70. gados. Manuprāt, arī 1915.—1919. gads, latviešu strēlnieku pulku organizēšanās, Šveices emigrācijas un Krievijas bēgļu komitejas darbošanās, Latvijas Republikas proklamēšana un brīvības cīņas ietveramas jēdzienā «otrā tautiskā atmoda»,* jo latviešu tautas vairākumam toreiz bija jāmostas no nacionālās apātijas un nihilisma, tāpēc ka ceļu lauza sākumā autonomijas, bet drīz vien (jau pēc 1—1,5 gadiem) Latvijas neatkarības ideja.

* 1905. gada revolūcijā un sekojošos gados nacionālajam momentam, bez šaubām, bija pakārtota nozīme. Tautas noskaņās dominēja sociālās atbrīvošanās moments. Taču nevar noliegt arī Latvijas autonomijas prasības socialistu revolucionāru — «savienībunieku» (līdz 1913. g. — Latviešu sociāldemokrātu savienība) programmā (M. Valters, E. Rolavs u.c.), arī J. Akuratera, K. Skalbes daiļdarbos. Līdz pirmajam pasaules karam, līdz strēlnieku pulku pirmajām kaujām un vācu okupācijai tautas pašnoteikšanās un Latvijas neatkarības ideja nebija aptvērusi vēl nemamu latviešu tautas daļu un šajā posmā vēl nevar runāt par «nacionālo atmodu». Sk. arī E. Blanks «Latvju tautas atmoda» (R., 1927).

Esmu dzirdējis un lasījis arī citus viedokļus, proti, atmodas vārds jāsaistot arī ar jaunstrāvnikiem un Piekto gadu, tāpat ir runāts par atmodu Latvijā 1956.—1959. gadā. Ja tā, tad mēs pašreiz pieredzētu jau «piekto atmodu». Jaunās strāvas laikā un 1905. gadā, bez šaubām, plaši tautas slāņi modās aktīvai darbībai, revolūcijai, tā varbūt bija politiska atmoda, bet nez vai bija nacionālā atmoda. 1956.—1959. gads skāra vairāk valdošo virsotni (nelielu sabiedrības daļu, kā toreiz atzina Vilis Lācis), ne plašus tautas slāņus, un notikumi Latvijā labi iekļāvās vispārējā tā sauktajā Hruščova «atkušņa» (pēc Iljas Ērenburga stāsta «Atkusnis») koncepcijā, un varbūt arī šajā gadījumā runāt par atmodu nebūtu vietā. Tāpēc, ja gribam un varam runāt par tautisko atmodu ar nacionālo ideju kā dominējošo (kaut gan, protams, ne vienīgo — jo jaunlatviešu darbībā vispārdemokrātiskās un saimnieciskās turības idejas bija ne mazāk nozīmīgas par nacionālo ideju), varbūt trešās atmodas vārds būtu tas piemērotākais. Atliek piebilst, ka visas trīs latviešu tautiskās atmodas sakrīt ar krīzes momentiem Krievijas impērijas vēsturē.

Mani ir nodarbinājusi arī kultūru saskarsmes, daudz kultūru vides problēma, par ko esmu izsacījies Tautu forumā un arī vairākās citās sanāksmēs. Latvijas apstākļos tas ir īpaši svarīgi, gan runājot par Baltijas vācu kultūras mantojumu, gan arī par krievu kultūras tradīcijām Latvijā (par pēdējām runāju vairākās radio un televīzijas pārraidēs 1988. gada jūnijā kopā ar R. Dobrovenski, M. Kosteņecku, Ā. Kļockinu, V. Dozorovu, taču rakstā to izvērsis neesmu, jo šo tēmu dziļi apstrādājis J. Abizovs).

Prāva grāmatas daļa veltīta tradicionālajai tematikai — zinātnes apskatam Latvijā, tikai tajā tikpat kā nav ietverti mani 1988. gada raksti par zinātņu vēsturi, jo tie iziet ārpus grāmatas pamatlinijas. Te gan ir runas Salaspils zinātnieku diskusijā un Latvijas Zinātnieku savienības dibināšanas kongresā. Raksts par Paulu Valdeni saistās ar šī izcilā zinātnieka 125 gadu jubileju 1988. gadā — tas skar ne tikai dažus jaunatrustus faktus par viņa mūža gājumu un pētniecisko darbību, bet arī vispārīgāka rakstura problēmas — zinātnieka saikni ar sabiedrību un savu tautu.

Raksti un runas publicēti sākotnējā veidā, gan labojot dažas faktu kļūdas, izdarot dažus isinājumus, lai novērstu atkārtošanos. Daudzviet precizēti vai mazliet aktualizēti formulējumi, taču nekas būtisks nav kļāt pierakstīts, — vienīgi parindes. Pa šo laiku visi esam strauji progresējuši, daudz kas no pašreizējiem uztveres un atklātības augstumiem liksies novecojis, taču gribējās parādīt arī šo pakāpenisko atbrīvošanos — no maija līdz decembrim — virzībā, procesā, tāpēc teksts pamatā saglabāts neskart.

Pielikumā sniegti nelieli komentāri par rakstu pirmpublicējumiem.

PAR LATVIJAS VĒSTURI UN NĀKAMĪBU

PA LATVIJAS VĀRDA PĒDĀM

MEKLĒJOT LATAVAS UPĪTI KAIMIŅOS — LIETUVĀ

Raksts laikrakstā «Cīņa», 1987. gada 31. decembrī

Man nereti ir ticis vaicāts: kad un kā radies nosaukums Latvija? Lai uz to atbildētu, allaž ir bijis stipri jāpiedomā. Kā administratīvi politisks jēdziens Latvija, bez šaubām, pastāv kopš 1917. gada, bet teritoriālā nozīmē, pat neoficiāli, vēl 19. gadsimta nogalē šis vārds lietots reti, ja nu vienīgi runās un dzejā. Toreiz bija Baltija, Vidzeme, Kurzeme un Inflanti (pēdējā kā Vitebskas guberņas latviskā daļa, kurai tikai 1900. gadā žurnālists Francis Kempis deva vārdu Latgale). Protams, jau 1906. gadā, piemēram, darbojās Latvijas Sociāldemokrātija, jau daudz agrāk rakstīja par latviešiem, latviešu valodu, latgaļiem kā senu cilti (*Letthigalli, Letthi*), bet kad un kā sāka lietot jēdzienu Latvija teritorijas apzīmēšanai? Ja nealajos, tad nupat varam atskafīties uz 150 gadiem, kopš rakstos pirmoreiz minēts jēdziens Latvija.

Tērbatā (Tartu) izdodamajā liberālajā baltvācu nedēļas žurnālā «*Inland*» 1837. gada 3. novembrī (№ 44, S.735) rakstā «No kurienes cēlies latviešu vārds» rodams šāds teikums: «Der Litauer nennt den Letten *Latwys*. . Der Litauer macht aus dem Namen *Latwys*, die Benennung des Landes, in welcher dieser wohnt, *Latwija*» (lietuvietis sauc latvieti *Latwys*. . lietuvietis no vārda *Latwys* veido apzīmējumu zemei, kurā tas dzīvo, — *Latvija*). Raksts parakstīts ar šifru lm (jādomā, ka autors varētu būt Tērbatas Universitātes rektors, vēlākais latviešu-vācu vārdnīcas sastādītājs Krišjānis Ulmanis).

Bet pēc 20 gadiem latviešu avīzē «*Mājas Viesis*» (1857, 40. nr.) tiek publicēts rakstiņš ar šifru A-n (jādomā, ka tā autors ir Juris Alunāns) «Ko tas vārds «*Latvietis*» apzīmē», kur autors šo vārdu atvasina no sena verba «lāt» (saderīgi dzīvot; analogija krievu valodā — «laditj», «ladno»), piebilzdams: «Lātava jeb Latva ir tā vieta jeb zeme, kur saderīgi dzīvo.» Tā laikam pirmo reizi tapis jaunvārds «*Latva*», ko dažkārt dzejā lietojis Rainis.

Turpretī vārds Latvija pirmoreiz latviešu presē, cik man zināms, parādījies «*Pēterburgas Avīzēs*» (1862, 6. nr.) rakstiņā «*Par skolām. II*» šādā kontekstā: «.Vāczeme ir liela plata zeme un vēl labāki tiek apstrādāta kā Latvija» (manuprāt, autors arī varētu būt J. Alunāns?). Tomēr šī vārda pieminēšana vēl ir bijusi nejauša, jo tā gada «*Pēterburgas*

Avīžu» komplektā to vairs neatradu — visur tikai — Kurzemē, Vidzemē, Latviešos, Igaņos.

Taču, pirmoreiz lietots, vārds Latvija tādējādi ir ieticis — baltvācu žurnālā (kurā, starp citu, līdzdarbojās arī Krišjānis Valdemārs, Juris Alunāns, Kaspars Biezbārdis) pirms 150, bet latviešu avīzē — pirms 125 gadiem. Mazliet vēlāk to augstu paceļ Kronvaldu Atis, Auseklis, Andrejs Pumpurs, lai gan skolu grāmatās to vēl meklēt veltīgi.

Par Latvijas vārda izcelsmi un nozīmi savulaik diskutēts diezgan daudz, izteiktas raibas, visbiežāk naivas etimoloģijas (piemēram, kā iepriekš minētā J. Alunāna versija). Tomēr Jānis Endzelīns* par ticamāko atzīst lietuviešu valodnieka Kazimira Būgas viedokli, kurš šo vārdu saista ar Latvas jeb Latavas upīti (krieviski un poliski «*Lotwa*») tagadējās Lietuvas teritorijā. Šāda cilme dota arī jau 1772.—1777. gadā izdotajā Jakoba Langes latviešu-vācu vārdnīcā, proti: «*Latte*, der alte Name eines Baches nach der Litth. Grenze, *Latwietis*, der Lette, weil er daher gewesen».

(*Late* — sens nosaukums strautam aiz Lietuvas robežas, latvietis — latvietis, jo viņš nāk no turienes). *Strauts-pyčes*

Tomēr katrā ziņā plaši izplatīts ir viedoklis, ko atbalsta arī autoritatīvi valodnieki, ka vārdu Latvija kaimiņu teritorijai ziemeļos (gan varbūt šaurākā — Kurzemes — nozīmē) vispirms devuši lietuvieši, saistot to ar mazas robežupītes vārdu. Par to jau sen biju lasījis, tikai negadījās tā īsti pāinteresēties, kas tā par upīti. Līdz šogad (1987.g. — J.S.) radās divi iegānīti to izdarīt.

Pirmo impulsu deva kādreiz izdaudzinātā valodnieka un senatnes pētnieka Augusta Bilenšteina mazmeitas viesošanās Rīgā tovasar. Ciemakukulim viņa bija atvedusi 1984. gadā Rietumvācijā izdoto ļoti interesanto Valtera Ekerta grāmatu** par kuršu, zemgaļu un sēļu robežām ar Lietuvu viduslaikos, kurā atkal atradu pieminētu Latavas upīti. Otrs impulss bija tas, ka reizi piecos gados rīkojam ģimenes izbraidumu uz Lietuvu, atceroties mūsu kādreizējo kāzu ceļojumu uz turieni, un nu sanāca sudrābkāzu reize. Tad arī izspriedām saplānot braucienu tā, lai varētu sameklēt Latavas upīti. Kaut gan tas nebūt nebija viegli, jo sīkā upīte nav atrodama nevienā Lietuvas PSR kartē. Bija tikai V. Ekerta norādījumi un ziņas Mazajā lietuviešu padomju enciklopēdijā par Latavēnu ciemu, gar kuru tekot Latavas upīte.

Tad nu arī kādā traki lietainā augusta dienā devāmies turp — caur Skaistkalni, Biržiem, Vabalninku, Kupišķi, Viešintu (paprāvs ciems, kura

* Endzelīns J. Latviešu valodas skaņas un formas // Darbu izlase: 4 sēj.—R.: Zinātne, 1981.—4. sēj. — 308. lpp.

** Eckert W. Altlettische Siedlung in Kurland. Siedlungsformen und—grenzen der Kuren, Semgaller un Selen. — [Bamberg], 1984.—178 S.

nosaukums stipri atgādina mūsu Viesīti, tāpat kā nelielā Subaču sādža atgādina Subati — vai senatnē tur būtu notikusi iedzīvotāju migrācija?).

No Latvijas robežas bijām nobraukuši jau gandrīz 100 kilometru, lietus bija pierimis, zemiņi pamazām nomalinājusi pauguraine, bet meži vēl nerādījās — tie, slavenais Anikšču sils, sāksies gandrīz tūdaļ aiz Latavēniem. Bijām jau dziļi Lietuvā, tur dzīvoja lietuvieši vien, radās grūtības ar saprašanos un ceļa izdibināšanu — nekādu ceļa rādītāju uz Latavēnu sādžu, nedz Latavas upītes apzīmējuma nebija. Tomēr nācās vien prasīt. Viešintā mums laipni paskaidroja — jābraucot vēl uz priekšu, pa labi būšot pagrieziens uz Troškūniem (ar ceļa rādītāju), pa to ceļu vēl 5—6 kilometri līdz Latavēniem.

Tā nu sameklējām Latavēnus — sādža neliela, atgādina 50. gados iecerētu kolhoza centru, tagad varbūt brigādes centrs, nekāda uzraksta ne iebraucot, ne izbraucot, vienīgi uz autobusa pieturas — «*Latavēnai*». Tāds kā skolas nams, ciema veikals, večuks ar baltu zirgu, pāris pircēju, kas ziņkārīgi aplūko retos ciemiņus. Nē, Latava šeit netekot, upīte esot pie Andronišķiem, un kas nu tā vispār par upi — Šventoja, tā gan esot upe.

Pēdīgi tomēr noskaidrojām, ka turpat lejā kūdras purviņā rodas urdziņa, kas laikam ir tā Latavas straucha sākums. Maza urdziņa, jāsaka, var pāri pārkāpt. Andronišķos, pie skolas, kur Latava ietek Šventojā, tā gan ir jau krietni prāvāka, līdzīga Mārupītei pie Bierīņiem. Upīte 10—12 kilometru garumā, nekā īpaša.

Un tomēr savu bijām uzgājuši — uzņēmām to krāsu diapozitīvos, fotografējāmie lielajā caurtekā zem ceļa.

Aiz Andronišķiem ainava krasi mainās — nāk krāšņas vietas, Šventojas ieleja, Anikšču sils, daudzu lietuviešu rakstnieku dzīves un piemiņas vietas, Biļūna memoriāls augstu kalnā, Puntuka akmens. Sākas istā Lietuva, un tālu vairs nav arī Molēti un Lietuvas (Ignalinas) nacionālais parks. Šis samērā krasās pārmaiņas apkārtnes izskatā vedina domāt, ka te kādreiz varējusi būt robeža starp sēļiem un lietuviešiem (Sēlija vispār ir Lietuvai visradnieciskākais Latvijas novads, kur abu brāļu tautu saskare allaž izpaudusies visspilgtāk). Par to, ka Latava varētu būt bijusi robežstrauchs, liecina arī tas, ka netālu, pie Joniškēles pilsētiņas (Pasvales rajonā), ir arī Latuvas strauchs, vēl mazāks nekā Latava, kas tāpat kartēs nav atrodams.

Bet par Latavas upes nosaukumu lietuviešu vietvārdu speciālists Aleksandrs Vanags* izsaka domu, ka tas varētu būt cēlies no senas saknes *lat-*, *lot-* — plūst, tecēt (īru *lathach* — dumbrājs, senaugšvācu *latto* — māls u.tml.). Tāpat lietuviešu valodnieki 1987. gadā iznākušajā grāmatā «Lietuviu, etnogeneze» raksta, ka *L i e t u v a s* vārds cēlies no nelielas,

* Vanags A. Lietuviu, hidronimu, etimologinis žodynas. — Vilnius: Mokslas, 1981. — 409 p.

11 km garas upītes Lietaukas nosaukuma, kura netālu no Ķernaves (pie Viļņas) ietek Nerē, bet vārds Lietauka savukārt atvasināts no saknes *lie-* (salīdzināsim ar latvisko *liet*).^{*} Šai visai interesantajā grāmatā par lietuviešu tautas cilmi atzīmēts, ka Latvijas un Lietuvas vārdu izcelsme valodnieciski varētu būt tuva un tie abi nāk no hidronīmiem — ūdeņu vārdiem (*liet, lit, plūst, tecēt*)...

Dabiski, viss šeit rakstītais ir tādas vaļasprieka piezīmes — neesmu ne valodnieks, ne vēsturnieks. Tomēr gribēju pastāstīt to, ko esmu izdibinājis, rokoties pa veciem rakstiem un gudrām valodnieku grāmatām. Gribēju pievērst gan mācīto kolēģu, gan plašākas sabiedrības uzmanību Latvijas nosaukuma cilmei. Varbūt taps citas, labāk pamatotas versijas, varbūt kāds varēs sniegt vēl senāku šī vārda pieminējumu rakstu avotos? Katrā ziņā mūsu brauciens uz Lietuvu bija gan saistošs, gan pamācošs, gan ļoti jauks, neraugoties uz vēso, lietaino vasaru.

Varbūt nākamās vasarās vēl kādam ienāks prātā sameklēt Latavas upīti, pēc tam apskatīt Anīkšču pilsētu un tās jauko, īsti lietuvisko apkārtni — automašīnā šāds ceļojums nepavisam nav grūts, turklāt pa ceļam var klusi un labi iepirkties. Bet varbūt būtu jādara kaut kas vairāk — jāuzstāda kaut neliela ceļazīme pie strauta, kas devis vārdu Latvijai: pašreiz tik tiešām ne mazākais raksta gals neliecina par Latavas upītes eksistenci dabā, tik senrakstos vien.

KONSTANTĪNS KARULIS JĀNIM STRADIŅAM

Jūrmalā, 1988. gada 1. janvārī

Sirsniņi sveicieni Jaunajā gadā!

Tikko izlasīju Jūsu interesanto rakstu par Latvijas vārda cilmi. Jūsu ceļojums ir bijis interesants un meklējumi tīri ar žurnālista un detektīva aci! Tikai šaubos, vai vajadzēja «uzsildīt» hipotēzi, kas mudina domāt, it kā latvieši (*leti*) būtu ienākuši no Lietuvas. (Ja runā par sēļu un lietuviešu robežu, tad tas jau neattiecas uz latviešiem, resp., senajiem letiem.) Nosaukumi «Latava» u.tml. ir daudzās vietās. Kāds baltkrievu kolēģis apceļojis Poltavas apvidu un konstatējis, ka vietām upi saucot par *Lora*. (Viņš skaidro: *Poltava* <*но-лорева.) Pievienoju izrakstu (fragmentu) no mana etimol. vārdnīcas manuskripta.

J. Lange gan laikam nav domājis Lietuvas teritorijas upi («gegen der polnischen Grenze») — J. Endzelīns domā te par Latgales vietvārdu, jo te jau bija 18. gs. poļu robeža!

Ar sveicieniem K. KARULIS

Būdam ASV-is (tur pavadīju trīs mēnešus), vairākkārt dzirdēju labus vārdus par Jūsu grāmatām.

K.

* Lietuvių etnogeneze. — Vilnius: Mokslas, 1987. — 255 p.

Latavas upīte netālu no ietekas Šventoajā, pie Andronišķiem. 1987.

NO KONSTANTĪNA KARUĻA LATVIEŠU VALODAS ETIMOĻOĢISKĀS
VĀRDNĪCAS:

latvietis. Atv. no *latvis* < **latuvis* vai **latavis*, kura pamatā laikam upe un novads **Latuva* vai **Latava*; sal. Lietuvas upes nos. Latavā, Latuvā (Šventojas pieteka Anīkšu rajonā), arī Lātupis (Būga II 110, Vanagas 1 102, 2 182). Par senajiem baltu novadu nosaukumiem ar *-uva*, *-ava* sal. *Dainuvā*/*Dainavā* (arī upe un ezers; pr. **Dainawo*), *Tālava*, *Bandava*. Vietvārdi ar *lat-* arī seno baltu cilšu apdzīvotajos rajonos Ukrainā un Baltkrievijā, to vidū *Лораса* **Latava* Ukrainā (sal. arī senkr. *Л(ѣ)раса*, ukr. *Поласа*), *Лорва* < **Lat(a)va* Baltkrievijā.

Vārds *latvietis* cilmes ziņā tieši saistāms ar seno latgaļu cilti, kuras nosaukums dokumentos ir ar divējādu saknes formu — *lat-* (>sl. *lot-*) un *let-*: 11. gs. Ņestora hronikā *лѣтъгола*, vēlākajās krievu hronikās *лѣтъгола*, 13. gs. Indriķa hronikā latiņu valodā *Lethi* (*Letthi*, *Letti*) un *Lethigalli* (*Letthigalli*, *Letigalli*). Šī saknes patskaņa mija parādās arī dažos vietvārdos, piem., lš. *Latavā* kādā 1259.g. dokumentā latiņu valodā ir *Letovia* («ripa Lettowiae», karaļa Mindauga dāvinājuma raksts).

Latgaļu (letgaļu) cilts un vēlāk tautības nosaukuma pamatā var būt senāks upes nos. **Lata*, kam skaņumijā varēja atbilst **Leta* (Būga). Šādi nosaukumi ir arī Latvijā. Jau 18. gs. J. Lange ar vārdu latvieši saistīja Austrumvidzemes upes nos. *Late* (Langes vārdnīcas

rokraksta variantā *Lata, Latava*). J. Endzelīns šajā sakarā min *Latupi*, kas ietek Gaujā. Ir arī vietv. *Letes* (piem., *Letes ezers* Beļavā, sal. lš. *Let-anka*, Vīlijas pieteka).

Vārda sakne laikam ir ide. **let-/ *lot-* > **lat-* 'tecēt' (Būga), no kā **lat-* 'mitrs; purvs, peļķe' (Pokornijs). Sal. gr. *lātax* 'piliens', vidusīru *laih* (<**lati-*) 'šķidrums; purvs', *lathach* (<**latākā*) 'dūņas, dubļi', korniešu *lad* 'šķidrums', kimriešu *llaid* (<**latio*) 'dūņas, dubļi', senislandiešu *labja* (<**labjon-*) 'māls, duļķes', sav. *letto* 'māls'. Bez minētajiem upju nos. sal. vēl šādus hidronīmus: *Lator patak* Ungārijā, *Latorica* (1248.g. *Latharcha*, 1270.g. *Lotrucha, Loturcha*) Karpatos (Ukrainā un Slovākijā), *Latanà* Slovākijā (Ūdolf).

Baltu tagadējie un senākie upju nosaukumi ar **let-/ *lat-* ir g.k. mālzemes un purvu apvidos.

Par saknes patskaņa *e* raksturu latviešu vārda citvalodu formās (piem., v.*Lette*) J. Endzelīns raksta, ka tas nav droši nosakāms (E IV₂ 387; I 5). Citi autori (Blese, Klausīņš) uzskata, ka forma ar *e* bijusi vispirms laikam lībiešu valodā, bet krievu hronikās vārds ar *e* no somu valodas (LKV X 20271, XI 21335). Uzskats par saknes *e* lībisko cilmi sastopams arī latviešu padomju vēstures literatūrā (Zeids). Šādu uzskatu tomēr liek apšaubīt Latvijas un Lietuvas vietvārdi ar *let-* tādos apvidos, kur lībiešu ietekme maz domājama (*Letes kalni Kalncempjos* — Alūksnes rajona dienvidu daļā, *Leteces purvs* Alūksnē, *Letes* Beļavā, Lubānā, *Letikas kalns* Augstkalnē, Dobeles rajonā, un Vilcē, Jelgavas rajonā). Arī Lietuvas upes *Latava* senais latīniskais nos. *Letovia* (<**Letava*) jau minētajā 1259.g. Mindauga [dāvinājuma] dokumentā grūti izskaidrojams ar lībiešu vai vācu valodas ietekmi. Jāsecina, ka eksistējušas cilts (tautības) piederīgo nosaukuma paralēlas formas ar *e* un *a*, bet pirmās pamazām latviešu valodā izzudušas, saglabādamās tikai dažās citās valodās. (Patskanis *ę* > a seno letu teritorijā Latvijas austrumdaļā!) Formas ar *e* ir tuvākas saknes pamatformai. J. Reiteram 1675. g. tekstā ir latīņu formas *Laettonicae* (adj.vsk.gen.) un *Laetticē* (adv.; Reiteris I l un 14); tātad abos gadījumos ar *ae* [e]. Patskaņa platā izruna latīņu valodā var būt tradicionāla un atbilst vārda formām Baltijas somu valodās.

Latava ietek Šventojā (Lietuvā ir divas upes ar šādu nosaukumu!), tā savukārt Nerē (Vīlijā). Nere ir lielākā Nemunas pieteka, Nemuna ietek Baltijas jūrā, tās ūdeņi caur Dānijas šaurumiem un Ziemeļjūru nonāk Atlantijas okeānā — viss ir saistīts, un, ja tā labi visu to apdomā, tad arī Latava vairs neliekas tik maza un nenozīmīga.

LATVIJAS DRAMATISKĀ VĒSTURE

Lekcija «Lettland — eine schwierige Geschichte»

Rietumberlīnes galvenajā (Šēnebergas) rātsnamā 1988. gada 16. maijā

Vispirms — sirsnīga pateicība «Alternatīvajam sarakstam», diskusijas vadītājam Dr. Uvem Milleram-Plantenbergam un Rietumberlīnes padomju-vācu draudzības biedrībai par brīnišķīgo iespēju uzskicēt savas mazās tautas likteni tieši šeit, Berlīnes galvenajā Rātsnamā, vietā, kur tik tieši un dramatiski saskaras Austrumi un Rietumi, kur cauri pūš visas pasaules vēji.

Rietumos Padomju Savienību visbiežāk vienkāršoti dēvē par Krieviju, neapzinoties, ka mūsu milzu valstī krievu ir tikai 52,4% no visiem iedzīvotājiem, ka mūsu zemē dzīvo daudzas jo daudzas nācijas ar dažādu kultūru un vēsturi, atšķirīgu mentalitāti, tradīcijām, likteni. Arī Latvija nu jau gandrīz 50 gadus dzīvo šīs nāciju sadraudzības ietvaros, tā ir ļoti savdabīga republika, viena no rietumnieciskākajām Savienībā, kuras vēsture gadsimtiem saistīta ar Krieviju, bet vienlaikus jo cieši arī ar Viduseiropu un Skandināviju.

Raksturīga Latvijas lauku ainava.

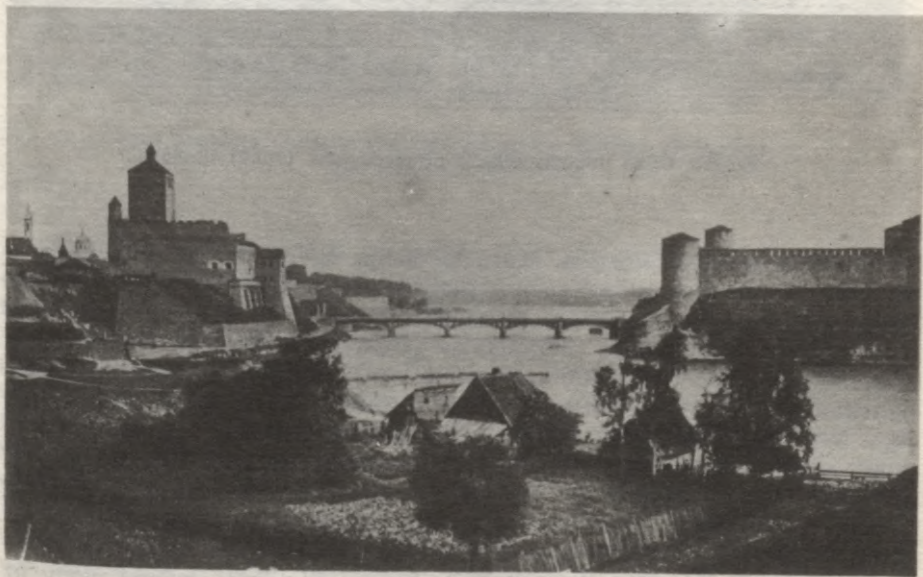
Artura Baumaņa glezna «Likteņa zirgs» (1898), kurā attēloti dramatiski mirkļi Turaidas lībiešu un visas Latvijas vēsturē. Vācu misionāram Teodoriham neražas gadā sazēlusi druva, tāpēc Turaidas lībieši nosprieduši, ka viņš ir burvis, un nolēmuši viņu upurēt saviem dieviem. Lai noskaidrotu, vai dieviem upuris ir tīkams, baltajam likteņa zirgam lika kāpt pāri kailam zobenam. Ja zirgs pāri zobenam vispirms būtu cēlis nāves kāju, tad misionārs tiktu upurēts dieviem. Taču zirgs kāpa pāri zobenam tikai ar dzīvības kāju pat pēc tam, kad viņam tika nomazgāta mugura, lai uz tās nevarētu patverties svešais dievs. Tad lībieši atzina, ka svešais Dievs laikam taču ir spēcīgāks par pašu dieviem, un pieņēma kristīgo ticību. Tas notika ap 1190. gadu.

Lai izprastu tautas raksturu, centienus un rīcību, nepietiek ielūkoties tikai pēdējo gadsimtu norisēs, lai cik svarīgas un izšķirīgas tās šķistu: ļoti daudz ko nosaka balsis un atbalsis, kas nāk no tālās pagātnes dzīlēm un neapzināti un latentī dzīvo tautas apziņā, un rod izpausmi vienīgi nozīmīgos pavērsiena brīžos.

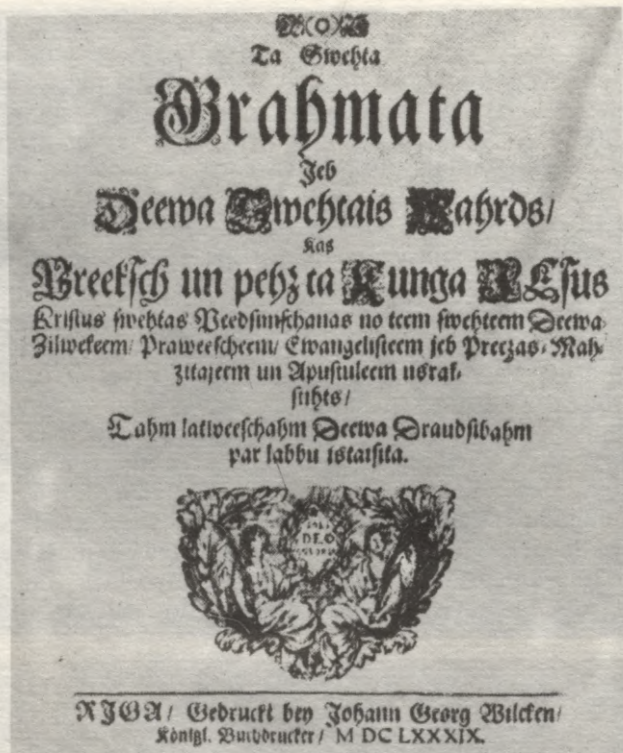
Latvieši — kopskaitā 1,5 miljoni — kā nācija veidojusies no baltu ciltīm, kuras šai teritorijā ienāca pirms 4000 gadiem, asimilējot somugru cilmes pirmiedzīvotājus — lībiešus (pašreiz Latvijā mīt 40 lībiski runājošu cilvēku, šī cilts varbūt beigs eksistēt vēl mūsu paaudzes laikā, bet lībiskais paliek kā svarīgs komponents latviskajā apziņā, nemaz nerunājot par vietvārdiem un teritorijas vēsturisko nosaukumu — *Livonia, Livland*). Tikai trīs valodas — lietuviešu, latviešu un jau pirms vairākiem gadsimtiem

ģermanizētā senprūšu valoda — pieder pie indoeiropiešu valodu saimes baltu valodu grupas — tās ir reliktvālodas, kurās senatnīgās formas saglabājušās vairāk nekā jebkurā no dzīvajām indoģermāņu valodām. Mūsu valodā ir daudz arhaisku formu, mums ir sena un bagāta mitoloģija, folklorā, etnogrāfija, tērpi — tas viss joprojām vēl ir dzīvs vai arī to cenšamies tādu uzturēt. Mazai tautai, kuras eksistence vēsturiski nemitīgi ir tikusi apdraudēta, tas ir vitāli svarīgi, un te nu ir pirmais Latvijas vēstures motīvs — s a g l a b ā t n a c i o n ā l o, k u l t u r ā l o i d e n t i t ā t i, palikt ne tikai vēstures Sarkanajā grāmatā, bet arī aktīvi līdzdarboties pasaules vēstures veidošanā.

Latviešiem saglabāt identitāti nav bijis viegli mūsu ģeopolitiskā stāvokļa dēļ, jo atrodamies starp lielākām un spēcīgākām kaimiņu tautām. Vispirms mūs apdraudēja vācieši. Jau 13. gadsimtā krusta karu laikā tagadējās Latvijas teritoriju iekaroja krustneši, kas mūsu ciltīm — latgaļiem, sēļiem, kuršiem, zemgaļiem, libiešiem — atnesa Kristus mācību. Šogad, 1988. gadā, Krievija lielā pacilātībā svin savas kristīšanas tūkstošgadi; pirms diviem gadiem, 1986. gadā, pavisam klusi atzīmējām Latvijas kristianizācijas astoņsimtgadi, bīskapa Meinharda ierašanos no Zēgebergas Daugavas lejasiecē. Šo atceri galvenokārt svinēja katoļi, kamēr Latvijas ticīgie lielākoties ir luterāņi. Bet ne jau tikai tas: kristīgo ticību te tomēr ieviesa arī uguni un zobenu, nevis ar pārliecināšanu, un tādējādi tika pārtraukta

Baltija kā divu civilizāciju un divu varu robežšķirtne: Narvas kreisajā krastā paceļas Livonijas ordeņa pils, bet labajā — krievu celtais Ivangorodas cietoksnis. 19. gs. beigas.

Ernesta Glikas tulkoātās Bībeles pirmizdevuma (1689) titullapa.

vietējo cilšu dabiskā attīstība. Mūsu teritorija, Livonija, tika ierauta Eiropas civilizācijas un kultūras orbītā, gan tās vistālākajā perifērijā. Vietējām ciltīm tas nozīmēja nacionālu un sociālu jūgu; drīz, 15. gadsimtā, sākās dzimtbūšana, un Eiropas civilizācijas pozitīvie aspekti latviešiem kļuva manāmi tikai pēc 600—700 gadiem. Livonijas valsts, vācu bruņniecība, baltvācu baroni, septiņsimt gadus ilgā svešinieku kundzība, jā, pat dubultjūgs. Mainījās virskungi, Latvijas teritorija tika sašķelta — te valdīja poļi, dāņi, zviedri, lietuvieši, nodibinājās Kurzemes hercogvalsts, pēdīgi 18. gadsimtā Pēteris Lielais un Katrīna II kā iekarotāji integrēja sadalīto Latviju zem krievu imperatoru sceptera (Vidzemi — 1721., Latgali — 1772., Kurzemi — 1795. g.). Baltija nokļuva Krievijas impērijas varā, kura līdz ar to ieguva pieeju Baltijas jūrai un izcirta slaveno «logu uz Eiropu». Piederība Krievijas impērijai Latvijai deva 200 miera gadus, un pamazām, «zem ledus», sāka veidoties vienota latviešu nācija.

Augstas Gudrības Gramata

no Pasaules un Dabas.

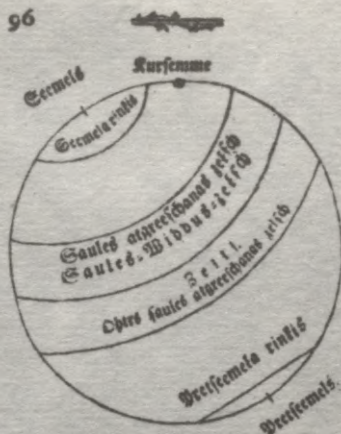
Garoklita

no Schepilles un Sunnakes
Bastizkunga Stender.

Jelgona un Aisputre,
pēc Jekope Friedrike Sing,
1776.

96

Schē tu redsi to femmes slohdi ar fas
wahm preejahm stihpehm, kas lā rēlīs
arridfan us ohtras puffes aplahrt eet.

Nu mahyees. Bistahs taph fem-
mes, kas us abbas widdus, jēlīs puffes
starp teem divi atareeschanas, jēlīem
eet, ir tee karsti femmes. stehli. Jo
tur tā saule pahrt galvu eedama to
femmi lohli eefilda.

Chas

Vecā Stendera «Augstas gudrības grāmatas» titullapa un lappuse ar
Zemeslodes skaidrojumu.

Lai kādu valstu sastāvā arī ietilptu Latvijas teritorija, līdz pat 19.—
20. gadsimtu mijai vienā ziņā viss palika nemainīgs — vācu bruņinieki un
patricieši, iekarotāju pēcteči, paturēja savas privilēģijas: zemes pašpārvaldi,
tiesu sistēmu, vācu valodas oficiālu lietojumu, luterānismu (kopš 1524.
g.) kā valdošo reliģiju gan vāciešiem, gan latviešiem. Rīga un citas pil-
sētas (kuras kopš 13. gs. beigām piederēja Ziemeļeiropas tirdzniecības
pilsētu Hanzas apvienībai) kļuva par bagātām tirdzniecības pilsētām un
veidoja tiltu starp Austrumiem un Rietumiem. Un tas nu ir otrs mūsu
vēstures motīvs — Baltija kā tilts starp Austrumiem un
Rietumiem.

Šajā sakarā jāmin Rīgas bagātās kultūras tradīcijas. 1988. gada rudenī
mēs atzīmējam grāmatu iespiešanas četršimtgadī Rīgā (N. Mollins, Anno
1588). Hartknoha apgāds Rīgā izdeva nozīmīgāko Johana Gotfrīda Her-
dera un Imanuela Kanta darbu pirmizdevumus, arī «Tīrā prāta kritiku»

Johana Eginka glezna «Aleksandrs I atceļ dzimtbūšanu Vidzemē, Igaunijā un Kurzemē 1817. gadā» (1824), kurā romantizētā veidā attēlots dramatisks moments latviešu tautas dzīvē — dzimtļaužu brīvlaišana Aleksandra I laikā.

(1781) un «Praktiskā prāta kritiku» (1788). Rīgas pilsētas bibliotēka, kas pastāv vēl šodien kā Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka un ir vecākā zinātniskā bibliotēka PSRS, tika dibināta 1524. gadā pēc īpaša Mārtiņa Lutera vēstījuma rīdziniekiem. Rihards Vāgners Rīgā uzrakstīja savu pirmo ievērojamāko operu «*Rienci*» (1839). Nupat pēc Latvijas Kultūras fonda ierosmes bijusi Komunālā iela Vecrīgā guvusi Riharda Vāgnera vārdu. Rīgas Doma ērģeles (1884) joprojām ir viens no izcilākajiem šāda veida instrumentiem pasaulē. 1862. gadā dibinātā Rīgas Politehniskajā institūtā, kas bija vecākais Krievijas impērijā, strādāja daudzi ievērojami zinātnieki no Vācijas, Šveices, Austrijas, arī fizikālās ķīmijas pamatlicējs Vilhelms Ostvalds, dzimis rīdzinieks.

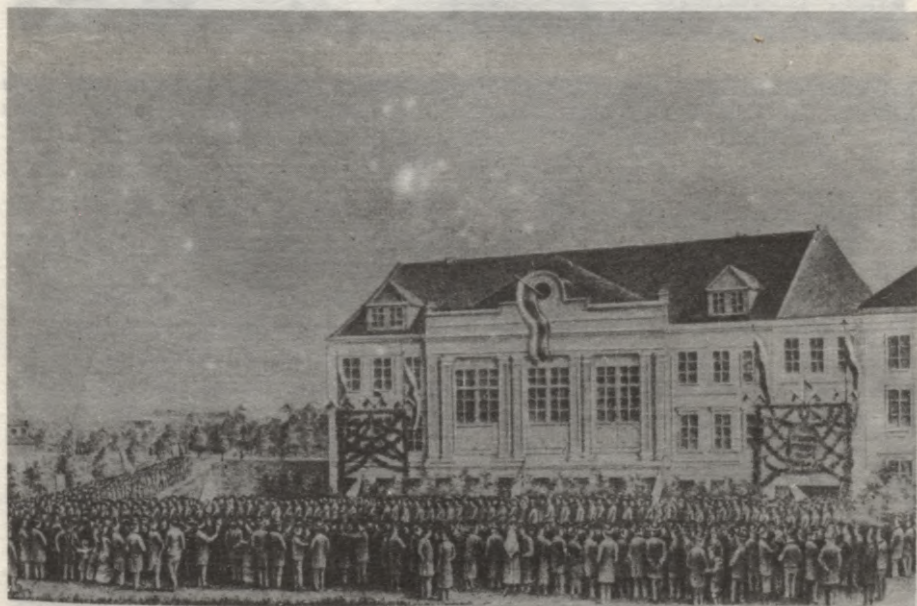
Jā, tas viss ir bijis, taču risinājies tālu no latviešu zemnieku tautas. Ar pateicību atceramies no vācu aprindām nākušo latvju apgaismotāju veikumu — Ernesta Glika Bībeles latviskojumu (1685—1694), Vecā Stendera unikālo dzimtcilvēkiem domāto enciklopēdiju «Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas» (1774) un it īpaši Garliba Merķeļa dedzīgo, antifeodālo grāmatu «Latvieši filozofiskā gadsimta beigās» (1796), taču dzimtbūšanu, vienu no necilvēcīgākajām cilvēka ekspluatācijas sistēmām

Eiropā, Latvijā atcēla tikai Aleksandrs I 1817.—1819. gadā, bet tās austrumdaļā Latgalē pat 1861. gadā.

19. gadsimtā daži vietējie vācieši pievērsās domai par latviešu ģermanizāciju — var minēt daudzus piemērus, kad augstāka sociālā vai kulturālā stāvokļa sasniegšanai latvietis ir kļuvis par vācieti — Maskavā iznāk mana grāmata par Paulu Valdeni, dzimušu latvieti, kurš kļuva par pasauleslavenu krievu un vācu ķīmiķi. Taču bija par vēlu ģermanizēt: pēc Krimas kara Aleksandra II Krievijā iesākās īslaicīga liberalizācija, ar ko tieši saistās pirmā latviešu tautiskā atmoda, tai seko spēcīgs rusifikācijas vilnis Baltijā.

Uz Baltijas vēstures skatuves ar 19. gadsimta 60. gadiem uznāk latviešu nacionālā kultūra, uznāk jaunlatvieši Krišjānis Valdemārs, Krišjānis Barons, Kronvaldu Atis, Juris Alunāns, Fricis Brīvzemnieks. Savācot un sakārtojot dainas, K. Barons atdod latvjiem viņu senās kultūras pamatvērtības (1894. un sek.). Ar Raiņa «Fausta» tulkojumu (1898) un viņa paša oriģināldarbiem latviešu kultūra noliek abitūrijas eksāmenu un pievienojas Eiropas kultūras pulkam.

Latviešu tautiskie centieni no vācu puses atsaucību neguva, toties zināms atbalsts nāca no krievu aprindām Pēterburgā, Maskavā, arī no slavofiliem, kas baidījās no vācu ietekmes palielināšanās Baltijā, it īpaši pēc

Rīgas latviešu biedrības vecais nams (arh. J. Baumanis) ar Pirmo vispārējo dziesmu svētku dalībniekiem, kuri 1873. gada 28. jūnijā kārtojās vēsturiskajam gājenam uz Ķeizardārzu.

Latviešu strēlnieki ar karogiem pēc 1917. gada Februāra revolūcijas. Še izteiktas latvju karavīru un tautas brīvības ilgas, sākumā kā mērena prasība pēc autonomijas brīvā Krievijā, kas jaunos vēstures apstākļos drīz vien kļuva par prasību pēc neatkarības.

II impērijas nodibināšanas Vāczemē, pēc Vilhelma I un Bismarka. Tieši toreiz latvju kultūra nonāca ciešākā saskarē ar krievu kultūru un sāka pozitīvi ietekmēties arī no krievu kultūras un mākslas.

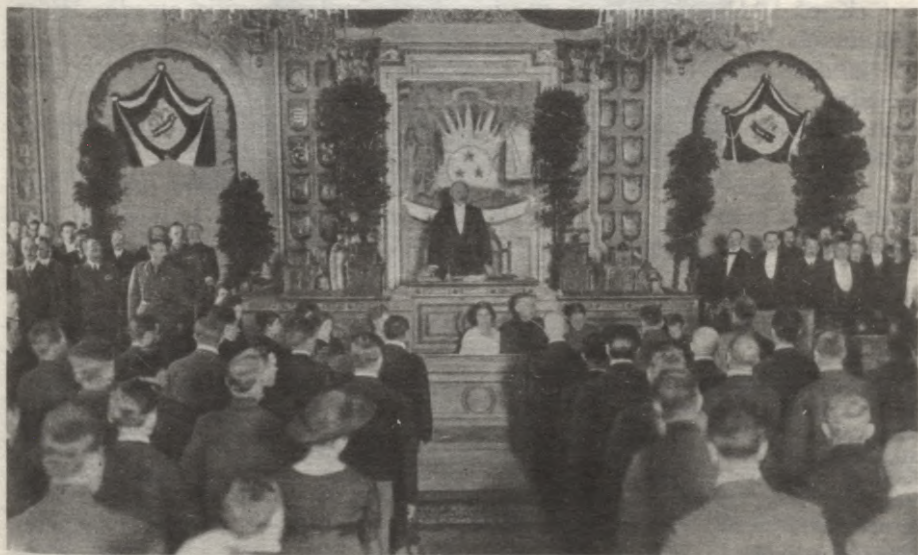
Tuvināšanos krieviem veicināja latviešu proletariāta veidošanās 19.—20. gadsimtu mijā. Latviešu — tradicionālās zemnieku tautas — bezzemnieki devās uz pilsētām, kur ieplūda arī strādnieki no Iekškrēvijas, bet vācu proletariāta Baltijā nebija. Rīga kļuva par industriālu lielpilsētu ar ārzemju kapitālu, kulturālu vietējo darbaspēku un plašu noieta tirgu nepārskatāmajā Krievzemē; iedzīvotāju skaits te pieauga no 103 000 1867. gadā līdz 517 000 1913. gadā. Valdīja liela sociāla spriedze, ko kāpināja nacionālie spaidi. Un te nu mēs esam nonākuši pie trešā Latvijas vēstures motīva — latviešu tautas revolucionārajām, brīvības cīņu tradīcijām.

1905. gadā tika dedzinātas daudzas muižnieku pilis, sekoja drausmas soda ekspedīcijas. Pirmā pasaules kara sākumā (1915) tika izveidoti latviešu strēlnieku pulki, lai aizstāvētu tēvzemi pret ķeizara Vilhelma II tīkojumiem, taču drīz vien strēlniekiem nācās pievērsties gan carismā, gan

karā, viņi pievienojās boļševikiem, Ļeņinam. Sarkano strēlnieku veikums, lai Krievijā uzvarētu padomes, bija liels, dažkārt pat izšķirīgs, viņi ļāva latviešu tautai pirmoreiz pārvarēt savu «bezvēstures lāstu». Vācu neokupētajā Vidzemes guberņas latviešu daļā 1917. gada nogalē par boļševikiem balsoja 72,6%, Latgalē — 51% iedzīvotāju.

1919. gadā Latvijā nodibinājās padomju vara, tiesa, uz neilgu laiku — Rīgā uz piecarpus mēnešiem. To satrieca ģenerāļa Rīdigerā fon der Golca dzelzsdivīzija, Baltijas landesvērs un latviešu nacionālās armijas vienības. Vēl agrāk, 1918. gada 18. novembrī, tika proklamēta neatkarīga pilsoniska Latvija, taču iesākumā tai vēl nebija plaša atbalsta tautā. 1919.—1920. gadā Kārļa Ulmaņa valdībai izdevās gūt uzvaru pār pretiniekiem. Latvijas Republiku 1920. gada 11. augustā atzina vispirms Padomju Krievija un 1921. gada 26. janvārī — arī Rietumu lielvalstis, tās, kuras bija parakstījušas Versaļas miera līgumu.

20.—40. gadi Latvijas vēsturē ir visai pretrunīgi. Nevaru pievienoties pašreizējam oficiālajam viedoklim, kas šo laiku dēvē par stagnācijas vai regresa laiku. Nē, salīdzinot ar cariskās Krievijas sastāvā aizvadītajiem gadiem, tas latviešu tautai bija milzu solis uz priekšu, sevišķi nacionālā ziņā. Pasaules karā šausmīgi izpostītā Latvija ātri tika atjaunota, lieli panākumi tika gūti ekonomikas, it īpaši lauksaimniecības attīstībā, raisījās kultūra, māksla, zinātne, darbu izvērša 1919. gadā dibinātā Latvijas

Prezidents Jānis Čakste (1859—1926) 1920. gada 1. maijā atklāj Latvijas Republikas Satversmes sapulces pirmo sēdi.

1918. gada 18. novembrī tika proklamēta neatkarīga pilsoniska Latvija

Universitāte. Taču netrūka arī dziļu sociālu kontrastu, netika novērsta disproporcija starp Latvijas austrumdaļu Latgali un pārējiem novadiem. Jāatceras 1934. gada 15. maija apvērsums, Ulmaņa autoritārā diktatūra. Bet 30. gadu beigās mazo Latviju, visu Baltiju sāka apdraudēt arī Ādolfs Hitlers.

Trīs dienas pēc Parīzes krišanas, 1940. gada 17. jūnijā, Latvijā ienāca Sarkanā Armija. Ulmaņa valdībai bija jāatkāpjas. 21. jūlijā tika proklamēta padomju vara. Visas trīs Baltijas republikas tika iekļautas Padomju Savienības sastāvā.*

Šie pārkārtojumi notika zem Staļina valdīšanas zīmes. Mūsu vēsturnieki tālāka norises vēl attēlo plakātiski, neparādot to iekšējo dramatismu, dažādu šķiru, sociālo grupējumu, atsevišķu personu nostāju un likteni, nav noskaidrota arī, piemēram, Andreja Višinska loma šajos notikumos. Vēl jāatzīst, ka 1940. gada notikumiem nebija vēsturiskās pēctecības ar 1917.—1919. gadu Latvijā — labākie Padomju Krievijā palikušie vecie latviešu bolševiki, vairums sarkano strēlnieku 1937.—1938. gadā tika represēti, nošauti.

1941. gada 14. jūnijā notika deportācijas arī no Latvijas — uz Sibīriju aizveda daudz gluži nevainīgu cilvēku — bērnus, sievietes, izglītības un kultūras darbiniekus, 14 500 vienā pašā naktī. Tas dramatiski ietekmēja latviešu noskaņojumu un 1944.—1945. gadā izraisīja daudzu cilvēku, it īpaši inteliģences, plašu emigrēšanu uz Rietumiem.

Kopš 1941. gada jūnija gandrīz četrus gadus Latvija atradās Hitlera okupācijas jūgā. Sarkanās armijas rindās pret Hitlera karaspēku cīnījās arī latviešu strēlnieku korpuss, Latvijā darbojās antifāšistiskas partizānu vienības, taču ne mazums latviešu bija mobilizēti arī vācu karaspēkā cīņai pret Padomju Savienību, un tā bija liela drāma gan šiem cilvēkiem, gan visai mūsu tautai, tāpat kā sekojošā emigrācija.

1944. gada 13.—15. oktobrī Sarkanā Armija ieņēma Rīgu, 1945. gada maijā kapitulēja Kurzemes katls. Iedzīvotāju skaits Latvijā no 1,994 miljoniem 1939. gadā bija sarucis līdz 1,485 miljoniem 1945. gadā, tātad

* Lekcijā ir apiets jautājums par Molotova-Ribentropa pakta slepeno papildprotokolu ar sekojošu Latvijas aneksiju un 1940. gada notikumi Latvijā visumā izklāstīti pēc toreiz valdošās oficiālās versijas, gan īpaši to neakcentējot. Tāpat maz parādīti neatkarīgās Latvijas tapšanas un pastāvēšanas pozitīvie aspekti, realizējot latviešu tautas pašnoteikšanos un neatkarības centienus. Jāievēro, ka 1988. gada maija sākumā vēl nebija sasniegts tāds atklātības līmenis, lai par to runātu, it īpaši plašā auditorijā ārzemēs — vēl nebija notikusi nedz 19. Vissavienības partijas konference, nedz Gorbačova — Reigana tikšanās Maskavā, Vīnes sanāksme, nedz arī izskanējušas šo notikumu atbalsi Latvijā Rakstnieku savienības paplašinātā plēnema, 1988. gada vēsturnieku diskusiju u.tml. veidā, arī visas tautas apziņā. Sprotams, zināju, kā «tās lietas tika darītas», bet skaidri un tieši pasacīt to Berlinē (būdams Alfrēda Rubika vadītās delegācijas oficiāls loceklis) vēl neiedrošinājos. Tagad Baltijas valstu aneksija 1940. gadā ir vispāratzīts fakts, par ko izteikušās arī visu triju republiku Augstākās Padomes (bet diemžēl to vēl nav atzinuši ne PSRS, ne Krievijas Tautas deputātu kongresī!).

Rainis (1865—1929), dižais latviešu dzejnieks un domātājs,
viens no «otrās atmodas» galvenajiem rosinātājiem.

par veselu ceturtdaļu (ieskaitot arī baltvācu repatriantus 1939.—1940. g., aptuveni 64 000 cilvēku).

Nacisma sagrāve varbūt izglāba latviešu tautu no fiziskas iznīcības. Himlera ģenerālplānā «Ost» bija paredzēts no Baltijas uz austrumiem deportēt 50% latviešu, igauņu, lietuviešu, no Polijas — 80% poļu, no Rietumukrainas — 65% ukraiņu, no Baltkrievijas — 75% baltkrievu, iznīcināt absolūti visus ebrejus, Ostlandē kopumā 30—40 miljonus cilvēku, lai izbrīvētu vietu vācu kolonistiem. Ja toreiz vīrsroku būtu guvis Hitlers, tad varbūt būtu zudis pats jēdziens Latvija, šodien nebūtu vairs ne latviešu skolu, ne no pagātnes mantoto, ne pēckara gados jaunradīto mūsu nacionālās kultūras bagātību — arī tas jāatzīst.

1941. gada 29. jūnijā, vāciešiem ieņemot Rīgu, gāja bojā Rīgas vēsturiskais centrs ar Pēterbaznīcu, Rātsnamu un Melngalvju namu. Dramatisko Pēterbaznīcas torņa gašanos, riskējot ar dzīvību, uzņēma mūsu fotogrāfijas vecmeistars Vilis Rīdzenieks (1884—1962).

LATVIJAS KAPRAČI

Dzelzsdivīzijas komandieris ģenerālis Ridigers fon der Golcs (1865—1946) un monarhistiskās krievu Rietumarmijas virspavēlnieks Pāvels Bermonts (1884—1973) 1919. gada rudenī. Šie vīri personificēja divu imperiālistisku lielvaru naidīgumu pret latviešu tautas neatkarības centieniem.

Runā Lielvācijas reihskanclers un vadonis Ādolfs Hitlers (1889—1945). Grāmatā «*Mein Kampf*» viņš atzīst, ka Baltijas tautām nav tiesību ne tikai uz valstiskumu, bet faktiski arī uz fizisku pastāvēšanu. Hitlers it īpaši nīda latviešus un nostādīja tos zemāk par citām Baltijas tautām — 1941. gada 12. jūlijā kādā no savām slavenajām «galda runām» viņš izteicās: «Igaunī ir Baltijas tautu izlase. Tad nāk lietuvieši un visbeidzot latvieši...»

Josifs Staļins (1879—1953), VK(b)P ģenerālsēkretārs un padomju valdības vadītājs, kura vadībā tika ne vien anektētas Baltijas republikas, bet arī īstenotas necilvēcīgas represijas pret šo valstu tautām. 1918. gada nogalē, pēc Latvijas Republikas proklamēšanas, viņš gan bija bijis tas, kurš ieteicis proklamēt «neatkarīgu» Padomju Latviju. «Lejins sauca Krieviju par tautu cietumu, Staļins to modernizēja līdz visbaismīgākajam koncentrācijas nometnes stāvoklim, un kā gan var no tautu cietuma radīt tautu savienību, kā var šo cietumu pārbūvēt, uz kāda gan jauna savienības līguma pamata?» — vaicā ukraiņu dzejnieks Ivans Dračs, Ojāra Vācieša prēmijas laureāts.

PSRS un hitleriskās Vācijas savstarpējā neuzbrukšanas līguma parakstīšanas ceremonijā Maskavā, Kremli, 1939. gada 23. augustā — Joahims Ribentrops (1893—1946), Vjačeslavs Molotovs (1890—1986) un Josifs Staļins. Šī līguma slepenais papildprotokols, par kuru pirmoreiz atklātībā tika runāts Nirnbergas prāvas gaitā, sadalīja ietekmju sfēras starp divām lielvalstīm un 1940. gadā laupīja Baltijas republikām neatkarību. J. Ribentrops, hitleriskās Vācijas ārlietu ministrs, pēc Nirnbergas tiesas sprieduma tika pakārts.

Un nu sākās jauns posms Latvijas vēsturē — izpostītās tautsaimniecības atjaunošana, sociālisma pamatu celtniecība. Ir bijis daudz varonības, daudz nozīmīgu risinājumu, sasniegumu, bet bijušas arī dziļi kļūdainas deformācijas. Rīgas rūpnieciskās produkcijas kopapjoms 1986. gadā salīdzinājumā ar 1940. gadu pieaudzis 59 reizes (vēl straujāk attīstījusies mašīnbūve un metālapstrāde, kaut arī pirms kara Rīga taču ir bijusi liels industrijas centrs!), attīstījusies kultūra un zinātne. 1946. gadā tika nodibināta Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, izveidotas jaunas augstskolas. 1949. gadā pamatos tika veikta Latvijas lauksaimniecības piespiedu kolektivizācija. Un 1949. gada 25. martā, atkal vienā naktī, Sibīrijas virzienā bija jābrauc 42 000 zemnieku, gan turīgo, gan vidējo; dzimtenē viņi varēja atgriezties tikai pēc PSKP 20. kongresa, 1956. gadā. Šogad, pēc Latvijas rakstnieku, mākslinieku, komponistu un citu radošo organizāciju aicinājuma, 25. martā Brāļu kapos pirmoreiz notika ļoti plaša piemiņas ceremonija staļinisma upuriem. Tiek domāts par pieminekli staļinisma represiju upuriem. Salaspilī jau iekārtots varens memoriāls hitlerisma upuriem — lai nekas tāds vairs neatkārtotos.

Vēlreiz sacīšu — varam būt lepni par Latvijas sasniegumiem saimniecībā un kultūrā, zinātnē un sportā — tādi 40 gadus patiešām ir bijuši: jauna tehnoloģija rūpnīcās (VEF, RAF), agropilsētas (Ādaži), jaunas spēkstacijas, televīzija, elektrovilcieni, vēl daudz kas cits. .

Taču pašreiz Latvijā, tāpat kā PSRS vispār, runā ne par sasniegto, bet par problēmām — ekonomiskām, ekoloģiskām, sociālām. Apoloģētiku ir nomainījusi kritika, lielākoties konstruktīva. Pēckara rūpniecības plašā izaugsme Latvijā ir bijusi ekstensīva, varbūt pat stihiska, veidojoties pēc vissavienības ministriju un resoru iniciatīvas un diktāta. Ir dominējusi «tonnu ideoloģija», lielo procentu mānija. No tālienes jāieved gan izejvielas, gan darbaspēks. Ievērosim, ka karā Latvija tomēr bija mazāk izpostīta nekā Krievijas tuvējie apvidi un Baltkrievija, ka tā bija vēl saglabājusī rietumnieciskā dzīvesveida iezīmes, šķita gluži pievilcīga — šurp strauzmēm vien plūda cilvēki, kas jaunajā vidē nav pratuši adaptēties. Tagad jaunuzceltie uzņēmumi ir jāpārveido, jāmodernizē, jārekonstruē, domājot vispirms par kvalitāti.

Alfrēds Rozenbergs (1893—1946), viens no nacistu galvenajiem ideologiem, vācu okupācijas laikā okupēto Austrumzemju ministrs (1941—1945), viens no niknākajiem latviešu tautas ienaidniekiem. Rozenbergs dzimis Igaunijā un mācījies Rīgas Politehniskā institūta Arhitektūras nodaļā, kuru beidzis ar diplomdarbu par Krievijas apstākļiem piemērotas krematorijas celtniecību. Viņa senču vidū ir Ziemeļvidzemes Rūjienas apkaimes latvieši, bet attiecīgie arhīvu materiāli iznīcināti vācu laikā. 1941. gada 21. jūlijā viņš parakstīja instrukciju par Ostlandes pārvaldīšanu, kurā paredzēja Baltijas un Baltkrievijas tālejošu pārvācošanu.

Lavrentijs Berija (1899—1953), PSRS valsts drošības ministrs Staļina laikā, viens no nežēlīgākajiem un ciniskākajiem Staļina rīkojumu izpildītājiem, kura vadībā tika represēti arī Baltijas republiku iedzīvotāji. Viņa kompetencē bija arī «nacionālā jautājuma» risināšana PSRS, tajā skaitā arī par savienoto republiku kompetencēm, simbolisku u.tml. Savulaik viņš tika inspicējis arī Rīgu un atpūties Siguldā (stāsta, ka, vingrinājamies šaušanā, bijušajā Rakstnieku pilī sašāvis Jāņa Jaunsudrabiņa (?) gleznu).

Andrejs Višinskis (1883—1954), speciālais Staļina emisārs (PSRS Tautas Komisāru Padomes pilnvarotais pārstāvis), kurš 1940. gada jūnijā — jūlijā vadīja Latvijas iekļaušanu Padomju Savienībā. Kā bijušais meņševiks un renegāts, viņš ar īpašu centību un cinismu izpildīja Staļina necilvēciskos rīkojumus un, būdams PSRS Valsts Prokurors, vadīja bēdīgi slavenās «skatu prāvas» pret N. Buharinu, N. Rikovu, G. Zinovjevu, L. Kameņevu u.c. Vēlāk viņš bija PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks un PSRS ārlietu ministrs.

Straujā augsme radījusi arī ekoloģiskas problēmas — Rīgas rūpnieciskie notekūdeņi joprojām tiek attīrīti visai nelielā mērā, tie piesārņo Rīgas līci, apdraud izslavēto Jūrmalu, kuras stihiskā attīstība arī pārsniegusi jebkuru optimālo variantu. Citi sāpju punkti ir Lielupe, jaunā ķīmiķu pilsēta Olaine, Ventspils osta. Tauta palēnām mostas no sociālās apātības. Plašumā vērsas dabas aizstāvju kustība, īpaši jaunatnes un zinātnieku vidū, notiek ekoloģijai veltīti mītiņi un demonstrācijas, kas vēl pirms pāris gadiem mūsu zemē nebija iedomājami. Stāvokli normalizēt mēģina republikas vadība.* Nu jau kopš vairākiem gadiem tā pūlas apturēt rūpnie-

*Saskaņā ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1989. g. 14. februāra lēmumu par pasākumiem, kādi jāveic, lai tiktu pārtraukts nepamatots iedzīvotāju skaita mehāniskais pieaugums, noteikta obligāta diferencēta iemaksa no 15 000 līdz 25 000 rubļi.

cības paplašināšanu Rīgā, par katru no ārienes pieaicinātu cilvēku attiecīgajai iestādei liekot samaksāt pilsētai 11 000 rubļu. Taču tas ir tikai sākums tālejošai ražošanas pārkārtošanai, lai nodrošinātu kvalitatīvas produkcijas ieguvi un augstāku darba kultūru. Šis process var turpināties gadus un gadu desmitus.

Vēl viena ar kultūru saistīta problēma. Pirms pāris dienām man bija plaša saruna radio «*Sender Freie Berlin*» ar moderatoru Akselu Barkhauzenu, kurā mēģināju atspēkot apgalvojumus, ka Latvijā pašreiz tiekot kavēta, pat apspiesta mūsu nacionālās kultūras attīstība — par pretējo taču varēja pārliecināties katrs berlīnietis, kas dzirdējis «*Ave sol*» triumfālās uzstāšanās, redzējis interesanto latviešu avangarda mākslas izstādi Špandas citadelē vai politiski aktuālos latviešu plakātus Rietumberlīnes draudzības biedrības Majakovska galerijā. Mums ir brīnumaini dziesmu svētki, ir eiropeiski teātri un kori, izkopta tēlotājmāksla, gobelēni, labi komponisti, labas dokumentālās filmas, lielas sociālas atbildības un patosa piesātināta dzeja, sasniegumi zinātnē, piemēram, jaunu ārstniecības preparātu sintēzē, ir nacionālā inteligence, kas kaislīgi mīl Latviju un redzīgām acīm vērtē procesus mūsdienu pasaulē. Bet nu, perestroikas laikā, skan kritiskas balsis, ka jābūt daudz, daudz labāk — un tas pirmām kārtām attiecas uz kultūras iestāžu nenokārtoto stāvokli Latvijā. Pievēršot hipertrofētu uzmanību ražošanai, rūpniecībai, novārtā tika atstāti sociālās infrastruktūras un kultūras objekti, īpaši pilsētās. Valdīja tā sauktais *pārpalikuma princips*, un nu mums ar sāpēm un kaunu jāatzīst daudzu teātru, operas, muzeju, Valsts bibliotēkas, kultūras namu neapskaužamais stāvoklis mūsu tradicionāli augstas kultūras republikā. Pašreiz valdība sastāda programmas radi-

Andrejs Ždanovs (1896—1948), viens no J. Staļina tuvākajiem līdzgaitniekiem, Ļeņingradas pilsētas partijas organizācijas vadītājs. 1940. gadā Ždanovam Igaunijā bijusi tāda pati loma kā Višinskim Latvijā, turklāt, būdams Ļeņingradas pārstāvis Politbirojā, viņš ieteicis ieturēt noteiktāku līniju Baltijas valstu iekļaušanā PSRS sastāvā. Viņš tika uzskatīts arī par izcilu marksisma-ļeņinisma teorētiku vēstures zinātnē, literatūras un mākslas jautājumos, viņš bija arī bēdīgi slavens 1946. gada lēmumu autors par žurnāliem «*Звезда*» un «*Ленинград*». Šie lēmumi graujoši ietekmēja latviešu literatūras, mākslas un mūzikas attīstību pēckara gados, un to sekas bija jūtamas līdz pat 80. gadu vidum (Latvijā gan varbūt mazāk nekā vecākajās «brālīgajās republikās»).

kālam kultūriestāžu uzlabojumam, taču tikai sabiedrības aktivitāte, uzstājība var garantēt, lai viss nepaliktu uz papīra.

Un nu par starpnāciju problēmām. Latviešu skaits Latvijā samazinājies no 73,4% (1935) līdz 53,7% (1979) un joprojām iet mazumā, mums ir ārkārtīgi nopietnas demogrāfiskas problēmas (kuras, starp citu, iesniedzas krietni tālākā pagātnē). Iedzīvotāju skaits Latvijā pieaug gandrīz vai vienīgi uz migrācijas rēķina. Latvieši jau veselu gadsimtu savā stājā ir bijuši stingri internacionālisti, arī Rīga — «lielā galva uz mazā ķermenīša» izsenis bijusi samērā internacionāla pilsēta (pašreiz — ap 35% latviešu). Te, Rietumos, ir mazliet greizi priekšstati par rusifikāciju Latvijā. Latviešu tautu kā tādu iekšēji rusifikācija pagaidām nav sagrāvusi, latviešu skaits neiet mazumā (zemās dzimstības un nelabvēlīgās vecuma struktūras dēļ tas gan paliek praktiski konstants), arī jauktās laulības dod pārsvaru drīzāk latviešu pusei. Latvieši sīkstī turas pie savas valodas un savas kultūras; saprotams, mums ir savas skolas, un mācības rit latviešu valodā. Nav tiesa, ka latvieši dažkārt bērnu karjeras dēļ laiž viņus krievu skolās; lielākajās augstskolās ir gan latviešu, gan krievu studentu plūsmas; uzraksti pilsētās ir divās valodās. Taču pēdējos gadu desmitos, īpaši pēc 1959. gada, nepavisam netika ievērotas latviešu valodas tiesības, jo sevišķi oficiālajā aprītē, atsaucoties uz to, ka daudzi iebraucēji latviski nesaprotot, kamēr vairums latviešu labi zinot krievu valodu. Katra maza tauta pret šādām lietām ir īpaši jūtīga — to savā laikā uzsvēris arī Ļeņins — nevēribo pret sevi tā uztver ar dziļu sarūgtinājumu un aizvainojumu. Nupat šajā aspektā iezīmējies pozitīvs pavērsiens — akcents tiek likts uz to, lai vietējie krievi mācītos latviešu valodu, lai viņi varētu labāk iepazīt vietējo kultūru, tradīcijas, lai Latvijā patiešām sāktos dažādu tautību iekšēja, abpusēja, nepiespiesta un neformāla tuvināšanās. Šādu gaitu vērtē pozitīvi ne tikai latvieši, bet arī daudzi no iebraucējiem, kuri patiešām grib laist saknes Latvijā.

Vispār kopš 80. gadu sākuma pamazām tiek mēģināts labot pagātnes kļūdas vietējo kultūras vērtību izpratnē un saglabāšanā. Nolaistie kultūras un arhitektūras pieminekļi tiek atjaunoti, gan vēl lēni. Jau sākusies vērienīga Vecrīgas restaurēšana, darbā iesaistot arī poļu restauratorus — tam varētu būt Eiropas nozīme, tāpat kā Rastrelli celtās Kurzemes hercogu pils atjaunošanai Rundālē. Nupat vismaz sākam izprast nepieciešamību saglabāt tradicionālo koka arhitektūru mazpilsētās un uz laukiem, kam arī dažā ziņā var būt Eiropas nozīme, sākam kaut cik domāt par skaisto Latvijas lauku ainavu. No aizmirstības tiek celti augšā latviešu kultūras dižgaru vārdi, arī tie, kas miruši emigrācijā, krīt absurdie aizliegumi. Sabiedriskās domas spiediens pērn, 1987. gadā, ļāva paglābt Daugavu no nepārdomātas spēkstacijas celtniecības, kas būtu applūdinājusi plašas auglīgas zemes un brīnumskaišu senleju: PSRS valdība ievēroja iedzīvotāju vēlmes, spēkstaciju necels. Arvien plašākās republikas iedzīvotāju aprindās rodas atbildības sajūta par savu republiku, par kultūras «ekoloģiju». Pozitīvas ierosmes

Nina Andrejeva, Ļeņingradas Tehnoloģiskā institūta docente, kuras vārds 1988. gadā negaidīti personificēja konservatīvās tendences Padomju Savienībā, pie cita simbola — Pētera Lielā pieminekļa Ļeņingradā.

nāk no nesen dibinātā Latvijas Kultūras fonda. Līdzīgi procesi risinās arī Maskavā, Ļeņingradā, Armēnijā, Gruzijā, protams, lielā mērā arī mūsu kaimiņu republikās Igaunijā un Lietuvā — vēstures un kultūras vērtību paglabšanā no birokrātiskā kosmopolītisma un tehnokrātiskās dehumanizācijas.

Jā, prāvā latviešu sabiedrības daļā vēl valda apātija un nostalgija, bet tā sakņojas ne tik daudz pagātnē, cik tagadnē, un to spēs novērst tikai pareiza orientācija uz harmonisku nākotni, ja cilvēki sāks tādai ticēt. Jā, republikā ir cilvēki, kam īsti pa prātam Ninas Andrejevas raksts avīzē «Советская Россия»,* tāpēc sabiedriskajai domai jāpārvar «vecās domāšanas» recidīvi, kas Latvijā vēl ir ļoti spēcīgi. Jā, mūs biedē «masu kultūras» ofensīva, mantu kults. Satrauc jaunatnes problēmas. Tāpat nenokārtotā sadzīve, dažādi deficīti, disproporcijas tautsaimniecībā, nekompetence, tautas ētikas iedragājums. Mūsu diskusijās pietrūkst politiskās kultūras. Mēs atrodamies tālu no ideāla, problēmu ir ļoti, ļoti daudz, taču jau saskatām reālu ceļu to risināšanai.

Un vēl kas še ir noteikti jāpasaka: Latvijā būtiski mainījusies attieksme pret to kultūras mantojumu, ko mūsu zemē atstājuši vācieši, — pret arhitektūras un vēstures pieminekļiem, vecpilsētām, pilīm, parkiem, rakstnie-

* Андреева Н. Не могу поступаться принципами // Советская Россия. — 1988. — 13 марта. Šajā rakstā visai koncentrēti pausti prostaļiniski uzskati, un tas būtībā bija konservatīvo spēku manifests pret M. Gorbačova pārbūves politiku. Raksts 1988. g. 30. martā — 1. aprīlī pārpublicēts Baltijas kara apgabala laikrakstā «За родину». Citiem republikas laikrakstiem, arī «Сіраі», bija visaugstāko instanču telegrāfiska direktīva un vārdisks ieteikums no Maskavas (PSKP CK aparāta) šo materiālu plaši pārdruckāt arī Latvijā, taču M. Gorbačova un A. Jakovļeva iejaukšanās pēdējā brīdī novērsa jau sagatavotā raksta pārpublicēšanu.

Mihails Gorbačovs ar Raisu Gorbačovu Ādažu kolhoza bērnudārzā vizītes laikā Latvijā 1987. gada februārī. Otrā plānā toreizējais LKP CK pirmais sekretārs (vēlāk PSKP CK Partijas kontroles komisijas priekšsēdētājs) Boriss Pugo ar kundzi. Todien gan neviens neparedzēja, kā pēc dažiem gadiem ievirzīsies priekšplānā stāvošo cilvēku likteņi.

cības un zinātnes vērtībām, kultūras tradīcijām. Ja gadsimta sākumā domnēja aizspriedumi, sarūgtinājums, pat ienaidis nenokārtoto agrāro attiecību, baronu patvaļas un soda ekspedīciju, Vācijas agresīvās austrumu politikas dēļ, tad pašreiz no visa tā ne vien inteligences aprindās, bet arī plašos latviešu tautas slāņos tikpat kā nekas nav palicis. Mēs apzināmies, ka arī mums, Latvijā, jā saglabā daļiņa Eiropas kopkultūras, mēs esam lepnī, ka mūsu zemē ir strādājuši Johans Gotfrīds Herders, Reinholds Lencs, Vilhelms Ostvalds. Prāvu sava mūža daļu esmu veltījis, lai pēģinātu to baltvācu zinātnieku devumu, kuri kādreiz strādājuši Rīgā un Jelgavā, — tie ir ķīmiķi Teodors Grothuss, Vilhelms Ostvalds, Rihards Svinne, fiziķis Georgs Frīdrihs Parrots, astronautikas celmlauzis Frīdrihs Canders un daudzi citi. Vienu otru reizi ir nācies dzirdēt pārmetumus no mūsu konservatoriem, taču jau kopš 1958. gada, kopš Hruščova «atkušņa», pēc mana tēva prof. Paula Stradiņa ierosmes, esam spējuši regulāri rīkot Baltijas zinātņu vēstures konferences, kur šai problemātikai ierādīta galvenā vieta. Arī citu nozaru pārstāvji pārvērtējuši agrāko vienpusību. Notiek

konferences «Baltija un Vakareiropa», «Kants un mūsdienas» (1981). Pēc Austrumu līguma noslēgšanas, kopš 1972. gada Rīgā regulāri ierodas baltvācu tūristu grupas, daži no viņiem palīdz rekonstruēt mūsu kopējās pagātnes interesantas sīkdaļas.

Eiropas nākotnes ceļš, manuprāt, ir tautu, valstu, kultūru tuvināšanās ceļš, tam jāiet caur kopējām vēsturiskām reminiscencēm, pozitīvām emocijām. *P e r e s t r o i k a* vajadzīga ne tikai ekonomikā, bet arī domāšanā, tā ir arī garīga kategorija. Ir jānoārda vēsturiski stereotipi, jānoārda ienaidnieka tēls, lai radītu partnera, kaimiņa, jā, pat drauga tēlu, neraugoties uz visu, kas mūs ir šķīris un vēl šķir. To gribu uzsvērt tieši še, Berlīnē, sašķeltajā pilsētā, kuru vēl nesen dēvēja par «frontes pilsētu» un kuras simbols joprojām ir Berlīnes mūris. Lai varētu nojaukt reālo mūri, jānoārda, vismaz jāizdrupina garīgais mūris starp sociālām sistēmām, kultūrām.

Saprotams, neesmu pratis pasacīt visu. Varbūt pat kaut kas no paša būtiskākā ir palicis nepateikts. Taču esmu centies dot konspektīvu pārskatu gan par Latvijas vēsturi, gan par šīs dienas tendencēm. Manuprāt, no sacītā izriet arī tas, kāpēc *perestroika* tieši Latvijā, tieši Baltijas republikās ir uztverta tik nopietni, kāpēc tai te tik daudz piekritēju (un varbūt arī slēptu pretinieku?). Nav nejaušība, ka pats pirmais ģenerālsēkretārs M. Gorbačovs brauciens pa nacionālajām republikām pēc 27. kongresa 1987. gada februārī veda uz Baltiju — uz Latviju un Igauniju. (Jāatgādina, ka Leonīds Brežņevs 18 gados Baltijas republikās netika bijis ne reizes!) Bet tas ir tikai sākums.

Mums, Latvijā, vajadzīgs vēl daudz vairāk atklātības, *glasnostj* jeb, kā jūs te sakāt, transparences (varbūt šo internacionālismu varētu lietot arī latviešu valodā?), tikai nule, nule mūsu vēsturnieki sāk iesaistīties dialogā ar rakstniekiem, mūsu tautas dramatisko vēsturi parādot vispusīgāk un objektīvāk. Es ceru, ka tuvā nākotnē būs vēl vairāk diskusiju par Latvijas vēsturi, daudz lielākā atklātības gaisotnē, nekā tas iespējams pašlaik. Domāju, sarežģītos momentus aplūkos plurālisma garā no dažādiem alternatīviem viedokļiem. Uz šī ceļa mēs jau stāvam, kaut arī speram tikai pirmos bīklos soļus. Tikai diskusijām nevajadzētu uzurdīt nacionālās kaislības, savstarpējās pretenzijas, bet gan veicināt humānismu, nacionālā un internacionālā sabalansētību. Konsolidēt, nevis šķelt sabiedrību, audzināt to izpratnē un draudzībā, vairīties no provinciālisma visās tā izpausmēs.

Perestroika paver jaunu lappusi Padomju Savienības un arī Latvijas vēsturē. Tuvākā nākotne rādīs, vai būsīm pratuši pareizi izmantot šo vienreizējo vēstures pavērsienu. Bet divi momenti ir jāievēro. Pirmais — Latvija pašreiz attīstās Padomju Savienības ietvaros un mūsu mazās republikas liktenis ir atkarīgs no summārajiem procesiem, kas norisinās lielajā valstī. Modificētā veidā atkal kļūst aktuāls Raiņa sauklis: «Brīva Latvija brīvajā Krievijā.» Pašreiz Baltijā jāsaista lielvalsts intereses ar reģiona interesēm, ar tautas nacionālajām interesēm un pašnoteikšanās tiesībām. Un otrs — mums nepieciešams miers, koeksistence, dialogs ar

Rietumiem, ko paredz PSRS valdības jaunā miera politika. Tikai tad Rīga ar laiku spēs atgūt savu vēsturisko Hanzas pilsētas nozīmi, tad Latvija atkal varēs kļūt par tiltu starp Austrumiem un Rietumiem.

Mums jābūt vēsturiskiem optimistiem, ar cerību un pārliecību jālūkojas uz 21. gadsimta Latviju garīgi un ekonomiski atdzimušo PSRS tautu un visas Eiropas tautu saimē. Mazajai latviešu tautai ar tās lielajām garīgajām vērtībām, ar tās sīkstumu, čaklumu, nacionālo pašlepnumu tur noteikti būs sava vieta. Es vēlētos ticēt, ka maniem dēliem un mazdēliem latviešu valoda būs ne tikai folkloras un šaura ģimenes loka valoda, bet arī valoda, kurā tie spriedīs par Latvijas, Padomju Savienības un Eiropas pamatproblēmām. Mūsu tautas dramatiskā vēsture turpinās.

ATMIŅAI, ATSKĀRSMEI, CERĪBAI LATVJU TAUTAS MARTIROLOGU APCEROT

Ievadraksts krājumam «Via dolorosa»

Gadus četrus pēc 1905. gada revolūcijas asiņainā fināla iznāca Raiņa dzejoļu krājums «Klusā grāmata». Bija jāpaiet turpat vai 40 gadiem, lai dzīvi palikušie drīkstētu apcerēt daudzkārt smagāku un baigāku mūsu tautas vēstures posmu un sāktu veidot savu «baigo grāmatu» jeb «sāpju grāmatu» — martirologu par Staļinisma, komunisma noziegumiem pret cilvēci Latvijā 40. gados.

20., 30., 40., arī 50. gados staļinisms ir ļoti smagi skāris visas Padomju Savienības tautas, dzēsis miljoniem dzīvību, sagādājis neizsakāmas ciešanas saviem upuriem un viņu piederīgajiem, lielā mērā iedragājis tautu psihi — šī lāsta sekas izjūtamās vēl šodien. Staļinisms bija daudz tautu kopēja traģēdija — latvieši ir tikai viena no šajā sociālajā genocīdā ierautajām un smagi cietušajām tautām. Pēc dažiem neoficiāliem datiem, Staļina nāves priekšvakarā, 1952. gada beigās, Padomju Savienībā bija 12 000 000 koncentrācijas nometnēs ieslodzīto vai izsūtījumā nometināto, 20 000 000 «tautas ienaidnieku» ģimeņu piederīgo, 42 000 000 zemnieku bez pasēm, tātad 74 000 000 cilvēku ar ierobežotām pilsoņtiesībām.

Ir nepiedienīgi strīdēties, kura tauta cietusi vairāk, kura — mazāk. Liktenis latviešu tautu varbūt nav piemeklējis tik bargi kā Krimas tatārus, Pievolgas vāciešus, kalmikus, čečeniešus, balkārus. Latviešu zemnieki no Staļina kolektivizācijas un tās izraisītā bada necieta tādā mērā kā krievu

vai ukraiņu zemnieki 30. gadu sākumā (Latvijā pēc 1949. g. kolektivizācijas tomēr kā nekā bada nebija). Taču relatīvi, materiālā un psiholoģiskā ziņā, latvieši pieskaitāmi pie vienas no vissmagāk piemeklētajām Padomju Savienības tautām, un tas mums šodien atklāti jāpasaka.

Jā, tam drausmajam laikmetam gan ir pienācis gals, taču tas joprojām met garas un smagas ēnas mūsu dzīvē, un bilances kopsavilkuma vēl nav. Vēsturnieki lēš, ka mūsu vēstures asiņainajā desmitgadē (1940.—1950. g.) Latvija zaudējusi vairāk nekā 500 000 iedzīvotāju (ieskaitot 64 000 baltvācu repatriantu 1939.—1941. g.), tātad gandrīz vai trešdaļu iedzīvotāju (1935. g. Latvijā bija 1 950 502 iedzīvotāji), jo mūsu zeme cieta kā no tiešās karadarbības un hitleriskā terora, tā arī no staļinisma.

Hitlerieši iznīcināja ap 100 000 Latvijas pilsoņu (tajā skaitā ap 75 000 Latvijas ebreju, gandrīz visus šīs tautas pārstāvjus, kuri nebija paguvuši evakuēties vai aizbraukt vai kurus nebija skārušas Staļina represijas). Turklāt Latvijas teritorijā tika nogalināti vēl gandrīz 500 000 no citurienes ievestu cilvēku (padomju karagūstekņu un no desmit Eiropas valstīm iznīcināšanai šurp atgādāto ebreju). Daudzus tūkstošus Latvijas iedzīvotāju deportēja uz Vāciju, daudzus vīriešus mobilizēja leģionā, no tiem krituši vai bez vēsts pazuduši 80 000. Tuvojoties Sarkanajai Armijai, gan hitleriešu dzīti, gan labprātīgi dzimtās vietas Latvijā atstāja 268 000—280 000 cilvēku. Šie kara bēgļi gan lielākoties drīz atgriezās Latvijā, kur

СССР — НКО

**ВОЕННЫЙ ПРОКУРОР
Московского Военного Округа**

Москва, 2, Арбат, д. № 37
Прокурора тел. Г-1-11-63
Для т-ф-мм. тел.

19 СЕНТЯБРЯ 19 39 г. № 570/8

При ответе сослаться на наш №

Гр-ке ЛЕЙКА ЕВЕ ЯКОВЛЕВНЕ
Б. Ивановский пер. д. 5, кв. 9.

Удовлетворить Ваше ходатайство о пересмотре дела Вашей дочери не представляется возможным.

Свидетельскими показаниями Ваша дочь изобличена в к-р деятельности.

СТ. ПОМ. ВОЕННОГО ПРОКУРОРА МВО
ВОЕННЫЙ ЮРИСТ 1 РАНГА:
/ХИМИЧЕВ/

отп. 2 экз.
мр.

Militārā prokurora vecākā palīga paskaidrojums pilsonei Ievai Peikai, ka viņas meitas lieta nesot pārskatāma, jo meitas kontrrevolucionārā darbība esot atmaskota.

viņu tālākais liktenis nereti bijis dramatisks. Taču Rietumos palika 130 000—150 000 latviešu, veidojot pamatu latviešu ārzemju kļaidam (emigrācijai).

Daudzi Latvijas iedzīvotāji (12 000—15 000) krituši, Sarkanās Armijas un partizānu rindās cīnoties pret hitlerismu, kādi 16 000 gājuši bojā Latvijā tiešas karadarbības rezultātā.

Kāda tad ir staļinisko represiju daļa šajā drausmīgajā bilancē? Staļinisma upuru skaitu Latvijā 1940.—1941. gadā lēš uz 35 000, turklāt 1941. gada 14. jūnija liktenīgajā naktī vien aizvesti aptuveni 15 000 dažādu tautību cilvēku (arī daudz sieviešu, sirmgalvju, bērnu, pat 290 zidaiņi līdz gada vecumam). Otrs lielākais vienlaidus deportācijas vilnis Latvijai pāri vēlās 1949. gada martā — saskaņā ar PSRS Ministru Padomes 21. janvāra lēmumu 25. martā un sekojošajās dienās no Latvijas administratīvā kārtā bez tiesas sprieduma lopu vagonos aizveda 43 231 cilvēku, tajā skaitā 9250 tā sauktās budžu ģimenes. Turklāt pirmajos pēckara gados (1944.—1949. g.) Latvijā arestēto un deportēto kopskaitu visai nosacīti lēš uz 40 000—50 000 cilvēku. Tāpat nav precīzi zināms, cik daudz Latvijas iedzīvotāju deportēja no tā sauktajām filtrācijas nometnēm, reevakuējot Latvijas bēgļus no Vācijas tūdaļ pēc kara, tāpat kā nav zināms pēckara gados kritušo un bojā gājušo pretpadomju vienību dalībnieku skaits (savukārt no pretējās puses, pēc padomju vēsturnieku datiem, pēckara gados Latvijā bojā gājuši 1562 padomju, partijas un citi lauku aktīvistu un viņu piederīgie).

Tādējādi 1940.—1949. gadā no Latvijas uz Austrumiem deportēti vai bojā gājuši 130 000—150 000 cilvēku (pēc dažu emigrācijā esošo autoru aplēses, šis skaits ir lielāks, ap 180 000—216 000).* Šķiet, jāpiekrīt vēstures profesoram Heinriham Strodam, ka šaja ziņā Latvija tomēr vairāk cietusi no staļinisma nekā no hitlerisma. Lai gan tūdaļ jāpiebilst, ka hitleriskais terors galvenokārt izpaudās cilvēku iznīcināšanā, lai izbrīvētu *Lebensraum* («dzīves telpu»), bet staļinisma laikmets drīzāk saistījās ar iedzīvotāju masveida deportācijām. Tāpēc dati faktiski nav salīdzināmi, turklāt deportācija vienu un to pašu cilvēku nereti skāra vairākkārt. Katrā ziņā šie dati ir aptuveni, un mūsu vēsturniekiem neatliekams pienākums būtu noskaidrot staļinisma upuru skaitu Latvijā, pēc iespējas precīzi tos uzskaitīt, dot maksimāli ticamus datus, izmantojot gan arhīvu materiālus, gan arī anketēšanā gūtās ziņas (anketēšana aizsākta 1988. gadā; šajā nolūkā izstrādāta represētā tipveida anketa, ko paredzēts plaši izplatīt ar Latvijas Tautas frontes un Represēto kluba aktīvistu spēkiem, lai, anketas analizējot, gūtu daudz maz ticamus datus vai vismaz ieskicētu tendences;

* Salīdzinājumam minēsim, ka 1905. gada revolūcijas apspiešanas rezultātā soda ekspedīcijas uz vietas un vēlāk pēc lauka kara tiesas lēmumiem Latvijā noslepkavoja apmēram 1500 cilvēku (gan neskaitot tos, kuri nomira cietumos un katorgā).

personiski es tomēr mazliet šaubos, vai precīza «nāves grāmatvedība» šodien vairs ir vispār iespējama).

Vēl jāpiebilst, ka staļinisma rēķinā jāieskaita ne tikai latviešu tautas upuri Latvijā pēc 1940. gada, bet arī tas, kas tika nodarīts Padomju Savienībā dzīvojošajiem latviešiem kopš 1929. gada un pat agrāk: latviešu zemnieku — «latkolonistu» — iznīcināšana lielās kolektivizācijas gaitā un pēc tam, latviešu sarkano strēlnieku un veco boļševiku izkaušana, daudzu Krievijas latviešu aresti un deportācijas par šķietamiem spiegošanas sakiem ar Baltlatviju. Salīdzinot PSRS tautas skaitīšanas datus 1926. un 1939. gadā, šos zaudējumus lēš uz 70 000 (ap 30% no PSRS dzīvojušo latviešu kopskaita). Tomēr daži vēsturnieki šo skaitli dēvē par pārspilētu, uzskatot, ka upuru skaits bijis ap 20 000. Arī šajā jautājumā nav īstas skaidrības, turklāt vēl jāievēro psihiskais terors pret šo latviešu daļu, viņu nacionālās apziņas zaudēšana, daudzu bērnu izaudzināšana staļinisma garā.

Skats uz noņemšanas vietu Urālos, kur Tēvijas kara laikā tautības dēļ bija izsūtīts latviešu revolucionārās kustības dalībnieks, publicists un stomatologs Pauls Dauge (1869—1946). Kopā ar viņu izsūtījumā bija arī inženieris Nikolajs Mališevs, kurš zīmējis šo ainu no rūpnīcas konstruktorbiroja loga.

Vispār skaidrība par staļinisma ratā ierautajiem var būt tikai relatīva, jo cilvēki jau tika ne tikai šauti, arestēti, izsūtīti, turēti koncentrācijas nometnēs, bet arī daudzi brīvībā palikušie dziļi traumēti ar nedibinātām aizdomām, atlaišanu no darba, nespēju gūt iecerēto izglītību vai iekārtot dzīvi — daždažādi motīvi ir postījuši represēto piederīgo dzīvi, likuši viņiem atšaidies ne tikai no tuviniekiem, bet arī pašiem no sevis. Tikai samērā nedaudzus Latvijas iedzīvotājus kaut netieši nebūs skāris staļinisma genocīds, kaut arī represijās tieši ierauti bijuši ne vairāk kā 12% Latvijas iedzīvotāju.*

Jā, es jūtu, ka bilanci savilkt nebūs iespējams, ar šausmām atskārstu, ka esmu noapaļojis — ne jau tikai skaitļus vien (noapaļojot upuru skaitu līdz tūkstošiem — līdz desmitiem tūkstošu, kaut gan pat aiz katra vieninieka taču slēpjas vesela, viena vienīgā dzīve!), bet arī patiesību. Esmu jau saņēmis pārmetumus, ka es jaucot kopā upurus un bendes, jo staļinisma upuru skaitā ierindoju gan hitleriešu līdzgaitniekus, gan šķiras pretiniekus un bēdzējus uz Rietumiem, gan — no otras puses — arī tos, kas savulaik paši esot piedalījušies staļinisma akcijās, bet pēc tam cietuši, kā saka, no savējiem — Jēkabs Alksnis taču esot parakstījis nāves spriedumu Robertam Eidemanim, pirms saņemt savējo tikpat netaisnu un necilvēcīgu. Daži vispār ierosina svītrot no staļinisma upuru skaita 1937. gadā bojā gājušos komunistus, tāpēc ka viņi arī esot līdzvainīgi, jau ar pašu Pēteri Stučku, Jūliju Daniševski vai Jēkabu Petersu sākot, jo viņi bruģējuši ceļu gan Staļinam, gan Višinskim, gan Jagodam. To saku tādēļ, lai raksturotu, cik paradoksāla ir 20. gadsimta vēsture, cik cieši viss savijies un cik daudz mezglu un pavedienu vēsturniekiem vēl jāatšķetina (vai jāpārcērt!), pirms spēsim rakstīt taisnīgu un objektīvu vēsturi.

Kopš 1985. gada mūsu vēsturiskā apziņa spērusi milzu soli uz priekšu, šodien jau banāli liekas runāt par vēstures «baltajiem plankumiem» — kas patiesībā ir «melnie» un «sarkanie» plankumi — taču nav noliedzams, ka neskaidrību vēstures traktējumā joprojām ir daudz, varbūt pat vairāk nekā skaidrības. Ir grūti izvērtēt argumentus, kuram vairāk taisnības, kuram mazāk; totālā karā, arī pilsoņu karā allaž līstot daudz asiņu, bojā ejot daudz nevainīgu cilvēku, tā ir bēdīga īstenība. Taču viena mēraukla, šķiet, jāsauglabā katram — humānisma un vispārcilvēcisko vērtību mēraukla, kas stādāma augstāk par šķiriskām un arī nacionālām vērtībām. Ja vēlaties, sauciet to par abstrakto humānismu, taču rupji, asiņaini likumības pārkāpumi, īpaši miera laikā, terors pret bērniem, sirmgalvjiem, sievietēm, cilvēku grupu un veselu tautu varmācīga pārvietošana, elementāro cilvēktiesību

* Pēdējā laikā vēsturnieki, pēc oficiālo arhīvu datiem, precizējuši, ka laikā no 1945. līdz 1953. g. Latvijā represēti pavisam 119 000 cilvēku. No tiem Valsts drošības ministrijas orgāni arestējuši 26 500, kā «kulaki» un «bandītu atbalsītāji» represēti 43 702 cilvēki, bet milicijas un prokuratūras orgāni arestējuši 46 350 cilvēkus (Riekstiņš J. Patvaļa// Cīņa.—1990.—20. febr.).

rupja ignorēšana civilizētajā pasaulē allaž izraisījusi sašutumu, noraidījumu, protestu, riebumu, naidu.

Gadu desmitiem pēc otrā pasaules kara esam rakstījuši pa hitleriešu noziegumiem Latvijā — jā, tādi ir bijuši un, ja Hitlers būtu uzvarējis, tie, iespējams, būtu vērsušies vēl drausmīgāki, taču līdz šim esam bijuši pavisam kurli pret ciešanām, ko Latvijai nesusi Staļina neilvēcīgā vara. Jā, visi to zinājām: Hruščova laikos un arī vēl maķenīt vēlāk, no 1956. līdz 1967. gadam, pat presē pavidēja fakti par 30. gadu represijām pret latviešu boļševikiem. Taču galu galā tie tika noklusināti, jo šī tēma nebija tāda, par kuru klātos runāt uz «sociālisma pasaulvēsturisko uzvaru» fona.

Arī šajā ziņā lūzums sākās ar Gorbačova deklarēto pārbūves un atklātuma kursu, kaut arī ne uzreiz. 1987. gada 14. jūnijs pie Brīvības pieminekļa padarīja šo problēmu diskutējamu arī Latvijā, vēsturnieki V. Karaļūns un J. Riekstiņš bija pirmie, kas uz padomju arhīvu materiālu pamata iztirzāja 1941. gada jūnija un 1949. gada marta represijas Latvijā.* Taču sabiedrību nepavisam neapmierināja tradicionālā šķiriskā argumentācija ne vēsturnieku, ne daudzu žurnālistu rakstos. Jo bija jau sācies vērtību pārvērtēšanas laiks, ko 1987. gadā bija ievadījušas publikācijas daudzos progresīvos Maskavas un Ļeņingradas laikrakstos un žurnālos, A. Ahmatovas, A. Tvardovska, B. Možajeva, A. Ribakova, A. Pristavkina, V. Dudinceva daiļdarbi, N. Buharina atraitnes atmiņas, pirmie PSKP CK komisijas lēmumi par Staļina safabricēto «paraugprāvu» upuru rehabilitēšanu, kas izraisīja tūlītēju un ļoti asu atbalsi Latvijas literātu un inteliģences vidū.

Stihiskais protests pret noklusējumiem un vienpusīgu traktējumu rada izpausmi Latvijas Rakstnieku savienības rīcībā 1988. gada martā, tuvojoties 1949. gada deportācijas kārtējai gadadienai. Līdz šim tā bija pagājusi neatzīmēta, bet nu radošo savienību vadība, Jānis Peters ierosināja upurus godāt ar klusu piemiņas ceremoniju Brāļu kapos. Kādas apspriedes gaitā spontāni dzima doma par Rakstnieku savienības personības kulta (staļinisma) ļaundarību apzināšanas komisiju, kura galīgi izveidojās 23. marta sēdē, piedaloties arī pārstāvjiem no Kinematogrāfistu, Komponistu un Mākslinieku savienībām.

Staļinisma ļaundarību apzināšanas komisijas sastāvā tika iekļauti 13 Rakstnieku savienības biedri — Reinis Ādmidiņš, Ludmila Azarova, Miervaldis Birze, Andrejs Dripe (priekšsēdētāja vietnieks), Olafs Gūtmanis, Ingrīda Kiršentāle, Anda Līce (priekšsēdētāja vietniece), Gunārs Priede, Artūrs Snips, Jānis Stradiņš (priekšsēdētājs), Jānis Škapars (priekšsēdētāja vietnieks), Māra Zālīte, Rimants Ziedonis. Starp citu, šī komisija bija pirmā Padomju Savienībā, kaut arī tikai samērā neilgu laiku, jo drīz pēc tam tādas komisijas sāka veidoties arī citur (ieskaitot vissavienības brīvprātīgo vēsturiskās apgaismošanas biedrību «Memoriāls»).

* Latvijas likteņgadi. — R.: Avots, 1988.—2. sēj. — 105 lpp.

Staļinisko represiju upuru piemiņai veltītais mītiņš Rīgā, Doma laukumā 1989. gada 14. jūnijā.

Sākumā šo komisiju bija domāts dēvēt par staļinisma upuru rehabilitācijas komisiju, tomēr jau pirmajā sēdē tika noraidīts termins «rehabilitācija» attiecībā uz 1941. un 1949. gada masveida deportācijās cietušajiem (vismaz to lielumlielo vairumu), jo represijas notika nelikumīgi, bez tiesas sprieduma. Daudzi apspriedes dalībnieki (M. Birze, J. Mauliņš, Dž. Skulme, J. Stradiņš u.c.) izteicās, ka pēdējais laiks abas deportācijas atzīt par nelikumīgām, juridiski, morāli un varbūt arī materiāli gandarīt nevainīgi cietušos. Bija iebildes, ka ne visi varbūt bijuši nevainīgi — pēckara gados taču radis izpausmi arī politiskais bandītisms, tikuši slepkavoti un iebiedēti padomju varas aktīvisti un viņu ģimenes locekļi, arī pirms Tēvijas kara hitleriskā «piektā kolonna» Latvijā neesot bijusi fikcija vien. Bet, ja tā tas arī būtu bijis, tomēr vainu vajadzēja pierādīt likumīgi, taisnīgas tiesas ceļā — tā tas netika darīts, un pat tad, kad lieta nonāca tiesā, no apsūdzētā ar neatļautiem paņēmieniem tika izspiesta atzīšanās vai arī tika ignorēta konkrētā situācija. Protams, ne jau visi Staļina laikā cietušie bija padomju varas piekritēji, taču šāda veida represijas pret citādi domājošiem nav attaisnojamas ne morāli, ne juridiski. Un kurš gan iedrošināsies apgalvot, ka vairums šo strādīgo un izglīto cilvēku nebūtu ieauguši jaunajā iekārtā, pēckara gados nebūtu palīdzējuši Latviju veidot daudz pilnīgāku?

Vissavienības centrālajā presē jau toreiz, 1988. gada sākumā, parādījās arvien vairāk rakstu, kuri pārliecinoši vēstīja, kādi ciniski, degradējušies cilvēki toreiz līdzās Staļinam atradušies pie varas Padomju valsts augstākajos ešelonos, kā viņi kropļojuši un uz daudziem gadu desmitiem kompromitējuši sociālisma idejas, galu galā mūsu valsts attīstību ievēdot strupceļā. Vietā bija A. Dripes jautājums par Padomju Latvijas vēsturnieku toreizējo nostāju: «Vai tiešām uz šī fonā mūsu republikā un visā Baltijā notikušo var raksturot tikai kā zināmas kļūdas, atsevišķas pārsteidzības un nelikumības, kas attaisnojamas ar pārlietu centību un sarežģītajiem apstākļiem? Tieši talantīgi literatūras darbi (un piebūrdīsim — aculiecinieku atmiņu stāsti — J. S) var nepieļaut vienkāršotu skaidrojumu, un te mēs redzam rakstniecības jauno aicinājumu republikas gara dzīves atjaunošanā. Necilvēcība vienmēr ir necilvēcība. Mēs nedrīkstam vadīties pēc jezuītu formulas: «Mērķis attaisno līdzekļus». Tieši ar rupju varu saistīti paņēmiņi vēlāk rūgti atriebjas un degradē viscēlāko mērķi.»

Šajā pirmajā komisijas sēdē arī izkristalizējās doma par staļinisma represijās cietušo un aculiecinieku atmiņu vākšanu, uzglabāšanu, sistematizēšanu un tālāku izmantošanu, tātad būtībā doma tieši par grāmatu

1989. gada 14. jūnijā pretstaļiniskā mītiņa dalībnieki dodas uz Brīvības pieminekli.

«Via dolorosa» (vai arī par staļinisma martirologam veltītu grāmatu sēriju nākotnē) — par to runāja A. Līce, L. Azarova u.c. sēdes dalībnieki. Lūk, vēl viens citāts no A. Dripes, kurš bija uzņēmies būt par mūsu komisijas darba pirmo hronistu, atreferējot tās sēdi «Literatūras un Mākslas» slejās:

«Ir cilvēki, kuri savas atmiņas jau uzrakstījuši, un tās ir gatavas publicēšanai. Atmiņas bieži vien kļūst par vienīgo izziņas avotu, jo nekādi dokumenti nav saglabājušies vai to vispār nav bijis. Tas labi saprotams, ja atceramies, kādā veidā tika veiktas izsūtīšanas akcijas, kurās kā «dokumenti» nereti figurēja tikai viena vai otra cilvēka šķitums, telefona zvans, mutisks apmelojums, fanātisms, bailes neizpildīt uzlikto plānu, personiska izrēķināšanās utt.

Kas garantēs ticamību? Vai atmiņas var kalpot kā ticams dokuments? Jāņem vērā, ka pat viena un tā paša notikuma aculiecinieku redzējums var atšķirties, jo katra cilvēka uztvere ir savdabīga. Bet pilnīgi jau nevar ticēt arī dokumentiem. Te jāuzsver, ka atmiņas nav jāuzskata kā drošs pierādījums (tās var kalpot vienīgi kā iemesls citu pierādījumu meklēšanai un tālākai noskaidrošanai), bet galvenokārt kā tā laika gaisotne, cilvēku domu un pārdomoju atspoguļotājas.

Jāatzīmē, ka daudzi bijušie izsūtītie vēl arvien baidās vai arī nevēlas izcelt no apziņas dzīlēm kādreiz pārciesto, tādēļ atsakās par to runāt. Viņus var saprast. Daži netic, ka atmiņas saglabās nesagrozītas, varbūt publicējot kāds ierēdnis vēlēšies kaut ko nosvītrot vai pierakstīt klāt. Te komisijai jābūt savu uzdevumu augstums, lai, nesaskaņojot ar autoru, šādas lietas nepieļautu. Izskanēja arī doma, ka uzsāktā darba apjoms ir pārāk grandiozs. Vai nevajadzētu vispirms koncentrēt uzmanību tikai uz kulta laikā cietušo rakstnieku, mākslinieku un citu kultūras darbinieku likteņgaitu apzināšanu? Iebilda Ludmila Azarova, teikdama, ka nedrīkstam norobežoties no tautas, ikvienam cilvēkam spēja, un viņi gaida no mums izpratni un palīdzību. Šo domu atbalstīja Džemma Skulme, norādot, ka mums jāpanāk, lai tauta pamostos no apātijas un neticības taisnīgumam, citādi mums un mūsu bērniem pietrūks spēka.»*

Tieši tobrīd presē bija parādījies slavenais Ņinas Andrejevas raksts, nostalgija pēc Staļina vēl nebija guvusi oficiālu pretsparu, pat otrādi, šķita, ka tā bauda simpātijas augstākajās aprindās. Noskaņa komisijā nebija gluži cerīga, drīzāk pat bažīga, taču skaidri tika iezīmētas darba vadlīnijas. Tās citēju (tulkojumā no krievu valodas) pēc mūsu pirmā mazliet birokratizētā valodā sacerētā oficiālā dokumenta:

«Latvijas radošās savienības uzskata, ka padomju sabiedrības demokratizācija un pārveide, Latvijas vēstures patiesīgs izgaismojums nav domājami bez to nelikumību un noziegumu atsegšanas, kas veikti Staļina personības kulta apstākļos. Komisijas darbam jābalstās uz republikas sabiedrības plašu atbalstu un jāaptver mūsu dzīves dažādas puses.

1. Komisija domā pētīt un izdibināt personības kultu kā sociāli vēsturisku parādību, tās nelikumības, voluntarismu un despotismu, atsedzot antisociālistisko, Ļeņina mācībai svešo kulta būtību, tā postošās sekas padomju sabiedrības pārveidei, rosināt rakstniekus un māksliniekus atsegt šīs negatīvās parādības.

* Dripe A. Komisija darbojas//Literatūra un Māksla. — 1988.—8. apr.

2. Ar sabiedrības atbalstu domāts vākt dokumentālas liecības (vēstules, dienasgrāmatas, atmiņu pierakstus, intervijas u.tml.), aicināt rakstniekus, žurnālistus, zinātniekus, māksliniekus u.c. mūsu sabiedrības locekļus dot publikācijas par šo problemātiku republikas un Vissavienības presē.

3. Paredzēts aktivizēt tādu materiālu publicēšanu Rakstnieku savienības izdevumos, republikas un rajonu laikrakstos, žurnālos, tādas radio un telepārraidēs, kas atsegtu personības kulta noziegumus Latvijā, tā sekas.

4. Paredzēts vākt materiālus par to Latvijas zinātnes un kultūras darbinieku traģiskajiem likteņiem, kuri kļuvuši par patvaļas upuriem, noskaidrot viņu bojāejas apstākļus, precizēt vietu un laiku.

5. Tuvākajos gados paredzēts sagatavot un izdot pētījumu un atmiņu krājumu par personības kulta sekām Latvijā un latviešu tautas likteņos.

6. Paredzēts ierosināt (kopā ar Latvijas Kultūras fondu) celt monumentu Staļina represiju upuru piemiņai.

Materiālus vācot, domāts pievērst īpašu uzmanību to autentiskumam un patiesīgumam, piesaistot faktu precizitātes pārbaudei speciālistus — vēsturniekus un neatkarīgus lieciniekus. Materiālu izvērtēšanai jāparedz radošas diskusijas, kas ritētu uz sociālistiskā plurālisma un objektīvas, līdzsvarotas pieejas pamata mūsu vēstures traģiskajiem notikumiem.

Komisija pastāv pie Latvijas Rakstnieku savienības, līdzdarbojoties arī citu radošo savienību pārstāvjiem.

Reizē ar to komisija uzskata, ka augšminēto uzdevumu risināšanā radīsies daudzveidīgas, visai sarežģītas politiska un juridiska rakstura problēmas, kuras izies tālu ārpus radošo savienību kompetences ietvariem. Tādēļ gluži nepieciešams izveidot vēl vienu, republikas Valdības komisiju par personības kulta sekām, kas izskatītu atsevišķu pilsoņu lietas, pieņemot lēmumus par viņu morālu, juridisku un varbūt arī materiālu gandarījumu.»

Jau mūsu komisijas 1988. gada 23. marta sēdes laikā, neizejot no telpas, uzrakstīju Latvijas KP CK un Latvijas PSR Ministru Padomei ierosinājumu izveidot iepriekšminēto oficiālo valdības komisiju. Tā konstruējās jau 1988. gada aprīlī Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieka Leonarda Bartkēviča vadībā un drīz sāka aktīvi darboties. Tās darba rezultāti ir ne tikai daudzu netaisnīgi cietušo pilsoņu iesniegumu izskatīšana, bet arī tagad visiem zināmie Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumi un rīkojumi, ar kuriem 1949. gada deportācijas Latvijā atzītas par nelikumīgām, un PSRS valdībai nosūtītais ierosinājums atzīt par nelikumīgu VK(b)P CK un PSRS Tautas Komisāru Padomes 1941. gada 14. maija lēmumu «Par sociāli svešā elementa izsūtīšanu no Baltijas republikām, Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas un Moldāvijas».

Starp citu, šīs prasības tika ierakstītas Latvijas Rakstnieku savienības 1988. gada 1.—2. jūnija paplašinātā plēnuma rezolūcijā un šajā plēnumā vienbalsīgi pieņemtajā vēstulē Mihailam Gorbačovam un XIX Vissavienības partijas konferencei, dokumentos, kur staļinisma noziegumu tēma akcentēta īpaši spēcīgi. Šīs prasības ietvertas arī Latvijas Tautas frontes pirmajā programmā un tās dibināšanas kongresa īpašajā rezolūcijā par destalīnizāciju.

Mūsu Rakstnieku savienības staļinisma ļaundarību apzināšanas komisijas darbs aizvadītajos mēnešos koncentrējies tieši dokumentālo liecību vākšanā un sistematizēšanā.* Atsaucība ir bijusi ļoti liela. Visiem komisijas locekļiem, bet it īpaši A. Līcei un J. Škaparam, bijušas garas, emocionālas, neizsakāmi smagas sarunas ar neskaitāmiem cilvēkiem, daudz liecību jau sakrājušies un turpina krāties Rakstnieku savienībā, kur ar tām varēs iepazīties rakstnieki, žurnālisti, citu radošo profesiju pārstāvji. Gan ar mūsu starpniecību, gan neatkarīgi no tās, sākot ar 1988. gada vidu, republikas presē (laikrakstā «Literatūra un Māksla», «Lauku Avīze», žurnālā «Karogs», «Liesma», «Avots», «Zvaigzne» u.c.) joprojām tiek publicēti satricinoši atmiņu stāsti un dokumenti, kas vēsta par Solikamskas, Sibīrijas, Tālo Ziemeļu moku ceļiem.

Uzskatām, ka komisijas galvenais uzdevums ir dokumentēšana un rosināšana. Pirmām kārtām ir nepieciešami konkrēti fakti, ticamas liecības, ziņas par drāmām un traģēdijām, ko pārcietuši no Latvijas izsūtītie. Ne visi arhīvi ir saglabājušies, ne visi arhīvi ir pētniekiem pieejami. Aculiecinieku sniegtās ziņas var kļūt par vienīgo izziņas avotu, tās jāvēl, kamēr liecinieki vēl ir dzīvi un spēj nodot liecības. Lai vēlāk — nākamajā gadu tūkstoši — Latvijas vēsturniekiem nebūtu jāšaubās, vai šādas represijas tādos apmēros, tik nežēlīgas vispār maz bijušas.

Līdz šim nav noskaidroti, piemēram, daudzu ievērojamu mūsu kultūras, izglītības, zinātnes darbinieku likteņi, nav zināms ne viņu bojā ejas gads, ne vieta, ne apstākļi. Pretrunīgas ziņas ir pat par Linardu Laicenu un Jūliju Lāci, nemaz nerunājot par Viktoru Eglīti, Aleksandru Grīnu, Ernestu Brastiņu, Margēru Skujenieku un neskaitāmiem citiem, kuru vieta Latvijas kultūras vēsturē nav noliedzama — visu šo un daudzu citu gara darbinieku biogrāfijas prasa precīzu beigu datējumu. Ar literātu likteņu noskaidrošanu nodarbojas īpaša Rakstnieku savienības komisija (M. Čaklais, I. Bērsons, J. Mauliņš u.c.).

Bezgalīgs ir cietušo skaits. Uz pirmo komisijas sēdi nākot, bija izrakstījis tikai nepilnīgu to prātā ienākušo uzvārdu sarakstu — rakstnieki L. Breikšs, A. Ķeniņš, V. Grēviņš, R. Valdess, Ā. Erss, J. Medenis, R. Rudzītis, E. Stērste, mākslinieki A. Jūrasteteris, K. Krauze, K. Fridrihsons, P. Gludāns, J. Strazdiņš, K. Eliass, zinātnieki J. Auškāps, A. Cīrulis, E. Ziemeļis, P. Stakle, A. Ošiņš, J. Plāķis, L. Adamovičs, E. Rumba, J. Vilde, J. Lediņš, Ā. Karnups, J. Eiduss, K. Tiesnieks, T. Upners, R. Ūdris, R. Āboliņš, Ā. Zuitiņš, K. Šķilters, redaktori un grāmatizdevēji E. Arnis, E. Benjamiņa, L. Ausējs, B. Pīpiņa, J. Rapa, J. Roze, O. Nonācs, grāmatnieki

* Komisijas darba loks pirmoreiz plašāk iztirzāts J. Stradiņa intervijā ar V. Daugmali laikrakstā «Literatūra un Māksla» 1988. g. 29. aprīlī. Komisija 1990. gada jūnijā, pēc Latvijas rakstnieku 10. kongresa pārveidota par «vēsturiskās patiesības komisiju», un par tās priekšsēdētāju kļuvis Anda Līce. Pašlaik gatavo izdošanai krājumu «Via dolorosa» 2. un 3. sējumu.

Ievērojamais latviešu ķīmiķis un sabiedriskais darbinieks profesors Jūlijs Auškāps (1889—1942), Latvijas Universitātes rektors un pēdējais Latvijas Republikas izglītības ministrs (1938—1940). Deportēts 1941. gada 14. jūnijā no Cēsim. Nošauts Tavdas labošanas darbu nometnē pēc 1942. gada 3. augusta sprieduma.

Dūņi, grāmatnieki Kukuri, A. Vičs, R. Lindiņš, H. Lūkins. Tā ir tikai maza daļa, sarakstu varētu turpināt, visur daudz nezināmā.

Pāris piemēru. Par pazīstamo ķīmiķi, Latvijas Universitātes rektoru Jūliju Auškāpu skaidri zināms, ka viņš miris Tavdas nometnē Sverdlovskas apgabalā, bet man sniegtas divas atšķirīgas versijas par viņa nāvi un attiecīgi divi dažādi datējumi — 1941. gada decembris un 1942. gada februāris. Savā laikā daudz pūļu esmu veltījis ķīmiķa Rūdolfa Ūdra gaitu izpētei. 1938. gadā arestēts, ieslodzījumā ieguvis drausmīgo Menjēra slimību, viņš 1942.—1944. gadā «speclaboratorijā» atklājis jaunu, «gadsimta reakciju» organiskajā ķīmijā — kumola hidroperoksīda šķelšanas skābes ietekmē, līcis pamatus fenola un acetona rūpnieciskajai ražošanai, kura izplatījās visā pasaulē. 1964.—1966. gadā apmeklēju Maskavu, Gorkiju, Ļeņin-

Ievērojamais latviešu ķīmiķis Rūdolfs Ūdris (1899—1949), jaunas reakcijas pirmatklājējs organiskajā ķīmijā un jaunas acetona un fenola ražošanas metodes izveidotājs. Staļina terora upuris. Atrazdamies izsūtījumā Dzeržinskā, izdarījis pašnāvību. Mūsu mēģinājumi pilnīgi atzīt R. Ūdra nopelnus, pēc nāves viņam piešķirot Ļeņina prēmiju, nav vainagojušies panākumiem, taču pamazām šis vārds ieiet ķīmijas vēsturē.

gradu, Harkovu, Jaroslavlju, Dzeržinsku, Bausku, tikos ar izgudrotāja piederīgajiem, likteņa biedriem. Diemžēl 1966. gadā ar Staļina represijām saistīto faktu publicēšana tika pārtraukta, iegūtos materiālus man izdevās publicēt tikai daļēji. Tomēr jau toreiz izdevās panākt, lai Rūdolfa Ūdra vārds tiktu ietverts Lielajā padomju enciklopēdijā un augstskolu mācību grāmatās, lai atzītu viņa nopelnus reakcijas atklāšanā; viņa vārdā nosaukta iela ķīmiķu pilsētā Dzeržinskā. Šodien šādus materiālus savākt vispār nebūtu iespējams, jo vairums liecinieku vairs nav starp dzīvajiem. . . Laiks apzināt šādus faktus mūsu tautas vēsturē. Ar gandarījumu jāsaka, ka pēdējā laikā, nedaudzos mēnešos, tiek neatlaidīgi un sistemātiski atklāti arvien jauni un jauni patiesības slāņi, jauni vārdi, jaunas ziņas.

Protams, ne jau tikai par ievērojamiem cilvēkiem — ne mazāk rūpīgi jā saglabā «vienkāršo» Latvijas cilvēku, ģimeņu likteņstāsti, liecības, kas un kā noticis 30. gados, 1937., 1941. un 1949. gadā, un ne tikai šajos «magiskajos» gados vien, jo represijas jau notika nepārtraukti — te uzliesmojot, te piekļūstot — visā staļinisma laikā.

Komisija nav domājusi aprobežoties tikai ar 1941. un 1949. gada notikumiem, kā varētu likties no šīs grāmatas («*Via dolorosa*» — J. S.), kaut arī mums piesūtītajos materiālos šie divi gadi gluži likumsakarīgi izvirzījušies priekšplānā — pārāk ilgi par tiem bija klusēts un pārāk dziļas brūces tie cirtuši Latvijas miesā.

Mēs aicinājām sniegt materiālus par visu staļinisma laiku, sākot ar 1929.—1932. gada kolektivizācijas norišu skaidrošanu, kad līdzās citiem dažādu tautību padomju pilsoņiem cieta arī Krievijā, Ukrainā, Baltkrievijā, Baškīrijā «latkolonijās» dzīvojošie cilvēki (par ko spilgtas liecības savos literārajos darbos atstājis, piemēram, Mārtiņš Krieviņš). Šo aspektu varbūt pat vajadzētu īpaši uzsvērt, jo mēs nevaram norobežoties no citu tautu traģēdijas; neievērojot procesus, kas risinājās Padomju Savienībā vispār, Latviju un latviešus skārušo dvēseļu puteni īsti nevar saprast.

Manuprāt, mēs Latvijā pat īsti neaptveram, cik lielu traģēdiju staļinisms nesis krievu, ukraiņu, baltkrievu, arī gruzīnu un citām tautām, nemaz nerunājot par Krievijas mazajām tautām, kuru nacionālais intelekts būtībā toreiz tika nožņaugts. Tikai nupat krievu un cittautu vēsturnieki un rakstnieki sāk daudz maz atklāti teikt patiesību par to, ko, piemēram, Krievijai nozīmēja Staļina īstenotā piespiedu vienlaidus kolektivizācija, kas izpostīja 3 miljonus zemnieku saimniecību (10—12% no visām saimniecībām). Būtībā tā sekas mēs katrs jūtam vēl joprojām, arī Baltijas republikās, pat mūsu izdaudzīnātās lauksaimniecības prioritātes nepieciešamība sakņojas tajos tālajos gados un koncepcijās. Bet pēc tam taču vēl nāca 1934., 1937., 1949. un citi gadi.*

Tiesa, daudzi iebilst, ka ar vienu simbolu nevar apvienot Staļina represijās bojā gājušos pārliecinātos komunistus un dažādu, brīžam pat padomēm klaji naidīgu uzskatu paudējus, kā tas esot noticis, piemēram, 25. marta piemiņas ceremonijā Brāļu kapos vai kā iecerēts staļinisma upuru memoriālā. Taču vēlreiz sacīsim: vienīgā istā notikumu mēraukla ir humānisms. No šī viedokļa raugoties, netaisnā un nežēlīgā nāve apvieno visus cilvēkus kapa malā. Mēs, dzīvie, taču nešķirojam aizgājējus Mirušo piemiņas dienā. . .

* Pēc pazīstamā vēsturnieka (tagad PSRS tautas deputāta) Roja Medvedeva aplēses, staļinisma upuru skaits Padomju Savienībā no 1927. līdz 1953. gadam — arestētos, izsūtītos un nogalinātos vien skaitot — sasniedz 40 miljonus cilvēku. Te nav ierēķināti tie cilvēki, kuri gājuši bojā otrā pasaules kara laikā Staļina politisko kļūdu dēļ — Padomju Savienības un hitleriskās Vācijas zaudējumu samērs ir neproporcionāls, no daudziem kara upuriem, pēc R. Medvedeva un citu padomju vēsturnieku domām, būtu jāvusī izvairīties pareizāka politika pirmskara posmā («Аргументы и факты», 1989, № 5).

Šodien, apzinoties kolektivizācijas izkropļojumus un tās gaitā arī Latvijā daudzviet pieļautās noziedzības, varam teikt, ka pat tie godīgie kolhozu priekšsēdētāji un partorgi, kas mēģināja amortizēt aplamo instrukciju izpildi un tomēr krita no kolektivizācijas pretinieku rokas, savā ziņā tāpat ir sava laikmeta — Staļina ačgārnās lauksaimniecības politikas upuri. Šajā sakarībā gribas atcerēties, piemēram, nošautā skolotāja — aktīvista Zuša tēlu Ojāra Vācieša jaunības dienu stāstā «Tās dienas acīm».

Jā, pēdējā laikā kādā sabiedrības daļā ir viesušās bažas, vai, staļinisma 1941. un 1949. gada Latvijas upurus pieminot, netiekot darīts pāri Tēvijas kara cīnītājiem, jaunās dzīves veidotājiem pirmajos pēckara gados, aktīvistiem, pirmo kolhozu celmlaužiem. Manuprāt, šīs bažas nav pamatotas: visiem godīgajiem, nesavtīgajiem sociālisma cīnītājiem paliks sava vieta tautas atmiņā. Pat vairāk — aizvadītajos gados daudzi padomju varas pamatlicēji ir bijuši nepelnīti piemirsti, pat nopulgoti — tikai nupat sākam lasīt patiesību par Kārli Ozoliņu, Andreju Balodi, Ēvaldu Vilku. Viņu piemiņu nevajadzētu konfrontēt ar staļinisma upuru piemiņu.

Taču staļinisma upuru vārdos nepārstāstāmas ciešanas un viņiem nodarītās pārestības, morālie pazemojumi, apkaunojumi nedrīkst tikt nogludināti, noklusināti — šajā grāmatā mēģināts runāt iespējami atklāti un patiesi, pašu aculiecinieku vārdiem. Tiem, kas visu to pārdzīvojuši, nekad, nekad nebeigs sāpēt, un viņi ar seismogrāfa jūtīgumu uztver katru netaisnību, katru nepatiesību. Lūk, ko mums raksta, piemēram, Biruta Leite no Liepas (Eduarda Veidenbauma māsas Karlines Lustes meita):

«. Viss šajā rakstā ir tik bailīgi pieminēts un pamatīgi nogludināts kā ar karstu pletīzeri. . . Vēl izbrīnu rada fakts, ka, tiklīdz ir runa par 1941. gada 14. jūnija deportāciju, . . . 1950. gada jūniju nemaz nepiemin. Runā pieklusinātām balsīm, pabailīgi un tūlīt steidzīgi. Kā ar Jērikas bazūnēm [turpreti] taurē par 1949. gada 26. marta izsūtīšanu un pārvietoto personu likteņiem un labumiem, kā viņi tur dzīvojuši. It kā tie būtu lielāki cietēji nekā 14. jūnijā. Bet tā acimredzot ir ērtāk pabīdīt malā to, kas ir nepatīkamāks. Par 1949. gadā pārvietotiem acimredzot ir vieglāk runāt un ērtāk faktus konstatēt, jo tie (vīrieši) netika bāzti cietumos un lēģeros. . . Un tomēr — visi mēs, ir 14. jūnija, ir 26. martā izsūtītie — cietušie — esam uz viena ešafota bijuši, un jāvērtē vienlīdzīgi — bez klusināšanas un slēpšanās. . .*

. . . Ļoti vēl tagad sāp tāda izturēšanās pret mūsu nenoklusējamo, neatgriežamo nelaيمي. »

Ārpus šīs grāmatas ietvariem paliek problēma par vainīgajiem un par nodevējiem, tomēr atcerēsimies — represijas veica ne jau Staļins, ne jau Simons Šustins vai Lavrentijs Berija vien. Bija arī pašmāju cilvēki, kas sastādīja sarakstus, sacerēja denunciacijas par kaimiņiem, iekāroja viņu mantību, skauda; citi domāja uz brāļu nelaimes celt gaišu nākotnes ēku. Šī problēma dramatiski iezīmēta režisora Laimoņa Gaigala filmā «Vai vēstures plankumi ir balti?».

* Runa ir par deportāciju vilni, kas sākās 1949. gada rudenī un beidzās 1950. gada jūlijā, kad no Latvijas «kā izbēguši no nometinājuma» atkārtoti tika izsūtīti tie cilvēki, kuri pēc 1941. gada jūnija deportācijas bija paguvuši atgriezties Latvijā.

Apdomāsim arī to, ka staļinisma noziegumi un nelikumības 1940.—1941. gadā kara priekšvakarā lielā mērā kļuva par cēloni ievērojamas latviešu tautas daļas, īpaši inteligences, aizklīšanai svešumā kara beigās. Patiešām, ne jau tikai karadarbība, hitleriešu varmācības vai musinošā propaganda, bet galvenokārt bailes no iespējamām represijām pēc kara aizrāva svešumā šos mūsu tautai tik vajadzīgos cilvēkus. Ļoti daudzi būtu vēlējušies palikt dzimtenē, bet baidījās.

Kad izcilais zinātnieks, metālu korozijas un kristālu pētnieks Mārtiņš Eduards Straumanis pēc 22 gadu prombūtnes 1966. gadā viesojās Rīgā, viņš sacīja, ka ne mūžam 1944. gadā nebūtu aizbraucis, ja nebaidītos no 1941. gada 14. jūnija atkārtošanās. Tagad Misūri Universitātē Rollā (ASV) darbojas M. E. Straumaņa korozijas institūts, bet Rīga tādējādi ir zaudējusi spēcīgu, dzīvotspējīgu zinātnes zaru. . .

Tikai tagad tā īsti sākusies Kārļa Skalbes, Jāņa Jaunsudrabiņa, Mārtiņa Zīverta, Zentas Mauriņas, Veronikas Strēlertes, Augusta Annusa, neskaitāmu citu mūsu rakstnieku, mākslinieku un kultūras darbinieku atgriešanās viņu tik karsti mīļotajā Latvijā. Labprāt gaidīsim atpakaļ arī Anšlavu Eglīti, pēc tam kad viņa nepelnīti apvainotais tēvs būs reabilitēts. Arī šādas drāmas jāfiksē. Domāju, ka ar Latvijas Kultūras fonda, Represēto kluba un citu organizāciju palīdzību varēsim sameklēt tālaika dokumentus, laikmeta liecības par daudziem ārzemēs dzīvojošiem tautiešiem. Tas mums palīdzēs šo laikmetu izprast pēc iespējas pilnīgāk un objektīvāk. Esam jau saņēmuši vēstules, pat no Austrālijas. Varbūt kādā no turpmākajiem «*Via dolorosa*» laidieniem ieskanēsies arī šis motīvs.

Vēsture jāatceras un jāmēģina saprast visā tās pretrunīgumā, it īpaši, ja tā bijusi tik dramatiska kā Latvijai 20. gadsimtā. Tas vajadzīgs ne tikai mums, bet arī nākamajām Latvijas paaudzēm. Lai staļinisms, terors pret cilvēkiem un tautām nevarētu atkārtoties. Lai mēs plaukstošajā nākotnes Latvijā apzinātos, cik bezgala smagu sāpju ceļu izstaigājusi Latvija 20. gadsimtā — laikam gan pēc Ziemeļu kara un «lielā mēra» 18. gadsimta pirmajos gadu desmitos (kuri, kā domā vēsturnieki, iznīcinājuši lībiešu cerības konsolidēties nācijā) vēl nekad latviešu tauta nav atradusies tādās b ū t vai n e b ū t krustcelēs — un tomēr palikusi uz vietas.

Ar šo pirmo grāmatu, ar šo martirologu pieminēsim tos daudzus, kuri nepārnāca, kuri nepiedzima, kuri aizgāja mūžībā, gandarījumu nesaņēmuši. Lai gandarījums tiek vismaz viņu bērniem vai bērnbērniem, visai latvju tautai, lai tiek gandarījums un cerība.

Бирюковские ст. 87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000

JĀDŽĪVO, JĀCĪNĀS KOPĀ

*Runa Latvijas Rakstnieku savienības paplašinātajā
plēnumā 1988. gada 2. jūnijā*

Šajās divās dienās būtībā pirmoreiz esmu jutis tik lielu lepnumu par to, ka esmu latvietis, lepnumu par to, ko še skaidri pateica Jānis Peters, Imants Ziedonis un Džemma Skulme, Zigmunds Skujiņš, Māra Zālīte un profesors Grinovskis, Viktors Avotiņš, Miervaldis Birze un neskaitāmi citi, katrs ar savu temperamentu, ar savu skatījumu — viņi tiešām runāja patiesību, pateica to, ko jūtam mēs visi. Domāju, šī zāle nav dzirdējusi tik patiesus un tik pilnīgus vārdus. Gribētos vēl sacīt, ka dabaszinātņu un tehnikas pārstāvji, mediķi un pat daudzi vēsturnieki, kurus pazīstu, arī domā tāpat, jo es pazīstu patiešām ļoti, ļoti daudzus cilvēkus, zinu viņu viedokli.

Mēs dzīvojam revolūcijas laikmetā. Un Ļeņins ir sacījis apmēram šādus vārdus: «Nepietiek, lai apakšās negribētu dzīvot pa vecam, bet vajag arī, lai augšas nevarētu dzīvot pa vecam.» Pašreiz visā Padomju Savienībā notiek revolūcija no augšas, Gorbačova partijas inspirēta revolūcija, un Latvijā ir tās atbalsis. Vēstures analogijas ne vienmēr ir korektas, tomēr gribētos atgādināt situāciju Krievijas impērijā pirms 130 gadiem. 1856. gadā Krievija cieta sakāvi Krimas karā. Nikolajs I bija gājis nāvē, tronī nāca Aleksandrs II, viņa dēls. Drīz vien visā impērijā tika atcelta dzimtbūšana, tika realizētas plašas reformas dažādās dzīves jomās. Tieši tamdēļ, un tikai tamdēļ! uz vēstures skatuves varēja uznākt jaunlatvieši — Krišjānis Valdemārs, Juris Alunāns, Krišjānis Barons. Nikolaja Palkina laikā tādi vienkārši nebūtu bijuši iedomājami. Turpinot šo domu tālāk, jāsaka, ka viņi uznāca un atbalstu saņēma Pēterburgā, Maskavā, bet ne uz vietas Rīgā, kur saimniekoja baltvācu muižnieki un cara činavnieki. Vai tas ir pareizi, ka arī mums jāvērs skats uz Maskavu, uz Kremli? Nupat visu nakti noņēmāmies, izstrādādami mūsu sanāksmes vēstules projektu Mihailam Gorbačovam, un prātā nāca Kauguru pagasta vecākais Kārlis Vītols, kas ar latviešu zemnieku adresi pie ķeizara 1870. gadā netika, tikai līdz ģenerālgubernatoram Bagrationam un Trešajai (slepenajai) nodaļai. Šoreiz, protams, mēs ceram, mūs Maskavā tomēr uzklausa.

Te nu vēstures analogija beidzas, sākas šodiena. Toreiz latvieši bija tauta, kas uznāca uz vēstures skatuves, tagad latvieši itin kā noiet no tās. Mūsu paaudzes uzdevums ir šo noiešanu nepieļaut. Revolūcijas laikā viss uzpeld. Un mēs pierādām, ka Latvija nav tikai teritorija, bet gan republika ar savu tautu, ar savu valstiskumu, ar savu vēsturi. Ļoti ilgi latviešus ir vajājis bezvēstures lāsts. Bet nu šī tauta atkal ir augšā. Man liekas, mūsu vēsturniekiem ir lieli uzdevumi. Mums ir nopietni jāizvērtē, pat jāpārvērtē 1920. gads, 1940. gads, 1959. gads, bet mums nav un nebūs jāpārvērtē 1905., 1917. gads un 1919. gads. Un es tiešām gribu piekrist un pateikties

Dzejnieks Jānis Peters — viens no 1988. gada Rakstnieku savienības 1.—2. jūnija paplašinātā plēnuma ierosinātajiem, tagad Latvijas Republikas pastāvīgais pārstāvis Maskavā, — tautas manifestācijas laikā Mežaparkā.

Gleznotāja Džemma Skulme — viena no 1988. gada Rakstnieku savienības 1.—2. jūnija paplašinātā plēnuma ierosinātajām — pie Politiskās izglītības nama, kur 1988.—1990. gadā notikuši bezmaz visi ievērojamākie politiskie sarīkojumi Latvijā.

Žurnālists Mavriks Vulfsons saka runu Rakstnieku savienības paplašinātajā plēnumā 1988. gada 2. jūnijā, kurā pirmoreiz publiski tika novērtēti 1940. gada jūnija-jūlija notikumi Latvijā nevis kā sociālistiska revolūcija, bet gan kā Latvijas okupācija un aneksija.

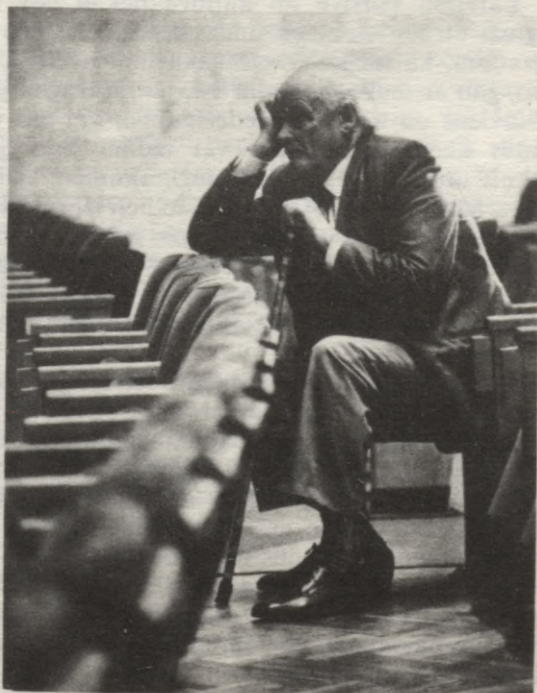
Mavrikam Vulfsonam un arī Arnoldam Klotiņam par tiem pareizajiem vārdiem, ko viņi sacīja par 1940. gada norisēm Latvijā. Tiešām, mūsu vēsturniekiem tās jāizpēta, jāizdomā līdz galam, jāpārvērtē, lai mēs nebūtu provinciāli un lai mēs neignorētu tās deformācijas, ar kurām ir saistīts šis pavērsiens mūsu tautas vēsturē. Mēs vēstulē Mihailam Gorbačovam tāpat lūdzām, lai Padomju Savienības valdība realizē tādu politiku, kuras rezultātā Latvija ar laiku varētu tikt uzņemta par Apvienoto Nāciju Organizācijas locekli, par UNESCO locekli, varētu iziet starptautiskajā arēnā. Domāju, tas nav iespējams, ja mēs neizvērtējam vēsturi visā tās sarežģītībā un dramatismā, nesniedzam tautai patiesu vēsturi, ja mēs nenoskaidrojam, kas mēs esam bijuši un kurp ejam.

Šis sēdes laikā ar vienu aci esmu vērojis arī sanāksmes prezidiju. Man liekas, ka pēdējos gadu desmitos, kopš 1959. gada, ir augusi plaša starp sabiedrību un partiju, valdību. Ļoti ilgi mūsu republiku pārvaldīja vadītāji, kuri, Raiņa vārdiem runājot, «sevi projām sviežot, laimīgi». Tāpēc šodien mūsu tagadējiem vadītājiem ir bijis jādzird daudz rūgtu vārdu, tomēr domāju, ka viņi tos uzklausīja ar cieņu, ar komunistu cieņu. Tas rada atzinību, un varbūt arī pašāvērtību turpmākajam. Mēs iziesim no šīs zāles, bet kas būs turpmāk? Turpmāk mūs vadīs tie paši mūsu vadītāji, kas šē sēž. Mūsu republika arī tālāk virzīsies vairāk vai mazāk pa tām pašām iebrauktām sliedēm, uzreiz jau radikāli nekas nemainīsies. Tomēr ir ļoti labi, ka ir

sadzirdēts kādas sabiedrības daļas viedoklis. Mums ir jādzīvo kopā, jācinās kopā, lai nebūtu to daudzo kļūdu, lai kaut kas mainītos. Bet tikai — lai p a t i e š ā m kaut kas mainītos.

Pēdējās aplēses rāda, ka latvieši pirmo reizi vēsturē pamazām kļūst par etnisku minoritāti savā teritorijā. Nākamā gada (1989. g. — J.S.) aprīlī tas varbūt tiks apstiprināts ar skaitļiem. Bet mums ir jādzīvo, jāizdzīvo. . . Mēģināsim uzturēt mūsu tautu — kaut vai minoritāti — sakoptībā. Ir jā saglabā nācijas identitāte, pašreiz taču mēs esam liecinieki TREŠAJAI latviešu «TAUTISKAJAI ATMODAI», mums ir jāaudzina bērni, maza bērni kultūras un humānisma izpratnē. Lai kādas arī būtu emocijas.

Visu tautību cilvēki, kas dzīvo Latvijā, ir jāiekļauj mūsu kultūras orbītā, republikas kultūras kopējā orbītā. Tas ir pilnīgi nepieciešams. Jo cilvēks pirmām kārtām ir cilvēks un tikai pēc tam latvietis vai krievs. Bet to varēs izdarīt tikai tad, kad arī vietējā krievu sabiedrība, tās avīzes (varbūt izņemot «Советская молодежь») mainīs savu inerto, formālo

Rakstnieks Arvids Grīgulis 1988. gada 1.—2. jūnijā Rakstnieku savienības paplašinātajā plēnumā.

nostāju pret vietējo kultūru, vairāk to popularizēs. Vairāk mēģinās izprast savus līdziedzīvotājus, viņu psiholoģiju. Arī tas ir pilnīgi nepieciešams. Tomēr šai ziņā esmu optimists.

Vecrīgu faktiski veidoja vācieši, baltvāci, bet tagad to pilnīgi ir pārņēmuši savā mantojumā latvieši, kuru vairums taču pirms 100—120 gadiem arī Rīgā bija imigranti. Tāpat tas ir bijis ar čehiem, igauņiem, tāpat tas ir noticis daudzās citās vietās. Kultūra ir internacionāls, vispārcilvēcisks jēdziens, bet ir arī vietējā kultūra. Un mums jāpānāk, lai arī jaunie migranti, kā tos varbūt necienīgi saukā, pārņem to par savu mantojumu, kā to jau ir pārņēmušas tās vietējo krievu, ebreju, poļu, baltkrievu paaudzes, kuras Latvijā dzīvojušas no laiku laikiem.

Man ir ļoti saprotama un simpātiska M. Vulfsona te izteiktā ideja par pieminekļa uzcelšanu tiem ebrejiem, arī tiem daudzajiem bērniem, kuri Latvijā tika nobendēti hitlerisma mocību gados. Un man liekas, ka arī latviešiem jāpiedalās šajā darbā, lai atzītu savu kādreizējo tautasbrāļu vainu šajā ziņā. Jo šāvēji tomēr bija arī latvieši, kaut fašisti, Hitlera rokaspuīši, kurus tauta izstūmusi no savas apziņas, tomēr mūsu tautas klēpī izauklēti cilvēki. Latviešu sadzīvē un kultūrā nekad nav bijis antisemitisma ierosmju, gluži otrādi — atcerēsimies Raini, Blaumani. 1941. gads ir traģisks piemērs tam, kā īsā laikā var uzkurināt necilvēcību — gan ar okupantu pavēlēm, gan ar meliem, gan ar 14. jūnija traģēdijas tendenciozu interpretējumu. Neviens no maniem piederīgajiem vai pat visattālākajiem paziņām nav šādās akcijās piedalījies vai tādām līdzīgi jutis, tēvs par krievu karagūstekņu un žīdu glābšanas mēģinājumiem pat kādas dienas 1941. gadā bija hitleriešu arestēts. Mēs varam šodien izprast daudzus apstākļus, tomēr atbildība visas pasaules priekšā (ja mēs gribam apzināties, ka esam nācija, par ko te jau runāts) mums jāuzņemas par visu, par katru savu līdztautieti. Tas vairāk nepieciešams pašiem latviešiem nekā senā terora upuriem. Jo tas arī rāda, cik tālu var aiziet nacionālā kūdīšana, kaut ekstremālos apstākļos.

Latvija un Baltija kādreiz ir bijusi cara Krievijas logs uz Eiropu. Tagad tas ir aizkvēpis logs, bet mums atkal jāklūst par tīru logu. Jo esmu dziļi pārliecināts, ka Eiropas harmonija saimnieciskā, politiskā un kultūras ziņā ir atslēga arī Krievijas, Padomju Savienības harmoniskai nākotnei. Par to esmu dziļi pārliecināts. Es uzskatu, ka latviešu kā kulturālas, eiropiskas minoritātes pastāvēšana ir arī Padomju Krievijas, Padomju Savienības stratēģiskajās interesēs. Mums ir jāveicina kultūras sakari ar Rietumiem, jāpadziļina eiropiskās kultūras tradīcijas šē, Latvijā, joprojām jāpaliek par eiropiešiem. Tas ir pilnīgi nepieciešams. Tas ir arī viens no mūsu nācijas identitātes pamatiem. Šo domu mēģināju nupat attīstīt Rietumberlīnē PSRS Kultūras dienu runās.

Mums esot vajadzīga politiskā kultūra — tā mūs māca. Bet vai politiskās kultūras paraugs bija Augusta Vosa izvirzīšana par delegātu 19. Vissavienības partijas konferencei tieši Latvijā? Man ir kauns par to

vēlreiz runāt, par to te jau daudzi ir teikuši. Man šķiet, ka es pat jūtu tīri cilvēcisku želumu pret šo cilvēku, bet, ja viņš tagad (būdam PSRS Augstākās Padomes Tautību Padomes priekšsēdētājs) ir «pārkārtojies», tad viņu vajadzēja izvirzīt par kandidātu «karstajā punktā» — Kalnu Karabahā, kur tiešām ir etniski un nacionāli konflikti un kur viņš varētu lieti parādīt pārkārtošanās pozitīvos, elastīgos, netradicionālos risinājumus. Bet Latvijā, kur viņa vārds ir saistīts ar 18 gadus ilgu stagnāciju, diez vai viņu drīkstēja izvirzīt. Lai tautā neradītu vilšanos, lai nebūtu jāsaka Ivana Krilova vārdiem: «А только воз и ныне там».*

Vēl es gribētu vaicāt: ja šīs zāles sienas pavērtos un ja visas šīs runas, arī sinhronā tulkojumā, tiktu pārraidītas laukumos, plašu tautas masu priekšā, kas tad būtu? Vai būtu aplausi? Domāju, būtu liela viņošanās. Prāva daļa dedzīgi aplaudētu, citi svilptu, neganti svilptu un vēl kādi varbūt ietu kauties. Un arī pēdējie varētu sameklēt argumentus savai taisnībai, jo mūsu sabiedrībā pastāv ļoti liela polarizācija. Mūsu sabiedrība aptver pretējas, citādas mentalitātes kultūras, dažādu etnosu, dažādas, varētu sacīt, pat pretējas, domāšanas pārstāvjus. Un vēl ir plaša inerta masa. Ne tikai migrantu vidū vien ir liela inerce.

Tur, kur ir polarizācija, var rasties spēcīga izlāde, var rasties zibens, var dunēt pērkons. Ja mēs apzināties mūsu kopējo atbildību vēstures priekšā, tad varam šķīstīties, attīrīties, runāt par vēsturiskām kļūdām un deformācijām. Bet pēc tam mums jādara viss, lai Latvija nekļūtu par Sumgaitu, lai Latvija nekļūtu par Olsteru, jo tas tik tiešām var notikt — jaunatne ir neiecietīga, uzlādēta, vēsturi neizprotoša. Mums jāstāsta viņiem, arī krieviem, jāpaskaidro vēsture tās patiesībā un traģismā, lai konsolidētu. Latvijā tieši četrus gadsimtus pēc Mārtiņa Gizes notiek kalendāra nemieri, uz kuriem, manuprāt, nepareizi reaģē ar uzbrēcieniem, kamēr pareizi būtu vainu ārstēt saknē. Citādi var rasties nelabojamas sekas.

Es novēlu, lai mūsu bērniem, ne krieviem, ne latviešiem, ne jebkurai citai tautībai, kas te dzīvotu, nebūtu jāpiedzīvo tas, kas attēlots Kārļa Hūna gleznā «Bērtuļa nakts». Lai mūsu Baltija, Latvija, Rīga paliktu iekšēji un ārēji sakopta, kļūtu skaistāka gan ar veciem, gan atjaunotiem, gan ar jauniem pieminekļiem un ēkām. Bet tāpēc jārikojas visiem. Pirmām kārtām valdībai un ne mazākā mērā arī katram no mums, kultūras darbiniekiem, katram cilvēkam, kas jūtas atbildīgs par to, kas šie notiek.

* Vārdu spēle no I. Krilova fabulas «Līdaka, gulbis un vēzis» («Bet vezums, dievam žēl, tur stāv šo baltu dienu vēl»).

LAI SALNA PAVASARĪ NEATKĀRTOTOS

*Runa 1988. gada 21. jūlijā Rīgas darbaļaužu un
neformālo organizāciju kopējā mitiņā Daugavmalā*

21. jūlijs ir Padomju Latvijas svētku diena, kaut arī mūsu kalendāra lapiņā tā iezīmēta melnā, ne sarkanā krāsā. Saistot vēstures lokus, gribu šoreiz pieminēt Augustu Kirhenšteinu, Latvijas Tautas valdības priekšsēdētāju 1940. gadā, pirmo Padomju Latvijas prezidentu, ievērojamu mikrobiologu, 1905. gada revolucionāru, Raiņa līdzgaitnieku Šveices trimdā, īpatnēju, neordināru, oficiālos rāmjos neiekļaujamu personību, kuras loma vēl pilnā mērā nav novērtēta. Savu ļoti garā mūža nogali profesors, vecs un malā nostumts, vadīja Lielupē un Mežaparkā. Turp 60. gadu sākumā viņš palaikam aicināja arī mani — parunāt par zinātņi, vēsturi un dzīvi. Bet lai nu atmiņas paliek citai reizei — šoreiz gribu sniegt tikai to dienu noskaņas.

Pēc Staļina laika drausmām Padomju Latvijai bija nenoliedzami sasniegumi daudzās dzīves jomās, un toreiz, 1956. gadā, jaunas cerības ļaužu sirdīs bija vīsis partijas 20. kongress ar staļinisma nosodījumu, kas vienlaikus Latvijā iezīmēja pirmo, nelaikā pārtrūkušo pārbūves mēģinājumu.

Taču 1959. gada «salna pavasarī» lielā mērā pārtrauca republikas dabisko attīstību. Virsroku ņēma forsēta industrializācija un forsēta migrācija bez ekonomisko, ekoloģisko, demogrāfisko seku paredzējuma, lielo vissavienības resoru stihisks (bet varbūt arī organizēts?) uzbrukums un vēlāk totāls diktāts Latvijas tautsaimniecībā. Malā tika nostumti progresīvie komunisti, bijušie pagrīdnieki, 1940. gada un Lielā Tēvijas kara latviešu divīzijas cīnītāji, republikas patrioti, tādi cilvēki kā Kārlis Ozoliņš un Vilis Krūmiņš, Eduards Berklavs un Pauls Dzērve, Voldemārs Kalpiņš un Aleksandrs Ņikonovs; arī Kirhenšteinam bija jāpieredz viens otrs aizvainojums. Pirmajos gados dzīve gan vēl turpināja iet uz augšu tīri ekonomiskā ziņā, Latvijā plauka zinātne, bet ideoloģijā valdīja dziļa ziema un jau sāka izpausties pirmie Brežņeva laika simptomi. Mūsu sarunas ar Kirhenšteinu gan skāra vairāk zinātņi un vēsturi, daudz mazāk politiku (par to runāt toreiz vēl nebija modē), taču profesora Kirhenšteina replikās jautās bažas par Latvijas nākotņi, kaut arī gala prognozēs viņš bija optimists: «Nenoies dibenā Latvija, nenoies...» Tā domāja Augusts Kirhenšteins, tas pats, kuram Rainis drīz pēc Februāra revolūcijas, 1917. gada 27. martā, no Kastaņolas bija rakstījis rezignētus vārdus: «Igauņi no jaunās valdības dabūs autonomiju. . , latvieši. . apmierinājušies ar ģenerāļa skūpstu autonomijas vietā.»

Ko gan mēs šodien varētu stāstīt vecajam profesoram? Ka Rīgas līci vairs nedrīkst peldēties? Ka pēdējos gadu desmitos notikusi relatīva Lat-

vijas leļupslīde visos ekonomiskajos pamatrādītājos, ka Latvija, kura 1959. gadā vēl bija pati pirmā Baltijas republiku vidū, nu ir kļuvusi pēdējā, ka materiālie pamatfondi kultūrā, zinātnē, mākslā, tāpat kā celtniecības pamatfondi, nu ir zemāki par vissavienības vidējo līmeni? Jā, tā ir mūsu sāpe, mūsu kauns.

Bet ne tikai par to varētu stāstīt. Par spīti visam, tomēr saglabājies t a u t a s — strādnieku, zemnieku, intelīģences kodols. Ir radītas paliekošas materiālās un kultūras vērtības. Mēs varētu stāstīt arī par šodien vērojamo vienreizējo tautas radošo pacēlumu, kas cita starpā izpaudās godīgajā sarunā Rakstnieku savienības jūnija plēnumā, gaišajā folkloras festivālā «*Baltica-88*», tautas pretstaļiniskajā stājā, jaunatnes varbūt ne allaž līdz galam pārdomātājā maksimālismā.

Latvijas PSR valdības priekšsēdētājs profesors Augusts Kirhenšteins 1940. gada 30. jūlijā runā mītiņā Rīgas stacijas laukumā pirms izbraukšanas uz Maskavu, lai tur lūgtu PSRS Augstāko Padomi uzņemt Latviju PSRS sastāvā. Uz Maskavu izbrauca 20 cilvēku delegācija A. Kirhenšteina vadībā, un likumu par Latvijas PSR uzņemšanu PSRS sastāvā pieņēma 1940. gada 5. augustā pēc deputāta uzbeku J. Ahunbabajeva formāla ierosinājuma. Toreiz šis akts rada sekojošu atspoguļojumu folklorā: «Pie Staļina durvīm stāv Kirhenšteins bāls, tam rokā ir lūgums pēc maizes un sāls.»

Prof. Augusts Kirhenšteins (1872—1963) mūža nogalē savā vasarnīcā Lielupē 19. līnijā 1 (tagad — Latvijas Kultūras fonda mitne) pārdomā Latvijas vēstures gaitu...

Šis ir ne tikai atskārsmes, bet arī cerību laiks. Pārbūves un demokrātizācijas politika, 19. Vissavienības konference, iecerētā politiskās sistēmas pārveidošana paver reālas iespējas darboties, arī Latvijas labā.

Šodien vairāk nekā jebkad jāapzinās atbildība. Kas tad ļāva satriekt progresīvos, 20. partijas kongresa iedvesmotos spēkus Latvijā 50. gadu beigās? Latviešu tauta un partijas progresīvā daļa toreiz nebija vienotas, tautā nebija ticības partijai. Netika pietiekami konsolidētas visas Latvijā dzīvojošās tautības. Bet galvenais — Padomju valsts kopumā vēl nebija gatava pārmaiņām, vēl netika dots vārds tautai, nebija atklātuma un demokrātijas, kas šodien ir ģenerālsekretāra M. Gorbačova politikas pamatā.* Vai šodien esam gatavi šīm pārmaiņām, vai vēsture neatkārtosies? Politika ir kompromisu, realitāšu apzināšanās (un arī to paātrināšanas) māksla.

* Neraugoties uz progresīvo Kompartijas veterānu, vēsturnieku, plašākas sabiedrības aicinājumiem pārvērtēt LKP CK 1959. gada jūlija plēnuma destruktīvos lēmumus, tas netika izdarīts. Tiesa, LKP CK izveidoja īpašu komisiju un 1959. gada jūlija plēnuma pilnu stenogrammu publicēja žurnālā «Padomju Latvijas Komunisti» (1989. g. 2.—6. nr.), taču lēmumu nepieņēma. Vēl vairāk, LKP 25. kongress (1990. g. 6.—7. aprīlī) ne tikai atteicās ietvert dienas kārtībā 1959. gada jūlija lēmumu izskatīšanu, bet būtībā pats izvērtās par šī bēdīgi slavenā plēnuma atkārtojumu, par konservatīvā, neostaļiniskā spārna uzvaru Latvijas kompartijā. Vēl 1988. g. vasarā tā būtu bijusi traģēdija visai Latvijas tautai, bet pa starpām bija mainījies pats laikmets, un pagrieziet atpakaļ vēstures ratu partokrāti vairs nespēja.

Šodien mēs ceram uz Latvijas saimniecisko patstāvību, suverenitāti un valstiskumu, harmonisku, vēsturiskajām tradīcijām atbilstošu augšupēju. Mēs ceram uz sabiedrības morāli ētisku atjaunotni. Mēs ceram uz tautas radošai attīstībai nepieciešamās vides un gaisotnes veidošanu un tās aizsardzību. Mēs ceram, ka padziļināsies atgriezeniskā saite starp sabiedrību un tautas deputātu padomēm, pieaugs sabiedriskās domas loma svarīgāko vietējo jautājumu risināšanā.

Vienīgā garantija tam, ka pārbūve spēs pārvarēt konservatīvos spēkus un tendences, ir tautas, tās aktīvo spēku iesaistīšana darbā, jo ar vecajām metodēm stāvokli nav iespējams mainīt. Turklāt pārbūves atbalstam jāapvienojas visu Rīgā, Latvijā dzīvojošo tautību pārstāvjiem. Tas nav tikai nacionāls, bet internacionāls uzdevums. Jāpārvar valodas un psiholoģijas barjeras, jāizkļied aizspriedumi, nezināšana, varbūt pat apzināta maldināšana par latviešu itin kā nacionālistiskiem centieniem, ko izmanto pārbūves pretinieki. Kam ir izdevīgi sagrozīt Rakstnieku savienības plēnumā runātā jēgu, kāpēc krievu tautības pilsoņiem tiek vienpusīgi, pat tendenciozi skaidroti mūsu vēstures sarežģītie jautājumi, arī nacionālās simbolikas cilme? Nez vai tas rada savstarpējas izpratnes gaisotni. Sabiedrībai jākonsolidējas uz principiāla atjaunotnes pamata.

1988. gada 21. jūlija mītiņš Daugavmalā. Šis mītiņš bija ievērojams ar to, ka tā gaitā saplūda kopā neformāli no Vides aizsardzības kluba, nule izveidotās Nacionālās neatkarības kustības piekritēji un citi ar Rīgas pilsētas partijas komitejas aktivistiem un lielo rūpnīcu pārstāvjiem, kuri vēlāk savukārt izveidoja Interfronti. Šo mītiņu vadīja Arnolds Klaučens, un tas bija pēdējais oficiālais 21. jūlija atzīmēšanai veltītais mītiņš Rīgā. Pēc tam šo datumu savā nedalītā pārziņā pārņēma Interfrontes un Rīgas pilsētas kompartijas pārstāvji.

PERESTROIKA — TĀ IR PADOMJU ZEMES EIROPEIZĀCIJA

Runa, Latvijas radošajai inteliģencei tiekoties ar PSKP CK sekretāru A. Jakovļevu Rīgā 1988. gada 9. augustā

Arī Padomju Latvija šodien dzīvo ar pārbūves, atjaunotnes, demokrati-zācijas, atklātuma garu. Pārbūve ir visai ietilpīgs jēdziens. Dažādi cilvēki, iedzīvotāju grupas, nācijas piešķir tai dažādas, būtiski atšķirīgas nianses, pat jēgu. Saprotams, tā ir ne tikai ekonomika vien. Dzīve taču šajā ziņā nav kļuvusi vieglāka — dārdzība, inflācija, deficīti. Kopš 1947. gada Latvija nav pazinusi pārtikas talonus, tagad tie ieviesti cukura sadalei. Inteliģences radošo produktivitāti samazina hronisks kafijas trūkums, jo kafija 20. gad-simta Baltijai ir tradicionāls dzēriens. Taču ne tikai tas ir svarīgi. Dzīve kļu-vusi daudzkārt bagātāka, interesantāka, godīgāka; ir pavērta perspektīva gan radošai personībai, gan tautai. Un, liekas, ne tikai ekonomikas būtiskai pārveidošanai, ekoloģiskās krīzes likvidēšanai Rīgā, Jūrmalā, mūsu upju glābšanai, bet arī deformāciju pārvarēšanai kultūras un nacionālo attiecību jomā. Pirmoreiz pēc daudziem gadu desmitiem racionālā latviešu tauta, šķiet, atguvusi zināmu ticību partijai un tās vadītājiem, un tas ir ļoti būtiski.

Latviešu tauta pašreiz pieredz nebijušu nacionālu pacēlumu. Visā Lat-vijas vēsturē labi ja atradīsim vēl divas analogijas — jaunlatviešus Alek-sandra II reformu un nacionālo pacēlumu pirmā pasaules kara laikā, Februāra un Oktobra revolūcijas laikā, Raiņa iezīmētu. Ne velti mēs driks-tam runāt par trešo nacionālo atmodu pēc ilgiem stagnācijas, nacionālās depresijas gadiem, kad «tauta cieta klusu» («народ безмолвствовал») un sāpes tvērās kaut kur dziļi dvēselē.

Padomju Latvija 48 gadu laikā sasniegusi ne mazumu ekonomikā, kultūrā, mākslā, zinātnē, īpaši dabaszinātnēs, piemēram, ķīmijā. Bet attīstības gaitā bijuši arī ārkārtīgi lieli zaudējumi — esam zaudējuši vēsturiskas vērtības, cilvēkus, daļēji — tradicionālo darba ētiku. Nepārdomāta (bet varbūt labi pārdomāta?), forsēta industrializācija, neievērojot nenodrošinā-tību ar izejvielām, darbaspēku, kā arī saspriegto demogrāfisko situāciju un produkcijas zemo kvalitāti; vissavienības resoru diktāts, kas joprojām turpinās, pilnīga nevērība pret apkārtējo vidi, forsēta migrācija, latviešu valodas ignorēšana (tā arvien vairāk izzūd no oficiālās aprites), «atli-kuma princips» kultūras objektu celtniecībā. Varbūt salīdzinājumā ar vairākiem citiem padomju zemes reģioniem (bet ne jau ar mūsu kaimiņu republikām Igauniju un Lietuvu!) situācija Latvijā neliekas tik briesmīga, un tiek jau arī šodien darīti labi darbi (kaut vai Vecrīgas restaurēšana, piemēram), bet mēs vēlētos redzēt savu republiku daudzkārt labāku, vēlē-tos, lai tā iegūtu ekonomisku suverenitāti, lai tiktu realizēts princips: «Visu varu padomēm!».

Visas šīs domas ietvertas Latvijas Rakstnieku savienības paplašinātā plēnuma rezolūcijā, kas pieņemta 19. Vissavienības partijas konferences priekšvakarā un guvusi milzu atbalsi republikā. Manuprāt, tas ir perestroikas laikmeta spilgtākais dokuments Latvijā, kurā dots gan situācijas reāls vērtējums, gan perspektīva. Un ir patīkami, ka LKP CK atsaukusies uz šo dokumentu, izveidojot trīs darba grupas radošās un zinātniskās inteliģences ierosinājumu izpētei un īstenošanai. Domājams, rakstnieku plēnuma nozīme bez visa pārējā ir arī profilaktiska — ievadīt domāšanu konstruktīvā gultnē, neļaut rasties pārmērībām.

Kā jau sacīts, pašreiz latvieši — pirmoreiz daudzu gadsimtu vēstures gaitā — kļūst par nacionālu minoritāti pašu teritorijā (pēc 1979. gada tautskaites datiem, 53,7% iedzīvotāju kopskaita, pašreiz varbūt pat mazāk par 50%, to uzzināsim 1989. gada tautskaitē)*, un tā ir dziļa drāma, īpaši mazai tautai. Jāiejustas tās psiholoģijā, lai izprastu latviešu kaismīgo attieksmi gan pret savu tautību, valodu, gan pret migrāciju, tāpat pret tradicionālo vērtību zudumu, pašas Latvijas un tās pilsētu veidola maiņu.

Šis, manuprāt, atklātības gaisotnē gluži dabiskais nacionālās pašapziņas uzbangojums vienam otram var likties hipertrofēts, jo agrāk te bija, kā krievi saka, «тишь, да гладь, да божья благодать». Bet īstenībā jau klusums bija šķietams, nemiers krājās, turpina krāties, un tas ir nopietni. Nepieciešama īpaša attieksme gan pret pamatnāciju, gan pret starpnacionālajām attiecībām Latvijā.

Es pats esmu audzis divās kultūrās — gan latviešu, gan krievu. Mana māte ir krieviete, arī tēvs guvis izglītību revolūcijas gados Petrogradā pie Sergeja Fjodorova, Ivana Pavlova un citiem medicīnas dižgariem, centies pārnest krievu medicīniskās, zinātniskās un kultūras tradīcijas uz Latviju, bet vienlaikus allaž palicis latvietis, kas karsti un uzticami mīl savu tautu.

Jāsaka, gan cara Krievijas apstākļos, gan pirmskara Latvijā pie mums bija interesanta vietējā krievu kultūra, ko savā ziņā reprezentēja kultūrbiedrība «Uļe», Krievu drāmas teātris, Aleksandra un Lomonosova ģimnāzijas, arī Rērihi, Eizenšteini, gleznotāji Sergejs Vinogradovs un Nikolajs Bogdanovs-Beļskis un daudzi citi pazīstami kultūras darbinieki. Rīgā ir dzimis kosmosa izpētes celmlauzis Mstislavs Keldišs un Frīdrihs Canders. Taču pēckara gados tika pazaudētas gan saknes, gan tradīcijas. Krievu skaits Latvijā ir piecas reizes palielinājies, bet jaunatnācēji, zaudēdami saites ar dzimtajām vietām, arī pie mums nav atraduši jaunu dzimteni. Rakstnieku plēnums satramdīja arī krieviski runājošo Latvijas iedzīvotāju daļu. Nupat šajās dienās Rīgā tika organizēta Baltslāvu kultūras biedrība, kuras mērķis ir vietējo krievu kultūrtradiciju atdzīvināšana, vēsturisko un kultūras saišu apzināšana un atdzīvināšana starp latviešiem un krieviem.

* Pēc 1989. gada tautskaites datiem, Latvijā dzīvo 52,0% latviešu.

Mihaila Gorbačova ierašanās Rīgā 1987. gada februārī. PSKP CK ģenerāļsekretārs sarunājas ar rīdziniečiem, otrajā plānā — toreizējais LKP CK pirmais sekretārs Boriss Pugo.

Patiešām, darba kolektīvos mēs saprotamies labi, bet pastāv kulturāla atsvešinātība, dažkārt rod izpausmi «satiksmes līdzekļu nacionālisms». Vairums Latvijas krievu nepazīst latviešu kultūru un vēsturi. Ir daudz jādara, lai Latvijā apmetušies krievi sajostos kā kopēja likteņa, vēstures, kultūras daļa. Pagaidām tā tas nav, un tas Latvijā rada lielas kolīzijas. Bez kopējā padomju patriotisma noteikti nepieciešams arī vietējais patriotisms, kas var kļūt par izšķirīgu pozitīvu faktoru tālākvirzībai.

Atgādināšu, ka Latvijas teritorijā ne mazums laba kādreiz paveikuši arī Baltijas vācieši, piemēram, veidojot veco Rīgu, citas mūsu pilsētas. Latvieši to ir pārņēmuši kā sava vēsturiskā mantojuma daļu, līdzīgi tam, kā to darījuši čehi, poļi, ungāri, igauņi. Mums jāapzinās sevi arī par Eiropas kopējās kultūras daļu, neaizmirstot, ka kopš Pētera Lielā laikiem Baltija, Rīga bijusi Krievijas logs uz Rietumiem, savā ziņā «tilts». Eiropas kopības idejai šodien nav jābūt vērsta tikai uz pagātņi, uz tradīcijām, bet arī uz nākotni — lai stiprinātu saimnieciskās un kultūras saites ar Vāciju, Skandināvijas zemēm un Somiju. Eiropas nams jābūvē ne tikai «no augšas» valstsvīru sarunās, bet vēl jo vairāk «no apakšas», vienkāršo cilvēku savstar-

pējā saskarē. Varbūt nemaz tik nedibināti nebūtu definēt p e r e s t r o i k u kā Padomju zemes eiropeizāciju, saglabājot sociālistisko iekārtu un tās demokrātiskās vērtības.

Tātad Latvijā, Rīgā izsenis spēcīga bijusi internacionālā tradīcija, dažādu tautu un kultūru līdzāspastāvēšanas un savstarpējās bagātināšanās pieredze, bieži gan pretrunīgā un pat traģiskā veidā. Mūsu vēsture ir sarežģīta, dramatiska, neviennozīmīga. Ir prieks, ka jaunatnē šodien atdzimst interese par vēsturi, īpaši par tiem tās novadiem, kuri līdz pat pēdējam laikam tika uzskatīti par «slēgto zonu». To skaitā ir arī staļinisma noziegumi — ne tikai 1937. gadā nošautie sarkanie strēlnieki un vecie boļševiki, bet arī juridiski un morāli neattaisnojamās masveida deportācijas no Latvijas 1941. un 1949. gadā. Pie mums to apzināšanai un seku likvidēšanai izveidota komisija gan Rakstnieku savienībā, gan republikas valdības

Kāds mītiņš Rīgā 1940. gada jūlijā pēc Tautas Saeimas vēlēšanām. Tā dalībnieki nes Staļina portretus un lozungus ar prasību iekļaut Latviju PSRS sastāvā kā 14. savienoto republiku. Šādas prasības tā sauktā Latvijas Darba tautas bloka vēlēšanu platformā («Par mieru, par maizi, par tautas brīvību!») gan nebija, un A. Višinskis pirms vēlēšanām to pat dēvēja par provokatorisku, tādēļ rezultātu nedrīkst uzskatīt par vēletāju gribas brīvu un apzinātu izpausmi.

Pēteris Stučka (1865—1932) Kremli. 1919. gadā P. Stučka bija Latvijas Padomju valdības priekšsēdētājs, bet Latvijas Republikas laikā ieņēma augstus amatus Padomju Krievijā: bija KPFSR tieslietu tautas komisāra vietnieks (1919—1923), vēlāk KPFSR Augstākās tiesas priekšsēdētājs. Viņš bija arī Kominternes Starptautiskās Kontroles komisijas priekšsēdētājs.

līmenī — deportācijas jāpasludina par nelikumīgām! Nesen notika vēsturisku diskusija par 1940. gada notikumiem — par ārējo un iekšējo faktoru lomu šajā procesā. Tika izsacīti dažādi viedokļi, pēdīgi sāk veidoties vēsturiskas patiesības izjūta. A. Višinskis taču nevarēja Maskavā personificēt Staļina noziegumus, bet Latvijā — sociālistisko revolūciju! Ir paredzēts arī dziļāk izpētīt pirmskara Latvijas Republikas, tā sauktās buržuāziskās Latvijas, fenomenu, līdz ar vēsturiskām un sociālām negācijām izdibināt tā laika patiesos sasniegumus ekonomikā, kultūrā, izglītībā, kuras pamatā ir mūsu tautas strādīgums un talants. Arī šis posms ir svarīga mūsu vēsturiskās pagātnes daļa, pret ko jāizturas ar izpratni un cieņu, mēs no tā neatsacīsimies!

Pēdējos mēnešos Latvijā stipri augusi interese par nacionālo simboliku — par veco sarkanbaltsarkano karogu, kuru nupat vēl oficiāli traktēja kā īsteni buržuāzisku simbolu. Taču šis karogs ir pieminēts jau 13. gadsimta hronikās, šis krāsas ir kļuvušas par pirmo studējošo latviešu simbolu Tartu Universitātē pirms 120 gadiem, pēc tam tās atdzima latviešu strēlnieku daļās, Šveices latviešu revolucionārajā emigrācijā, Rainim tuvajās aprindās 1916. gadā, vēl pirms buržuāziskās Latvijas proklamēšanas un nebūt ne tiešā sakarā ar to. Vairums latviešu, īpaši jaunatne, šodien uzskata, ka šī simbolika būtu vietā daudzos gadījumos — dziesmu un ģimenes svētkos, ekoloģiskās demonstrācijās dzimtās dabas aizstāvībai, folkloras festivālos, līdzīgi tam, kā to savam karogam jau likumdošanas ceļā nodrošinājuši mūsu ziemeļu kaimiņi ar Igaunijas PSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētu. Tikai šajā vienā nedēļā vien mūsu jaunatnes avīze saņēmusi 266 vēstules tautas karoga aizstāvībai.

Manuprāt, šādi vēstures jautājumi jārisina ne ielu demonstrācijās, ne mītiņos, bet diskusijās, pacietīgi ieklausoties dažādos viedokļos, dodot objektīvus, līdzsvarotus vērtējumus, ievērojot dažādu sociālo slāņu un nacionalitāšu viedokli. Ne visiem jādomā vienādi, iepotēto stereotipu ietvaros — ir jāizturas iecietīgi pret citādi domājošiem. Šim principam jādominē arī presē, īpaši jācenšas ieskaidrot krieviski runājošajai iedzīvotāju daļai Latvijas problēmas.

Ārkārtīgi svarīgi man šķiet nostiprināt latviešu zinātnes un kultūras sakarus ar progresīvajiem, es uzsveru — progresīvajiem strāvojumiem Maskavā, Ļeņingradā, lai mēs neieslēgtos šauros, vietējos ietvaros. Man nav saprotama parakstīšanās ierobežojumu politika uz tādiem centrāliem žurnāliem un avīzēm kā «Литературная газета», «Новый мир», «Огонек», «Знамя», «Дружба народов». Nupat es uzzinu, ka nākamajam gadam Rīgā vairs nevarēšu tos abonēt. Nu labi, lasīšu vairāk zinātniskās literatūras — aizraušānās ar beletristiku un publicistiku aizņem jau tā pārāk daudz laika. Taču šie ierobežojumi atsvešinās latviešu inteligenci no vissavienības problēmām, no lielās zemes pārbūves vēsmām. Manuprāt, vismaz Latvijas inteligencei vajadzētu dot vairāk iespēju lasīt šos izdevumus.

Manuprāt, arī vissavienības presē Latvijas balss varētu skanēt skaļāk un kolorītāk — apraksti parasti mēdz būt virspusēji, bez republikā notiekošo, neierasto un simptomātisko procesu dziļākas analīzes. Rodas iespaids, ka autori nepavisam nesaprot, piemēram, mūsu «neformāļus», disidentus, apsaukā tos nepieklājīgos vārdos, bet, lūk, jau pēc pusgada šie nupat vēl nozākātie uzskati kļūst sabiedrībā vispārpieņemti! Katrā ziņā Rietumberlinē par Latviju rakstīja un runāja daudz dziļāk nekā mūsu centrālajā presē Maskavā, un arī zināja daudz vairāk. Varbūt latvieši paši vainīgi, ka tik maz pavēsti par savām problēmām vissavienības un pat vietējam krievu lasītājam? Bet varbūt tas kādam nav vēlams?

Katrā ziņā mūsu laiks ir stereotipu, arī nacionālā jautājuma stereotipu, sabrukšanas laiks. Vēstures pieredze liecina, ka tautas nebūt tik ļoti ne-

tiecas pēc unificēšanās, uniformēšanās, tā liecina, ka lielas un mazas tautas psiholoģija, domāšanas veids visai būtiski atšķiras. Tas neliek revidēt tādus jēdzienus kā tautu draudzība, internacionālisms, bet liek domāt par tiem dziļāk, savādāk, izejot ārpus ierastajiem ietvariem. Ar prieku uzzināju, ka PSRS ZA sastāvā tiekot organizēts Eiropas institūts, bet vai nebūtu lietderīgi izveidot arī PSRS Tautu institūtu, protams, ja tur darbotos jauni cilvēki un tiktu pavērts ceļš jaunām idejām?

Latvieši ir internacionālisti, viņi nenovērsīsies no pārbūves, tāpat kā savā laikā latviešu sarkanie strēlnieki stāvēja Revolūcijas sardzē. Ja vien viņi spēs saglabāt ticību pārbūvei un arī pašu spēkiem. Bet, lai tā būtu, ir vajadzīga pareiza politika.

JAU ŠORUDEN

*Aicinājums laikrakstā «Padomju Jaunatne» 1988. gada 17. augustā**

Vēsturiskais mantojums ir tā tautas pūra lādes daļa, kuru šolaik jo sevišķi mēģinām celt gaismā, apzināt, pārvērtēt. Bez šādas apguves veidot mūsu tālākās kogaņas modeli taču ir neiespējami.

Nav noslēpums, ka vēl pavisam nesen vēstures zinātne dažus pagātnes notikumus un procesus vērtēja ar vienpusīgu mērauklu. Vispārzināmī ir šāda skatījuma cēloņi. Tagad skaudri apzināmies, cik ļoti nepieciešams ir dziļāk izprast arī mūsu republikā notikušo vēsturisko norišu izcelsmi un virzību.

Kādā veidā lai atjaunojam vēsturisko patiesību? Jādomā, ka ejams ceļš, ko savā Latvijas demokrātiskās kustības projektā iezīmējis Jānis Peters. Tas ir vispusīgas jautājumu apspriešanas, tas ir diskusiju ceļš. Esam sagatavojuši pamattēzes virknei diskusiju par Latvijas vēstures (arī kultūrvēstures) aktuālām problēmām. Daļa no tām iecerēta ar tālāku perspektīvu: tās varētu tikt realizētas laikā no 1989. līdz 1991. gadam, jo vēstures «baltos plankumus» veido ne tikai noklusētās vai puspatiesības paustās, bet arī vēl neizpētītās vēstures lappuses. Šo diskusiju sagatavošanas process noteikti veicinātu republikas sabiedriskās domas un vēsturnieku darba konsolidāciju, rosinātu to problēmu izpēti, kas atrodas īpašā sabiedrības, arī jaunatnes, uzmanības krustpunktā. Ceļot godā plurālisma principus,

* Kopā ar Ivaru Priedīti un Vili Krūmiņu sacerētais aicinājums. Tas radīja pamatu diskusiju sērijai Politiskās izglītības namā, kas notika laikā no 1988. g. septembra līdz 1989. g. novembrim un ļāva pietiekami objektīvi atsegt daudzus Latvijas jaunlaiku vēstures momentus.

tādējādi tiktu mazināta izveidojusies plaisa starp oficiālās vēstures zinātnes koncepcijām un radošās intelīģences pamatnostādnēm. Taču daļu no diskusijām, mūsaprāt, nepieciešams organizēt jau šoruden. «1918. gada 18. novembris Latvijā», «1919. gads — Latvijas vēstures likteņgads», «Latvijas republika 1920.—1940. gadā», «Otrais pasaules karš un Latvija», «PSKP 20. kongresa atskaņas Latvijā (1959. gads)» — tāda ir mūsu piedāvātā tematika. Sarežģīta. Neviennozīmīga.

Pēdējā laikā sabiedriskās dzīves norises apliecina, ka mums vēl ļoti jāmacās diskutēt. Jāprot uzklausīt un cienīt arī otra, trešā, ceturtā oponenta viedokli — visu to uzskatu daudzveidību, kas ir patiesas diskusiju kultūras pamatā. Tālab ikkatru, kam rūp vēsturiskās patiesības atjaunošana, ikvienu, kas vēlētos būt šo diskusiju līdzdalībnieks, aicinām pievērsties rūpīgai, vispusīgai minēto vēsturisko notikumu izziņai un analīzei. Dzīves tālākveidošana demokrātijas apstākļos prasa jaunu informētību un kompetences līmeni, dziļāku procesu analīzes prasmi, gudrākas domas. Mācīsimies patiesību! . .

PILIENI DRUPINA AKMENI

Runa lielajā tautas manifestācijā Mežaparkā 1988. gada 7. oktobrī

Ir beigusies pati karstākā Latvijas pēckara vasara, mūsu karogotās un dziesmotās revolūcijas sākums. Pienācis rudens, itin kā ražas laiks, bet vēl jau nav ražas laiks, drīzāk tas ir vēju un lietavu laiks, izšķirīgu lēmumu un varbūt arī zaudējumu laiks. Vakar visa Latvija aizturētu elpu piedalījās — pirmoreiz!* — savas Augstākās Padomes sesijā, kur lēma par pašām būtiskākajām problēmām — par Latvijas lauku nākotni, par latviešu valodas likteni, kur galīgi atzina sarkanbaltsarkano karogu, to karogu, zem kura mēs pašreiz stāvam. Ir pienācis parādu atdošanas laiks. Saslēdzas vēstures loki, un mēs itin kā esam atgriezušies ne tikai 1940. gadā, bet arī 1917., 1918., 1919. gadā, kad izšķirās Latvijas valstiskums vairākās tā alternatīvās — gan 7., gan 18. novembrī, gan 17. decembrī. Šodien mūs apņem Piektā gada lielo tautas saietu un manifestāciju elpa, bez baigām nojausmām par melno sotņu un soda ekspedīcijām.

Mēs stāvam zem karoga, kurš ir bijis ne tikai Kronvalda un Ausekļa, nacionālā rōmantisma karogs, bet arī Raiņa karogs. Kārlis Skalbe šo

* 1988. g. 6. oktobrī Latvijas PSR Augstākās Padomes sēdes norisi pirmoreiz translēja pa radio, un tai varēja sekot visi Latvijas iedzīvotāji.

karogu reiz skaidrojis šādi: «Sarkans ir demokrātija, balts ir tautas skaidrā sirds, gudrība un gars.»* Varētu arī sacīt — Lāčplēša krāsa un Laimdotas vai Spīdolas krāsa. Baltā svītra ir šaura, trausla, tā veido tikai karoga piekto daļu, man gribētos to saukt par kultūras svītru, par mūsu garīgās esības liecību.

Pēdējos 25—30 gadus Latvija diemžēl lielākoties gājusi uz leju, zaudējusi savas līderes pozīcijas Baltijas republiku vidū, gan vēl ne visās jomās, bet tomēr — kā to ar rūgtumu vakar konstatēja arī Augstākā Padome. Nu mums šī lejupslīde jāaptur gan ar pareiziem politiskiem lēmumiem, gan ar savu garu un, galvenais, ar darbu. Visu mūsu kopīgs uzdevums ir panākt, lai baltā kultūras svītra, garīguma svītra no karoga nekad nepazustu.

Pavaicāsim katrs sev vēlreiz un vēlreiz, ko šodien darītu Rainis. Nav šaubu — viņš būtu sabiedrības progresīvo spēku, tautas pusē. Bet nav arī šaubu, ka viņš darītu visu, kas darāms, lai pārvarētu plaisu, kas draud veidoties Latvijā starp dažādām tautībām, varbūt starp dažādiem tautas slāņiem, starp tiem, kuri atrodas še, Mežaparkā, un starp tiem, kuri šodien varbūt svin savus svētkus Bolderājā. Mums ir jābūt principiāliem, bet reizē arī reāliem un iejūtīgiem mums jābūt. Mums jātic pamatšķirai, un pamatšķira šodien ir visa tautas aktīvā, progresīvā, neiesīkstējusi daļa, lai kādā valodā tā runātu, lai kādu godīgu darbu tā darītu.

Latvijas liktenis šodien izšķiras ne tikai — un pat ne galvenokārt — Latvijā, tas izšķiras arī Maskavā, visā lielajā zemē. Mums ir savas dziļas, pašu vēsturē sakņotas īpatnības, mums ir tautas atmoda, atdzimšana, atjaunotne. Tomēr mēs nedrīkstam atdalīt sevi no kopīgiem procesiem, gan tiem, kuri risinās pie mūsu brāļiem un kaimiņiem Igaunijā un Lietuvā, gan tiem, kuri raisās Krievijā, Gruzijā, kas sāk iezīmēties Ukrainā, Moldāvijā un arī Baltkrievijā. Man ir daudz draugu Maskavā, Ļeņingradā, Kazaņā, Kazahijā, Sibīrijā, Azerbaidžānā, Armēnijā, kuri ar cerībām, sajūsmu, skepsi, izbrīnu, reizēm ar neuzticību vēro norises Baltijā. Tāpat kā Piektajā gadā, arī pašreiz Baltija ir mūsu zemes avangards, kurai piesaistīti visu skatieni.

Pārveide, pārbūve mūsu valstī sper tikai pašus pirmos soļus, un tās nākotne nebūt vēl nav garantēta. Mēs Baltijā esam tikuši mazliet tālāk, jo staļinisms pie mums nav laidis tik dziļu, sazarotu sakņu sistēmu kā varbūt citur. Ja kritīs pārbūve, ja virsroku gūs konservatīvie spēki un strāvājumi, tad automātiski pienāks gals arī Latvijas atjaunotnei.

Vajadzīga gudra, nosvērta, pārdomāta rīcība, vajadzīgs ievērot realitātes, nelolot veltīgas ilūzijas, un mūsu rīcībai pirmām kārtām jābalstās uz darbu, lēnu, krietnu, ilgu dārznieka darbu. «*Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo*» — «Akmeni piliens spēj dobt ne spēji, bet nerimšus pilot» — atcerēsimies šodien arī šo seno latīņu teicienu. Jo viss, ko pašlaik esam reāli sasnieguši, ir sasniegts palēnām, «pilieniem drupinot akmeni».

* Skatībe K. Mazās piezīmes [1917.—1920.] // Kopoti raksti, 9. sēj. — R., 1939.—33. lpp.

1988. gada 6. oktobra manifestācija Dziesmu svētku lielajā estrādē Mežaparkā.

Mūsu mazās tautas vēsture ir «pilienu» vēsture, un arī mūsu tautasdziesmas ir šādi sīki pilieniņi, kas gadsimtos ir drupinājuši akmeni, varmācības un nebrīves akmeni.

Šis gads pēc ķīniešu kalendāra ir Pūķa gads, lielu simbolu gads. Tāpēc atgādināšu, ka mūsu Brīvības pieminekli vainago trīs zvaigznes, kas sākotnēji simbolizēja mūsu ilgi šķirto treju vēsturisko novadu — Vidzemes, Kurzemes un Latgales vienotību. Šodien mēs varam šīs zvaigznes tulkot arī citādi: kā trejus latvju tautas nacionālās atmodas lokus — Ausekļa atmodu, Raiņa atmodu un mūsu tagadējo atmodu.

Ceturtās atmodas laikam vairs nebūs, laikam nebūs. Būs tikai tas, ko šodien mēs pagūsim izdarīt, ar skaidru sirdi un skaidru prātu, ar degsmi un mīlestību. Nenovēršoties ne no vispārcilvēciskām, ne demokrātiski sociālistiskām vērtībām. Vienīgā un īstā latviešu tautas, Latvijas nākotnes garantija ir īsti demokrātiskas, tiesiskas valsts izveidošana. Lai nu tā būtu, un lai jaundibināmā Latvijas Tautas fronte tuvina mūs šim ideālam.

Kad nācu šurp, kāda veca, veca ārste lūdza mani aizvesto, bojā gājušo, nepiedzīmušo vārdā visiem jums pasacīt trīs cerību vārdus: «DIEVS, SVĒTĪ LATVIJU!»

5, *дзяржава*
Latvija!

свобода +
из Латвии
Дуна

LATVIJAS JAKOBĪŅU MĒNEŠUS ATCEROTIES

Runa Latvijas PSR Augstākās Padomes un Latvijas Komunistiskās partijas CK svinīgajā sēdē Operas un baleta teātrī 1989. gada 13. janvārī par godu Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas 70. gadadienai

Šodien, tieši pēc 70 gadiem, mēs atrodamies uz tās pašas Operas skatuves, kur 1919. gada 13.—15. janvārī risinājās nozīmīgs skats latviešu tautas un visas Latvijas 20. gadsimta vēsturiskajā drāmā — Padomju Latvijas proklamēšana un tās pirmās Konstitūcijas pieņemšana. Atrodamies uz skatuves, no kuras tajās dienās zem šiem karogiem uzstājās Pēteris Stučka un Fricis Roziņš, Jakovs Sverdlovs un Ļevs Kameņevs. Runājot pārnēstā nozīmē, mēs visi stāvējām uz vēstures skatuves todien un stāvam arī šodien kā Mihaila Šatrova lugas «Tālāk, tālāk, tālāk» Latvijas variantā un domājam ne tik daudz par to, kas noticis 1919. gadā, bet gan par to, kas notiks 1989. un nākamajos gados. Vai cilvēki, kas te stāvēja toreiz, mums varētu dot atbildi uz jautājumu, ko darīt šodien, ja viņus nebūtu aiznesis laiks — tīfs, influence, sirdskaite, šķiras ienaidnieku vai pašu biedru nodevīgā lode 1937. gadā vai — retāk — vecums? Gan jā, gan nē. Drīzāk nē.

Ir vērtību pārvērtēšanas laiks. Tāpat kā Alberts Einšteins, kās, veidojot relativitātes teoriju, atgriezās pie Ņūtona pamatpostulātiem, daudzi šodien pievēršas Oktobrim, Ļeņinam, arī 1919. gadam Latvijā. Kas tad notika Latvijā 1919. gadā janvārī — maijā? Notika proletāriskā revolūcija, uzbangoja revolucionārais romantisms un dzima sociālistiskais realisms, sapņi par drīzu vispārēju labklājību un gandrīz vai tūlītēju pasaules revolūciju. Radās nopietni mēģinājumi kara izpostītajā Latvijā veidot dzīvi uz gluži jauniem pamatiem pēc Padomju Krievijas parauga, bija sarkanie latviešu strēlnieki un latviešu komunisti, kas ticēja, cīnījās un arī maldījās, bet allaž bija gatavi krist par savu pārliecību.

Taču pārsvarā bija mēģinājumi patvaļīgi lauzt vēstures gaitu, uztipt jauno, nepieņemamo, īpaši lauksaimniecībā, kad zemniekiem nedeļa ilgoto zemi, bet gribēja veidot komūnas. Bija kara komunismam raksturīgais radikālisms un nežēlība, sarkanais terors, kā arī nacionālais nihilisms, pret ko balsi jau no Šveices bija pacēlis Rainis. Šķiriskās vērtības tika viennozīmīgi un nežēlīgi stādītas pāri vispārcilvēciskajām.

Jau tad sāka izpausties pirmie karjerisma, tukšvārdības, birokrātisma simptomi, pret kuriem vērsās P. Stučka, — par to pārsteidzoši trāpīgi un šodienīgi ir rakstījis Linards Laicens nupat «Cīņā» (1989. g. 3. janvārī) pārpublicētajā rakstā «Kāpēc krita Padomju Latvija?». Izlasīsim to!

Pārskatot tālaika materiālus, uzdūros Padomju Latvijas zemkopības komisāra F. Roziņa zīmīgajai runai Latvijas kompartijas VI kongresa

Fricis Roziņš-Āzis (1870—1919), jaunstrāvnieks, vēlāk latviešu marksists, 1917.—1918. gadā «Iskolata» priekšsēdētājs, Padomju Latvijas zemkopības komisārs 1919. gadā. 1988. gadā pārapbedīts Rīgas Brāļu kapos.

debatēs 1919. gada martā. Citēju: «Biedram Viksniņam* ir savāds uzskats par komunismu. Es viņu nosauktu par bada komunismu, par razbainieku komunismu, kas ar revolveri pie krūtīm draud otram atņemt to, kas viņam ir. Proletariāta komunisms iziet uz to, lai pēc iespējas vairāk ražotu. Revolveri mums ir vajadzīgi tikai priekš saražotā aizsargāšanas. Krievijas piedzīvojumi mums rāda, ka tur netiek ražots puse no tā, kas varētu tikt ražots. Ja šogad vēl ir Krievijā maizes kumoss, tad, pateicoties tam, ka tur dzīvo uz laupīšanas rēķina, — uz priekšu tas vairs nebūs iespējams. Tādēļ mums ar šausmām jāskatās uz Krievijas agrārpolitiku. Mūsu princips ir pēc iespējas vairāk ražot.

Mēs ķeramies saudzīgi pie lietas. Mūsu princips ir pēc iespējas vairāk ražot. Saražotā aizstāvēšana mums ir otrā vietā. Mums nav pietiekoši daudz agronomu, lai varētu tos visus likt vietās. Nav praktisku piedzīvojumu arī mūsu komunistiem. Turpretī paši zemnieki vislabāk pārzin savus laukus, viņu trūkumus un vajadzības. Zemkopība ir ļoti sarežģīta un dziļa zinātne, un zemnieks viņu pārzin no piedzīvojumiem. Ja viņam atņemtu viņa īpašuma ilūziju, kas tomēr ir tikai ilūzija, atņemtu iespēju dabūt ne-

* Ernests Viksniņš (1891—1919), latviešu boļševiks. Padomju Latvijas iekšlietu komisāra vietnieks 1919. gadā, nogalināts Rīgas centrālcietumā 1919. g. maijā.

pieciešamās lietas, tad viņš arī nevarētu nekā ražot. Mums ir no svara katrs pūrs labības, kas tiek ražots, katrs piena stops. Nav no svara tik daudz, kā ricībā tas tiek ražots. Nacionalizācijai ir tad nozīme, ja caur to iespējams vairāk ražot. Tā agrārpolitika ir vislabākā, kura pavairo ražošanu. Bet atņemt visu zemi būtu neprātība.»*

Domāju, ka F. Roziņa spriedumos iedīglī jau uztverta pretruna starp administratīvi komandējošām un ekonomiskām metodēm, īpaši attieksmē pret zemniekiem. Tas liek arī padomāt, kas būtu noticis ar Latvijas Sociālistisko Padomju Republiku, ja tā 1919. gadā būtu spējusi noturēties pret ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem, tomēr šo domu es v a i r o s izdomāt līdz galam, jo laikam taču arī Padomju Latviju tad būtu smagi piemeklējusi 1929. gada staļiniskā piespiedu kolektivizācija, 1937. gads, represijas pret latviešu inteliģenci un baltvāciem, drukas aizliegums latīņu burtiem un viss pārējais, kas mums tomēr daļēji ir gājis secen.

Katrā ziņā pretrunas iezīmējās jau toreiz — 1919. gadā komunistu vidū bija pašai ziedzīgi cīnītāji, bet bija arī šaursirdīgi, sektantiski dogmatiski, nacionālā nihilisma pārņēmti, varas reibumu apskurbuši ultrakreisi darboņi, īpaši uz vietām, laukos, piespiedu pasaules aplaimotāji, kas it kā mīlēja abstraktu cilvēci, bet ne dzīvus, konkrētus cilvēkus. Augstie ideāli nonāca pretrunā ar skaudro realitāti. Ja vēlamies, lai sabiedrība, jaunatne atgūtu ticību vēsturei, revolūcijas ideāliem un tās cīnītājiem, viss pēc iespējas vairāk jāindividualizē, jāhumanizē, nenoglundinot vēstures grumbas ar birokrātisku bezdvēseles patosu, parādot laikmeta traģiskās kolīzijas. Vai nav zīmīgi, ka vēl pavisam nesen pat P. Stučkas grāmata «Sociālistiskās Padomju Latvijas pieci mēneši»**, kas ir padomju valdības galvas godīga (viņa skatījumā) atskaite par šo laiku, bija pieejama tikai specfonda lasītājiem, ka tik maz mēs zinām par Stučkas līdzgaitniekiem Ernestu Efertu un Frici Roziņu, ka tālaika dramatisms tikpat kā nav apercerēts latviešu daiļliteratūrā, pat Andreja Upīša daiļradē ne, ja nerunājam par A. Brigaderes romānu «Kvēlošā lokā» vai A. Saulieša un M. Kaudzītes mākslinieciski mazāk nozīmīgajiem sacerējumiem?*** Mūsu revolūcijai nav savas poēmas «Divpadsmit», nav sava Mihaila Šolohova, Alekseja Tolstoja vai Borisa Pasternaka epepeju.

Kādus vārdus gribu sacīt par kultūras un zinātnes dzīvi Padomju Latvijā 1919. gadā. Neņemos apgalvot, ka inteliģences vairākums toreiz būtu bijis padomju varas pusē, es šad tad pārlasu Friča Bārdas bezgala skumīgo, rezignēto atvadu dzejoli «Kas iraid šī dzīve?», arī tur ir tas šausmīgais

* Latvijas Komunistiskās Partijas VI kongress. — b.v., 1920.—39.—40. lpp.

** Стучка П. Пять месяцев Социалистической Советской Латвии // Сборник статей и заметок. — [M.], 1919. — ч. I. — 190 с.; Сборник документов и важнейших декретов. — [Псков], 1921. — ч. 2. — 70 с.

*** Saulietis A. Revolūcija Prātaiņos. — R.: A. Lācis, 1923. — 214 lpp.; K a u d z ī t e M. Jaunie «Mērnieku laiki». I—IV d. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924—1927. — 1.d. — 1924. — 208 lpp.; — 2.d. — 1925. — 139 lpp.; 3.d. — 1926.—219 lpp.; 4.d. — 1927.—203 lpp.

Padomju Latvijas valdība 1919. gadā pie valdības mītnes — tagadējā Augstākās Padomes nama. Priekšplānā — Pēteris Stučka.

laiks — paša Bārdas nāvi paātrināja dzīvokļa kratīšanas, bads, tincināšanas. Bet varbūt tieši tāpēc mums šodien īpaši jāatceras Andrejs Upīts un Leons Paegle, kurš ar patiesu, godīgu jaunības jūsmu dainoja: «Ziedoņa saule mums krūtīs un sejās, sarkani karogi pāri mums zied.» Jāatceras mūsu mākslinieku, piemēram, Burharda Dzeņa, līdzdalība monumentālajā mākslas propagandā, jāatceras Teodors Reiters un pirmā opera «Skrejošais holandietis», kā arī Alfrēds Amtmanis-Briedītis, kurš arī šajās pašās Operas telpās atklāja Strādnieku teātri ar L. Paegles lugu «Augšāmcelšanās». Arī Vilhelms Purvītis toreiz brīnumainā kārtā palika dzīvs, kaut arī viņa vadītā pilsētas Mākslas muzeja pagrabā starp gleznu kastēm atrada vācu baronu nobēdzinātos ieročus. Kā atceras toreizējais Izglītības komisariāta Mākslas nodaļas vadītājs A. Upīts, P. Stučka «atvieglots nopūtās, kad šo ārkārtīgi nopietno sarežģījumu varēja nokārtot bez smagām, pat traģiskām sekām».

Īpaši tomēr gribu izcelt Latvijas Universitāti, kuras septiņdesmitgadi atzīmējam šogad. Ilgus gadus diemžēl tika nonievāta un noklusēta universitātes darbība Latvijas Republikā līdz 1940. gadam, tika noklusēts

1919. gada 28. septembris, kad jau pēc padomju varas krišanas notika Latvijas Augstskolas atklāšanas svinīgā ceremonija, arī tepat, Operas namā, Krišjānim Baronam piedaloties. Tagad nu nevajadzētu tomēr krist otrā galējībā un gluži noliegt 1919. gada 8. februāri kā Latvijas Augstskolas dibināšanas pirmsākumu, ignorēt faktu, ka latviešu augstskolu vispirms dibinājuši padomju vara ar P. Stučkas un J. Bērziņa-Ziemeļa parakstītu dekrētu nr. 17, ka pie mūsu augstskolas šūpuļa stāvējis tās pirmais vēlētais rektors pasauleslavenais zinātnieks Pauls Valdēns, vairākkārtējs Nobela prēmijas kandidāts. Tāpat nedrīkstam piemirst, ka daudzi citi dažādu tautību zinātnieki, profesori, kurus Stučka nosauca par «Rīgas inteligences visprogresīvāko daļu», godīgi, lojāli, ar lielu pašatdevi tajos skarajos mēnešos palīdzējuši padomju valdībai atjaunot ražošanu, mazināt kara postu, propagandējuši zinātni strādniekiem, pat domājuši par tādām nākotnes lietām kā Latvijas Zinātņu akadēmija.

Par visu to esmu rakstījis pirms desmit gadiem,* un arī šodien neatkāpjos no toreiz sacītā, kaut arī vienu otru momentu tiku traktējis pārāk idilliski. Un vēl vienu faktu gribu izcelt — tieši Padomju Latvijas Augstskolā pirmoreiz par augstskolas mācību valodu kļuva latviešu valoda, kaut arī zinātniskā terminoloģija vēl nebija izstrādāta. To apliecina arī vēl viens citāts — mūsu pirmā ZA prezidenta Pauļa Lejiņa atmiņās saglabātais F. Roziņa runas fragments Augstskolas organizācijas komisijas sēdē: «Mēs cienām un cienīsim visas tautas un to valodas, bet mums jāprasa, lai tās cienītu arī mūsu tautu un tās valodu. Kad mēs, latviešu emigranti, gribējām studēt Šveices un Anglijas augstskolās, neviens mums neprasija, vai mēs lekcijas sapratīsim. Mums bija jāmacās to zemju valodas. Tāpat tiem, kas gribēs studēt vai mācības pasniegt mūsu augstskolā, būs jāmacās latviešu valoda. Bez latviešu valodas mūsu augstskola nevar dot to, kas tai jānodod, proti, tā nevarēs pienācīgi celt mūsu kultūras līmeni un izkopt zinātni.»

Jā, universitātes dibināšanas gads, Deviņpadsmitais, ir bijis dramatisku pārvērsienu un negaidītu alternatīvu gads gan Latvijas likteņos, gan tautas noskaņās, gan arī augstskolas tapšanas norisēs un prioritātēs, kad internacionālais un arī nacionālais gan pretstatījās, gan vienojās. Vēsturnieku un visas sabiedrības uzdevums ir vispusīgi, godīgi, bez pārsteidzības un kategorisma izvērtēt, izpētīt un aprakstīt šos faktus, nepakļaujoties konjunktūras uzplūdiem, bet arī neignorējot tautas atmiņu un Raiņa viedokli, kas man šobrīd šķiet visdrošākais indikators. Nekultivējot ne vecus stereotipus, nedz arī radot jaunus. Mēs nevaram izvītot nevienu vēstures lappusi, pat ja kāds to ļoti vēlētos. 1919. gads — ne tā pirmā, ne otrā puse nekad netiks dzēsta no latviešu tautas atmiņas — tas ir mūsu lepnums, un tās ir mūsu sāpes.

* Stradiņš J. 1919. gads un Latvijas zinātne // Etīdes par Latvijas zinātņu pagātni. — Rīga: Zinātne, 1982. — 226.—258. lpp.

Šogad pasaule atzīmēs arī Lielās franču revolūcijas 200. gadadienu, un, ja atzīstam vēstures analogijas, tad 1919. gadu Latvijā varētu salīdzināt ar jakobiņu posmu, Marata un Robespjēra laiku. Arī tas bargais, cildinātais un nīstais laikmets ir daudzkārt ticis vērtēts un pārvērtēts, konkrētās detaļas līdz ar giljotinām un ešafotiem sen zudušas vai patvērušās Anatola Fransa romānā «Dieviem slāpst» tēlos. Bet «Marseljeza», «Ča ira» un skaistais sauklis par brīvību, brālību un vienlīdzību stabili palikuši tautu apziņā. Šodien, kad stāvam vēstures krustcelēs, mums jārod sevī spēks un gudriba izvērtēt arī mūsu revolucionārās vēstures mantojumu, paturot to, kas mūs spēj virzīt, un atstājot pagātnei to, kas pieder viņām tālajām dienām ar to varoņiem. Mēs esam atsacījušies no tāda sociālisma, par kuru Anna Brigadere romānā «Kvēlošā lokā» rakstīja ar rūgtumu: «Jaunā vara bija kā aktieris, kas spēlē nebeidzamus monologus tādas publikas priekšā, kas virvēm saistīta un kamoliem mutēs nespēja ne svilpt, ne aplaudēt. Katra kritika varēja būt piedauzības akmens viņas māla kājām. Tādēļ arī vārds tika vajāts par visu vairāk.»*

Mūsu laiks ir sintēzes laiks, mēs cenšamies apvienot dažādas vērtības — tautas nacionālās tradicionālās vērtības, vispārcilvēciskās un arī demokrātiski socialistiskās.

No Oktobra revolūcijas un 1919. gada pieciem mēnešiem lai mums paliek Eižena Potjē un Pjēra Degeitera «Internacionāle», lai paliek mūžīgais meklētājs Ļeņins un viņa gvardes labākā daļa, varbūt arī vecais «Paragrāfs»** — Stučka, paliek šie sarkanie karogi un sociālisma ideāli, attīrīti no traipiem un pielāgoti mūsdienu strauji mainīgajai pasaulei. Bet pareizā atbilde uz jautājumu «Ko darīt?», «Kā tālāk dzīvot?» mums jāatrod pašiem.

PAR KĀRLI ULMANI

*Runa K. Ulmaņa piemiņas sanāksmē viņa dzimtajās mājās
«Pikšās» 1989. gada 3. septembrī*

Laiks, kurā dzīvojam, ir nogrimušu piļu augšāmcelšanās laiks — šī doma nāk prātā, stāvot «Pikšu» māju vietā. Prezidenta Kārļa Ulmaņa dzimtās mājas nopostītas pirms gadiem desmit, Augusta Vosa iecerētās viensētu iznīdēšanas kampaņas pašā karstumā. Kā simbols saglabājies vienīgi šis ozols, pa pusei nokaltis, taču ar vienu zaļojošu zaru, ar atvasēm,

* Brigadere A. Kvēlošā lokā // Raksti, 20 sēj. — R.: Valters un Rapa. — 1912—1939. — 16. sēj. — 1935. — 364 lpp.

** «Paragrāfs», «Veterāns» — P. Stučkas segvārdi.

Kārlis Ulmanis (1877—1942), Latvijas Republikas dibinātājs, tās pirmais un pēdējais ministru prezidents, Valsts prezidents (1936—1940).

ar izredzēm vēl sazelt, sakuplot. Virca ir gadiem tecējusi uz viņa saknēm no nepareizi būvētas kūts, tomēr tā nav spējusi gluži saēst un nomaitāt Ulmaņa ozolu. Līdzīgs liktenis gadu gadiem bijis mūsu Latvijai, īpaši Zemgalei, taču mēs joprojām ticam, ka zaļais zars atkal sakuplos, ka atkal izsliesies Latvija, daiļa un varena savā garā.

Kārlis Ulmanis Latvijas vēsturē ir bijusi diža un traģiska personība. Pret viņa darbību dažādos laika posmos var būt atšķirīga attieksme. Taču, stāvot šajā vietā, pieminot Latvijas Republikas pirmo un arī pēdējo ministru prezidentu, negribētos gluži piekrist pazīstamajai žurnālā «Svari» publicētajai divrindei: «Rainis pirmo sēklu sēja, Ulman's cūkas izaudzēja.» Jā, Ulmanis patiešām izaudzēja cūkas, pabaroja latviešu tautu un Latvijas zemi, bet Ulmanis n e t i k a i audzēja cūkas. Viņš deva spēcīgu nacionālu ideju, viņš centās pacelt tautas kultūru, materiālo un garīgo. Viņš deva daudz tādu ierosmju, tādu vērtību, kuras pēc 50 un arī pēc 100 gadiem būs dzīvas mūsu tautas apziņā.

Kā Pagaidu valdības ministru prezidents Kārlis Ulmanis stāvēja pie Latvijas Universitātes šūpuļa, tās atklāšanas ceremonijā 1919. gada 28. septembrī sacīdams zīmīgos vārdus par tautu un tās ideāliem: «Tikai tā tauta un valsts aug, kas savus ideālus tur augsti. Mums šie ideāli jātur augstāk par visu. Šinī ziņā latviešu tautai ir gājis grūti, bet tagad tā varēs remdēt slāpes pēc ideāliem zinātnes dzidros avotos. Latviešu sabiedrībai no dažādām pusēm pārmet materiālismu. Līdzšinējās skolas un augstskolas ideālisma ziņā deva maz, jo tās bija svešas, vilka nost no mūsu zemes. Latvijas Augstskola mācīs dēlus un meitas tā, lai tie ar paceltu galvu atzītos, ka viņi ir Latvijas dēli un meitas.»

Pēc Ulmaņa ierosmes dibināta Latvijas Lauksaimniecības akadēmija Jelgavā, kura šogad atzīmē 50. gadadienu. Viņš piedalījies arī Latvijas Kultūras fonda organizēšanā 1920. gadā, 1937. gadā iedibinājis Tēvzemes balvu.

Ar Bērzi, dzimto pagastu, saistīts Ulmaņa 1935. gada 28. janvāra Draudzīgais aicinājums atcerēties savu pirmo skolu, dāvinot grāmatas un citas vērtības. Tāpat aicinājums neaizmirst savas saknes, savu pagastu, neaizklīst pasaules vējos.

Bet tajā pašā laikā gribētos uzsvērt, ka Ulmanis ir centies nest Latvijā arī pasaules elpu, jo viņš pats bija guvis priekšzīmīgu agronoma izglītību gan Vācijā (Kēnigsbergā, Leipcīgā), gan Šveicē (Ciriņē), gan Amerikā (Nebraskā). Viņš bija pirmais, kurš pie mums tik plaši popularizēja amerikāņu idejas, praktisko, racionālo pieeju, kurš mēģināja saslēgt Latviju ar pasaules pieredzi tautsaimniecībā. Ulmanim piešķirtie agronomijas un

Kārļa Ulmaņa personiskā emblēma. 1937 (māksl. J. Bīne).
Pašreiz — Kārļa Ulmaņa piemiņas fonda emblēma.

tautsaimniecības goda doktora tituli (abi Latvijas Universitātē 1934. gadā) nebija formalitāte vien — viņš patiesi šajās nozarēs bija lietpratējs. Būdams dziļi nacionāls, Ulmanis nenorobežojās no labākā pasaulē — lai tauta varētu iet tālāk, tai jāpārņem vērtīgākais no citiem, jāizbūvē sava pasaule atbilstoši lielās pasaules ēkai.

Bērzes pagastā cirsta liksts Kārļa Ulmaņa šūpulim, bet mūsu pienākums šeit runāt ne tikai par sākumu, bet arī par beigām. Par to, kā noslēdzies Ulmaņa mūža ceļš, ir vairākas versijas un ir leģendas. Jau 1940. gada jūlijā Ulmani deportēja uz Krieviju. Pēdas ved uz Maskavu, tālāk uz Vorošilovsku, tagadējo Stavropoli, no kurienes, kā zināms, nācis Mihails Gorbčovs. Karam sākoties, Ulmani apcietina, un 1942. gada vasarā, kad hitlerieši sāk laužties uz Staļingradu un Vladikavkazu (Ordžonikidzi), cietumu evakuē. Uz kuriem? Vispār vairumu ieslodzīto no Baku ved pāri Kaspijas jūrai uz Krasnovodsku Turkmēnijā, ceļā ļoti daudzi liellaivēs iet bojā no bada, distrofijas, epidēmijām. Šos upurus tad nu papīra (cimenta) maisos met Kaspijas sāļajos ūdeņos. Pastāv varbūtība, ka šāds liktenis varētu būt piemeklējis arī Ulmani. Ticamāka liekas versija, ka viņš tomēr ticis jūrai pāri un drīz pēc tam miris Krasnovodskas cietumā. Krasnovodskā it kā zinot pat parādīt kapsētu, bet vai tas tā ir, vai tā ir īstā — par to pagaidām atkal jāzīlē.

Ir arī daudz citu versiju un leģendu par Ulmaņa nāves vietu — to meklē gan pie Maskavas, gan Sibīrijā, gan Odesā, gan uz Gruzijas karaļa ceļa netālu no Kazbeka (Arčā), gan citur, taču pamatotākais laikam izrādīsies uzskats, ka Ulmaņa mūžs beidzies 1942. gada augustā — septembrī Krasnovodskas cietumā.*

Mūsu sabiedrībai morāls pienākums būtu pārvest pēdējā prezidenta mirstīgās atliekas uz tēvzemi un guldīt tās vai nu Rīgā Brāļu kapos, vai dzimtajā Bērzes kapsētā, kā to 1937. gadā vēlējies Ulmanis pats. Bet pirms tam vēsturniekiem būtu jāpārbauda visas versijas, jāatrod liecinieki, kas varētu zināt patiesību, viss pareizi jāidentificē, lai nekļūdotos.

* Sabiedrības kustība par K. Ulmaņa likteņa noskaidrošanu sākās 1989. g. rudenī. 1990. g. 16. janvāra sēdē Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs nolēma izveidot komisiju Latvijas Republikas valsts prezidenta pēdējā dzīves posma apzināšanai (priekšsēdētājs — Latvijas ZA Vēstures institūta direktors I. Ronis). Šī komisija apzināja K. Ulmaņa krimināllietu Nr. 17 210, kurā ir ārsta parakstīts akts par Kārļa Ulmaņa nāvi, kas iestājusies 1942. gada 20. septembrī plkst. 16.10 Krasnovodskas cietumā. Par nāves cēloni norādīts hronisks kolīts, dekompensēts miokards, aknu akmeņi («Literatūra un Māksla», 1990. g. 24. febr.; «Tēvzemes Avīze», 1990. g. 1. martā). Apbedīšanas vieta «krimināllietā» nav norādīta. Lai atrastu K. Ulmaņa kapavietu, izveidota vēsturnieku, žurnālistu un ekspertu grupa, kura 1990. g. martā devās uz Stavropoli un Krasnovodsku. Šo versiju gan mēģina apstrīdēt (sk. K a r u l i s K. «Literatūra un Māksla», 1990. g. 31. martā), taču pagaidām tā ir vienīgā pietiekami stingri dokumentāli balstītā. 1991. g. sākumā, šķiet, ticami ir identificēta kapsēta Krasnovodskā, kur apbedīts K. Ulmanis, un Ulmaņa fonds veic priekšdarbus prezidenta mirstīgo atlieku atrašanai.

Ka tas viss vēl nav gluži bezcerīgi, to rāda Šandora Petēfi piemērs, kura likteņa pavedienam ungāri nākuši uz pēdām tikai nupat, pēc 140 neziņas gadiem. Visu laiku tika uzskatīts, ka ungāru nacionālās revolūcijas varonis un dižais dzejnieks kritis 1849. gadā Šegešvarā, kaujas laukā, bet nu izrādās, ka Petēfi laikam aizvests trimdā uz Sibīriju. Šī gada maijā Burjatijā Barguzinas kapsētā padomju, ungāru un amerikāņu pētnieki, tā sauktā Morvai Ferencā ekspedīcija identificējusi viņa mirstīgās atliekas netālu no dekabrīsta Kihelbekera atdusas vietas (starp citu, daudzi šo atklājumu apšaubā tikpat dedzīgi, cik citi to atzīst).

Ulmanis bija latviešu tautas otrās atmodas izcilākais politiķis. Apvienodams sevī K. Valdemāra pragmatisko prātu un Kronvaldu Ata karsto nacionālismu, Ulmanis turpināja jaunlatviešu aizsākto. Tas, ko Ulmanis paveica 1918. gada 18. novembrī, Latvijas vēsturei bija daudzkārt nozīmīgāks nekā tas, ko viņš izdarīja 1934. gada 15. maijā, — viņš bija Latvijas Republikas proklamēšanas akta centrālā persona un vispār izcilākais valstsvīrs visā neatkarības cīņu vēsturē. Var visādi vērtēt Ulmani, var viņa darbībā meklēt patiesi rodamās vai arī šķietamās kļūdas, deformācijas. Bet ne šodien, šeit, šajā reizē tas būtu jāiztirzā. Un, ja jau runājam par «autoritāro» K. Ulmani, tad pareizāk būtu salīdzināt viņu ar Šarlu de Gollu, nevis ar Benito Musolīni, par asiņainajiem tirāniem Hitleru un Staļinu nemaz nerunājot.

Un jāatzīst, ka pozitīvais Ulmaņa darbībā daudzkārt atsver to, ko viņš darījis ne tā, ka ar savu mocekļa nāvi viņš pārvilcis svītru negatīvajam. Tautas apziņā palicis Ulmanis — izcils valstsvīrs, prasmīgs saimnieks un Latvijas patriots, palikuši «Ulmaņa laiki».

Trešajai atmodai no iepriekšējām paaudzēm jāpārņem labākais, nezūdošais. Vēsture pilnībā neatkārtojas, un tajā pašā vienā straumes ūdenī nevar iebriest divreiz. Mums jādomā ne tik daudz par retro Latvijū, cik par nākotnē veidojamo Latvijū, neo Latvijū. Ideja par latviešu tautas nākotni un neatkarīgu Latvijū, kura vienīgā var tautai garantēt neierobežoti ilgu pastāvēšanu, dzīvos un — mēs ceram — uzvarēs, lai kādi suņi rējieni pavadītu tautas demokrātisko gājienu uz šo mērķi.

Lai atceramies Ulmaņa vārdus 1940. gada 17. jūnija vēlā vakarā pēdējā uzrunā latviešu tautai: «Es palikšu savā vietā un jūs palieciat savās.» Dienu iepriekš viņš bija sacījis: «Smagas dienas mums visiem stāv priekšā. Varbūt pat smagākās, kādas vispār var būt. Ir jābūt nopietni sagatavotiem uz visu. Bet ticību un cerību nezaudēsim. Latvija bija un būs!» Vēsture laikam ir pierādījusi šo vārdu segumu.

PREZIDENTS KĀRLIS ULMANIS UN LATVIJA

*Runa prezidenta Kārļa Ulmaņa atceres vakarā Rīgas pili
1990. gada 5. oktobrī*

Oktobris ir veļu mēnesis, kad senču dvēseles atgriežas pasērst uz zemes pie savējiem. Latvijai rudens vienmēr ir bijis pārdomu, izvērtējuma un arī izšķirīgu lēmumu laiks. Latvija ir rudens republika, mūsu vēstures izvēles mirkļi ir iekrituši rudenī — 1918. gada 18. novembris, 1919. gada 11. novembris. Savukārt septembrī ir dzimis Rainis un septembrī beigusies viņa mūža gaita — šogad tā paklusi atzīmējam Raiņa 125. gadskārtu te, Latvijā un Šveicē.

Arī prezidents Kārlis Ulmanis ir septembra cilvēks; viņa mūžs aizsācies Bērzmuižas Udzes «Pikšās» 1877. gada 4. septembrī un, kā esam uzzinājuši no čekas arhīviem, beidzies Turkmēnijas tuksnesī pie Kaspijas jūras 1942. gada 20. septembrī plkst. 16.10. Tāpēc arī šo vakaru Ulmaņa piemiņas fonds sākotnēji bija iecerējis rīkot tieši 20. septembrī, tieši prezidenta pedējā dzimtenes mītnē — Rīgas pili; taču dažādu apstākļu dēļ sarīkojums bija jāatliek uz pāris nedēļām, bet arī šodien, veļu mēnesī, nav par vēlu pirmoreiz Latvijā publiski atcerēties mūsu bijušā prezidenta nāves dienu.

Es pieminēju Raini un Ulmani abus kā septembra cilvēkus, saistot kopā šos tik atšķirīgos vārdus, jo 20. gadsimtā tie ir paši diženākie Latvijas tautas darbinieki, viens — tautas garīgajā, otrs — politiskajā dzīvē. Abi divi ir bijuši vispopulārākie un iekšēji visvientuļākie cilvēki. Raiņa ģēnija diženumu ir atzinuši visi tautas slāņi, visas varas, visi laiki. Prezidenta Ulmaņa liktenis ir bijis dramatiskāks, un arī vērtējums nav viennozīmīgs. Viņš ir mīlēts un nīsts, slavināts un pelts, godināts un pulgots. Šī divējādā attieksme ir saglabājusies vēl šodien, turklāt ne jau tikai no Latvijas neatkarības pretinieku puses, — arī Latvijas neatkarības atbalstītāji visai atšķirīgi vērtē Kārli Ulmani, un diemžēl viņa idejas un personība reizēm ne visai korekti tiek izspēlēta mūsdienu politiskajās kāršu spēlēs.

Man šķiet šodien, šajā zālē un šajā reizē, mums skaidri un nepārprotami jāpasaka: Kārlis Ulmanis pieder Latvijai, pieder visai latviešu tautai un pieder mūžībai. Cik ilgi vien pastāvēs jēdziens Latvija, tik ilgi dzīvos arī atmiņas par Ulmani. Latvijas neatkarības izcīnīšanā 1918.—1920. gadā Kārlis Ulmanis bija pati galvenā, pati nozīmīgākā persona, viņš bija neatkarīgās Latvijas pirmais ministru prezidents tās tapšanas izšķirīgajos, šķietami bezcerīgajos mēnešos, viņš bija mūsu Republikas pedējais valsts prezidents formāli līdz pat 1940. gada 21. jūlija plkst. 12.00 dienā, kad Rīgas pils. Sv. Gara tornī sarkanarmieši noņēma Valsts prezidenta standartu. Latvijas Republikai ir bijuši arī citi izcili vadītāji un politiķi — Jānis Čakste, Zigfrīds Meierovics, Gustavs Zemgals, Pauls un Bruno Kalniņi, Jānis Balodis, Margērs Skujenieks, katram no viņiem ir bijuši savi no-

pelni un sava darbošanās sfēra, taču neapšaubāmi Kārlis Ulmanis ir bijis visuniversālākais viņu vidū, viņa uzvārds reprezentē Latvijas Republiku pasaules lielajās enciklopēdijās un arī mēs, pagātni pieminot, ierasti sakām: «Tas bija Ulmaņa laikos. »

Mans uzdevums šodien nav akadēmiska runa par prezidentu, un diez vai es pasacīšu par viņu kaut ko jaunu, īpaši šai auditorijai. Pirms gada, Dobeles muzeja rosināta, «Pikšu» mājas vietā pirmoreiz pēc gandrīz 50 gadu starplaika Latvijā aizsākās publiska saruna par Ulmaņa tēmu. Aizvadītajā gadā par viņu pasacīts (žurnālā «Zvaigzne», «Liesma», laikrakstā «Literatūra un Māksla», «Lauku Avīze») un arī izdibināts ļoti, ļoti daudz, kaut arī dzimtenē plašākam lasītāju lokam joprojām nav pieejama detalizēta Ulmaņa biogrāfija — ne Edgara Dunsdorfa varbūt pārlietu kritiskā, pat sarkastiskā garā sacerētā (1978), ne Alfrēda Bērziņa apoloģētiskais portretējums (1973).

Taču, kā jau minēju, joprojām nerimstas diskusijas par Kārļa Ulmaņa personības un darbības dažādiem aspektiem, viņa mūžs un liktenis itin kā tiek svērts vēstures svaros, piemēram, Raimonda Staprāna lugā «Četras dienas jūnijā», kuras uzvedums notiek šajā pili. Tikai mēs varbūt pārāk daudz runājam par 15. maija Ulmani, piemirstot 18. novembra Ulmani, Latvijas neatkarības galveno arhitektu, piemirstot agronomu un tautsaimnieku Kārli Ulmani, kura zemturiem sniegtās pamācīšanas nav zaudējušas un nezaudēs aktualitāti.

Kārlim Ulmanim daudzi pārmet 1934. gada 15. maija valsts apvērsumu, autoritārā režīma iedibināšanu. Turklāt pārmet ne tikai demokrātiskās iekārtas iznīcināšanu Latvijā, bet šo apvērsumu uzskata par Latvijas sovjetizācijas veicinātāju. Ja nebūtu bijis šī apvērsuma, ja Latvija 1939. gada rudenī un 1940. gada vasarā būtu bijusi demokrātiska republika, apgalvo Ulmaņa oponenti, padomju varu un Latvijas aneksiju nebūtu bijis iespējams likumīgā kārtā īstenot, jo to būtu aizkavējusi Saeima, nebūtu vajadzējis inscenēt jaunas, Staļina režīmam paklausīgas Saeimas vēlēšanas.

Jā, par 15. maiju un autoritāro režīmu var būt dažādi viedokļi, demokrātiski noskaņotam cilvēkam tas ir iekšēji nepieņemams. Ulmaņa kļūda ir tā, ka viņš nedeļa jaunu Satversmi un nesārīkoja tautas nobalsošanu kā K. Petss. Taču nenoliegsim arī to, ka Ulmaņa valdīšanas seši gadi (1934—1940) bija efektīvs posms Latvijas vēsturē, ka Ulmaņa darbība tomēr, šķiet, baudīja tautas vairākuma atbalstu, ka šos gadus iezīmē nepieredzēti panākumi lauksaimniecībā, celtniecībā, arī kultūrā; nebaidīsimies sacīt, ka daudzējādā ziņā tie ir bijuši un paliks Latvijas ziedu laiki. Manuprāt, pilnīgi skaidrs ir arī tas, ka ne demokrātiska valsts iekārta, ne Satversme nebūtu spējusi aizkavēt agresiju no totalitārās agresorvalsts puses, aizkavēt Latvijas aneksiju, kā to liecina Hitlera izrikošanās ar Čehoslovākiju, Austriju un Luksemburgu vai abu plēsoņu uzbrukums Polijai. Vienkārši Staļinam ar Molotovu un Višinski būtu bijis jāizdomā cits scenārijs savu plānu īstenošanai.

Arī Somiju ziemas karā glāba nevis demokrātiska valsts iekārta, bet gan izmisīgā pretošanās un Rietumvalstu morālais atbalsts. Tad nu vēl prezidentam Ulmanim pārmet, ka viņš neesot devis pavēli pretoties Sarkanajai Armijai, kaut vai simboliski, — tad Latvijai pēc kara būtu bijis cits statuss. Taču jāievēro, ka Baltijas situācija būtiski atšķirās no Somijas situācijas laikā, telpā un vēstures tradīcijās. Ja nu ko varētu pārnest Ulmanim, tad to, ka viņš veltīja galveno uzmanību iekšpolitikai, ne ārpolitikai — savos vadonības sešos gados viņš ne reizi netika bijis ārpus Latvijas, pat Lietuvā un Igaunijā ne, ārpolitikā viņš pārāk paļāvās uz Vilhelmu Munteru, turklāt Baltijas antante netika iedzīvīnāta, nemaz nerunājot par saskaņotu rīcību ar Somiju.

Kaut ko darīt varbūt varēja 1939. gada rudenī kopā ar Somiju, taču 1940. gada jūnijā Baltijas antante diez vai ko būtu varējusi līdzēt, militāra pretestība būtu bijusi līdzvērtīga pašnāvībai, mūsu jaunekļi, nacionāli noskaņotās un turīgās aprindas būtu deportētas nevis 1941. gada jūnijā, bet jau pirms gada, varbūt tad nebūtu latviskās trimdas Rietumos, kāda tā izveidojās pēc 1944. gada bēgļu gaitām. Katrā ziņā dzīvā spēka zaudējumi Latvijai pretošanās gadījumā būtu bijuši daudz lielāki, un varbūt šajā Kārļa Ulmaņa un viņa valdības lēmumā (valdība šajā ziņā bija vienprātīga) tomēr izpaužas mazas tautas politiskā gudrība.

Ulmanim pārmet pakļaušanos okupācijas varai, to, ka viņš, būdams Valsts prezidents, ar savu parakstu akceptējis paša celtās ēkas noārdīšanu, Latvijas Republikas demontēšanu. Var būt dažādas domas par šādu prezidenta rīcību. Kā liecina Alfrēds Bērziņš, 15. un 16. jūnijā Kārlim Ulmanim vēl bija iespēja Latviju atstāt zemūdenē vai lidmašīnā, un viņš ticis mudināts to darīt, sekojot Lietuvas prezidenta Antana Smetonas paraugam, kurš uzlocītām biksēm pārbrīdīs Lietuvas robežstrautu ar hitlerisko Vāciju, lai pēc tam dažus gadus vēlāk ietu bojā miklainos apstākļos kādā ugunsgrēkā Klīvlendā. Lūk, ko Kārlis Ulmanis atbildēja tiem, kuri viņam ieteica atstāt Latviju, lai ar savu autoritāti varētu cīnīties par Latvijas atbrīvošanu:

«Velti jūs meklējat argumentus, lai mani pamudinātu atstāt Latviju. Es to nedarīšu. Es nedošu nevienam iemeslu teikt, ka Ulmanis bijis ar latviešu tautu tās labajās dienās, bet pametis to visgrūtākajā likteņa stundā. Vai es rīkojos pareizi, vai ne, par to spriedīs vēsture, bet es rīkojos tā, kā to pavēl mana sirdsapziņa. Domāju, ka palikšana Latvijā ir pēdējais pakalpojums, ko es tautai vēl varu izdarīt.» Pēc klusuma brīža viņš vēl piebilda: «Tā Latvija, kurai mēs kalpojam, vairs neatgriezīsies, bet tai, kura nāks pēc visa, kas būs jāpārcieš, es vairs nebūšu vajadzīgs.» Visi mani mēģinājumi prezidentu pamudināt izšķirties par Latvijas atstāšanu, kamēr vēl laiks, palika bezsekmīgi. Pāriedams uz citu tematu, viņš pasvītroja, ka nevēlas par šo jautājumu tālāk debatēt.*

Manuprāt, Ulmaņa pēdējās radiatorunas slavenie vārdi: «Es palikšu savā

* Bērziņš A. Labie gadi. — [Bruklina], 1963. — 285. lpp.

vietā, jūs palieciat savās», uztverami ne tikai kā mirkļa aicinājums, tas ir ētisks mudinājums un reizē paredzējums: zaudēta ir kauja, bet ne karš, cīņu turpinās vēlākās paaudzēs, un, lai tās varētu cīnīties, tām ir jābūtu, latviešu tautai šajā vēstures krustceļu stundā ir jā saglabājas kā tautai.

Visbeidzot, prezidentam Kārlim Ulmanim pat viņa partijas biedri pārmet negatīvas personiskas īpašības — iedomību, stūrgalvību, godkāribu, varaskāri, arī atreibīgumu, kā to dara agronoms Jānis Lejiņš ļoti interesantajā atmiņu grāmatā «Mana dzimtene» (1971). Taču turpat Lejiņš arī piebilst: «Tomēr, ja runā par negatīvajām īpašībām, reizē ir jāmin arī pozitīvās: ārkārtīga uzņēmība un neatlaidība, lielas darba spējas un kompetence daudzās nozarēs, drošsirdība un dziļš patriotisms bija Kārļa Ulmaņa gaišās īpašības».

Dosīm vārdu arī Aleksandram Plensneram, kurš apraksta Ulmani 1918. gada novembrī: «Visa viņa stabilā figūra un būtne atšķīrās no citiem ar kādu redzamu un jaušamu masivitāti, kas ietekmēja un radīja paļāvību. Esmu redzējis spilgtas lauku saimnieku personības, kurām ir kāds iedzimts un arī izveidojies apsvērēja un izrikoņtāja dotums. Ja to sauc par zemnieciskumu, tad to komplimentu Ulmanis pelnījis pilnā mērā. Kontrastā ar viņa masivitāti, sākumā pārsteidza un it kā traucēja viņa balss pārāk augstais tonis. Bet pie tā pierada un tad vairs nemanīja. Nepārspilēts, vienkāršs, tikai brīžiem pacelts patosā.»*

Katrs cilvēks ir savdabīgs, katram piemīt kādas vājības, tās paliek laikmetam, laikabiedriem, bet mūžībai paliek personība kopumā. Latvijas vēstures svaros sverot, Kārļa Ulmaņa svaru kauss ir viens no vissmagākajiem, no viscienījamākajiem, un mēs redzam, kā, laikam ejot, mūsdienu latviešu paaudzēs uztverē šis tēls atbrīvojas un ir atbrīvojies no laikmetīgā, kļuvis par latviskās Latvijas simbolu, it īpaši vienkāršās tautas, zemnieku, pilsētnieku, varbūt mazāk inteliģences uztverē. Personiski man daudz tuvāks ir 18. novembra nekā 15. maija Ulmanis, taču nav noliedzami arī 15. maija Latvijas pozitīvie aspekti — sasniegumi saimniecībā, monumentālās celtniecības programma, kas mums atstājusi Tiesu pili, Finanšu ministriju, Armijas ekonomiskā veikala ēkas, Vienības namu Daugavpilī, nobeigtu Brāļu kapu ansambli, Brīvības pieminekli, jaukas skolu ēkas. Laikmeta iezīmes ir Latvijas lauku sētu sakoptība, rūpnīcas VEF, «Vairoga», «Rīgas auduma», «Laimas» pārtapšana modernos uzņēmumos, ir Draudzīgais aicinājums, Tēvzemes balvas iedibināšana, Lauksaimniecības akadēmijas, Latvijas Vēstures institūta un Zemes bagātību pētišanas institūta izveidošana, — pirmie soļi uz jau toreiz iecerēto Latvijas Zinātņu akadēmiju. Gribu pieminēt arī Veselības veicināšanas biedrību (dib. 1937) ar tās rūpēm par tautas dzīvā spēka saglabāšanu, demogrāfijas un darba higiēnas problēmu risināšanu, pirmoreiz Latvijā izvērsto cīņu pret vēzi, Eiropas pieredzes pārņemšanu. Šis biedrības priekšsēdētājs bija mans tēvs, un no

* Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve. — Tumba: Daugava, 1978. — 614 lpp.

biedrības protektora laika gaitām cauri mums ir saglabājušās divas ģimenes relikvijas — K. Ulmaņa vizītkarte ar pašrocīgu uzrakstu un izkaltēta sarkana roze, ko prezidents kādā pieņemšanā bija pasniedzis manai mātei ar sava adjutanta starpniecību.

Savu pozitīvo sūtību prezidents apstiprināja mūža grūtākajos mēnešos Stavropoles un Krasnovodskas vaņģniecībā, mocekļa gaitās Staļina impērijas dienvidos. Šogad izveidotā valdības komisija K. Ulmaņa likteņa noskaidrošanai ir tikusi, vismaz daļēji, pie čekas arhīviem, izpētījusi Kārļa Ulmaņa pratināšanas protokolus 1941. gada jūlijā — augustā. Pašreiz komisijas priekšsēdētāja Induļa Roņa vadībā Ulmaņa pašrocīgās atbildes pratinātajam Volkovam uz apsūdzības punktiem par darbošanos hitleriskās Vācijas labā un spiegošanas organizēšanu pret Padomju Savienību, par pretpadomju darbību un citiem absurdiem apvainojumiem tiek tulkotas latviešu valodā un gatavotas iespiešanai grāmatā, ko izdos Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts un Kārļa Ulmaņa piemiņas fonds.* Tas ir viens no traģiskākajiem un arī cildenākajiem dokumentiem Latvijas 20. gadsimta politiskajā vēsturē, savā ziņā tas ir prezidenta «politiskais testaments». K. Ulmanis te izskaidro savus politiskos uzskatus, raksturo Latvijas un Vācijas attiecības, vācbaltiešu problēmu, runā par 15. maija apvērsumu, par Latvijas ārpolitiku vispār, par Baltijas antanti, par aizsargiem, par «Pērkoņkrustu», par savu personisko atbildību, par savu antikomunistisko darbību. K. Ulmaņa paskaidrojumi ir mierīgi, loģiski, pašcieņas pilni. Ar J. Roņa laipnu atļauju sniedzu dažus citātus.

Savas liecības Ulmanis uzsāk šādi:

«Šīm manām piezīmēm galvenokārt ir jāizskaidro mana politiskā darbība, skarot Latvijas Republikas, Vācijas un PSRS savstarpējās attiecības tajos laika posmos, kad es piedalījos Latvijas politikas vadīšanā. Pie tam man jāpakavējas pie dažiem iekšpolitikas jautājumiem, pirmām kārtām attiekmē pret vietējiem, t.s. Baltijas vāciešiem. Zināms, ka, sākot ar vāciešu pirmo parādīšanos Baltijas krastos, no vietējo iedzīvotāju puses nebija ne draudzības, ne pieķeršanās vāciešiem, ienaidis un cīņa turpinājās visus sekojošos gadu simtus. Jo apzinīgāki kļuva vietējie iedzīvotāji, jo asāka kļuva cīņa pret dzimtbūšanu, pret agrārā jautājuma netaisnīgu risinājumu, vēlākajos gadu desmitos aptverot visas saimnieciskās, kultūras un politiskās dzīves problēmas. Ir zināms arī, ka Baltijas vācieši ne vienreiz vien ierosināja Prūsijā jautājumu par Baltijas pilnīgu pievienošanu Prūsijai..

Es domāju, ka mums tomēr izdevās, īpaši pēdējos gados, diezgan būtiski sašaurināt vācu ietekmi mūsu saimnieciskajā dzīvē... Liels šķērslis bija arī tas, ka Vācijā dzīvojošie bijušie Baltijas vācieši.. nemitīgi kūdīja vācu iestādes un sabiedrību pret Latvijū, veidoja nelabvēlīgu noskaņojumu pret Latvijū. Ar Hitlera nākšanu pie varas šis noskaņas pastiprinājās.»

* K. Ulmaņa paskaidrojuma teksts krievu valodā publicēts žurnālā «Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis». — 1990. — 12. nr.; 1991. — 1.—3. nr.

Tātad Ulmaņa pretvācu nostāja šajā dokumentā izpaužas klaji un, kā šķiet, ir gluži neviltota.

K. Ulmanis kategoriski noraida apsūdzību, ka 15. maija apvērsums būtu saistīts ar Hitleru, būtu Hitlera iedvesmots: «Kā pirmais — apvērsumam nebija nekā kopīga ne ar Vāciju, ne ar Hitleru, ne ar nacionāl-sociālismu. Citādi tas nemaz nevarēja būt, jo pēc apvērsuma veicamo darbu sarakstā redzamā vietā bija cīņa pret vietējo vāciešu privilēģijām. Es nebraucu uz Vāciju mācīties pie nacionālsociālistiem. Es izlasīju viņu programmu un Hitlera grāmatu «*Mein Kampf*» — tas gan tiesa. Šī grāmata ir saistoša, jo viegli lasāma, bet tas neliecina par šī politiskā traktāta noderīgumu. Grāmata domāta vāciešiem, un par tās kā politiskas rokasgrāmatas saturu no Latvijas vajadzību un uzdevumu viedokļa gandrīz nevar sacīt nekā pozitīva. . Rasu teorija, vācieši — kungu un pavēlnieku tauta, Vācijas diženuma atjaunošana, kaimiņu lielvalstu sagrāve, kaimiņu iekarošana un sakaušana, vecu vecās vācu politiskās programmas realizācija. . — kāds latviešiem varēja būt kopējs ceļš ar nacionālsociālistiem, ja bija paredzēta neatkarīgās Latvijas iekļaušana Vācijā?»

Taču vēlāk K. Ulmanis tomēr piemetina: «Ja Vācija būtu piedāvājusi Latvijai palīdzību pēc 1940. g. 17. jūnija, kad Padomju Savienības armija ienāca Latvijā, es no šīs palīdzības nebūtu atteicies.»

Šis atzinums Latvijas vēsturniekiem ir sensacionāls, tas liecina, ka Ulmanis 1940. gadā ir apsvēris 1919. gada taktikas atkārtšanu — ar vāciešiem pret komunistiem.

«Vissīvāko cīņu. . veda pret nelegālo komunistisko aģitāciju, jo, pirmkārt, šī mācība tika uzskatīta par nepieņemamu pilsoniskajai Latvijai, kur valdība gāja citus ceļus, lietoja citus principus tautas saimnieciskās un kulturālās labklājības pacelšanai, allaž atzīstot privātīpašumu; otrkārt, komunistiskā aģitācija bija daudz plašāka par nacionālsociālistisko, tā apēlēja ne tikai pie nelielas vienas tautības cilvēku daļas, bet pie visas sabiedrības zināmiem slāņiem, neatkarīgi no tautības; turklāt šī aģitācija ilga jau veselus 20 gadus. . Vajājot ar pilsoniskās Latvijas valsts iekārtu nesavienojamās komunistiskās mācības izplatīšanu, Latvijas valdība cīnījās pret nelegālo komunistisko partiju Latvijā, bet ne pret Padomju Savienību. . Latvija bija pilsoniska republika, savā politiskajā dzīvē tā stāvēja tuvāk citām pilsoniskām valstīm nekā Padomju Savienībai un nevarēja pieļaut komunistiskās mācības izplatīšanu, kas vērsta pret valsts iekārtu. Tajā pašā laikā mēs zinājām, ka Padomju Krievija pirmā deklarējusi tautu pašnoteikšanās tiesības, no šādas deklarācijas atturējās visi krievu pilsoniskie novirzieni. . Pēc 1934. gada cīņa pret komunistisko aģitāciju tika vesta kā iepriekš, un nekādus norādījumus par cīņas mīkstināšanu es netiku devis. Pēc neuzbrukšanas līguma noslēgšanas ar PSRS 1939. gadā iekšlietu ministrs runāja ar mani, ka varbūt līgums uzliekot mums pienākumu vājināt cīņu pret komunistisko aģitāciju. Es atbildēju, ka šāda pienākuma nav, cīņai jāturpinās kā agrāk, jo komunistiskā partija paliek nelegāla,

un cīņas atslābināšanu pret komunismu tauta varētu iztulkot tādējādi, ka ar līguma parakstīšanu mūsu iekšējā dzīve un politika tomēr sāk pakļauties Padomju Savienībai.»

Noraidot apvainojumu, ka viņš būtu organizējis spiegošanu pret Padomju Savienību, Ulmanis raksta: «Ar visu to es nebūt negribu teikt, ka izvairos no atbildības, nē, gluži otrādi — es atbildu un nesu pilnu atbildību par visu Valdības darbību, kamēr esmu bijis ministru prezidents, pat tajos gadījumos, kad mana uzticība attiecīgajam ministram var likties neattaisnojama un nevietā.»

Iedomāsimies mūsu prezidentu Stavropoles cietuma virsnieku kamerā rakstām šīs rindas, lai izcīnītu pēdējo divkauju ar varu.

Es ceru, ka drīz visiem interesentiem būs iespēja izlasīt un pārdomāt šos materiālus (tie aptver 47 mašīnraksta lappuses). Var jautāt, vai šo protokolu autentiskums, tāpat liecības par prezidenta nāves datējumu un vietu ir pierādītas. Vēsturnieki uz to atbild apstiprinoši; šaubas varbūt varētu izraisīt vienīgi Kārļa Ulmaņa nāves cēloņa diagnoze — hronisks kolīts, miokarda dekompensācija, žultsakmeņi, kā sacīts oficiālajā dokumentā. Kārļa Ulmaņa piemiņas fonds uzskata, ka komisijai Kārļa Ulmaņa nāves cēloņu apzināšana būtu jāturpina. Vajadzētu mēģināt noskaidrot prezidenta nāves vietu, identificēt viņa mirstīgās atliekas un ar godu tās pārvest uz dzimto Bērzes kapsētu, kā tas nupat izdevies ar Igaunijas Republikas prezidenta K. Petsa mirstīgajām atliekām, kuras no Tveras apgabala pārveidīs uz Tallinu.* Diemžēl cerību, ka arī mums tas izdosies, nav daudz, tāpēc Bērzē vai Brāļu kapos Rīgā varbūt būtu jāizveido simboliska K. Ulmaņa piemiņas vieta, līdzīga tai, kāda jau kopš krietna laika ierīkota Amerikas latviešu kapsētā Katsiļu kalnos.

Kārļa Ulmaņa piemiņas fonds ir iecerējis daudz piemiņas pasākumu, kurus aicina atbalstīt. Neatliekamākais no tiem ir «Pikšu» atjaunošana, kam projekts jau ir izstrādāts — tas prasīs daudz līdzekļu un pūļu, īpaši jāatzīmē Latvijas Lauksaimnieku savienības Dobeles nodaļas priekšsēdētāja K. Vilsona ierosmes: sakārtot šo vietu līdz 1992. gada septembrim, proti, līdz Kārļa Ulmaņa 50. nāves un 115. dzimšanas dienai. Aicinu visus vēlreiz izsaīt viedokli, kāda veida muzejs varētu būt «Pikšu» mājās: Ulmaņa memoriālais muzejs vai Latvijas Republikas lauksaimniecības muzejs.

Jau šodien Dauderos atklāja pirmo piemiņas plāksni prezidentam Kārlim Ulmanim Rīgā, ja neskaita pērn atjaunoto plāksni pie Nacionālā teātra ēkas par godu Latvijas Republikas proklamēšanai. Pamazām jāiezīmē arī citas piemiņas vietas — Valmierā, Valkā, Liepājā, Jelgavā, Rīgā — pie pils, pie valdības ēkas Valdemāra ielā, pie Ulmaņa dzīves vietas Tērbatas ielā un varbūt vēl kur citur.

* Prezidenta K. Petsa pārapbedīšanas ceremonijā 1990. g. 21. oktobrī Tallinas Meža kapos piedalījās arī Kārļa Ulmaņa piemiņas fonda pārstāvji (G. Ulmanis, I. Ronis, E. Pelkaus, M. Stabrovskā, J. Stradiņš u.c.), Latvijas vārdā uzliekot vainagu uz draudzīgās Igaunijas prezidenta kapa.

Vai Rīgā vajadzīgs Kārļa Ulmaņa piemineklis? Jā, ir vajadzīgs, tas varētu atrasties vai nu Jēkaba laukumā pretī Nacionālajam teātrim, kur proklamēta Latvijas Republika, vai pretī tagadējās Rīgas izpildkomitejas ēkai, kas ilgu gadu bija Ulmaņa valdības rezidence, vai arī pie Rīgas pils, kas bija Ulmaņa pēdējā mājvieta Latvijā, kaut gan tur viņš ir dzīvojis samērā neilgi, tikai pašus pēdējos gadus pēc pils pārbūves 1938. gadā. Manuprāt, tomēr nebūtu pareizi, ja Ulmanim sāktu uzstādīt pieminekļus jebkurā Latvijas vietā, ko viņš apmeklējis, katrā pilsētā. Daudzo leņķiņu bēdīgais piemērs rāda, cik šāda pieeja ir neētiska; tā tikai devalvētu prezidenta piemiņu un neatbilstu eiropiskas valsts tradīcijām.

Vai Rīgā vajadzīga Kārļa Ulmaņa iela? Jā, ir vajadzīga, ja ne šodien, tad rīt vai parīt. Savs loģisks pamatojums ir atjaunotās Zemnieku savienības ieteikumam nosaukt šajā vārdā Elizabetes (Kirova) ielu, bet, ja šāds priekšlikums šodien nevarētu tikt pieņemts, tad Kārļa Ulmaņa gatves vārdu varētu dot ātrgaitas šosejai Zemgales priekšpilsētā no Salu tilta uz Jūrmalu un Kalnciemi (un tā tālāk līdz Ulmaņa dzimtajām vietām); pašreiz šī gatve formāli saucas Ernsta Tēlmaņa vārdā, bet šo vārdu neviens nelieto un pat nezina.*

Mums noteikti ir vajadzīga Kārļa Ulmaņa piemiņas godināšana, bet ne Kārļa Ulmaņa kults. Cieņas pilna, bijīga, bet arī kritiska attieksme pret pagātnes vērtībām un paškritiska attieksme pret sevi ir civilizētas nācijas pazīme.

Ulmaņa piemiņas fonds ir apņēmies popularizēt Ulmaņa personību, viņa idejas, īpaši tās, kas joprojām ir aktuālas Latvijā. Tās ir Ulmaņa idejas lauksaimniecībā (un te es minētu ne tikai praktiskās atziņas, bet arī viņa patiešām izcilo akadēmisko runu Latvijas Universitātē 1934. gada 14. novembrī par lauksaimniecības mīsiņu zemes virsū, par lauksaimniecības ekonomisko un politisko nozīmi, ko viņš sacīja, saņemot lauksaimniecības un tautsaimniecības goda doktora nosaukumu). Tās ir Ulmaņa idejas par tautas atdzimšanu un nacionālisma lomu: ne velti Kārli Ulmani, līdzīgi Kronvaldu Atim, varam uzlūkot par mūsu «otrās atmodas» izcilāko ideologu un runātāju. Tās ir Ulmaņa idejas par cilvēka un darba lomu sabiedrībā, par sabiedrības pozitīvajiem ideāliem. Vēl ir jautājums, vai mēs varam pilnā mērā pieņemt K. Ulmaņa idejas par autoritāru valsts-iekārtu, par spēcīgu prezidentālu varu, par būtībā patriarhālu Latviju, ko poetizēja Edvarts Virza («Ne demokrātijai, ne laikam šim, es gribu dziedāt dziesmu Tevim, karalim»), starp citu, šīs idejas ir tuvas Aleksandra Solžņicina domām par Krievijas atjaunotni. Cerams, nākotnes Latvijai tomēr pievilcīgāka, pieņemamāka izrādīsies ne autokrātiskā, bet demokrātiskā valsts forma, kaut gan jau šodien jaušam arī vienu otru demokrātijas grimasi un pēc neatkarības atgūšanas aicinājumi izbeigt plāpāšanu, aicinā-

* 1991. g. 27. septembrī Rīgas Tautas deputātu padomes sesija pārdēvēja Ernsta Tēlmaņa ielu par Kārļa Ulmaņa gatvi.

jumi pēc saimnieka un «stingras rokas» diemžēl var kļūt stipri reāli.

Taču svarīgākie Ulmaņa aicinājumi, kas sasaucas ar šodienu, ir šādi: pirmais — jāceļ latviešu pašapziņa; ne vārdos, bet darbos jāklūst par saimniekiem savā valstī, jābūt darbīgiem un tolerantiem. Citēju Ulmani: «Mums vajag atmet vecos ieskatus; mēs priekš tam neesam, lai staigātu saliektām mugurām, nolaistām acīm. Mums nav jāstāv citu ēnā un aiz citu muguras. Es esmu aicinājis un saucis, latviešiem teicis: ceļaties, lieciēt muguras taisni, jo mēs esam pelnījuši to, ka mēs drīkstam staigāt atliektām mugurām. Nav tiesa, ka mēs būtu tauta, kurai nav nekā, uz ko atpakaļ skatīties: mums ir gari laika sprīži, kuri pilni varonības un pilni lielu darbu. . Mēs neesam tie, kas grib citus apspiest, bet mēs arī neļausimies no citiem apspiesties.»

Un otrs — tautas vienības ideja. Mēs, latvieši, esam pārāk maza tauta, lai drīkstētu ķīvīties, apriet cits citu; ir nepieciešama visu to cilvēku vienotība, kas stāv par Latvijas neatkarības atgūšanu. Tāpēc prezidenta Kārļa Ulmaņa piemiņai veltīto runu gribu nobeigt ar viņa paša aicinājumu: «Kaut man būtu lemts neizdzēšami ierakstīt jūsu sirdī brīnumvārdus par vienotu tautu. Tas manu sirdi pildītu ar vislielāko prieku, dotu man vislielāko gandarījumu.» Tāpēc būsim vienoti un sniegsim šo gandarījumu mūsu Prezidentam, noliecot galvu cieņā par viņa veikumu Latvijai un bijībā par viņa Golgātas ceļu Eirāzijas stepēs un tuksnešos. Iedomāsimies, ka šovakar, šeit, šajā zālē, paša iecerētajā telpā, pēc 50 gadiem ir atgriezies tās Saimnieks un ar aizlaika skatu vēro mūs, visus un katru, pēti mūs, gaida atbildi, kas mēs esam un ko esam gatavi darīt Latvijas labā. Atbildēsim — katrs sev, saviem bērniem un mūsu Tēvzemei, pamodinātai, bet vēl nebrīvai, mūžīgajai Latvijai.

PAR 18. NOVEMBRI UN CITIEM SVĒTKIEM LATVIJĀ

*Referāts Latvijas PSR Augstākās Padomes 13. sesijā 1989. gada
10. novembrī*

Godājamais priekšsēdētāj, godājamie deputāti! Mūsu komisija Augstākās Padomes Prezidija uzdevumā izstrādā likumprojektu par svētku un atceres dienām Latvijā, kurš pirmoreiz reglamentētu republikas likumdošanu šajā jautājumā. Galīgo variantu varēsim celt priekšā acimredzot Augstākās Padomes jaunajam sastāvam. Taču ierosinām jau šodien atzīt dažus datumus par svinamām dienām. Proti, Jāņu dienu un Ziemassvētkus — par svētku dienām un Lāčplēša dienu, 11. novembri, — par vēsturiskās atceres dienu.

Jāņi (tieši Jāņi, ne Līgo svētki!) un Ziemassvētki ir tradicionāli mūsu tautas svētki, vasaras un ziemas saulgrieži. Ziemassvētki ir arī kristiešu galvenie svētki, tie jāaplūko Eiropas tradīciju kontekstā, tie atgriež mūs šīs kultūras kopībā. Daļa Latvijas iedzīvotāju ir pareizticīgie un vec ticībnieki, kas Ziemassvētkus svin pēc jūliāniskā kalendāra, 7. janvārī. Viņiem nevajadzētu liegt iespēju darīt to šajā datumā.

Lāčplēša diena — 11. novembris — ir pirmajā pasaules karā un Latvijas atbrīvošanas cīņās kritušo varoņu piemiņas diena, diena, kad Bermonta karaspēks tika padzīts no Daugavas krastiem; šogad aprit tieši 70 gadu kopš šī vēsturiskā notikuma, ko plaši atzīmēs latviešu tauta. To iesakām atzīt par vēsturiskās atceres dienu.

Sarežģītāk ir ar 18. novembri — Latvijas Republikas proklamēšanas dienu. Pirmajā komisijas sēdē vairākums ieteica atzīt to par atceres dienu, otrajā sēdē šis viedoklis tika pārskatīts — atzīts par nepieciešamu noteikt 18. novembri par valsts svētku dienu, kā tas jau darīts Lietuvā, kur 16. februāri — Lietuvas atdzimšanas dienu — Augstākā Padome oficiāli

Latvijas Republikas proklamēšanas akts 1918. gada 18. novembrī. Uz Rīgas II teātra (tagadējā Nacionālā teātra) skatuves Latvijas Tautas Padomes locekļi un Teodora Reitera koris. Šī vēsturiskā fotogrāfija ir vienīgā, kurā iemūžināts Latvijas Republikas proklamēšanas akts 1918. gada 18. novembrī, un tās autors ir V. Rīdzenieks.

atzinusi par valsts svētku dienu. Atļaujiet izklāstīt argumentus par abiem šiem viedokļiem.

Vēsturnieki saka, ka Latvijas valstiskums veidojies divās alternatīvās, sociālistiskajam valstiskumam Latvijā esot spēcīgākas saknes nekā Lietuvā un Igaunijā. Lietuvu un Igauniju 1918. gada februārī proklamējuši tautas vēlēti pārstāvji — attiecīgi Zemes padome un Tautas pārstāvju sapulce, kamēr Latvijā Tautas Padome bijusi bez tiesiskām pilnvarām. Latvijā varot minēt arī citus zīmīgus datumus, piemēram, 29.—31. decembri (Iskolata kongress Valmierā 1917. g.), 17., 22. decembri (1918. g.), 13. janvāri (1919.g.), 1. maiju (1920.g.) u.tml. Neiedziļinoties šajos strīdos, gribu sacīt, ka svarīgākais tomēr ir tautas psiholoģija, tautas vēsturiskā atmiņa, un latviešu tautas vairākums diez vai atzīs citu datumu kā vien 18. novembri. «Iskolata republika» nenozīmēja Latvijas valstisku neatkarību, bet gan tikai autonomiju Krievijas federācijas sastāvā, visi pārējie datumi nāca vēlāk. 18. novembrī p i r m o r e i z, kaut varbūt todien vēl tikai deklaratīvi, p r o k l a m ē j a L a t v i j a s v a l s t i s k o n e a t k a r ī b u, L a t v i j a s R e p u b l i k u, kurai bija milzu loma latviešu tautas vēsturē, latviešu tautas saglabāšanā un izveidošanā par Eiropas tautu sadraudzības nāciju ar savām valstiskuma tradīcijām. Tāpēc, manuprāt, katrs, kas atzīst Latvijas valstiskumu, neatkarīgi no tautības, politiskās pārliecības, viedokļa par Latvijas nākotni, vai tas būtu komunisti, vai LNNK biedrs, vai cilvēks, kas stāv ārpus frontēm un partijām, 18. novembrī var atzīmēt kā republikas valsts svētku dienu.

Otrkārt, saka, ka Lietuvā un Igaunijā esot cita demogrāfiskā situācija, ka krieviski runājošā iedzīvotāju daļa nesapratīšot 18. novembra nozīmi, tā viņiem līdz šim skaidrota tendenciozi, tāpēc būtu jānogaida. Taču redzami krievu, poļu un ebreju kultūras darbinieki, nacionālo kultūrbiedrību pārstāvji, arī Baltslāvu biedrība, iestājas par 18. novembri kā valsts svētkiem. Pozitīvs lēmums šajā ziņā nevarētu izraisīt kolīzijas nelatviešu darba kolektīvos, jo šogad (1989. g.) 18. novembris iekrīt sestdienā, nākamgad (1990.g.) — svētdienā, un divu gadu laikā taču gan 18. novembra, gan Latvijas valstiskuma jēgu pagūsīm izskaidrot visu tautību Latvijas iedzīvotājiem!

Treškārt, — šoreiz jau no otras puses — saka, ka Latvija vēl neesot neatkarīga, tāpēc 18. novembra pasludināšana par valsts svētkiem šajā ziņā radītu nedibinātas ilūzijas. Par agru vēl svētkus svinēt, ja ceļš uz neatkarību tikai aizsākts. Tā tas būtu, taču mums jāskatās ne tik daudz uz pagātni, arī ne uz tagadni, cik uz nākotni — 18. n o v e m b r i s v a r ē t u b ū t c i ņ a s d i e n a, kurā mēs visi domātu, kā deklaratīvo suverenitāti vērst reālā suverenitātē. Ja reiz Augstākā Padome šī gada 28. jūlijā ir pieņēmusi suverenitātes deklarāciju, tad katrai suverēnai valstij jābūt saviem valsts svētkiem, savai valstiskuma iedibināšanas dienai — Latvijā tāda var būt tikai un vienīgi 18. novembris. Un es ļoti priecājos par Imanta Kalniņa atzinumu pēdējā komisijas sēdē, ka augstāk par radikālo grupu

viedokli būtu jāstāda Latvija, tautas viedoklis un vēlmes, kopējā cīņa par neatkarību.

Taču Interfrontes pārstāvis saka, ka tautas viedoklis neesot izdibināts. Patiešām, pārlieku īsā laika dēļ komisija nav paguvusi veikt tādu aptauju kā savā laikā par sarkanbaltsarkano karogu. Taču šajās desmit dienās esam runājuši ar jo daudziem cilvēkiem Latvijā, un viņi visi izteikušies par to, lai 18. novembris būtu valsts svētku, nevis atceres diena. Jo kā atceres diena tā tiktu nostādīta vienā kategorijā ar tām 63 atceres dienām pašreizējā kalendārā, kuru vidū ir Parīzes Komūnas diena, Preses diena, daudzi profesiju svētki, piemēram, 19. novembris ir Raķešu karaspēka un artilērijas, kā arī Lauksaimniecības un agrorūpnieciskā kompleksa pārstrādājošās rūpniecības darbinieku diena (pavisam neizrunājams nosaukums!). Varu atsaukties uz Ēvalda Valtera, Miervalža Ozoliņa, Harija Liepiņa, Kārļa Pamšes, daudzu latviešu ārstu un medicīnas māsu, Jāņa Petera, daudzu zinātnieku, Latviešu strēlnieku apvienības vadītāja Viļa Krūmiņa, Latvijas radio darbinieku un daudzu citu godājamu cilvēku viedokli.

Esam saņēmuši Latvijas PSR ZA Ķīmijas un bioloģijas nodaļas vienprātīgu viedokli, kas pieņemts plašā sanāksmē, kuru vadījusi akademiķe Rita Kukaine un kurā piedalījušies Latvijas biologi un ķيميķi no Rīgas, Olaines, Jelgavas, tāpat esam saņēmuši Latvijas Zinātnieku savienības valdes lēmumu, ražošanas apvienības «Sarkanā zvaigzne» kolektīva vēstuli. Mums ir rakstījusi V. Apīne un D. Čoldere no Rīgas, bijušais Sidgundas ciema padomes priekšsēdētājs pēckara gados Rūdolfs Zuters, kā arī Tukumā, Mālpils, Mārupes, Salaspils iedzīvotāji. Visi atbalsta 18. novembri kā svētku dienu. Joprojām pienāk telegrammas un vēstules no darba kolektīviem un lauku ļaudīm.

Gribu vēl pieminēt, ka 18. novembris nebūtu jākonfrontē ar 7. novembri — Oktobra revolūcijas gadadienu. Nemaz nerunājot par Oktobra revolūcijas starptautisko nozīmi, par latviešu sarkano strēlnieku aktīvo līdzdalību šajos notikumos, tomēr jāapzinās, ka arī 1918. gada 18. novembris, kaut netieši, ir saistīts ar 1917. gada 7. novembri. Ja nebūtu Oktobra revolūcijas, diez vai Latvijai toreiz būtu izdevies iegūt valstisku neatkarību; no vēstures zinām, ka Aleksandrs Kerenskis pat Latvijas autonomijas jautājumā atsacījies runāt ar latviešu pārstāvjiem, bet Pāvels Miļukovs ironiski sacījis — ja autonomiju prasot latvieši, tad tāda būšot jādod arī samojediem? Latvijas neatkarību, Latvijas Republiku pirmā atzina Padomju Krievija 1920. gada 11. augustā, un tikai pēc tam sekoja Latvijas valstiskuma atzīšana *de jure* 1921. gada 26. janvārī no Rietumu lielvalstu puses.

Lēmums par 18. novembri kā valsts svētkiem vai vēsturisku atceres dienu jāpieņem Augstākajai Padomei, katram tās deputātam balsojot pēc savas sirdsapziņas; komisija tātad oficiāli liek priekšā abas alternatīvas, tāpat kā 1918.—1919. gadā latviešu tautai bija *d i v a s a l t e r n a t i v a s*.

Manuprāt, tomēr latviešu tautas lielumlielais vairums apsveiktu tādu Augstākās Padomes lēmumu, kurš pārceļtu 18. novembri no likumprojekta 5. punkta uz 1. punktu un jau šajā sesijā atzītu 18. novembri par valsts svētkiem,* lai pēc gada vai diviem kārtējo reizi nebūtu jāpārvērtē viedoklis un kautrīgi jāseko Lietuvai un Igaunijai mūsu centienos pēc valstiskas neatkarības, pēc suverenitātes.

18. novembrim jāklūst par konsolidācijas, nevis konfrontācijas dienu, tam jādibinās uz stingru tautas atziņu par Latviju kā valsti, uz apņēmību tādu izveidot.

LATVIJA — ŠEIT UN PASAULĒ

Runa Latvijas radošo savienību apvienotajā plēnumā 1989. gada 31. martā

Iepriekšējais Rakstnieku savienības paplašinātais plēnums 1988. gada jūnijā izskanēja pāri Latvijai griezīgi kā modinātājpulksteņa zvans, un vēsturē tas ieies kā Atmodas plēnumš. Starplaikā ir noticis neticamais, un sasniegts tomēr ir neiedomājami daudz. Šisdienas plēnumš vēl nav uzvarētāju plēnumš, un varbūt arī labi, ka nav, ja atcerēsimies, kas notika ar XVII kompartijas kongresa delegātiem, ko Staļins svinīgi nosauca par Uzvarētāju kongresu. Mūsu plēnumu varētu saukt par Nācijas tiesību deklarācijas plēnumu vai Tautu tiesību plēnumu.

Šodien sabiedrības uzdevums ir izprast — kurp jāiet, lai reāli sasniegtu suverenitāti un pārticību, un cik ātri jāiet. Domāju, neviens tā īsti nespēs atbildēt, kurš ceļš vispār iespējams mūsu realitātē, kurš tikai ilūzijās, un arī par ātrumu domas dalās. Daži saka, ka jāskrien, lai noķertu pēdējo ātrvilcienu uz Eiropu, citi saka, ka jālec kā ķenguram, jo bezdibeni var pārlēkt tikai vienā, ne divos lēcienos, vēl citi mudina iet soli pa solim, vēl citi saka, ka jātipina, bet daži (gan tikai sevī, domās), ka vispār nav jāiet.

Taču, lai kā mēs katrs skatītos uz nākotnes ceļiem (manuprāt, visreālākais ir Latvijas Tautas frontes ieteiktais), šķiet, jāatzīst trīs aksiomas:

* Lāčplēša dienu par vēsturiskas atceres dienu Augstākās Padomes sesijā atzina vienbalsīgi, Jāņu dienu — par svētkiem, vienam deputātam atturoties, Ziemassvētkus — ar 3 balsim pret, 4 atturoties. Mazāk vienprātīgs viedoklis bija par 18. novembri kā valsts svētkiem, jo PSKP republikas organizācijas vadība un Augstākās Padomes Prezidijs iepriekš bija ieteikuši to atzīt par vēsturiskas atceres dienu. Taču pēc V. Artmanes, G. Asara, V. Samsona, J. Petera, A. Kramiņa, I. Priedīša runām deputāti ar 178 balsim par, 41 — pret un 30 atturoties nolēma pasludināt 18. novembri par svētku dienu. Piebildīsim, ka tas bija tas pats Augstākās Padomes sastāvs, kurš pirms diviem gadiem bija pieņēmis kategorisku rezolūciju pret ASV senatoru aicinājumu atļaut Latvijā brīvi svinēt 18. novembra svētkus!

1) notikumi Latvijā nedrīkst iziet ārpus sprādziena kritiskās masas, kļūt nevadāmi, uz militāru vai rupju fizisku spēku balstīti; 2) notikumi Latvijā nav šķirami no vispārējiem demokratizācijas procesiem Padomju Savienībā un kaimiņu republikās, no pārbūves likteņiem; 3) visā plašajā pasaulē jāuztur pastāvīgas simpātijas pret progresīvajām norisēm Baltijā.

Labajās tautas pasakās Sprīdītis uzvar milzi Lutausi, Bibēlē Dāvids uzvar Goliātu; cilvēku simpātijas ir Sprīdīša pusē, taču neaizmirsīsim, ka Sprīdītis uzvar nevis ar spēku, bet ar garu, ar atjautību, ar gaišumu; tas nedrīkst kļūt par savos kompleksos iecentrētu, iecirtīgu, egoistisku punduri.

Mūsu tautai, vai to vēlamies, vai ne, ir trīs saistības: 1) pret citām tautībām Latvijā; 2) pret mūsu tautiešiem visā pasaulē; 3) pret Eiropu (Padomju Savienību ieskaitot) un cilvēci. Par Latvijas suverenitātes atjaunošanu, par mūsu tautas un valodas tiesībām jāiestājas nepiekāpīgi un neatlaidīgi, bet ar prātu, taktu, oponējot pārliecināti, argumentēti, nedrīkst neapdomīgi skart citu tautu pašcieņu, nolaisties līdz oponentu uztiptajam līmenim. Man šķiet, līdz šim tas lielā mērā izdevies, par to liecina gan mūsu manifestāciju pārsteidzošā izturētība, gan mazākumtautību grupu kulturāli nacionālās autonomijas rosināšana, līdzdalība kultūrbiedrību dibināšanā, kur tiešām pulcējušies gaiši, kultūras cilvēki. Runājot par dialogu ar Latvijas krieviem, ir jāizprot, ka lielas tautas psiholoģija daudzējādi atšķiras no mazas tautas psiholoģijas, ka gadsimtiem pētātais «vecākā brāļa» un universālā saimnieka sindroms nav vienā dienā pārvarams. Tikai pacietīga, neatlaidīga, daudzos gadījumos varbūt pat veltīga pārliecināšana ļaus nošķirt reālistiski domājošos krievu cilvēkus Latvijā, it īpaši strādniekus un tehnisko inteligenci, no tiem, kas cenšas uzturēt dzīvus šovinistiskos, staļiniskos stereotipus, kas nicina latviešu vēsturi, tradīcijas, — ar pēdējiem mums nav un nevar būt pa ceļam.

Ir jādara maksimāli iespējamais, lai Latvijas iedzīvotāju vairākums saprastu un izjustu, ka pārbūve Latvijā, republikas suverenitāte ir visu tautību Latvijas iedzīvotāju interesēs, ka tā veicama kopējiem spēkiem, ka atjaunotajā Latvijā nebūs pabērnu un otrās šķiras pilsoņu. Jāatbalsta Jāņa Petera priekšlikums par informācijas vakuuma likvidēšanu Latvijas krievu iedzīvotājiem, par progresīvas krievu avīzes izdošanu, par otru TV kanālu. Īpaši jāgādā, lai neveidotos plaīsa bērnu, jaunatnes starpā, kura varētu kļūt liktenīga nākamajās paaudzēs, lai Latvijā būtu neiespējams Kipras grieķu un turku kopienu attiecību modelis.

Diemžēl man personiski ir nācies pārliecināties, ka Maskavā pat ļoti progresīvās krievu inteligences, zinātnieku aprindās valda visai nepilnīgi, izkropļoti priekšstati par norisēm Baltijā, par valodas un pilsonības problēmām, un tādi tiek kultivēti. Joprojām sīkstas ir centrālisma tendenču, kas sakņojas ne tikai mūsdienu birokrātijā, ne tikai staļiniskajos lielvalsts uzbūves principos, bet iesniedzas visai tālu Krievzemes vēsturē, līdz pat Maskavas valsts tapšanas pirmsākumiem — trim Ivaniem (Ivans

Kaļīta, Ivans III, Ivans Briesmīgais). Ne velti tik bieži presē lasām — «ne daļ raspastsja Sojuzu na udeļņije kņazestva». Joprojām nesaprotot, ka ne tikai Baltijas, bet arī Krievijas, arī visas Padomju Savienības nākotnes interesēs ir neatkarīga, ekonomiski spēcīga, ar Krieviju saistīta Baltija — labāk «trīs mazas Somijas» Baltijas piekrastē nekā trīs sērīgi Kaļiņingradas apgabali. Baltijas separatisms tiek mākslīgi uzpūsts par bubuli, neizprotot to, ka tāds milzu organisms kā Padomju Savienība ne ekonomiski, ne politiski nav paceļams uzreiz, bet tikai pa reģioniem — starp citu, to labi rāda arī Krievijas impērijas vēsture līdz 1914. gadam.

Baltijas tautu taisnīgo prasību pareiza izpratne iespējama, tikai demokratizējot sabiedrisko domu. Nez vai informācijas blokāde ir salaužama ar visumā vēl ļoti konservatīvās centrālās preses palīdzību. Arī šim nolūkam nepieciešami pašu izdevumi krievu valodā (un esmu pārliecinājies, cik kāri Krievija tver katru no Baltijas nākošu vārdu), lai demokratizācijas veicināšanā Padomju Savienības ietvaros Baltija varētu kļūt par sava veida Ungāriju.

Ļoti nepieciešams latviešu kultūras centrs Maskavā, kas vienotu ne tikai tur dzīvojošos latviešus, bet arī darbotos kā informācijas avots, diskusiju klubs par norisēm Latvijā, Baltijā. Tāds ļoti vajadzīgs pārbūvei kopumā, un tādu varbūt varētu veidot ar mūsu valdības atbalstu, jo Latvijas pastāvīgā pārstāvniecība Maskavā, Čaplīgina ielā, kādreizējās Latvijas Republikas sūtniecības vietā, diemžēl atšķirībā no daudzu citu republiku pārstāvniecībām pagaidām ir drīzāk pamāte Maskavā mītošajiem latviešiem, arī studentiem.

Šajā sakarā kādi vārdi jāteic par latviešu diasporu, par kļaida latviešiem. Viens no atmodas laikmeta uzdevumiem ir apzināt šos latviešus, atdot viņiem dzīvu saistību ar tēvzemi, izdibināt viņu paveikto, kā arī potences.

Saprotu, ka Maskavā, Tartu un Ļeņingradā mītošo latviešu loma Latvijas likteņos šodien vairs nav tāda kā jaunlatviešu — Valdemāra, Barona, Brīvzemnieka laikos — tagad latviešu kultūra top pašā Latvijā, taču mēs maz esam apzinājuši cilvēkus, kas tur strādā vēl šodien, arī tos, kas nav atgriezušies dzimtenē pēc 40. gadu represijām.

Līdz šim vēl maz esam rakstījuši par mūsu tautiešiem ārzemēs. Pēdējos mēnešos atdzimst kādreiz tik dedzīgi pulgotā un apkarotā vienotas latviešu tautas koncepcija. Visi sen jau to zinājām, bet nu gūstam daudz dziļāku priekšstatu par to, cik vērienīga bijusi vecākās paaudzes latviešu rakstnieku un mākslinieku darbība trimdā, kādas sekmes guvusi ārzemēs izaugusi vidējā un jaunākā paaudze, kura allaž ir vēlējusies un vēlas sadarboties ar Latviju. Publikācijas par Zentu Mauriņu, Anšlavu un Andreju Eglīšiem, divas Mārtiņa Ziverta lugu grāmatas, ziņas par latviešu zinātnieku un ārstu darbību trimdā, doktora Kristapa Keģi sadarbošanās ar mūsu traumatologiem un ortopēdiem, teātra darbinieku, mūziķu braucieni darījuši mūsu tautu dzimtenē daudz bagātāku, taču pagaidām līdz mums nonākušas

tikai druskas no bagātīgā galda, tāpēc man jāpievienojas Māra Čaklā viedoklim, ka trimdas literatūrai ir jābūt pilnīgi pieejamai arī Latvijā.

Aprīnu pelna ārzemju latviešu sīkstā turēšanās pie savām nacionālās kultūras tradīcijām nu jau vairākās paaudzēs, viņu neatlaidība, strādīgums, veiksmē dažādās dzīves jomās. Diemžēl citās padomju republikās latviešu minoritātes mīt ļoti izkliedēti un staļinisko represiju radītā šoka dēļ ir stipri denacionalizētas.

Zinātnieku savienības ietvaros ir iecerēts izveidot pētniecisku asociāciju «Latvija un latvieši pasaulē», kura apzinātu latviešu tautas devumu 20. gadsimtam, tās pasaulē izkaisītos gara darbiniekus.* Pamazām, varbūt desmit gadu laikā, varētu izveidot «Latvju enciklopēdiju», kas sevī sintezētu būtiskāko no A. Švābes un E. Andersona enciklopēdijām, no Padomju Latvijas izdevumiem un gluži jaunām ziņām, kuras līdz šim dažādu iemeslu dēļ enciklopēdijās nav ietvertas.

Domāju, ka Latvijas Tautu foruma rezolūcijā minētajam Latvijas tautu kultūrvēstures institūtam varētu paredzēt plašākas funkcijas, veidojot to par sava veida Baltijas (Latvijas) institūtu. Nav taču normāli, ka Latvijas vēsturi un tagadnes problēmas plašā starptautiskā kontekstā dokumentē un pēti ASV, Kanādā, Zviedrijā, Rietumvācijā, pat Austrālijā, bet ne Latvijā.

Šāda pētnieciska darbība, pareizi ievadīta, varētu sekmēt latviešu tautas pašatklāsmi, nacionālās psiholoģijas studijas, varbūt arī nacionālo paškritiku. Dziļa saikne ar emigrāciju būtu labākais līdzeklis pret tās asimilēšanās svešā vidē, savukārt klaida latvieši — tā visi mēs ceram — varētu ļoti daudz dot Latvijas atjaunotnei, mūsu pasaules paplašināšanai. Vienīgi saskarē ar tautiešiem dažkārt nevajadzētu zaudēt takta izjūtu un pašcieņu, lai neveidotos nabaga radnieku vai kultūrdiedelnieku sindroms — abām pusēm jābūt gan devējām, gan ņēmējām, ko nu katrs spēj. Domāju, ka iecerētajā Pasaules latviešu forumā Rīgā (1990), tāpat kā Vispasaules latviešu ārstu kongresā (1989), Vispasaules latviešu zinātnieku kongresā (1991) visas šīs problēmas varētu dziļi apspriest.

Par Latviju un Eiropu. Pazīstamais vēsturnieks Jānis Zutis savas grāmatas «Остзейский вопрос. . .»** ievadā rakstīja, ka 18. gadsimtā Baltijas jautājums no Eiropas mēroga starptautiskas problēmas esot kļuvis par Krievijas impērijas iekšpolitikas, proti, par «jauniekaroto provinču» pārvaldes jautājumu. 20. gadsimtā mēs itin kā pieredzam pretējo procesu — Baltijas jautājums atkal kļuvis par Eiropas problēmu.

No vienas puses, Baltijas jautājums šodien ir PSRS iekšpolitikas jautājums, turklāt — iedrošinos apgalvot — būtiski svarīgs nākotnes starp-

* Šī asociācija dibināta 1989. gada 7. aprīlī, un pašreiz tā aptver vairāk nekā 150 pētniekus. Dibināšanas konferences materiāli un pārskats par pirmo darba gadu līdz ar statūtiem un biedru sarakstiem izdoti atsevišķā brošūrā (R., 1990.—35 lpp.).

** З у т и с Я. Остзейский вопрос в XVIII веке. — P.: ВАПП, 1946. — 649 с.

nacionālo attiecību un progresīvākas saimniekošanas politikas jauna modeļa jautājums. Pasaule uz mums raugās ne tikai tāpēc, ka esam latvieši, igauņi vai lietuvieši, un varbūt pat ne tik daudz tāpēc, bet gan tāpēc, ka esam pārbūves poligons, kas rāda PSRS nākotnes attīstības potenciālās iespējas (vai arī — kā daži saka — lielās unitārās impērijas demontāžas, sairuma simptomus).

Lūk, arī tāpēc — un varbūt tieši tāpēc — Baltijas jautājums atkal kļūst starptautisks, no tā ir atkarīgs, kā veidosies PSRS attiecības ar Eiropu — ar Ziemeļu un Rietumu valstīm. Baltijas nākotnes modelis nez vai ir iedomājams kā vientuļas savrupmājas modelis, drīzāk gan kā tilta modelis. Tilts, kas vienotu Eiropas Austrumus un Rietumus, saskaņojot to vēsturiskās tradīcijas, turklāt garantējot prioritāti Baltijas reģiona mazajām tautām, garantējot tām pilnīgas nacionālās pašnoteikšanās tiesības, to intereses, īpatnības, reālo suverenitāti saskaņojot ar padomju federācijas (kaut arī man gribētos vistuvākās nākotnes formā sacīt: konfederācijas) interesēm, ņemot vērā visu Latvijā dzīvojošo tautību intereses, kuras pamazām tiktu iesaistītas arī lokālo interešu izpratnē un dedzīgā aizstāvībā.

Domāju, ka šāds modelis ļautu Baltijas valstīm reāli atgūt neatkarību, veidotu brīvu, tradīciju un valstiskuma dažādībā vienotu, miermīlīgu, saimnieciski plaukstošu Eiropu no Atlantijas līdz Urāliem, par ko savā laikā jau iestājās Šarls de Golls. Kādās valstiski tiesiskās formās realizētos Baltijas valstu neatkarība, to rādītu nākotne. Varbūt tas notiks vairākos posmos, varbūt šis process būs ilgstošs. Bet tā būtu tautu pašnoteikšanās realizējuma sintēze ar vienotas Eiropas koncepciju, Raiņa formulas «Brīva Latvija — brīvā Krievijā» paplašinājums līdz brīvai un vienotai Eiropai.

Latviešu tautai šajā grūtajā, varbūt ilgstošajā ceļā gribētos novēlēt trīs lietas: nacionālu pašapziņu, cilvēces humanistisko un kultūras vērtību saglabāšanu, augstu profesionālismu visās svarīgākajās dzīves jomās, bez kura spert izšķirīgus soļus nav iespējams.

LATVIJAS KULTŪRA EIROPAS KONTEKSTĀ

Runa Latvijas Kultūras forumā 1990. gada 9. martā

Šobrīd ir visai mūsdienīgi runāt par atgriešanos Eiropā. Bet, ja vaicājam, ar ko varam izsmalcinātajai, izlutinātajai Eiropai būt interesanti un noderīgi, tad atbilde skan — pirmām kārtām, ar kultūru. Ne jau mūsu saimnieciskie sasniegumi, pieticīgās dabas bagātības, ierobežotais preču tirgus var savilņot Eiropu, kurā no Austrumu impērijas klēpja

pēkšņi iekrīt trīs vēl nepazīstami, nedzirdēti likteņa pabērni, bet gan mūsu puslīdz kulturālais un reizē lētais darbaspēks. Un arī savdabīgas vērtības mākslā, mūzikā, folklorā, etnogrāfijā, varbūt rakstniecībā un zinātnē var izjaukt Eiropas un jau ierasto, kosmopolitisko unisonu, vienveidību, varbūt ieintriģēt ārzemes. Varbūt.

Mēs esam krustceļu tauta — arī tas jau ir dzirdēts. No vienas puses, vissenāko indoeiropiešu tradīciju pēdējais patvērums Eiropā, ko reprezentē baltu valodas un dainu pūrs, no otras puses, nelielas tautas sintētiska kultūra, kam ierosmi devuši katoliskie rituāli, Glikā Bībele un vēlākie Eiropas kultūras strāvojumi. Klāt vēl nāk citu Latvijas tautību devums celtniecībā, tautas mākslā, mentalitātē, vācbaltiešu, krievu, poļu, lietuviešu, ebreju, igauņu ietekmes, libiešu substrāts — tas radījis neatkārtojamo bagātību nelielā zemes stūrīti, bagātību daudzveidībā. Bet tā ir jāiekopj, jāieveido. Kultūra jau arī ir — izkopšana (latīņu valodā *cultivāre* — kopt).

Bet ko izkopt, kā izkopt, kur izkopt? Kā saskaņot nacionālos un vispārcilvēciskos elementus kultūrā?

Gribu minēt analogiju no modernās bioloģijas, kur nozīmīgi ir gan imūnstimulatori, gan imūndepresanti. *I m ũ n s t i m u l a t o r i* — paša organisma radītas vai tajā no ārienes ienestas vielas — atraisa mūsu aizsargspēkus. Tie ir vajadzīgi, ja jāiztur cīņa pret bīstamām slimībām — vīrusu un baktēriju infekcijām, vēzi un AIDS'u, pret kurām mums nav imunitātes vai tā ir niecīga. *I m ũ n d e p r e s a n t i* ir vielas, kas nomāc imunitāti, ja tā nav vēlama. Tie vajadzīgi ekstremālās situācijās, kad jāpārstāda sirds vai citi orgāni, lai glābtu cilvēku no bojāejas.

Kas mums šodien ir vajadzīgs — imūnstimulatori vai imūndepresanti? Atbilde sakņojas mūsu tautas un kultūras vēsturē — vajadzīgi abi.

Mēs šodien dzīvojam nacionālā romantisma laikmetā. Ir tā, itin kā mēs būtu atgriezušies Ausekļa, Pumpura, jaunlatviešu laikos. Mēs idealizējam sešus Ulmaņa laimīgos gadus, priekšplānā izvirzot Edvartu Virzu, Aleksandru Grīnu, Ernestu Brastiņu. Tas arī saprotams, jo laikmeta pamatuzdevums, *Forderung des Tages*, centrējas neatkarības atgūšanā, nacionālo vērtību akcentēšanā.

Bet kultūra nozīmē arī *nācījas iekšējo paškritiku*. Tās uzdevums ir ne tikai izcelt savu misiju, pārliecināt savējos un svešos par to, bet arī nojaukt briesmas, brīdināt no tām. Kronvalds un Auseklis bija patiesi dižas personības, tautas tribūni, taču latvieši par kultūras tautu izauga arī tāpēc, ka Kronvaldu Atim un Auseklim līdzās atradās brāļi Kaudzītes, Juris Neikens un Apsišu Jēkabs. Savukārt Ulmaņa laikus iezīmēja ne tikai dižie, hipersensitīvie nacionālās sūtības cilvēki, bet arī otra, kosmopolitiskāka līnija — Zenta Mauriņa, Anšlavs Eglītis, Aleksandrs Čaks, Mārtiņš Ziverts. Nav viegli izšķirt, kura strāva kultūrai devusi lielākas vērtības.

Vai franči iekaroja pasauli ar «Rolanda dziesmu» vai Balzaka «Cilvēcisko komēdiju» un Anatola Fransa ironisko skepsi un vācieši — ar eposu

«Nibelungi» vai Gētes tragēdiju «Fausts» un Tomasa Manna romānu «Budenbroki»? Vēsturē ir savi ritmi, savas pulsācijas. Ja ne rīt, tad parīt mūs atkal varbūt gaida «jaunā strāva» ar savu Jani Jansonu-Braunu un agrinā Jāņa Pliekšāna «Pusideālistu». Neviens vēl nav izgudrojis isti bezsāpīgu sabiedriskās iekārtas pārejas metodi. Ir skaidrs, ka neatvairāmi sāks malt sociālā centrifūga, kas separēs krējumu no vājpiena, arī Latvijā būs savi miljonāri un mafijas, savi Cepļi kā Roziša romānā — tas laikam ir neizbēgami, bet mēs nedrīkstam kultūru atstāt vājpiena frakcijā. Jo vēl nāks jauns Rainis ar jaunu gaismu un jaunu pasaules sintēzi.

Čehu prezidents Vaclavs Havels nupat kādā intervijā ir sacījis, pareizāk sakot, atgādinājis, ka ASV savā mentalitātē esot apbrīnojami līdzīgas PSRS. Ai, nē, man nav ne mazākās vēlēšanās, ne tiesību noniecināt amerikāņu kultūru, — tās vērtības ir diženas, zinātnē pat fantastiskas, neiedomājamas. Un tomēr: mums jāraugās ne tik daudz uz pārbagāto Ameriku, cik uz veco Eiropu. Turklāt Eiropā šodien mums vajadzētu varbūt skatienus pievērst ne tikai bagātajām zemēm, kas savu stāvokli sasniegušas daudzu gadu desmitu sūrā darbā un harmoniskā attīstībā, bet mums tuvākajām Austrumeiropas valstīm — Čehoslovākijai, Ungārijai, arī Polijai, ar kurām visus pēckara gadus mūs vienojusi «deformēti reālā sociālisma» likteņu kopība, tāpat kā mūsu Baltijas māsām. Un, manuprāt, no Eiropas jēdziena nedrīkstētu izslēgt arī krievu kultūru, Dostojevski un Čehovu, Saharovu un Solžeņicinu. Cilvēcīgi ir ļoti saprotami, ka pašreiz, pēc visa pārciestā, arī pēc tiem impēriskās domāšanas plūdiem, kas nāk uz mums, no Krievijas tiecamies norobežoties. Taču ir jāatzīst, ka šī milzu zeme devusi pasaulei lielu kultūru, arī lielas ietekmes Latvijai pagātnē, ka tās potences nez vai ir izsmeltas, ka tā būs un paliks mūsu kaimiņš. Krievu kultūrā pašreiz notiek ļoti interesanti un nozīmīgi procesi, tiek ģenerētas vai reanimētas būtiskas vērtības, kas atbalsojas visā kultūras pasaulē: ne tikai A. Solžeņicina «Gulāga arhipelāgs», piemēram, bet arī monumentālā romānu sērija «Sarkanais ritenis», kas ir apjomā lielāka par Ļeva Tolstoja «Karu un mieru». Nupat publicētā 70. gadu polemika starp Solžeņicinu un Saharovu skar būtisku momentu — strīdu starp krievu nacionālajiem fundamentālistiem un krievu kosmopolitiskajiem demokrātiem. Šodien atkal saduras slavofilu un «rietumnieku» viedokļi, itin kā konfrontējas A. Hercens ar K. Pobedonoscevu. Abu pušu argumenti jāzina arī mums, lai nākotnē mēs intelektuālā ziņā nebūtu atbruņoti. Tas, kas Baltijai nākotnē varētu draudēt no ekstrēmā lielkrievu nacionālisma, iespējams, būs daudzkārt bīstamāks nekā tas, ko pieredzam un vēl varam pieredzēt no brūkošās komandējošā sociālisma sistēmas. Atcerēsimies arī, ka tuvākajā pārskatāmajā nākotnē Latvijā paliks prāva krievu minoritāte (bet varbūt pat majoritāte — demogrāfi lēš, ka 21. gadsimta sākumā, pat bez migrācijas, ja vien nenotiks masveida reemigrācija, latviešu īpatsvars Latvijā varētu sarukt līdz 37%). Vai nu mums tik, vai ne, bet ar šo minoritāti mums jāuztur cieņas pilns kultūras dialogs, varbūt tālākā nākotnē kā Šveicē vai

Beļģijā, pārliecinot par savām vērtībām — bez tāda Eiropa mūs savā saimē nepieņems.

Domāju, ka īpaši jābūvē tilti uz Vāciju. Apvienotās Vācijas kontūras iezīmējas jau šodien, saimnieciskā un varbūt kultūras ziņā tā būs Eiropas dominante. Vēsture mil paradoksus — nez vai tieši Vācija nebūs tas spēks, kas nākotnē balstīs Baltiju, vismaz tās saimniecisko dzīvi. Varbūt mums būs vēl jāizlūdzas kāds maziņš, ierobežots, miermīlīgs, Baltijas suverenitāti nediskriminējošs ekonomisks «*Drang nach Osten*»? Neraugoties uz gadsimtu pārestībām, naidu, aizspriedumiem, divu pasaules karu šausmām, mums jāatceras arī tas pozitīvais, kō vācieši mums devuši. Neaizmirstot tomēr, ka bija arī Salaspils, fon der Golca dzelzs divīzija, Merķeļa uzburtās ainas, tāpat kā bija Jāņa Briesmīgā un grāfa Borisa Šeremetjeva sirojumi Vidzemē.

Jānis Peters veltījis daudz pūļu, lai Rīgā izveidotos dāņu kultūras centrs. Bet vēl nozīmīgāka būtu vācu centra izveidošana. Mēs nupat ar profesoriem Valteru Nollendorfu un Dītrihu Lēberu spriedām, ka varētu lūgt Rietumvācijas (vai apvienotās Vācijas) valdību tādu subsidēt, varbūt ar laiku atjaunojot šī centra vajadzībām Melngalvju namu, kur tad varētu iekārtot *Herderhaus* vai *Goethehaus*. Šim centram vajadzētu veidoties uz solida bāzes, varbūt Latvijas Kultūras fonda, Latvijas Radošo savienību, Zinātņu akadēmijas un Latvijas Universitātes paspārnē ar kvalificētu pašmāju un ārzemju ģermānistu līdzdalību. Tas varētu tuvināt latviešus tagadējai modernajai vācu kultūrai, zinātnei un ekonomiskajai domai.*

Ja runājam par šīsdienas Eiropas gara strāvojumiem, tad nacionālā ideja tajos pašreiz nedominē (izņemot Austrumeiropu un varbūt Vāciju vai Īriju un Kataloniju) vai arī šī ideja ir labēji orientēto aprindu aizsargreakcija pret imigrāciju, un kultūras cilvēki pret to ir piesardzīgi. Dominē ekoloģijas, cilvēktiesību, kosmiskās kopības, cilvēka un dabas harmonijas motīvi, atsvešinātība un tās pārvarēšana, absurda pasaule, tehnokrātijas kataklizmas. Arī pie mums — žurnālā «Avots», laikrakstā «Atmoda» un «LKF Avīzē» šie motīvi iezīmējas, pagaidām gan tā kā patapināti. Šīs humānisma, tolerances idejas ir ietvertas arī Latvijas Tautas frontes programmās.

No mums varbūt gaida sintēzi — kā vispārcilvēciskās vērtības vienot ar nāciju pašnoteikšanos, indivīda tiesības ar tautas tiesībām un interesēm, kā pārvarēt pretrunas: «vara» un «cilvēks», kā uzveikt totalitārismu. Ieejam Rērihu pasaulē, Raiņa pasaulē, Ojāra Vācieša pasaulē, Ausekļa Baušķenieka ironiskajā pasaulē. Arī vienīgais Nobela prēmijas laureāts literatūrā no Baltijas — Viļņā dzimušais polis Česlavs Milošs rāda mums ceļu. Esejā «Eiropas revolūcija» viņš spriež, ka brīvības alkas ir augstākas

* Akadēmiskais vācu kultūras centrs Latvijā nodibināts 1990. g. septembrī, un 1991. g. janvārī, «barikāžu dienās», jau notika tā pirmā zinātniskā konference par vācu un vācbaltiešu kultūras mantojumu Latvijā.

par cenšanos pēc pārticības un par pašsaglabāšanās instinktu. Kāpēc tas tā? Varbūt Baltijas dramatiskā vēsture, likteņu savīšanās dod kādu atslēgu?

Bet otrs Nobela prēmijas laureāts no Baltijas — Rīgā dzimušais ķīmiķis Vilhelms Ostvalds, vācietis, savā laikā ir sludinājis, ka no kultūras nedrīkst izslēgt svarīgu elementu — zinātni, eksaktās zinātnes un dabaszinātnes. Tas skan aktuāli arī šodien, kad mūsu sabiedrībā pret zinātni aug nīgrums, aizdomīgums, nepatika, pat naids. Mūsu mazā tauta šajās nozarēs, arī aizvadītajos pēckara gados, devusi ievēribas cienīgu ieguldījumu, un atmetst to kā nevajadzīgu būtu nesaprātīga tuvredzība. Tāpēc šajā kultūras forumā gribu iestāties arī par mūsu zinātni un zinātniekiem, par mūsu Latvijas Zinātņu akadēmiju, par mūsu augstskolām, kur nebūt nedarbojas, kā nupat televīzijas raidījumā apgalvoja Interfrontes līderis A. Aleksejevs, no tautas atrauti zinātnes vīri, kuri guvuši grādus un privilēģijas stagnācijas gados un nu velkot mūsu saimniecību un visu republiku ekonomiska sabrukuma purvā. Jā, mēs, zinātnieki, apzināmies savu parādu tautai un varbūt arī «lielajai» zinātnei. Nereti esam gājuši kompromisa ceļu, ir bijuši tukšgaitas meklējumi, arī aplamības. Tomēr populistiskai «anti-zinātniskai» kūdīšanai nav seguma. Ir bīstami svītrot zinātni no kultūras konteksta, jo tā varam nonākt pie primitīvi intuitīvas pieejas, pie vulgaritātes.

Biedē tas pseidozinātnes vilnis, kas veļas mums virsū — Kašpirovskis un tas otrs, gaišais (esmu piemirsis viņa uzvārdu), astroloģija, horoskopi, magnētiskais ūdens, rīkstniecība, citplanētu viesi, biolauki, Zilākalna Marta. Tas viss ir ļoti saistoši, pret to nevajadzētu neargumentēti vērsties — daudzi zina, ka jau Brežņeva laikā esmu allaž iestājies par to, ierosinājis šīs lietas tolerantā kārtā pētīt. Tomēr viss tas nevar aizstāt moderno zinātnisko medicīnu, astronomiju, īstos zinātnes un tehnikas brīnumus, kādi sasniegti Rietumeiropā, Amerikā, Japānā. Citādi mums draud dziļš regress.

Mūsu pienākums ir apzināt, ar konkrētiem zinātnes faktiem pamatot un balstīt Latvijas vietu pasaulē, zem saules. Pētnieciskā asociācija «Latvija un latvieši pasaulē», kuru man ir gods vadīt, sadarbibā ar Latvijas Enciklopēdijas redakciju un Kultūras fondu, iecerējusi izdot 10—20 sējumu enciklopēdiju «L a t v i j a u n l a t v i e š i», kur būtu dots jauns, sintētisks Latvijas dabas un vēstures izvērtējums pasaules kontekstā, kur būtu dots jauns traktējums tiem daudzajiem faktiem, kas jau ir mūsu rīcībā, kā arī tiem, kas vēl būtu izdibināmi. Galva reibst, iedomājoties, cik šāds uzdevums plašs, cik atbildīgs. Tas nav ne gada, ne piecu gadu darbs. Ja to izdotos realizēt, tas būtu viens no lielākajiem projektiem Latvijā uz 21. gadsimta sliekšņa un tas, kas varbūt iesniegtos arī nākamajā gadu tūkstoši. Aicinām talkā latviešu zinātniekus, kultūras, izglītības, reliģiskos darbiniekus, novadpētniekus visās pasaules daļās, arī mūsu novadniekus — vāciešus, ebrejus, poļus, krievus — šeit un abās Vācijās, Izraēlā, Polijā, Padomju Krievijā. Te būtu jāpieliek roka visiem humanitārajiem zinātniekiem, te ir sadarbības iespējas humanitāro un tehnisko zinātņu

speciālistiem. Arī Rīgā — varbūt uz mūsu asociācijas bāzes — jāveido savs Baltijas institūts, tāpat kā varbūt Lietuvā un Igaunijā. Tie visi sadotos rokās un sniegtos pāri uz Zviedriju un ASV, kur šādi institūti jau pastāv, lai Baltija vairs nebūtu *terra incognita*, bet apzināta kultūras teritorija.

Un vēl viens moments — kultūrvides saglabāšana prasa zinātnisku pieminekļu inspekciju veidošanu uz vietām. Visus šos pēckara gadus mūsu kultūras, arī zinātnes un tehnikas pieminekļi lielākoties ir stihiski gājuši bojā, kaut arī pastāvējušas oficiālas struktūras pieminekļu inspicēšanai, taču tās parasti bijušas bezspēcīgas. Nu sarosījusies privātā un kooperatīvā saimnieciskā darbība, dibinās akciju sabiedrības, kuras sāk uzņemties pieminekļu atjaunošanu un saimniecisku izmantošanu. Tas ir lieliski, tas ir vienīgais veids, kā pieminekļus saglabāt, arī tehnikas pieminekļus, piemēram, ūdensdzirnavas. Tomēr ir jābažījas, ka tik tos būtiski nepārveido, varbūt aiz nezināšanas, lai pielāgotu mūsdienu utilitārām vajadzībām. Turklāt vecās pieminekļu struktūras daudzviet pilnīgi izirušas. Tāpēc uz vietām būtu nepieciešams nodrošināt zinātniskas konsultācijas par to, kā šos pieminekļus saglabāt un pielāgot mūsdienām. To daļēji varētu veikt Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība. Biedrību vajadzētu atjaunināt un varbūt pārdēvēt par Latvijas vides biedrību (ietverot vides jēdzienā arī kultūrvidi, pieminekļus, vēsturisko mantojumu). Bet vajadzīga sistēma, un, man šķiet, tēze par racionālas, zinātniski pamatotās pieminekļu valdes un pieminekļu inspekcijas sistēmas izveidošanu, par ko jau runāja ministrs Raimonds Pauls, būtu jāieraksta arī Kultūras manifestā.

Pēdējā gada liels guvums ir pasaules latviešu vienotība, atgūtā kopības sajūta, saistība ar trimdas latviešiem. Mēs lolojam lielas cerības uz viņu talkānākšanu, tās daļēji arī īstenojas. Piepildās gudrie vārdi, ko neilgi pirms nāves trimdā sacījis (1960) profesors L. Bērziņš: «Arī tas apstākļi nav nenožīmīgs, ka latvieši tagad izklīduši un dzīvo visapkārt zemeslodei. Viņi netur rokas klēpī, viņi studē, iegūst grādus, ieņem vietu zemēs, kur tagad dzīvo. Tam kādreiz var būt liela nozīme. Trimdinieki var kļūt dzimtenes sakarnieki ar pasauli. Ir labi, ka tā var sazināties, sasaukties. Agrāk Latvija kā Krievijas province bija gandrīz nepazīstama, tagad tās vārds pausts tuvu un tālu. Nāk prātā, kā bija toreiz Jēkabpili. Ebrejiem tur bija sakari gandrīz ar visu pasauli, radi un draugi visās guberņās un pat ārvalstīs, tas viņiem ļoti noderēja un ne vien tirdzniecībā. Mums sakaru nebija gandrīz nekādu. Turpmāk tā vairs nebūs.» Un tomēr nepārspilēsīm šo momentu. Mūsu liktenis izšķirsies Latvijā, un smagums jāiznes vien būs pašiem.

Un nobeigumā — vaicāsim sev, vai Latvijai jāpārvietojas uz Rietumiem, vai jāpaliek savā vietā? Lielais vilnis uz Rietumiem jau ir bijis, pirms 45—50 gadiem, tas ir vedis trimdā un lielā mērā arī denacionalizācijā, un tautas iznīcībā, kaut arī citas izejas toreiz nebija, un arī trimdā

radītas paliekamas vērtības Latvijai. Ir bijuši arī lielie viļņi uz Austrumiem, kas beigušies Sibīrijas tundrās, Vorkutas ogļraktuvēs, Lejasbulānu un Baškīrijas latkoloniju mēmumā, stepēs izkaisītajos strēlnieku kapos. Manuprāt, mums ir jāpaliek uz vietas, mūsu vēstures un mūsu senču ierādītajā teritorijā starp Abreni un Rucavu, starp Krāslavu un Kolku. Bet mums ir jāģenerē un jāraida gara strāvojumi uz visām pusēm, un mums ir jābūt atklātiem pret pasaules iespādiem, impulsiem, novitātēm. Mums jāsintezē sevī gan eiropeiskās kultūras vērtības no Rietumiem un Austrumiem, gan tautas senās tradīcijas. Tā mēs varētu celt mūsu nabaga daudzcietašo, bet arvien vēl cerības nezaudējušo tautu, tā mēs varētu kļūt interesanti un vajadzīgi pasaulei kā jauna, vēl neizdibināta ekosistēma.

«Saimnieciskais brīnums», ko pareģojam Baltijai tuvākajos gados, labākajā gadījumā būs ar lokālu nozīmi un rezonansi, bet «kultūras brīnums», ja tādām izrādīsīties nobrieduši, var kļūt daudz nozīmīgāks. Baltija var būt jauna laipa ceļā uz Eirāziju, modelis Austrumeiropas nākotnes sūtībā, rādot, kā pārvarēt plaису sociālo iekārtu un nāciju starpā.

VAI SAULES VĒTRU ATBALSIS LATVIJAS VĒSTURĒ?

Runa laikraksta «Literatūra un Māksla» rīkotajā vakarā 1989. gada 28. februārī Mazajā gildē

Pēdējā laikā bieži piesaucam maģiskos gadskaitļus Latvijas 20. gadsimta vēsturē, tos, kuri beidzas ar «9», — 1919., 1929., 1939., 1949., 1959. gadu. Gan, lai atskatītos pagātnē, apjaustu likteņa samezglojumus, to loģiku, gan arī lai ielūkotos — ar bažām vai ar cerībām — nākotnē, ko Latvijai sola 1989. vai 1999. gads. Mēģinājumi zilēt vai, zinātniski runājot, «prognozēt» ir ļoti cilvēciski, it īpaši tad, kad sabiedrība atrodas krustcelēs.

Daudz tiek runāts arī par liktenīgajiem skaitļiem Krievijas (un līdz ar to arī Latvijas) 20. gadsimta vēsturē. Tie seko cits citam ar 12 gadu atstarpi — 1905. gads (revolūcija), 1917. gads (divas revolūcijas), 1929. gads (kolektīvizācija), 1941. gads (Lielais Tēvijas karš), 1953. gads (Staļina nāve), 1965. gads (Brežņeva ēras sākums). Pirmais šādu ciklu pieminējis gaišredzīgais dzejnieks Velimirs Hļebņikovs, bet vai tas tā ir — īsti nezinu.

Kas tas īsti ir — maģija, mistika, sakritība vai likumība? Neņemam spriest. Bet, lai šīs domas nepaliktu tikai kā viedīgā Eižena Finka pare-

dzējumi par 1991. gadu Latvijā,* iedrošināšos pievērsties kam citam, reāli pamatotākam kopsakaram, proti, Saules aktivitātes ietekmei uz Zemes parādībām, arī uz sabiedriskām rosmēm.

Pirmais par to runājis savdabīgais krievu zinātnieks Aleksandrs Čiževskis (1897—1964), Konstantīna Ciolkovska un Vladimira Vernadka domubiedrs, jau 1924.—1925. gadā. Viņš uztvēris sakarību starp Saules aktivitātes cikliem un norisēm biosfērā, piemēram, sakaru starp dzīvnieku (grauzēju, siseņu) migrāciju, gripas, holeras un citu epidēmiju uzliesmojumiem, epizootijām, arī satiksmes negadījumiem. Šādi kopsakari neapšaubāmi pastāv, to apstiprina arvien jauni un jauni pierādījumi. Tos aplūko h e l i o b i o l o ģ i j a — zinātne par Saules aktivitātes ietekmi uz biosfēru, Saules prognožu izmantošanu bioloģijā un medicīnā. Šī nozare sekmīgi attīstās arī Latvijā, kur par to interesējies jau profesors Kristaps Rudzītis un kur 1965. gadā pazīstamā astrofiziķa Jāņa Ikaunieka vadībā tika sarīkots seminārs (varētu arī sacīt — Padomju Savienībā pirmā zinātnieku apspriede par problēmu «Saulē un biosfērā»). Šo pētījumu galvenā entuziaste allaž bijusi astrofiziķe Natālija Cimahoviča, un arī pašreiz mūsu Zinātņu akadēmijas Radioastrofizikas observatorijas pamatuzdevumos ietilpst Saules aktivitātes mērījumi.

Taču varētu iet arī tālāk — no bioloģijas uz socioloģiju. A. Čiževskis jau 1924. gadā Kalugā publicēja brošūru «Vēstures progresa fizikālie faktori».** Šī tēma pie mums visu laiku skaitījusies noliegta, tikusi pulgota kā nezinātniska, nenopietna. Kāds kolēģis, kam par to ieminējos, sacīja, ka par šādiem pētījumiem bijusi viena prēmija — bezmaksas ceļazīme uz Kolimu vai arī ilgstošs ārstēšanas kurss psihiatriskajā slimnīcā. Starp citu, arī pašam Čiževskim tie maksājuši 16 ieslodzījuma un izsūtījuma gadus (1942—1958) Urālās un Kazahijā. Tomēr ideja, vienreiz izteikta, nemirst, un šodien varam vismaz padiskutēt par Saules iespējamo ietekmi uz vēstures gaitu, kariem, revolūcijām.

Saules aktivitāti var raksturot dažādi, bet populārākais kritērijs ir tā sauktais Volfa skaitlis (W), ko aprēķina pēc formulas: $W = k(10g + f)$,

* Laikraksta «Literatūra un Māksla» rīkotajā vakarā kāds no klausītājiem uzdeva man jautājumu, vai patiešām slavenais Rīgas gaišreģis E. Finks profesoram P. Stradiņam esot sacījis, ka 1991. gadā būšot liela ļaužu plūsma no Latvijas uz Austrumiem, līdzīga tai, kāda bijusi 1939. gadā uz Rietumiem. Varēju apstiprināt, ka P. Stradiņš neilgi pirms abu nāves 1958. gadā tiešām ticies ar Finku, kurš tikko bija atgriezies Rīgā no izsūtījuma, un aptuveni tāds, liekas, bijis šis pareģojums. Taču Finks nepasacīja, kas tieši būšot šie potenciālie ceļotāji, un pareģojumu toreiz uztvēra drīzāk kā brīdinājumu par jaunu represiju vilni.

** Чижевский А. Л. Физические факторы исторического процесса. — Калуга, 1924. Veidojot šo runu, man nebija pieejama Čiževska grāmata, tāpēc varēju izmantot tikai viņa atziņas vispārējā veidā, vēsturiskās sakrītības izvēloties pats. Šī grāmata, kura līdz 1990. gadam bija bibliogrāfisks retums, tagad pārpublishēta žurnālā «Химия и жизнь», 1990, 1.—3. nr.

kur f ir Saules plankumu skaits, g — šādu plankumu grupu skaits attiecīgajā brīdī, k — empīrisks koeficients atkarībā no redzamības, teleskopa parametriem un citiem apstākļiem. Volfa skaitli ievada šveiciešu astronoms Rūdolfs Volfs 1852. gadā. Apstrādājot dažādās pasaules observatorijās kopš 1749. gada veiktos Saules plankumu mērījumus (un pat vēl vecākus, kopš Galileja laikiem 1610. gadā), viņš atklāja tā saukto Cīrihes ciklu — Saules plankumu aktivitātes periodisku maiņu. Cikla vidējais ilgums ir 11,1 gads, tiesa, tas nav gluži nemainīgs — tā ilgums svārstās no 7 līdz 17 maksimumgadiem un no 9 līdz 14 minimumgadiem.*

Neiedziļinoties šo procesu fizikālajā būtībā, teikšu vienīgi to, ka Saules plankumu dinamika ir cieši saistīta ar magnētiskām norisēm uz Saules virsmas, kas savukārt izraisa starojuma un daļiņu plūsmas no Saules uz Zemi, būtiski ietekmējot gan jonosfēru, gan, kā pierādījis Čiževskis, arī biosfēru. Skaidrs, ka observatorijās mērītie Volfa skaitļi nav mistiski, bet gluži reāli, eksperimentāli iegūti lielumi. Volfa skaitļi svārstās no 0 līdz 200, dažkārt pat vairāk; nosacīti pieņemsim, ka skaitļi virs 70 — 100 jau raksturo visai augstu Saules virsmas aktivitāti.

Ja par Volfa skaitļu ietekmi uz bioloģiskiem indivīdiem un procesiem, tāpat uz saskāšanās biežumu un dzīvnieku migrāciju, zinātnieku domas tikpat kā nedalās, ko arvien pārliecinošāk pierāda statistika, tad toties šaubas izraisa jautājums, vai norises uz Saules spēj ietekmēt sabiedrību kopumā, vēstures plūdumu. Taču arī te vērojamas pārsteidzošas sakritības — Lielā franču revolūcija ($W=132,0$ 1787. gadā, 130,9 1788., 118,1 1789. gadā, pēc tam W samazinās), 1848. gada revolūcija Eiropā ($W=124,3$), Parīzes komūna ($W=159,4$ 1871. g. martā), Februāra un Oktobra revolūcijas ($W=103,9$ 1917. gadā, tajā skaitā 94,8 martā un 96,4 novembrī).

No šī viedokļa aplūkosim arī Latvijas vēsturi, mazliet skarot arī pasaules vēstures norises, kas ietekmējušas situāciju Latvijā vai rosinājušas te sabiedrību.

Mūsu pirmā tautiskā atmoda sākas ap 1858.—1862. gadu, kad K. Valdemārs, J. Alunāns un K. Barons nonāk Pēterburgā un no turienes arvien intensīvāk urda snaudošo sabiedrisko domu Latvijā, sāk izdot «Pēterburgas Avīzes» (šajos gados W attiecīgi ir 54,8; 93,8; 95,7; 77,2; 59,1). Tas ir aktīvas Saules laiks, kad visā Krievijā pēc Nikolaja I kazarmju miera un sagrāves Krimas karā raisās sabiedriskās aktivitātes (dzimtniecības atcelšana 1861. gadā, Aleksandra II reformu sākums, zemnieku nemieri, revolucionāro demokrātu sarosīšanās). Nākamie Saules aktivitātes uzplūdi iekrīt 1870.—1872. un 1883.—1884. gadā, kad Latvijā nekas īpašs gan nenotiek. Samērā augsta aktivitāte vērojama 1893.—1894. gadā (W 84,9; 78,0) —

* Interesentiem piezīmēju, ka vidējie ikmēneša Volfa skaitļi sakopoti tabulās (piemēram, 1749.—1971. g. dati rodami J. Vitinska grāmatā «Цикличность и прогнозы солнечной активности». — Л., 1973), un pašreiz PSRS ZA Galvenā Astronomiskā observatorija izdod ikmēneša biļetenu «Солнечные данные».

jaunstrāvnieku un «Dienas Lapas» laikā, kad J. Jansons-Brauns met latviešu sabiedrībai acīs darbu «Domas par jaunlaiku literatūru». Saule ir samērā aktīva arī 1905.—1907. gadā (W 63,5; 53,8; 62,0), atsevišķos mēnešos (1905. gada novembrī un 1906. gada jūlijā) Volfa skaitlis pat pārsniedz 100.

Tad seko mierīgs posms (minimums 1913. gadā — $W=1,4$, maijā un jūnijā pat 0), līdz pat 1917. gadam, bet te nu labāk sniegsim nelielu tabulu, lai katrs lasītājs pats varētu gūt priekšstatu par Saules aktivitāti, pirmajam pasaules karam sākoties, latviešu strēlnieku pulkiem organizējoties, Februāra un Oktobra revolūcijām uzliesmojot, līdz pat Latvijas valstiskuma izveidošanās alternatīvām, bermontiādei un visam sekojošam:

VOLFA SKAITĻI 1913.—1920. GADĀ

Gads	I	II	III	IV	V	VI
1913	2,3	2,9	0,5	0,9	0,0	0,0
1914	2,8	2,6	3,1	17,3	5,2	11,4
1915	23,0	42,3	38,8	41,3	33,0	68,8
1916	45,3	55,4	67,0	71,8	74,5	67,7
1917	74,7	71,9	94,8	74,7	114,1	114,9
1918	96,0	65,3	72,2	80,5	76,7	59,4
1919	48,1	79,5	66,5	51,8	88,1	111,2
1920	51,1	53,9	70,2	14,8	33,3	38,7

VII	VIII	IX	X	XI	XII	Vidējais W
1,7	0,2	1,2	3,1	0,7	3,8	1,4
5,4	7,7	12,7	8,2	16,4	22,3	9,6
71,6	69,6	49,5	53,5	42,5	34,5	47,4
53,5	35,2	45,1	50,7	65,6	53,0	57,1
119,8	154,5	129,4	72,2	96,4	129,3	103,9
107,6	101,7	79,9	85,0	83,4	59,2	80,6
64,7	69,0	54,7	52,8	42,0	34,9	63,6
27,5	19,2	36,3	49,6	27,2	29,9	37,6

Kopš 1919. gada vasaras atkal iestājas relatīvs klusums, kad līdz pat 1929. gada beigām W skaitlis ne reizes nepārsniedza 100. Aktīva Saule vērojama 1927.—1929. gadā (1929. gada decembrī $W=108,0$), lielās ekonomiskās krīzes, Staļina piespiedu kolektivizācijas laikā, bet pēc tam seko kritums ar minimumu ($W=5,7$) 1933. gadā (Hitlera nākšana pie varas!).

Saules aktivitātes pakāpenisks pieaugums (1934. gada maijā, kad K. Ulmanis pārņem varu, $W=19,7$) sasniedz dramatisku kāpinājumu kopš 1936. gada nogales. 1937., 1938., 1939. gadi paiet ļoti augstas Saules aktivitātes zīmē, un visi mēs zinām šo gadu norises — Hitlera agresijas

arvien pieaugoša eskalācija, Staļina asiņaino represiju apogejs, arī Molotova—Ribentropa pakta parakstīšana un otrā pasaules kara sākšanās.

Te nu atkal pārskatam sniegsim pilnīgu Volfa skaitļu ik mēneša tabulu 1936.—1946. gadam, atzīmējot tomēr interesantu momentu, proti, Saules aktivitāte turas augstu visu laiku līdz 1939. gada septembrim, otrā pasaules kara pirmajam mēnesim. Tūdaļ pēc tam, itin kā spēkus izsmēlusi, Saule kļūst rāma un tāda paliek visu asiņainā kara laiku (vienīgais izņēmums ir 1940. gada augusts, kad $W=105,5!$ Jāpiemetina gan, ka arī Latvijai dramatiskajā 1940. gada jūnijā Volfa skaitlis sasniedz 83,9). Minimums iekrīt 1944. gadā.

VOLFA SKAITĻI 1936.—1946. GADĀ

Gads	I	II	III	IV	V	VI
1936	62,8	74,3	77,1	74,9	54,6	70,0
1937	132,5	128,5	83,9	109,3	116,7	130,3
1938	98,4	119,2	86,5	101,0	127,4	97,5
1939	80,3	77,4	64,6	109,1	118,3	101,0
1940	50,5	59,4	83,3	60,7	54,4	83,9
1941	45,6	44,5	46,4	32,8	29,5	59,8
1942	35,6	52,8	54,2	60,7	25,0	11,4
1943	12,4	28,9	27,4	26,1	14,1	7,6
1944	3,7	0,5	11,0	0,3	2,5	5,0
1945	18,5	12,7	21,5	32,0	30,6	36,2
1946	47,6	86,2	76,6	75,7	84,9	73,5

VII	VIII	IX	X	XI	XII	Vidējais W
52,3	87,0	76,0	89,0	115,4	123,4	79,7
145,1	137,7	100,7	124,9	74,4	88,8	114,4
165,3	115,7	89,6	99,1	122,2	92,7	109,6
97,6	105,8	112,6	88,1	68,1	42,1	88,8
67,5	105,5	66,5	55,0	58,4	68,3	67,8
66,9	60,0	65,9	46,3	38,3	33,7	47,5
17,7	20,2	17,2	19,2	30,7	22,5	30,6
13,2	19,4	10,0	7,8	10,2	18,8	16,3
5,0	16,7	14,3	16,9	10,8	28,4	9,6
42,6	25,9	34,9	68,8	46,0	27,4	33,2
116,2	107,2	94,4	102,3	123,8	121,7	92,6

Un tā, lūk, lielais karš ir beidzies, Hitlera Vācija satriekta, uzspridzinātas atombumbas virs Hirosimas un Nagasaki, — Saule joprojām ir mierīga, kā dramatiskā gleznā vai filmā vienaldzīgi nolūkodamās uz haosu, drausmām, upuriem.

Tās aktivitātes uzplūdi atsākas ar 1946. gada jūliju ($W=116,2$), kad iezīmējas «aukstais kārš», Britu impērijas sabrukums, nacionālā atbrīvošanās kustība. Volfa skaitļi noturas virs 100 līdz pat 1950. gada vasarai,

Korejas kara sākumam. Pa starpām izveidojas Indijas Republika un Izraēla, Indonēzijas Republika un Pakistāna, notiek lielā Ķīnas revolūcija. Augstā Saules aktivitātē iekrīt arī 1949. gada sākums, latviešu zemniecības iznīdēšana, lielā deportācija (1949. gada martā $W=157,5$), visas kauna pilnās kampaņas pret «bezdzimtenes kosmopolītiem» un «buržuāziskajiem nacionālistiem», «progresīvās Mičurina bioloģijas» uzvara Trofima Lisenko vadībā.

Tam seko klusums, īpaši 1953., Staļina nāves gadā (1953. gada martā $W=10,0$) un vēl jo vairāk 1954. gadā (1954. g. janvārī $W=0,2$). Paaugstināta Saules aktivitāte atsākas ar 1956. gada februāri ($W=124,0$), kad notiek partijas XX kongress, iezīmējas Hruščova «atkusnis». Augsta Saules aktivitāte vērojama 1956. gada novembrī ($W=201,3$) Ungārijas notikumu un Suecas krīzes laikā, 1957. gada septembrī ($W=235,8$), 1958. gada septembrī ($W=201,2$), 1959. gada augustā ($W=199,6$). Šie aktivitātes uzliesmojumi notiek uz visai augsta vispārēja fona līdz pat 1960. gada septembrim. Arī Latvijā šajā laikā pavid tāds kā ideoloģisks atkusnis, tā ir Eduarda Berklava augšupeja un sagrave, kurai seko ilgs un stindzinošs klusums.

Arī Saule kļūst rāma, un tāda tā paliek līdz 1968. gada janvārim, kad sākas jauns kāpums virs 100 (1968. gadā $W=105,9$, vēsturē to iezīmē «Prāgas pavasaris» un ultrakreiso aktivitātes Rietumeiropā), kas noturas līdz 1970. gadam ($W=104,7$). Latvija šajā laikā ir klusa.

Klusa tā ir arī sekojošos rāmajos Saules gados līdz 1978. gada vidum. Tad seko Saules aktivitātes uzliesmojums līdz pat 1982. gada beigām, maksimumu tas sasniedz 1979. gada nogalē (IX — 188,4, X — 186,2, XI — 183,3, XII — 176,3). Šajā laikā notiek ajetolas Homeinī vadītā Irānas islama revolūcija un padomju karaspēka iesoļošana Afganistānā. Saules aktivitātes periods samērā krasi izbeidzas ar Brežņeva nāvi (1982. g. XII $W=127,0$, 1983.g. I $W=84,3$, 1983.g. II $W=51,0$), pēc tam sākas atplūdi, kas aptver 1983., 1984., 1985., 1986. gadu, minimumu sasniedzot 1986. gadā.

Mūsu valstī pārbūve sākās 1985. gadā, mierīgas Saules laikā, taču pakāpeniski Saule kļūst arvien vētraināka, 1988. gada vasarā ieejot augstas aktivitātes posmā. Lai ieskatu par tās aktivitāti pēdējos gados sniedz Volfa skaitļu tabula (mūsu rakstā minētie skaitliskie dati raksturo 1988. gadu, bet pēc tam aktivitāte turpina pieaugt; tās maksimums sagaidāms 1991. gada martā).

Redzam, ka Saule iegājusi jaunā aktivitātes ciklā, kas turpināsies līdz 1990.—1991. gadam (pašreiz Volfa skaitļi brīžam pārsniedz 200, pat 250). Tātad mūsu tautas trešā atmoda notiek Saules vētrainas aktivitātes posmā. Piemēram, Rakstnieku savienības paplašinātā plēnuma dienās 1988. gada 1. un 2. jūnijā W skaitļi bija attiecīgi 119 un 108.

Vispār varētu sacīt, ka visas trīs latviešu tautas atmodas ir iegādījušās nemierīgā Saules laikā, turklāt augošā proporcijā — ap 1860. gadu Saules vidējās ik mēneša aktivitātes maksimums nav pārsniedzis 117. 1917.—

VOLFA SKAITĻI 1984.—1988. GADĀ

Gads	Mēnesis					
	I	II	III	IV	V	VI
1984	57,0	85,4	83,5	69,7	76,4	46,1
1985	16,5	15,9	17,2	16,2	27,5	24,2
1986	2,5	23,2	15,1	18,5	13,7	1,1
1987	10,4	2,4	14,7	39,6	33,0	17,4
1988	61,0	45,0	86,0	96,0	70,0	110,0

Mēnesis						Vidējais <i>W</i>
VII	VIII	IX	X	XI	XII	
37,4	25,5	15,7	12,0	22,8	18,7	45,9
30,7	11,1	3,9	18,6	16,2	17,3	17,9
18,1	7,4	3,8	35,4	15,2	6,8	13,4
33,0	38,7	33,9	60,6	39,9	27,1	29,2
114,0	130,0	128,0	138,6	130,0	189,0	108,1

1919. gadā augstākais skaitlis bijis 154, tagad dažudien Saules aktivitāte pārsniedz pat 200 (piemēram, 1988. g. 23. sept.). Arī visi liktenīgie pavērsieni (1919. gada pirmā puse, 1939. gada augusts, 1949. gads, 1959. gads) saistīti ar augstu Saules aktivitāti, varbūt te meklējama atslēga mūsu vēstures «magiskajiem skaitļiem»?

Gribu atzīmēt īpatnēju parādību, proti, lielu karu gados — gan Napoleona, gan pirmā un otrā pasaules kara gados — Volfa skaitļi bijuši nelieli. 1810. gadā gandrīz vai vienīgo reizi vēsturē $W=0$, ko daži gan izskaidro tādējādi, ka Napoleons savā «lielajā armijā» esot mobilizējis visus astronomus un Saules plankumu novērojumi neesot veikti. Toties revolūciju laikā Saules plankumu skaits, kā likums, ir bijis liels. Tas varētu liecināt, ka Saules magnētiskās vētras ierosina vētras arī sabiedrībā. Turpretī karš, ja tas reiz iesācies, turpinās, lai kāds arī būtu Saules stāvoklis.

Starp citu, jau labi sen no heliobioloģijas viedokļa tiku mēģinājis aplūkot zinātņu (ķīmijas) vēsturi, konstatējot, ka arī tur īsti radošie pacēlumi (jaunu teoriju dzimšana) nereti iekrīt aktīvas (vismaz dotā cikla ietvaros relatīvi aktīvas) Saules posmā: Antuāna Lorāna Lavuazjē «lielā ķīmijas revolūcija» 1787. gadā ($W=132,0$), Džona Daltona ķīmiskā atomistika 1804. gadā ($W=47,5$, ļoti ilgā laika posmā relatīvi visaugstākā aktivitāte), organisko savienojumu struktūrteorija (A. Kekulē, A. Kūpers, A. Butļerovs) 1858.—1861. gadā (attiecīgi $W=54,8$; 93,8; 95,7; 77,2). Dmitrija Mendeļejeva periodiskā elementu sistēma 1869. gadā ($W=73,9$), rentgenstaru un radioaktivitātes atklāšana 1895.—1896. gadā ($W=64,0$;

41,8), Alberta Einšteina relativitātes teorijas un masas defekta likuma atklāšana 1905. gadā ($W=63,5$).*

Arī Latvijas vēsturē rodam neapšaubāmas, kaut arī stipri aptuvenas un teorētiski grūti nopamatojamas korelācijas, korelācijas starp Saules paliem un mūsu vēstures vadlīnijām. Varbūt tā nav nejaušība, ka mūsu tauta par savu simbolu izvēlējusies Sauli un arī auseklīti.

Ko ar visu to gribēju sacīt? Ai, nebūt ne to, ka vēstures plūdumi ir kāda negrozāma fatalitāte, liktenīgums, ko nosaka Saules, nevis Zemes īpatnības vai cilvēku rīcība. Vēsturei, saprotams, ir savi, dažbrīd gan visai izplūduši un grūti izprotami likumi, kurus principā, bez šaubām, nosaka nevis globāli, planetāri kopsakari, bet gan cilvēku sabiedrības attīstības likumības. Taču hipotētiski varam pieņemt, ka Saule atraisa cilvēku kaislības, gan pozitīvas, gan negatīvas, kad tam ir pienācis laiks, kad sabiedrība tām ir sagatavota. Gan stimulē procesus, kas jau sākušies, gan dažkārt izraisa tos. Revolūcijas parasti izceļas Saules aktivitātes laikā, jo «masas» ir jāiekustina. Ja vēsturi varētu salīdzināt ar svārstu, tad Saules magnētiskās vētras varētu netieši palielināt politiskās amplitūdas, intensificējot ļaunu masu kaislības.

Bet Zemeslode ir viena, pasaule ir viena — Jūs sacīsiet, kāpēc tad kaislības neuzvirto visās malās uzreiz? Mūsaprāt, tās uzliesmo tur, kur ir sociāli un nacionāli cēloņi, kur plašas aprindas, būdamas nemierā ar esošo, novestas līdz izmisumam, līdz baltkvēlei, līdz galējai robežai, ir viegli ierosināmas eksplozijai. Saule varbūt ir detonators, varbūt tā, tāpat kā trešā vai ceturtnā laika prognoze sirdsslimniekam (starp citu, daži mediķi par «laika prognozēm» šaubās vai smīn), dažkārt kļūst liktenīga.

Revolūcijas pašas nekā nerada, tās spēj tikai noārdīt. Taču tās var — dažreiz! — radīt labvēlīgus priekšnoteikumus sekojošam mierīgas evolūcijas posmam, un pēdējais var būt ilgs un ražens. Varbūt tāpēc mums tomēr jābūt mazliet piesardzīgiem, īpaši nemierīgas Saules ciklā, jo, šķiet, Saules vētras spēj rosināt kaislības vispār — pozitīvas un negatīvas, revolūciju un kontrevolūciju, labus darbus un graužošas aktivitātes, kuras nākamās paaudzes pēc tam dziļi nožēlo. Cilvēks, tāpat kā Zeme, ir kosmosa daļiņa, Saules izdiedzēta un iniciēta, bet evolūcijas gaitā viņam ir radies saprāts, kuram vajadzētu allaž būt mūsu vadonim un amplitūdas ierobežotājam. Lai nepiepildītos Kasandras ļaunie pareģojumi un lai 1989. gads un tam sekojošie nekļūtu par Latvijas likteņgadiem ļaunā un biedinošā nozīmē.

* Te, iespējams, izpaužas Saules aktivitātes ietekme uz izcilu personību radošo aktivitāti. Pēc šī raksta publicēšanas uzdūros R. Simonova publikācijai žurnālā «Химия и жизнь» (1989, № 4.), kur Padomju Savienības vēstures likteņgadi J. Staļina dzīves laikā saistīti ar Saules aktivitātes maksimumiem. R. Simonovs to izskaidro ar garā vāja cilvēka, šajā gadījumā J. Staļina, psihes cikliskām pārmaiņām, jo «Saules aktivitātes ietekmē pieaug psihiski slimu cilvēku ierosināmība» (līdzīgas cikliskas likumsakarības tiek meklētas arī Ivana Barga mūžā). Diez vai tomēr tas nav vienkāršojums, vai te nedarbojas arī kādas «kolektīva vājprāta» iezīmes, ja tā drīkst izteikties?

PAR LATVIJAS SIMBOLIKU

SARKANBALTSARKANĀS KRĀSAS LATVIJAS KULTŪRAS VĒSTURĒ

KRONVALDA, AUSEKĻA UN RAIŅA TRADĪCIJAS

*Raksts žurnālā «Karogs» 1988. gada 9. numurā**

Sarkanbaltsarkano karogu bieži uzskata par vecās Latvijas atribūtu un simbolu, un tas, bez šaubām, nav nepareizi. Taču daudz retāk uzdod jautājumu, vai tas uztverams tikai tā un kādas ir šo krāsu kultūrvēsturiskās saknes. Neesmu vēsturnieks un nepretendēju uz problēmas pilnīgu izgaismojumu, taču šis jautājums mūsu sabiedrībā pašreiz tā samilzis un tiek skarts gandrīz jebkurā sanāksmē, ka jūtos aicināts vismaz sakopot man zināmos faktus un nodot tos apspriešanai atklātībā.

Sarkanbaltsarkanā karoga pieminējums Latvijas vēsturē pirmoreiz izskan 13. gadsimtā «Atskaņu (Rīmju) hronikā», kas vēstī par krustnešu agresiju pret Baltijas tautām. Aprakstot zemgaļu virsaiša Nameja karagājieni pret Rīgu (laiks nav tieši minēts, bet no konteksta izriet, ka tas varētu būt noticis 1279. vai 1280. gadā ordeņmestra Kacnelboga valdīšanas laikā), hronika vēstī:

«Kā zemes sargi uz Rīgu steidza,
Vēl Cēsu kopa, kā man teica.
Kad kara ziņu dzirdēja,
Viens brālis simts vīru atveda.
Tie nāca braši, diženi;
Šis kopas karogs sarkans bij,
Turklāt ar baltu svītru tas
Pēc cēsinieku parašas.
Par Cēsīm saucās pils tur kāda,
Tās karogam ir krāsa tāda.
Šī pils ir latviešos, to es
Jums varu teikt; tur sievietes
Kā vīri jā, tāds paradums
Ir viņām. To patiesi jums
Es saku, ka latvju karogs ir tas.»**
9215.—9229. pants

* 1989. gadā raksts papildināts. Papildinājumi doti petītā un atzīmēti ar zvaigznītēm iestarpinājuma sākumā un beigās.

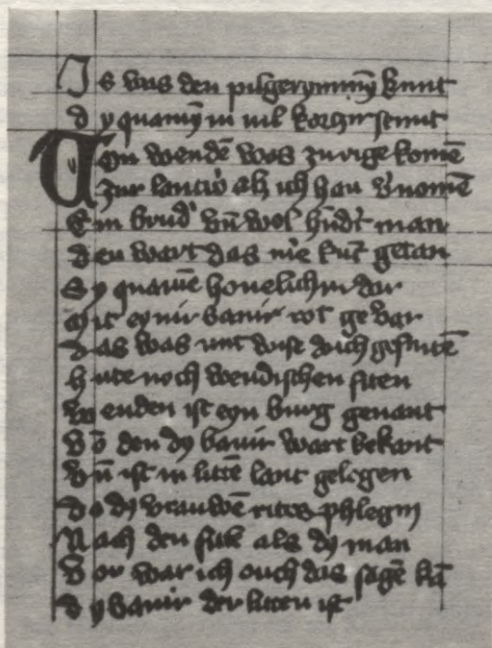
** Atskaņu hronika (tulk. Jēkabs Saiva). — R., 1936. — 230. lpp.

Originālā, lejasvācu valodā, pēdējā rinda skan: «*die banier der letten ist*». Ar vārdu «*letten*» hronikā domāta latgaļu (letgaļu, letu) cilts.

Ievērosim divus momentus. Pirmais ir tas, ka ar šo karogu latgaļi kopā ar vāciešiem gājuši cīņā pret zemgaļiem — pēdējo senlatviešu cilti, kas sīvi pretojās vācu agresijai, un otrais — tas nav bijis v i s u senlatviešu cilšu karogs, bet acīmredzot lietots tikai par latgaļu, arī Tālavas novada, kara krāsām.

Atsevišķu senlatviešu cilšu biedrošanās ar vāciešiem cīņā pret kaimiņu ciltīm nav nekas neparasts, arī Krievijas vēsturē ir daudz analogiju, kur kņazistu savstarpējās cīņās pret saviem tautasbrāļiem palīgos aicināti tatāri, un krustneši jau īpaši prasmīgi izmantoja «skaldi un valdi» taktiku. No otras puses, šī kara apraksts senajā hronikā ir autentisks, kamēr par vēl kareivīgāko zemgaļu vai kuršu krāsām nav nekādu ziņu.

Tiesa, ir varbūt netiešas ziņas no 15. gadsimta par iespējamo kuršu karogu. Proti, slavenajā Grīnvaldes (Tannenbergas, Žalgiras) kaujā pret apvienoto lietuviešu-poļu-krievu karaspēku 1410. gadā teitoņu pusē cīnījusies arī Livonijas, respektīvi, Kurzemes, zemessargu vienība ar zilibaltsarkanu karogu. Ir izsacītas domas, ka šie cīnītāji varētu būt bijuši nevis

Fragments no «Atskaņu hronikas», kur stāstīts par latviešu karogu (*banier der letten*).

Viduslaiku Livonijas karogi ar Sv. Marijas un Sv. Maurīcija attēlu.

vācieši, bet tiem pakļautā kuršu cilts, kas vēl saglabājusi savu karogu. Elektroķīmiķis un vēstures pētniecības entuziasts docents Ernests Dišlers domā, ka senlatviešu karogs bijis balts, izrakstīts ar sarkanu (vai arī ar zilu vai zaļu) rakstu.*

Kas attiecas uz latgaļu karogu, tad pētnieki, kuri jau kopš 19. gadsimta rakstījuši par to (A. Bilenšteins, G. Firhufs u.c.), piemin tā saistību ar slāviem.

Nav izslēgts, ka latgaļu karoga krāsas ir pārņemtas no kaimiņiem slāviem, jo Cēsu (*Wenden*) tuvumā Livonijas hronikas autors Indriķis min arī kādu vendu apmetni. Daži vēsturnieki vēl nesēn vendus uzskatīja par slāviem (tagad šis viedoklis, šķiet, ir atmests), un no visām senlatviešu ciltīm latgaļi atradās visciešākā saistībā ar Pleskavas un Polockas krievu kņaziem. Poļu nacionālās Pjastu karoga krāsas izsenis, kopš 11. gadsimta, bijušas sarkanbalta. Arī čehu karogā ir sarkanbaltās krāsas. Pats jēdziens karogs ir krievu cilmes (хорогвь), un otrs, vecās (piemēram, Kārļa Kristiana Ulmaņa) vārdnīcās atrodamais tā sinonīms stēga nāk no slāvu стѣга.

Arveds Švābe gan domā, ka sarkanbaltsarkanais karogs varētu būt arī vikingu cilmes, ko tie 9. gadsimtā pārnesuši uz seno Krievzemi, jo sarkanbaltās krāsas tāpat ir Norvēģijai (līdz 19. gadsimtam), Dānijai, daudzām Hanzas pilsētām u.tml.

* Dišlers E. Kāds būs izskatījies senlatviešu karogs? // *Latviešu Balss*. — 1931. — 17. maijs.

Heraldikā šim krāsām bija simboliska nozīme: sarkans — drosme, varonība, augstsirdība, mīlestība; balts — cēlums, atklātība.*

Bet varbūt sarkanbaltā krāsa nāk no vēl tālākiem, indoeiropiešu — germāņu, slāvu un baltu kopības laikiem? Šādu domu varētu balstīt arī Lielvārdes jostas tradicionālās krāsas.

* Jāpiebilst, ka sarkanbaltu, sarkanbaltsarkanu un sarkanbaltmelnu krāsu salikumus baltu un Baltijas somu cilšu apvienības Latvijā pazina vismaz 200—250 gadus pirms «Atskaņu hronikā» minētā karoga. Arheoloģe Anna Zariņa Salaspils Laukskolas Daugavas lībiešu kapulaukā atrada vairāku 11. gadsimta lībiešu koka vairogu paliekas, kurās uz balta fona bija sarkanu un melnu krāsu salikums, kas, starp citu, veidoja arī sarkanbaltsarkanu krāsu salikumu. Arheoloģe Elvīra Šnore Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukā atrada sēļu 11. — 12. gadsimta vairoga paliekas, uz kurām, tāpat kā iepriekš minētajām Salaspils Laukskolas vairogu paliekām, neapšaubāmi vērojami sarkanbaltu, sarkanbaltsarkanu un sarkanbaltmelnu krāsu svītru, trīsstūru un citu ģeometrisku figūru salikumi. Šo salikumu krāsaini attēli publicēti grāmatā «Latvijas PSR arheoloģija» (Rīga: Zinātne, 1974. — 78. tab.) krietnu laiku pirms diskusijas par sarkanbaltsarkanā karoga reabilitēšanu. Sarkanbaltu un sarkanbaltsarkanu krāsu salikumi, kā aizrādījis etnogrāfs Saulvedis Cimermanis, bezgala daudzās variācijās ir izplatīti 18.—20. gadsimtā latviešu tautas lietišķajā mākslā, īpaši audumos, adījumos, izšuvumos un tradicionālajā tērpā visos Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajos novados; tie ir sastopami pat Ziemeļkurzemes un Rietumvidzemes lībiskajos apvidos, kur biežāk nekā citur Latvijā vērojami tumši zilās, zaļās, melnās, brūnās krāsas salikumi (tāpat kā Igaunijā). Sarkanbaltsarkanu svītru salikumi atrodami arī igauņu, krievu, lietuviešu, mordviešu un citu etnosu tautas lietišķajā mākslā un uzskatāmi par plašās Austrumeiropas teritorijās dzīvojošiem etnosiem kopēju kultūras parādību. Latviešiem šie salikumi ir visai iecienīti kā kultūrvēsturiska tradīcija. Šie un citi fakti ietverti J. Stradiņa un S. Cimermaņa 1988. gada 12. septembra ziņojumā, kas aizņem 19 lappuses, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam par latviešu nacionālās simbolikas izpēti, un tie šajā jautājumā palīdzējuši toreiz pieņemt pozitīvu lēmumu.*

Sarkanbaltsarkanās krāsas latviešu teritorijā saglabājušās cauri laikiem — gan šaurākā nozīmē kā Cēsu novada tradicionālās krāsas, piemēram, Cēsu ģerbonī vai jau 1858. gadā dibinātās Cēsu ugunsdzēsēju biedrības karogā.

Starp citu, par šo karogu laika gaitā daudz rakstījuši tieši cēsinieki — mācītājs Gothards Firhufs, arhitekts un žurnālists Kārlis Dzirkalis, kura spalvai pieder interesantā grāmata «Latvijas karoga vēsture» (R., 1936).

* Kad rakstīju šo apceri, man vēl nebija pazīstama V. Ģintera grāmata «Karogi senajā Latvijā» (Sundbyberg: Daugava, 1968. — 80 lpp.). Tās autors sarkanbaltsarkanā karoga izcelsmi saista ar vācu krustnešiem, līdzīgi kā tas darīts vairāku 19. gs. pētnieku darbos un arī P. un M. Tjurina rakstā «Nach wendischen siten», kas 1988. g. 3. septembrī publicēts avīzē «Советская Латвия».

* Иванов К. А. Флаги государств мира. — М.: Транспорт. — 1971.—231 с.

Lūk, ko raksta V. Ģinters: «Par kara izcelšanos nav skaidrības, un paliek divas iespējas — tas varēja būt cēlies pirms ordeņa laika Cēsu latviešu vidē vai arī radies tās ordeņa militārās iekārtas ietvarā, kurā cēsinieki bija iekļauti. Ievērojot vācu bruņinieku ordenī pastāvošo paradumu izdalīt karogus karavīru vienībām, tās sakārtojot karagājienam, un to, ka hronists cēsinieku karogu saista ar ordeņa pili Cēsīs, visai ticams ir pēdējais pieņēmums. Tādā gadījumā «Atskaņu hronikā» uzsvērtais apgalvojums, ka tas ir latviešu karogs, nozīmētu, ka šis karogs nebija vienreizēji konkrētam gadījumam piešķirts, bet cēsinieki pastāvīgi savās kara gaitās pulcējās ap šo karogu. Vācu ordeņa krustnešu spēku nepietika, lai ar zobenu veiktu ātru kristiānisma misiju, un vācu militāros panākumus ievērojamā mērā veicināja lību un latviešu cilšu kontingenti, kas ordeņa karos varēja piedalīties arī ar saviem karogiem.»

Un: «Cēsinieku latviešu kara problēmu aplūkojot nevis lokāli izolēti, bet sakarā ar tā laika karogu veidiem vispār, Cēsu kara krāsu izvēlē un salikumā nekādas īpatas lokālas pazīmes nav saskatāmas un tas pilnīgi iekļaujas sava laika Eiropas karogu tradīcijās.»

Nenoliedzot šo argumentāciju, tomēr domāju, ka tā neizsmel visu jautājumu, un sarkanbaltsarkanā kara sākotnējās izcelsmes problēma joprojām jāatzīst par neatrisinātu (varbūt arī neatrisināmu?). Varētu droši apgalvot vienīgi to, ka sarkanbaltsarkanais karogs kā latviešu nacionālais karogs radies 19. gadsimtā jaunlatviešu laikā, balstoties uz senu vēstures tradīciju.

Vispār, mums šķiet — nedrīkst pārmērīgi uzmanību pievērst nacionālo simbolu legītimai izcelsmei. Tāpat kā tautasdziesmas un pasakas ceļo no tautas uz tautu, arī simboli tiek pārņemti atbilstoši tautas mentalitātei un vēstures izpratnei. Neatkarīgi no sarkanbaltsarkanā kara vēsturiskās izcelsmes latviešu tauta 20. gadsimtā to ir pieņēmusi par savējo. Līdzīgi ir noticis arī ar Baumaņu Kārļa tautas lūgšanu «Dievs, svētī Latviju!». Kā zināms, 1874.—1875. gadā avīzēs «*Zeitung für Stadt und Land*» un «*Baltijas Vēstnesis*» izraisījās plaša diskusija, kurā gan Lugažu mācītājs Kārlis Konrāds Ulmanis, gan 17 Vidzemes latviešu skolotāji (J. Kaktiņš, Ā. Tērauds, I. Zīle u.c.) iesaistījās polemikā starp jaunlatviešiem un J. Cimzi, strikti nostādāmie pēdējā pusē. Viņi uzbruka Baumaņu Kārlim, izceldami «Dievs, svētī Latviju!» melodijas līdzību vācu tautasdziesmai «*Wenn ich ein Vöglein wär'*». Iekarsušo polemizētāju, arī Ā. Alunāna, cīņiņus pārtrauca Kronvaldu Ata negaidītā nāve (sīkāk sk. Bērzīņa V. Tautas muzikālā atmoda latviešu publicistu skatījumā. — R., 1983). Uzturēdamies Vācijā, lūdzu kādu vācu kundzi nodziedāt šo viņu tautasdziesmu — viņa to prata. Izrādījās, ka pirmās rindiņas melodija pilnīgi sakrita ar «Dievs, svētī Latviju!», bet tālākais bija gluži atšķirīgs. Taču tas ne mazākā mērā neietekmē manu attieksmi pret tautas lūgšanu, ko latviešu tauta akceptējusi kā svētumu. (Tās dziesmas melodija, ko libieši uzlūko par savu himnu, savukārt atbilst franču dziesmai «*Ma Normandie*», un arī Somijas un Igaunijas himnu melodijas ir identiskas.)*

Laikam sakritības dēļ sarkanbalts krāsas bijušas arī Kurzemes hercogvalstij — kā Polijas vasaļvalstij tās tirdzniecības karogā bija sarkanbalts krāsas; tas bija vertikāli dalīts divdaļu karogs ar avenesarkanu četrstūri baltā laukumā un baltu četrstūri avenesarkanā laukumā (turpretī Kurzemes hercogu karakuģu karogu rotājis melns jūras vēzis avenesārtā laukumā, bet pašas hercogistes karogs, līdzīgi Polijai, bija sarkani balts).

Kronvaldu Atis (1837—1875), latviešu pedagogs, valodnieks un publicists, pirmais latviešu nacionālo centienu rosinātājs, arī viens no Tērbatas latviešu rakstniecības vakaru galvenajiem rosinātājiem.

Auseklis (1850—1879), latviešu dzejnieks, tautiskā romantisma laikmeta aizsācējs latviešu lirikā, pirmais apdzejojis sarkanbaltsarkano karogu.

Sarkanbaltās krāsas īsti atdzima 19. gadsimta vidū «tautiskās atmodas laikmetā», kad sāka reanimēt un romantizēt senlatviešu pagātni, šaka pār-lasīt senās teiksmas un hronikas.

1870. gada 19. februārī sakarā ar Rīgas latviešu biedrības nama iesvētīšanu Kronvaldu Atis un Jānis Klāviņš (vēlāk advokāts un žurnālists, pirmā nedēļas žurnāla «Rota» izdevējs) Tērbatā saaicināja kopā latviešu studentus un skolotājus uz svinīgu vakaru Jāņa Grīnberga un Pētera Kār-kliņa dzīvoklī. Te nāca ierosinājums dibināt «Tērbatas latviešu rakstniecības vakarus». Organizēšanās sapulcē piedalījās 13 biedri (Ē. Aizsilnieks, E. Ba-lodis, J. Dīriķis, J. Grietēns, M. Grosbergs, J. Grīnbergs, P. Gūtmanis, J. Klāviņš, A. Kronvalds, P. Kārklīšs, K. Lībietis, K. Tress, A. Vēbers), tiem pievienojās vēl citi. Par «vakaru» priekšsēdi ievēlēja Kronvaldu Ati, pirmais filistrs bija pazīstamais latviešu mikrobiologs, Tērbatas Veterinārā institūta profesors Eižens Zimmers. Pēc Grīnberga ierosmes, šie «vakari» par savām krāsām arī pieņēma sarkanbaltsarkanās, bet ģerbonī bija attēlots jātnieks baltā zirgā uz sarkana laukuma. Pēc pusotra gada, gan pieskaņo-joies Tērbatas trīskrāsu tradīcijai, krāsas tika transformētas šādi: «sar-

Tērbatas (Tartu) Universitāte 19. gadsimta vidū. Tajā mācījies vairums tālaika latviešu studentu, arī ievērojamākie jaunlatvieši. Te atdzima latviešu nacionālās sarkanbaltsarkanās krāsas.

kans — balts — zelts»; vēlāk, 1882. gadā, uz «vakaru» bāzes izveidojās pirmā Tērbatas Universitātes latviešu studentu korporācija «*Lettonia*», kur atkal pieņēma citu trikolora kombināciju: zaļš — zils — zelts.

Arī Rīgas Politehnikumā 1880. gadā radās pirmais latviešu studentu «draugu pulciņš», kurš izvēlējās sarkanbaltās krāsas. Drīz vien arhitekta Konstantīna Pēkšēna vadībā pulciņš tika pārveidots par korporāciju «*Selonija*» un jau minētās trīskrāsu tradīcijas dēļ pieņēma sarkanbaltzaļās krāsas.

Ap to pašu laiku, 1873.—1876. gadā, Auseklis raksta savu slaveno «*Gaismas pili*», kuras priekšpēdējais pants skan šādi: «Zilā gaisā plivinātos / Sarkanbaltie karogi / Kurģa laukā atskanētu / Sirmo garu daiņojums.» Tiesa, pēckara gados šis pants nav dzirdēts, pat «*Latviešu dzejas antoloģijā*» (R., Liesma, 1970, 1. sēj., 192.—193. lpp.), kā parindē kautrīgi norāda sastādītāji, «publicēts tradicionālais dzejoļa variants», bez iepriekš citētās četrpēdītes. Sarkanbaltie karogi (pareizāk, palagi) minēti arī citos Ausekļa dzejoļos (sakarā ar D. Cimzes nāvi, piedraudējumā mācītājam

J. Neilandam).* Nav šaubu, ka tieši tautiskās atmodas laikmetā, 19. gadsimta 70. gados, šīs krāsas tiek pieņemtas par latviešu nacionālajām krāsām, tās dominē arī Artura Baumaņa zīmētajā pirmo Vispārējo dziedāšanas svētku karogā 1873. gadā. Jāpiezīmē, ka igauņu zili melni baltās krāsas veidojas līdzīgi 19. gadsimta 70.—80. gados kā Tērbatas Universitātes igauņu studentu apvienības (*Eesti Üliopilaste Selts*) un vēlāk pirmās (neapstiprinātās) igauņu korporācijas «Vironija» krāsas.**

Sarkanbaltsarkano krāsu problēma aktualizējās 1915.—1917. gadā, kad dibinājās latviešu strēlnieku pulki un Šveices latviešu revolucionāro emigrantu vidū radās lozungs: «Brīva Latvija brīvā Krievijā!» Kaut arī strēlnieku pulku karogi nav bijuši sarkanbalti, taču nereti tikušas lietotas arī šīs krāsas. Tā, sirmāis Burtnieku zirgkopības lietpratējs V. Stukuls vēl šodien labi atceras strēlnieku rīkotos koncertus (ar O. Bobkovicu, M. Grinbergas-Vīgneres, A. Benefeldes līdzdalību), kuru dalībnieki un klausītāji rotājušies ar sarkanbaltām lentītēm.

Latviešu strēlnieku pulku karogi 1915.—1917. gadā nav bijuši sarkanbaltsarkani: jāievēro, ka šīs krāsas bija vienai no ienaidniekvāstīm — Austrijai (kā Austroungārijas sastāvdaļai). Taču ir zināmi atsevišķi fakti, kā arī dažas fotogrāfijas no 1917. gada pavasara, kas liecina, ka tādi karogi tomēr epizodiski lietoti. 1915. gadā mākslinieks Jāzeps Grosvalds zīmē baltsarkanbaltā karoga metu, kuru domā dot līdzī strēlniekiem, kas dosies uzbrukumā Jelgavai, lai to atbrīvotu no vāciešiem.

* Šāds krāsu salikums kļuva par baltkrievu nacionālā karoga krāsām. Baltkrievu etniskā grupa to lietoja arī Latvijas Republikas laikā, un tagad, 1989. gadā, tas atdzimis, pateicoties Baltkrievijas Tautas frontei. 1989. gada oktobrī Baltkrievijā izvērsusies plaša kustība par baltsarkanbaltā karoga reabilitēšanu par nacionālo simbolu un līdz ar to asa diskusija presē (sk. laikraksta «Советская Белоруссия», 1989, 11., 12. un 13. oktobra numuru), kurā citēti arī mūsu 1988. gada raksti par latviešu nacionālo karogu. Situācija kļuvusi līdzīga tai, kas Latvijā bija 1988. gada jūlijā — septembrī, tikai baltkrievu nacionālās simbolikas pretinieku balsis skan daudz spēcīgāk un par nacionālās simbolikas lietošanu mūsu kaimiņu republikā draud morāls nosodījums un pat naudas sods. Minētajos baltkrievu rakstos interesanti apcerēta lietuviešu un baltkrievu nacionālās simbolikas attīstība vēstures gaitā. Nav izslēdzama varbūtība, ka latviešu nacionālā simbolika ietekmējusi arī baltkrievu nacionālo simboliku un, proti, baltsarkanbaltā karoga akceptēšanu par Baltkrievijas Tautas Republikas simbolu 1918. gadā. Šīs republikas valdībā bija vairāki Latvijā dzimuši cilvēki, arī vairāki baltkrievu darbinieki bija iepriekš strādājuši, karojuši un dzīvojuši Latvijā (savukārt

* Aukļa veltījuma dzejolī Dāvim Cimzem (1822—1872), Jāņa Cimzes brālim un vienam no pirmajiem latviešu tautasdziesmu apstrādātājiem, atrodam šādas rindas: «Tevī apģērbj dievu dēli sarkanbaltiem palagiem, Tevī pušķo saules meitas zelta saules vainagiem.» Turpretī dzejolī «Kādam latviešu Olimpa ārdītājam» (mācītājam un dzejniekam J. Neilandam) sacīts: «Dievdēli nerotās tevī palagiem sarkani baltiem, saistīs tev tumšajais auts, tāriņu dzimuma segs.»

** Šīs krāsas pieņemt pirmoreiz ierosināts jau 1864. gadā, un tās tikušas izmantotas I Igaunų dziesmu svētkos.

no Baltkrievijas nācis latviešu strēlnieku komandieris pulkvedis F. Briedis). Nav izslēgts, ka viņi zinājuši par Jāzepa Grosvalda darināto karogu un pārņēmuši to kā atbilstošu Baltkrievijas vēsturiskajām tradīcijām.*

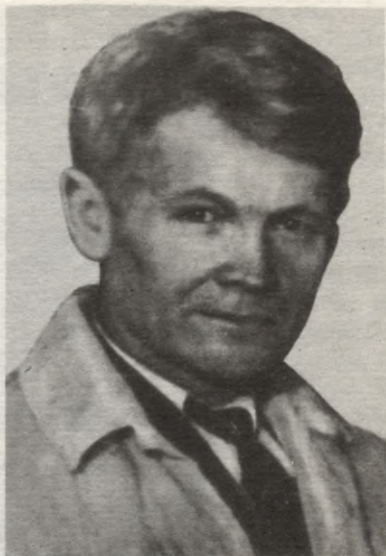
1917. gada maijā Rīgā Mākslas veicināšanas biedrība (J. Grosvalds, A. Cīrulis, K. Ubāns, V. Tone u.c.) izskata vairākus jau 1916. gadā Anša Cīruļa (pēc fotogrāfa J. Rieksta idejas) darinātus karoga metus. Tie ir tumši sarkani (karmīnkrāsas) ar š a u r u baltu svītru (taisnu vai viļņotu) vidū; vienā variantā virs un zem baltās svītras ir divas baltas zvaigznes (auseklīši). Šajā metā ģeniāli ietverta ideja par likteņupi Daugavu (to simbolizē baltā šaurā vidus svītra), kuras krastos divus gadus (1915—1917) atradās fronte un straumēm lija asinis, tātad tas ir sāpju kliedziens par izpostīto, mirstošo Latviju, ko tik spilgti dzejā (dramatiskajā poēmā «Daugava») paudis Jānis Rainis. Divi auseklīši virs un zem baltās svītras personificē

Terbatas latviešu rakstniecības vakara dalībnieki 1871. gadā. Sēd: J. Grietēns, J. Dīriķis, A. Kronvalds, E. Zemmers, P. Kārklīšs, stāv: A. Grinbergs, Šmithens, K. Millers, Kažociņš, K. Lībietis, J. Grinbergs. Šajā pulciņā pirmoreiz ticis diskutēts par «Atskaņu hronikā» minētajām sarkanbaltsarkanajam karoga krāsām.

Kārlis Skalbe (1879—1945), latviešu dzejnieks un sabiedriska darbinieks, viens no pirmajiem sarkanbaltarkanā karoga popularizētājiem.

Ansis Cīrulis (1883—1942), latviešu gleznotājs, grafiķis, lietišķās un dekoratīvās mākslas meistars, devis tagadējā sarkanbaltarkanā karoga proporcijas un krāsu toņus.

četrus Latvijas vēsturiskos novadus. Ķīnas (Mandžūrijas) latvieši, kuru vidū šis karogs vēlāk nonāk līdz ar Imantas un Troickas latviešu strēlnieku pulkiem, šo krāsu kopojumu tulkoja kā senču asaru un tagadnes varonīgo karavīru asiņu vienojumu.

Rainis un viņa domubiedri Austra Ozoliņa-Krauze, Anna Rūmane-Ķeniņa, Aleksandrs Liepiņš un citi Šveicē jau 1915. gadā uzsāka cīņu par Latvijas autonomiju un pēc ilgstošas sarakstes nodibināja tā saukto Latvijas komiteju Šveicē (par tās priekšsēdētāju kļuva Rainis). Komitejas mērķis bija iepazīstināt Eiropas sabiedrību ar latviešu tautu, tās vēsturi un centieniem, literatūru un kultūru; ar rakstiem un aicinājumiem presē tā centās pretoties Vilhelma II iecerētajiem Baltijas kolonizācijas plāniem.

1978. gadā šo rindiņu autoram bija izdevība Cīrihē iepazīties ar Šveices Federālās Tehniskās augstskolas (ETH) bibliotēkas vadītāju Dr. Alvinu Jēgliju (*Jaeggli*) un pie viņa ieraudzīt pašu pirmo sarkanbalt-sarkano karogu, ko 1916. gadā licis šūdināt viņa sievastēvs Aleksandrs Liepiņš un kas joprojām tiek glabāts kā ģimenes relikvija. A. Liepiņš, 1905. gada revolucionārs emigrants, Cēsu grāmattingotāja un lugu rakst-

Jānis Lapiņš (1885—1941), latviešu publicists un pedagogs, viens no pirmajiem, kas pirmā pasaules kara laikā ierosināja izmantot sarkanbaltsarkano karogu.

nieka Pētera Liepiņa-Aučiņa (1856—1903) dēls, bijis Rainim tuvs cilvēks, kurš vairākkārt minēts Raiņa sarakstē. Ar viņa darināto karogu latviešu revolucionārie emigranti Bāzelē gājuši demonstrācijās pret Latvijas aneksiju. Dr. A. Jēglijs izteicās, ka latviešu emigrācijas vecākās paaudzes darbinieki viņam vairākkārt lūguši šo relikviju, taču viņš domājot, ka tos sakompromitējusi sadarbība ar Hitleru un karogs būtu atdodams tikai Latvijai. Toreiz mājup atgriezās ar kādu vēl nepublicētu Raiņa dzejoli, taču karogu vest neriskēja.

Tūdaļ pēc Februāra revolūcijas sarkanbaltais karogs sāka plandīties arī Latgalē, kad tur 1917. gada 26.—27. aprīlī (pēc jaunā stila 9.—10. maijā) Rēzeknē notika Latgales latviešu pilnvarnieku kongress (tā sauktais I Latgales kongress), kurā pirmoreiz lēma par Latgales apvienošanos ar pārējām Latvijas daļām. Plašajās daudzū tūkstošu cilvēku demonstrācijās sakarā ar šo kongresu pirmoreiz publiski pacelts šis karogs.

Pēc Februāra revolūcijas šis karogs vēl vairākkārt figurē sakarā ar Latvijas autonomiju, taču vairāk pilsoniskās un sīkpilsoniskās aprindās.

Latviešu proletariāts ir noskaņots boļševistiski un to par savu simbolu nepieņem, tāpat kā latviešu sarkanie strēlnieki (piemēram, laikraksts «Brīvais Strēlnieks» 1917. g. 26. maijā izsakās pret sarkanbaltsarkanajām krāsām). Viņu simbols ir bijis un paliek Oktobra sarkanais karogs. Šodien gan varam pārspriest, vai viņu viedoklis nacionālajā jautājumā un Latvijas pašnoteikšanās risinājumā nav bijis vienpusīgi konsekvents. Gribas uzsvērt, ka V. I. Leņīnam ar 1918. gada 22. decembrī parakstīto dekrētu par Padomju Latvijas neatkarības atzīšanu un iepriekšējiem pamudinājumiem uz to latviešu boļševikiem bija jārāda nacionālā nihilisma pārvarēšanas ceļš. Visai zīmīgi, pat pravietiski šķiet divi Raiņa izteikumi vēstulēs Paulam Daugem. 1915. gada 31. oktobrī Rainis raksta: «. . . mūsu tautu un tēviju nāvē nost — un viņā tik maza griba dzīvot kā tautai, tapt patstāvīgai. Tur arī partijas vaina, kas mācīja dzīties tikai pēc šķiras un indivīda labklājības, ne pēc dzīva organisma — tautas — patstāvības. Šķirām vajadzēja būt tautā jeb nācijā un tautām internacionālismā jeb cilvēcē, bet nu partijas ļaudis pie mums domā šķiras ārpus tautām kosmopolitismā, kuru nepareizi sauc par internacionālismu. Bet cilvēce nepastāv no indivīdiem, bet no tautām. Pārlēkt šo attīstības posmu nevar, kā nepareizi s[ociālisti] r[evolucionāri] savā laikā gribēja pārlēkt kapitalismam. Ja mēs, latvieši, to darām, tad mēs iznīkstam kā tauta, un nokaut latviešu tautu ir liels zaudējums cilvēcei, jo mēs tikko sākam dot pasaulei tās dvēseles bagātības, kas mums ir, — es tik zinu vienu: tautas dziesmās ir vecā ticība, kas būs jaunā.»* Šo domu viņš turpina arī 1916. gada 8. februāra vēstulē P. Daugem: «. . . Jā, mūsu pozīcijas vienādas. Tikai es atzīstu Latvijai un latvietībai ne vien eksistences tiesības kā Tu, bet taisni gribu, lai mēs dzīvotu kā tauta, kā latvji. Mani sāpināja, ka Tu vienā priekšlasījumā. . . teici, ka nevajagot cerēt uz mūsu pastāvēšanu, nevajagot pārspilēt, t. i., uzsvērt latvietību. Mēs tik maz esam pārliecināti par savu pastāvēšanu, nesen bijām kārkļuvāci un spaļukrievi, nu esam vēl kosmopolīti, ka taisni tagad stipri jāuzsver ne vien sociāldemokrātija, bet arī latvība. Kad to nedara, tad arī sīkā politiskā un sabiedriskā darbība tūdaļ nāk ar sevi konfliktā.»**

Jā, tāda nu ir bijusi vēstures gaita un tā nu ir sanācis, ka 1918.—1919. gadā sarkanbaltsarkanais karogs kļuva par simbolu tiem spēkiem, kas gāja cīņā pret padomju varu, — tas jāatzīst.

Zem sarkanbaltsarkanā karoga notika Latvijas Republikas proklamēšana un Ulmaņa Pagaidu valdības pasludināšana Rīgā, Rīgas pilsētas II teātra (tagadējā Nacionālā teātra) telpās 1918. gada 18. novembrī. Nedaudz iepriekš, 1918. gada janvārī, kāda latviešu pilsoniskā grupa revolucionārajā Petrogradā ar sarkanbaltsarkaniem karogiem puda atbalstu Krievijas Satversmes sapulcei, prasot Latvijas autonomiju, bet šo demonstrāciju izklīdināja sarkangvardi. Jāatceras, ka zem šī karoga pulcējās

* Rainis J. Vēstules // Kopoti raksti. — R.: Zināte, 1986. — 23. sēj. — 74. lpp.

** Turpat, 99.—100. lpp.

Latviešu strēlnieku grupa 1917. gada pavasarī ar sarkanbaltsarkano karogu, uz kura uzraksts «Mēs ejam atpakaļ senču vaidus un nepabeigtas cīņas veikt».

tie latviešu zemnieki un strādnieki, kas 1919. gada rudenī gāja nāves cīņā pret Bermonta — fon der Golca karaspēku. Turklāt gāja ne tikai tāpēc, lai nosargātu Latvijas neatkarību, bet faktiski arī lai paglābtu revolucionāro Krieviju no šī spēcīgā monarhiju restaurējošā karaspēka, kura sastāvā bija 51 000 karotāju, 100 lielgabalu, 600 ložmetēju, pat 120 lidmašīnu. Šajā nozīmē karogs atkal ieguva vispār nacionāla simbola jēgu, un tā to vērtē gan Rainis sērdieņu dziesmā «Daugava», gan Aleksandrs Čaks «Mūžības skartajos».

1922. gada 15. februārī Latvijas Republikas Satversmē noteikts toreizējais valsts karogs, bet 1923. gada 23. janvārī apstiprināts likums par tā krāsu proporcijām (pēc A. Cīruļa meta). Lai Latvijas karogu atšķirtu no nesen nodibinātās Austrijas Republikas valsts sarkanbaltsarkanā (1:1:1) karoga, tam dotas citas krāsu proporcijas (2:1:2) un noteikta tumši sarkana krāsa.

Tajos gados nereti rakstīja, ka «nevienai tautai tik ilgu laiku viens zināms, pieņemts karogs nav plīvojis, un tāpēc mēs varam lepni būt uz to, ka mūsu latviešu nacionālais karogs ir nepārprotami vecākais karogs visu Eiropas valstu starpā». Šādi pārspilējumi tomēr nez vai iztur kritiku, jo,

pirmkārt jau, šis karogs nav visu laiku kopš 13. gadsimta plīvojis un, otrkārt, nevar stingri pierādīt, ka karogs ir autentisks (varēja būt arī vertikāls krāsu kārtojums vai vairākas svītras, kā domāja profesors P. Šmits).

Sarkanbaltsarkanais karogs ir celts arī 1940. gada jūnijā — jūlija demonstrāciju laikā, pieminēts Lielā Tēvijas kara gadās aicinājumos sākt cīņu pret hitleriskajiem okupantiem. Tā nav karoga un tautas vaina, bet drīzāk nelaime, ka to lietojuši Hitlera rokaspuīši, tāpat kā Pētera Lielā do Andreja karogu savā arsenālā bija pārņēmuši vlasovieši.

Objektīvi analizējot vēstures faktus, nonākam pie atziņas, ka izpratne par sarkanbalto karogu kā «buržuāziskās Latvijas» simbolu ir krietni sašaurināta. Vismaz kultūrvēsturiskā ziņā tas ir vispār nacionāls simbols, kas aptver gan senvēsturi, gan tautas atmodu, gan Raiņa cīņu par brīvu Latviju brīvā Krievijā, gan Latgales atkalapvienošanās ideju, gan Latvijas neatkarību. Un, kad Kārļa Skalbes ģimene nupat pārveda no Stokholmas sarkanbaltsarkano karogu, ar kuru dzejnieks vadīts aizsaulē, tad domājam par nācijas kopību, par tautas ilgām.

Gribu atgādināt Raiņa baskājainā karodznieka vārsmu no sērdieņu dziesmas «Daugava» (1919. g.): «Vienā tumšā vakarā / Sarkanbalta

Latgales latviešu kongresa dalībnieki 1917. gada aprīlī ar sarkanbaltsarkaniem karogiem.

debess mirdz, / — Sarkanbaltās debesīs / Atviz trijas zelta zvaigznes. / Viena zvaigzne Kurzemīte, / Otra zvaigzne Vidzemīte, / Trešā zvaigzne zvaigznājā, / Tā bij mīlā Latgalīte. / Sarkanuguns kvēlumā / Dzīma mūsu brīvā Latve, / Sarkanbaltais karodziņš / Uz sarkana plīvināja.*

Ja kāds vaicātu manas domas par republikas karogu, es atbildētu: «Sarkans ar mazu baltu svītru un varbūt vēl ar trim zelta zvaigznēm» jeb kā Ojārs Vācietis: «. . . apkārt sarkans, vidū balts.» Bet, pat ja republikas oficiālo simboliku atstātu nemainītu, sarkanbaltām krāsām ir pilnas tiesības funkcionēt kā kultūrvēsturiskam simbolam, kā Latvijas vēsturiskajām krāsām. Domāju, ka Igaunijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs spriedis pareizi, ar 1988. gada 23. jūnija dekrētu pasludinot zili-melni-balto par Igaunijas nacionālajām krāsām. Apkarot sarkanbalto krāsu Latvijas kultūras vēsturē, manuprāt, ir politiski tuvredzīgi, līdzīgi tam, kā bija aplami apkarot Brīvības pieminekli, Brāļu kapus, Čaka «Mūžības skartos».

Domāju, ka atkarībā no vecuma, mūža gaitām un politiskās pieredzes katrs Latvijas iedzīvotājs pats atradīs daudz *pro* un *contra* šīs problēmas risinājumā. Viedokļi var būt diametrāli pretēji, taču vēstures fakti ir jāzina. Ļoti lielā tautas daļā šis karogs izraisa cieņu, jā, ir pat svētums.

Rīga, 1988. gada 24.—25. jūnijā

P.S.

Raksts veidots tūdaļ pēc pirmo vēstu saņemšanas no Igaunijas, speciāli žurnālam «Karogs», kuram — jau sava nosaukuma dēļ vien! — būtu jārisina šis, arī kultūrvēsturiskā ziņā visai interesantais temats. Vienlaikus saīsināts raksta variants publicēts «Cīņā» 1988. g. 7. jūlijā tūdaļ pēc studentu rosmēm Baltijas studentu festivāla «*Gaudeamus-X*» Viļņā. Ar to tad arī izbeigts sarkanbaltsarkanā karoga noklusējums un aizsākta atklāta diskusija, kas turpinājās folkloras festivālā «*Baltica-88*», Vides aizsardzības kluba un LNNK 16. jūlijā rīkotajā milzum plašajā sanāksmē Mežaparkā, tāpat daudzos preses izdevumos.

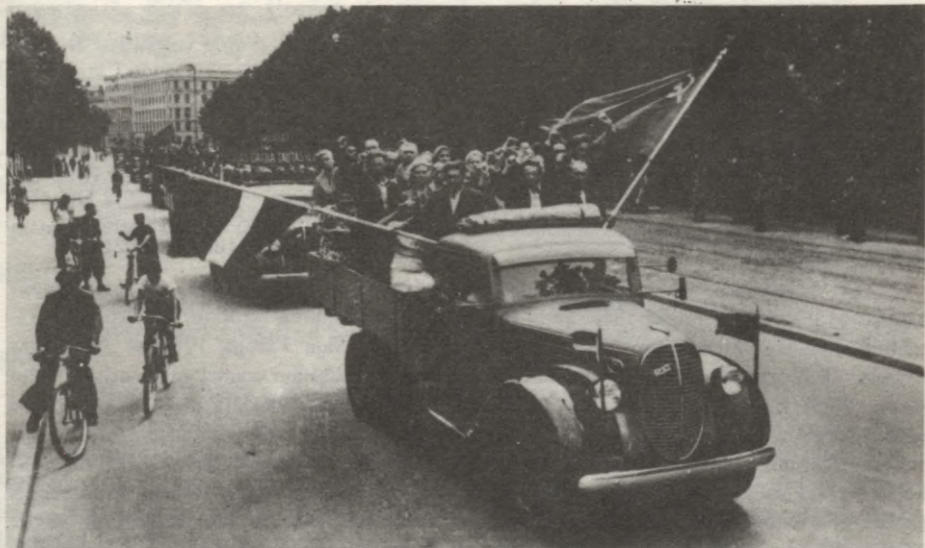
Jāatzīst, ka dažos diskusijas rakstos parādījušies nekorekti spriedumi, piemēram, «tas pats sarkanbaltsarkanais karogs nočiepts Austrijai, izmaiņot tikai krāsu proporcijas».** «. . . ja Atskaņu hronika nosauc to par latviešu karogu, tad domāta ne tauta, bet teritorija, uz kuras celta vācu pils ar vācu simboliku»***. Piezīmēsim, ka Livonijas ordeņa simbolika bija melns krusts baltā laukumā un sarkanbaltsarkano karogu tomēr nebūtu pareizi saistīt tieši ar vācu krustnešiem Baltijā.

Šie piemēri liecina, cik maz mēs zinām vēsturi un cik svarīgi pētīt un

* Rainis J. Daugava // Kopoti raksti. — 30 sēj. — R.: Zinātne, 1981.—12. sēj.—234.—235. lpp.

** Lauku Avīze. — 1988. — 9. jūlijā.

*** Смилга Э. Символика — символикe рознь. // Советская Латвия. — 1988. — 8 июля.

Attēls, kas liecina, ka 1940. gada jūlijā tā sauktās Tautas Saeimas vēlēšanu laikā sarkanbaltsarkanais karogs izmantots līdzās PSRS Valsts karogam. Šis attēls toreiz (1988. gada vasarā) noderēja par argumentu sarkanbaltsarkanā karoga atzišanai no oficiālo varas orgānu puses.

dot adekvātu informāciju vai vismaz uz vēstures zināšanām pamatotas hipotēzes. Varbūt vērts piezīmēt, ka arī «Padomju Jaunatnes» 1988. gada 7. jūlijā publicētās teikas par seno sarkanbaltsarkano karogu nez vai var uzskatīt par autentiskām, kā to atzinis jau K. Dzirkalis 1936. gadā, jo abas teikas pierakstītas pēc 1920. gada, t.i., pēc sarkanbaltsarkanā karoga parādīšanās.

* Minētās teikas saistās ar latviešu cilšu senatni. Vienā stāstīts par to, ka igauņi ielenkuši latviešu pili un ielenktie, bada spiesti, sākuši domāt par padošanos. Pils koklētājs aicinājis karavīrus tomēr mēģināt doties uzbrukumā ienaidniekam. Nokauts upura auns, koklētājs upurēšanas laikā norāvis savu balto kreklu un samērcējis auna asinīs. Kad krekls izvilktis no asinīm, tas bijis sarkans, tikai vieta drēbes vidū, kuru koklētājs mērcēšanas laikā turējis rokā, palikusi balta. Ar šo sarkanbaltsarkano pie kārts piestiprināto drēbi latvieši padzinuši ienaidnieku.

Otra teika stāsta par cīņu pret vācu bruņiniekiem. Kādā kaujā ienaidniekam atņemts balts karogs, bet šajā pašā kaujā smagi ievainots arī latviešu virsaitis. Ievainotais noguldīts uz baltā karoga un, pats noasiņodams, aicinājis karavīrus zvērēt, ka viņi cīnīsies līdz galīgai uzvarai. Virsaitis nomiris, bet karogs, ko pacēluši, nu bijis gluži sarkans, tikai vieta, kur gulējis virsaitis, palikusi balta. Latvieši piestiprinājuši šo karogu pie šķēpa, gājuši cīņā un padzinuši ienaidnieku. Pēc tam šis sarkanbaltsarkanais karogs kļuvis par latviešu karogu.

Stipri līdzīgi Leopolds Šteinreiters (1394. g.) izskaidro Austrijas karoga izcelsmi. Kad «Austrumu Markas» valdnieks Leopolds II atgriezies no cīņas pret pagāniem (huņņu pēctečiem ungāriem), viņa sudrabortais kara apmetnis bijis asiņains, vienīgi tur, kur platā josta turējusi zobenu, apmetnis palicis balts. Tā veidojusies «Austrumu Markas» — vēlākās Austrijas heraldiskā emblēma — sarkani balti sarkanais vairogs trijās horizontālās joslās. Vēlāk šīs krāsas realizētas karogā, ko 1786. gadā oficiāli gan ievēdis tikai ķeizars Jozefs II kā Hābsburgu karogu. Cits Austrijas karoga izcelsmes izskaidrojums ir šāds: baltā Donavas lente šķērso iesarkanās Austrijas zemes. Cik tuvas analogijas Latvijas karoga pamatojumam dažādos laikos!

Te varbūt būtu vietā minēt, ka Vācijas ķeizarvalsts (1871—1919) vēlākais karogs (melni balti sarkans) radies 1867. gadā pēc firsta Oto Bismarka ierosmes kā Prūsijas virsvadībā dibinātās Ziemeļvācu valstu savienības karogs. Šajā karogā Prūsijas melnbaltās (bijušā Vācu ordeņa) krāsas apvienotas ar Hanzas vācu pilsētām tradicionālo sarkani balto krāsu. Vēlāk šim karogam kā Nibelungu vai Votāna karogam meklēja dziļākas vēsturiskas saknes senģermāņu mitoloģijā. Ievērojot mūsu rakstā (115. lpp.) citētos datus par sarkani baltajiem un sarkani balti melnajiem krāsu salikumiem Latvijas arheoloģijā, nevar izslēgt hipotēzi, ka šim krāsu salikumam senatnē tiešām bijusi maģiska nozīme. Proti, sarkanā krāsa bijusi saistīta ar dzīvību, baltā — ar gaismu, melnā — ar zemi (un arī ar veļu valstību un nāvi). Melnās krāsas izslēgšana no šīs kombinācijas varētu dot maģisku nodrošinājumu īpašās situācijās, kur zemes (nāves) klātie ir nevēlama, proti, kaujas karogā. Šādu viedokli citu starpā izteicis novadpētnieks kaugurietis Ojārs Ozoliņš.

Aristoteliskajā četrū elementu sistēmā ugunij atbilda sarkanā, ūdenim — baltā, zemei — melnā un gaisam — zilā krāsa.*

NACIONĀLĀS SIMBOLIKAS LIETĀ

Raksts laikrakstā «Padomju Jaunatne» 1988. gada 3. augustā

Šī gada 28. jūlijā juridisko zinātņu doktora V. Millera vadībā darbu sākusī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija darba grupa Latvijas PSR Konstitūcijas un citu republikas likumdošanas aktu pilnveidošanā. Tās ietvaros izveidota apakškomisija par nacionālo simboliku šādā sastāvā: Latvijas PSR Ministru Padomes lietu pārvaldes administratīvi juridiskās nodaļas vadītāja vietnieks Imants Karlovics (priekšsēdētājs), Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts Arkādijs Sidenko, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfijas nodaļas vadītājs Saulvedis Cimermanis un šo rindu rakstītājs kā apakškomisijas priekšsēdētāja vietnieks. Darbā paredzēts iesaistīt arī Mākslinieku un Rakstnieku savienības un sabiedrības pārstāvjus.

Līdz šī gada 5. septembrim komisijai jāizstrādā pamatoti priekšlikumi. Atgādināšu, ka publiska diskusija par sarkanbaltsarkano karogu sākās

ši gada 7. jūlijā ar Ilmāra Latkovska rakstu «Padomju Jaunatnē» un Jāņa Stradiņa rakstu «Cīņā», no kuriem, manuprāt, var gūt pietiekami pilnīgu un objektīvu ieskatu šī karoga vēsturē.

Kopš tā brīža Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs saņēmis vairāk nekā 200 vēstules, kuru autori lielumā vairumā izsakās par nacionālajām krāsām, kaut arī ir vēstules, kuras pauž pretēju, krasi negatīvu viedokli.

Tāpēc ir vairāki alternatīvi priekšlikumi:

- a) atbalstīt sarkanbaltsarkano krāsu sakopojumu kā nacionālu simboliku;
- b) atzīt sarkanbaltsarkano karogu par nacionālo karogu;
- c) atzīt sarkanbaltsarkano karogu par oficiālu Latvijas PSR valsts karogu;
- d) noraidīt sarkanbaltsarkanās krāsas vispār.

Mans personiskais viedoklis ir šāds — atzīt sarkanbaltsarkano karogu par nacionālu simbolu (vai Latvijas vēstures simbolu), kas lietojams noteiktās reizēs un pret ko jāizturas ar cieņu. Turklāt šim atzinumam, karoga statusam jābūt oficiāli fiksētam Latvijas PSR Augstākās Padomes lēmuma veidā, nevis ar secinājumu: «...viss, kas nav noliegts, ir atļauts.»

Isā laikā nav iespējams izdarīt socioloģisku aptauju par iedzīvotāju simpātijām vai antipātijām pret sarkanbaltsarkano simbolu. Lai tomēr komisija varētu gūt daudz maz objektīvu ieskatu par attieksmi pret šo karogu, komisijas vārdā lūdzu līdz šī gada 25. augustam lasītājus izteikt savu viedokli vēstulēs.

Tāpat lūdzu iesniegt priekšlikumus par cita veida nacionālo simboliku, neaprobežojoties ar krāsām vien. Mums ir ļoti bagāti tautas ornamentī, no to klāsta var viegli izvēlēties, ko pacelt vispār nacionālās simbolikas pakāpē un ko ne. Austras koku? Saulīti? Auseklīti? Trīs zvaigznes? Ozollapu viju? Varbūt kādu mūsu zemei raksturīgu ziedu vai putnu?

Salīdzinājumam atgādināšu, ka ar Igaunijas PSR Augstākās Padomes Prezidija šī gada 23. jūnija dekrētu par igauņu nacionālo simbolu kļuvusi bezdelīga un rudzupuķe. Lietuvieši par saviem simboliem grib izvirzīt rūtu un Ģedimīna stabus.

Komisija būtu ļoti pateicīga, ja jūs nosauktu divus līdz trīs (bet ne vairāk), jūsu prāt, visraksturīgākos nacionālos atribūtus, ko turpmāk dažādos gadījumos varētu izmantot par simboliem.

Vēl viens uzdevums būtu novadu, pilsētu, augstskolu, skolu un tamlīdzīgas atribūtikas veidošana, taču tas jau ir reģionāla mēroga uzdevums. Mūsu komisija šajā ziņā domā aprobežoties tikai ar dažu ieteikumu ietveršanu Augstākās Padomes Prezidija dekrēta projektā. Blakusminot gribu atgādināt, ka Rīgas Tautas deputātu padomes izpildkomiteja jau uzsākusi priekšdarbus Rīgas pilsētas vēsturiskā zili baltā karoga atjaunošanai un Rīgas ģerboņa papildināšanai ar lauvu, kas no tā savulaik bija izraidīts.

Jāievēro, ka nacionālās simbolikas jautājums nav nebūt tik vienkāršs

un skaidrs, kā pirmajā brīdī liekas; te ir daudz juridiska, vēsturiska, politiska rakstura momentu. Jo tas skar ne tikai mūsu tautas vēsturisko pagātni, etnogrāfiju, folkloru, tradīcijas, bet arī pašreizējo starpnacionālo attiecību delikāto sfēru. Ir jādara viss, lai nacionālā simbolika šīs attiecības neasaasinātu, neradītu «greizus priekšstatus», nepamatotas bažas, turklāt vēl ievērojot to, ka īpaši sarkanbaltsarkanais karogs bieži vien tiek traktēts tendenciozi un vienpusīgi. Par šiem jautājumiem jārunā mierīgi, nopietni, ar cieņu, un arī simboli jālieto ar cieņu.

Atcerieties, jūsu vēstule, jūsu viedoklis var izrādīties būtisks, risinot simbolikas problēmas, jo lēmumu taču pieņems tikai vienu reizi! Kaut gan pašreiz ir vasaras atvaļinājumu laiks, tomēr lūdzam atlicināt laiku pārdomām, viedokļa noformēšanai un vēstulei.

Vēstules adresējiet: 226081, Rīgā, Balasta dambī 3, «PJ», a.k. 4, ar atzīmi «J. Stradiņam — nacionālās simbolikas lietā».*

Pielikumā paraugam publicējam dažas no milzīgā vēstuļu klāsta, kas pienākušas sakarā ar aicinājumu «Nacionālās simbolikas lietā». Joprojām uzskatām, ka nepieciešams izdot šo vēstuļu izlasi, jo to kopums ir vienreizējs latviešu kultūrvēsturiskās un politiskās domas piemineklis trešās atmodas pirmajā gadā. Lielum liela vēstuļu daļa glabājas īpašā, «karoga skapī» pie J. Stradiņa Zinātņu akadēmijas Organiskās sintēzes institūta.

God. JĀNI STRADIŅ!

Nemaldīšos, ja sacīšu, ka latviešu lielais vairākums ir par karogu. Mazākumu, kas uzstājas pret, nosacīti varētu iedalīt divās grupās.

Pirmā — ar gana primitīvu argumentāciju. Raksturīgs piemērs Nora Gailāne Kuldīgā («Pad. Jaun.», 3. augustā 1988.g.). Sūrošanās, ka postalās un basām kājām uz skolu gājusi, ka vēl 16 gadu vecumā zīdu mugurā nav uzvilksu. Vai tad karogs vainīgs? Vai varbūt apskaust tos šodienas padmītniekus («privileģēto šķiru»), kas labi pieprot diku vazāšanos pa ielām, kas jau pazist narkotikas, vendispenseru, alkoholismu, grupveida izvarošanu? Varu pateikt, ka jau piecu gadu vecumā es uzzināju, kā ir, kad gribas ēst, ļoti gribas, bet nav ko ēst; tālāk citēju Raini: «Es zinu, kas trūkums, kas sāpes, kas sals, es zinu, kas nespēks, kas vārgums. . .» To visu zinu, jo Rīgā, Latvijas valsts galvaspilsētā, maz bija tik nabadzīgu ģimeņu kā mūšējā, bet vēl nabadzīgākas diez vai. . . Taču tādēļ nav pamata vainot Sarkanbaltsarkano karogu. Jā, Latvijas valsti, kuru zem šī, man svētā karoga ar savām asinīm izcīnīja arī mans tēvs, ne tuvu nebija sasniegts ideāls sociāls taisnīgums. Taču tā bija

* Balstoties uz šīs darba grupas atzinumu un tautas aptauju, daudzu sabiedrisko organizāciju, darba kolektīvu un pilsoņu iesniegumiem, kā sacīts oficiālajā dokumentā, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 1988. gada 29. septembrī pieņēma dekrētu par latviešu tautas kultūrvēsturisko simboliku un lēmumu par šīs simbolikas izmantošanu («Ciņa», 1988.g. 30. sept.). Dekrēts un lēmums apstiprināts Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijā 1988. gada oktobrī. Šie atzinumi izcīnīti sīvā, argumentētā polemikā ar pretējo viedokli, kas galvenokārt pausts laikrakstā «Советская Латвия», daļēji arī «Ciņa».

mūsu pašu valsts, mūsu lieta, tātad arī mūsu pašu vaina, varbūt neprasme, neapziņa. . . vai kas cits. . . Staļinismam tāpat kā hitlerismam te nebija tiesības (bet bija brutāla vara) jaukties. Tiem, kas noņēl pirmskara gadus, vispirms jāsniedz objektīvi pierādījumi, kāda tad isti bijusi sociālā taisnība un nacionālās tiesības pēdējos gadu desmitos visai latviešu tautai. Pat Ulmaņa diktatūras gados statistikas dati netika slēpti tautai.

Otrā grupa — it kā zinātniski un vēsturiski apstrīd Sarkanbaltsarkano karogu. Tikai dīvaini — ik reizes, kad es, bezparteijskais, no marksisma-ļeņinisma pozīcijām esmu metis vēsturniekiem (PSKP biedriem) publisku izaicinājumu gan par apstākļiem, kādos bija nospiestas PSRS tautas Staļina režīmā (kolhoznieki faktiski modernā dzimtbūšanā, strādnieki verdziskā atkarībā no birokrātiem, jo bez priekšniecības atļaujas nedrīkstēja darba vietu mainīt), katru tādu reizi titulētie vēsturnieki klusē kā ūdeni mutē ieņēmuši. Tas pats atkārtojas 1940. gada notikumumu izvērtējumā (kā marksistiski saprast terminu «sociālistiska revolūcija»). Arī par latvju nacionālo karogu dažu vēsturnieku spriedumi ir tikpat nezinātniski, cik demagoģiski.

Sarkanbaltsarkanais karogs ir latvju nacionālais simbols un tāds būs arī turpmāk, neatkarīgi no visiem lēmumiem. Gudri valstsvīri allaž piekāpušies tautas gribai; staļīnisti toties raduši tautu ar asiņainiem zābakiem mīdīt, veselās tautas no vēstures kartes izdzēst. Bet kamēr dzīvos latvju tauta, tikām tās dvēselē mājās Sarkanbaltsarkanais. To mums neatņems neviens.

Sarkanbaltsarkanais karogs jāpaceļ par latviešu nacionālo karogu. Taču, pirms mēs neesam godīgi izskaidrojušies par 1940.—1941. gadu, manuprāt, LPSR valsts karogs var palikt līdzšinējais, latvietim neko neizsakošais mehāniskais krāsu salikums. Jo — noslēgt rēķinus ar pagātni, nozīmē arī lemt nākamību; es nedomāju bijušā restaurāciju, bet būtiskus pārkārtojumus Padomju Federācijā un republiku kā valstisku veidojumu turpmākajās atsvēsmēs. Tas acimredzot prasīs laiku un būs arī cieši vienots ar starptautisko attiecību atfistību. Nav šaubu, ka vai nu cilvēci jāiet bojā (turklāt vistuvākajā nākotnē) naida vai ekoloģiskajā kataklīzā, vai arī jāmācās cilvēci sadzīvot — tautām, sistēmām, ideoloģijām, šķirām, rasēm u.c. Lielā steigā nedrīkst atkārtot tādu gājienu kā ar Brāļu kapiem — brutāli izdarīja staļīniskus pārveidojumus (kropļojumus) un pārdēvēja par Padomju armijas brāļu kapiem. Taču visa civilizētā Eiropa zina, ka šo cildeno ansambli (kāda nav nevienai lielvalstij) uzcēla mazā Latvijā ar tautas pašreizējajiem ziedojumiem. Ja Staļina valsts sagrāba Latvijas ostas utt., tas vismaz saprotams no iekarojumu vēstures, bet «nacionalizēt» kapus, kuros atdusas par Tēvzemi un Brīvību kritušie. . .

Lēmumu, bez šaubām, «pieņems tikai vienu reizi». Tā domājuši visi lēmēji, tikai vēstures priekšā visi lēmumi ir pagaidu.

Pagaidu (tiešām pagaidu) lēmumam vajadzētu būt:

1. Sarkanbaltsarkanais karogs ir latviešu tautas nacionālais karogs. .
2. Brāļu kapus restaurēt un atkal saukt par latviešu karavīru Brāļu kapiem.

VISVALDIS LĀMS,
rakstnieks

Esmu dzimusi un uzaugusi Rīgā, mani vecāki arī bija ridzinieki. Zinu, ka toreiz buržuāziskajā Latvijā pirmais prezidents bija J. Čakste, ar sarkanbaltsarkano karogu, un

tā turpinājās līdz Ulmaņa valdīšanas beigām. Tātad nekādu citu karogu nebija kā tikai buržuāziskajā laikā sarkanbaltsarkanais. Pirms tam bija dažādi karogi, tā stāstīja tēvs, un pēc tam, kad hitlerieši nomainīja šo karogu un sarkanbaltsarkanā karoga vietā parādījās cits, tad tomēr buržuāziskie pielīdēji uz piedurknes nēsāja sarkanbaltsarkano saiči, pat «gestapo», kur mani pratināja «latviešu» tulki, bija ar šo nodevīgo zīmi uz piedurknes, arī tad, kad mūs no centrālā cietuma dzina uz kuģa aizvešanai uz konklāģeriem, tad arī apsardzē ar ieročiem rokā mūs pavadīja buržuāziskie pakalpiņi, ar sarkanbaltsarkanām nozīmītēm uz piedurknēm. Ļoti žēl, ka bijušo kulaku pēcnācēji pārāk augstu ceļ galvas.

A. SVARINSKA Rīgā.

4. VIII 88.g. Rīga

Ļ. cien. akadēmiķi biedri J. STRADIŅ!

Atsaucoties uz jūsu aicinājumu nacionālās simbolikas lietā, atļaujos izteikt savu ieskatu par sarkanbaltsarkano karogu.

Kā zināms, latviešu sarkanbaltsarkanais karogs jau minēts XIII gadu simteņa Indriķa hronikā. Jaunajos laikos pirmo reizi personīgi redzēju mūsu sarkanbaltsarkano karogu 1917. gada vasarā. Kādā tā laika piefrontes pilsētā Rīgā iznākošajā nelielā laikrakstā bija ievietota ziņa, ka pie Rīgas pils pacelts Latvijas karogs. Tūlīt aizgāju uz pili un ieraudzīju pie pils ieejas katrā pusē uzvilktu sarkanbaltsarkano karogu. Par redzēto pastāstīju saviem paziņām, kas ar prieku izpauzmi uzņēma šo vēsti.

Toreiz Krievijas pagaidu valdība pēc februāra revolūcijas par Vidzemes guberņas komisāru (tā bija pārdēvēts agrākais gubernatora amata nosaukums) bija iecēlusi, ja pareizi atceros, Dr. Priedkalnu [patiesībā A. Krastkalnu — J.S.], bet par vice-komisāru Kārli Ulmani.

Viss Latvijas valsts neatkarības cīņu laiks notika zem sarkanbaltsarkanā karoga.

Īpaši spilgti tas izcēlās Cēsu kaujā no 1919. g. 20. VI līdz 22. VI, kurā tika sagrauts baltvācu landesvērs un vācu t.s. dzelzs divīzija. Šo kauju izcīnīja Ziemeļlatvijas armija ar dažu Igaunijas armijas daļu palīdzību. Ziemeļlatvijas armija bija īsta tautas armija. Tās karavīri ienāca Rīgā iedzīvotāju jūsmīgi sagaidīti jūnija beigās, ģērbusies gan privāt-drēbēs, gan bijušās krievu armijas blūzēs, viens otrs basām kājām, bet visiem pie cepurēm bija kokarde ar sarkanbaltsarkanām krāsām.

Sarkanbaltsarkanais karogs bija uzvarējis. Vissmagākās, visnīkākās kaujas tikai dažu mēnešu laikā ļoti veiksmīgi noorganizētā Latvijas armija izcīnīja 1919.g. oktobrī un novembrī pret Bermonta vācu karaspēku, kas ar lielu pārspēku gan dzīvā spēka, gan kara tehnikas ziņā uzbruka Latvijai no Jelgavas puses. Šīs armijas nolūks bija iznīcināt Latviju un Igauniju un pēc tam vērsties pret Padomju Krieviju. Šis uzbrukums izsauca vēl nebijušu patriotisma uzliesmojumu, kaujas garu un tautas vienprātību. Gala rezultātā Latvijas armija šo Bermonta vācu armiju sakāva, un tā, izejot cauri Lietuvai, izzuda kaut kur Vācijā.

Latvijas sarkanbaltsarkanais karogs guva spožu uzvaru.

Arī tālākā valsts izbūve, valsts pārvaldes izveide, Satversmes izstrādāšana, finansu nokārtošana, isā laikā īstenotā agrārreforma, izglītības un kultūras lietu nokārtošana un bezgala daudz citu jautājumu nokārtošana pirmā pasaules karā izposītajā un izlaupītajā zemē notika ar visas tautas līdzdalību un atbalstu zem sarkanbaltsarkanā karoga.

Jā, Latvijas valsts bija starptautiski atzīta patstāvīga un neatkarīga (bez pēdīnām), cik lielā mērā nu katra liela vai maza valsts var būt patstāvīga un neatkarīga viena no otras. Latvijas intereses nebija abu lielo kaimiņvalstu intereses, tai bija pašai savas intereses, lai vēsturieki savos apcerējumos neskatās uz Latviju caur Padomju Savienības brillēm.

Laikam gan tiem Latvijas viņas patstāvības laika apmeklētājiem bija taisnība, ka mūsu valsti viņi sauca par ziedošu zemi. Latvijā valdīja sarkanbaltsarkanais karogs.

Vai te gan vēl jājautā, vai Latvijai vajadzīgs savs nacionālais karogs? Jā, tas ir noteikti un neatliekami vajadzīgs! Pie tam kā oficiālais LPSR valsts karogs! Tautas apziņa, tautas stāja un pašcieņa to prasa.

Ar cienību
JĀNIS LEDIŅŠ,
pens. ārsts rentgenologs

7.VIII 88.

Cienījamais JĀNI STRADIŅ!

Ņem šo vēstuli no tēva Dzimtenes. Varbūt tā tev dos jaunu spēku un izturību.

Esam priecīgi līdz asarām — mūsu Paula dēls grib atdot tautai viņas karogu.

Lai Dievs Tev palīdz!

Tavs tēvs un Tava vecmāte būtu priecīgi Jāni! Šis karogs mums ir vajadzīgs — tas dos mums gandarījumu — latvieši atkal tiek atzīti un cieņā celti. Mēs esam to pelnījuši. Nav jābaidās, ka šis krāsas tiks nepareizi iztulkotas — tie, kas mūs saprot, to pieņems. Bet tie, kas mūs pie pirmās izdevības apsaukā par fašistiem un «gansiem», lai tie mazliet saraujas.

Par nacionālo simboliku viesītieši vēlas auseklīti.

Ja tev, Jāni, vajadzīgas muguras, uz ko atbalstīties, rēķinies ar mums. Sauc mūs palīgā.

VIESĪTIEŠI. 18. paraksti u.c.

7.8.88

Cienījamo Jāni Stradiņ! Rakstu Jums sarkanbaltsarkanā karoga lietā. Ir dzirdēts, ka zem šī karoga ne vienmēr cildeni cilvēki stāvējuši un ne vienmēr cildenas lietas darījuši. Es sāksu ar piemēru. Ir uzrakstīta grāmata, kā Latvijas modernākā motorkuģa «Hercoga Jēkaba» komanda cīnījās, lai uz kuģa sarkanbaltsarkanā karoga vietā tiktu uzvilktis sarkanais karogs. Pēc tam kuģis tika pārdēvēts par «Padomju Latviju». Ko darīja ekshercogs pa kara laiku, es nezinu. Bet no 1947. gada līdz savai bojāejai tas veda latviešu meitenes uz Magadanu. Regulārus reisus. . . Meitenes, kuras provokatori bija saorganizējuši it kā pretpadomju organizācijās — tiesāja bez tiesas un tā viņas kuģa trumā ceļoja uz Kolīmu. Papildus vēl par viņām ņirgājās sardze un apkalpe. Rāva no truma uz klāju, kad tur piedzēruši konvoji svinēja dzīres. Daudzas glābās okeāna dzilēs. Kuģis uzskrēja uz klints. Meitenes ogļu telpās redzēja, kā ieplūst ūdens trumā. Kuģi aizvilka velkonis uz buhtu Vaņinu. Tur nosirmojušās meitenes dzina kājām uz tuvāko lēģeri. ņirgājās, apsmēja, izģērba, aplaupīja. . . Un tas viss notika zem iekarotā sarkanā karoga. . . Un tos, kuri «Hercogam Jēkabam» iekaroja tiesības peldēt zem lepnā sarkanā karoga — vēlāk Staļins viņus tiesāja par dzimtenes nodevību, un daudzi beidza savas dienas verdzībā un guļ arī Kolīmā ar apsarmojušām bārdām mūžīgā sasaluma joslā kopā ar «Hercoga» meitenēm, kuru apsarmojušās pines ir tiem līdzās.

Secinājums: karogs nav vainīgs, ka nelieši zem tā pastrādā nelietības. Atbalstu sarkanbaltsarkanā karoga rehabilitēšanu — kā nacionālo simboliku. Mans skolotājs Brencis Kļaviņš mums Mālpupes pamatskolā stāstīja, ka arī Piekajā gadā viņi ar šo karogu cēlušies pret patvaldību. Domāju, ka zem šī karoga ir nesalīdzināmi mazāk nelietību pastrādāts kā zem Staļina karogiem — vai nu tie ir ar strīpām vai vienkrāsaini. Vēl — kategoriski iebilstu pret dažu ierosinājumu, ka sarkanbaltsarkanais karogs būtu jālaikmetizē ar sirpi un āmuru vai zvaigzni. Lai šī simbolika paliek sarkanajam karogam. Sarkanbaltsarkanais karogs jāreabilitē tāds, kāds viņš ir plīvojis jau simts gadus un kāds aprakstīts hronikā.

ALEKSANDRS PELĒCIS — rakstnieks

RITA PELĒCE — pensionāre

MĀRTIŅŠ PELĒCIS — ķīmiķis

1988.14. VIII

Ak, piesmoks balss aiz sāpēm vai aiz liksmes, ja par to, par Sarkanbaltsarkano tagad skaļi jākliež — jā vai ne, jābalso, jākaro. Jākaro! Ak, piesmoks balss, ja latvietim jāaizstāv, jāattaisno, jāizskaidro pašam savs karogs. Un kam? Mums latviešiem pašiem sev jāizskaidro — kas ir karogs! Mēs netiekam garām savas dzīves isumam, liktenslemtajam sīkajam spīdim, kas manī un tevī, bez vainas vainīgus, ieprogrammējis tanī vai citā laikmetā — karu, posta, mēra vai varbūt kļūdukrampju piec(desmit) gadē. Mēs nesāpam tālāk, ne dziļāk par savām personiskajām sāpēm un karogu izžaujam uz veļasauklas blakus pirmajai zīda kleitai (16 gadu vecumā), kožu saēstam tautastērpam un vecvecmāmuļas spalvu kreklam. Iztikām bez zīda kleitas, iztikām bez tautastērpa, vai iztiksim arī bez karoga? («Es nekā nezīnu. Karogu sētnieks glabā slotu būceni un izkar viņam zināmos datumos, par ko viņam maksā algu.») Un slotā, nevainīgā darbā, ir degradējusi karoga ideju līdz krāsainas drānas taisnstūrim, kuru laiku pa laikam izkar, izvelk, pārmaina, pārkrāso. Aiz sienas man strīdas jauniešu grupa. Par ko? Par to, vai pieļaujama, vai pierādāma, vai saprātam aptverama tāda hipotēze, ka kaut kur augšā — jonosfērā kā filmā būtu fiksēti visi šīs zemes notikumi? Zinātniskā fantastika? Reliģijas nianse? Nezīnu. Bet — paskafisimies uz augšu, ne jau nu līdz jonosfērai, bet augstāk par veļasauklu vismaz. Karogs! Tajā ir (ir!) ierakstīta latviešu tautas vēsture. Visa, visa. Melnā. Baltā. Sarkanā. Sarkanbaltā. Tēvzemes un brīvības mūžīgais ilgojums un īsais šķitums, Jāņa Sārta «Pievilto» un samulsušo tūkstoši, ziemeļu kaulu kalnos klusējošie un svešu jūru pārskalotie — latviešu tauta. Paskafisimies uz zemi, zem zaļām velēnām blakus guļ 15 gadīga komjauniete un 18 gadīgs leģionārs. Viņi tur nestrīdas par to, kuram nāve bija baismāka, kuram sāpēja vairāk, kuram asinis bija sarkanākas, jo Latvijas zeme viņus ir savienojusi. Viņi jau izdīgst zaļā asnā virs kapa — zināma vai nezīnāma, un pāri viņu galvām vajaga balto, balto Miera svītru, Miera zīmi karogā.

Ak, Stradiņ, pavasara spārnotais, es simts balsim balsoju par Jums, par saprātu, par sarkanbaltsarkano karogu, bet... es ļoti šaubos par apzinīgo, aktīvo vairākumu, kuri, gadiem ilgi balsodami, ir bez balss palikuši, gaidīdami, kad algotnis nāks ar pareizo sarakstu, kad izsniegs biļetenu un sarkana bulta norādīs urnas caurumu. Ir jāuzvar Gudrākumam, bet diemžēl tas parasti nav vairākums.

ILZE INDRĀNE
RŪDOLFS BALTAISVILKS
JURIS JĀTNIKŠ

Cien. STRADIŅ!

Vispirms pieņemiet manu atzinību par to, ka Jūs esat apņēmies novest līdz kaut kādam iznākumam lietu, kas nevarētu būt vienaldzīga ikvienam latvietim.

Jāatzīstas, ka šis ir mans pirmais rakstu darbs, ko sūtu kādai redakcijai, tādēļ neņemiet ļaunā, ja kaut kas nav tā. Taču beidzamā laikā esmu nācis pie pārlicības, ka stāvēt malā būtu nelietība pret savu tautu un arī pret visu pārkārtošanās ideju.

Un tagad manas domas par nacionālo simboliku. Par šo tēmu presē publicēti tik daudz loģiski un, es domāju, katram saprotami viedokļi, ka te grūti vairs ko jaunu papildināt. Tādēļ esam par sarkanbaltsarkano krāsu salikumu karogā un pārējo simboliku, kas gadu simtiem bijusi svēta mūsu senčiem.

Nobeigumā gribu iebilst tiem, kas apgalvo, ka zem šīs mūsu senču simbolikas pastrādāti noziegumi pret cilvēci. Redziet, bija laiks, kad nepiedodamus darbus pastrādāja cilvēki ar sarkanu zvaigzni pie cepures, bet vai tad tāpēc mēs esam no tās atteikušies? Nesam, un es domāju, nekad arī neatteiksimies, jo bija taču miljoniem citu cilvēku, kas ar to pašu zvaigzni pie cepures atdeva sevi visu cilvēci un labākas nākotnes vārdā.

ANDERSONU ģimene

LABDIEN, CIENĪJAMO PROFESOR!

Rakstu Jums sakarā ar 3. augusta publikāciju «Padomju Jaunatnē». Uzskatu, ka Latvijas Republikā esošais valsts varas aparāts nav cienīgs nostāties zem sarkanbaltsarkanā karoga, jo tas ir latviešu karogs, ko nevar teikt par augšminēto valsts institūtu, kam pilnā mērā atbilst karogs ar sīpi, āmuru un piecstūru zvaigzni.

Vēlos, lai sarkanbaltsarkano karogu oficiāli atzītu kā latviešu karogu (nevis kā nacionālu simbolu, jo karogs jau ir oficiāls simbols un tā atzišana nozīmētu gan paša karoga, gan karoga krāsu atzišanu par nacionālu simbolu, nevis kā Latvijas vēstures simbolu, jo latviešu tautai ir ne tikai vēsture, bet arī tagadne un, gribas ticēt, arī nākotne) un kā tādām tītu nodrošināta juridiska aizstāvība.

Vēl juridiska aizstāvība ļoti nepieciešama staļīnismā un neostaļīnismā visvairāk nīdētām pārkoņkrustam.

Neesmu vēstuļu rakstītājs, tāpēc pie viena, šoreiz Jums personīgi, vēl ko gribu teikt.

Es cieniu Jūs, apbrīnoju Jūsu zināšanas un priecājos, ka latviešu vidū ir tik gudri vīri, taču par Jūsu uzstāšanos Rakstnieku savienības paplašinātajā plēnumā man ir kauns.

Es nesaprotu, kādam ir jābūt cilvēkam, lai izteiktu pateicību republikas valdībai, kuras 48 gadus ilgā valdīšana mūsu tautai ir kaitējusi nesalīdzināmi vairāk par septiņsimtgadīgo vācu muižniecības jūgu? Un pateikties, par ko? Par to, ka viņi (pareizāk — tie) bija tik cēlsirdīgi, ka uzklaušīja inteliģences vaimanas. Man kauns par Jums.

Taču arī šo kaunu es paturētu sevī, ja ne 21. jūlija mītiņš Komjaunatnes krastmalā. Brīdī, kad Tie ir apmulsuši par tautas reakciju uz ausis bāzto demagoģiju, vārds tiek dots Jums, un Jūs To cerības attaisnojāt un kauninājāt jau tā nomāktos latviešus. Starp citu, tā arī nepaskaidrodams, par ko 1927.g. publika izsvilpa Raini. Un vai Jums neliekas, ka ir disputa kultūra un ir arī mītiņa kultūra un ka tie ir divi dažādi jēdzieni? Pie reizes, par ko Raiņa vārdā ir nosaukta žīdu galvaspilsētas — Jeruzalemes iela?

Un nobeidzot gribu Jums jautāt: vai tik Jūs nelejat ūdeni uz tām dzirnavām, starp kuras dzirnakmeņiem tiek malta latviešu tauta?

4.08.88.

Ar patiesu cieņu
LVU students GINTS BARKOVSKIS

24.VII 88.

Labdien!

VĒSTULE SARKANBALTSARKANĀ KAROGA PIEKRITĒJIEM

Gribas jautāt: «Kurp jūs ejat?» Esam piedzīvojuši laikus, kad fašistu līdzskrējēji tiek attaisnoti, žēloti un godā celti. Līdz pilnigai rehabilitācijai Jums pietrūkst vienīgi sarkanbaltsarkanā karoga. Karoga, kuru ar brāļu asinīm aplacījuši brāļi. Karoga, zem kura latvietis latvieti spīdzināja un šāva.

Slaviniet «okupantus», kas jums ir devuši tiesības atgriezties no turienes, no kurienes nevajadzēja ļaut atgriezties, kas jums ir ļāvuši atgriezties un turpināt savu noziedzīgo darbību pret mūsu valsti.

Tikai nedariet to, nelietīgi piesaucot Ļeņina un pārkārtošanās vārdus.

Ar savu sarkanbaltsarkano karogu Jūs taču ejat atpakaļ.

Lūdzu pieskaitiet mani šī karoga pretinieku pulkam. Manu vēstuli jau Jūs tāpat nepublicēsiet.

ANITA R.
Cēsis

Rīgā, 21. augustā, 1988

Cienājamo un mīlo JĀNI STRADIŅI!

Atsaucoties uz Jūsu aicinājumu, atļaujami apgrūtināt Jūs ar savām pārdomām un ceram uz Jūsu iecietību pret kāda fakta neprecizitāti, sprieduma aplamību vai stila neveiklību, kuri, bez šaubām, šais pārdomās nevar nebūt, kā vienmēr, kad jāmēģina izteikt to, kas gulējis uz sirds gadiem ilgi.

Latviešu nācijas sīkstums, saglabājot sevi caur verdzības gadusimtiem, visu laiku zināmu un nezināmu latviešu patriotu un īpaši atmodas laika gara darbinieku ticība, latviešu strēlnieku ziedošanās un vēl citi neskaitāmi upuri gan Latvijā, gan svešumā savas tautas vārdā vainagojās ne tikai ar to, ka tauta izdzīvoja, bet arī ar to, ka gan apjaustie, gan neapjaustie sapņi par tautas brīvību realizējās savas neatkarīgas valsts nodibināšanā. Šī valsts bija Latvijas Republika. Pirmā latviešu valsts. Un šis valsts karogs — pirmais latviešu valsts karogs — bija sarkanbaltsarkans.

Sarkanbaltsarkanās vēsturiski ir bijušas (un ir) ne tikai nacionālās krāsas, sarkanbaltsarkanais vēsturiski ir bijis (un ir) ne tikai nacionālais karogs, ko, bez šaubām, šodien, kad lietas atkal sāk saukt īstajos vārdos, ir tikpat dabiski atbalsēt un atzīt kā elpot, tā ir ne tikai gadusimteņos pazemoto, nomocīto, pārvietoto, aizbraukušo, nogalināto un kritušo svēta piemiņa, tas ir pieminēklis pārcilvēciskai un izmisuma traģikas pilnai latviešu tautas cīņai pret iznīcību un nebūtību, pieminēklis senas un brīvas kultūras tautas ilgām pēc zudušās brīvības.

Vai būtu prātīgi un vai drīkst pavilkt svītru tautas vēsturē zem kāda perioda un sākt runāt par progresīviem centieniem tikai no kāda noteikta laika posma, zinot, ka tādi bijuši vienmēr, un apzinoties, ka šodien vispār varēja nebūt ne latviešu nācijas, ne tautas, par valsti nemaz nerunājot.

Ja nu šī pirmā Latvijas Republika (buržuāziskā) ar visām priekšrocībām un trūkumiem vēstures atfīsbūvē ir kļuvusi par citādāku Latvijas Republiku (Padomju Sociālistisko) ar visām tās priekšrocībām un trūkumiem, vai tad tāpēc būtu jāmaina karogs un jāaizmirst vēsture, līdz ar to nonievājot pašu tautu un tās sapņus un tiesības.

Ja Latvijas Republika tika uzņemta PSRS ar sarkanbaltsarkano karogu, tad rodas jautājums — kas, kā, kad, pēc kāda rikojuma un kāpēc ir veidojis pašreizējo oficiālo LPSR valsts karogu? Vai pašreizējam LPSR oficiālajam valsts karogam nav zināma līdzība ar optimistiskajiem jauniešiem un jauniešiem grandiozajos piecdesmito gadu sienu gleznojumos, kuros katrs spodrā, stilizētā tautas tērpā simbolizē savu republiku un drošības pēc tur rokās vai padusē kādu groziņu ar augļiem, kādus dārzeņus vai graudaugu kūlīti, kas nu pēc mākslinieka domām attiecīgajā republikā aug vai kam vajadzētu tur augt? Vai tas arī nav viens no staļinisma domāšanas paraugiem, tāpat kā daudzi citi, radīts formāli, uz ātru roku, neņemot vērā ne tautas vēsturi, ne ornamentiku, ne krāsu izjūtu, lai tikai centrālajai varai vienkāršāk un vieglāk būtu apzīmēt un atcerēties vienu no pārvaldāmiem tautu ganāmpulkiem? Ak, Latvijā? Nu tur pie jūras, pie Baltijas jūras. Un karogā arī jūra. Lai vieglāk tiem, kas vairāk par Latviju neko nezina un kam Latvija interesē tikai tāpēc, ka tā ir pie jūras. Tātad pašreizējā valsts karoga zili baltie viļņi ir tāpēc, ka Latvija atrodas pie jūras. Labi. Bet vai tad Igaunija būtu no jūras tālāk nekā Latvija, ja tās pašreizējā oficiālajā valsts karogā viļņi ir kādu gabalu nost no karoga apakšējās malas? Un ko tad lai saka lietuvieši? Ja skatās pēc karogiem, tad Lietuvas PSR vispār nav jūras tuvumā — tās oficiālajā valsts karogā nav neviena paša viļņa. Un galu galā tad jau veselai virknei Āfrikas un Amerikas, un Āzijas valstu, kuras apskalo ne tikai jūra, bet okeāns, vajadzētu pretendēt uz milzīgiem viļņiem savu valstu karogos.

Sarkanbaltsarkanā karoga liktenis ir līdzīgs nogāzto pieminekļu, apgānīto piemiņas plāksņu un tiši nobēdzināto vai noklusēto gara un mākslas vērtību likteņiem. Ja rokām ārā pieminekļus un meklējam to daļas, ja mazgājam un atjaunojam piemiņas plāksnes un ja beidzot ceļam atkal gaismā daudzas grāmatas, gleznas, skaņdarbus un citus tautas gara dzīves lieciniekus, tad tikpat droši varam noraust laika putekļus un pārpratumu, un aizdomu zirnekļu tīklus sarkanbaltsarkanajam karogam un krāsām.

Baiļu un neziņas mazināšanai nebūtu slikti publicēt to valstu karogus, kuros nacionālās krāsas saglabājušās vai saglabātas, neraugoties uz vēstures likločiem vai pārpratumiem.

Tāpat, šķiet, lietderīgi saskaņot sarkanbaltsarkano krāsu un karoga oficiālo statusu ar igauņu un lietuviešu nacionālo krāsu attiecīgiem dokumentiem, lai tajos nebūtu juridiski principiālas atšķirības katras republikas nacionālo krāsu un karogu lietošanā, kas varētu radīt nevajadzīgas domstarpības kopējo svētku vai pasākumu gadījumos.

Sarkanbaltsarkanā karoga statuss ir jāatjauno ne tikai karoga paša un nacionālo krāsu dēļ, bet arī tāpēc, lai mēģinātu siet kopā pārtrūkstošo mūsu tautas vēstures un likteņu pēctecības izjūtu un arī lai cilvēkos nezustu ticība nepamatoti aizmirsto vai noliegto nacionālo vērtību atdzimšanas procesa stabilitātei un neatgriezeniskumam.

Tāpēc domājam, ka būtu dabiski un mērķtiecīgi atzīt sarkanbaltsarkano karogu par

oficiālu LPSR valsts karogu, nerunājot nemaz par to, ka sarkanbaltsarkanu krāsu sakopojumam ir jāklūst arī par oficiāli atzītu nacionālo simboliku.

Varbūt tas dažiem var likties neierasti, nevajadzīgi un pat bistami, bet vai vēl bistamāka un pat briesmīga nav dažu nespēja atrīvēties no Staļina laika kazarmju sociālisma totalitārās domāšanas stereotipiem un dogmām. Briesmīgi, piemēram, bija vērot kādu augsti stāvošu izglītības darbinieku Brāļu kapos drusku vairāk nekā pirms gada, kad oficiāli rīkotā piemiņas brīdī tur pulcējās bērni ar svecītēm rokās. Šis darbinieks apjucis un izmisis vēl un vēlreiz pārjautāja, vai tiešām tagad nenotikšot nekas slihts, jo vēl pirms kāda laika tie direktori, kuru vadīto skolu audzēkņi manīti pie Mātes Latvijas ar svecītēm, esot bijuši bargi jāsoda.

Briesmīgi ir tas, ka šodien daudzi pavekāki cilvēki bailēs novēršas no sarunas par sarkanbaltsarkanām krāsām un ieteic labāk nogaidīt un nejaukties šai diskusijā iekšā, piemērinot: «Kas zina, ka atkal nesākas izvešanas. . .» un «Ja jūs būtu pieredzējuši tos laikus, tad jūs te tā vis neatļautos pat čukstēt. . .»

Briesmīgi ir tas, ka daži latvieši šodien sarkanbaltsarkano krāsu rehabilitācijā redz savas dzīves un mūža darba zaimošanu vai pat sagraušanu.

Briesmīgi ir tas, ka šīs krāsas, kas ir tautas vienotības simbols un kas tik daudzus latviešus ir vienojušas, tik daudzus arī ir šķīrušas, un ka sarkanbaltsarkanās krāsas dārgas ir turējuši latvieši abās pusēs frontes linijai un šo krāsu vārdā šāvuši viens uz otru gan pirmā, gan otrā pasaules kara kaujās un arī cīņās pēc šiem kariem, kuras risinājušās uz Latvijas zemes un arī par Latvijas zemi.

Briesmīgi ir tas, ka viens otrs netic mūsu republikas suverenitātes atstāstības un nācīgas saglabāšanas iespējai, ka viens otrs nejut atbildību par to zemes stūrīti, kur viņš ir dzimis, par savu senču piemiņu, par tautu, kuras asinis tek viņa dzīslās, un līdz ar to nejut šo dabisko vajadzību mīt savas tautas zemi un runāt savas tautas valodu.

Briesmīgi ir tas, ka sarkanbaltsarkano krāsu valkātāji ne vienmēr ir šo krāsu cienīgi un reizēm ar savu uzvešanos tās pat degradē vai diskreditē.

Briesmīgi ir tas, ka mūsu pašreizējā tautas atmodas kustībā parādās nevajadzīgas sīkas domstarpības, ka mēs atkal varam nebūt pietiekami lieli un gudri, lai tās pārvarētu kopēju vienotu mērķu labā.

Briesmīgi ir un vēl būs daudz kas cits, bet noziedzīgi ir nerēķināties vai aizmirst kādas tautas vēsturi. Noziedzīgi ir runāt par it kā nacionāli politisku krīzi brīdī, kad latvieši savā zemē ir mazākumā, kad būtu jārunā par to, kā saglabāt Latvijas zemi un latviešu tautu, brīdī, kad tautas dvēsele, kas ir liela, tīra un skaista, tikai ilgi un pamatīgi kropļota, atkal, kārtējo reizi un cik ilgi vēl, sacelās dabiskā pretestībā par savas tautas izdzīvošanas tiesībām. Sacelās izmisumā, kura izpausmes jau ne vienmēr ir dabiskas.

Par Sarkanā grāmatā ierakstīta zieda plūckšanu vai dzīvas radības nobeigšanu draud sods. Kas ierakstīs Latvijai un latviešus šai grāmatā? Un kas sodīs mūsu zemes piegānītājus un mūsu tautas bēdes?

K. AUŠKĀPS, ārsts
A. AUŠKĀPA, pensionāre (ārste)
P. PĒTERSONS, dramaturgs
E. PĒTERSONE, pensionāre u.c.

Man nav iebildumu pret LPSR Valsts karogu, bet tomēr atbalstu domu atzīt sarkanbaltsarkano karogu par nacionālo karogu blakus republikas karogam.

Piekrītu viedoklim, ka tautas karogs lietojams noteiktās reizēs un tā statusam jābūt oficiāli fiksētam LPSR APP dekrētā. Šis karodziņš nav karināms traktorā vai pie krūtim, ēdienu gatavojot.

A. LIEPIŅA, Engurē

No bērnu dienām atceros sarkanbaltsarkano karogu, manas mammas — bezzemnieces — izārdītu un aiz bailēm no staļinisma represijām zem citām drēbēm iefītu, atvilktnes pašā stūrītī noglabātu. Ļoti vēlos, lai latviešu nacionālais karogs varētu plīvot.

RŪTA OZOLA, Baldonē

Sarkanbaltsarkanais ir tautas karogs! Kad ieraudzīju to brīvi plīvojam ielās, Sporta pili, Ogrē un citur «Baltica-88» dienās, man likās, ka esmu no jauna piedzimis. Ka mani rodas jauni spēki, cerība. Ka būs labāk, nekā bija un labāk nekā pašreiz.

ANNA GAILE, PSRS sporta
meistare, rūpnīcas VEF veterāne

Un pat, ja Jūs saņemtu miljonu un vairāk nezinātāju protesta vēstuļu, saprātam būtu jāuzvar. Ar abām rokām balsoju par to, lai nacionālā simbolika būtu ne tikai atļauta, bet lai tā būtu ar likumu aizsargāta, lai par to neviens nedrīkstētu pasmieties.

JURIS EIDEMANIS, inženieris Rīgā

Tautām ar augstu nacionālās apziņas līmeni un pašcieņu pati par sevi ir saprotama nacionālās simbolikas atrašanās pāri mainīgiem ideoloģiskiem strāvājumiem un valsts iekārta formai vai šīs simbolikas uzurpācijai no atsevišķu aprindu vidus. Ja būtu savādāk, Eiropas tautu saimes lielākajai daļai vispār vairs nevarētu būt savu nacionālo karogu.

Patiesi, bez saviem nacionālajiem karogiem šodien būtu jāpaliek Beļģijai, Holandei, Dānijai, Norvēģijai un Francijai, kuru nacionālās krāsas izmantoja gan kolaboracionisti, gan Pretošanās kustība. Ar ko gan minētais atšķiras no latviešu nacionālo krāsu likteņa?

G. JANSONS, Rīgā

Es esmu dzimis Latvijā, un man tagad ir 85. mūža gads. Mans svētākais simbols ir sarkanbaltsarkanais karogs.

JĀNIS DUMBRĀJS, Rīgā

Lai norobežotos no oficiālā buržuāziskās Latvijas un buržuāziskās Austrijas karogu krāsu salikuma, mūsu nacionālā karoga proporcijas varētu būt, piemēram, 3:2:3 ar garuma un platuma attiecībām 2:1 (vai arī 2,5:1). Sarkanā krāsa — ķiršsarkana.

G. NEĻĶE, inženieris Rīgā

Latviešu nacionālo karogu noraidīt var tikai šovīnisti, jo neviens paties internacionālists neatkarīgi no viņa tautības nekādā gadījumā neuzskata par internacionālisma principu pārkāpšanu, ja kāda tauta pati izvēlas savu iecienīto krāsu salikumu un simboliku.

Domāju, ka te tiek pilnīgi ievērota K. Marksa formula par internacionālismu: «Cieni savu tautu un esi tās patriots līdz galam, un tādā pašā līmenī cieni arī citu tautu.»

Ja kāds uzskata, ka mūsu tautai nevar būt savas nacionālās simbolikas, tautu tērpu, tautas dziesmu, tad tikai tas nosaucams par starpnacionālo attiecību saspīlējuma kurinātāju.

ILMĀRS JAUNZEMS, jurists Rīgā

Katrai tautai ir savs svētums. To vajag cienīt kā pašu tautas locekļiem, tā cittautiešiem.

Katrai tautai ir tiesības uz pašapliecināšanos, lietojot tās izsenis pieņemto simboliku. Tā ir arī ar mūsu sarkanbaltsarkano krāsu, kas no sirmas senatnes ir klāt daudz mūsu novadu svētku tērpos un apliecina «dzīvības turpinājumu baltajā pasaulē». (O. Ozoliņš, PJ, 1988.g.2. augustā.)

V. GRUŽĀNE, LPSR Nopelniem bagātā skolotāja,
personālpensionāre un ģimenes loceklis: A. GRUŽĀNS, tehn.
zin. kand., I. VOSEKALNA, ķīm. zin. kand.,
M. OZOLIŅA, med. zin. kand., I. ŠULCE,
R. OZOLIŅŠ, ķīm. zin. kand., pavisam astoņi paraksti.

Vokāli instrumentālā grupa «Turaidas roze» pievieno savas balsis viedoklim, kas prasa oficiāli atzīt sarkanbaltsarkano karogu par nacionālo simbolu.

IMANTS KALNIŅŠ, V. KALNIŅA, VILNIS KAZAKS,
GINTS VIRSIS, JURIS HELVIGS, pavisam

14 paraksti

VĒLREIZ PAR KAROGU — ŠOREIZ VAIRĀK PAR LATVIJAS PSR OFICIĀLO KAROGU

Raksts laikrakstā «Cīņa» 1988. gada 22., 23., 25. septembrī

Kā zināms, 1988. gada 11. jūlijā Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs nodibināja darba grupu priekšlikumu izskatīšanai par Latvijas PSR Konstitūciju un citu republikas likumdošanas aktu pilnveidošanu sabiedrības demokratizācijas jautājumos. Tās ietvaros tika izveidota apakšgrupa nacionālās (kultūrvēsturiskās) simbolikas problēmu izpētei. Divu mēnešu intensīvā darbā radies plašs ziņojums Augstākās Padomes Prezidijam ar ieteikumiem, kā šīs problēmas risināt atbilstoši pārbūves laika garam un sabiedrības vairākuma vēlmēm. Daudzi dokumentāri un atmiņu materiāli ļāvuši dziļāk izpētīt gan vēsturiskā sarkanbaltsarkanā karoga, gan pašreizējā Latvijas PSR valsts karoga vēsturi. Darba lokā bija ne tikai karoga, bet arī pārējās tradicionālās tautas simbolikas (auseklīša, saulītes, Austraskoka, triju zvaigžņu, ozollapu), reģionālās simbolikas (pilsētu, rajonu un vēsturisko novadu ģerboņu un karogu) un himnas problēmas.

Ar masu informācijas līdzekļu (laikraksta «Padomju Jaunatne», Latvijas radio un Televīzijas) starpniecību aicinājām pilsoņus un darba kolektīvus izsacīt savu viedokli šajos jautājumos, tāpat rūpīgi izskatījām Latvijas KP CK un Augstākās Padomes Prezidijā tieši saņemtos iesniegumus. Kaut arī bija vasaras atvaļinājumu laiks un aptaujai atvēlētais laiks bija samērā īss (vērā varējām ņemt līdz 7. septembrim saņemtos materiālus), atsaucība izrādījās necerēti plaša. Pavisam negaidīti tā bija izvērsusies par republikas politiskajā vēsturē līdz šim visplašāko politisko aptauju* — parakstu bija pat vairāk nekā pret Rīgas metro un Daugavpils HES celtniecību, nekā par Rakstnieku plēnuma rezolūciju un latviešu valodas statusu. Viedoklis izteikts 11 177 vēstulēs ar 123 066 parakstiem (te ietverti arī 35 000 Vides aizsardzības kluba savākto parakstu), no tiem lielum lielais vairums (99,1% vēstuļu un 99,9% parakstītāju) tā vai citādi atbalsta sarkanbaltsarkanās simbolikas atzīšanu, visvairāk kā nacionālo karogu (93 657 paraksti — 76,1%). Tikai 127 parakstītāji pieprasa noraidīt sarkanbaltsarkano simboliku vispār, tajā skaitā ir vairāki partijas un kara veterāni.

Vēstuļu skaitā ir arī vairāk nekā 100 cittautību Latvijas PSR pilsoņu (krievu, poļu, lietuviešu, ebreju, ukraiņu) parakstītas vēstules, kuras lielākoties atbalsta šo viedokli, turklāt ieteicot nelietot vārdu «nacionāls», jo «tā ir Latvijas tautas simbolika, bet tauta šē kopš gadu simteņiem bijusi

* Raksta tapšanas brīdī tā tas patiešām arī bija; pēc tam 1988. gada nogalē latviešu valodas statusa un PSRS Konstitūcijas labojumu lietā saņemto vēstuļu (pareizāk — parakstu) skaits gan tika pārsniedzis par nacionālo simboliku iesūtīto parakstu skaitu.

visai daudznacionāla» (G. Buzjuks no Rīgas). Arī vairākos darba kolektīvu iesniegumos parakstītāju vidū bijuši citu tautību kolēģi, un šajos iesniegumos kopējais viedoklis ir tāds, ka sarkanbaltsarkanais karogs ir pārbūves, atmodas, republikas nākotnes karogs, zem kura varētu apvienoties dažādu tautību Latvijas iedzīvotāji.

Rīgas HES darba kolektīva aptaujā neviens krievu tautības darbinieks nav izteicies pret sarkanbaltsarkano karogu kā nacionālo simbolu, toties faktiski visi krievi par valsts karogu ieteikuši paturēt līdzšinējo Latvijas PSR karogu, kamēr lielum lielais vairums latviešu šajā kolektīvā ieteikuši tagadējo valsts karogu nomainīt ar sarkanbaltsarkano.

Neviens no daudzajām vēstulēm sarkanbaltsarkanais karogs nav pretstatīts sarkanajam revolūcijas un PSRS valsts karogam. Attieksme pret tagadējo Latvijas PSR valsts karogu gan ir mazāk viennozīmīga. 29 796 parakstītāji (24,2%) uzskata, ka sarkanbaltsarkanais karogs tūlīt būtu atzīstams par oficiālu Latvijas PSR valsts karogu un tas nomainītu pašreizējo, daļa pilsoņu (neņemot gan apgalvot, ka to būtu vairākums) šo karogu aizstāv.

Vēstules, ko saņēmusi darba grupa, ir neparastas, ārkārtīgi interesantas, tās sīkāk domāju izanalizēt kādā plašākā rakstā «Padomju Jaunatnē», varbūt daļu vēstuļu varētu pat izdot atsevišķā grāmatā. Še gribu tikai atbildēt uz ļoti daudzās vēstulēs uzdotajiem jautājumiem par Latvijas PSR valsts karogu, jo, izrādās, ka ne Latvijas padomju enciklopēdijā, ne citos rakstītos avotos šī karoga izcelsme nav skaidrota. Tā I. Grabovskis no Rīgas raksta:

«Lai ar kaut ko lepotos, tomēr par to jāzin kaut kas vairāk. Gluži dabiski radās daži jautājumi:

1. Kas ierosināja PSRS republiku karogu izveidošanos, pie tam gan drīz vienlaicīgi visās republikās?
2. Kas izstrādāja mūsu republikas karoga skices un vai tās tika apstiprinātas? Lielu interesi varētu izraisīt intervija ar pašu (-iem) karoga veidotāju (-jiem).
3. Kāpēc Igaunijas PSR karogs ir tik līdzīgs Latvijas PSR karogam?
4. Kādas prasības tika uzstādītas karoga izstrādātājiem un kas šīs prasības uzstādīja? (Rīgā, Maskavā?)
5. Vai notika kāda publiska karoga apspriešana? Ja jā, tad kādā veidā?
6. Vai tika ņemti vērā tieši latviešu tautai raksturīgi elementi un ornamentika? Neskaitot revolucionāro sarkano krāsu, kas ir pats par sevi saprotams.

Uzskatu, ka šie jautājumi tomēr būtu jānoskaidro, jo citādi iznāk diezgan muļķīga situācija. Tā vietā, lai visas ziņas būtu atrodamas jau jaunāko klašu mācību grāmatās, informāciju par savas republikas simboliku gandrīz vai ar uguni nevar sameklēt! Karogs taču nav tikai tāds dekoratīvs elements valsts svētkiem.»

Savukārt mežierīkotājs P. Plotka raksta: «Ir iespajds, ka līdz šim mūsu valsts karogam vispār netika veltīta pienācīga uzmanība. Skumji noraudzīties, kā valsts svētkos tiek izkārti izbalējuši, izplūdušām krāsām, nosmērēti (nekvalitatīvas izgatavošanas rezultātā), neglītos kātos iestiprināti valsts karogi. Lauku apvidos valsts karogi nereti netiek izkārti nemaz. Stipri vienvēidīgi ir arī atsevišķu republiku karogi, it sevišķi Latvijas un Igaunijas. Esmu pārliecināts, ka iedzīvotāju aptauja parādītu pārsteidzošus rezultātus pašreizējā republikas karoga noteikšanā. Savā laikā biju liecinieks gadījumam Rēzeknē, Ančupānu kapos, Uzvaras svētku mītiņā, kad jauneklis latviešu tērpā kolonnai pa priekšu lepni nesa Igaunijas PSR karogu. Vai tas neliecināja par vietējo partijas un padomju darbinieku politisko analfabētismu un karoga nozīmes nonivelēšanu vai pat ignorēšanu? Karogs ir cīņā saucējs, apvienotājs. Pēdējā laika notikumi rāda, ka šo misiju pildīt aicināts sarkanbaltsarkanais karogs. Republikas citu tautību iedzīvotājiem nav jābaidās no šim krāsām. Nostāsimies visi zem šī karoga, kopīgiem spēkiem risināsim mūsu republikas sasāpējušās problēmas.»

Tiktāl — rakstītāju viedoklis (un šādu vēstulju nav mazums). Ir jāpiekrit, ka pašreiz par sarkanbaltsarkanā karoga vēsturi rodama daudz pilnīgāka informācija (piemēram, «Cīņa», 1988, 7. jūlijs; «Karogs», 1988, 9. nr.; «Skolotāju Avīze», 1988, 13. jūlijs) nekā par sarkanzilvilīņoto republikas karogu. Šovasar iznāca izpētīt to sīkāk, un dažās ziņās par Latvijas PSR padomju simboliem tad arī gribu dalīties.

1

1919. gada 15. janvārī pieņemtajā Padomju Latvijas konstitūcijā noteikts, ka valsts karogs ir sarkans ar uzrakstu «Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika». Taču vismaz manā rīcībā nav dokumentālu liecību par to, ka šāds valsts karogs būtu reāli lietots; vētrainajā 1919. gadā lietoja sarkanus karogus ar vai bez attiecīgo vietējo padomju un karaspēka daļu uzrakstiem.

1940. gada vasaras notikumu laikā sarkanbaltsarkanais karogs atradās līdzās sarkanajam. Ar Tautas valdības lēmumu tie abi bija jāizkarina pie valsts un dzīvojamām ēkām 14. jūlija vēlēšanu dienā, abi līdzās plīvoja Tautas Saeimas 21. jūlija sēdē, kad Latvijā tika pasludināta padomju vara. Sarkanbaltsarkanais karogs 1940. gadā 5. augustā tika ienests Kremli, kad PSRS Augstākā Padome Latvijas PSR uzņēma Padomju Savienības sastāvā. Līdz Latvijas PSR jaunās konstitūcijas pieņemšanai 1940. gada 25. augustā sarkanbaltsarkanais karogs bija Padomju Latvijas valsts karogs. Kad 1940. gada 6. septembrī to nomainīja jauns Latvijas PSR valsts karogs (sarkans ar sirpi un āmuru un abreviatūru «LPSR» augšējā stūrī pie kāta), tad ne jau tāpēc, ka Latvijas tautas vairākumam būtu bijuši iebildumi pret veco karogu, bet gan tāpēc, ka Staļina režīma uzspiestā

unifikācija šādu karogu nevarēja pieļaut: visu savienoto republiku karogi bija sarkani un cits no cita atšķirās tikai ar savienoto republiku nosaukumu saīsinātiem uzrakstiem, republiku nacionālās īpatnības toreiz karogos netika atspoguļotas.

Lielā Tēvijas kara laikā padomju valdības attieksme pret PSRS tautu, vispirms jau pret krievu tautas, tradīcijām nedaudz mainījās — tika atzīti pagātnes karavadoņu Suvorova, Kutuzova, Nahimova un Aleksandra Nevska nopelni (iedibināti viņu ordeņi), atjaunotas tradicionālās krievu karaspēka atšķirības zīmes, pieņemta jauna PSRS valsts himna. Ar VK (b) P CK 1944. gada februāra lēmumu tika paplašinātas arī Savienoto republiku tiesības — tika atzītas to tiesības uz nacionāliem karaspēka formējumiem, tajās tika nodibināti ārlietu tautas komisariāti (ministrijas), ieteikts pieņemt republiku valsts himnas. Attīstot šo lēmumu, PSRS Augstākās Padomes Prezidijs gāja soli tālāk — 1947. gada sākumā ieteica visām savienotajām republikām izveidot jaunus valsts karogus, saglabājot sarkano krāsu, attēlojot padomju simbolus — sirpi, āmuru un zvaigzni, bet republiku nacionālās īpatnības parādot ar citām papildu krāsām vai nacionālo ornamentu.

Jaunā karoga izveidei Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs nodibināja komisiju, ko vadīja Prezidija priekšsēdētāja vietniece Olga Auguste (vēlāk — Kārlis Gailis). Karoga komisijas locekļu skaitā bija Andrejs Upīts, Arvīds Pelše, Kārlis Prieže, Jānis Ostrovs, b. Neilande.* Par konsultantiem pieaicināja māksliniekus Jūliju Madernieku, Arturu Apini, Jāni Dombrovski, folkloristu Jāni Albertu Jansonu, vēlāk arī Arturu Lapiņu un Georgu Kruglovu.

Kopš 1947. gada 28. aprīļa karoga komisija noturēja vairākas sēdes, kuru protokolu kopijas saglabājušās Latvijas Augstākajā Padomē (oriģināli — Latvijas Valsts arhīvā). Būtu varbūt vēlams, lai šos protokolus, kā arī klātpieliktos karogu metus (arī tie saglabājušies arhīvā) izanalizētu mākslas vēsturnieki, taču nespēju atturēties, nesniedzis sabiedrības ieskatam dažas domas, kuras toreiz tika izteikuši aktīvākie komisijas locekļi.

Pirmajā sēdē apspriesti karoga veidošanas principi* un konsultantu pieaicināšanas nepieciešamība (A. Pelše, J. Ostrovs, A. Upīts), bet otrajā, 1947. gada 5. maijā, izraisījusies visai interesanta diskusija par latviešu nacionālajām krāsām un ornamentu. J. Dombrovskis gan atzinis, ka latvju dainās un etnogrāfiskajos krājumos no maigākām krāsām sastopama baltā un dzeltenā, taču ieteic vadīties ne tik daudz no folkloras, cik no arheoloģijas: «Dominējošo vietu ieņem trīs krāsas: zilā, zaļā un trešā krāsa dzeltenā. Tās ir arheoloģiskās krāsas, un zeme nemelo. . . Iztirzājot krāsu nozīmi, varam teikt, ka zaļā — auglīgā zeme, dzeltenā — auglība, mūsu

* Iespējams, ka šī biedrene ir toreizējā rūpnīcas VEF arodbiedrības priekšsēdētāja Emma Ērenštreite-Neilande (kādreizējā LK (b) P otrā sekretāra Roberta Neilanda atraitne).

maize — kvieši. . Mēļi zilā — mūžam zili Latvijas meži, Daugava, ūdeņi ir zili. .»*

Profesors J. A. Jansons netieši oponentē Dombrovskim: «No krāsām baltā un dzeltenā vismīļākās. Krieviem ir krasnīj, bet mums ir balta saulīte, balta sērdienīte, baltā māmuliņa. Viss, kas ir skaists, ir balts. Mīļš, labs, skaists viss ir iekšā. Vasaras laikā vīrieši darba laikā staigāja baltās linu drēbēs. Mēļi zilā, zaļā krāsa, tās tautas dziesmās netiek sevišķi slavētas. Salīdzinot ar balto un dzelteni, tās netiek tik bieži pieminētas.» Taču Jansons nobeidz ar vārdiem: «Simbolisma moments ir ļoti svarīgs pie karoga krāsu noteikšanas. Es gribētu teikt — z a l o z e m i, d z e l t e n o d r u v u, z i l o j ū r u varētu ņemt par pamatu.»

Vecmeistars J. Madernieks, pievienojoties J. Dombrovskai domām par krāsām, izsakās, ka karogā varētu izmantot arī ornamentu, tikai vajagot izšķirties, kādu ornamentu ņemt un kurā vietā to likt.

Sēdes nobeigumā toreizējais LKP CK sekretārs A. Pelše rezumē: «Karogā vajag būt trīs krāsām. Mums ir piecas krāsas, no kurām varam izvēlēties. Tiesa gan, ka ar sarkano krāsu būs grūti kombinēt dažas krāsas. Sirpis un āmurs būs dzeltenā krāsā, tā kā no tā viedokļa saule un zvaigznes [kuru ievietošanu proponēja J. A. Jansons — J.S.] var padarīt [karogu] stipri raibu. Mums jau ir divi plankumi — sirpis un āmurs, un zvaigzne — saule tāpat atkrīt.»

Nākamajā, 15. maija sēdē J. Madernieks saka, ka vājās redzes dēļ izveidojis tikai ornamentus, kas domāti tumši sarkanā krāsā un liekami sarkanā karoga augšējā stūrī, kamēr sirpis un āmurs novietojami vidū. Vājās redzes dēļ no tālākas līdzdalības viņš atsakās. Vēlāk karoga komisija principā vienojas, ka meti ar ornamentu visapkārt karogam izskatoties kā grāmatu vāki, tāpēc galu galā no ornamentikas nolemj atteikties.

* Vēsturnieks M. Vestermanis vēlāk tika pievērsis mūsu uzmanību latviešu karoga veidošanas mēģinājumiem Amerikas Savienotajās Valstīs 1918. gadā. «Amerikas Vēstnesis» 1918. g. 15. aprīlī ziņo par aprīlī Bostonā notikušo pretvācu manifestāciju, kurā latvieši — manifestācijas dalībnieki — izgājuši ielās ar karogu, kas bijis ieturēts korporācijas «*Lettonia*» vēlākajās krāsās — no augšas uz leju zils, zaļš, zelts (dzeltens). Šādu krāsu salikumu laikraksta redakcija izskaidro ar to, ka latvieši esot zemkopju tauta, un «.zemkopis redz šādas galvenās krāsas, proti: zilās debesis pār savu galvu, zaļo lauku sev priekšā un zelta graudus pie kājām kā sava darba augļus». «Amerikas Vēstnesis» 1918. gada 1. maija numurā ziņots, ka šīs krāsas Bostonas administratīvie orgāni jau esot oficiāli atzinuši par Latvijas nacionālajām krāsām. Taču pašu latviešu starpā šajā ziņā nav vienprātības — «Amerikas Vēstnesis» 1918. g. 15. jūlijā lasītāji ierosina starp zilo un zaļo joslu vēl likt arī baltu svītru, tad šīs krāsu salikums simbolizēšot arī Kurzemi un Vidzemi.

Kā redzam, J. Dombrovskis un J. A. Jansons 1947. gadā faktiski nonāk pie tā paša viedokļa kā Amerikas latvieši 1918. gadā. Jāpiebilst, ka lietuviešu nacionālais dzeltenī-zaļi-sarkanais karogs radās tieši tādā veidā un tajā pašā laikā lietuviešu emigrantu aprindās ASV. Nav izslēgts, ka iepriekš minētā krāsu izvēle iespējamajam Latvijas karogam Amerikā ir bijusi lietuviešu ietekmēta.

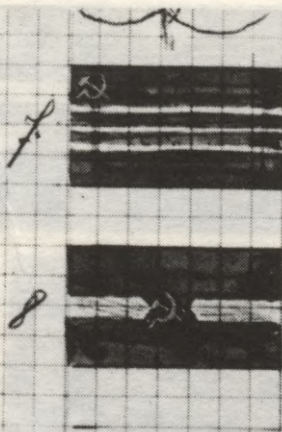
A. Upīts izsakās arī pret karogam cauri ejošo svītru: «Ja karogā lieto strīpas, vai tas nerunā pretim principam, ka tiek saglabāta sarkanā karoga pamata krāsa? Man liekas, ka šis variants ir atmetams. Es domāju, ka vajadzētu likt stūrī uz sarkanā fona nacionālās krāsas — dzeltenu, zilu un zaļu.» Arvīds Pelše piemetina — varbūt ievest zaļu un dzeltenu krāsu un arī nacionālo ornamentu. Pret ornamentu tomēr izsakās A. Upīts: «Ornamentu nevar savienot ar emblēmu, tas apēno emblēmu, viņa pazūd. Ja mēs liksim krāsas galā, tad ornamenti arī neder. Krāsas pēc manām domām jāliek no malas un jāsāk pie paša karoga kāta.» Šim Upīša viedoklim oponente Prezidiņa priekšsēdētāja vietnieks K. Gailis, kurš uzskata, ka «krāsas mazā gabaliņā atgādina vācu korporāciju nozīmes un tādēļ atmetamas». A. Pelše vēl piebilst: «Man personīgi nepatīk vertikāls krāsu sakārtojums — ja karogs plīvo, tad viņam jābūt paralēli zemei, griezumam jāiet horizontālā virzienā.»

Karoga komisija 1947. gadā izskatīja apmēram 80 dažādu karoga variantu. Starp metiem bija tādi, kuros jūtama stipra sarkanbaltsarkanā karoga ietekme, kaut arī karoga vidējā baltā josla bija ornamentēta. Viens no A. Apiņa ieteiktajiem karoga metiem ļoti atgādināja Anša Cīruļa 1916.—1917. gadā veidoto nacionālā karoga projektu. Tāpat daži A. Lapiņa meti veidoti sarkanbaltsarkanās krāsās ar vertikālām joslām.

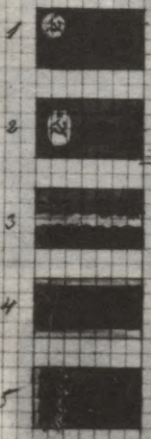
Taču karoga komisijā netika apspriesta iespēja pieņemt par republikas karogu sarkanbaltsarkano, papildinot to ar padomju simboliku, kas būtu formāli atbilst PSRS Augstākās Padomes Prezidiņa ieteikumiem. Pēckara gados bija izveidojušies oficiāla krasi negatīva attieksme pret šo karogu (laikabiedri atceras, ka jau pirms komisijas sēdēm J. Kalnbērziņš un A. Pelše LKP CK vadībā noraidījis šādu variantu, tomēr tādu pieļāvis profesors A. Kirhenšteins), un neviens no pieaicinātajiem konsultantiem toreiz nav iedrošinājies šādu priekšlikumu klaji izvirzīt. Tomēr, kā liecina mūsu apskatītie arhīva materiāli, karoga komisijas darbā izmantoti Latvijas Republikas oficiālie dokumenti par karogu un Kārļa Dzirkaļa «Latvijas karoga vēsture» (1936).

Beigu beigās vienojās par karoga metu, kurā būtu sarkana, dzeltena un zila horizontāla krāsu josla, taču ne šis, nedz arī kāds cits mets toreiz netika apstiprināts. Jāatzīst tomēr, ka iesniegtie meti šīsdienu skatījumā man šķiet samāksloti, veidoti pēc dekrētiem no augšas. Karogam jāveidojas organiski, tautas likteņstundās.

Vispār 1947. gadā no visu savienoto republiku karogiem apstiprināja tikai jauno Ukrainas PSR karogu (iespējams, Ņ. Hruščova ietekmē), jo Ukraina skaitījās ANO locekle. Tēvijas kara izraisītajam «ideoloģiskajam atkusnim» sekoja jauns staļiniskā dogmatiskā režīma recidīvs. Sākās cīņa pret dažāda veida nacionālismu, iniciatīvām kultūras laukā, bēdīgi slavenās «kampaņas». Jaunu karogu veidošana šķīta ideoloģiski aizdomīga un tika pārtraukta.

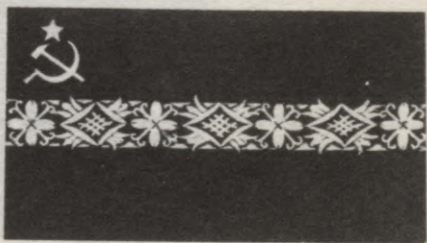
Kuvassa
 kuvattuja puole angsejä stari
 * Tuo peltes jib keltomus
 * viikun, korantat, kukaan
 ranssarajat, kukaan, Vidson
 Lohagoti
 Klu, rantsi virona nidi
 korantala, ka illoja, rantsi
 Ranta nidi kkonpansijans
 iipit un aapans.
 Si ransjant ho puresis

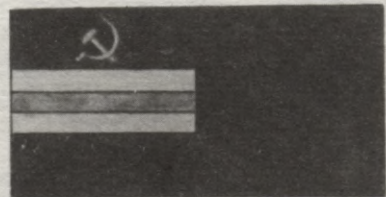
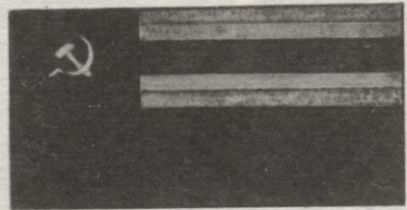
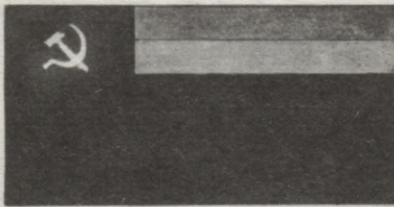
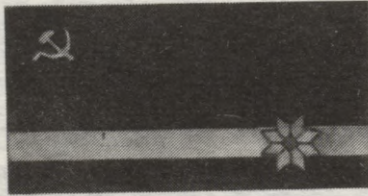
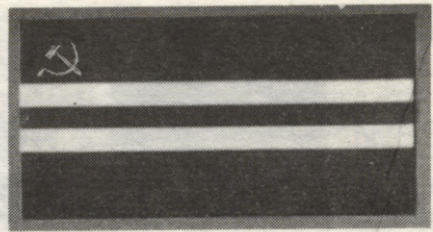
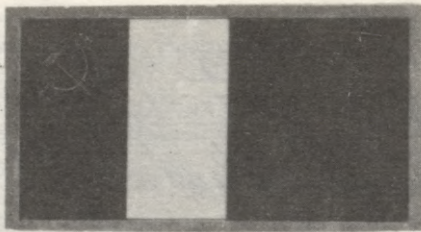

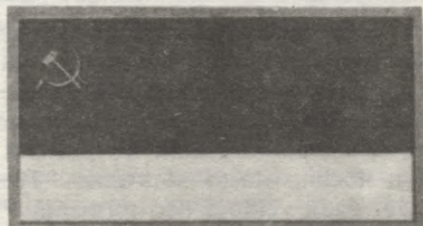
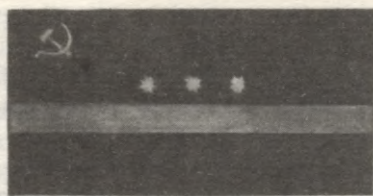
1. Klu, rantsi virona nidi
 korantala, ka illoja, rantsi
 Ranta nidi kkonpansijans
 iipit un aapans.
 2. Klu, rantsi virona nidi
 korantala, ka illoja, rantsi
 Ranta nidi kkonpansijans
 iipit un aapans.
 3. Klu, rantsi virona nidi
 korantala, ka illoja, rantsi
 Ranta nidi kkonpansijans
 iipit un aapans.
 4. Klu, rantsi virona nidi
 korantala, ka illoja, rantsi
 Ranta nidi kkonpansijans
 iipit un aapans.
 5. Klu, rantsi virona nidi
 korantala, ka illoja, rantsi
 Ranta nidi kkonpansijans
 iipit un aapans.

Kuvassa, kuvattuja puole
 angsejä stari
 * Tuo peltes jib keltomus
 * viikun, korantat, kukaan
 ranssarajat, kukaan, Vidson
 Lohagoti
 Klu, rantsi virona nidi
 korantala, ka illoja, rantsi
 Ranta nidi kkonpansijans
 iipit un aapans.
 Si ransjant ho puresis
 puole klu puresis
 kkonpansijans jib, stari
 jib, kkonpansijans, stari
 stari, jib kkonpansijans
 kkonpansijans, stari, stari
 stari.

Dažādas Latvijas PSR valsts karoga skices 1948.—1951. gada konkursos (zīmējumu meti glabājas Latvijas Valsts arhīvā Rīgā, f.290). Redzams, cik samāksloti veidojies Latvijas PSR valsts karogs. Artura Lapiņa variants, kas apstiprināts 1953. gadā un tika oficiāli lietots līdz 1990. gadam, tomēr atzīstams par vienu no veiksmīgākajiem risinājumiem.

2

Visās republikās to atsāka 1951.—1953. gadā, vispirms Gruzijā un Baltkrievijā, pēc tam arī pārējās savienotajās republikās. 1952. gadā tika veidoti jauni Latvijas PSR valsts karoga meti, kopskaitā 16, kuri iepriekšējā konkursā vēl nefigurēja. Par to apspriešanu zinām mazāk, taču ir noskaidrots, ka vislielāko atsaucību izpelnījies toreizējā Operas galvenā dekoratora A. Lapiņa darinātais mets ar zili-balto vilni karoga lejasdaļā. Visus metus 1952. gada septembrī izskatīja LKP CK birojs un pēc tam A. Lapiņa variantu akceptēja PSRS Augstākās Padomes Prezidijs (1953.g.8. janvāra vēstule Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam).

1953. gada 17. janvārī ar K. Ozoliņa un K. Gaiļa parakstītu Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētu tika noteikts jaunais republikas valsts karogs, kas nomainīja sarkano, 1940. gada septembrī pieņemto.

1953. gada 23. februāra Augstākās Padomes sesijā par papildinājumiem Latvijas PSR konstitūcijā referēja A. Pelše. Nocitējis Josifa Staļina PSKP 19. kongresā (1952.g.) teikto: «Buržuāziski demokrātisko brīvību karogs izmests pār bortu», A. Pelše jauno karogu raksturoja ar vārdiem: «Valsts karogs simbolizē republikas valstisko suverenitāti. Šo funkciju —

apliecināt suverenitāti — pilnīgi izpildīja arī mūsu vecais karogs, bet tam bija būtisks trūkums, tas pietiekami neuzsvēra Latvijas republikas īpatnības, tās specifiku. Jaunais Latvijas PSR Valsts karogs šo trūkumu novērš.»

Tādējādi sarkanzili viņotais Latvijas PSR valsts karogs tika galīgi apstiprināts desmit dienas pirms J. Staļina nāves, un to sāka lietot pēc 1953. gadā 1. maija. Visu savienoto republiku jauno karogu apstiprināšana beidzās 1954. gadā, un pirmoreiz vienkopus visi tie plandījās PSRS Vissavienības lauksaimniecības izstādes atklāšanā Maskavā 1954. gadā.

Kaut gan veidots vēl Staļina režīma laikā, jaunais karogs sāka funkcionēt tikai pēc Staļina nāves, un tolaik sabiedrības uztverē tas paradoksālā kārtā guva jaunu nozīmi: tas asociējās ar pirmo «atkusni», ar cerībām uz labāku nākotni, jo tieši tajos mēnešos tika sperti paši pirmie biklie soļi staļinisma pārvarēšanai iekšpolitikā un ārpolitikā, Ilja Ērenburgs rakstīja savu slaveno stāstu «Atkusnis». Tiesa, jaunos republikas karogus 1951.—1953. gadā veidoja pēc toreizējā PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāja pirmā vietnieka Lavrentija Berijas (kurš aprūpēja valsts drošību un nacionālās problēmas) ierosmes — par viņa «iniciatīvām» nacionālās politikas jomā varam gūt nelielu ieskatu intervijā ar Vili Krūmiņu, kas publicēta žurnālā «Karogs» 1988. gada 9. numurā. Taču mūsu rīcībā nav dokumentālu liecību, ka L. Berija vai J. Staļins būtu piedalījušies tieši Latvijas PSR Valsts karoga apstiprināšanā (J. Staļins to nekādā ziņā nebūtu varējis darīt veselības stāvokļa dēļ). Oficiālajos dokumentos figurē tikai Nikolaja Šverņika, Aleksandra Gorkina un Kārļa Ozoliņa uzvārdi.

Par mūsu karoga līdzību Igaunijas PSR valsts karogam jāsaka, ka te notikusi kurioza sagādīšanās — igauņi dažas nedēļas vēlāk nekā mūsējie aizveduši uz Maskavu apstiprināšanai sava karoga metu, kurš izrādījies gandrīz identisks ar Latvijas PSR karoga metu. Tā kā PSRS Augstākās Padomes Prezidijs jau bija akceptējis Latvijas karogu, tad Igaunijas karogs ticis nedaudz pārveidots, un to apstiprinājis Igaunijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs trīs nedēļas vēlāk — 1953. gada 6. februārī. A. Lapiņš draugu pulkā mēdzis apgalvot, ka viņš esot divu republiku karogu autors, jo Igaunijas PSR valdības pārstāvji esot šo ideju iepriekš noskatījuši pie J. Kalnbērziņa. Neņemam gan droši apstiprināt, ka tas tā. Katrā ziņā par Igaunijas PSR valsts karoga autoru tiek uzskatīts igauņu mākslinieks grāmatu ilustrators Pauls Luhteins.

Tādējādi Latvijas PSR valsts karogam šogad (1988.g. — J.S.) aprit 35 gadus ilga lietošanas tradīcija, un Staļina represiju laikā tas nav figurējis.

Daudzajās vēstulēs, ko saņēmusi darba grupa, par šo karogu izteiktas kritiskas piezīmes: tas esot savā laikā mākslīgi radīts, pieņemts ar dekrētu, bez apspriešanās ar tautu, neesot īsts, esot svešs, neesot ieaudzis tautas dvēselē. Citi raksta, ka šis karogs asociējoties ar stagnācijas laikiem, ar nekontrolētu rūpnieciskās ražošanas palielināšanu un katastrofālu ekoloģisko stāvokli Latvijā, tāpēc zili baltais vilnis karogā būtu šodien jāiekrāso melns.

«Dzīvojot zem šī karoga,» izsakās kāda rakstītāju grupa, «republika ir nolaista, kā tautā saka, līdz kliņķim.» Vēl citi atzīst, ka, «tikai svešinieka acīm raugoties, Latvijas karogā var ietvert jūru — tā simbolizē Latvijas ģeogrāfisko izdevīgumu un neaizsalstošās ostas, neko citu». Turklāt karogs esot veidots cariskās Krievijas karoga krāsās. Pēc Latvijas PSR Mākslinieku savienības vides mākslas sekcijas paplašinātā biroja atzinuma, «karogā izmantots mūsu mentalitātei visneraksturīgākais krāsu salikums — zils ar sarkanu. Latviešu etnogrāfijā, tautas ornamentikā šāds krāsu pāris gandrīz netiek lietots. Grafiskajā risinājumā ansamblī — karogs un ģerbonis — pieļautas stilistiskas kļūmes: vilniši ģerbonī asu lauzumu, karogā līgani.» (V. Vilks, J. Pipurs, A. Stankevičs, A. Baumanes, B. Aide u.c.)

Arī Latvijas PSR Arhitektu savienības Prezidija iesniegumā (G. Asaris, M. Ģelzis, E. Vecumnieks) atzīts, ka «sarkanbaltsarkano krāsu lietojumā nebūtu pareizi samierināties ar jautājuma daļēju risinājumu. Sarkanbaltsarkanais karogs savas vēsturiskās attīstības gaitā ir sasniedzis un izteiksmības ziņā pilnīgi atbilst valsts karoga statusam, tāpēc tagad ir pamats šo statusu nostiprināt. Lai senais karogs pilnīgāk raksturotu valsts sociālistisko ievirzi, tajā varētu tikt iekļauta piecstūrainā zvaigznite (viena vai kombinācijā ar trīszvaigžņu simbolu). Zinot karoga nenovērtējamo iedvesmojošo un saliedējošo lomu, jāatzīst, ka pašreizējie Padomju Savienības republiku karogi ir veidoti ar standartizētu pieeju, brīžam pat vāji atšķirami (Lietuva — Moldāvija — Baltkrievija, Igaunija — Latvija, Armēnija — Azerbaidžāna u.c.) un tieši tāpēc ir ar zemu psiholoģiskās iedarbības un dekoratīvi mākslinieciskās izteiksmības līmeni.»

Taču ir ne mazums vēstulju, kur raksta, piemēram, ka «Latvijas PSR karogs pa šo laiku jau stipri iemilēts, ka tas ir simpātisks, vienkāršs un tāpat kā ģerbonis izpildīts nevainojamā dizaina līmenī», ka «man personīgi nekas nav pretī arī pret pašreizējo Latvijas PSR karogu ar ļoti spilgti izteiktu simboliku — kā padomju republikai pie jūras».

Vēl dažas ģimenes aizkustinoši pauž savas simpātijas šim karogam. Šāds viedoklis ir arī daudzās cittaūtbū iedzīvotāju vēstulēs. Savukārt ļoti liels rakstītāju skaits kategoriski iebilst pret sarkanbaltsarkanā karoga pacelšanu oficiālā valsts karoga līmenī, kamēr nav atrisinātas republikas suverenitātes problēmas, būtiski palielinātas tās tiesības. Šādu viedokli citu starpā izsaka arī «Helsinku-86» vadītājs J. Vidiņš.

Vēl divi citāti: «Jāatzīst, ka viņš [tagadējais republikas karogs — J. S.] ir viens no glītākajiem savienoto republiku valsts karogiem, bet, kad visus tos redzu kopā, rodas šaubas par republiku individualitāti, jo (lai man piedod šī karoga man nezināmais autors) viņš izskatās it kā būtu izgatavots pēc viena šablona «Pomosukazflagšvejmontažpromā».»

«Mans viedoklis šajā jautājumā ir viennozīmīgs, šim karogam ir jāpļīvo kopējā ierindā ar citu republiku karogiem, lai vismaz daļēji iekrāšnotu to pelēcīgumu. Skatoties uz visu republiku karogu kopskatu, mani pārņem tāda sajūta, ka viņus visus izdomājis viens cilvēks un visus reizē.»

Visi šie argumenti izraisa pārdomas un liecina, ka ar laiku — pēc gadiem pieciem — droši vien būs jāatgriežas pie jautājuma par Latvijas PSR valsts karogu.* Taču pašreizējā reālajā situācijā rakstītāju vairākums un Augstākās Padomes Prezidija darba grupa uzskata, ka sarkanbaltsarkanais karogs vēl nebūtu pasludināms par oficiālu Latvijas PSR valsts karogu. Tāpat nepieņemama šķiet tā papildināšana ar sirpi un āmuru, jo šis karogs jau ir folklorizējies, iegājis tautā savā tradicionālajā formā.

Laiks rādīs, vai sarkanbaltsarkanais karogs reāli ieies visu Padomju Latvijas pilsoņu apziņā kā kopējs pārbūves un atjaunotnes simbols. Šim nolūkam jāveic arī pārdomāts karoga vēstures un filozofijas izskaidrojums citu tautību pilsoņiem, vairoties no vienpusīgu, tendenciozu rakstu produkcēšanas, kas, starp citu, aizskar latviešu nācijas cieņu.

Iekams tas vēl nav noticis, esam ieteikuši Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam oficiāli atzīt vēsturiski izveidojušos un noteiktos krāsoņos un noteiktās proporcijās ieturēto sarkanbaltsarkano krāsu salikumu par Latvijas vēsturisko (vai latviešu nacionālo) simbolu un uzskatīt par iespējamu to netraucēti lietot par tautas karogu visdažādākajos gadījumos, vienlaikus nodrošinot iestāžu un iedzīvotāju cieņas pilnu attieksmi gan pret Latvijas PSR valsts karogu, gan pret tautas karogu.

TAUTAS SIMBOLIKAS LIETĀ LIELO TAUTAS APTAUJU NOSLĒDZOT

*Raksts laikrakstā «Padomju Jaunatne» 1988. gada 28., 30. septembrī un
13. oktobrī*

I

Vēl pirms pusgada nemūžam nebūtu ticējies, ja kāds apgalvotu, ka man, ķīmiķim, visa šī vasara būs jāveltī sarkanbaltsarkanā karoga un citu nacionālo simbolu skaidrošanai. Jūnija vidū saņēmu pirmās ziņas no Igaunijas par veco nacionālo karogu, dzirdēju arī, ka Vides aizsardzības klubs ķēries pie latviešu nacionālās simbolikas rehabilitācijas. Drīz vien sekoja saērcinātas pretbalsis visai augstos toņos un pat visai augstos forumos (Latvijas KP CK jūnija plēnumā), kur diemžēl dominēja vienpusīga pieeja un tika igno-

* Straujais notikumu ritējums apsteidza mūsu prognozi: sarkanbaltsarkano karogu oficiāli atzina par valsts karogu jau pēc pusotra gada, kamēr sarkanžili viņoto karogu diemžēl par savu simbolu pārņēma Interfronte (sk. 198.—199. lpp.). Tagad tas tiek lietots Latvijas valstiskumam naidīgos pasākumos.

rēti svarīgi fakti par mūsu tautas vēsturi. Jāatzīstas, tieši šāda nostāja mani aizvainoja un, ievērojot daudzu cilvēku lūgumu, mēģināju izklāstīt man zināmos faktus par sarkanbaltsarkanā karoga izcelsmi, vēsturi, par Ausekļa, Raiņa un citu mūsu kultūras dižgaru attieksmi pret šo karogu. Bija arī citi dedzīgi rakstītāji. Un viss tas nāca pašā laikā, jo jūlija sākumā studentu svētki «*Gaudeamus-X*» Viļņā, krāšņais folkloras festivāls «*Baltica-88*» Rīgā, lielais mītiņš Mežaparkā 16. jūlijā parādīja tautas vairākuma attieksmi pret šo simbolu, un spontānā kustība par karoga atdzimšanu vairs nebija apstādināma. 11. jūlijā Augstākās Padomes Prezidijs izveidoja darba grupu republikas konstitūcijas un citu likumdošanas aktu pilnveidošanai sabiedrības demokratizācijas jautājumos, kuras sastāvā man kopā ar etnogrāfu Saulvedi Cimermani uzdeva veikt simbolikas problēmu izpēti.

Joprojām dzīvs bija viedoklis, ka sarkanbaltsarkano karogu aizstāvēt galvenokārt nacionālistiskie ekstrēmisti un jaunatne, kas nepārziņot vēsturi. Tāpēc gribējās, kaut vai nepilnīgi, noskaidrot sabiedrisko domu; tūdaļ pēc darba grupas pirmās sēdes ar «Padomju Jaunatnes» starpniecību (3. augusta numurā) lūdzu izteikties par vai pret vienu no četrām alternatīvām sarkanbaltsarkanās simbolikas atzīšanā, kā arī izsacīties par citiem latviešu tradicionālajiem simboliem (auseklīti u.tml.), par novadu un pilsētu simbolikas atjaunošanu.

Folkloras festivāla «*Baltica*» gājiens pa Rīgas ielām 1988. gada jūlijā. Te pirmoreiz puslīdz oficiāli pēckara gados demonstranti nesuši sarkanbaltsarkano karogu. Dienu pirms Folkloras festivāla pirmoreiz tika atļauts (ar īpašu LKP CK biroja lēmumu) publicēt presē objektīvu rakstu par sarkanbaltsarkano karogu, pēc tam sākās publiska diskusija par šo tēmu.

Atsaucība bija gluži necerēta. Visu augustu nāca un nāca vēstules, parakstu listes gan no cilvēkiem, ģimenēm, gan no darba kolektīviem. To skaits augtin auga. Lielumlielu vēstuļu daļu saņēmu ar «Padomju Jaunatnes» starpniecību, taču ne mazums nāca arī caur Latvijas radio un televīziju, bet citi rakstītāji (īpaši tie, kas vērsās pret sarkanbaltsarkano simboliku) iesniegumus adresēja tieši LKP CK vai Augstākās Padomes Prezīdijam. Esam caurskatījuši visus iesniegumus, kuri nonākuši darba grupas rīcībā.

Pirms stājos pie viedokļu izklāsta, uzskatu par savu pienākumu pateikt vissirsnīgāko paldies «Padomju Jaunatnes» kolektīvam (īpaši Ārim Jansonam) un tāpat tiem Zinātņu akadēmijas Organiskās sintēzes institūta un Rīgas Medicīnas institūta darbiniekiem, kuri kopā ar maniem ģimenes locekļiem trīs nedēļas visu savu brīvo laiku veltīja nepārskatāmās vēstuļu plūsmas izskatīšanai un izvērtēšanai; nezinātājam būs grūti pat stādīties priekšā visu darba apjomu. Bet vēl lielāka pateicība, saprotams, pienākas neskaitāmajiem rakstītājiem, kas savu viedokli pauduši vai nu ar parakstu, vai pāris rindiņām, vai arī garu garās vēstulēs, kurās runājuši par savu mūžu un par savu tautu, par attieksmi pret laikmetu un Latvijas vēsturi, pavēstījuši daudzus vēl nezināmus faktus. Viss šis vēstuļu kopums ar viedokļu un stilu daudzveidību manā uztverē ir bezgala nozīmīgs kultūrvēsturisks dokuments, varbūt pat piemineklis, pie kura, manuprāt, nākotnē vēl un vēl būs jāatgriežas tiem vēsturniekiem, kuri rakstīs par trešo atmodas laikmetu Latvijā. . .

Saņemta 11 351 vēstule un iesniegums, kur parakstījušies 123 473 cilvēki, par nederīgām atzītas 174 vēstules. Analizēsīm 11 177 vēstules ar 123 066 parakstiem (te iekļaujas arī Vides aizsardzības kluba savāktie 35 000 parakstu un 1132 «*Gaudeamus-X*» dalībnieku paraksti). Viedokļi sadalās šādi:

- a) atzīt sarkanbaltsarkano krāsu sakopojumu par nacionālo simboliku — 10 324 paraksti (8,4%);
- b) atzīt sarkanbaltsarkano karogu par nacionālo karogu — 93 657 paraksti (76,1%);
- c) atzīt sarkanbaltsarkano karogu par oficiālu Latvijas PSR valsts karogu — 29 796 paraksti (24,2%);
- d) noraidīt sarkanbaltsarkano simboliku vispār — 127 paraksti (0,1%).

Tātad lielumlielais vairākums (99,9% parakstītāju un 99,1% vēstuļu) izteikušies par sarkanbaltsarkanās simbolikas atzīšanu, visvairāk nacionālā karoga veidā, kaut arī daži no tiem, kas atbalsta viedokli *a*, noraida iespēju lietot šo simboliku karogā. Daudzi skatītāji balsojuši par divām alternatīvām reizē (vai nu par *a* un *b*, vai arī par *b* un *c*), tāpēc lai nerada izbrīnu tas, ka viedokļu kopsumma pārsniedz 100%.

Savu viedokli pauduši ļoti daudzi zemkopji, strādnieki (īpaši gribu uzsvērt — arī strādnieki, jo šur tur izskan apgalvojumi, ka strādnieki sarkan-

Karogs

Pūst, lauze, pūst, zveni, saule,
plaušu gaismu lāj!
Karogs sarun-balti-sarkanā vijos
otrasijās sūrij,
Sūrij pa laukiem, sūrij pa kļajiem,
sauc ar vīnu dzirdomāx,
Lai iz mājām, lai iz nomiem, lai iz
kapiem ar vā nāx,
Pildas bārgiem tēlēm ielās, pildās
bātām zinām gaisā,
Un ist mirvāis un dzīvāis, kas sauc
celes augstāx, plūvošāx, un pūst saulē
Lai udz tēri, kas šo ženi dā un pūstāx
pēc mums.
Sūrij pa priekšē pūstēm nāxā, būs patx,
kāms olāri mēs,
Līdz ar saulē, saules mēģis sauc saulē
dzīvot būs!
Ed. Virza.

• Nīds tagad atmaslāo
un dzīvo,
Ja slavas pūstē mēs
būtoju gaus,
Bū Lotriju, šo senāx plūvo
Nu atkal karogs vīstāis
Ed. Virza.

Viena no daudzajām vēstulēm lielajā «Karogu aptaujā», kuras pielikumā pārrakstīts toreiz vēl aizliegtais Edvarta Virzas dzejolis «Karogs».

baltsarkano karogu noraidot vai esot pret to inertī), kalpotāji, visdažādāko nozaru inteligenti, daudzi pensionāri, daudzi jaunieši, partijas biedri un bezpartejiskie. Lai šī sociālā klasifikācija neskanētu pārāk birokrātiski, minēšu tikai dažas konkrētas profesijas, kā tās uzrāda paši rakstītāji: betonētājs, namdaris, šoferis, zvejnieks, kuģa mehāniķis, kuģa koks, mērnīeks, atslēdznieks, grāmatvede, pārdevēja, friziere, jurists, kurinātājs, maiznieks, skursteņslauķis, pavāre, banku un krājkasu darbinieks, burtliči utt. Par sarkanbaltsarkano karogu izteikušies Latvijas neredzīgo biedrības ļaudis un vājdzirdīga meitene, 102 gadus veca sieviete (A. Medļevska Rīgā) un 98 gadus veca māmuļa Salaspilī (parakstījusies ar +++), izteicies luterāņu mācītājs un katoļu priesteris, izteikušies (loti, ļoti daudzi!) latviešu puīši, kas dienē Padomju Armijā gan Baltijas kara apgabalā, gan Krievijas Federācijā, Ukrainā, Kazahijā, arī VDR un Afganistānā (līdz ar latviešiem vēstules dažkārt parakstījuši arī viņu pulka biedri — igauņi, krievi, moldāvi, gruziņi). Mūs sasnēgusi vēstule, ko parakstījuši — ar pilniem uzvārdiem, vārdiem un tēva vārdiem — 39 pilsoņi (ne tikai latvieši vien!) un kurā sacīts: «Ļoti gribas dot arī savas balsis. Varbūt tās netiks ņemtas vērā, jo dotajā momentā atrodamies ieslodzījumā. Vai tad tāpēc mēs nevarētu dzīvot līdzī savai tautai un balsot par republikas simbolu?» Šīs balsis pieskaitūtas tām, kas aicina sarkanbaltsarkano atzīt par valsts karogu. Raksta latvieši no Maskavas, Igaunijas, Lietuvas. Jau pēc aptaujas datu apkopošanas,

9. septembrī, saņēmām 243 ārzemēs mītošu tautiešu parakstus; diemžēl oficiālajā atskaitē tos vairs nevarējām ietvert, taču pateicamies par solidaritātes un sadarbības gribas apliecinājumu.

Pat nezinu, kurus no sabiedrībā plaši pazīstamiem cilvēkiem lai pie-
minu? Te ir gandrīz visi latviešu aktieri — L. Freimane un V. Līne, M. Šneidere un H. Liepiņš, P. Lūcis un J. Strenga, Vazdiku ģimene, P. Pētersons un K. Auškāps, M. Martinsons un Dz. Ritenberga, Drāmas (Nacionālā), Dailes, Valmieras, Leļļu teātra darbinieku parakstu listes, Tautas mākslinieks H. Mednis, komponisti A. Žilinskis, V. Kaminskis, I. Kalniņš, rakstnieki V. Ļūdēns, V. Lāms, M. Zālite, L. Ķuzāne, J. Plotnieks, A. Melnalksnis, A. Pelēcis, P. Zirņītis, A. Bels, A. Krūklis, A. Goba, Ē. Kūlis, J. Peters, mākslinieki Z. Zuze, F. un R. Heimrāti, L. Purmale, M. Polis, R. Bēms, J. Pigoznis, J. Petraškevičs un E. Oše, R. Skrubis, J. un Z. Tiščenko, arhitekti E. Vecumnieks, E. Šēnbergs, M. Ģelzis, G. Asaris, J. Lejnieks, fotovēsturnieks P. Korsaks, plaši pazīstamie ārsti E. Ezerietis, I. Lazovskis, O. Aleksis, R. Ceplīte, J. Ņemiro, A. Mígals, V. Sosārs, J. Lediņš, J. Zālītis, K. Auškāps, J. Strods, no zinātniekiem R. Kārklīšs un E. Grēns, L. Osipovs un J. Freimanis, E. Grinovskis un M. Bušs, R. Treijs un V. Langenfelds, J. Štrauhmanis un V. Upītis, B. Rolovs un J. Ērenpreiss, S. Kļaviņa un A. Milts, sportisti, skolotāji. Lūdzu neapvainoties tos, kurus šai sarakstā neesmu ietvēris, centos vairīties no rangu tabulas un varu apgalvot, ka no parakstītāju vidus varētu izveidot vēl jo daudzus tikpat pazīstamu cilvēku sarakstus. Pat R. Paula uzvārdu atradu ar grūtībām kā 201. parakstu Latvijas radio kolektīva 272 darbinieku parakstu listē, starp G. Freidenfeldu un G. Jākobsonu.

Jo šoreiz svarīgāk ir tas, ka nesalīdzināmi vairāk vēstuļu nācis no «vienkāršajiem cilvēkiem», nevingrinātu roku sarakstītas, tādas, kuru autors rakstījis avīzei pirmo un varbūt vienīgo reizi mūžā, dziļa patriotisma un tautas gudrības apzīmogotas, kuras lasot brīžam kamols spiežas kaklā.

Vēstuļu sūtītāju vidū ir ne mazāk par 400 lielākiem vai mazākiem darba kolektīviem. Raksta no kolhoziem — «Mārupes», «Ādažiem», «Silaines», «Dzintara», «Selgas», «Vienības», «Druvas» (451 paraksts), «Lāčplēša», «Komunisma ceļa», «Uzvaras», padomju saimniecības «Viļķene», no vairākām VEF, «Radiotehnikas», «Laumas» nodaļām, raksta «Sarkanā metalurga» remonta un mehāniskais cehs, «Alfas» mikroaparātu zinātniski pētnieciskais institūts (gandrīz puse parakstījušos ir krievi), Valmieras ugunsdzēsības iekārtu rūpnīca (269), Mikrobioloģijas institūta eksperimentālā rūpnīca. Raksta Cēsu rajona skolotāju augusta apspriežu 113 dalībnieki ar PSRS Tautas skolotāju E. Kidi priekšgalā, raksta LVU Cietvielu fizikas institūts ar direktoru A. Siliņu priekšgalā, tāpat Rēzeknes Lietišķās mākslas vidusskola, Latvijas Filharmonija, Zinātniskās restaurācijas pārvalde, Antīko automobiļu klubs (98 paraksti ar visiem automašīnu numuriem), Siguldas kamaniņu un bobsleja mācību centrs, izdevniecība «Zvaigzne», Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka un Radioastro-

prof. J. Štradiņam

Jodi Jūli atceros, kā Raiņa man
parādījis savu no Šveices atvesto mazo
sarkanbaltstarkano karodziņu. Atceros arī to
Raiņa tad sacīja: šis gan laikam ir pirmās
neatkarīgās Latvijas karogs! Kas viņam to
lija pagatavojis, vai tāviņājis, to man
nepatika.

Par 1917. g., rakstot Dugu Kraunklītis, Raiņa
min šo karodziņu. Citāte "no Dugas:

"Senā vents apbrūņoja ar sarkanbaltstarkano
karodziņu - mēdes mutautiņu!"

Raiņa rakstot Dugas vārds: Kraunklītis" sacerēts tēnā
gadā - kas bija viens no launākām gadu mēnā
mā naktāt - arī tādus dzīvē. Pēc uplinoņojuma
uzvarētājs ienaidnieks mūs nospēda mū nebija
neviņ nekādes cerības. Ko visi garis šimds
gadi nebija pānākusi pret mani, to pa-
nāca šis žuks - es nosis mājā.

1988 g. 24. VIII

Olga Klīgere

Olgas Klīgeres (Raiņa «Mēnessmeitiņas») vēstule par karogu.

fizikas observatorija, Neorganiskās ķīmijas un Fizikāli enerģētiskais insti-
tūts, psihohigiēnas klubs «Panacea» un Republikāniskā bērnu klīniskā
slimnīca, Latvijas PSR Valsts plāna komitejas komjaunatnes pirmorganizā-
cija, Ogres eksperimentālais uzņēmums «Meristēmu kultūras», Jēkabpils
rajona mežrūpniecības saimniecības, bērnu dārzi, pensionāti, pārvietojamās
mehānizētās kolonnas, starpkolhozu celtniecības uzņēmumi, veikali, muzeji,

ansambļi, ražošanas iecirkņi. Un atkal man ir jāapstājas, tomēr atzīmēšu, ka tikai divi kolektīvi (rūpnīcas «Apgaismes tehnika» un kādas karaspēka daļas kolektīvs) vērsās pret nacionālo simboliku. Atbalstu sarkanbaltsarkanajam karogam ar daudziem desmitiem un simtiem parakstu sniedz pilsētīņas un ciemi — Pļaviņas, Durbe, Nereta, kā arī Virešu, Vaiņodes, Amatas, Šķilbēnu, Rudbāržu, Burtnieku ciems u.c. Parakstījušās neskaitāmas ģimenes, pat dzimtas (Teodora Zeiferta dzimta), Baumaņu Kārļa mazmazdēls un Jāņa Čakstes mazmeita, latviešu strēlnieku bērni un mazbērni, kāzu viesi, piemēram, Kalpiņu ģimenē. Raksta Olga Kligere — Raiņa leģendārā «Mēnessmeitiņa»; pazīstamā sociāldemokrātu vadītāja Staļina nometnē bojā gājušā A. Veckalna meita raksta: «Es lūdzu savā, sava tēva, kā arī visu to latviešu vārdā, kas neatgriezās, atdot mūsu tautai sarkanbaltsarkano karogu. Latvju tauta ir tik daudz cietusi, tik daudz zaudējusi. Vai tiešām neesam pelnījuši šo mazo gandarījumu?» Ar šiem vārdiem sasauca Zigmunda Skujiņa rakstītais: «Latviešu tautai tādā mērā nodarīts pāri, ka nerēķināšanās ar latviešu absolūtā vairākuma uzskatiem šajā jautājumā būtu vienkārši neprātība, ko neviena n o p i e t n a valdība nevar atļauties.»

Vēstules saņemtas no visiem Latvijas novadiem. Pa republikāniskās pakļautības pilsētām vēstuļu skaits sadalās šādi: 1) Rīga — 5266, 2) Liepāja — 610, 3) Jūrmala — 301, 4) Jelgava — 248, 5) Ventspils — 165, 6) Daugavpils — 43, 7) Rēzekne — 41. Pa rajoniem: 1) Rīgas rajons — 738, 2) Valmieras — 349, 3) Cēsu — 343, 4) Ogres — 311, 5) Liepājas — 198, 6) Bauskas — 180, 7) Tukuma — 168, 8) Talsu — 167, 9) Limbažu — 151, 10) Jēkabpils — 140, 11) Kuldīgas — 133, 12) Madonas — 133, 13) Dobeles — 126, 14) Saldus — 95, 15) Stučkas — 92, 16) Valkas — 79, 17) Jelgavas — 74, 18) Ventspils — 59, 19) Gulbenes — 57, 20) Preiļu — 55, 21) Alūksnes — 46, 22) Rēzeknes — 46, 23) Daugavpils — 35, 24) Balvu — 32, 25) Ludzas — 22, 26) Krāslavas rajons — 10.

Šie skaitļi liecina par relatīvi lielu aktivitāti Rīgā un tās apkaimē, tāpat Liepājā un Vidzemes centrālajā daļā, bet par stipri mazāku interesi Latvijas austrumdaļā. Jāpiebilst, ka samērā līdzīga statistika vērojama arī Latvijas Tautas frontes atbalsta punkta veidošanā: daudzas parakstu kopas par karogu savākušas tieši šīs grupas un Kultūras fonda aktivisti.

Savu viedokli izteikuši galvenokārt latvieši, taču daudzās vēstulēs ir piebilde, ka raksta internacionāla ģimene (piemēram, Pantjuhovi Rīgā) un viedoklis ģimenē ir vienots. Samērā maz vēstuļu esam saņēmuši krievu valodā, kaut arī jāpiebilst: darba kolektīvu vidū līdz ar latviešiem parakstījušies ne mazums krievu, ukraiņu u.c. tautību cilvēku. Apmēram 100 vēstules rakstījuši Latvijas krievi, poļi, lietuvieši, ebreji, ukraiņi, un arī tās lielākoties pauž atbalstu sarkanbaltsarkanajam karogam, kaut arī tiek ieteikts to nelietot par latviešu nacionālo simbolu vien, bet apvienot zem tā visas Latvijā dzīvojošās tautības. «Tikai visas Latvijas karogs varēs apvienot Latvijas teritorijā dzīvojošās tautas,» raksta ārsts D. Krēmers, «domāju, ka lielākā

daļa krievu valodā runājošo atbalstīs Latvijas nacionālo krāsu atjaunošanu, ja jutīs arī savu, bieži vien tīri pragmatisko, interešu ievērošanu.» S. Naļivaiko no Audriņiem raksta: «Man varbūt arī nevajadzētu jaukties latviešu nacionālajos jautājumos, jo pašē ir rakstīts, ka es pēc tautības esmu krievs. Par cik latviešu nācijas karogs tiks apstiprināts ar Augstākās Padomes dekrētu, iesaku tā statusā ievest sekojošus punktus: 1) latvieši šo karogu kā savas nācijas simbolu var lietot pēc saviem ieskatiem (tas attiecas arī uz latviešiem, kas dzīvo citos PSRS rajonos), 2) latviešu nācijas karoga noiecināšana pielīdzināma nācijas jūtu aizskaršanai, un katrs cittautietis, kas to dara, jāsauc pie atbildības pēc attiecīgā likuma panta, 3) pārējo nāciju Latvijas PSR iedzīvotājiem (krieviem, baltkrieviem, ukraiņiem, lietuviešiem, vāciešiem, poļiem, ebrejiem, čigāniem u.c.) atļaut veidot katram savas nācijas karogu uz vispārējiem nacionālā simbola principiem. Kamēr tas nav izdarīts, šīs nācijas var izmantot to pašu internacionālo valsts karogu (mani tas pilnīgi apmierina).»

Tālāk b. Naļivaiko izsakās, ka sarkanbaltsarkano simboliku var lietot arī «tie cittautieši, kuriem vienmēr ir rūpējies latviešu tautas liktenis, kuri kopā ar viņiem ir izdzēruši ne vienu vien rūgtu biķeri, kuri vienmēr ir godājuši latviešu valodu, tradīcijas, vēsturi, kultūru».

Pazīstamais sociologs T. Vilciņš izvērtējis aptaujas reprezentativitāti, t.i., cik lielā mērā saņemtās vēstules un tām pievienotie paraksti pārstāv sabiedrisko domu. Balstoties uz vispārējo cilvēku tipoloģizācijas shēmu no sociālās aktivitātes viedokļa (V. Gerčikovs, 1977), izdarīti secinājumi: 1) izlases kopums spēj pietiekami augstā līmenī ($m = \pm 1\%$; $P < 0,95$) atspoguļot 1., 2. un 3. sociālās aktivitātes grupu uzskatus; 2) pastāv cieša korelācija starp vēstuļu skaitu un latviešu tautības iedzīvotāju skaitu uz 1988. gada 1. janvāri (republikas pakļautības pilsētās kolerācijas koeficients ρ ir 0,93, rajonos 0,92), kas liecina, ka atsaucību nav kaut cik būtiski ietekmējuši vietēji apstākļi un tāpēc var runāt par nācijas vienotu attieksmi šīs atsaucības līmenī.

Protams, nevar apgalvot, ka aptaujas rezultāti ļauj viennozīmīgi spriest par to, ko domā jebkurš cilvēks. Ne mazums būs vienaldzīgo. Tāpat nez vai sarkanbaltsarkanās simbolikas pretinieku latviešu vidū būs tikai 0,1 vai 0,9%. Drīzāk jau tādu varētu būt ap 5—10%, kā to atzinuši aptaujātāji, piemēram, Pļaviņās un Suntažos; pārējie acimredzot nav gribējuši savu viedokli atklāti izteikt un aktīvi aizstāvēt. Vēlos tikai atkārtoti uzsvērt, ka darba grupa ievērojusi ne tikai «Padomju Jaunatnē» iesūtītās vēstules pret sarkanbaltsarkano simboliku (tādu bija 65), bet arī augstākajām instancēm tieši adresētos iesniegumus (kopskaitā 105 ar 127 parakstiem).

Patiesām, pret sarkanbaltsarkano karogu vēstuļu bija negaidīti maz. To starpā bija Latvijas bijušo fašistisko koncentrācijas nometnēs ieslodzīto apvienības priekšsēdētājs A. Griķītis, vairāki partijas veterāni un Lielā Tēvijas kara cīnītāji, LKP Limbažu rajona komitejas partijas komisijas priekšsēdētājs Z. Mūrnieks, kurš oponenti un argumentēti. Jā-

piezīmē gan, ka citi partijas un kara dalībnieki (arī bijusī Rīgas centrālcieta un Salaspils nometnes politieslodzītā H. Vinkmane, Lielā Tēvijas kara invalīds, kara veterānu biedrības priekšsēdētāja vietnieks J. Vucēns) pauduši pretēju viedokli, t.i., iestājušies par karogu. Sarkanbaltsarkanās simbolikas pretinieku galvenie argumenti ir šādi: šo karogu Latvijas boļševiki nekad nav atzinuši par savu, tas bijis oficiāls buržuāziskās Latvijas valstiskuma simbols un šo krāsu aizsegā nacionālisti izdarījuši smagus noziegumus hitleriskās okupācijas laikā un pirmajos pēckara gados. Turklāt izteiktas bažas par to, ka sarkanbaltsarkanais karogs šodien varētu kļūt par nacionālekstrēmistu konsolidācijas simbolu un varētu izraisīt starpnacionālas problēmas.

Domāju, ka arī šajā viedoklī jāieklausās, tīri cilvēciski jāsaprot un jāciena godīgo veterānu mūža drāma («ja jums kaut cik ir cieņa pret sarkanajiem strēlniekiem un Lielā Tēvijas kara dalībniekiem, tad, lūdzu, atļaujiet mums nesarūgtinātiem godīgi nomirt zem Padomju Latvijas karoga,» raksta Lielā Tēvijas kara dalībnieks, bijušais Salaspils koncentrācijas nometnes ieslodzītais Bruģis no Mazzalves); tomēr arī viņiem būtu jāieklausās mūsdienu sabiedrības balsī. Jo šodien vairākums domā citādi, proti, ka sarkanbaltsarkanais karogs bijis vispār nacionāls latviešu tautas un nevis tikai latviešu buržuāzijas simbols, ka noziegumos vainojams ne karogs, bet cilvēki, kuri darījuši kauna darbus.

Daudzi rakstītāji bilst, ka prettautiskus, pretpadomju un pretsociālistiskus darbus (ne tikai pret latviešu tautu vien!) 30.—50. gados nesalīdzināmi plašākā mērogā sarkanā revolucionārā PSRS karoga aizsegā veikuši tie cilvēki, kas masveidā iznīcināja daudzu padomju tautu pārstāvjus. Šo cilvēku, pat visas partijas vadītāju (J. Staļina) noziedzīgās un tagad nosodītās rīcības dēļ taču neatsakāmies no sarkanā karoga kā PSRS valsts simbola.

Nevienā no daudzajām vēstulēm sarkanbaltsarkanais karogs nav prestatīts sarkanajam revolūcijas un PSRS valsts karogiem. Attieksme pret tagadējo republikas karogu gan nav tik viennozīmīga. Ļoti daudzi rakstītāji nezina, kā radies pašreizējais sarkanzilsvītrotais republikas karogs. Esmu izpētījis šī karoga vēsturi un to sīkāk apcerējis citā vietā («Cīņa», 1988, 22., 23., 25. sept.), še gribu tikai piezīmēt, ka karogs pieņemts pašā 1953. gada sākumā, isi pirms Staļina nāves (meta autors — Arturs Lapiņš) un staļiniskajos represiju gados nav figurējis, pat otrādi — tā rašanās savā ziņā saistās ar pirmo «atkusni» tūdaļ pēc Staļina nāves, jo karogu faktiski sāka lietot tikai 1953. gada vasarā.

Vēstulēs izsacītas daudzas kritiskas iebildes pret sarkanzilvilīņoto karogu, 24,2% rakstītāju uzskata, ka sarkanbaltsarkanais karogs jau tagad būtu atzistams par oficiālo Latvijas valsts karogu. Inženieris A. Skuja raksta: «Pašreizējais heraldiski netradicionālais, pat panaivais LPSR valsts karogs, kas tika gandrīz nemanot «nolaists no augšas» pēdējās Staļina kulta asiņainās kulminācijas periodā, tautas masās nekādi nav guvis reālu

Cienījamās Jāni Stradon!

Mēs atnām, no Latvīšu tautas un
2000. gada sliktina ir vēl svarīgāka
citas, nekā karaļa māsa. Mēs atnām,
ne pat mūsu tautas likums un rakstus
lofi mūsu mērā ir atkarīgi no mūsu
pašiem. Un tomēr, to, kas ir mūsu spēkos,
mēs gribam un esam gatavi darīt, ja
mūsu domas un mūsu balsis neapņemas
mērā vai jums noderot, tad tie tāsi ir: pat,
ja oficiāti mūsu karaļa likums ir
lemts citādi, mūsu vārds vienmēr būs un
paliks sarkanbaltisarkans, un rokas
lēmumam pēc to kas varas.

Un vēl i cix gūti ir lūgt to, kas ir
mūsu.

Mudīte Šneidere,
andrijs

Harijs Jānis Liepiņš,
aktieris.

Žagars Andrejs Nikolaja d.
(aktieris)

ind. 226013 Rīgā,

Goekija 151-176

Aktieru Mudītes Šneideres, Harija Liepiņa, Andreja Žagara u.c. vēstule par karogu.

saikni ar līdz šim faktiski neeksistējošo republikas suverenitāti, bet tā
izmantošana līdz šim bijusi un ir vairāk nekā formāla un ne ar kādām valsts
vai nācijas simbolam atbilstošām tradīcijām nesaistīta. Tādēļ grūti runāt
par šī karaļa svētumu plašāku iedzīvotāju slāņu apziņā pretstatā sarkan-

baltsarkanajam karogam, kurš ilgus gadus pavadījis Latviju tās valstiskuma tapšanas, kultūras atmodas un saimnieciskā progresa gaitā, līdz ar to iemantojot patiesu, tradīcijās sakņotu svētuma oreolu un saglabājot to vismaz divās Latvijas iedzīvotāju paaudzēs un to pašreizējos pēcnācējos. Būtu vēlams jaunu gaitu, jaunu republikas dzīvi uzsākt ar jaunu, visu cienītu karogu, kas stingri balstītos visā progresīvajā iepriekšējo paaudžu mantojumā.»

A. Orlovskis no Rīgas turpretī uzskata, ka «pašreizējais Latvijas karogs pilnīgi atbilst mūsu republikai kā jūras zemei, jo mūsu tauta no seniem laikiem ir saistīta ar jūru. Pie tam otra tāda karoga nav nevienai citai valstij.* Pēc maniem ieskatiem, mūsu karogs ir vissmukākais pasaulē. Kāpēc mums vajadzīgs tāds karogs, kas līdzīgs citu valstu karogiem. Neviena sieviete negrib vilkt tādu kleitu, kāda ir viņas kolēģei. Seno karogu atstāsim muzejā.»

Arī Petrovu-Laviņu ģimene Rīgā raksta: «Pieņemot, ka daudziem mūsu tautiešiem sarkanbaltsarkanais karogs ir pieņemams un pat mīļš, mums tas toties neko neizsaka. Esam dzimuši 50. gados un savu līdzšinējo dzīvi vadījuši zem skaistā Padomju Latvijas karoga, kas ir bijis liecinieks nozīmīgos un nopietnos brīžos. Karogu ieraugot, allaž pārņem savilņojums un gandarījums, tajā patiešām saskatāms mūsu Latvijas simbols. Starp visiem PSRS republiku karogiem mūsējais vienmēr šķitīs arī skaistākais. Tāpēc, mūsu prāt, varētu būt runa par sarkanbaltsarkanā kā nacionālajā etnogrāfijā pieņemta simbola atzišanu un saglabāšanu, bet nekādā gadījumā par mūsu valsts karogu.»

Šādu viedokli izsaka arī republikas citu tautību pilsoņi, gan neiebilstot pret sarkanbaltsarkano karogu kā nacionālu simbolu.

Savukārt ļoti prāvs rakstītāju skaits kategoriski ieilst pret sarkanbaltsarkanā karoga pasludināšanu par oficiālo valsts karogu pavisam citu motīvu dēļ: republikai vēl nav reālas suverenitātes.

A. Ozoliņš no Valmieras raksta: «Atzīt sarkanbaltsarkano karogu par republikas valsts karogu pašlaik būtu tā zaimošana. Tātad atliek tikai nacionālā karoga variants. Atdot sarkanbaltsarkano karogu — manā uztverē nozīmētu pateikt latviešu tautai, ka tā tiek atzīta par nāciju. Vienlaikus jādod cerību stariņš, ticība vai pat garantija tam, ka tiks darīts viss iespējamais un varbūt mazliet vairāk, lai latviešu tauta būtu arī 21. gs.»

Vēl emocionālāk to izteic Ilga Reizniece no «Ilģiem»: «Pirmoreiz mūžā zem sarkanbaltsarkanā karoga gāju šogad, «Baltikas» laikā. Un pirmoreiz es sapratu daudz ko, par ko līdz šim biju tikai dziedājusi. Vēl es sajutu, ka šīs krāsas mums tiešām izsenis asinīs, ja, jau pirmoreiz zem viņām stāvēt, jutos kā mājās pārnākusi. Un ne jau tāpat vien mana vecmāmiņa, kā māte stāsta, kad kara laikā nācās atstāt māju un iet mežā, sev apkārt zem drēbēm

* No suverēno valstu karogiem Latvijas PSR un Igaunijas PSR karogiem samērā līdzīgs ir nelielās Okeānijas valstiņas Kiribati (63,8 tūkst. iedzīv.) karogs, taču tas radies vēlāk, 1979. gadā, kad šī nelielā atolu salu (Gilberta salu) valsts ieguva neatkarību.

aptinusi karogu. Sarkanbaltsarkano. Viņa statuss šodien? Valsts karogs tas var būt vienīgi brīvā, suverēnā Latvijā. Tas būtu briesmīgi, ja viņu atzīt būtu spiesti cilvēki, kas vēl nupat to nozākājuši. Tikpat briesmīgi, ja to nēsās uz alus krūzēm vai bikšu dibieniem. Tātad — karogs jāaizsargā, tā lietošana stingri jāreglamentē. Ir jāatzīst sāpīgais fakts, ka, lai arī mūsu kultūra tiek veiksmīgi pārstāvēta dažādos kora un mūzikas festivālos un citos sarīkojumos, aiz reprezentatīvās fasādes tautas vispārējais kultūras līmenis ir stipri krities, svētuma izpratne un izjūta deformējusies. Arī man. Mūsu apstākļos esmu par sarkanbaltsarkano karogu kā nacionālo karogu.»

Līdzīgu viedokli pauž arī «Helsinki-86» grupas vadītājs J. Vidiņš.

Tiesa, ir izteiktas domas sarkanbaltsarkano karogu dažādā veidā papildināt (ar sirpi un āmuru, trim zvaigznēm, ozollapu vai pat gaili) vai arī izveidot pašreizējā sarkanzilvilīņotā un sarkanbaltsarkanā karoga hibridu, lai to padarītu par valsts karogu. Tomēr vairākums uzskata, ka tā nedrīkst rīkoties, jo karogs jau ir folklorizējies, iegājis tautā savā tradicionālajā formā, tā skaistums slēpjas tieši vienkāršībā, lieliskajās proporcijās un tīrajās krāsās.

Citi ieteic latviešiem meklēt jaunus nacionālus simbolus, kas nesaistītos ar «buržuāzisko Latviju», piemēram, zaļi sarkanu vai arī modificētu sarkanbaltsarkano. Taču diez vai šādi ierosinājumi gūtu tautas vairākuma atbalstu, karogu nevar «konstruēt», tas veidojas organiski, savā ziņā pat stihiski, tautas likteņa stundās un, kā liekas, 1988. gada sarkanbaltsarkanajā vasarā tautas vairums izšķīries par savējo pieņemot tieši Anša Cīruļa veidoto sarkanbaltsarkano.

Vēstules lasot, izkristalizējās doma, ka sarkanbaltsarkanais līdzās oficiālajam v a l s t s karogam jāatzīst par t a u t a s karogu. Turklāt pareizāk būtu nerunāt par latviešu nacionālo, bet gan par Latvijas kultūrvēsturisko simboliku, kā tas formulēts arī Latvijas Kultūras fonda Prezidija atzinumā. Patiešām, šī simbolika tapusi tautas atmodas laikmetā, kad pirmoreiz radies jēdziens Latvija, un to nevar uzskatīt par tīri etnisku simbolu vien. No otras puses, tas palīdzētu izvairīties no apzinātiem uztriepumiem (nacionāls — nacionālistisks) un ļautu latviešiem kā Latvijas pamatnācijai saliedēt ap sevi arī citu tautību iedzīvotājus, tos, kas uzlūko mūsu zemīti par savu dzimteni un vēlas iesaistīties cīņā par tās harmonisku attīstību.

Darba grupa ierosinājusi, lai Augstākās Padomes Prezidijs oficiāli deklarē, ka atzīst vēsturiski izveidojušos un noteiktos toņos un proporcijās veidoto sarkanbaltsarkano krāsu salikumu par Latvijas kultūrvēsturisko simboliku, ko var lietot tautas karoga, vimpelu, emblēmu, nozīmīšu un citos veidos; kultūrvēsturiskās simbolikas priekšmetu masveida izgatavošana pieļaujama tikai saziņā ar Latvijas Kultūras fondu: izpildkomitejām, sabiedriskajām organizācijām un masu informācijas līdzekļiem jānodrošina iedzīvotāju cieņas pilna attieksme gan pret PSRS un Latvijas PSR valsts, gan arī pret Latvijas tautas karogu.

Mūsaprāt, būtu jāizstrādā nolikums par tautas karoga aizsardzību un

lietošanas kārtību, lai to varētu netraucēti nest valsts, tautas, darba, ģimenes svētkos, gājienos, mītiņos, demonstrācijās u.tml. un izlikt pie mājām svinīgos gadījumos, izņemot vietas un gadījumus, kad saskaņā ar nolikumu paredzēta PSRS un Latvijas PSR valsts karoga paceļšana. Ja es pareizi saprotu, tautas karogs drīkstētu plīvot Līgo svētkos, Dziesmu svētkos, Jaungadā, ģimenes svinībās (kāzās, sudrabkāzās) u.tml., bet ar to nedrīkstētu aizstāt republikas karogu valsts svētkos.

Laiks rādīs, vai sarkanbaltsarkanais karogs reāli iesakņosies visu Padomju Latvijas pilsoņu apziņā kā kopējs, visus vienojošs republikas pārveides un atjaunotnes simbols. Lai tas varētu notikt, pārdomāti jāizskaidro karoga vēsture, filozofija, īpaši citu tautību pilsoņiem, vairoties no nožēlojamās vienpusīgu, tendenciozu rakstu producēšanas, kas aizskar latviešu nācijas vairākuma cieņu, bet — galvenais — pārveidojot visu starpnacionālo attiecību psiholoģisko klimatu Latvijā. Gribas cerēt, ka ar laiku gluži dabiski atgriezīsimies pie jautājuma par Latvijas valsts karogu, ja tā pozitīvam atrisinājumam būs radušies priekšnoteikumi.

Domāju, ka mūsu aptauja ir bijusi ārkārtīgi svarīga. Tā pārliecinoši pierādījusi, ka sarkanbaltsarkanais karogs nav tikai nedaudzdu cilvēku sapnis, bet gan — ka tam ir dziļas saknes tautā, turklāt tieši darba tautā, ne tikai inteligencē vien, visdažādākajās paaudzēs, ka liela tautas daļa saglabājusi priekšstatu par karogu kā nacionālu svētumu. Tas liecina, ka sabiedrībā tiek pārvarēta baiļu izjūta — cilvēki iedrošinās parakstīties, rakstīt, gūstot pārliecību, ka kaut kas ir atkarīgs arī no viņu balss, par spīti vēl dažuviet samanāmajai pretestībai (Rēzeknes rajonā, piemēram, ir gadījumi, kad atņemtas paraksta lapas par labu sarkanbaltsarkanajam karogam); bet mums ar izpratni jāizturas pret pretēja viedokļa paudžējiem, ja tas tiek izteikts godīgi. Rakstītāju vairākumam skats tomēr ir vērstis nevis uz pagātņi (arī tas ir vajadzīgs, arī nicīgā oficiālā attieksme pret pagātņi ir jāpārvērtē, jāskatās dialektiski), bet uz tagadņi un nākotņi — sarkanbaltsarkanā karoga problēma saista ar ticību pārbūvei un republikas augšupejai. Un beidzot — vairākumam rakstītāju karogs ir kaut kas dziļi personisks, ļoti svarīgs. Daudzi raksta, ka pulku izformē, ja tas pazaudē karogu. Karogs atkal paceļas kā svēfums, kā tautas sirdsapziņa, kā nāciju un zemi vienojošs faktors — tād pulks nav izformēts.

Gribas cerēt, ka tautas viedoklis palīdzēs Augstākās Padomes Prezidijam pieņemt pareizo lēmumu, kas būtu vienlīdz svarīgs kā tautai, tā arī Augstākajai Padomei. «Lai kā, bet šķietami neiespējamais ir noticis, un par to paldies pārbūvei, paldies Gorbačovam,» raksta LVU Skaitļošanas centra vadošais līdzstrādnieks J. Sedols, «kas attiecas uz sarkanbaltsarkano karogu, domāju, ka to aizliegt vienkārši vairs nedrīkst, tāds akts tautā noteikti tiks uzņemts kā pārbūves sakāve un atgriešanās pie vecajām metodēm. Padarīt šo karogu par Latvijas PSR valsts karogu, pēc manām domām, tomēr nevajadzētu, vismaz pašreiz vēl ne, jo daudziem tas nav pieņemams, bet valsts karogs ir jātur godā visiem, gribi vai negribi. Neuzspiedīsim šo karogu

tiem, kam tas svešs, bet neliegsim to pacelt tiem, kam tas svēts. Tad vienmēr, redzot to plīvojam, mēs zināsim, ka tas pacelts labprātīgi un brīvi, bez «norādījuma no augšas». Tāds ir mans viedoklis.»

Tiktāl par karogu. Par pārējiem simboliem — nākamreiz.

II

Ja par karoga problēmu izteikušies gandrīz visi tie, kas rakstījuši nacionālās simbolikas lietā, tad to, kas runātu par tā saukto mazo simboliku jeb, lietojot Vitauta Ļūdēna terminoloģiju, «atjaunotnes svētrakstu», jau ir mazāk. Aptauja rāda, ka tautā vispopulārākais ir auseklītis (par to «balsojuši» 25 787 cilvēki jeb 21% aptaujas dalībnieku), aiz tā seko ozollapu vija (18 456), trīs zvaigznes (12 489), saulīte (8692) un Austras koks (2778).

Komentējot simbolu izvēli, ieklausīsimies folklorista V. Bendorfa un viņa ģimenes viedoklī: «Tie [simboli] jāizvēlas no latviešiem vis-vis-vis-

Latviešu tautas ornamentikas paraugi.

raksturīgākā: Sai ziņā nekas nevar sacensties ar latviešu ģeometrisko ornamentu. Ģeometriskais ornaments gan sastopams arī lietuviešiem, igauņiem, arī ukraiņiem, moldāviem, rumāņiem, tomēr šo tautu rakstos ir daudz vairāk jaunāku laiku uzslāņojumu (puķes u.c. dabas formas). Jāpiezīmē, ka latviešiem ģeometriskais ornaments ir universāla valoda, kas sevī ietver dabu un filozofiju, tā pati par sevi ir simbolu sistēma. Mums nevajadzētu kopēt citu tautu priekšstatus simbolikas izvēlē, jo mums pieder varbūt pat pasaules mērogā viens no unikālākajiem simbolu krājumiem. Latviešiem raksturīga raksta pamatelementu saglabāšana un tajā pašā laikā to ļoti bagāta variēšana, vairīšanās atkārtoties.»

Apspriežot šo problēmu Kultūras fonda prezidijā, Imants Ziedonis aicināja par galvenajām tradicionālajām zīmēm atzīt ļoti senatnīgo auseklīti un lecošo saulīti. Tās abas figurē arī pirmo latviešu strēlnieku bataljonu ornamentikā 1915.—1917. gadā. Auseklīti atbalsta arī Vitauts Lūdēns («tas ir ļoti latvisks un vispārcilvēcisks svētraksts un ļoti atbilst mūsu laika garam»), Viesturs Bērziņš un liela līdzparakstītāju grupa («Auseklis kā rīta zvaigzne varētu simbolizēt nākotni, cerību un atdzimšanu, ne velti pirmās nacionālās atmodas sākuma posma lielākais dzejnieks izvēlējās pseidonīmu Auseklis»), simbolikas un heraldikas lietpratējs Aloizs Lukša un neskaitāmi citi. Par auseklīti interesantas ziņas piesūtījuši Jānis Klētņieks, Viktors Grāvītis, daudzi devuši tā dizainiski daudzveidīgus zīmējumus.

Jau pieminētajā Kultūras fonda prezidija sēdē izskanēja zināmas iebildes pret ozollapu viju, jo latviešu ornamentikā tā ienākusi pavēlu, vācu ietekmē; kā jau aizrādīts, mūsu ornamentikai raksturīgi ģeometriski vai astronomiski simboli, ne konkrētu lietu attēlojums. Pret ozollapu viju iebilst arī literatūrzinātnieks A. Vilsons: «Tik ilgstoši (kopš 19. gs. 70.g.) tā sakompromitēta ar pseidotautiskām runām par «ozoldēliem», ka jau drīz kļuvusi par satīras objektu (R. Blaumaņa «Tautai»). Turklāt tik daudz ozolu melioratori saspridzinājuši un tik daudz vēl joprojām tiek postīti Jāņu vainagiem, ka jābaidās — šādas atribūtikas «mīlētāji» iznīcinās vēl pēdējos ozoliņus, kas palikuši. Citu iebildumu nav.» Šķiet, šajos argumentos jāieklausās, tāpēc varbūt ozollapu viju nevajadzētu pacelt zīmēta vispār nacionāla simbola pakāpē, protams, nevēršoties ne pret Jāņu vainagiem, ne pret šīs tik populārās simbolikas izmantošanu (arī heraldikā).

Tāpat aizstāvams trīszvaigžņu simbols, kas radās pirmā pasaules kara un brīvības cīņu dienās sakarā ar vēstures gaitā ilgi šķirto triju Latvijas novadu (arī Latgales) apvienošanu vienā valstī. Šis simbols vainago Brīvības pieminekli, un šodien tas var nozīmēt trīs latviešu nacionālās atmodas laikmetus. Šis simbols asociējas arī ar Raiņa dzeju.

Pret Austras koku, kas bija folkloras festivāla «*Baltica-88*» simbols, izteikts iebildums, ka tas kompozicionāli esot sarežģīts un ne katrs to mācēšot pareizi uzzīmēt.

Citi vēstuļu autori par tradicionāliem simboliem iesaka atzīt Māras zīmi, Mārtiņzīmi, Mēness krustu, Laimas krustu, dzīvības zīmi, jumja

zīmi, Jāņa zīmi, kokli, saktu ar prievīti, Latvijas kontūru, Brīvības piemi-
nekli, Staburagu, Laimdotu, Lāčplēsi, vainadziņu, Jāņugunis, senlatviešu
pils siluetu, izkapti un āmuru, Nameja gredzenu, kuģi vai zēģeli, arāju vai
sējēju, skujiņu un vēl neskaitāmus citus. Daudzi savus ieteikumus uzzīmē-
juši. Par visu to ir milzu interese, un laikam speciālistiem būtu jādod plašā-
kai sabiedrībai gan seno mitoloģisko zīmju, gan citu atribūtu kvalificēts
skaidrojums.

Daudzās vēstulēs runāts par ugunskrustu — seno indoeiropiešu saules
kustības zīmi, kas Latvijas teritorijā lietots jau neolītā. Taču var pievieno-
ties viedoklim, ka «tam līdzī nāk smagas asociācijas», ka tā «lietojums
pašreizējā situācijā nevēlamu domstarpību izslēgšanai jāuzskata par priekš-
laicīgu» (B. un V. Ādamsoni Rīgā). Citi rakstītāji mudina lietot kādu
žuburaināku variantu, kādu latviešu villainēs un jostās ir milzum daudz,
un izsaka dziļu nožēlu par to, ka tikai tāpēc, ka 1933. gadā Ādolfs
Hitlers par savas partijas simbolu izvēlējās ugunskrustu, to vairs Liel-
vārdes jostā nav atļauts ieaust! «Nezinu, vai — neskaitot krājumu «Latvju
raksti» — Latvijā vēl ir redzama kāda īstena, nesakropļota Lielvārdes
josta?» (Dzidra Leja Rīgā.)

Gan Kultūras fondā, gan darba grupā esam kategoriski noraidījuši
uzskatu, ka auseklis ir aizsargu, Austras koks — dievturu, saulīte un trīs
zvaigznes — «buržuāzisko nacionālistu» zīme, visi tie ir vai nu senseni
tautas simboli, vai arī tādi, kas organiski radušies vēstures likteņstundās un
ir tautas pieņemti. Vienīgi ugunskrusta plašāku lietošanu, šķiet, vajadzētu
atstāt uz nākamo gadu tūkstoti, jo vēl dzīvas ir baismās atmiņas par
Hitleru.

Katrā ziņā darba grupā varējām vienoties vienīgi par auseklīti un
daļēji par saulīti (vai nu tradicionālajā variantā, vai uzlecošas saulītes
veidā) kā par vispār nacionāliem simboliem un Augstākās Padomes Prezi-
dijam ieteicām lēmumu formulēt vispārīgākā veidā, proti, lai sekmētu tradi-
cionālo kultūrvēsturisko simbolu, motīvu un kompozīciju plašāku izmanto-
šanu dažādos dzīves gadījumos.

Latvijas Ornitoloģijas biedrība (priekšsēdētājs J. Viksna) lūgusi pie-
šķirt oficiālu statusu baltajai cielavai (*Motacilla alba* L.), proti, pasludināt
to par Latvijas PSR nacionālo putnu. Kustība par nacionālā putna izvēli
sākusies pēc XII Starptautiskās putnu aizsardzības padomes konferences
(Tokija, 1960), un Latvijā izdarītā ornitologu — profesionāļu un ama-
tieru — aptauja jau 60. gadu vidū ar lielu balsu pārsvaru par Latvijas
nacionālo putnu izraudzījusi balto cielavu. Par šo izvēli profesors Jānis
Lūsis informējis Starptautisko putnu aizsardzības padomi, un jau toreiz šajā
starptautiskajā organizācijā baltā cielava reģistrēta par Latvijas PSR nacio-
nālo putnu. Darba grupas sēdē šis fakts tika pieņemts zināšanai, bet Augstā-
kās Padomes Prezidija darbinieki izteica šaubas, vai tas būtu jāfiksē Prezi-
dija lēmumā par nacionālo simboliku.

Patiešām, cielaviņa ir populāra gan folklorā, gan tautā; to rāda

arī «Padomju Jaunatnes» aptauja, kurā daudzi tomēr izsakās par cīruli, gulbi, stārķi (putnu, kas atgriežas mājās), vanagu, minot arī lakstīgalu, kaiju, irbi, vālodzi, griezi, rubeni un dzeni. Bioloģijas zinātnu doktors Zandis Spuris, aizstāvot balto cielavu un pieļaujot cīruli («taču nelaime tā, ka neviens cīruli nav kārtīgi redzējis: kas tas par simbolu, ko nedabū redzēt?»), kategoriski noraida tautā visai populāro gaili: «Gailis nav vietējais putns. Lai gan ir it kā čakls, agri modina citus darbam ar dziesmu, bet vai pats strādā? Turklāt gailis zināmā mērā ir lielības simbols.»

Daudzi aptaujas dalībnieki izteikušies arī par populārākajiem Latvijas zvēriem, minot briedi, zaķi, vāveri, ezi, caunu, arī govī, zirgu, cūku un tāpat zalkti. Daži šais dzīvniekos meklē saistību ar latviešu rakstura īpašībām. «Ja nu būtu vajadzīgs arī kāds dzīvnieks, tad iesaku zaķi. Tāds bailīgs un visur apkārt skatās, kas notiek kaimiņos, ko Maskava teiks, vai visiem priekšniekiem pa prātam būs,» raksta bioloģijas zinātnu kandidāte Gaisma Krastiņa. Aivars Vējkrīgers no Liepājas piebilst: «Ja no dzīvniekiem, tad — cūku! Kāpēc? Nu tāpēc, ka tas norādītu uz Latvijas agrāro statusu, zemkopību, lopkopību un. . . Un varbūt uz latviešu ieražu izpausmi? (Ne mana cūka, ne mana druva.)»

No kokiem pirmā vietā minēts ozols (arī dižozols ar stārķa ligzdu), bet ne mazums atzīst ābeli, liepu, arī pilādzi un priedi. No pļavu augiem populārākās ir margrietiņas, pīpene, lauku magone, rudzupuķe, āboliņš, vizbulīte, madara utt. (pat papardes zieds — kāds tas izskatās?). Acīmredzot arī šī zooloģiskā un botāniskā izvēle tomēr jāatstāj zoologu un biologu ziņā, gan piebilstot, ka ozols jau ir daudzu nāciju simbols kā Eiropā, tā Latīņamerikas zemēs.

Visai nozīmīga ir arī reģionālās simbolikas — pilsētu ģerboņu un karogu atjaunošana. 1939. gadā četriem Latvijas apgabaliem, 19 aprīņkiem un 60 pilsētām bija savi ģerboņi, pazīstamā mākslinieka R. Zariņa heraldiskā ziņā priekšzīmīgi izveidoti (daži atzīst, ka Latvijas heraldika toreiz bijusi izcila Eiropas mērogā). Pilsētu karogi bija Rīgai (zili balts), Liepājai (sarkani zaļš), Jelgavai (tumšzili sarkans), Daugavpilij (tumšsarkani balts, uz visiem — attiecīgu pilsētu ģerboņi). 1940. gadā vietējo simbolu lietošana tika pārtraukta, 1967.—1969. gadā gan tika izveidotas vairākas pilsētu emblēmas, taču darbs ritēja haotiski, turklāt ne visas emblēmas bija izpildītas pietiekami augstā heraldiskā līmenī (tās izstrādāja studenti profesora Artura Apiņa vadībā), pēc tam šī darbošanās vispār tika pārtraukta.

Pienācis laiks autentiski atjaunot Latvijas vēsturisko novadu, pilsētu, rajonu ģerboņus, vajadzības gadījumā tos pilnveidojot vai arī radot jaunus (rajoniem, kā arī Stučkas, Olaines, Viļakas pilsētai u.tml.).*

* Pēc Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1988.g. 29. septembra lēmuma pieņemšanas daudzās Latvijas pilsētās atjaunoti vēsturiskie ģerboņi un karogi. Pavisam jauns karogs apstiprināts Jūrmalas pilsētai: triskrāsu karogs (gaiši zils-balts-tumši zils ar pilsētas ģerboni, lēmumu sk. laikrakstā «Jūrmala», 1990.g. 5. aprīlī).

Priekšzīmi šajā ziņā rādījusi Rīga, kuras Tautas deputātu padomes izpildkomiteja nupat atjaunojusi vēsturisko pilsētas karogu un pilsētas vēsturiskajā ģerbonī restaurējusi tradicionālo lauvu (lielajā ģerbonī vairogu ar ķepu turētājiem balsta vēl divi lauvas ārpusē). . . Diemžēl Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes sesija 1988. gada 16. septembrī parādīja, mūsprāt, atdarināšanas necienīgu rīcību — samērā neliela deputātu daļa vērsās pret vēsturisko ģerboni un balsošanas brīdī noskaidrojās, ka nav kvoruma (lai piedod man pilsētas deputāti, bet nevaru iedomāties, ka vecās Rīgas rātskungi tā būtu izturējušies vēsturiskā sēdē, kurā izšķiras pilsētas simbolikas jautājums).

* Diskusijas par Latvijas vēsturiskā, 1921. gadā 15. jūnijā Satversmes sapulces akceptētā valsts ģerboņa atjaunošanu sākās mazliet vēlāk — 1989. gada februārī; mēnesi vēlāk Latvijas Radošo savienību kultūras padome iesniedza priekšlikumu Latvijas PSR Augstākajai Padomei atjaunot pirmskara Latvijas karogu, himnu un ģerboni, pasludinot tos par tagadējās Latvijas valsts simboliem. Neilgi pirms tam līdzīgs lēmums pieņemts Lietuvā («Literatūra

Latviešu strēlnieku vienību karogi 1915. gadā. Tajos samanāmi vairāki vēlākie nacionālās simbolikas elementi:

1 — profesora Riharda Zariņa projekts 5. (Zemgales) strēlnieku bataljona karogam. Šo karogu Krievijas armijas virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs neapstiprināja uzraksta «Tēvuzemes brīvstību pirsim mēs ar asinīm» dēļ. Projekta kreisajā pusē redzama viņa pašrocīga rezolūcija: «Девиз может быть двояко истолкован». Zīmējumā ietverti saules, zobena, ugunskrusta motīvi;

2

3

4

5

2—3 mākslinieka Anša Cīruļa darinātais 1. (Daugavgrīvas) strēlnieku bataljona karogs — vienā pusē tam ir latvju nacionālā simbolika ar sauli, auseklīti un zobenu, otrā — cariskās Krievijas ērglis ar cara Nikolaja II monogrammu; 4-5 — mākslinieka Anša Cīruļa darinātais 3. (Kurzemes) strēlnieku bataljona karogs — tajā ietverts ozols, sarkanbaltsarkanā krāsu kombinācija un ausekliša motīvi (ausekliša motīvs kombinācijā ar cara ērgli redzams arī Anša Cīruļa darinātajā 2. (Rīgas) strēlnieku bataljona karogā).

un Māksla», 1989. g. 8., 15. aprīlis; «Padomju Jaunatne», 1989. g. 15. aprīlis). Pie šī jautājuma Latvijas PSR Augstākā Padome atgriezusies 1989. gada 10.—11. novembra sesijā, kad pēc PSRS Tautas deputāta Jāņa Petera un citu parakstītāju ierosinājuma sesijas dienas kārtībā iekļauts punkts par sarkanbaltsarkano karogu, ģerboni un himnu (par — 178 deputāti, pret — 20, atturas — 21); taču lēmums šajā sesijā netika pieņemts. Galīgo lēmumu par republikas oficiālo simboliku pieņēma 1990. gada 15. februārī (sk. 198. lpp.).

Rīgas piemērs rāda, ka ģerboņu lietu nedrīkst atstāt pašplūsmā un vienīgi pilsētas deputātu ziņā, jo ne visur var būt vajadzīgā izpratne. Ir jānodibina autoritatīva heraldikas komisija, kurā sabiedriskā kārtā darbotos lietpratēji — mākslinieki, vēsturnieki, juristi un kura dotu savus ieteikumus un slēdzienus Augstākās Padomes Prezidijam pilsētu un rajonu simbolikas jautājumos. Un šai komisijai būtu jādarbojas pie Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija.

Mūsuprāt, katrai Latvijas PSR pilsētai un rajonam ir tiesības uz ģerboni, katram Latvijas PSR rajonam un republikāniskās pakļautības pilsētai ir tiesības arī uz rajona vai pilsētas karogu, ģerboņi un karogi tiek apstiprināti Augstākās Padomes Prezidija noteiktajā kārtībā. Pilsētas un rajoni drīkstētu lietot tikai oficiāli apstiprinātus simbolus. Turklāt tos nevajadzētu izmantot tikai dekorācijai vai, piemēram, Dziesmu svētku gājienos, bet arī Tautas deputātu padomju zīmogos, veidlapās, starptautiskajā reprezentācijā u.tml.

Arī par ģerboņiem rakstīts ļoti daudzās mūsu aptaujas vēstulēs, it īpaši par nepieciešamību autentiskā veidā atjaunot Rīgas ģerboni, visai kategoriski pieprasot Rīgas ģerboņa vērtos atjaunot pilsoņu drosmes simbolu — vēsturisko lauvas, kurš «no vērtiem ticis aizdzīts».*

Jo daudzās vēstulēs neparedzēti ierosināts pārskatīt 1945. gadā pieņemto lēmumu par Latvijas PSR Valsts himnu, kuras tekstu un mūziku pilsoņi neuzskata par atbilstošu laika garam. Visargumentētāk šo viedokli izteicis zinātniskās ražošanas apvienības «Progress» konstruktors Kārlis Grundšteins:

«Jau daudzus gadus katru rītu pamostoties klausos, kā Latvijas radio iesāk savus ik dienas raidījumus, atskaņojot Latvijas PSR valsts himnu. Un jau daudzus gadus saklausu vārdus: «Pa Ļeņina ceļu uz laimi un slavu, ar Staļinu sirdī mēs iesim mūždien!» Kā nu ne, lielu daļu no mana apzinātā mūža tieši tā tika dziedāts. Kaut gan teksts tagad ir salāpīts, pārsūts kā bikses, no kurām valkātais izaudzis, Staļinu no sirds izdabūt arī tik viegli vis neizdosies — pārāk sāpīgā atmiņā ir gan paša acīm redzētais, gan arī pašreiz no preses uzzināmais. Staļins nav miris, viņš vēl ir dzīvs, viņš dzīvo arī mūsu dzimtās republikas oficiālajā himnā, kaut gan viņa vārds tur aizsegts ar Oktobra karogu. Viņa gars dveš arī no katras rindiņas, kurās pamācoši mēģināts pārstāstīt vai visu mūsu vēsturi un ģeogrāfiju. Es nevaicāju himnas autorus, viņi ir izdarijuši visu pēc labākās sirdsapziņas un pārliecības. Tajā laikā citādi nevarēja un nedrīkstēja. Vēl — himnā atspoguļojas arī daļa no staļiniskās gigantomānijas. Svinīgos gadījumos nekad nav tik daudz laika, lai nodziedātu veselu lapusi, tādēļ himnu parasti izpilda saīsinātā veidā — vienu pantu un piedziedājumu («isā kursa» princips).»

Itin daudzi rakstītāji atzīst, ka himnai neesot autoritātes tautā. Tas pats K. Grundšteins turpina:

«Esmu ievērojis, kā starptautiskās sporta sacīkstēs daudzu valstu pārstāvji ar nepaprastāmu sajūsmu dzied līdzīgu savas valsts himnu, kuru izpilda par godu laureātam. Un kļūst ļoti skumji, redzot, ka mūsu valsts pilsoņi to dara stipri reti. Kāds gan tam iemesls? Valsts himnai jābūt svētai. Tai jāzskan kā zvērestam. Tai ir jābūt simbolam, vispārīnājumam

visaugstākajā pakāpē. Tai jārada lepnums par piederību savai tautai. Tai jāceļ tauta darbam cilvēces labā. Vai pašreizējā himna tāda ir?»

Līdzīgu viedokli, tikai attiecībā uz himnas melodiju, Augstākās Padomes Prezidijam nosūtījusi arī Radošo savienību kultūras padome.

Jāatzīst, ka vairums rakstītāju par Latvijas PSR valsts himnu ieteic Baumaņu Kārļa sacerēto tautas lūgšanu «Dievs, svētī Latviju!». Mūsaprāt, Baumaņu Kārļa himna, kas tapusi 1873. gadā sakarā ar I Vispārējiem dziesmu svētkiem, ir noteikti «reabilitējama», to jāieteic atskaņot Dziesmu svētkos un citos kultūras svētkos, turklāt šāds atzinums jāizteic tieši ar Augstākās Padomes Prezidija lēmumu (tomēr «Dievs, svētī Latviju!» ir bijusi Latvijas Republikas valsts himna), nevis jāatstāj Kultūras komitejas vai Dziesmu svētku repertuāra komisijas ziņā. Taču jautājums par jaunu Latvijas PSR valsts himnu lemjams atsevišķi, varbūt pat izsludinot konkursu par jauna, laikmeta garam, Latvijas vēsturei, latviešu tautas tradīcijām atbilstoša teksta un mūzikas radīšanu (dažu vēstulju autori gan ieteic veidot himnu no tautas dziesmu tekstiem vai arī apsvērt šajā aspektā «Nevis slinkojot un pūstot» un Raiņa «Daugav' abas malas»). Esam ieteikuši izveidot kompetentu komisiju no Komponistu un Rakstnieku savienības, Latvijas Valsts konservatorijas, plašas sabiedrības pārstāvjiem, kas darbotos Augstākās Padomes Prezidija pārziņā un izlemtu problēmu par jauno valsts himnu (obligāti izdarot par to tautas aptauju un apspriežot šo jautājumu republikas Augstākajā Padomē) līdz 1990. gada vasarai. Šie ieteikumi tapuši tieši «Padomju Jaunatnes» aptaujas rezultātu izvērtēšanas gaitā.

Vēstulēs ir daudz citu ieteikumu, piemēram, izveidot augstskolu un skolu simbolus, ietvert Padomju Latvijas ģerbonī trīs zvaigznes, nomainīt neolģiskos ielu un laukumu nosaukumus, publicēt «Latvju rakstus», pieņemt likumu, kas aizstāvētu latviešu nacionālo kultūru vispār u.tml., u.tml. Un arī — izdot grāmatu par Latvijas karogiem un simboliem. Droši vien tāda agrāk vai vēlāk taps, sabiedrības milzu interese par šīm problēmām tam ir ķīla. Bet nez vai nevajadzētu izdot grāmatā kaut nelielu izlasi no šīsvasaras vēstulēm par karogiem un simboliem ar visdažādākajiem viedokļiem un pavisam negaidītiem faktiem un ziņām. Nepublicēti taču paliek ne tikai mūsu pašu ievērojamāko sabiedrisko darbinieku viedokļi un argumenti, bet arī neskaitāmu cilvēku dziļākās, slēptākās domas. «Padomju Jaunatnes» aptaujā ieregistrētā 10 000. vēstule skan pavisam lakoniski: «Es nelūdzu desu, es tikai lūdzu atdot Latvijai viņas krāsas: sarkano un balto.» (M. Karlovs, Rīgā.) Pacelšanās pāri ikdienībai, gandrīz vai neticama tik reālistiski un pragmatiski noskaņotajai latviešu tautai, raksturo saņemto vēstulju kopumu, ko gandrīz vai gribētos salīdzināt ar folkloras ievākumu pagājušajā gadsimtā. Pat ar informāciju un emocijām pārbagātās preses lasīšanas laikmetā šis ilgi krājušās un aizturētās tautas domas neatstāj vienaldzīgu. Man jāatzīstas, ka tas varbūt ir pats savilņojošākais, ko man pēdējā laikā nācies latviski lasīt. Un nu jau top līdzīgs vēstulju ko-

pums par latviešu valodu. Gandrīz vai gribas iesaukties — vai atgriezīsimies no daiļliteratūras atkal pie folkloras, pie tā, ko ārzemēs dēvē par «oral history» (mutvārdu vēsture, vēsture pašas tautas atstāstījumā)?

Kā dabaszinātniekam man brīžam šķita divaini, ar kādu nopietnību, dziļu ieinteresētību cilvēki raksta par zīmēm, par simboliem, par nacionālajiem putniem un zvēriem. Šķita, ka nupat atkal esam nacionālā romantisma laikmetā, Pumpura un Ausekļa laikos. Tad atcerējos savus vērojumus Japānā, šajā tehnikas brīnumu zemē, kur seniemi simboliem un zīmēm ir visbūtiskākā vieta arī ikdienā. Saprotu, ka tam visam ir dziļa jēga, varbūt tā kompensējam tehnokrātijas izraisīto individualitātes zudumu, arī nācijas identitātes apdraudējumu?

Turklāt japāņu kalendārā šis ir Pūķa gads, kad atribūti, simboli, zīmes, karogi ir īpašā cieņā. Varbūt tieši Pūķa gadā atgūsim arī savus, pazaudētos?

Paldies visiem, kas rakstījuši, un avīzei «Padomju Jaunatne», kas padarījusi reālu tik plašu aptauju.

LATVIJAS PSR AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJA DEKRĒTS PAR LATVIEŠU TAUTAS KULTŪRVĒSTURISKO SIMBOLIKU

Nemot vērā latviešu kultūrvēsturisko tradīciju, daudzos republikas sabiedrisko organizāciju, darba kolektīvu un pilsoņu iesniegumus, kā arī viedokli, ko izteikusi Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1988. gada 11. jūlijā izveidotā darba grupa priekšlikumu izskatīšanai par Latvijas PSR Konstitūcijas un citu republikas likumdošanas aktu pilnveidošanu sabiedrības demokratizācijas un Tautas deputātu padomju darba uzlabošanas jautājumos, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs nolemj:

1. Uzskatīt vēsturiski izveidojušos sarkanbaltsarkano krāsu salikumu par latviešu tautas kultūrvēsturisko simboliku. Šo simboliku var lietot karoga, vimpeļu, emblēmu, nozīmīšu un citos veidos.

2. Sarkanbaltsarkano krāsu salikumu karoga veidā var lietot tautas, darba un ģimenes svētkos, piemiņas dienās, dažādos kultūras un masu pasākumos.

Sarkanbaltsarkanais karogs lietojams, nepārkāpjot nolikumu par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valsts karogu un instrukciju par šī nolikuma piemērošanu.

3. Atbalstīt priekšlikumus izmantot latviešu tautas tradicionālos kultūrvēsturiskos simbolus, ornamenta motīvus un kompozīcijas (ausekli, saulīti u.c.).

4. Noteikt, ka kultūrvēsturiskās simbolikas priekšmetu masveida izgatavošana pieļaujama tikai ar Padomju Kultūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas atļauju.

Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs

J. VAGRIS

Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija sekretāre

V. KLIBIČE

Rīgā 1988. gada

29. septembrī

**LATVIJAS PSR AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJA
L Ē M U S
PAR KULTŪRVĒSTURISKĀS SIMBOLIKAS IZMANTOŠANU**

Noklausījies ziņojumu, ko sniedza Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 1988. gada 11. jūlijā izveidotā darba grupa priekšlikumu izskatīšanai par Latvijas PSR Konstitūcijas un citu republikas likumdošanas aktu pilnveidošanu sabiedrības demokratizācijas un Tautas deputātu padomju darba uzlabošanas jautājumos, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs nolēmj:

1. Atbalstīt rajonu un pilsētu Tautas deputātu padomju un sabiedrības iniciatīvu atjaunot vēsturisko Latvijas pilsētu un rajonu simboliku. Šai nolūkā izveidot heraldikas komisiju, kas koordinētu ģerboņu izveidošanas darbus un dotu atzinumus ģerboņu galīgā varianta apstiprināšanai. Latvijas PSR Valsts kultūras komitejai, Latvijas PSR Mākslinieku savienībai, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtam, Teodora Zaļkalna Latvijas PSR Valsts mākslas akadēmijai un Padomju Kultūras fonda Latvijas republikāniskajai nodaļai līdz 1988. gada 1. novembrim iesniegt Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam priekšlikumus par komisijas personālo sastāvu.

2. Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs izveidotajai darba grupai priekšlikumu izskatīšanai par Latvijas PSR Konstitūcijas un citu republikas likumdošanas aktu pilnveidošanu sabiedrības demokratizācijas un Tautas deputātu padomju darba uzlabošanas jautājumos, Latvijas PSR Valsts kultūras komitejai un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtam masu informācijas līdzekļos dot Latvijas PSR iedzīvotājiem objektīvu, vēsturiski pamatotu latviešu tautas kultūrvēsturiskās simbolikas un tradicionālās ornamentikas skaidrojumu.

3. Vietējo Tautas deputātu padomju izpildkomitejām kontrolēt, kā tiek ievērota likumdošana par Latvijas PSR valsts karogu un ģerboni. Izpildkomitejām, sabiedriskajām organizācijām un masu informācijas līdzekļiem veikt pasākumus, lai nodrošinātu iedzīvotāju cieņas pilnu attieksmi pret valsts simboliku un latviešu tautas kultūrvēsturisko simboliku. Vienlaikus izskaidrot arī Latvijas PSR valsts karoga un ģerboņa izcelsmi un nozīmi.

4. Uzskatīt par lietderīgu izveidot komisiju, kas dotu atzinumu par esošās Latvijas PSR valsts himnas atbilstību pašreizējam sabiedrības attīstības periodam un nepieciešamības gadījumā radītu jaunu valsts himnu. Šai nolūkā Latvijas PSR Valsts kultūras komitejai, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūtam, Latvijas PSR Rakstnieku savienībai, Latvijas PSR Komponistu savienībai, Jāzepa Vītola Latvijas Valsts konservatorijai līdz 1988. gada 1. novembrim iesniegt Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam priekšlikumus par komisijas personālo sastāvu.

Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs priekšsēdētājs
J. VAGRIS

Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs sekretāre
V. KLIBIĶE

Rīgā 1988. gada
29. septembrī

VĒL VIENS POSTSKRIPTS RAKSTAM PAR SARKANBALTSARKANO KAROGU

Raksts žurnālā «Karogs» 1988. gada 11. numurā

Kad šī gada jūnijā rakstīju par sarkanbaltsarkanā karoga vēsturi, ieminējos, ka pirmais no tiem šūdināts Šveicē, Bāzelē, pirmā pasaules kara laikā emigranta sociāldemokrāta Aleksandra Liepiņa ģimenē. Lai precizētu ziņas par šo karogu, uz karstām pēdām aizrakstīju arī šveiciešu vēsturniekam Alvinam E. Jēglijam-Liepiņam (*Jaeggli-Leepin*, kurš aiz cieņas pret sievas Mirdzas Liepiņas dzimtu savam uzvārdam pievienojis arī viņējo): kāda Šveices komandējuma reizē 1978. gadā viņš man šo karogu parādīja. Nupat pienākusi atbildes vēstule, un tajā ir ziņas, kas varētu interesēt arī «Karoga» lasītājus un mūsu kultūras vēstures pētītājus.

A. E. JĒGLIJS-LIEPIŅŠ J. STRADIŅAM no Vintertūras Šveicē (tulkojums no vācu valodas).

*Vintertūrā,
1988. g. 18. jūlijā*

Mīlais profesora kungs,

Jūsu 23. jūnija vēstuli uz manu agrāko adresi esmu saņēmis 15. jūlijā savā tagadējā dzīves vietā V i n t e r t ū r ā. Sirsnīgs paldies. Mani iepriecināja, ka pēc tik daudz gadiem varu atkal kaut ko izdzirdēt par Jums. Īpaši pēdējā laikā, jo esmu lasījis, ka tagad Igaunijā veco zemes karogu atkal drikst rādīt, un tas manī rosināja domu, ka varbūt arī vecais latviešu karogs kļūs aktuāls, un es iedomājos, ka audekls, kas mums vēl pieder no tēva un sievastēva, varētu modināt zināmu interesi. Bet, tā kā citā ziņā biju ļoti ieņemis savos vēstures pētījumos, liku šo lietu mierā, iekams Jūsu vēstule man atkal to atgādināja. Un nu esmu ļoti apbēdināts, ka man jāliek Jums pievilties. Esmu «apgriezis apkārt» visu mūsu iedzīvi un nevaru vairst karogu atrast. Kad es Jums to 1978. gadā Jūsu apciemojumā laikā Cīrihē rādīju, mēs vēl dzīvojam pašu mājā, kur daudz vietas. Ap 1980. g. pēc manas pensionēšanās pārcēlāmiem uz dzīvokli Frauenfeldē un tādēļ bijām spiesti mūsu iedzīvi reducēt uz pusī. Bet latviešu karogs nāca vēl līdzī uz Frauenfeldi. 1986. g. martā sekoja mūsu otrreizēja pārcelšanās uz Vintertūru vēl mazākā dzīvoklītī. Toreiz mums atkal bija jāšķiras no visa, kas «veciem ļautiņiem» likās pieciešams. Un tad notikās, kaut arī ne mana sieva, ne es sīkumus neatceramies, ka līdz šim glabātā pakete ar karogu izrādījās starp lietām, kas bija jāizdāvina, jāzēpārdod vai jāsadedzina. Karogam vajadzētu būt bijušam starp lietām, kuras nolēmām sadedzināt. Jo jau 1980. g. neviens no radiem negribēja uzņemties mūsu vietā tā glabāšanu. Nu es ļoti nožēloju šo zaudējumu priekš Jums. Jums es būtu to labprāt uzdāvinājis. Bet 1978. gadā man tas politiskā ziņā nelikās piedienīgi (opportuni).

Tā nu šis karogs nekad nav bijis Latvijā. Tas radies Bāzelē, kad Aleksandrs Liepiņš pirms pirmā pasaules kara vadīja latviešu sekretariātu, un ir viņa sievas darināts. Tas bija

sarkanas kokvilnas gabals, apm. 2 m garš un apm. 1 m augsts, ar šauru baltu svitru vidū, kuram bija pieci misiņa gredzeni, lai to varētu uzkarināt uz stangas. Šai formā to droši vien karināja kongresos, gājienos un pie mājas Bāzelē, kur atradās sekretariāta sēdekļis (Ahornstrasse 7). Diemžēl man nav attēlu, kas dokumentētu šī karoga lietošanu. Un es arī nezinu tālāka konkrētās norises. Rainis bija ar ģimeņi personiski draudzīgās attiecībās (persönlich befreundet) un pat veltījis Austrai, manas sievas vecākajai mātai, mazu dzejolīti (tā tekstu esmu savulaik aizsūtījis uz Rīgu Raiņa izdevumam). Datus, ko varēju atrast par saviem latviešu radiem, esmu pēc savas apprecēšanās ar Mirdzu, Austras jaunāko māsu, ietvēris savā autobiogrāfijā. Tās kopiju pievienoju šai vēstulei, tāpat kā dažu personisku dokumentu kopijas, kas vēl ir manā rīcībā. Ar valodu izcelsmes koku Saša Liepiņš ir Šveices cilvēkiem norādījis latviešu valodas vietu. Šo lapiņu es atradu 1914.g. izdotā latviešu vārdnīcā, vienīgajā latviskajā grāmatā, kas no Sašas lielās bibliotēkas vēl ir manā rīcībā. Mums ir arī vairāki veci Liepiņu ģimilijas portreti. No tiem es Jums piesūtīšu kopijas, tiklīdz atgriezīšos no atvaļinājuma septembrī. Diemžēl tas ir viss, ko varu atbildēt uz Jūsu draudzīgo vēstuli. Man ļoti žēl, ka tieši galvenās lietas vairs nav. Bet, ja Jūs ņemtu vērā, ka vecumā arvien vairāk un vairāk jāšķiras no ārējiem atribūtiem, tad Jūs varbūt atvainotu šo zaudējumu.

Ar sirsnīgiem sveicieniem
Jūsu A. E. JĒGLIJS

Bāzeles skats; šajā pilsētā 1917. gada sākumā pirmoreiz tika pastāvīgi pacelts sarkanbalt-sarkanais karogs.

Jā, tā tad šī karoga vairs nav. Bet tas izskatījās tiešām tāds, kā aprakstīts, — atceros ļoti labi to brīdi, kad sirmais Šveices vēsturnieks man to rādīja kādā no mūsu tikšanās reizēm Šveices Federālās tehniskās augstskolas bibliotēkā. Toreiz viņš vēl piebilda, ka karoga istā vieta būtu Latvijā, un tā vaicājoši pavērās manī, bet es šo delikāto mājienu nelikos manām, jo nacionālais karogs jau toreiz skaitījās visai augstas kārtas tabu.

Liepiņa karogs varētu būt viens no pašiem pirmajiem, ja ne pats pirmais sarkanbaltsarkanais karogs ar šauru svītru vidū, — tas atzīmēts arī emigrantu rakstos (piemēram, Ā. Šildes grāmatās). Tiesa, ir drošas ziņas, ka pašu pirmo karogu varētu būt šūdinājis skolotāja un publicista Jāņa Lapiņa sieva Valmierā 1916. gadā, bet tas, šķiet, vēl varētu būt bijis triju vienādaļu sarkanbaltsarkanais karogs (pirms tam, cik zināms, jau sākot ar tautas atmodas laikmetu, lietotas gan sarkanbaltsarkanās krāsas, to salikums, bet ne karogi). Kā liecina Kārlis Skalbe Ziemassvētku kauju atceres aprakstā «Zemes dēli» («Jaunākās Ziņas», 1937, 3.nr.): «Mākslinieki, kas kopā ar dažiem rakstniekiem kalpoja latvju strēlnieku pulkos un kopā ar viņiem domāja vienas domas, sastādīja mūsu nacionālā karoga krāsas un samērus. (Tas notika manā dzīvoklī, kādā vakarā, isi priekš Ziemassvētku kaujām.) Ejoj uz kaujas lauku, viņi paslēpa sarkanbalto karodziņu zem saviem pelēkiem kareivju mēteļiem un nodeva to pazīstamiem virsniekiem, kuri kārtoja rotas uz cīņu. Latvju nacionālais karogs pēc daudz gadu simteņiem kā jauna laika vēstījums parādās Ziemassvētku kaujās.»

Šveices karogs, ļoti ticams, būs tapis tūdaļ pēc tam, 1917. gada pašā sākumā, un varētu būt pirmais karogs, kas a t k l ā t i plīvojis, proti, Liepiņu rakstāmlietu veikalā pie Latvju informācijas biroja Šveicē, ko 1915. gadā dibināja Aleksandrs Liepiņš un citi, lai protestētu pret pangermānisko aģitāciju, kas prasīja Baltijas guberņas pievienot Vācijas ķeizārvalstij.

Vēstulē dotajā autobiogrāfijas fragmentā A. Jēglijs-Liepiņš sniedz dažas ziņas par savu sievastēvu Aleksandru Liepiņu (1881—1931). Dzimis cēsinieks, studējis inženierzinātnes Pēterburgā, pārtraucis studijas, lai pēc tēva Pētera Liepiņa (saukta arī par Pjotru Ļipinsku) nāves 1903. gadā pārņemtu tēva grāmatspiestuvi Rīgā. Tā kā tur drukāti iespieddarbi pret carismu, tad pēc 1905. gada Aleksandram Liepiņam bijis jāemigrē. 1908. gadā ieradies Bāzelē, apprecējies ar skolotāju — šveicieti Alvīni Brendliju (*Brändli*), 1912. gadā ieguvis Bāzeles pilsoņa tiesības, kopā ar sievu turējis pilsētā rakstāmlietu veikalu.

Un, lūk, citāts no A. Jēglja autobiogrāfijas: «Aleksandrs Liepiņš bija sociāldemokrāts un stāvēja par savas dzimtenes atrašanos sociālistiskās Krievijas sastāvā. 1914. gada augustā viņš publicēja divus rakstus avīzē «*Baseler Nachrichten*»: «Iz Krievijas», «Latvieši un baltvāci». Tajā pašā avīzē 1915. g. septembrī parādījās vēl viņa raksti: «Kāda latvieša uzskati par «Ceļojumu caur okupēto Poliju» un «Latvju — lietuvju sanāksme Bernē». 1916.g. kopā ar Austru Ozoliņu un pacifistu profesoru Forelu viņš izdeva hektografētu avīzi «Latvji Ārzemēs», kā arī «Latviešu preses kores-

pondenci» un darbojās kā Latvju informācijas biroja Šveicē un latviešu komitejas Šveicē sekretārs [komiteju vadīja Rainis — J.S.]. Viņš saglabājis latviešu pirmo nacionālo karogu kā piemiņu par šo laiku pirms Latvijas Republikas dibināšanas. Kad 1918. gadā tika proklamēta Latvijas nacionālā valsts, Aleksandrs Liepiņš distancējās no šīs attīstības, kas viņam gāja par tālu.» Tiktāl par Jēgliņa piesūtīto biogrāfisko izziņu, kur sniegti arī dati par A. Liepiņa bērniem Austru, Mirdzu, Dzidru un Pēteri (pēdējais ir pensionēts Bāzeles Universitātes profesors). Visai zīmīgs mūža gājums un varbūt arī visai zīmīgs fakts, ka pirmā latviešu nacionālā karoga šūdinātāja bijusi šveiciete — skolotāja, A. Liepiņa dzīvesbiedre. Un ka tas darināts neapšaubāmi pirms 1918. gada 18. novembra, tātad no šī viedokļa nav uzlūkojams par «buržuāziskās Latvijas simbolu».

Še jāpiemetina, ka, iespējams, A. Liepiņa šūdinājusi mazāku sarkanbaltsarkanu karodziņu īpaši Rainim. Par to Olga Klīgere («Mēnessmeitiņa») šī gada 24. augustā man raksta: «Ļoti labi atceros, ka Rainis man parādīja savu no Šveices atvesto mazo sarkanbaltsarkano karodziņu. Atceros arī, ko Rainis tad sacīja: «Šis gan laikam ir pirmais neatkarīgās Latvijas karogs». Kas viņam to bija pagatavojis vai dāvinājis, to man nepateica. Jau 1917. gadā, rakstot lugu «Krauklītis», Rainis min šo karodziņu. Citāts no lugas «Ienāk Vents, apbruņojies ar sarkanbaltsarkanu karodziņu — mātes mutautiņu.»»

Un pie reizes pāris piebilžu. Pēc mana raksta parādīšanās man aizrādīja, ka es esot pārvērtējis Raiņa lomu sarkanbaltsarkanā karoga tapšanā, jo neminot nacionāli noskaņoto darbinieku Jāņa Lautenbaha-Jūsmiņa, J. Sandera, J. Lapiņa, Kārļa Skalbes nopelnus šajā ziņā. J. Lapiņa un K. Skalbes izšķirīgā loma karoga tapšanā 1916. gadā, bez šaubām, ir jāizceļ — nez vai Jānis Lapiņš vispār nav jāatzīst par šī karoga «idejisko tēvu!» Par Lautenbahu-Jūsmiņu, kurš itin kā pirmais būtu pievērsis Kronvaldu Ata un Tērbatas latviešu studentu uzmanību «Atskaņu hronikai», spriest neņemos. Katrā ziņā 1870. gadā, kad «Tērbatas latviešu studentu vakari» par savu simbolu jau bija pārņēmuši šīs krāsas, Lautenbahs vēl mācījās Kuldīgas ģimnāzijā un uz Tērbatu devās tikai 1872. gadā. Un tikai tad viņš nodibināja sakarus ar Kronvalda pulciņu — tātad krāsu iniciators viņš nez vai būtu bijis. Mācītājs J. Sanders, šķiet, popularizējis šīs krāsas 19.—20. gadsimtu mijā Pēterburgas latviešu aprindās, kad tās lielā mērā jau bijušas piemirstas, bet pašreiz nevaru atrast norādi uz Sandera atmiņu rakstu, kur par to būtu stāstīts. Raiņa atbalsts Latvijas autonomijas idejai Šveices trimdā, tātad atbalsts sarkanbaltsarkanā karoga idejai, ko viņš pauž darbā «Daugava», manuprāt, tomēr ir un paliek viens no izciliem argumentiem par labu šim nacionālajam karogam mūsdienās (kaut arī pirmskara Latvijas laikā tas gandrīz netika minēts un K. Dzirkļa grāmatā par karoga vēsturi šie fakti vispār nav atzīmēti). Tieši šādā aspektā mums arī jāvērtē Raiņa Šveices gadu līdzgaitnieka Aleksandra Liepiņa karogs un tā liktenis, par ko šie pavēstījām.

DAUGAVMALĀ, LĀČPLĒŠA DIENĀ

*Runa karoga pacelšanas ceremonijā Rīgas pils Sv. Gara tornī 1988. gada
11. novembrī*

Mēs esam pulcējušies mūsu likteņupes Daugavas malā liktenīgā gadā, liktenīgā dienā un liktenīgā vietā. Rit tautas atmodas, atdzimšanas gads. Esam atguvuši Brīvības pieminekli un Lāčplēsi, Kārli Zāli un Andreju Pumpuru, mūsu valodas un mūsu zemnieka atzišanu, patiesību par 1941. un 1949. gadu, mūsu vēsturisko sarkanbaltsarkano karogu un mūsu senās zīmes, arī Rīgas vēsturisko ģerboni un zilbalto karogu, kas jau kopš vakardienas pland šē virs pils Trīszvaigžņu torņa. Bet, galvenais, esam atguvuši sevi, savu identitāti un pašpaļāvību, darījuši galu gadu desmitiem ieilgušajai nacionālajai apātījai, rezignācijai un klusēšanai. Šodien mēs atgūstam arī Lāčplēša svētkus, kas tā nosaukti par godu dienai, kad pirms gandrīz 70 gadiem no Daugavas tika padzīts ļoti spēcīgais un bistamais pretrevolūcijas Bermonta jeb fon der Golca karaspēks, kad, dievnamu zvaniem skanot, Rīga 1919. gadā svinēja savu atbrīvošanas dienu.

Rīgas pils latviešu uztverē arvien ir bijusi drauds un svežemnieku kundzības simbols — ordeņmestra rezidence, poļu, zviedru, krievu gubernatoru mitekļi, pie tās pērti zemnieki, kas šurp braukuši meklēt savas tiesības, te lemti Baltijas guberņu likteņi mūsu tautai naidīgā garā. «Ja man būtu tā naudiņa, kas guļ jūras dibenā, es nopirktu Rīgas pili...» — tā domāja zemnieks.

1917. gada revolūcija atdeva Rīgas pili tautai, te notika Latvijas sociāldemokrātijas V kongress, 1917. gada maijā te pirmoreiz pār Vidzemes zemes padomes rezidenci epizodiski uzvijās sarkanbaltsarkanais karogs. Kad 1919. gada 8. oktobrī Rīgai tuvojās spēcīgais, 50 000 vīru lielais vācu un krievu monarhistiskās restaurācijas karaspēks viltus kņaza Pāvela Mihailoviča Bermonta-Avalova vadībā, latviešu karavīri — strādnieki, studenti un zemnieki — ar pārcilvēcīgu drosmi apturēja to Daugavas kreisajā krastā, un virs vissenākā pils torņa — Sv. Gara torņa — uzvijās sarkanbaltsarkanais tautas karogs, ko ienaidnieks neganti apšāudīja 33 dienas un naktis. Karogs, pats tornis un pilsdārza mūris bija ložu krusas cauršauts, taču tautas pretestības, cerību, ticības un drosmes simbols nepārstāja plīvot.

Bermonts bija paredzējis iekarot Rīgu, Latviju, Igauniju, likvidēt nule izcīnīto Latvijas valstiskumu, jebkādas brīvības, un pēc tam caur Daugavpili un Novosokolņikiem virzīties uz Maskavu un Petrogradu, lai kopā ar Judeņiču un Deņikinu — un saskaņoti ar tiem! — satriektu padomju varu. Lāčplēšu uzvara pie Daugavas ne tikai nosargāja Latviju, bet arī sniedza palīdzību jaunajai Padomju republikai, Ļeņinam tajās kritiskajās dienās. Kaut arī formāli par dažādām varām cīnīdamies, lāčplēši Daugavas

Demonstrācija Daugavmalā Lāčplēša dienā sakarā ar sarkanbalt-sarkanā tautas karoga pacelšanu pils tornī 1988. gada 11. novembrī.

krastā cīnījās pret to pašu ienaidnieku, pret kuru tieši 1919. gada oktobrī (uzsveru — tieši oktobrī) Orlas-Kromu kaujās gāja sarkanie latviešu strēlnieki. Tādēļ Lāčplēša diena ir ne tikai Latvijas vēstures notikuma, bet arī Padomju valsts vēstures, revolūcijas nosargāšanas nozīmīga epizode. Vēl vairāk — to varētu saukt arī par pirmo cīņu pret fašismu un hitlerismu, jo daudzi bermontieši vēlāk kļuva par NSDAP* veterāniem, piedalījās Minhenes 1923. gada alus pučā un pirmajās SA vienībās. Viens no tiem, kas 1919. gada oktobrī šāva uz sarkanbaltsarkano karogu, bija vēlākais Osvencimas nāves nometnes komandants Francis Ferdinands Rūdolfs Hess (*Höss*), vīrs, uz kura sirdsapziņas 20. gadsimta Eiropā ir visvairāk cilvēku pelnu. Tāda, lūk, ir vēsture.

* NSDAP — *Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei*, Hitlera nacistiskā partija Vācijā; SA — *Sturmabteilung*, triecienvienības, kas atbalstīja nacistu kustību Hitlera vadībā.

Ilgus gadus par bermontiādi pie mums nemēdza runāt un rakstīt, plašāk (kaut arī visai tendenciozi) tā bija atspoguļota vienīgi Maskavas vēsturnieka Viļņa Sīpola grāmatā,* bet šogad, kad tiek atjaunota vēstures patiesība, kad tiek laužti stereotipi, sākam runāt arī par to.

Šis ir arī tautas karoga atdzimšanas gads, kad no karoga noņemti šaursirdīgie, sektantiskie aizliegumi un aizspriedumi, — laikam vēl nekad vēsturē par šo karogu nav tik daudz rakstīts, gandrīz 140 000 parakstītāju iestājās par Ausekļa, Kronvalda, Skalbes, Čaka, Raiņa karogu. Un ir simboliski, ka karogs šodien uzvijas tieši Daugavas krastā, jo karoga atjaunotāja Anša Cīruļa interpretācijā šaurā baltā josla ir tā pati putojošā Daugaviņa māmuliņa, bet sarkanā krāsa abpus tai ir karā kritušo cīnītāju asinis, viņu dvēseles, viņu dzimtenes mīlestība.

Sv. Gara tornis ir viens no senajiem Daugavas torņiem, kas šē stāv kopš 1330. gada. Laika gaitā tas bijis gan nocietinājumu tornis, gan bāka, 19. gadsimtā te atradusies Keislera astronomiskā observatorija. Tātad — c i e t o k s n i s, b ā k a u n z v a i g ž ņ u l ū k o t a v a. Arī turpmāk tornim jābūt c i e t o k s n i m, jābūt b ā k a i, kas rāda ceļu, jābūt vietai, no kurienes redz ļoti tālas, neaizsniedzamas z v a i g z n e s. Ja šodien tornī uzvijas tautas karogs, tam jāsimbolizē ne tikai šodiena, bet arī rītdiena.

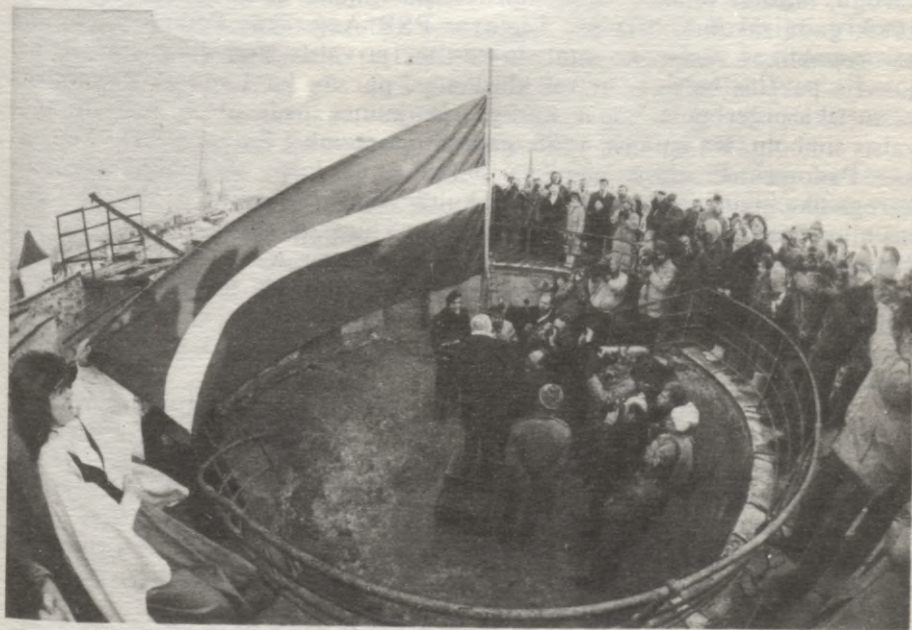
Un tam jābūt ne tikai latviešu tautas simbolam, bet arī visu Latvijā dzīvojošo tautu simbolam. Mūsu pastāvēšana vislielākā mērā ir atkarīga no tā, vai visas Latvijas tautas pieņems un iemīļos sarkanbaltsarkano karogu. Tas var notikt tikai un vienīgi tad, ja šis karogs vienmēr paliks Raiņa karogs. Sarkanbaltsarkanais karogs līdzās sarkanajam karogam bija Raiņa karogs, viņš nepretstatīja karogus, viņš nesludināja naidu, viņš sludināja mīlestību, draudzību un savstarpēju cieņu kopējam nākotnes darbam. Latvijā izsenis mitušas daudzas tautas, to starpā bijušas traģiskas nesapraššanās, taču dominējusi izpratne un cieņa. Atcerēsimies, ka latvieši allaž bijuši internacionālisti, to liecina mūsu strēlnieku un mūsu revolūcijas cīnītāju ceļš. Bet atcerēsimies tāpat, ka mūsu tautai un mūsu valodai pienākas savas t i e s ī b a s, sava vieta zem Saules, sava cieņa, un no šim prasībām mēs atkāpties nevaram.

Atcerēsimies arī to, ka brīva Latvija ir iespējama tikai un vienīgi tad, ja brīva būs arī Krievija, mūsu nākotne atkarīga no demokratizācijas tālākas attīstības visā Padomju Savienībā. Bet mēs negribam būt guberņa, mēs gribam būt suverēna valsts līdzās draudzīgām suverēnām padomju republikām. Tieši par to mums jādomā šodien, šajā vietā, kad virs bijušās ordeņmestra pils, Valtera Pletenberga rezidences, ģenerālgubernatoru — kņazu un grāfu — mītnes, paceļas latviešu tautas karogs uz ilgiem, un, gribētos cerēt, — uz mūžīgiem laikiem. Vējš no jūras šē allaž ir un būs spēcīgs, un plīvošana nebūs viegla, tomēr lai plīvo Karogs!

* Sīpols V. Ārvalstu intervencija Latvijā un tās aizkulises 1918—1920. — Rīga: LVI, 1957.—276 lpp.

P.S. Vēsturiskais, bermontiešu ložu sašautais karogs, cik zināms, līdz 1940. gadam atradās Rīgā, Kara muzejā (vēlākajā Revolūcijas muzejā). Kā liecina muzeja inventāra grāmata, karogs norakstīts un iznīcināts 50. gados, pēc Latvijas PSR Kultūras ministrijas rīkojuma.

Man nav zināms, kas noticis ar karodziņu, ko Rainis apdzied lūgā «Krauklītis» (rakstīta 1916.—1917.g.) un ko dzejnieks pārvedis no Šveices trimdas Latvijā. Toties noskaidrojies, ka laimīgā kārtā saglabājies viens no pirmajiem sarkanbaltsarkanā karoga prototipiem (sarkanbaltsarkans ar saulīti augšējā stūrī), kas, visai ticami, šūdināts 1916. gada beigās vai 1917. gada sākumā Valmierā. Tas glabājas Rīgā pie pazīstamā publicista un pedagoga Jāņa Lapiņa meitas, kura šo nelielā formāta zīda karodziņu iznēsājusi grūtajos otrā pasaules kara un trimdniecības ceļos pa Vāciju un Krieviju. Atgādināšu, ka J. Lapiņš jau 1916. gadā bija viens no šī karoga popularizētājiem, viņa ietekmē izgatavoti daži nelieli sarkanbaltsarkani karodziņi, kas nesti līdzī Ziemassvētku kaujās, un to šūdinātāja bijusi J. Lapiņa vēlākā dzīvesbiedre. Varbūt vēl kaut kur atrastos ziņas par senākajiem sarkanbaltsarkanā karoga variantiem, — tās ļoti interesētu Latvijas Kultūras fondu, kura aprūpē nodotā tautas karoga izgatavošana.

Sarkanbaltsarkanā tautas karoga pacelšana Rīgas pils Sv. Gara tornī 1988. gada 11. novembrī.
Karogu paceļ Evalds Valters un Alberts Bels.

PAR LATVIJAS VALSTS SIMBOLIKU

*Referāts Latvijas PSR 11. sasaukuma Augstākās Padomes 14. sesijā Rīgā
1990. gada 12. janvārī*

Cienājamo priekšsēdētāj, cienījamie deputāti, — un varbūt mazliet patētiski sacīšu — cienījamā Latvijas tauta! Iztirzājamo, ļoti principiālo jautājumu par mūsu republikas oficiālās simbolikas — karoga, ģerboņa, himnas mainīšanu izvirzīja jau pērn vispirms Radošo savienību Kultūras padome, tad PSRS tautas deputāti J. Peters un A. Plotnieks. Tas tolaik ieskanējās arī ļoti daudzās kolektīvās un individuālās vēstulēs. Rakstītāji argumentēti pierādīja, ka pašreizējā republikas simbolika saistās ar 1940. gada notikumiem Baltijā, ar staļinisma laikmetu, tā pieņemta bez jebkādas konsultēšanās ar tautu, ar republikas sabiedrību; šodien, kad Latvija sāk ceļu uz suverenitāti, tas ir anahronisms. Sabiedrībā arvien dziļāk iesakņojusies apziņa, ka 1940. gadā Latvijas Republikas iekļaušana PSRS sastāvā bijusi nelikumīga, tātad vecie simboli *de jure* turpina pastāvēt.

Jau 1988. gada jūnijā sākās plaša tautas kustība par sarkanbaltsarkano karogu, mazliet vēlāk — septembrī — par himnu «Dievs, svētī Latviju!». 1989. gada sākumā, drīz pēc Lietuvas PSR Augstākās Padomes lēmuma par republikas vēsturisko simbolu restitūciju valsts simbolikas līmenī, arī Latvijā pacēlās balsis, gan vēl klusinātas, par to, ka Latvijas Republikas vēsturiskais ģerbonis, tāpat karogs, jāatjauno, padarot to par oficiālu valsts simbolu. Kā zināms, 1988. gada 30. septembrī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs pieņēma dekrētu, ar kuru sarkanbaltsarkanais karogs tika atzīts par latviešu tautas kultūrvēsturisku simbolu. Un īsā laikā tas kļuva par īstu tautas karogu. Arī tautas lūgšana «Dievs, svētī Latviju!» latviešu sabiedrībā *de facto* akceptēta par himnu, un atkal visplašāko aprindu attieksme ir nepārprotama — būtībā latviešu tauta par to jau ir nobalsojusi. Gribu vēl piebilst, ka gan karogu, gan himnu atzinušas arī citu Latvijas tautu nacionālās kultūras biedrības, tātad nekādas starpnacionālas kolīzijas nav izraisījušas.

Sarežģītāks ir jautājums, vai karogu, ģerboni un himnu drīkstam pasludināt par oficiālu valsts atribūtiķu un kad tas jādara — jau šodien vai mazliet vēlāk. Pret Latvijas vēsturiskās simbolikas leģitimēšanu iebilst gan labējie un konservatīvie spēki, gan kreisie un radikāļi. Vieni uzskata, ka tā esot nepieņemama kā «buržuāziskās Latvijas» simbolika, otri atzīst, ka tās pieņemšana nozīmētu okupācijas varas leģitimēšanu — to būtu jāņem vērā, ja akceptēt tikai tad, kad oficiāli būšot atjaunota Latvijas Republika, pagaidām tā varētu būt vienīgi cīņas simbols par neatkarību.

Atļaujiet sniegt mazu analīzi, izteikt savu viedokli. Neesmu ne jurists, ne politiķis, saprotu, ka šī problēma nav viennozīmīga, ka domas ir polarizējušās. Zinu, ka belzienus saņēmu no abām pusēm.

Valsts karogs nozīmē, ka pastāv valsts ideja, valsts suverenitāte, varbūt pilnīga, bet dažkārt gluži deklaratīva vai ierobežota. Pasaules praksē ir daudz gadījumu, kad karogi ir valstīm ar deklaratīvu vai nākotnē gaidāmu suverenitāti. Ja mums nepieņemami šķiet Namībijas, Puertoriko un Jaunkaledonijas piemēri, tad atcerēsimies Īrijas Republiku, kas 1916.—1936. gadā cīnījās par savas suverenitātes atjaunošanu ar saviem valsts simboliem, līdz tie tika atzīti gluži oficiāli, arī no Apvienotās Karalistes puses. Taču arī te sākotnējā iecere nav pilnīgi realizējusies, piemēram, Olstera nav integrēta ar Īrijas Republiku.

Sarkanbaltsarkanais karogs, kura vēsturiskās saknes meklējamas jau 13. gadsimtā un vēlāk Tērbatas studentu — jaunlatviešu — vidū, Kronvalda un Ausekļa laikā, atdzima pirmā pasaules kara gados. Ar 1917. gada pavasari, pēc Februāra revolūcijas tas simbolizēja cīņu par Latvijas valstiskumu, sākumā autonomijas, vēlāk neatkarīgas valsts veidā. Tas kļuva par Latvijas Republikas oficiālu simbolu un pat pēc Latvijas iekļaušanas PSRS sastāvā līdz 1940. gada 25. septembrim bija valsts karogs. Jā, sarkanbaltsarkanais ir Latvijas Republikas simbols, bet ne tikai — tas ir vispārņacionāls, tas ir Latvijas valstiskuma simbols. Valsts karogu parasti nemaina dažādu politisku norišu, sabiedriskās iekārtas nomaiņas dēļ, izņemot varbūt lielo monarhiju un impēriju sabrukumu, piemēram, Burboņu karogu Francijā nomainīja «trikolors», Vācijā — otrās impērijas karogu Veimāras republikas karogs, pēc Oktobra revolūcijas ķezariskās Krievijas trīskrāsu karogu aizstāja sarkanais; tas pats notika, arī sabrūkot Austroungārijai. Austrumeiropas valstīs pēc otrā pasaules kara tika saglabāti vecie karogi (dažās arī ģerboņi), tikai reizēm papildinot tos ar šķietami laikmetīgu atribūtiķu, ko tagad, kā redzam, steigšus ņem no tiem ārā.

Var iebilst, ka atšķirībā no Austrumeiropas valstīm Baltijas republikas savu neatkarību nav saglabājušas, un šodien Latvijas neatkarība, reāla suverenitāte, vēl nav atgūta. Taču aplūkosim šo problēmu no citas puses. Suverenitātes atgūšana nav vienreizējs akts, bet ir process, kura līdzdalībnieki un liecinieki mēs esam. Turklāt to veicina ne vien radikālās grupas, cīnītāji, bet arī tautas vairākums, kā to, piemēram, rāda pēdējo vēlēšanu rezultāti. To veicina arī republikas vadības progresīvā daļa. Vai cīņā par suverenitāti lai izejam ar veciem simboliem? Kādus karogus pacelsim virs demokrātiski jaunievēlēto pilsētu, ciemu, rajonu padomju mītnēm?

Maskavā, «centrā», un arī šeit vēl ļoti spēcīgi ir unitārās valsts, impērijas piekritēji, kuriem republikas valstiskums šķiet fikcija. Savienoto republiku līdzšinējo simbolu lietošana šādu pārliecību var tikai nostiprināt. Ja turpretī 15 unificētu karogu ierindā līdzās Lietuvas karogam plīvos arī Latvijas, Igaunijas un es ticu, ka drīzumā arī Gruzijas, Armēnijas, vēlāk Baltkrievijas, Ukrainas un arī Krievijas karogs, tad tas liks padomāt, tas izcels mūsu tiesības uz savu valstiskumu.

Ar kādu karogu lai Latvija reprezentējas ārzemēs, ar kādu karogu Latvija uzstāsies starptautiskajās sporta spēlēs, UNESCO, sadraudzības

pilsētu sanāsmēs, saimnieciskajos darījumos? Ja paralēli funkcionē oficiālais sarkanžili viļņotais un sarkanbaltsarkanais karogs, tad ārzemnieks vienmēr var domāt, ka pēdējais pārstāv radikālu opozīciju, nevis tautas vairākumu. Atgādināšu, ka vācu okupācijas laikā Holandē, Beļģijā, Norvēģijā, Francijā tika lietoti attiecīgo valstu simboli, arī Čehoslovākijā ne pēc 1948. gada, ne pēc 1968. gada karogs nemainījās — pat otrādi, visur tas pastāvēja, iedvesmoja cīņai par suverenitātes atgūšanu.

Manuprāt, karoga atjaunošana būtu kaut neliels solis uz priekšu, ar ko cīņa par Latvijas suverenitāti demokrātiskā, parlamentārā ceļā var tikai iegūt. Šo soli var akceptēt jebkurš, kurš atzīst Latvijas valstiskuma pastāvēšanu, neatkarīgi no sava viedokļa par tās nākotnes statusu, sabiedrisko iekārtu u.tml. Un tas nebūt nenozīmētu pašreizējā stāvokļa leģitimēšanu — tad jau drīzāk par leģitimēšanu var uzskatīt līdzdalību PSRS vai Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanās! Toties ar Latvijas valstiskumu būtu spiesti rēķināties arī tie spēki, kuriem tas nebūt nav pa prātam.

Šādu ceļu mums rāda Lietuva, kuras Augstākā Padome jau 1988. gada novembrī pieņēma lēmumu par vēsturiskās simbolikas restitūciju jeb leģitimēšanu. Pagaidām es neredzu nekādus mīnus šādam Lietuvas lēmumam. Gluži otrādi, M. Gorbačovs vizītes laikā tur izpaužas tautas, sabiedrisko organizāciju un vadības vienotība, oficiālo un tautai svēto simbolu kopība, un Gorbačovs uz Lietuvu būtībā dodas kā uz suverēnu valsti. Bet, ja viņš šodien no Šauļiem ierastos Rīgā (dienā, kad tika sacīta šī runa, M. Gorbačovs atradās Šauļos — *J.S.*), kuri simboli viņam te būtu jārespektē? Padomāsim par to!

Vēl pirms neilga laika es no pozitīva sprieduma būtu atturējies, taču pašreiz man šķiet, ka lēmumu par karogu principā varētu pieņemt jau šodien, jo republikā pirmoreiz pēckara laikā ir notikušas un tuvākā nākotnē paredzētas puslīdz demokrātiskas varas orgānu vēlēšanas, ir pieņemts PSRS Augstākās Padomes lēmums par Baltijas republiku ekonomisko patstāvību, ir pārskatīts Latvijas PSR Konstitūcijas 6. pants (kas noteica Kompartijas vadošo lomu valsts dzīvē — *J.S.*), tā ka pirmie priekšnoteikumi būtu.

Taču vai galīgais lēmums būtu jāpieņem šodien? Manuprāt, tomēr ne. Varbūt nebūtu īsti ētiski izšķirt jautājumu vecajam Augstākās Padomes sastāvam, kur nav pārstāvēti tie demokrātiskie spēki, arī radikāļi, kas taču tik ilgi ir cīnījušies par karogu, turklāt priekšvēlēšanu cīņas apstākļos šādu aktu varētu iztulkot kā zināmu manevru. Karoga problēma, manuprāt, nav nošķirama no himnas un ģerboņa problēmas.

Baumaņu Kārļa sacerētā dziesma «Dievs, svētī Latvij!» ir ne tikai Latvijas Republikas oficiālais simbols, bet arī tautas lūgšana, kas radusies I Vispārējo dziedāšanas svētku dienās 1873. gadā un laika ritumā iekarojusi latviešu tautas sirdi. Pašreizējai Anatola Liepiņa komponētajai himnai, kuras pirmtekstā turklāt bija vārdi: «...ar Staļinu sirdī mēs iesim mūždien», patiešām nepiemīt ne himniskums, ne dzejas spēks, tās radioatskaņojumi

1

2

1 — pirmais neoficiālais Latvijas Republikas ģerbonis, ko veidojis mākslinieks Burhards Dzenis. Tas redzams uz pirmajām republikas naudas zīmēm un arī citādi bijis oficiālā aprītē līdz 1922. gadā pieņemtā ģerboņa apstiprināšanai (uz 50 rubļu naudas zīmes), līdzīgs ģerbonis bija uz Latvijas pirmās pastmarkas (1920. g.); 2 — oficiālais Latvijas SPR ģerbonis 1919. gadā P. Stučkas laikā (raksturīgi, ka tur sirpja vietā ir izkaptis).

no rītiem izraisa drīzāk negatīvas emocijas nekā pacēlumu. Aptuveni pirms pusotra gada pavidēja doma par nepieciešamību sacerēt gluži jaunu himnu vai par himnu pieņemt J. Kalniņa «Daugav' abas malas», taču diez vai tautas vairākumam šāds risinājums būtu pa prātam — par himnu jāatjauno «Dievs, svētī Latviju!». Starp citu, himna nav konstitūcijas jautājums, tās akceptēšana neprasītu 2/3 balsu, taču nevajadzētu to aplūkot šķirti no ģerboņa.

1921. gadā akceptētais ģerbonis tiešām radies kā Latvijas Republikas simbols, kurš, starp citu, nebija pirmais (sākotnējais redzams, piemēram, uz Latvijas Republikas pirmajām, 1919. gadā iespiestajām naudas zīmēm). Pirmais neoficiālais Latvijas valsts ģerbonis (liekas, pēc Burharda Dzeņa vai Anša Cīruļa meta) tika lietots līdz 1921. gadam — sudrabota uzlecoša saule uz sarkana fona, saules vidū burts L ar trim zvaigznēm (Vidzeme, Kurzeme, Latgale), apakšā sarkanbaltsarkanā karoga krāsas.

Par ģerboni visai dzīvas diskusijas notika šajā pašā Saeimas sēžu zālē 1921. gada 15. jūnijā Latvijas Satversmes sapulcē, kur par to referēja Margērs Skujenieks. Atgādināšu Skujenieka doto ģerboņa motivāciju: «Latvijas ģerbonī, kaut gan tā mums nav vēsturiska tradīcija, visām figūrām jābūt motivētām, un tāpēc Satversmes komisija liek priekšā pieņemt ģerboni, kas sastāvētu no vairoga, kura augšējā daļā atrastos saules motīvs un apakšējā daļā sadalīta divās daļās: pirmā daļā sarkans lauva sudraba laukā un

Republikas «vidējais ģerbonis», ko veido ar ozollapu viju papildināts mazais ģerbonis.

otrā — sudraba grifs sarkanā laukā... Saules motīvs ir tas, kas bieži, it sevišķi pēdējā laikā, tika izlietots kā ģerbonis Latvijas neatkarības cīņās, otrkārt, lauva un grifs ir Latviju sastādošo zemju ģerboņi. Lauva — Kurzeme un Zemgale, grifs — Latgale un Vidzeme. Še varētu teikt, ka heraldiskās figūras nederētu pieņemt mūsu ģerbonī, tāpēc, ka tanī laikā, kad tās radās, Latvijas sastāvdaļas nebija brīvas, un šos tēlus ievēdušas svešas tautas.»* Tiktāl Skujenieks, tas pats Skujenieks, kurš 1941. gadā gāja bojā Maskavā Lubjankā, čekas pagrabos. Taču Skujenieks uzskatīja, ka šie heraldiskie zvēri esot vēsturiska un eiropiska tradīcija, kurus savos ģerboņos paturējušas arī citas toreiz neatkarību ieguvušās valstis — Čehoslovākija, Somija, Igaunija, Lietuva, Polija. Tātad šajā no heraldikas viedokļa nevainojami veidotajā ģerbonī itin kā tika parādīta arī Latvijas gadsimtu vēsture, tās kādreizējā novadu sašķeltība un atkalapvienošanās, arī tās saites ar kaimiņzemēm. Starp citu, lauva ģerbonī ienācis ar Vācijas, grifs — ar Polijas starpniecību no grieķu un latīņu pasaules.

Ģerbonis un tā skaidrojums diemžēl vēl nav tā iesakņojies tautā kā karogs un himna; turklāt, lai ģerboni likumīgi pieņemtu, būtu jāizgatavo tā krāsains un grafisks etalons, bet tos mākslinieki šobrīd vēl nevar parādīt. Tas esot grūts darbs, arī krāsas grūti dabūt. Mēneša laikā tomēr tas tiks izdarīts. Turklāt Latvijas Republikā, kā zināms, pastāvēja lielais ģerbonis, kurā vairogu ar simboliem turēja sarkans lauva un sudrabains grifs, un mazais ģerbonis bez šiem heraldiskajiem zvēriem ārpusē. Lielo ģerbonī

* Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas. — R., 1921. — 1200.—1204. lpp.

driktēja lietot valsts prezidents un viņa pilnvarotas amatpersonas un iestādes, mazo — pārējās amatpersonas un iestādes, kam bija tiesības uz savu valsts zīmogu. Mūsu vēsturiskajā realitātē šīs funkcijas vajadzētu precizēt nolikumā par ģerboni, taču nolikums vēl nav izstrādāts.

Tāpat rūpīgi vajadzētu izstrādāt nolikumu par karoga lietošanu. Ir izteiktas bažas, ka, pasludinot sarkanbaltsarkano par valsts karogu, radīšoties vairākas nevēlamas problēmas. Proti, vai karogu vairs driktēsot neoficiāli uzvilkt Rīgas pils Sv. Gara tornī un citās pilsētās? Sarkanbaltsarkano karogu nevajadzētu atļaut lietot tām organizācijām, kas neatzīst Latvijas valstiskumu. Jeb atkal — būtu jāreglamentē karoga pacelšana vai nepacelšana PSRS valsts svētkos. Piemēram, Padomju Armijas dienā varētu pacelt tikai PSRS valsts karogu, jo armija atrodas Vissavienības pakļautībā, vismaz tīkmēr, kamēr republikā netiek izveidotas nacionālās karaspēka vienības. Šādu strīdīgu momentu ir ne mazums, bet, manuprāt, visi tie ir atrisināmi.

Vēl piezīmēšu, ka pret nacionālo simbolu pasludināšanu par valsts simboliem pašreiz iebilst Latvijas Nacionālās neatkarības kustība, LSDSP, Interfronte. Nenoteikta un nogaidoša pozīcija ir LTF, negatīva — LKP CK birojam. Nacionālo simboliku atbalsta Latvijas Lauksaimnieku savienība, radošās savienības, Latvijas Zinātnieku savienības padome (kuras lēmumā, starp citu, turklāt ierosināts atjaunot Latvijas Republikas nosaukumu). Taču man šajā gadījumā gribētos izsacīt dibinātas šaubas par to, vai redzamu sabiedrisku organizāciju viedoklis sakrīt ar Latvijas iedzīvotāju vairākuma viedokli. Vai te nav gadījums, kad politisko spēku kategorisms mazliet kontrastē ar tautas naivo, bet veselīgo intuīciju? Gan lielās karogu aptaujas laikā, kad saņēmumu apmēram 12 000 vēstuļu ar 130 000 parakstu, gan vēlāk man bijušas neskaitāmas sarunas ar cilvēkiem daudzās Latvijas vietās, tāpēc varu intuitīvi sacīt, ka vairums Latvijas iedzīvotāju, «klusējošais vairākums», labprātāk akceptētu pozitīvu lēmumu. To rāda arī aizvakardienas radiofona ekspresaptauja: no 7000 zvanītājiem, ja esmu pareizi informēts, 6800 izteicās «par» un tikai 200 — «pret». 11. janvārī vien Augstākās Padomes Prezidijs saņēmis 20 vēstules un telegrammas, kurās 1071 cilvēks izsakās pret simbolikas legitimēšanu, un 330 vēstules un telegrammas, kurās 16 935 cilvēki izsakās par simboliku. Tātad 80—90% ir «par» — jūs gan varat iebilst, ka divās samērā šaurās, tomēr neatkarīgās un neinspirētās aptaujās iezīmējas pozitīvs viedoklis.

Taču ir arī pretargumenti, kurus jau minēju, — nav vēl gatavi ģerboņu zīmējumi, nav vēl sagatavoti un apspriesti nolikumi. Ko varētu ieteikt šajā situācijā?

Manuprāt, varētu būt šāds reāls risinājums:

1. Augstākā Padome jau šodien izteic savu principiālo attieksmi pret republikas valsts karoga, ģerboņa un himnas izmaiņu (pozitīvu vai negatīvu), tas neprasi 2/3 balsu, bet šāds lēmums parādītu, kas darāms tālāk. Ja attieksme būtu pozitīva, deputātiem izdalītajos lēmum-

projektos tieši tā arī vajadzētu ierakstīt. Es prezidentam A. Gorbunovam iesniedzu šādu ierosinājumu: «Augstākā Padome uzskata, ka nepieciešams mainīt republikas valsts simboliku, atzīt sarkanbaltsarkano karogu, 1921. gadā apstiprināto Latvijas Republikas ģerboni un himnu «Dievs, svētī Latviju!» un veikt šim nolūkam nepieciešamos priekšdarbus» un tālāk pēc lēmumprojekta teksta.

2. Augstākā Padome uzdod, teiksim, mēneša laikā attiecīgām komisijām un Tieslietu ministrijai sagatavot priekšlikumus par simboliku ar attiecīgiem grozījumiem Konstitūcijā, lai demokrātiski jaunievēlētā Augstākā Padome varētu pieņemt lēmumu pirmajā vai vienā no pirmajām sesijām.

3. Tāpat tiek uzdots izstrādāt nolikumu par karoga, ģerboņa un himnas lietošanu, īpaši izskaidrojot ģerboņa elementu motivāciju arī cittautiešiem domātā presē. Es gribētu te varbūt pateikt tādu iepriecinošu faktu, ka nupat ridinieks krievu tautības pilsonis Sergejs Kuzminskis ir atsūtījis savu variantu tautas lūgšanas «Dievs, svētī Latviju!» tulkojumam krievu valodā ar visām notīm.*

Domāju, ka nevajadzētu īpaši ievilcināt lēmuma pieņemšanu, jo daudzi cilvēki, īpaši no vecākās paaudzes, būtu gandarīti redzēt Latvijas vēsturiskos simbolus iespējami ātrāk. Turklāt, ja esmu pareizi sapratis, lēmums par ģerboni ir saistīts ar republikas naudas zīmju iespiešanu. Ja šodien pieņem lēmumu, tā sakot, pirmajā lasījumā, tad galīgais tā pieņemšanas termiņš varētu būt, piemēram, maijs vai jūnija sākums, lai XX Vispārējais dziesmu svētkos neizraisītos konfrontācija starp varas iestāžu un tautas akceptēto simboliku.

Ja pirmajos Vispārējos dziedāšanas svētkos tikko modusies latviešu tauta izgāja ar «Līgo» karogu sarkanbaltās krāsās un lūgšanu «Dievs, svētī Latviju!», tad varbūt 20. Dziesmu svētkos tā saņemtu to atpakaļ, vismaz kā savu valstiskuma, ja arī vēl ne kā neatkarības apliecinājumu. Simboli ir ne tikai mūsu pagātne un nākotne, bet arī tagadne, lai kāda tā būtu.

Cienijamie deputāti! Demokratizācija Latvijā, tāpat kā visā Austrumeiropā un visā Padomju Savienībā, vēršas plašumā. Latvija pašreiz ir ceļā uz «Otru Republiku».** Kāda tā būs, to izlems tautas vairākums. Bet domāju, ka iet uz priekšu ar savu karogu, savu ģerboni, savu himnu kā mūsu valstiskuma un vēlmju apliecinājumiem tomēr ir daudz labāk nekā iet bez tiem.

* Augstākās Padomes sesija šos atzinumus akceptēja, turklāt iesakot galīgo lēmumu pieņemt jau šī, 11. sasaukuma, Augstākajai Padomei, kas arī notika 1990. gada 15. februārī.

** Terminu «Otra Republika» sāku lietot referātos un runās 1989. gada vasarā, tūdaļ pēc Latvijas Tautas frontes 1989. g. 31. maija aicinājuma, plašākā publiskā auditorijā pirmoreiz — Latvijas Televīzijas 1989. g. 18. novembra svētku pārraidē. Šajā terminā neieliku nekādu viedokli par «Otrās Republikas» politisko statusu vai sabiedrisko iekārtu, tikai fakta konstatējumu par Latvijas neatkarības atjaunošanu tajā vai citā, reāli iespējamā formā. Ne-raugoties uz to, terminu «Otra Republika» sāka lietot kā pretstatu pirmskara Latvijas Republikai, un tas izraisīja kritiku radikālajā presē (piemēram, Z e l m e n i s M. Daži vārdi «Otrās Republikas» sakarā // Neatkarība. — 1990.—9. martā. — 1. lpp.). Nākotnes Latvijai neapšaubāmi juridiski jābalstās uz 1918. g. 18. novembri, nevis uz 1990. g. 4. maiju.

PAR LATVIJAS KAROGU, ĢERBONI, HIMNU

Ziņojums Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijā 1990. gada 15. februārī

Iepriekšējā Augstākās Padomes sesijā tika sīki iztirzātas un izlemtas valsts simbolikas atjaunošanas principiālās problēmas, tāpēc šoreiz atļaujiet vairs neskart argumentāciju, bet pakavēties tikai pie trim jautājumiem: 1) kādu atbalsi sabiedrībā — dažādu tautību un dažādu sociālo slāņu iedzīvotājos — izraisījis iepriekšējais lēmums, 2) kā veidoti simbolikas nolikumi un 3) kādi varētu būt simbolikas atjaunošanas termiņi un gaita.

Viedokļi par simboliku joprojām ir atšķirīgi. «Atmodā» un dažos citos laikrakstos joprojām lasāma noraidoša attieksme pret simbolikas atjaunošanu. LSDSP un dažas LNNK nodaļas aicina līdz Latvijas neatkarības atjaunošanai atcelt visu Latvijas PSR simboliku, aprobežojoties ar PSRS Valsts karogu un uzskatot Latviju par anektētu teritoriju. Arī vairāku radikālu jauniešu organizāciju pārstāvji runā par «svētuma zaimošanu», tādos pašos uzskatos ir Latvijas vācu kultūras biedrība. Taču tās atsauksmes, kas samērā lielā skaitā stihiski turpina ienākt Augstākās Padomes Prezidijā, absolūtā vairākumā — to varu pavisam droši apgalvot — atbalsta iepriekšējās sesijas lēmumu par Latvijas Republikas simbolikas atjaunošanu, pat prasa atrisināt šo jautājumu ātrāk, nevilcinoties un netūlājoties. Pēc daudzām sarunām un telefona zvaniem varu spriest, ka lēmumu par valsts karoga, himnas un ģerboņa maiņu atbalsta absolūtais vairākums (līdz pat 90% runātāju), visdedzīgāk — lauku un arī gados vecāki cilvēki, jaunieši šajā ziņā ir varbūt orientēti citādi. Par to kolektīvās vēstulēs iestājušies, piemēram, Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas pasniedzēji un studenti (2979 paraksti), Tukuma rajona kolhoza «Nākotne» un Smārdes 9-gadīgās skolas (750), P. Stradiņa Republikāniskās klīniskās slimnīcas (507), Talsu rajona kolhoza «Ciņa» (354), Saldus rajona Meliorācijas pārvietojamās mehanizētās kolonnas (PMK) (348), Liepājas tipogrāfijas, Zinātņu akadēmijas Koksnes ķīmijas institūta, A. Popova Rīgas radiorūpnīcas ļaudis.

Pēc iepriekšējās sesijas Augstākās Padomes Prezidijā vien saņemts vairāk nekā 80 vēstuļu un telegrammu, daudzas no tām sūtījušas organizācijas ar desmitiem un simtiem parakstu. Minēsim vēl Nacionālo teātri, Stučkas Meliorācijas PMK, Rīgas 73. vidusskolu, Latvijas Universitāti, Balvu rajona kolhozu «Igrīve». Vairākas LTF un LNNK grupas arī iestājas par simbolikas pieņemšanu, ja Augstākā Padome vienlaikus nepārprotami paustu savu nostāju attiecībā uz Latvijas neatkarību. Kopumā 85% rakstītāju ir par simbolikas pieņemšanu, 9% pret to no Latvijas Republikas neatkarības viedokļa, 6% pret — no interfrontistu pozīcijām (to skaitā arī pāris latviešu). Gluži līdzīgu ainu ieguvusi arī Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfiskā ekspedīcija Saulveža Cimermaņa vadībā pērn dažādos Latvijas novados.

Pēdējās dienās saņemts arī plašs atbalsts no Latgales: no Rēzeknes Lietišķās mākslas vidusskolas, no Daugavpils (Daugavpils latgalešu biedrība), no Vārkavas vidusskolas, no Preiļiem. Telefoniski pat atskanēja jautājums, vai uz šo sesiju parakstu nodošanai nebūtu jāšūta deputācija no Rēzeknes, pilsētas, kur Latvijā 1917. gadā pirmoreiz publiski pacelts sarkanbaltsarkanais karogs kā Latvijas integritātes un vienotības simbols. Sacīju, ka cilvēki varbūt nebūtu jāatrauj no darba, ka Latgales balss skanēs gan manā ziņojumā, gan arī varbūt Latgales deputātu runās. Latgalei jābūt vienotai ar Latviju, un nekādas pseidoautonomistu manipulācijas nedrīkst atšķelt «trešo zvaigzni» no Latvijas ģerboņa!

Taču arī atsauksmēs, kas atbalsta karogu, visvairāk bažu izraisa tā lietošanas noteikumi: vai karogs nebūs jālieto tur, kur nepiedienētos to darīt, un vai drīkstēšot to lietot tur, kur tauta to vēlētos.

Tāpat vēstulju autori un tautas deputātu padomes prasa novērtēt 1940. gada Tautas Saeimas lēmumu kā nelikumīgu, iestāties par Latvijas valstiskumu. Šodien Augstākā Padome ar savu Deklarāciju vismaz daļēji, manuprāt, šo nostāju izteikusi.

Noraidošu attieksmi pret simboliku izteikusi Interfronte ar tās priekšsēdētāja Igora Lopatina parakstītu vēstuli, ieteicot jautājumu svītrot no sesijas dienas kārtības. Lūk, ar kādu aicinājumu nāk klajā Interfrontes padome: «Мы предлагаем всем, кто верен идеям социализма и Советской власти, кто не хочет испытать все «прелести» капиталистического «рая» в независимой Латвии, выразить свой протест против восстановления красно-бело-красного флага, гимна «Боже, благослови Латвию» и буржуазного герба в качестве государственных символов, объявлением бойкота их употреблению.

В качестве знака несогласия с решением Верховного Совета республики, по примеру наших таллинских товарищей, предлагаем поднять на предприятиях Красные флаги и направить в Президиум Верховного Совета Латвийской ССР решения трудовых коллективов по этому вопросу.

Если флаг, гимн и герб будут все же изменены, то Интерфронт провозгласит в качестве своих официальных символов ныне действующие флаги, мелодию гимна и герб Латвийской ССР.»

Tomēr šī negatīvā nostāja nepauž visu krievu tautības iedzīvotāju viedokli, jo Baltslāvu biedrība, Latvijas krievu kultūras biedrība savukārt iestājas par latviešu nacionālās simbolikas pieņemšanu par valsts simboliem.

Latvijas krievu kultūras biedrība izsaka cerību, ka šī Augstākās Pado-
mes sesija sekmīgi atrisinās šo jautājumu: «Мы подтверждаем свою постоянную позицию — быть всей душой вместе с латышским народом в его патриотических начинаниях. Считаем, что восстановление символики исторически закономерно и отвечает интересам всего многонационального населения Латвии. Это укрепит статус государственной

1921. gada 15. jūnija Latvijas Republikas Satversmes sapulces pieņemtais lielais valsts ģerbonis, par kura autoru parasti uzskata profesoru Rihardu Zariņu (1869—1939), bet kura pamatmetu faktiski veidojis Vilhelms Krūmiņš (1891—1959), latviešu grafiķis, daudzu pastmarku, diplomu, grāmatzīmju, vērtspapīru u.tml. autors, toreiz vēl students.

Lielais ģerbonis ir dalīts un apakšā skaldīts. Ģerboņa augšā no zila laukuma paceļas uzlecošas zelta saules puse. Apakšā labajā pusē sarkans lauva uz sudrabaina fona simbolizē Kurzemi un Zemgali, bet kreisajā pusē sudraba grifs ar zobenu labajā ķetnā sarkanā laukumā personificē Vidzemi un Latgali. Vairogu vainago trīs piecstarainas zelta zvaigznes. Vairogu tur sarkans lauva (labajā pusē) un sudraba grifs (kreisajā pusē). Zem vairoga — stilizēta ozollapu vija un sarkanbaltsarkana lenta valsts karoga samēros. 1990. gada 15. februārī ar Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijas lēmumu republikas ģerbonis atjaunots autentiskā veidā.

Šo Latvijas PSR ģerboni veido vārpju ielokā attēlots zelta sirpis un veseris no jūras lečošas saules staros. Ģerboņa augšdaļā sarkana piecstaraina zvaigzne uz lentas, kas vijas ap vārpām, centrā uzraksts latviešu valodā «Latvijas PSR», bet sānos — latviešu un krievu valodā «Visu zemju proletārieši, savienojieties!» Ģerboni apstiprināja Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs ar 1940. gada 6. septembra dekrētu, tā autors ir latviešu grafiķis profesors Arturs Apinis (1904—1975). Gandrīz 50 gadus (1940—1990) šis ģerbonis bija Latvijas PSR oficiālais simbols.

Lielais Rīgas ģerbonis, ko 1925. gadā apstiprināja Latvijas Republikas prezidents Jānis Čakste. Ģerboņa atsevišķie elementi ir veidojušies dažādos laikmetos, tāpēc tie atspoguļo Rīgas sarežģīto vēsturi. Šo ģerboni pamatvilcienos veidojis Rīgas arhivārs Arnolds Feiereizens 1910. gadā (viņa variantā vairoga turētāji bija nevis lauvas, bet ērgļi), taču cariskās Krievijas laikā neizdevās panākt oficiālu šī ģerboņa apstiprinājumu. 1940. gadā šis ģerbonis tika atcelts. Atjaunots 1988. gada oktobrī (gan nepilnīgā veidā — aizstājot krustu un kroni ar zelta zvaigzni), bet autentiskā veidā — 1990. gada 20. aprīlī.

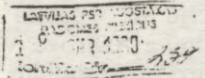
Latvijas PSR valsts karogs, kas no 1953. gada līdz 1990. gadam funkcionēja kā oficiāls republikas simbols. Uz šī karoga, tāpat kā uz visiem PSRS un savienoto republiku karogiem, «attēlots sirpis, veseris un piecstaru zvaigzne, kas simbolizē strādnieku un zemnieku šķiras savienību cīņā par komunistiskās sabiedrības uzcelšanu», uz Latvijas PSR karoga vēl arī divas baltas un divas zilas viļņveida joslas, kas simbolizē Latvijas atrašanos pie jūras. Karoga autors ir mākslinieks Arturs Lapiņš (1911—1983). Pēc karoga oficiālās atcelšanas to par savu simbolu pārņēma Interfronte un 1991. gada augusta beigās ar to no Latvijas aizbrauca bēdīgi slavenie omonieši. Tagad to izmanto pret Latvijas Republiku vērstās manifestācijās.

Lielas deportācijas upuru piemiņas demonstrācija 1989. gada 25. martā. Priekšplānā Latvijas Rēriha biedrības priekšsēdētājs Anatolijs Makarovs (ar Rēriha miera karogu) un Eduards Berklavs (ar sarkanbaltsarkano karogu).

независимости и продолжит процесс духовного и национального возрождения.»

Līdzīgs viedoklis ir arī Latvijas ebreju kultūras biedrībai. LEKB koprīekšsēdētāju E. Rapiņas un G. Krupņikova parakstītajā ebreju biedrības valdes š.g. 14. februāra lēmumā sacīts: «Sarkanbaltsarkanais karogs, Latvijas 1921. gada ģerbonis un himna «Dievs, svētī Latviju!» ir tuvi un dārgi

ТОВАРИЩИ!

Верховный Совет Латвийской ССР, депутаты которого были назначены в зстойные времена, в очередной раз не спросив вас, но действуя от вашего имени, в угоду лидеру Народного фронта принял решение об изменении республиканского символика.

Отвергается все советское. Следан очередной шаг в "прекрасное прошлое" Латвии.

Теперь вы даже на демонстрации 1 Мая и 7 ноября должны идти не под Красным Знаменем, а под красно-бело-красным флагом, петь "Боже, благослави Латвию" и отдавать знаки уважения буржуазному гербу.

Оскорблением памяти латышских революционеров и советских воинов будет выглядеть возложение цветов на их могилы под красно-бело-красным флагом при звуках "Боже, благослави Латвию".

В результате нашей пассивности уже сейчас создается государство, в котором не будет места не только "некоренным", но и тем латышам, кто не согласен с позицией ИФМ.

Мы предлагаем всем, кто верен идеям социализма и Советской власти, кто не хочет испытать все "прелести" капиталистического "рая" в независимой Латвии, выразить свой протест против восстановления красно-бело-красного флага, гимна "Боже, благослави Латвию" и буржуазного герба в качестве государственных символов объявлением бойкота их употреблению.

В качестве знака несогласия с решением Верховного Совета республики, по примеру наших таллинских товарищей, предлагаем поднять на предприятиях Красные флаги и направить в Президиум Верховного Совета Латвийской ССР решения трудовых коллективов по этому вопросу.

Если флаг, гимн и герб будут все же изменены, то Интерфронт провозгласит в качестве своих официальных символов ныне действующие флаги, мелодию гимна и герб Латвийской ССР.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ФРОНТ ТРУДЯЩИХСЯ
ЛАТВИЙСКОЙ ССР.

Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam 1990. gada janvārī iesūtītais un deputātiem iesniegtais Interfrontes protests par republikas simbolikas maiņu. Tomēr šī protesta lapaņa pozitīva lēmuma pieņemšanu novērst nespēja.

kā pašai latviešu tautai, tā arī citām tautām, kas apdzīvoja Latviju starp diviem pasaules kariem. Šis simbolikas pieņemšana ir jāuzskata kā kārtējais solis uz Latvijas vēsturisko un valstisko tradīciju atjaunošanu.»

Ir jāpateicas avīzei «Советская молодежь», kas ir iepazīstinājusi krievu valodā lasošo Latvijas sabiedrības daļu ar himnu, ģerboni un karogu, publicējot himnas tekstu, kā arī ģerboņa un karoga attēlu. Tā uzņēmusi šo informāciju ar izpratni un ieinteresētību. Starp citu, latviešu tautas lūgšanu Ludmila Azarova-Vāciete ir atdzejojusi krievu valodā, taču tulkojums veikts tīri informatīvos nolūkos. Ja Augstākā Padome akceptē «Dievs, svētī Latviju!» par republikas himnu, tad tās nolikumā ir noteikts, ka «himna izpildāma latviešu valodā».

Jāsaka, ka pret ģerboni nav bijis iebildumu, bet mazliet negaidīta diskusija izvērsusies par himnu «Dievs, svētī Latviju!». No vienas puses, Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskaps Kārlis Gailītis savā atsauksmē min otrās Mozus grāmatas vārdus: ««Tev nebūs Dieva, sava Kunga vārdu nelietīgi- valkā». Dievs svētīs Latviju tikai tad, ja šī lūgšana patiesi nāk un nāks no mūsu Dievam ticošās sirds dziļumiem. . . Konstitucionāli apstiprinot «Dievs, svētī Latviju!» par Latvijas valsts himnu, ir arī konstitucionāli jāmaina izglītības sistēma — tā vairs nevar būt sekulāra, bet mācībai par to, par ko dziedam himnā, par Dievu, t.i., ticības mācībai, ir jābūt pietamam ne tikai svētdienas skolās, draudzēs, bet arī vispārīzglītojošās skolās.»* Tā raksta arhibīskaps. No otras puses, RPI marksistiskās filozofijas profesors Jāzeps Brolišs, atbalstot karoga un ģerboņa pieņemšanu, izsaka iebildumus pret tautas lūgšanu; kāpēc ateistiem būtu lūgšanā jāapliecina Dievs, kāpēc uz paradīzi jādzenot ar rungu, kāpēc jāklūstot divkosim? Viņš ierosina atgriezties pie Raiņa «Daugav' abas malas», kas paužot Latvijas vienotības ideju un trīs nācijas pazīmes — teritoriju, valodu, pašapziņu, un to akceptēt par valsts himnu, kamēr «Dievs, svētī Latviju!» paliktu par nacionālu dziesmu.

Mūsaprāt, cienījamā arhibīskapa Gailīša kunga domas pelna ievēribu, izstrādājot Latvijas izglītības likumu, un arī profesora Broliša viedokli ir sava loģika. Taču jāievēro arī tas, ka «Dievs, svētī Latviju!» ir tautas akceptēta, tradicionāla kopš I Dziesmu svētku laikiem, tai ir turpat 120 gadus ilga tautas lūgšanas tradīcija, to dziedājuši Latvijas laikā arī Rainis un sociāldemokrāti. Cieņas pilna attieksme pret Dievu, kas svētī tautu, var būt arī cilvēkam, kas nav audzināts reliģiozā garā. Himnas komisija Raimonda Paula vadībā ir vienprātīgi izteikusies par to, lai par himnu apstiprinātu «Dievs, svētī Latviju!».

Es mazliet komentēšu principus, pēc kuriem veidoti nolikumi. Karoga nolikumā paredzēta PSRS Valsts un Latvijas Valsts karogu funkciju precīza nodalīšana. Tā kā mēs pagaidām vēl esam federācijas subjekts, tad PSRS likumdošanā noteiktajos PSRS valsts svētkos paceļams tikai un vienīgi

* Gailītis K. Otrais bauslis // Latvijas Jaunatne. — 1990. — 30. janvāris.

PSRS valsts karogs. Republikas valsts svētkos un vēsturiskas atceres dienās savukārt paceļams tikai sarkanbaltsarkanais karogs. Atgādināšu, ka šādas republikas svētku dienas pagaidām ir Jāņi, Ziemassvētki, 18. novembris un arī 11. novembris. Likumu par svētkiem un atceres dienām, kas varbūt paplašinās šo dienu skaitu, pieņems jaunais parlaments. Kā man paskaidroja Augstākās Padomes likumdošanas jautājumu nodaļas vadītājs Aivars Krūmiņš, ne 21. jūlijs, ne 5. augusts pašreizējā republikas likumdošanā nav atzīts par oficiāliem republikas svētkiem vai atceres dienām un šajos datumos sarkanbaltsarkanais karogs nav jāpaceļ. Šāds risinājums acīmredzot varētu apmierināt gan Latvijas Republikas konsekventos aizstāvjus, gan arī Interfrontes piekritējus, kuriem tad nebūtu jālieto viņu nopulgotie «buržuiskie simboli».

Jaunais republikas karogs pastāvīgi paceļams virs Augstākās Padomes, Ministru Padomes un vietējo tautas deputātu padomju ēkām, kā arī virs ēkām, kurās notiek padomju sesijas. Taču nolikums ļauj lietot karogu arī tautas, darba, ģimenes svētkos un citās atceres dienās; turklāt tā 6. pants paredz, ka karogu var lietot pēc Latvijas PSR Ministru Padomes vai vietējo padomju lēmuma — tieši šis pants atļauj sarkanbaltsarkano tautas karogu netraucēti paturēt Rīgas pils Sv. Gara tornī un ievērojamās vietās arī citur Latvijā, piemēram, Cēsis, Ķemeros, kur tas uzvilks pēdējā laikā pēc tautas vēlēšanās.

Nolikumā par ģerboni dots lielā un mazā ģerboņa apraksts. Par ģerboņa autoru parasti tiek minēts izcilais latviešu mākslinieks Rihards Zariņš (viņš, starp citu, ir pirmo Latvijas Republikas un arī Krievijas Republikas (1917) pastmarku un naudas zīmju autors, starptautiski atzīts heraldikas zīmētājs), taču būtībā viņš tikai heraldiski izstrādājis toreizējā studenta Viļa Krūmiņa (vēlāk pazīstamā grafiķa) godalgoto metu ar veiksmīgo ideju par Latvijas atbrīvošanas cīņu un Latvijas vēsturisko novadu simbolikas sintēzi valsts ģerbonī. Turklāt viņš ievērojis izcilā vēsturnieka heraldiķa Hermaņa Bruininga ieteikumus.

Vakar Augstākās Padomes konstitūcijas komisijas sēdē apsprieda jautājumu par to, vai ģerbonis jāpieņemot tieši tāds, kāds tas bijis pirms kara, vai tajā iederoties svešādie plēsīgie zvēri, kas nedzīvojo Latvijā. Starp citu, gluži tāds pats jautājums izvirzījās Latvijas Satversmes Sapulcē 1921. gadā — tā vaicāja deputāts Markus Gailītis, taču toreiz ģerboni pieņēma ar 68 balsīm, 30 deputātiem atturoties. Šie heraldikā labi pazīstamie zvēri — sarkans lauva ir Kurzemes hercogvalsts, bet sudraba grifs — Pārdaugavas hercogvalsts (t.i., Vidzemes un Latgales) simboli, ko 1566. gadā šiem novadiem deva poļu karalis Sigismunds II Augusts. Lauva simbolizē spēku, modrību un drosmi, grifs nav vis maitu lija, bet gan ir teiksmains zvērs ar lauvas ķermeni un ērgļa galvu, un tas simbolizē bagātību sargātāju (bagātā Rīga, bagātā Vidzeme). Grifu parasti lika pie ieejas tempļos — tie sastopami Krētā, Mikēnās, senās Grieķijas, Bizantijas un arī Krievzemes mākslā. Starp citu, grifa ienaids mītos ir zirgs, kas personificē laupītāju ciltis,

kuras izlaupa bagātības. Šie heraldiskie zvēri, kas sargā cilvēkus, skaitās svēti; tas saistīts ar seno astronomiju, kaut arī latviešu mitoloģijā tie nav sastopami. Starp citu, lauvas ir Somijas, Čehoslovākijas, vairāku Vācijas zemju ģerboņos. Apkopojot visu teikto, jāatzīst, ka ģerbonis jāpieņem tāds, kāds tas ir, bez izmaiņām, vai arī nav jāpieņem nemaz.

Lielā ģerboņa attēlus savos zīmosos drīkstēs lietot Latvijas PSR Augstākā Padome, tās Prezidijs un pastāvīgās komisijas, Ministru Padome, Konstitucionālā tiesa, Augstākā tiesa un civiltāvokļa aktu reģistrācijas iestādes. Turklāt lielā valsts ģerboņa attēlus uz veidlapām lieto arī ministrijas un valsts komitejas. Tiesības lietot lielo ģerboni citiem nolūkiem, tāpat kā tiesības lietot mazo ģerboni reglamentēs Ministru Padome. Piemēram, lielais ģerbonis būs uz republikas naudas zīmēm, bet mazo ģerboni varēs likt uz republikas pastmarkām, kad tādas atļaus lietot, sākumā kaut vai republikas ietvaros. Pašreiz Latvijas Kultūras fonds izsludinājis jauno naudaszīmju konkursu un sācis priekšdarbus arī pirmo Latvijas pastmarku konkursam. Nolikumā paredzēts, ka mazo ģerboni Ministru Padome var papildināt ar lielā ģerboņa atsevišķiem elementiem, piemēram, papildinot mazo ģerboni ar ozollapu viju, veidojas tā sauktais vidējais ģerbonis, ko pirmkārt Latvijā karogos izmantoja karaspēka vienības un republikas mēroga sabiedriskās organizācijas, šis ģerbonis bija iedrukāts arī pasēs, banku papīros. Vidējo ģerboni būtu vēlams legalizēt Konstitūcijā. Šādu domu izvirzīja heraldiķis Aloīzs Lukša.

Himnas nolikums paredz, ka valsts himnu izpilda, paceļot valsts karogu, valsts, tautas, darba un ģimenes svētkos, sagaidot un pavadot citu valstu vadītājus, kuri ierodas Latvijā oficiālā vizītē, arī Padomju Savienības un citu savienoto republiku vadītājus. Ierosināti divi varianti himnas izpildīšanai radio — vai nu tikai republikas svētku dienās un tautas patriotiskos pasākumos, vai arī ik dienas pirms pirmās programmas sākuma. Personiski man liktos piemērotāks pirmais variants — atskaņot himnu tikai ipašās reizēs, lai to «nenodrillētu», ievērojot arī iepriekš citēto arhibīskapa Gailiša kunga aizrādījumu.

Ja Augstākā Padome aplūkotos ieteikumus akceptēs, tad vajadzētu noskaidrot, kādā termiņā reāli varētu sākt funkcionēt jaunie (respektīvi, senie) simboli. Mūsaprāt, sarkanbaltsarkano karogu kā valsts karogu varētu sākt ieviest jau ar jaunās Augstākās Padomes pirmo sesiju — šī gada aprīļa beigās—maijā, varbūt to svinīgi paceļot jaunā parlamenta atklāšanas ceremonijā virs Augstākās Padomes ēkas, ģerboni novietojot sēžu zālē un arī sarkanbaltsarkano karogu iekomponējot jaunievēlēto deputātu nozīmītēs. Vajadzētu arī reabilitēt patriotus, kas iepriekšējos gados represēti par sarkanbaltsarkanā karoga pacelšanu.

Augstākā Padome varētu noteikt, ka vēsturiskā simbolika galīgi stājas spēkā ar šī gada 1. jūliju, Dziesmu svētku priekšvakarā. Līdz tam laikam reāli varētu tikt izgatavoti oficiāli zīmogi ar valsts ģerboņiem un uzšūdināts pietiekami daudz karogu. Mūsaprāt, būtu pareizi, ja karogu šūdinā-

šanu uzticētu organizēt Latvijas Kultūras fondam, un ne tikai tāpēc, lai finansiāli balstītu kultūru, bet arī lai izgatavotie karogi būtu kvalitatīvi. Diez vai karogu ieviešana dzīvojamo namu dekorēšanai būtu īpaši jāsteidzina, toties būtu jāgādā, lai karogus darinātu no labas drānas. Kultūras fonds būtu ar mieru šo funkciju uzņemties, ja Ministru Padome piešķirtu vilnas auduma limitus. Tā kā ģerboņa ieviešana (veidlapas, dokumenti) gan varētu ielgt, nozīmējams pārejas periods, ko nosaka mūsu republikas Ministru Padome.

Taču viens gan: līdz 1. jūlijam obligāti būtu jāmaina karogi oficiālajam varas struktūrām pie sabiedriskajām ēkām — pie Ministru Padomes, izpildkomitejām pilsētās, rajonos, ciemos, visur, vienalga, vai tā būtu Rīga vai Cēsis, Daugavpils vai Liepāja, Bauska vai Zilupe. Tad arī līdzšinējais sarkanzili viņņotais karogs pārstatu funkcionēt kā oficiāls republikas simbols. Divu valsts karogu paralēla lietošana nebūtu pieļaujama. Bez šaubām, vecā karoga lietošanu sabiedriskos pasākumos, ja kāds to vēlētos, nedrīkstētu reglamentēt ar noliegumu, un tomēr — bijušais sarkanzili viņņotais republikas karogs un tāpat Latvijas PSR ģerbonis nekādā gadījumā nedrīkstētu tikt apstiprināts par kādas organizācijas, piemēram, Interfrontes, oficiālu simboliku. Šādi ierosinājumi atskanējuši no vairākām pusēm. Ir ierosināts, lai arī sarkanzili viņņoto karogu Augstākā Padome ņemtu zināmā aizsardzībā kā kultūrvēsturisku simbolu, neļaujot to izmantot pasākumos, kas ir vērsti pret Latvijas vienotību, teritoriālo integritāti un latviešu nācijas pašnoteikšanās tiesībām. Galu galā, šis simbols 37 gadus ir reprezentējis Padomju Latviju un savā laikā asociējies ar Hruščova «atkusni» Latvijā, ko pārtrauca 1959. gads, — arī tā ir mūsu vēsture. Tāpat nepiemirsīsim, ka pārejas laikā līdzšinējie simboli turpinās funkcionēt oficiālā aprītē.

Tādi, lūk, ir galvenie momenti attiecībā uz simboliku, kurus te centos izklāstīt ar maksimālu objektivitāti. Varu apstiprināt, ka visai prāva sabiedrības daļa, domāju — vairākums, gaida pozitīvu lēmumu šajā lietā, vadoties no principa: «Labs tas darbiņš, kas padarīts.» Atjaunotajai Latvijas Republikas simbolikai jāklūst par visas Latvijas tautību vienotāju, nevis šķirēju. Neticēsim Interfrontei, tās proklamācijām, kas izdalītas visiem deputātiem, — tā nav «buržuāziska», bet gan ir vispār nacionāla, Latvijas vēsturē dziļi sakņota simbolika.

Atgriešanās pie vēsturiskās simbolikas atbilstu tām tendencēm, kādas tagad tik spilgti iezīmējušās visā Austrumeiropā — pusgada laikā simboliku mainījusi Ungārija, ērglēns Polijas ģerbonī atguvis kroni; dienas kārtībā ir Čehoslovākijas un drīz laikam būs arī Bulgārijas un VDR ģerboņa maiņa, pēdējai tad, kad veidosies apvienotā Vācija. Tas viss saskan ar jauno domāšanu, ar Austrumeiropas tautu sakņu meklējumiem, vēsturiskās atmiņas atgūšanu, demokrātijas centieniem. Baltijā iezīmējušies divējādi neatkarības iegūšanas ceļi — «lietuviešu ceļš», pieņemot simboliku jau ceļa sākumā, un «igauņu ceļš» — to pieņemot pēc zināma noieta ceļa posma. Latvieši, kā allaž, ir kaut kur pa vidu.

славян... но незначительное восстановление символика
евр... в известной гарантии того, что у Латвии
было бы... стал неважным
судар... Мēs labi saprotam, ka galvenais nav simbolika. Tā nevar būt ne gala

mērķis, ne manevrs, kas novērstu uzmanību no patiesa valstiskuma atgūšanas. Taču simbolikas tūlītēja atjaunošana būtu zināma garantija tam, ka ceļš uz Latvijas valstiskumu ir kļuvis neatgriezenisks, ka suverēnās, neatkarīgās Latvijas ideja vairs nevar tikt noslāpēta, apdzēsta, ka to, kā rāda līdzšinējo vēlēšanu rezultāti, akceptējis tautas vairākums. Lai nomainītu valsts karogu un ģerboni, nepieciešamas 2/3 deputātu balsu. Es aicinu visus deputātus apdomāt, ar ko šī Augstākā Padome, tās pēdējā sesija ieies vēsturē, — vai ar cieņu pret Latvijas valstiskumu, tās tautas pašnoteikšanos, tās vēsturiskajiem simboliem un svētumiem, vai arī ar to noraidījumu. Protams, Latvijas vēsture nebeidzas ne šodien, ne šajā zālē, tauta pasacis galavārdu, bet jūsu varā šodien ir paust savu attieksmi pret Latvijū kā valsti vai kā unitāras impērijas guberņu. Šie apsvērumi ir jāievēro, lai pieņemtu pareizu un gudru lēmumu, kas atbilstu Latvijas nākotnes interesēm un tautas vēlmēm.

P.S.

Pārmaiņas republikas konstitūcijā, mainot 168., 169. un 170. pantu par karogu, ģerboni, himnu, Augstākā Padome pieņēma 1990. gada 15. februārī ar 214 balsim par, 2 balsim pret, 41 deputātam atturoties.* Minimālais balsu skaits lēmuma pieņemšanai bija 213 balsis. Beidzoties apspriešanai, Augstākās Padomes priekšsēdētājs A. Gorbunovs izteica gandarījumu, piezīmējot, ka ar līdzīgu (2 balsu pārsvaru) PSRS Augstākā Padome 1989. gada decembrī pieņēmusi lēmumu par Baltijas republiku ekonomisko patstāvību. Pēc tam skandalozu runu teica Interfrontes līderis I. Lopatins, asi protestējot pret Latvijas valsts simbolikas maiņu un draudot Augstākajai Padomei par iespējamu pretsoļi; protestējot pret šo lēmumu, viņš atstāja sēžu zāli, bet neviens no deputātiem viņam nesekoja.

Lielumlielais Latvijas iedzīvotāju vairums lēmumu par simboliem dedzīgi atbalstīja. Negatīvu attieksmi pret šo lēmumu gan izteica Pasaules brīvo latviešu apvienības priekšsēdis Gunārs Meierovics un vairākas radikālās grupas Latvijā. Jauno valsts karogu uz Augstākās Padomes, Ministru Padomes un Rīgas Tautas deputātu padomes ēkām pacēla jau 27. februārī, kad stājās spēkā jaunais likums.

Negantu kūdīšanas kampaņu pret atjaunoto Latvijas simboliku atklāja Interfronte, kuras avīzē «Единство» publicēta virkne materiālu pret karogu, ieskaitot arī asu profesora N. Iljičova rakstu «На эмоциональной волне»** pret mūsu referātiem Augstākās Padomes

* Apspriežot Latvijas Republikas Satversmi 1921. gadā, pret tās 4. pantu, kurš noteica sarkanbaltsarkano valsts karogu, vērsās vienīgi «neatkarīgais strādnieku pārstāvis» deputāts Vilis Dermanis. Viņš atzīmēja, ka Latvijas strādniecībai tuvāks būtu sarkanais karogs, taču pilsoniskajai Latvijai viņš to neieteiktu, lai šo karogu «nenovazātu». Par šādu paziņojumu Dermani izslēdza no līdzdalības vienā sēdē. Acimredzot ar šo faktu Igors Lopatins Augstākās Padomes 1990.g. 15. februāra sēdē saistīja LSDSP itin kā negatīvo nostāju pret sarkanbaltsarkano karogu, kas, bez šaubām, nav pareizi, jo V. Dermanis jau tad bija attālinājies, bet drīz vien arī oficiāli izstājās no sociāldemokrātu frakcijas un kļuva par komunistu.

** Ильичев Н. На эмоциональной волне // Единство. — 1990. — 13 марта.

sesijā. Par savu oficiālo simbolu Interfronte pārņēma sarkanžili vilņoto bijušo Latvijas PSR karogu. Karoga nomaiņas sakarā izraisījās daži incidenti, piemēram, nomainot karogu pie Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes ēkas, tika nobēdzināts vecais karogs, kuru bija paredzēts nodot Rīgās Vēstures un Kuģniecības muzejam. Ministru Padome 1990. gada 1. maiju noteikusi par galīgo termiņu, kad lietošanā ieviešami atjaunotie Latvijas simboli. Tas ir solis ceļā uz Latvijas neatkarības atgūšanu.

Igaunijā valsts karoga statusu noteica ar republikas Augstākās Padomes 1990. gada 8. maija un 15. maija lēmumu.

RĪGAS VĒSTURISKAIS KAROGS

Raksts laikrakstā «Rīgas Balss» 1988. gada 18. jūlijā

Nesen šo rindiņu autoram kopā ar Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāju Alfrēdu Rubiku bija tas gods pārstāvēt mūsu valsti PSRS Kultūras dienās Rietumberlinē. Tur mūsu uzmanību saistīja daudzviet plandošie pilsētas karogi — balti ar šaurām horizontālām sarkanām joslām augšā un apakšā, ar melnu, pakaļkājās pacēlušos lāci vidū. Šis Berlīnes simbols ir ļoti sens, tagad tas ir abu Berlīnes daļu (Berlīnes — VDR galvaspilsētas — un Rietumberlīnes) karogs. Sākām runāt par pilsētu karogiem vispār, jo ne jau tikai Berlīnei, bet arī daudzām citām pasaules pilsētām ir savi karogi, bet to dienu skubā saruna netika pabeigta.

Tagad nu gribētos sarunu turpināt. Sarunu par Rīgas vēsturiskajiem karogiem. Šo jautājumu savulaik rūpīgi pētījuši pazīstamie vietējie vēsturnieki Hermanis Bruinings, Konstantīns Metigs un Leonīds Arbuzovs jaunākais, uz kuru atzinumiem varu atsaukties, tāpat kā uz kādreizējām personiskajām sarunām ar Rīgas senatnes zinātajiem Jāni Straubergu un Rūdolfu Širantu.

Rīgas pilsētas statūts 13.—14. gadsimtā reglamentēja pilsētas tirdzniecības karogu (pirmoreiz minēts 1270. gadā): to veidoja balts krusts melnā laukā (tas bija līdzīgs tagadējam Somijas karogam un «apgrieztam» Līvoniņas bruņinieku ordeņa karogam — melns krusts baltā laukā) un to lietoja acimredzot līdz pat 1561. gadam. Pēc tam dažādos variantos figurē cits Rīgas kuģu karogs — balts ar sarkanu Rīgas pilsētas ģerboni centrā. Zviedru laikā (pēc 1621. gada) Rīga izmantoja Zviedrijas karalisko karogu ar Rīgas pilsētas sarkano ģerboni dzeltenā krusta centrā.

Tolaik radies arī galvenais pilsētas vēsturiskais karogs. Rīgas pilsētas 1673. gada statūts noteica divkrāsu karogu, ar divām horizontālām joslām — a u g š ē j o g a i š i z i l u u n a p a k š ē j o b a l t u. Ar šo karogu pa jūrām zēģelēja Rīgas kuģi, un šīs krāsas kļuva par pilsētas oficiālajām

Rīga 1656. gadā pēc cara Alekseja Mihailoviča karaspēka padzišanas. Attēlam pievienots pantiņš, kurā vēstīts, kā zviedru laivas padzen krievu ērgli. Attēlā redzams arī toreizējais Rīgas ģerbonis. Drīz pēc zviedru karaspēka uzvaras pār cara armiju pilnīgi tika izveidots Rīgas ģerbonis un arī Rīgas pilsētas karogs.

krāsām. Piemēram, 1723. gadā ceremoniālajā dokumentā par Pētera Lielā sagaidīšanu Rīgā lasām: «Gaiši zils ar baltu, saskaņā ar pilsētas krāsām.» Rīgas rātes dokumentos zīmogu saistīja ar baltī ziliem diegiem. 19. gadsimta vidū šai krāsu kombinācijai tika pievienota vēl sarkanā krāsa (zils-sarkans-balts), lai pilsētas karogu pieskaņotu Pētera Lielā iedibinātajam Krievijas impērijas karogam (balts-zils-sarkans), taču pilsētas tradicionālās krāsas joprojām skatījās gaiši zilā un baltā. Šīs krāsas vēlreiz apstiprināja 1920. gadā, bet 1937. gadā atkal tika oficiāli (ar Latvijas Republikas ministru kabineta lēmumu) apstiprināts zili baltais pilsētas karogs pēc 1673. gada karoga parauga. Oficiālajā karogā bez divām krāsu joslām centrā bija arī pilsētas lielais ģerbonis.

Pēckara gados jautājums par Rīgas vēsturisko karogu nav ticis cilāts, kaut arī nereti tas pārrunāts pilsētas veco iedzīvotāju un novadpētnieku aprindās. Mūsbrāt, šīs vēsturiskais divkrāsu karogs arī šodien varētu tikt atzīts par Rīgas pilsētas simbolu, ko lietotu, tiekoties ar brāļu pilsētām, svinot Rīgas pilsētas svētkus. Tāpēc lūdzu šo rakstiņu uzskatīt par manu ieteikumu Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomei apspriest karoga jautājumu kādā no sesijām.*

* Rīgas pilsētas karogu atjaunoja Rīgas Tautas deputātu padomes 7. sesijā 1988. g. 25. oktobrī (sk. arī komentāros).

Zilā krāsa simbolizē jūru, senseno Rīgas aizjūras tirdzniecību, bet baltā, pēc heraldikas tradīcijām, — cēlumu, atklātību, viesmīlību. Kad es par šo vēsturisko simbolu ieminējos kādam kolēģim — ekologam, viņš ar rūgtumu piezīmēja, ka tik gaišs karogs gan esot maz piemērots pilsētai, kurai nav pat attīrīšanas ietaišu. Taču es esmu noskaņots optimistiskāk un domāju, ka zili baltais karogs varētu būt simbols rīdzinieku cīņā par normālu pilsētas ekonomikas un ekoloģijas attīstību, cīņā par cēlāku kultūrvidi — tas varētu būt nākotnes cerību simbols.

Un vēl divas piezīmes. Pirmā skar Rīgas dibināšanas datējumu. Veidojot enciklopēdiju «Rīga» (1988), tika precizēts pilsētas dibināšanas gads — 1198. gads, pareizāk sakot, vienojās par tādu pieņemt pirmo Rīgas vietas — *locus Rigae* — pieminējumu Indriķa hronikā agrākā 1201. gada vietā, kas ir vācu pilsētas dibināšanas gads. Ar to Rīga itin kā būtu kļuvusi trīs gadus vecāka. Un tomēr tam ir principiāla nozīme — Rīga līdz ar to kļūst arī veselu gadsimtu vecāka (tā svinēs savu astoņsimtgadi nevis 21., bet 20. gadsimtā!), un mēs pilsētas dibināšanu saistām nevis ar svešinieku — vācu zobenbrāļu un tirgoņu ierašanos (kaut arī viņu nozīme Rīgas pilsētas attīstībā nekādā ziņā nav noniecināma), bet gan ar vietējo tautību vēsturi, ar dižā ceļa «no vikingsiem uz grieķiem» senatnīgo tradīciju.* Manuprāt, jau tagad vajadzētu sākt gatavoties Rīgas astoņsimtgadei, sakopt mūsu pilsētu. Vēsturiskā karoga atjaunošana varētu kļūt par vienu ceļazīmi šajā procesā.

Un otrs — 1967. gadā, apstiprinot Ivāra Strautmaņa veidoto Rīgas pilsētas emblēmu, no vēsturiskā Rīgas ģerboņa tika izņemts svarīgs simbols — pilsētas vārtos sēdošais lauva. Piezīmēšu, ka šajā vēsturiskajā emblēmā mūris ar torņiem ir tradicionāls viduslaiku pilsētas simbols, sakrustotās atslēgas — Sv. Pētera aizgādība pār pilsētu. Lauvu ģerbonī ievēda 1337. gadā kā Rīgas pilsoņu drosmes apliecinātāju cīņā pret Livonijas bruņinieku ordeni. Manuprāt, rīdzinieki nav zaudējuši drosmi tādā mērā, lai drosmes simbolu no vēsturiskā pilsētas ģerboņa novāktu. Drīzāk jau šī simbola noņemšana ir saistīta ar stagnācijas laiku psiholoģiju, kas lauvā saskatīja kaut ko aizdomīgu. Atvērtajiem vārtiem jaunajā emblēmā itin kā būtu jāsimbolizē rīdzinieku viesmīlība, tātad arī iecietība pret neierobežotu migrāciju.

Pārbūves laikā vecā domāšana arvien vairāk dod vietu jaunajai, kas sevī dabiski ietver arī pievēršanos pirmavotiem, tradīcijām. Tāpēc atgrie-

* Šāds atzinums sabiedrībā uzņemts neviennozīmīgi — daudzi uzskata, ka pareizāk par Rīgas dibināšanas gadu atzīt tradicionāli pieņemto 1201. gadu vai 1223. gadu, kad Rīgā sāka darboties rāte. Rīgas pilsētas jubilejas datējumam 1990. gada 30. novembrī bija veltīta īpaša zinātniska konference, kurā vienojās par pilsētas jubileju atzīt abus gadus: gan 1998., gan 2001. (argumentāciju sk. J. Stradiņa rakstā «Nacionālais un eiropēiskais Rīgas vēsturē» // Latvijas ZA Vēstis. — 1992. — 3. nr.). Rīgas jubileju paredzēts atzīmēt 1998.—2001. gadā (ar kulmināciju 2001.) un jau 1991. gadā izveidot oficiālu jubilejas sagatavošanas komiteju un organizēt Rīgas jubilejas fondu.

šānās pie gadsimtu gaitā izveidotās pilsētas autentiskās simbolikas šodien šķiet kaut kas gluži likumsakarīgs.

LATVIJAS KULTŪRAS FONDA PREZIDIJA LĒMUMS PAR RĪGAS PILSĒTAS SIMBOLIKU

Noklausījies prezidija locekļa akadēmiķa Jāņa Stradiņa ziņojumu par Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes 7. sesijas rezultātiem, Latvijas Kultūras fonda prezidijs izsaka dziļu gandarījumu par sesijas šīgada 25. oktobra lēmumu atjaunot vēsturisko Rīgas ģerboni un zili balto Rīgas pilsētas karogu. Šāds lēmums dod ierosmi arī citu Latvijas rajonu un pilsētu vēsturiskās heraldikas atjaunošanai, kā to paredz Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1988. gada 29. septembra lēmums par kultūrvēsturiskās simbolikas lietošanu.

Tomēr Latvijas Kultūras fonda prezidijs atzīst, ka sesijas lēmums par Rīgas ģerboni nav bijis konsekvents: vēsturiskajā 17. gadsimtā ģerbonī nav atjaunoti svarīgi elementi — krusts un karaļkronis virs vārtiem. Latvijas Kultūras fonda prezidijs noraida viedokli, ka krusts ģerbonī sākotnēji radies sakarā ar Livonijas ordeņa virskundzību pār pilsētu, jo šī zīme redzama jau pašā pirmajā, 1225. gada, pilsētas zīmogā un tā simbolizē Rīgas biskapa varu. Plašākā kontekstā krusts simbolizē Eiropas kristīgo civilizāciju un kultūru, kuras ietekmē veidojusies Rīga gadsimtu gaitā. Tāpat 1660. gadā ģerbonī ieviestais karaļa kronis simbolizē nevis Zviedrijas karaļa varu, bet ir karaļa piešķirts pagodinājums pilsētai (*Privilegium nobilitates senatus Rigenensis*). Latvijas Kultūras fonda prezidijs uzskata, ka Rīgas vēsturiskā simbolika — pilsētas ģerbonis un karogs — izveidojušies 17. gadsimta otrajā pusē (atjaunoti attiecīgi 1925. un 1937. gadā). Mūsdienu simbolikas elementu ieviešana vēsturiskajā ģerbonī, vienalga, kādu motīvu dēļ, nav vēlama, tāpat kā, restaurējot senas ēkas un pilsētas ansambļus, netiek pieļauta to modernizācija.

Līdzās oficiāli apstiprinātajam Rīgas ģerbonim, kas obligāti lietojams likumā noteiktā kārtībā, Latvijas Kultūras fonda prezidijs atzīst par iespēju neoficiāli, dažādās kultūrvēsturiskās akcijās, emblēmās, nozīmītēs un citur lietot 17. gadsimtā izveidojušos autentisku vēsturisko pilsētas simboliku, kā arī neoficiāliem nolūkiem izmantot citus Rīgas ģerboņa variantus no dažādiem laikmetiem.

Latvijas Kultūras fonda prezidijs izsaka pārliecību, ka, tuvojoties Rīgas pilsētas astoņsimtgadei un pieaugot sabiedrības izpratnei par vispārcilvēciskām un vēsturiskām vērtībām, Rīgas pilsētas Tautas deputātu padome atgriezīsies pie jautājuma par Rīgas pilsētas ģerboņa autentisku atjaunošanu.

Rīgā, 1988. gada 27. oktobrī

Latvijas Kultūras fonda prezidijs

P.S.

Sabiedrība sekoja šim LKF prezidija ieteikumam, viscaur lietojot tikai autentisko, 1925. gadā apstiprināto Rīgas ģerboni, nevis Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes 1988. gadā apstiprināto (ar zvaigzni krusta un kroņa vietā). Pēc jauna pilsētas padomes sastāva ievēlēšanas 1990. gada 20. aprīlī tika akceptēts šis ģerbonis arī oficiāli, reizē ar to precizējot pilsētas karoga aprakstu. Nolikums par Rīgas ģerboni un karogu publicēts attiecīgi 1990. g. 18. un 25. maijā laikrakstā «Rīgas Balss».

PAR LATVIJAS TAUTĀM

LATVIJAS TAUTU KULTŪRVIDE

Referāts Latvijas Tautu forumā 1988. gada 10. decembrī

Latvijas Tautu foruma devīze «Latvija — mūsu kopējās mājas» mudina mūs paskatīties uz Latviju mazliet netradicionāli — no tāda viedokļa, ko devušas dažādas tautības Latvijas kultūrvides veidošanā un saglabāšanā. Ģeogrāfiski un vēsturiski atradāmās krustcelēs, Latvija izsenis bijusi daudzu tautu kopdzīves un darbības vieta; katra no tām kopainā ir devusi kaut ko savu, īpatnēju. Vēsturiski ilgstoši te mitušas desmit tautības — piemēram, 1930. gadā Latvijā dzīvoja latvieši (73,4% iedzīvotāju), krievi (10,6%), ebreji (5,0%), vācieši (3,7%), poļi (3,1%), baltkrievi (1,9%), lietuvieši (1,4%), igauņi (0,4%), čigāni (0,2%), ukraiņi (0,1%), lībieši (0,05% jeb 962 cilvēki).*

Sāksim ar pamattautu, kas zemei devusi savu vārdu, — ar **latviešiem**, kas te dzīvo jau aptuveni 4000 gadu. Latviešu nācija, kopskaitā 1,5 miljoni (Latvijā dzīvo 82% visas pasaules latviešu), veidojusies no indoeiropiešu saimes baltu ciltīm, kas šajā teritorijā ienāca no Dņepras — Vislas — Oderas augšteces 3. gadu tūkstoša beigās pirms mūsu ēras, asimilējot somugru cilmes pirmiedzīvotājus. Līdz ar lietuviešiem tā ir viena no divām vēl dzīvajām lapiņām uz indoeiropiešu ļoti senā baltu zara, ar senatnīgu valodu, neparasti bagātu folkloru, mitoloģiju, etnogrāfiju. Ir jābrīnās (un to savā laikā jau uzsvērusi tāda autoritāte kā Rūdolfs Virhovs), ka latvieši ne tikai spējuši saglabāties tautu krustcelēs, uz dzīvā Daugavas tirdzniecības ceļa, nemītīgu karu piemeklētajā Baltijas piekrastē, 700 gadu ilgajā svešinieku jūgā, bet arī — vēl zemnieki, dzimtļaudis būdami! — pratuši konsolidēties nācijā. Ne tikai uzturējuši dzīvas savas senās gara mantas, bet 19.—20. gadsimtā pat radījuši savdabīgu mūsdienu literatūru un mākslu, lielas vērtības devuši zinātnē un tautsaimniecībā, izcīnījuši savu valstiskumu. Latviešu tautas lepnums ir Rainis un strēlnieki, Endze-

* 1989. gada tautskaites dati rāda citu ainu: latvieši — 52,0%, krievi — 33,9%, baltkrievi — 4,5%, ukraiņi — 3,5%, poļi — 2,3%, ebreji — 0,9%, lietuvieši — 1,3%, čigāni — 0,3%, tatāri — 0,2%, vācieši — 0,1%, igauņi — 0,1%. Par lībiešiem uzdevušies 135 cilvēki. 97,4% latviešu par dzimto valodu uzskata latviešu valodu, bet 68% uzdevušies brīvi pārvalda krievu valodu. Tikai 23% citu tautību iedzīvotāju Latvijā ir norādījuši, ka viņi pārvalda latviešu valodu. Latviešu procents Rīgā, pēc šīs tautskaites, bija 36,5% (krievu — 47,3%, baltkrievu un ukraiņu — pa 4,8%, poļu — 1,8%, lietuviešu — 1,3%).

Krišjānis Barons (1835—1923) un viņa izdoto «Latvju dainu»
vāks (zīmējis Rihards Zariņš).

līns un citi ievērojami gara darbinieki; tās revolucionāro stāju godam vērtējis Ļeņins. Viņš arī atzinis Latvijas Republikas neatkarību. 20.—30. gados Latvija guva izcilus panākumus lauksaimniecībā, kultūrā, izglītībā, kā arī nacionālā jautājuma risināšanā.

Atzīstamus panākumus tāpat guvusi Padomju Latvija, kaut gan tās attīstību bremsējušas sociālisma deformācijas un to izraisītie nelabvēlīgie demogrāfiskie procesi.

Nespējot te kaut īsi ieskicēt latviešu kultūrvēsturiskās tradīcijas, gribu atgādināt vēsturi, lai visi saprastu, kāpēc pašreiz šīs sastrēdzinātās bažas par savu valodu, republikas suverenitāti, nācijas pastāvēšanu, kāpēc klusā, biklā republika ar strādīgiem un pieticīgiem cilvēkiem «pēkšņi» tā saviņņojusies. Dziļākie cēloņi ir nevis kādu «ekstrēmistu» vai politiskās konjunktūras, bet gan pašas latviešu tautas vēstures nosacīti. Mazai, nemitīgi apdraudētai, nicinātai tautai ir cita psiholoģija nekā lielai, tai bezgala svarīgi nosargāt savu identitāti, ne tikai lai paliktu pamazām iznikstošo un iznīdējamo tautu Sarkanajā grāmatā, bet arī lai aktīvi piedalītos Padomju Savienības un Eiropas vēstures līdzveidošanā. Latviešu tautai Latvija nav ģeogrāfiska vai saimnieciska teritorija, nav «logs uz Eiropu», bet ir vienīgā vieta pasaulē, kur tā var attīstīties, ir paaudzēs iekoptā kultūrvidē un ainavā, ir dzimtene un ir tēvzeme, kuras nākotni daudzi latvieši pašreiz uzskata

par apdraudētu pēdējo gadu desmitu nesaprātīgās saimniekošanas un ne-
labvēlīgo demogrāfisko procesu dēļ.

Jo vairāk tādēļ, ka ir biedinošs piemērs — **lībieši** — somugru tau-
tība, kas kādreiz apdzīvojusi prāvu Latvijas daļu Vidzemē un Kurzemē,
gar Rīgas līci, gar Daugavu un kas atstājusi mūsu teritorijai seno vārdu
Livonija, Лифляндия, kas devusi vēl šodien lietojamus vietvārdus: Ādaži,
Ainaži, Ropaži, Jugla, Turaida, arī Jelgava. Mūsu paaudze varbūt ir lieci-
niece lībiešu bojāejai, varbūt drīz zudīs viņu dzīvā valoda — ne katrs
pat zina, ka Kurzemes ziemeļos, aizliegtajā zonā vēl mīt 120 lībieši, no ku-
riem 40 prot arī senču valodu, taču pasēs kopš 1978. gada vairs neizdara
ierakstu «lībietis», «lībiete». Šodien forumā mēs nedrīkstam aizmirst lībie-
šus — viņu zaļi balti zilā karodziņā, viņu devumu mūsu zvejniecībai,
valodai, folklorai (arī «Pūt, vējiņi!» pirmvariants, šķiet, nāk no lībiešiem),
tērpiem (pašķirstiet uz arheoloģijas datiem balstīto A. Zariņas grāmatu
par Vidzemes lībiešu tērpiem 10.—13. gs.), nemaz nerunājot par to, ka jo
daudzi latvieši būtībā ir *dzimuši lībieši*.

Lībiešu svētki Mazirbē 1989. gada augustā, atzīmējot 50 gadus kopš lībiešu tautas nama
atklāšanas šajā ciemā. Šajā sakarā te tika uzstādīts pieminēklis — lībiešu laiva. Priekš-
plānā folkloras kopa «Skandinieki» ar Helmi un Daini Staltiem.

Kopš 13. gadsimta Latvijas veidošanā piedalījušies arī vācieši. Kaut gan jau ir 50 gadu, kopš Latvijā praktiski vairs nav Baltijas vāciešu, kaut gan stereotipi par vācu negatīvo lomu Latvijas vēsturē joprojām šur tur vēl ir dzīvi (un tam, protams, ir savs attaisnojums gan tālā, gan pavisam netālā vēsturē), šodien gribas akcentēt tieši vācu pozitīvo devumu kultūrā — seno Rīgas, kā arī daudzu Kurzemes un Vidzemes pilsētu arhitektūru, lauku celtnes un parkus, ļoti daudzus zinātnes un kultūras darbiniekus, V. Ostvaldu un F. Canderu ieskaitot, daudzus latviešu tautas apgaismotājus (G. Merķeli, Stenderus), Bībeles latviskotāju E. Gliku. Nevaru šē atkārtot visu, ko nesen klāstīju plašā referātā par vācu kultūras mantojumu Latvijā mūsu grāmatiespiešanas 400 gadu atcerē, taču aicinu vēsturniekus un arī Latvijas iedzīvotājus objektīvāk vērtēt vācu lomu Latvijā — galu galā pat tradicionālā vietējā virtuve ar Kurzemes siļņklopiem un saldskābo maizi lielā mērā nāk no vāciešiem.

Seni Latvijas iedzīvotāji ir arī krievi. Senlatviešu ciltīm bijuši rosīgi tirdzniecības un kultūras sakari ar Polocku un Pleskavu, no turienes Jeršikā un Tālavā ienākusi kristīgā ticība. Viduslaiku Rīgā bijusi neliela krievu tirgoņu apmetne tagadējās Aldaru un Trokšņu ielas rajonā. Daudzi krievi — vecticībnieki — īpaši no Valdaja un Tveras novada, 17. gadsimtā, glābjušies no reliģiskām vajāšanām, atraduši Latvijā otru dzimteni un gadu simteņiem saglabājuši unikālu baznīcas kultūru, folkloru, ieražas, senas grāmatas. Gandrīz pirms 200 gadiem krievi Pierīgā plaši ieviesa kāpostu audzēšanu. Ar Latviju saistīti daudzi krievu kultūras darbinieku mūži, un topošā latviešu modernā kultūra kopš jaunlatviešu K. Valdemāra, K. Barona, F. Brīvzemnieka laikiem guvusi ierosmes vai atspaidu Krievijā, kaut vai lai atceramies «Pēterburgas Avīzes» (1862—1865) vai K. Barona «Latvju dainas», ko izdeva Pēterburgas Zinātņu akadēmija. Kopš 19. gadsimta Latvijā uz pastāvīgu dzīvi apmetās krievu ierēdņi, militārpersonas, atsevišķi inteliģenti. Pēc dzimtbūšanas atceļšanas Krievijā te iepļūda daudz krievu strādnieku. Latviešu un krievu strādnieku revolucionārā solidaritāte kopējā cīņā pret carismu ir viens no mūsu vēstures stūrakmeņiem. Vairāk nekā veselu gadsimtu krievi Rīgā un citās pilsētās ir aktīvi piedalījušies rūpniecības attīstībā un celtniecībā. Viņu vidū bijuši daudzi tehniskās inteliģences pārstāvji.

Rīgā uzplauka īpatnēja krievu kultūra — Krievu drāmas teātrī (dib. 1883.g.), Aleksandra un Lomonosova ģimnāzijā. Te dzīvoja un darbojās gleznotāji Nikolajs Bogdanovs-Beļskis un Sergejs Vinogradovs, te daļēji izvērās arī Rēriha kustība. Vietējai krievu kultūrvēsturiskajai tradīcijai staļinisms varbūt deva pat smagāku triecienu nekā attiecīgajai latviešu tradīcijai, būtībā sagrava to.* Pēckara gados krievu skaits Latvijā audzis

* Par to sk.: Абызов Ю. Буке́т имен! Русская культура в Латвии — и вчера и сегодня // Даугава. — 1989. — № 3. — С. 69—73. — Šīs problēmas iezīmētas arī grāmatā: Мы в Латвии. — Р.: Звайгзне, 1989. — 135 с., kas radusies Latvijas Tautu foruma ietekmē.

pieckārt, taču jaunienācēju vairumam nav ne jausmas par senajām tradīcijām. Šovasar, latviešu tautiskās apziņas atmodas ierosināta, sākās arī vecās vietējās krievu kultūras reanimācija — pareizticības tūkstošgade, Baltslāvu biedrības iniciatīvas, «vecο Rīgas krievu vakars». Progresīvo Rīgas krievu kultūras darbinieku L. Azarovas, M. Kosteņeckas, R. Dobrovenska, V. Dozorceva, žurnāla «Daugava» centieni to atdzīvināt pelna, mūsaprāt, tikai atzinību.

Baltkrievi ir ne tikai mūsu kaimiņi, ne tikai seni Daugavas plostnieki, bet arī aptuveni 200 gadus veci Latgales un Augšzemes iedzīvotāji. Tiesa, pagātnē tā bijusi viena no sociālā un nacionālā ziņā visapspiestākajām mazākumtautām, ar visvājāko nacionālo pašapziņu, ar dominējošu dalījumu katoļticīgajos un pareizticīgajos, uz kuru kultūras pārstāvniecību tad nu pretendēja gan krievi, gan poļi. Atcerēsimies Raiņa atbalstu baltkrievu skolām un nacionālās kultūras autonomijai un rosināsim uz to baltkrievus arī šodien.

Jau kopš 16. gadsimta gan Latgalē, gan Rīgā dzīvojuši **poļi**, kuru ievērojamā loma Latvijas kultūrā, saimniecībā un zinātnē diemžēl vēl nav

Igaunju biedrības nams Pārdaugavā, Āgenskalnā (1913. g.). Tā celtniecības iniciators bija arī Rīgas igauņu izglītības biedrības priekšnieks, vēlākais Igaunijas Republikas valsts vecākais Jiri Jāksons. 1940. gadā ēka igauņiem tika atsavināta. No 1954. līdz 1988. gadam te darbojās Rīgas televīzijas studija. 1989. gadā to daļēji atguva likumīgie saimnieki. Tagad te iekārtota igauņu skola un darbojas nacionālās kultūras biedrības.

pilnā mērā izvērtēta. Poļu kultūrai īpaši liela ietekme bija Latgalē. Arī Rīgas Politehniskā institūta agrīno vēsturi nevar uzrakstīt, nepieminot poļus, kas te dažu gadu deva līdz 30% studentu, tā ka šo augstskolu dažbrīd pat dēvēja par *Polentechnikum* («poļu tehnikumu») vai polonēzi. Un poļu sakarā mums jāpārvērtē arī attieksme pret k a t o l t i c i b a s nozīmi Latvijas vēsturē, saskatot tās pozitīvos impulsus.

Seni, savdabīgām tradīcijām bagāti Latvijas iemītnieki, kas te dzīvo jau 400 gadu, vispirms Kurzemē un Latgalē, ir arī ebreji. Īpaši rosīgi viņi bijuši amatniecībā un tirdzniecībā, tāpat, izplatot Latvijas laukos dažādas preces, arī grāmatas, it īpaši Latgalē, kad tur pastāvēja grāmatiespiešanas aizliegums latīņu burtiem (1870.—1904.g.). Ebreji Latvijā bija izveidojuši savu teātri, skolas, slimnīcas, savu literatūru un presi, devuši Latvijai izcilus kultūras darbiniekus un ārstus. Hitlerisms skāra ebrejus smagāk nekā jebkuru citu Latvijas tautu, mēs saprotam viņu sāpi un augstu vērtējam viņu vietu Latvijas vēsturē.

Latvijā allaž dzīvojis arī samērā daudz mūsu tuvāko kaimiņu un brāļu — igauņu un lietuviešu. Sēlija izsenis bijis robežnovads, kur cieši saskārušies lietuvji un latvji. Jelgavā, Liepājā un Rīgā dzīvojuši un mācījušies daudzi lietuviešu kultūras un sabiedriskie darbinieki, revolucionāri, tāpēc mēs sakām līdz ar lietuviešu dzejnieku Ļudu Giru: «Kur ir tie kalni, kur ir tās lejas, kas mūs var šķirt?», taču Latvijā maz vēl esam iezīmējuši dižo lietuviešu piemiņas vietu. Igauni lielā skaitā (īpaši līdz pirmajam pasaules karam) dzīvojuši gan Rīgā — kādreiz kopējās Vidzemes guberņas centrā (visvairāk — Pārdaugavā), gan pēc Ziemeļu kara kompaktā masā dažos Latvijas novados (Gulbenes, Ludzas apkaimē). Savukārt nepārvērtējama ir Tartu (Tērbatas) Universitātes loma latviešu nacionālās kultūras un izglītības attīstībā un ir nepiedodami, ka Rīgā esam pārdēvējuši seno Tērbatas ielu, abu tautu seno saiknes ceļu. Ar igauņu tautu mūs vieno visdziļākā likteņu kopība, tikai igauņi bieži vien bijuši konsekventāki savas identitātes un kultūras aizstāvībā, no viņiem mums jāmacās.

Čigāni ir sena indoeiropiešu tauta, kas cēlusies no Indijas un Latvijā, šķiet, ienākusi no Lietuvas un Prūsijas jau viduslaikos. Tās valoda ir radniecīga baltu un slāvu valodām. Eiropas čigānu valodu un ierašas jau 19. gadsimta sākumā pirmais pētītājs vācu valodnieks profesors Augusts Frīdrihs Pots. Viņš, 1844. gadā izdotā monumentālā darba autors, bijis arī Kurzemes literatūras un mākslas biedrības biedrs. Čigāni bagātinājuši Latvijas kultūru ar savu mūziku, melodijām, arī Raimonds Pauls apstrādājis čigānu melodijas, pēdējā laikā ievēribu gūst Haralds Sīmanis, taču čigānu tautas vēsture un tradīcijas Latvijā diemžēl nav apzinātas un izkoptas (atskaitot varbūt Leksas Mānuša publicējumus).

Ukraiņi, kas pēc skaita pašreiz ir ceturtā tautība Latvijā, te ieceļojuši galvenokārt pēc kara. Pirms kara ukraiņu bijis visai nedaudz, taču vēsturē ir senāki saskarsmes punkti — latviešu strēlnieki Ukrainā, latviešu zinātnieku un kultūras darbinieku ilgstoša uzturēšanās Ukrainas centros pirms

Latvijas Republikas dibināšanas. Galu galā latvieši paši ir seni jo seni imigranti no Ukrainas.

Šis visai epizodiskais ieskats vēsturē liecina, cik daudzveidīgi veidojusies Latvijas etniskā un kultūrvēsturiskā vide. Ir atzīstami, ka pašreiz Rakstnieku savienības plēnuma un Tautas frontes kongresa ietekmē Latvijā notiek nacionālo kultūrbiedrību atjaunošana vai jaunveidošana. Tiek atjaunotas vēl saglabājušās kultūras, atgriežas atmiņas par pagātņi un, kas zin, varbūt radīsies jauns kopdzīves modelis nākotnei, kur katrai tautai kaut kas par sevi pasakāms.

Latvijai ir senas dažādu biedrību tradīcijas. 1868. gadā izveidojās Rīgas latviešu biedrība. Starp citu, tā radās solidaritātes dēļ sakarā ar neražu Igaunijā kā «Latviskas palīdzības biedrība priekš trūkumu ciezdamiem igauņiem» (ši biedrība ir tradīcijām bagāta, būtu vēlams to atjaunot humanitārās un saimnieciskās kultūras veicināšanai un atgūt tradicionālo latviešu biedrības celto namu).^{*} Nedaudz agrāk sakarā ar Krievijas valsts tūkstošgadi Rīgā izveidojās «Krievu klubs» (1863.g.) un sabiedriskā organizācija «Krievu strops» («Russkij uļej»), kura paspārnē darbojās muzikālās biedrības «Bajan» (1863.g.) un «Lado» (1863.g.), pēc tam poļu (katoļu) biedrība (no 1877.g.), dziedāšanas biedrība «Aušra» (1881.g.), igauņu dziedāšanas biedrība «Imanta» (1881. g.) un «Rīgas igauņu izglītības un palīdzības biedrība» (1908. g. tā uzcēla sev namu Pārdaugavā, vēlāk tajā darbojās Rīgas televīzijas studija), arī šveiciešu un angļu biedrības (nemaz nerunājot par daudzajām vācu biedrībām kopš 18. gadsimta beigām Rīgā, Jelgavā un citur), visdažādākās studentu vienotnes un korporācijas.

Latvijas Republikas gados daļēji tika realizēta kultūrnacionālā autonomija, ko dedzīgi atbalstīja gan Rainis kā izglītības ministrs, gan ministru prezidents Mārgers Skujenieks (viņa grāmatas par nacionālo jautājumu Latvijā būtu vērts izdot no jauna!)^{**}, gan ievērojamais minoritāšu pētnieks un politiķis Pauls Šimanis, Ženēvas starptautiskā mazākumtautību kongresa viceprezidents. Toreiz pastāvēja skolas ar astoņām mācībvalodām (latviešu, vācu, krievu, poļu, igauņu, ebreju, lietuviešu, baltkrievu), visās šajās valodās iznāca avīzes un žurnāli. Nebūt neidealizējot nacionālo kultūras problēmu risinājumus pirmskara Latvijā, kurus vēlāk iedragāja Ulmaņa

^{*} Rīgas latviešu biedrība atjaunojusi darbību 1989. gada janvārī. Autors referāts atjaunotās biedrības pirmajā sarīkojumā par Rīgas latviešu biedrības tradīcijām publicēts žurnālā «Zvaigzne», 1989, 17. nr. (sk. arī «Zvaigzne», 1989, 21. nr.). 1990. gadā publicēta dažādu tautību kultūras darbinieku atklāta vēstule PSRS aizsardzības ministram Dmitrijam Jazovam ar prasību atdot biedrībai tās vēsturisko namu («Latvijas Jaunatne», 1990. — 4. marts, «Rīgas Balss», 1990. — 19. marts.). 1991. gada nogalē nams atdots tā likumīgajiem īpašniekiem.

^{**} Skujenieks M. Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. — R.: Valters un Rapa, 1930. — 140 lpp.; Skujenieks M. Nacionālais jautājums Latvijā. — Pb.: Gulbis, 1913. — 290 lpp.

Margers Skujenieks (1886—1941), latviešu politiskais darbinieks — Latvijas Republikas ministru prezidents un statistiķis, viens no eruditākajiem un vispusīgākajiem nacionālā jautājuma pētniekiem Latvijā. Latvijas Satversmes sapulcē vadīja komisiju, kuras uzdevums bija izlemt jautājumu par Latvijas Republikas ģerboni. Gājis bojā Lubjankas cietumā Maskavā 1941. gadā.

1934. gada 15. maija apvērsums, tomēr uzskatu, ka pirmskara pieredze ir rūpīgi jāizpēta un pozitīvais jāpārņem priekšdienām.

Neceru, ka kultūrnacionālā autonomija, proti, kultūras biedrības, būs brīnumzāles, kas atrisinās visas starpnacionālās problēmas, neceru arī, ka šīs biedrības apvienos vairumu šo tautību pārstāvju — līdzībās runājot, mūsu laikmetā tomēr dominē estrāde, ne folklorā. Taču kultūras gaisotni tās var dot, tās var nodrošināt dzīvu dialogu starp kultūrām, tās veicinās nevis nošķirtību, bet vienotību, arī dzīvus sakarus ar ārvalstīm un pārējām PSRS republikām, kur mīt mūsu «nacionāļu» pamattautas. Tā būs vienotība daudzveidībā. Nav tiesa, ka kultūras biedrības naidosies savā starpā — kultūras cilvēki nekaujas, pozitīvo gaisotni varējām vērot jau Latvijas nacionālo kultūras biedrību Asociācijas dibināšanas konferencē šī gada 3. decembrī — man tie bija svētki. To rāda daudzu Eiropas un Amerikas valstu pieredze, galu galā, arī tā kultūrvidē, kas agrāk bija izveidojusies Latvijā.

Dažas pārdomas par kultūrvidi. Vidi, kurā veidojas paaudzes, rada daba, kultūrvēsturiskā vide un garīgā gaisotne. Sociālisma ideāls nav ražošanas intensifikācija pati par sevi, arī ne utopiskas «komunistiskas sabiedrības» uzcelšana, bet humānas, harmoniskas, pārtikušas sabiedrības veidošana, kas balstītos gan uz vispārcilvēciskām, gan uz dažādu tautu tradicionālām vērtībām.

Padomju Latvijas sasniegumi dažās dzīves jomās nav noliedzami, taču nepiedodami noziedzīgi esam bijuši pret kopīgi radīto vidi — zūd tradicionālā Latvijas ainava, iet bojā arhitektūras un mākslas pieminekļi, pazeminās vispārējā kultūra (un arī ražošanas kultūra!), garīgā vide, kļūstam egoistiskāki, neuzmanīgāki cits pret citu. Notiek sabiedrības nivelēšanās un dehumanizācija, kaut arī bieži vien skaistiem vārdiem un šķietami internacionāliem lozungiem piesegta.

Sabiedrības atveseļošanai nepieciešams tikumiskais progress, kam jāapver gan latvieši, gan krievi, gan jebkuras tautas pārstāvji, vispārcilvēcisko un arī Latvijas mūžīgo vērtību augšamcelšana, mūsu tautu revolucionārās tradīcijas ieskaitot. Nepieciešama kultūras ekoloģija.

Pēc desmit gadiem Rīga varēs atskatīties uz savas pastāvēšanas 800 gadiem, maz vairs laika, lai sakoptu pilsētu, kas zaudējusi daudz ko kādreizējās eiropeskās dārzu pilsētas, smalkās arhitektūras pilsētas reputācijas, un ne jau tikai aizvadītā kara dēļ. Bez Vecrīgas mums ir unikāls arhitektūras ansamblis no Bulvāru loka līdz Tallinas ielai un pat tālāk ar neatkārtojamām klasicisma, eklektisma un jūgendstila celtnēm, kas ir nozīmīgas varbūt pat Eiropas mērogā. Arhitektūras vēsturnieks Jānis Krastiņš man apgalvoja, ka Rīgas arhitektūru šajā «zelta laikmetā» — no 1860. līdz 1914. gadam — veidojuši 80 arhitekti, no tiem desmit latvieši: Jānis Frīdrihs Baumanis, Konstantīns Pēkšēns, Eižens Laube, Jānis Alksnis, Aleksandrs Vanags un citi (līdzās Vilhelmam Bokslafam, Vilhelmam Neimanim, Kārlim Felsko, Johannesam Koham, Robertam Pflūgam) uzcēluši 40% skaistāko Rīgas ēku. Rīgu dažreiz dēvē par «mazo Parīzi», tas nu ir pārspilējums, bet, salīdzinot, piemēram, ar Ļeņingradu, augstvērtīgas apbūves ziņā Rīga (starp Bulvāru loku un Tallinas ielu) veido aptuveni 1/5 Ļeņingradas. Ļeņingradas centra skaistās ēkas gan esot vēl mazāk sakoptas nekā Rīgā, tomēr tas ir vājš mierinājums. Arī mūsu nami, kaut no ārpuses daudz maz sakopti, iekšā ir briesmīgi — neuzturēti, zaudējuši skaistos interjerus. Visu tautību rīdziniekī jāaudzina cieņā pret pilsētu, pret pagātnes vērtībām, un šajā ziņā pilsētas vadības ierosmes pelna pretimnākšanu.

Latvijā zūd neatkārtojamā koka arhitektūra — gan tradicionālā zemnieku sēta, ko drīz — ja tā turpināsies — varēsīm skatīt vairs tikai Brīvdabas muzejā, gan ēkas mazpilsētās — Cēsīs, Kuldīgā, arī Jelgavā. Ja leģendārā Jelgava nebūtu tikusi nodedzināta Tēvijas kara laikā 1944. gadā, tā pamazām grīmtu agonijā un ietu bojā šodien mūsu pašu nevērības un nespējas dēļ; šo procesu var vērot katrs, kas pastaigā pa vecās Jelgavas ielām. Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība šogad sarīkoja

Aglonas bazilika, celta 1768.—1800. gadā, — Latgales garīgais centrs, «Māras zemes» simbols. 1986. gadā sakarā ar Latvijas kristianizācijas astoņsimtgadi dievnamam piešķirts bazilikas statuss.

simpoziju par senajām koka ēkām, tautas celtniecību, Latvijas Kultūras fonds pulcina amatniekus, bet grūti ir ar materiāliem, ar gribēšanu, iespējām, nav vairs arī prasmes un sapratnes.

Mūsu sāpju bērns ir Latgale, kas kultūras tradīciju ziņā varbūt cietusi visvairāk, kas zaudējusi savu pašapziņu un cieš no mazvērtības kompleksa, kur vēl nav īsti iezīmējusies atdzimšana. Bet mēs visi mīlam Andriņa Jurdža, Pītera Miglinika, Franča Trasuna, Franciska Varoslavāna, Jāņa Ivanova, neatkārtojamās keramikas un zilo ezeru novadu, Raiņa jaunu dienu zemi, mēs sauktim saucam: «Kū tu guli, atsamūsti, kū tu guli, atsamūsti!» Pēdējā brīdī, piecas minūtes pirms pusnakts arī Latgales kultūras

Sv. Kristus piedzimšanas katedrāle (arhitekts Roberts Pflūgs, 1877.—1884. g.) — pareizticīgo reliģiskās dzīves centrs Latvijā. 1964. gadā ticīgajiem atsvinātajā dievnama ēkā atklāts republikas Zinību nams ar planetāriju. 1993. gadā te paredzēts atjaunot katedrāli.

un valodas savdabība, tās daudznacionālās kultūrvēsturiskās tradīcijas ir jāglābj, latgaliešu tradīcijas jāatjauno.

Latgalē ir nozīmīgi arī krievu, poļu kultūras pieminekļi — baznīciņas, Plāteru pils Krāslavā, Borhu pils Varakļānos un Preiļos, šlavenā Latgales apgaismotāja — Gustava Manteifeļa dzīves un darbības vietas. Daugavpilī jāatceras ebreju tautas dēli — aktieris Solomons Mihoelss un vēsturnieks Simons Dubnovs. Esam parādā pieminekli ebreju genocīda upuriem Rīgas geto, memoriālu cilvēku glābējam Žanim Lipkem Ķīpsalā, esam parādā pieminekli fašistu nobendētajiem Kurzemes čigāņiem, kas gājuši «valsts

nāvē». Jāatjauno pieminekļi atbrīvošanās cīņās pret Rīdigeru fon der Golcu kritušajiem igauņu karavīriem Cēsis un Valkā.

Krieviem esam parādā Sv. Kristus piedzimšanas katedrāli pašā Rīgas centrā, kur voluntāri, planetāriju veidojot, iznīcinātas vēstures, mākslas un reliģiskās vērtības, pēc tam kad 1960. gadā Jekaterina Furceva, varbūt pati nenojaušot sekas, pie Ministru Padomes loga stāvēdama, pagīrās izmeta repliku par katedrāli, un mūsu pakalpiņi aši ķērās «pie darba». No bērna kājas atceros balto Kristu Ģetzemeses dārzā, arī tagad, kad ieeju kafejnīcā «Pie Jēzus kājām», — gribas raudāt. Puškins Rīgā nav bijis, taču Rīgā dzīvojuši citadeles komandanta sieva Anna Kerna, kurai vēltīts nemirstīgais dzejolis «Ja pomņu čudnoņje. . .». Laikabiedri gan Annu raksturo dažādi, savus grēkus viņa nožēlojusi citadeles Pētera-Pāvila baznīcā, tagadējā «Ave sol» koncertzālē — te domāts uzstādīt nelielu piemiņas zīmi un iedēstīt pie tās trīs senatnīgu 19. gadsimta šķirņu rožu krūmus Dzejnieka un viņa mūzas piemiņai.*

Latviešiem ir senas un skaistas kapu tradīcijas, brīnišķīgi kapu pieminekļi, arī necilās lauku kapsētiņās; apskatiet kaut Meža kapus un pašķirstiet grāmatu par to memoriālo skulptūru. Bet pēckara gados ir apgānīti latviešu, krievu, vācu, ebreju kapi, barbariski nopostīti 230 Latvijas atbrīvošanas cīņu pieminekļi. Uz šī fona diemžēl veidojusies dažu jauniešu psiholoģija, nihilistiska, ciniska — Aleksandra Čaka pieminekļa nesēnā nogāšana Ziedoņdārzā ir tikai viens piemērs. Jāpriecājas, ka Jelgavā tagad grib atjaunot Kārļa Jansona «Lāčplēsi», Rēzeknē — «Latgales Māru», Dobelē un Talsos — vērtīgos Kārļa Zemdegas pieminekļus; nupat Rūjienā uzstādīts Arturam Alberingam vēltītais K. Zemdegas veidotais pieminekļis «Sējējs» — traktora norauto galvu atrada un no Rūjas upes dūņām izcēla divi krievu jaunieši — Jūrmalas ūdenslidēji.

Jo tas viss ir ne tikai latviešu tautas, bet visu Latvijā mītošo kultūras cilvēku mantojums. Vides aizsardzības klubs un Latvijas Nacionālā neatkarības kustība ķērusies pie pirmā pasaules kara kapu apzināšanas un sakopšanas, Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība pamazām aprūpē Mārtiņa kapus, Baltslāvu biedrība — Pokrova kapus, plaša sabiedrība joprojām aprūpē pasaules karā kritušo kapus. Arī tā ir kultūra, piemiņa, cieņa.

Latvijas Kultūras fonda ierosmju skaitā Imanta Ziedoņa vadībā, kurš tagad ar domubiedriem var īstenot savas, jau grāmatā «Kurzemīte» (1970. g.) izsacītās idejas — pārlasīsim šo grāmatu, tā nebūt nav novecojusi — tātad Kultūras fonda ierosmju skaitā ir Daugavas kultūrvides izveidošana. Lielo spēkstaciju celtniecība un mūsu pašu nevīžība izķēmojusi kādreiz majestātisko upi, tās krastus. Taču vēl kaut ko varam saglābt — palikušo ainavu aizsardzībā, ģeoloģisko struktūru iezīmēšanā, senu vietvārdu un vecu

* Par Puškina sakariem ar Latviju sk. autora rakstu žurnālā «Karogs». — 1987. — 6. nr. 1990. gadā pie Pētera-Pāvila baznīcas ar LKF gādību uzstādīts Annas Kernas krūšutēls (tēlnieki L. Ulmanis un O. Brēģis).

cilvēku liecību saglabāšanā, ainavā iederīgu informācijas un piemiņas zīmju veidošanā. Daugavas programmā mēģināsim iet roku rokā ar baltkrieviem, jo Daugava ir mūsu senā draudzības upe.

Arī mūsu pilsētu seno ģerboņu un nacionālo simbolu atgūšana, vēsturisko ielu nosaukumu atjaunošana, vietvārdu, novadvārdu atjaunošana lauku saimniecību nosaukumos — tā nav kaprīze, rotaļa, nē, nebūt nē, — tā ir tautu vēsturiskā atmiņa, kas vienīgā spēj nodrošināt paaudžu pēctecību.

Viss minētais un vēl daudz kas cits kopā ar šodien jaunradāmo veido vidi, vidi, kurā mēs dzīvojam un kurā dzīvos mūsu bērni. Tā ir visu Latvijas tautu gadusimtos izauklēta. Šis vides veidošanā un saglabāšanā, neformālu, Kultūras fonda, Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības rosmēs vairāk jāiesaista visu tautību iedzīvotāji, ne latvieši vien. Ir nepieciešams, lai tie jauniebraukušie, kuri tiešām grib iesakņoties Latvijā, dziļāk iepazītu šo neatkarīgo zemes stūrīti — ne tikai uz ģimenes dārziņiem vai maksšķerēšanu braukājot, bet arī tās vēsturi, kultūru, ievērojamās vietas un cilvēkus izdibinot, izprotot vietējo vēsturi, vietējo iedzīvotāju mentalitāti, raksturu un ierāžas. Ir nepieciešams, lai viņiem būtu pieejama saistoša literatūra par Latvijas vēsturi, laba novadpētnieciskā un tūrisma literatūra, arī krievu valodā, vēl daudz labāk — ja viņi iemācītos latviešu valodu, jo tieši valodā atklājas tautas mentalitāte, dvēsele. Ir nepieciešams, lai krievu prese, līdzīgi žurnālam «Daugava», kuru, starp citu, Latvijā tomēr lasa nepiedomāmi maz, vairāk popularizētu vietējās, arī vietējās krievu kultūras tradīcijas. Ļoti vajadzīgs ir populārs žurnāls par Latvijas novadpētniecību un vēsturi.

Ir jālauž psiholoģiskie stereotipi, ko gadu desmitiem centās iedēstīt mūsu kultūrbirokrātija augstprātīgā nevērībā un nievās pret reģionālo un nacionālo. Ir jāveido arī nozākātais vietējais patriotisms, lokālpatriotisms šī vārda labākajā nozīmē. Palasiet akadēmiķi Dmitriju Ļihačovu, palasiet Sergeju Zaliginu un Valentinu Rasputinu, inteligentāko, gaišāko krievu prātu radītos darbus — viņi mudina uz to pašu, un te nu es gribu uzsvērt, ka šie progresīvie krievu inteligenti ir bijuši un ir latviešu radošās inteligences sabiedrotie un domubiedri, tāpat kā tas ir bijis Valdemāra, Barona un jaunlatviešu laikos, kuri rada sev atbalstu Pēterburgā un Maskavā.

Taču jāsaklausa arī tas, ko mēs, dažādu tautību Latvijas pamatiedzīvotāji, sakām jauniebraucējiem: «Jūs esat šurp atnākuši, mums te jādzīvo kopā, varbūt paaudžu paaudzēs. Ja gribat, sauciet to par komunālo māju, bet izturieties ar cieņu pret tās vēstures un kultūras tradīcijām, norisēm, valodu; cienot savu tautu, saglabājot savu identitāti, nepiemirstiet, ka neesat ienākuši tukšā bezvēstures vietā, ka kultūra un progress te nav nupat jūsu ienesti, bet veidojušies ilgas, dramatiskas vēstures gaitā; pamēģiniet saprast latviešu un citu Latvijas pamatiedzīvotāju problēmas, mēs centīsimies saprast jūs. Te kopā varbūt būs jādzīvo mūsu bērniem — nevedosim jaunu Olsteru, jaunu Palestīnu. Veidosim šo zemi vēsturiskās pēctecības garā — pārtikušu, daiļu, garīguma un cilvēciskuma apdvestu.»

Un vēlreiz atkārtosu to, ko sacīju Ebreju kultūras biedrības dibināšanas sanāksmē, — par Krāslavas pilsētas ģerboni, kur attēlota Daugavā peldoša zelta laiva ar pieciem sudraba irkļiem, piecām toreizējām Latvijas tautībām — latviešiem, krieviem, vāciem, ebrejiem, poļiem. Mūsu airētāja Seulas olimpiādē neesot uzvarējusi tāpēc, ka nepietiekami sparīgi irusies viņas pāriniece. Mēs nedrīkstam zaudēt šajā cīņā par Latvijas nākotni. Tā ir arī cīņa par tautu saskaņu un draudzību, par īstu internacionālismu, ja vēlaties. Jo vairāk Latvijā būs kultūru, atšķirīgu un draudzīgu, jo izteiksmīgāka, bagātāka, krāsaināka būs mūsu nākotne.

Plašāk izvēršot Vilhelma Šillera domu, ka bads un mīlestība virza cilvēci, Maksims Gorkijs ir sacījis: «Bads rada civilizāciju, bet mīlestība — kultūru.» Tikai kultūras, augstas gara kultūras apzīmogota sabiedrība spēj atrisināt gan materiālās ražošanas, gan starpnacionālās saskaņas problēmu. Un otrādi, kā Rainis teicis: «Kulturāli zemi stāvoša tauta nevar materiāli augsti stāvēt.»

Ja Latvijas Tautas forums pavirzīs kaut nedaudz uz priekšu mūsu kultūras situāciju, mūsu savstarpējās saskarsmes kultūru, tad varēsim uzskatīt, ka šīs divas dienas neesam te veltīgi sēdējuši.

LATVIJA UN LATVIEŠI PASAULĒ

Ievadlekcija I Vispasaules latviešu ārstu kongresā 1989. gada 19. jūnijā

Stāvot šajā tribīnē, vispirms gribu paust visdziļāko gandarījumu, ka latviešu medicīnas darbiniekiem no visas pasaules šodien iespējams sanākt te savā pirmajā, vienības kongresā. Kongress tālu pārsniedz profesionāla, Rīgas apmēriem gandrīz vai nepieredzēta saietu nozīmi — šis ir pirmais latviešu liela mēroga vienotības pasākums Tēvzemē. Tāpēc šajā Latvijai tik izšķirīgajā laikā kopā pārdomāsim arī vispārēja rakstura problēmas — par Latviju un latviešiem pasaulē, par Latvijas vēsturisko vietu starp Austrumiem un Rietumiem, par latviešu nācijas identitāti un vienotību, par Latvijas un latviešu prestižu pasaulē.

Latvieši ir skaitliski neliela tauta, aptuveni 1,6 miljoni visā pasaulē, turklāt, šķiet, vienīgā Eiropas pamattauta, atskaitot mordviešus, kuras pārstāvju skaits 20. gadsimtā sarucis, — vismaz salīdzinājumā ar 1930. gadu latviešu kopskaits pasaulē labākajā gadījumā ir palicis nemainīgs.

Pagaidām mēs vēl neesam minoritāte savā tēvzemē. Ja manas aplēses ir pareizas, tad, pēc 1989. gada tautskaites datiem, latviešu ir nedaudz

I Vispasaules latviešu ārstu kongresa dalībnieku gājiens pa Rīgas ielām uz Sporta pili 1989. gada 18. jūnijā. Priekšplānā aiz karognesēja — profesori Kristaps Keģi un Viktors Kalnbērzs. Kongresa emblēmā — auseklītis, sarkanais krusts un devīze «Gens una sumus».

vairāk par 51% no Latvijas iedzīvotājiem, — precīzākas ziņas sola Statistikas pārvalde šī gada augustā. Tomēr latviešu nācijas pastāvēšanas iespējas ir smagi iedragājies karš, represijas, emigrācija un imigrācija, demogrāfiskā depresija (īpaši liktenīgajos 70.—80. gados), un mēs šodien ļoti apzināmies cēloņus, kāpēc tas tā ir bijis.

Latviešu nācijai šodien ir jārisina trīs savstarpēji saistītas pamatproblēmas — brīvība, ekonomiskā labklājība un tautas dzīvā spēka saglabāšana un pavairošana (ietverot te veselības aizsardzību, vides un demogrāfiskās situācijas atveseļošanu, kas lielā mērā ir arī mediķu ziņā). Visas šīs problēmas mūsu nākotnei ir vienlīdz svarīgas.

Manuprāt, Latvijas un latviešu vēsturē saskatāmi trīs motīvi. Pirmais: saglabāt nacionālo identitāti, mentalitāti, dinamisko kultūru, palikt ne tikai vēstures Sarkanajā grāmatā, bet arī suverēni darboties uz Eiropas politiskās skatuves. Mazai tautai, kuras eksistence tiek nemiīgi apdraudēta, identitāte ir vitāli svarīga — latvieši sīkst, pat izmisīgi turas pie sava mantojuma, un nupat redzam, ka ugunskurs no jauna ir iededzies, kaut tas brīžam šķita gandrīz vai apdzisis.

Otrs motīvs ir tilta motīvs lielajā, nebūt ne gludajā Austrumu — Rietumu ceļā. Gadu simtiem te saikni īstenojuši vācieši, kuri bijuši ne tikai mūsu verdzinātāji, bet savā ziņā arī kultūras misijas veicēji. Ar viņu starpniecību Latvijā ienākusi kristietība, daudzi eiropēiskās kultūras elementi, arī modernā medicīna — to reprezentēja vācu ārsti, 19. gadsimtā — vāciskā Tērbatas (Tartu) Universitāte, kur izauga arī pirmie latviešu mediķi. Vēs-

I Vispasaules latviešu ārstu kongresa sēdes laikā.

ture mums ierādījusi bārenītes lomu Eiropas krustcelēs. Mūsu ģeogrāfiskais stāvoklis ir mūsu vienīgā lielā bagātība (ja varbūt atskaita mūs pašus — mūsu galvas, rokas, darba prasmī), bet tas ir arī mūsu posts, mūsu nelaime. Taču tas mums prasmīgi un gudri jāizmanto.

Pašreiz Baltijas tautas Padomju Savienībā ir eiropeizācijas celmlauzes, vārgo demokrātisko tradīciju dēstītājas šajā milzu pusaziātiskajā organismā, kā to uzskatāmi vērojām nupat PSRS Tautas deputātu kongresā (kura deputātu skaitā ir arī daži Latvijas ārsti). Un tas ir ārkārtīgi svarīgi mūsu nākotnei.

Trešais motīvs ir tautas revolucionārā tradīcija — Kauguru dumpja, 1905. gada, latviešu strēlnieku tradīcija, atbrīvošanas cīņu tradīcija, nacionālās atmodas tradīcija un cīņas tradīcija par valstiskās pašnoteikšanās tiesībām. Sveši kara zirgi un karotāji mūsu tautu mīdījuši kā zāli, bet ik jaunu pavasari tā atkal ceļas augšā. Taču šī cīņas tradīcija ir apvienota ar zemniecisku konservatīvismu, apdomību un darba tikumu, kas tautai ļāvis izdzīvot. Latviešiem izsenis piemītusi zemnieku tautas mentalitāte, pamatīgums, smagnējums, siksta turēšanās pie ierastā. Tāpēc arī mūsu vēsturē, kad tā rakstīta daudz maz patstāvīgi, revolūcijas un evolūcijas posmi atrodas saprātīgā līdzsvarā.

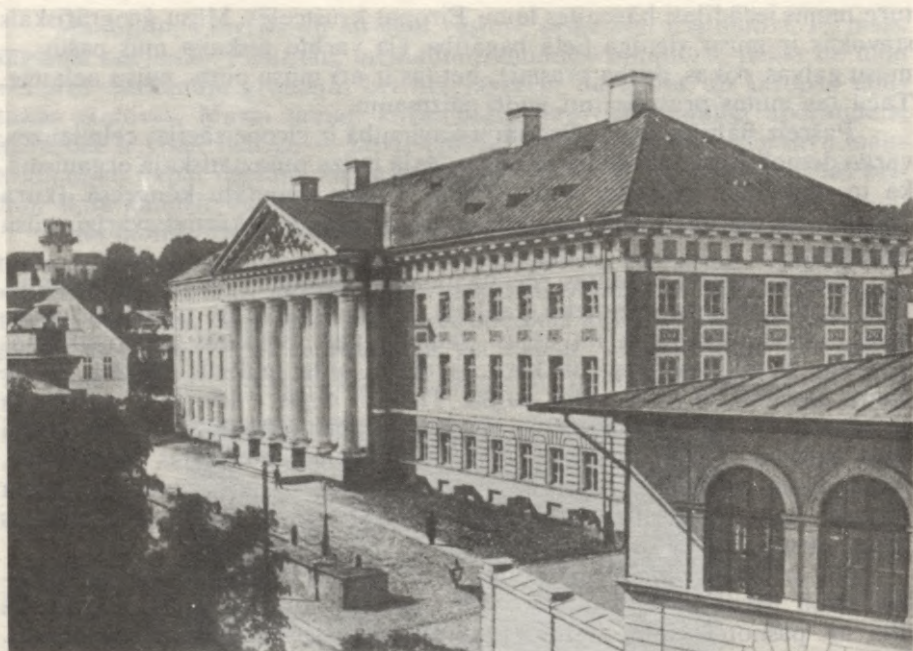
Un arī šodien īpaši svarīgi turēt saprātīgā līdzsvarā tautas saglabāšanas (šajā jēdzienā ietverot gan identitāti, gan demogrāfiju), eiropeiskā tilta un pašnoteikšanās tiesību, Latvijas brīvības atkarošanas momentus. Lai mēs paliktu, saglabātos un gūtu tālākas attīstības iespējas.

«Tautas dzīvais spēks ir svarīgāks par visu mūsu materiālo labklājību. Valstis ir cēlušās un bojā gājušas, bet fiziski un garīgi veselas tautas kā dzīvi organismi ir saglabājušas savu valodu un savu kultūru gadsimtos,» ir sacījis Pauls Stradiņš Veselības veicināšanas biedrības svinīgajā dibināšanas sanāksmē 1937. gada 14. novembrī.

Līdz pat 19. gadsimta beigām latvieši turējušies pie dzimtā pagasta, novada, tēvzemes. Un tomēr dažādu iemeslu dēļ daudziem no viņiem tēvzemi nācies atstāt. Pasaulē izveidojusies latviešu diaspora jeb trimdas (kļaida) latvieši.

Jau pirms otrā pasaules kara prāva latviešu daļa dzīvojusi ārpus savas etniski vēsturiskās teritorijas (1897. gadā — 8%, 1914. gadā — 13%, 1937. gadā — 16%). Pašreiz ārzemēs dzīvo 150 000 — 160 000 latviešu, ap 90 000 latviešu dzīvo Padomju Savienības teritorijā ārpus Latvijas, tāpat ārzemēs mīt ap 10%, citās padomju republikās — savi 5% latviešu kopskaitā.* Salīdzinājumam atgādināšu, ka klasiskas diasporu tautas ir ebreji (80% ebreju dzīvo ārpus savas etniskās teritorijas), armēņi (40%), īri (30%, pat atskaitot Ziemeļīriju), ungāri (30%), pa daļai arī poļi (24%), lietuvieši (22%), grieķi (ap 20%).

* Pēdējā laikā ārpus Latvijas dzīvojošo latviešu skaits (citās PSRS republikās) samazinājies, — saskaņā ar 1989. gada tautskaites datiem, tādu bija 71 000.

Tērbatas (Tartu) Universitāte, kurā līdz 1918. gadam studējuši apmēram 1400 latviešu. Tā bija ievērojams latviešu intelektuālās dzīves centrs ārpus Latvijas teritorijas, ar ko lielā mērā saistās arī divu sabiedrisku strāvu — jaunlatviešu un jaunstrāvnieku sākotnējā veidošanās.

Iemesli, kas likuši latviešiem brīvprātīgi vai piespiedu kārtā atstāt dzimteni, ir bijuši dažādi — gan ekonomiska, gan politiska, gan militāra rakstura. Ja abstrahējamies no tādas eksotikas kā kurzemnieku kuģojumi uz Tobago (šī gada jūlijā salā atzīmē 300 gadu kopš šo kuģojumu sākuma) un atsevišķu latviešu aizbraukšana uz Ziemeļeiropu un Rietumeiropu 19. gadsimtā, tad pagājušajā gadsimtā visvairāk latviešu aizplūdis uz dažādām Krievijas impērijas guberņām. Latviešu zemnieku kolonijas izveidojās Dienvidkrievijā, Sibīrijā, Urālos, Baltkrievijā, Krievijas vidienē. Tās pastāvējušas līdz pat 30. gadu beigām, taču smagi cietušas staļiniskās kolektivizācijas gaitā 1929. gadā un varmācīgi iznīcinātas 1937. gadā. Tomēr Austrumos latvieši un latviešu pēcnācēji (Baškīrijā, Sibīrijā) vēl ir palikuši, tāpat kā dzīvi vēl daudzu to latviešu intelektuāļu pēcnācēji, kas savā laikā pēc Tērbatas (Tartu) vai Krievijas augstskolu beigšanas bija iekārtojušies darbā Krievijā (tāds, piemēram, bija matemātikas skolotājs Rūdolfs Gangnuss, kura mazdēls ir pazīstamais krievu dzejnieks Jevgeņijs Jevtušenko).

1905. gada revolūcijai seko politiskās emigrācijas vilnis: Rainis, Aspazija, Kārlis Skalbe, Augusts Kirhenšteins, Kārlis Ulmanis un citi, kas aizkļūst pasaulē, arī uz ASV. Pēc Latvijas valsts nodibināšanas piektā gada cīnītāji vai nu atgriežas dzimtenē, vai arī pamazām denacionalizējas.

Pirmā pasaules kara dēļ bēgļi milzu straumē dodas uz Krieviju, no kuras gan vairums 20. gadu sākumā atgriežas Latvijā, taču daudzi aiz politiskiem iemesliem paliek Padomju Krievijā. Līdz 1937. gadam dažādos PSRS centros latviešu nacionālās kultūras attīstībā valda rosme. Arī šo latviešu — pilsēmieku daļu, līdzīgi latviešu zemniekiem, 30. gados lielā mērā samaj štaļinisko represiju rats; visi latviešu kultūras centri tiek varmācīgi sagrauti. Tie latvieši, kas pēc 1940.—1945. gada neatgriežas Latvijā, lielākoties zaudē savu nacionālo identitāti; ļoti daudzi uzskatāmi par štaļinisma upuriem arī tāpēc, ka viņu bērnu apziņa neatgriezeniski tikusi aptumšota štaļiniskā garā.

Vēl viens ekonomiskās emigrācijas vilnis ap 1922. gadu ved latviešus, galvenokārt baptistus, uz Brazīliju.

Taču visas šīs norises nobāl otrā pasaules kara izraisītās drāmas priekšā. Jau Molotova-Ribentropa pakta seku ietvaros īstenotā Baltijas vācu repa-

Latviešu kolonistu sādža Baškīrijā.

tuālā elite, un tās zaudējums Latvijas genofondu ir iedragājis ne mazāk kā 40. gadu deportācijas no Latvijas, ja pat ne vairāk.

Šī ir latviešu diasporas nozīmīgākā daļa. Katra diaspora var paglābties no asimilācijas vienīgi tad, ja to uztur kāda liela, vienojoša ideja, parasti reliģiska vai nacionāla, kā tas ir armēņiem un ebrejiem. Ārzemju latviešiem raksturīga neparasti augsta nacionālā un valstiskā pašapziņa, kas, dzīvojot stipri izkliedēti, ļāvusi viņiem uzturēt identitāti gandrīz 50 gadu, audzināt jaunas un jaunas paaudzes latviskā garā.

Līdz ar to, dabiski, rodas jautājums, vai šī diaspora, šie klaida latvieši ir tikai atrauts zars, kas pamazām kalst un kalst, kā to apgalvoja Andrejs Upīts (grāmatā «Bezsaules noriets»), vai arī pastāv vienota latviešu tauta globālā mērogā, piecos kontinentos un daudzās valstīs jeb, kā raksta Vilberts Krasnais,* «pār latviešiem saule nekad nenoriet».

Līdz šim dzimtenē mums bijis liegts rakstīt visu patiesību par tautiešiem ārzemēs, par viņu sasniegumiem un problēmām. Tagad arī oficiālajā aprītē sāk lauzt ceļu vēl nesen tik dedzīgi pulgotā un apkarotā vienotas latviešu tautas koncepcija. Sākam pilnā mērā atskārst, cik auglīga bijusi vecākās paaudzes latviešu rakstnieku, mākslinieku darbība trimdā, kādas sekmes guvusi ārzemēs izaugusi vidējā un jaunākā paaudze, arī zinātnē, medicīnā, saimnieciskās darbības sfērās. Apbrīnu pelna klaida latviešu sīkstā turēšanās pie nacionālās kultūras, neatlaidība, strādīgums, augstais profesionalisms, veiksmē dažādās sfērās.

Šie cilvēki saglabājuši latviskumu, identitāti, iekšējo saikni ar dzimteni, kaut arī nereti vairījušies (un bieži vien gluži pamatoti) no ārējiem, oficiālajiem sakariem. Tomēr visus šos gadus ļoti daudzām bijusi atgriezeniska saite ar dzimteni — ar radiem, draugiem, piederīgajiem. Tas, ko svešumā paveikuši Jānis Jaunsudrabiņš, Zenta Mauriņa un daudzi citi, pieder arī mums. Atņemt to latviešu tautai būtu tikpat nelogiiski, kā izslēgt no latviešu kultūras mantojuma Raiņa lugas «Pūt, vējiņi!», «Zelta zirgs», «Jāzeps un viņa brāļi», dzejoļu krājumu «Klusā grāmata» tikai tāpēc, ka šie darbi tapuši Šveices trimdas gados.

Trimdā uzaugušas nu jau vairākas jaunas paaudzes ar latvisku mentalitāti, ar kvēlu vēlēšanos dzīvot Latvijai, palīdzēt tai, ar augstu Latvijas valstiskuma ideju, ar sazarotām nacionālpolitiskām organizācijām, draudzēm, skolām.

Atgriežoties pie 1944. gada, gribas pakavēties pie dažām personiskajām atmiņām, kas daļēji saistās ar Latvijas medicīnu, jo esmu audzis mediķa — profesora Paula Stradiņa ģimenē un no bērna kājas apgrozījies ārstu vidē. Kā puika varēju skatīt vaigā, vai tas būtu mūsmājās vai turpat pāri ielai slimnīcā, vai arī Jūrmalā, ievērojamos Latvijas republikas mediķus —

* Vilberts Krasnais (dz. 1908), novadpētnieks, pēc amata slimokasu revidents, pētiņa Lātgales novada vēsturi un pārtautošanās norisi, sacerēja vērtīgu grāmatu «Latviešu kolonijas» (R., 1938.—578 lpp.). 1941. gada jūnijā deportēts un izsūtījumā miris.

ķirurgijas patriarhu profesoru Jēkabu Alksni, latviešu antropoloģijas pamatlicēju, arī Jēkabu, profesoru Prīmani, profesorus Pēteri un Reini Sņikerus (dermatologu un otolaringologu), bakteriologu Egonu Dārziņu un vēl daudzus citus. Labi atceros arī tādus kultūras darbiniekus kā profesoru Ludi Bērziņu, Teodoru Celmu, Zentu Mauriņu, Paulu Jureviču, inženierzinātnieku Alfrēdu Vitolu. Un, lūk, 1944. gada nogalē kā uz burvja mājienu mainījās vide, gaisotne ap mums, mūsu ģimeni. Atgīdāmies gluži citā pasaulē; visu šo cilvēku pēkšņi vairs nebija līdzās, ne krusttēvu, ne krustmāšu, ne tēva draugu, ne kolēģu. No vecajiem Rīgā bija palikuši tikai pāris profesoru — ārsti Kārlis Balodis, Dominiks Kalvelis, Aleksandrs Bieziņš, no Kurzemes vēl pārrādās Kristaps Rudzītis; svešumā, šķiet, bija devušies 70% latviešu ārstu, slimnīca bija kļuvusi pavisam tukša.

Tiesa, no Padomju Savienības, mana tēva, Medicīnas fakultātes dekāna, aicināti, no Maskavas, Ļeņingradas, Minskas, Kurskas ieradās citi, arī latviešu cilmes profesori — Aleksandrs Šmits, Aleksandrs Liepukalns, Jānis Bune, Pēteris Gērke. To vidū bija krietni cilvēki, krietni speciālisti, tomēr dažos nācās drīz vien rūgti vilties. Un veidojās gluži cita vide, gaisotne: Staļina ērai turpinoties, vecie laiki pamazām kļuva ireāli, piemirsās, zuda saistība, vēstules nepienāca. Par aizbraukušajiem mājās runājām kā par kaut ko tuvu un reizē bezgala tālu, kā par viņpasauli.

Pēc Staļina nāves, Hruščova atkušņa laikā, sakari daļēji atjaunojās. Atceros, profesors J. Prīmanis un vēl 17 vecie latviešu ārsti 1957. gadā tēvam atsūtīja sirsnīgu apsveikuma vēstuli sakarā ar atkopšanos no insulta. Sekoja sirsnīga sarakste, arī ar profesoriem Egonu Dārziņu, Jāni Šulcu, Miķeli Rolli, Maksi Brantu, docentu Jāni Āboliņu, Dr. Pāvilu Purviņu. Savā pēdējā vasarā, 1958. gadā, tēvs pat bija iecerējis publicēt aicinājumu latviešu zinātniekiem un ārstiem atgriezties dzimtenē, kopā celt Latviju. To viņš gan nepaguva, un labi, ka nepaguva, — laikmeta kontekstā šāds aicinājums būtu bijis nereālistisks un pat aplams, jo tūlīt jau nāca 1959. gada liktenīgā vasara, kad Latvijā no amatiem «lidoja nost» Edurds Berklavs, Vilis Krūmiņš, Kārlis Ozoliņš un citi, kad «atkušņa» vietā uznāca dziļa salna uz vairākiem gadu desmitiem.

Te nu gribētos publiski pateikties Vilim Krūmiņam, kas vēl paguva Medicīnas vēstures muzejam izgādāt ēku un tādējādi garantēt tā pastāvēšanu, kā arī toreizējam zinātnes un medicīnas aprūpētājam Latvijas PSR Ministru Padomē Eduardam Berklavam, ar kura gādību tika pieņemts lēmums par Paula Stradiņa piemiņas saglabāšanu, nosaucot viņa vārdā lielo slimnīcu un muzeju. Šos cilvēkus, tāpat kā profesorus Jēkabu Alksni un Jēkabu Prīmani, nedrīkstēja pieminēt rakstos, viņu vārdus centās izdzēst ne tikai no enciklopēdijām, bet arī vispār no vēstures.

Turpmākajos gados sarakstījāmies ar profesoriem J. Prīmani, J. Āboliņu, iztālēm varējām vērot vecākās paaudzes mediķu aktivitātes trimdā, reizēm saņemt pa «Latvijas Ārstu un Zobārstu Apvienības (LAZA) Apkārt-

raksta» numuram, tur ieraudzīt pavidam dažu labu no ārzemju jaunaļiem. Taču gadu desmitiem būvēto valni pirms pāris gadiem pirmo reizi pa īstam pārrāva Traumatoloģijas institūts, profesori Viktors Kalnbērs un Haralds Jansons. Nozīmīgās prof. Kristapa Kegī, prof. Bertrama Zariņa un citu ārstu vizītes, arī prof. Ilmāra Lazovska darbība ir bruģējušas ceļu šim kongresam. Tikai žēl, ka gandrīz neviens no vecajiem Latvijas ārstiem un medicīnas zinātniekiem to nepieredz.

Tātad pēdējos gados tiešā kultūras saikne ir atjaunojusies. Publikācijas par Zentu Mauriņu, Anšlavu un Andreju Eglīšiem, Mārtiņa Ziverta lugu izlases un izrādes, ansamblis «Čikāgas piecīši», Raimonda Staprāna pārdomas Ulmaņa kabinetā, trimdas zinātnieku darbības apzināšana, dažādi ārzemju braucieni jau darījuši mūsu tautu bagātāku; visam tam līdzī aužas dziļas emocijas.

Taču šodien vajadzīgas ne tikai emocijas, bet arī s i s t ē m a kultūrmantojuma apzināšanā, atgūšanā un — piebīldīsim! — arī Latvijā radīto vērtību nodošanā pasaulei. Sākas intensīva, pat eiforiska izziņa, taču savstarpējā informēība varētu būt lielāka, process — mērķtiecīgāks.

Un vēl — esam bijuši parādnīeki arī tiem latviešiem, kas dzīvo citās padomju republikās. Nacionālo kultūrbiedrību veidošanās Latvijā 1988. gada nogalē ir atbalsojusies arī latviešu sabiedrībā ārpus Latvijas. Izveidotas Maskavas un Ņeņingradas latviešu biedrības, studentu biedrība «Krišjānis» Maskavā. Kā atbalsts tām Rīgā 1989. gada aprīlī tapusi Krievijas latviešu biedrība. Protams, Maskavā, Ņeņingradā un citur Krievijā mītošo latviešu loma Latvijas likteņos šodien vairs nav un nevar būt tāda kā jaunlatviešu — K. Valdemāra, K. Barona, F. Brīvzemnieka — laikos, taču mēs nepiedodami maz zinām par cilvēkiem, kas tur strādā šodien, arī par tiem, kas nav atgriezušies dzimtenē pēc 40. gadu sāpju ceļiem. Varbūt daļu būtu nepieciešams ieinteresēt reemigrācijā? Taču uzdevumi varētu būt ne tikai nacionālpolitiski, humanistiski, bet arī kultūrvēsturiski — apzināt tās vērtības, ko kultūrā, zinātnē un saimniecībā devuši un turpina dot Krievijā dzīvojošie latvieši.

Tāpēc nesēn dibinātās Latvijas Zinātnieku savienības ietvaros šī gada aprīlī izveidota pētnieciskā asociācija «Latvija un latvieši pasaulē», kura aptver jau ap 150 zinātnieku un citu interesentu (galvenokārt humanitāro nozaru speciālistu) un kuru man ir gods vadīt.

Kādi ir asociācijas pamatmērķi un varbūt arī visas sabiedrības uzdevumi šajā ziņā? Paredzēts izveidot zinātniskām vajadzībām orientētu datu bāzi par ievērojamām personībām klaida latviešos, par organizācijām, biedrībām, draudzēm, skolām, apgādiem, korporācijām u.tml. Tā aptvertu gan kultūras un zinātnes, gan varbūt saimnieciskos darbiniekus, arī citu profesiju pārstāvjus, piemēram, slavenākos ārstus, ieskaitot tos, kuri aizgājuši mūžībā.

Jāsāk aktīvāk rīkoties, lai Misiņa bibliotēku — šo bagātāko latviešu izdevumu krātuvi, Valsts bibliotēku un citas papildinātu līdz iespējamai

pilnībai, koncentrējot tajā letoniska rakstura iespieddarbus no visas pasaules.

Iecerēta, varbūt 10 gadu laikā, jaunas 12 sējumu enciklopēdijas «Latvija un latvieši» izveidošana. Steidzamāka būtu elementāra rokasgrāmata «Latvieši svešumā» par kļaida latviešiem ārpus Latvijas, kas sabiedrībai dzimtenē dotu objektīvu priekšstatu par latviešu trimdas centriem, organizācijām, izdevumiem, apgādiem, draudzēm, ievērojamām personībām u.tml., kur vienkopus varētu atrast ziņas, piemēram, par Abrenes Tautas augstskolu, 3×3 noietni u.tml.

Šim darbam iecerēts piesaistīt atjaunoto Galveno enciklopēdiju redakciju. Pētnieciskais darbs varētu aptvert gan savāktā materiāla apkopšanu, gan arī dziļākus analītiskus pētījumus. Te ievietojami gan problēmu raksti par Latvijai un trimdai tik aktuālām demogrāfijas un asimilācijas problēmām, piemēram, arī no mediķa viedokļa (kā E. Dunsdorfa «Arhīvā», XV), gan par latviešu mentalitāti salīdzinājumā ar citautu mentalitāti, par latviešu un citu tautu vēsturiskajiem sakariem, par Latvijas ietekmēm uz dažādām zinātnes, saimnieciskās dzīves un mākslas sfērām. Te varētu būt ievērojama personību biogrāfiju un darbības analīze attiecīgā laikmeta gaismā, latviešu centru, biedrību, korporāciju, grāmatniecības vēstures, jaunu vēstures, mākslas, reliģijas, jūrniecības vēstures fakti izklāsts, līdzīgi tam, kā tas jau sen ārzemēs tiek veikts Baltijas studiju veicināšanas asociācijas (AABS — *Association for Advancement of Baltic Studies*) ietvaros. Te varētu būt arī pētījumi par latkoloniju likteni PSRS, par Rīgas un Latvijas nosaukumiem pasaules kartēs (vārds Rīga sastopams gan Sibīrijā, gan ASV, gan Zviedrijā un pat izplatījumā — kā mazā planēta) u.tml.

Pāris piemēru no zinātnes vēstures. Rūdolfs Ūdris, atrazdamies ieslodzījumā Jaroslavā, būdams neglābjami slims ar Menjēra slimību, 1942. gadā atklāja ļoti nozīmīgo kumola hidroperoksīda šķelšanās reakciju, kas ir pamatā visā pasaulē ieviestajai fenola un acetona vienlaicīgas iegūšanas metodei. Savukārt Alfrēds Apinis piedalījās termiskā sprādziena teorijas izstrādāšanā (uz tās pamata PSRS radīta ūdeņraža bumba), kamēr aizsardzību pret radiāciju un arodhigiēnu pētīja Augusts Lietavietis (no Bērzaunes), kura vārdā nosaukta kāda virsotne Tjanšana kalnos un kalnu pāreja Pamīrā, jo šis zinātnieks bijis arī kaislīgs alpīnists. Savukārt viņā pusē izceļami Mārtiņa Eduarda Straumaņa pētījumi par rentgenogrāfiju un metālu koroziju, Jura Upatnieka celmlauža darbs hologrāfijā, Jāņa Akermana veikums lidmašīnu konstruēšanā, Andreja Dravnieka pētījumi par smakām un daudzi citi. Rihards Svinne Vācijā pirmais prognozēja stabilu transurāna elementu pastāvēšanu ar atomskaitli 110. Pauls Valdēns Rīgā aizsāko darbību turpinot Vācijā, atklāja daudz jaunu likumību par neūdens šķīdumiem. Piemēru virkni vēl ilgi varētu turpināt. Daudzi no pieminētajiem zinātniekiem atrodami lielajās pasaules enciklopēdijās un zinātnieku biogrāfiskajos leksikonos, tikai ne vienmēr viņi ir minēti kontekstā

Zentas Mauriņas memoriālajā muzejā Minsteres latviešu ģimnāzijā 1982. gadā. No kreisās: Latvijas inženieru apvienības priekšsēdētājs Andris Palejs (Monreāla), muzeja vadītāja Dr. Austra Rudzīte (Minstere) un Jānis Stradiņš (Rīga).

ar latviešu tautu. Te jāuzsver viens apstāklis, proti, dabaszinātņu un eksakto zinātņu pārstāvji, ārsti biežāk denacionalizējas, zaudē savu tautību, toties viņu devums pasaulē nereti ir ar augstāku prestižu nekā «nacionālo» nozaru pētniekiem.

Pieturas punkti šādu pētījumu aizsākšanai varētu būt ārzemēs izdotās enciklopēdijas un rokasgrāmatas, Edgara Dunsdorfa «Arhīvs», daudzi kļaida latviešu žurnāli un laikraksti, bet konkrētāki materiāli jāmeklē attiecīgās nozares literatūrā, universitāšu un personiskajos arhīvos u.tml. Mūsu pieredze Latvijas zinātņu vēstures apkopošanā liecina, ka daudz ko var paveikt ar entuziastu — atsevišķu nozaru speciālistu — spēkiem. Spēcīgus impulsus varētu dot arī latviešu nacionālās kultūrbiedrības Krievijā, ja tās izdotos ievirzīt kultūrvēsturiskā gultnē. Bagātīgus iznīcībai lemtus materiālus par mūsu tautiešu darbību svešatnē varētu dabūt no viņu piederīgajiem un radiem.

Šis pētnieciskais darbs nav domājams bez sadarbības ar ārzemju centriem — Rietummičiganas Universitāti, Minsteres ģimnāziju, Melburnas centru, Baltijas studiju veicināšanas asociāciju, Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienību (LAMZA), kura jau piesolījusi savu atbalstu, u.tml. Jābalstās uz savstarpēju uzticību, materiālu un cilvēku apmaiņu, un, mūsaprāt, šim darbam būtu jābūt ne tikai koordinētam, bet daudzos gadījumos pat kopīgam. Un katrā ziņā ārzemju pētnieku paveikta-

jam ir jābūt Latvijā pilnā aprītē, lai nebūtu nevajadzīgas dublēšanās, lai mēs, kā mēdz teikt, neizgudrotu velosipēdu. Tiesa, mēs apzināmies, ka vispāraptverošu darbu varētu kavēt informācijas avotu trūkums (bieži tie līdz Latvijai nenonāk arī tad, ja tos no ārzemēm sūta) un arī vispusīgi sagatavotu speciālistu trūkums.

Mēs būtu ļoti ieinteresēti, lai nāktu klajā pilnīgs pētījums arī par latviešu mediķiem trimdā, tāpēc aicinām ārzemju kolēģus tādu veidot, varbūt sadarbībā ar Medicīnas vēstures muzeju, ar Dr. Arni Vīksnu un viņa kolēģiem.

Tāpat paredzēts arī citu Latvijā dzīvojošo tautu, mūsu novadnieku — vāciešu, krievu, poļu, ebreju un citu devuma apzināšana, arī ārpus Latvijas, ja vien šie cilvēki veidojušies un auguši Latvijas vidē un vismaz daļēji nesuši dzimtās puses tradīcijas pasaulē. Sadarbība ar Baltijas vācu aprindām — ar Kārļa Širrena biedrību — jau aizsākusies Latvijas Kultūras fonda ietvaros.

Nav jāpiemirst arī mūsu ebreju kolēģu devums, kuru vidū bijuši izcili Latvijas mediķi, — atgādināšu kaut vai profesoru Vladimīru Mīncu, kurš ārstējis Ļeņinu pēc ievainojuma un kā atlidzību prasījis vienīgi to, lai viņam 1920. gadā no Padomju Krievijas ļautu atgriezties dzimtajā Latvijā. Pozitīvas ierosmes Latvijai devuši arī krievu ārsti, piemēram, viens no balneoloģijas pamatlicējiem, vēlāk izsūtītais Aleksandrs Lozinskis, kura piemiņu līdz ar Dr. Jāņa Lībieša un profesora Kristapa Rudziša piemiņu pērn godināja Ķemeru kūrorta 150 gadu jubilejā. Arī viņa devums ietverams jēdzienā «Latvija».

Domāju, ka ar laiku Rīgā varētu veidoties bāze sava veida Latvijas institūtam (jeb Baltijas institūtam). Jo nav taču normāli, ka Latvijas vēstures un tagadnes problēmas plašā, starptautiskā kontekstā pēta un dokumentē ASV, Kanādā, Zviedrijā, Rietumvācijā, pat tālajā Austrālijā, bet Latvijā ne*.

Vērienīgi ievadīta pētnieciskā darbība, bez šaubām, sekmētu latviešu tautas pašatklāsmi, nacionālās psiholoģijas studijas, varbūt arī nacionālo paškritiku.

Mūsu kopējais uzdevums ir apzināt un parādīt ne tikai sev, bet arī plašajai pasaulei, ko devuši latvieši, piemēram, pasaules medicīnā vai — vēl plašāk — zinātnē vispār. Arī jau senāk daudz atklājumi ir veikti ārpus dzimtenes, piemēram, profesors Roberts Krimbergs ir, strādājot Maskavā, atklājis karnitīnu (vitamīnu B₇), profesors Valters Ķikuts Vācijā atklājis pretmalārijas preparātu atebriņu, ko pie mums sauc par akrihīnu. Rīdzinieks Ernsts Bergmanis ievēdis aseptisko metodi ķirurģijā, Laidzes mežsarga dēls Osvalds Šmiedebergs izdalījis mušmiru indi muskarīnu, izdarījis daudz atklājumu farmakoloģijā un aizsācis farmakoloģijas žurnāla «*Naunyn—Schmiedebergs Archiv f. Pharmakologie*» izdošanu.

* Attīstot šo ideju, ar Latvijas Zinātnes padomes atbalstu 1991. gada 22. martā Latvijā nodibināts Baltijas pētījumu fonds (prezidents — LZA korespondētājlodeklis I. Ronis). Kopā ar Eiropas zinātnu un mākslu akadēmiju (Zalcburgā) Latvijas Zinātnu akadēmija 1991. gadā izveidojusi Eiropas-Latvijas Zinātnisko un kultūras kontaktu institūtu Rīgā.

Savukārt trimdas latvieši varētu pasaulei atgādināt, ka dažs labs atklājums radies arī Latvijā, Eiropas nostūrī, par kuru daudzi augstprātīgi domā, ka te nekas īpašs nevar notikt. Runājot par man tuvāku nozari — ķīmiju, atgādināšu, ka vēlākais Nobela prēmijas laureāts Vilhelms Ostvalds Rīgā aizsāka veidot fizikālo ķīmiju kā disciplīnu, vairākkārt Nobela prēmijai izvirzītais latvietis Pauls Valdens veica izcilus atklājumus par neūdens šķīdumiem, stereoķīmiju, naftas ģenēzi. Edvīns Iegrīve un Gustavs Vanags atklāja jaunus analītiskus reagentus, bet Frīdrihs Canders, Rīgas ārsta dēls, savā mājā Zasulaukā iekārtoja pirmo «kosmisko siltumnicu» pasaulē. Atcerēsimies arī Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāti, kura šogad svin savu 70. gadadienu, — te medicīnā sintezējušās Rietumu, Austrumu un Ziemeļu tradīcijas, izauguši latviešu ārsti, un arī šodien tradīcijas neesam pavisam zaudējuši.

Un še maza atkāpe. Vecajā Universitātē un tās Medicīnas fakultātē darbojās daudzveidīgas studentu biedrības un korporācijas — «Austrums», «Zemgalijs», «Atauga», «Lettonia», «Selonija», «Tālavija» u.c. Mediķiem tradicionālās laikam bija «Lettonia» un «Fraternitas Metropolitana», farmaceitiem — «Lettgallia». Atgādināšu, ka vecākās korporācijas «Lettonia» tradīcijas nāk no Tērbatas, tā bija samērā nacionāli orientēta. Korporācijas «Fraternitas Metropolitana» tradīcijas nāk no Pēterburgas — tā bija kosmopolitiskāka. «Lettonia» filistru sarakstā atrodam profesoru Jēkabu Alksni un viņa dēlu Arvedu Alksni, profesorus Ernestu Putniņu, Mārtiņu Zīli, docentu Viktoru Milēnbahu, Dr. Aleksandru Baidiņu, Jāni Lediņu, Raimundu Pavasaru, Oskaru Voitu, «Fraternitas Metropolitana» filistru vidū — profesorus Jēkabu Pīmani, Kristapu Rudzīti, Pēteri Sniķeri, Paulu Stradiņu, Miķeli Veidemani, docentu Jēkabu Romānu, Dr. Arvidu Ekšteinu, Jāni Libieti — šī korporācija centrējās ap medicīnas ģenerāli Pēteri Sniķeri. Vai tagadējiem Rīgas medicīnas studentiem nebūtu jāpadomā vismaz par šo triju studentu organizāciju atjaunošanu Rīgā, ievērojot arī to, ka visas šīs un vēl citas (kopskaitā 19) latviešu «vēsturiskās» korporācijas pastāv ārzemēs un Ņujorkā ir latviešu korporāciju apvienība. Veidojot kopējas korporācijas, varētu iedibināt dziļākas saites starp dzimtenes un ārzemju latviešu studentiem.*

Šodien pēc nedibinātiem pašslavināšanas, tukšvārdīgas apoloģētikas gadiem esam kļuvuši pret sevi ļoti kritiski, nīgri, un tas ir labi. Taču objektīvi, no malas vērtējot, jāatzīst, ka arī Latvijā šos 45 gadus laiks nav stāvējis uz vietas, arī te radītas savas vērtības medicīnas zinātnē. Lai minam tikai K. Rudziša Medicīniskās terminoloģijas vārdnīcu, Medicīnas vēstures muzeju ar tā farmācijas nodaļu, arī Organiskās sintēzes institūtā izstrādātos oriģinālos medicīnas preparātus — ftorafūru, mildronātu, foridonu, kas no

* 1989. gada otrajā pusē Latvijā atsākušās darbību vairākas no minētajām vēsturiskajām korporācijām, arī «Lettonia» un «Fraternitas Metropolitana». Tās akreditētas pie Latvijas Universitātes un Rīgas Tehniskās universitātes.

Latvijas izlauzuši ceļu lielo ārzemju farmaceitisko firmu pasaulē, no «Taiho» Japānā līdz «Merion Labs» ASV.

Atgādināšu arī, ka Rīgas Sporta pili 1970. gada vasarā Nobela prēmijas laureāts H. Horāna VII Starptautiskajā IUPAC Dabasziedu ķīmijas kongresā ziņoja par pirmā mākslīgā gēna alanīntransferāzes sintēzi, sakarā ar ko Rīgu piemin modernās bioloģijas vēsturē. Rīdzinieki toreiz gan uzstājās galvenokārt viesmīlīgu namatēvu lomā, taču daļa laba mūsu mediķa un blakusnozarju pētnieka vārds nereti pavīd Jūdžina Gārfīlda izdevumā «Science Citation Index». Tas liecina, ka latvieši zinātnē nav bijuši tikai ņēmēji, bet bieži vien, par spīti nelabvēlīgiem apstākļiem, arī devēji. Mēs ceram, ka nākotnē, mūsu medicīnas zinātnei atveseļojoties, tas notiks vēl lielākā mērā.

Latviešu tautas situācija šodien ir ārkārtīgi sarežģīta. Mums vienlaikus jāpaveic vairāki uzdevumi — jāatbrīvojas politiski un ekonomiski un vienlaikus jāsasniedz attīstīto Eiropas valstu līmenis, arī medicīnā, no kura mēs diemžēl šodien atrodamies varbūt vēl tālāk nekā pirms pusgadsimta. Tāpēc ir ārkārtīgi svarīgi, lai Latvijas, Baltijas vārds aizskanētu Eiropā, pasaulē ne tikai kā ģeogrāfisks jēdziens, kā Padomju Savienības politiskā avangardisma un potenciālo pārvērtību citadeles, bet arī kā s u v e-

Populārais «Čikāgas piecišu» ansamblis sniedz pirmo vieskoncertu Rīgā 1989. gada vasarā Mežaparka lielajā estrādē.

rēna, bagātām kultūrvēsturiskām tradīcijām apveltīta Eiropas reģiona nosaukums. Diemžēl mūs pazīst maz, Pompejās kāda vecāka vācu kundze, kad sacīju, ka esmu no Latvijas, uzlūkoja mani kā devīto pasaules brīnumu un, galvu nogrozot, ar nožēlu teica: «*Vergessene Völker*». Un vēl nupat pirms mēneša dāņu fiziķis tepat Rīgā skeptiski sacīja: «Ar ko tad īsti jūs te atšķīraties no Krievijas?» Mums sevi jāpierāda, jāaplicina no labās puses, jāiegūst uzticības kredīts, un te nu ārzemju latviešiem jānāk mums talkā. Par spīti tam, ka varbūt šodien mēs esam tie nabaga radnieki. Ko mēs varam dot pretī? Vienīgi — saglabāt un attīstīt mūsu Tēvzemi, ko mēs — labi vai slikti — esam darījuši visus šos gadus. Jo arī kļaida latviešu pastāvēšanai jēga ir tikai tad, ja pastāv un saglabājas Latvija.

Apzināt latviešu tautas devumu 20. gadsimtā globālā mērogā, apzināt tās pasaulē izkaisītos gara darbiniekus, mediķus ieskaitot, — gan pagātnē, gan mūsdienās, izvērtēt viņu veikumu un darīt to zināmu kā mūsdienu Latvijas sabiedrībai, tā Eiropai un pasaulei — tāds ir uzdevums. Tāpat kā veicināt ārpus Latvijas mītošo latviešu un mūsu cittautību novadnieku ideju un darbu izmantošanu Latvijas labā, ceļot latviešu prestižu, labo slavu pie mums un citur. Un galvenais — veidot jaunu, eiropēiski orientētu latviešu ārstu, speciālistu, zinātnieku, saimniecisko darbinieku paudzi.

Pasaules latviešu ārstu kongress ir pirmais solis šajā vienības ceļā. Pēc japāņu kalendāra šis ir Čūskašas gads, kas labvēlīgs mediķiem, varbūt tāpēc ārsti ir pirmie. Sekos 20. Vispārējie dziesmu svētki ar pasaules latviešu forumu, sekos latviešu sporta nedēļa, un 1991. gadā iecerēts arī Vispasaules latviešu zinātnieku kongress, uz kuru dažus no jums jau uzdrošināmiel ielūgt. Mēs esam vēl pašā aizsākumā, kad neziņa, bažas, skepse mijas ar cerībām. Taču veic tas, kurš sāk iet. Mēģināsim veikt kopā ceļu uz nākotnes Latviju, skaistu un plaukstošu pasaules tautu saimē. Ceļš būs ļoti grūts, bet vienīgi šāds gājums spēj glābt mūsu tautu.

BALTVĀCU PROBLĒMU LOKS MŪSU KULTŪRVĒSTURĒ

Referāts Latvijas grāmatniecības četrsimtgades konferencē 1988. gada 17. novembrī

1988. gads, Latvijas grāmatniecības četrsimtgades un latviešu tautas trešās atmodas gads, mudina vērīgāk ieskatīties arī Latvijas kultūras vēsturē vispār. 1588. gadā Nikolauss Mollīns ieradās no Antverpenes Rīgā un iespieda te pirmo grāmatu — poļu-zviedru karaļa Sigismunda III, Rīgas virskunga, cildinājumu. Bet tas nav vienīgais piemērs, kad Rīga

Critik
der
reinen Vernunft

von
Immanuel Kant

Professor in Königsberg.

Riga,
verlegt Johann Friedrich Hartknoch
1781.

Imanuela Kanta darba «Tīrā prāta kritika» pirmizdevuma (Rīgā, Hartknoha izdevniecībā, 1781. g.) titullapa. Šis izdevums glabājas Latvijas ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.

uztvērusi Eiropas kultūras jaunākos sasniegumus vai kļuvusi par pieturas vietu ievērojamiem vīriem un Eiropas mēroga kultūras parādībām. Minēsim, piemēram, grāmatizdevēju Hartknohu darbošanos Rīgā un Jelgavā 1763.—1804. gadā, kas te izdevuši izcilu pasaules domātāju darbus, tādus kā I. Kanta «Tīrā prāta kritikas» (1781.g.) un «Praktiskā prāta kritikas» (1788.g., tāpat arī jubileja — divsimtgade!) pirmizdevums (sk. «Karogs», 1983, 12. nr.), arī Johana Gotfrīda Herdera, Johana Georga Hāmaņa, Johana Heinriha Lamberta grāmatu pirmizdevumus, Mihaila Lomonosova

pirmos tulkojumus vācu valodā. Līdzīga ir arī pašu Herdera un Hāmaņa gan īslaicīgā darbība Rīgā un Baltijā, Johana Kristofa Broces monumentālais 10 sējumnieks «*Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente...*», Ruperta Bindešū celtais Pēterbaznīcas tornis, Riharda Vāgnera kapelmeistara darbs Rīgas teātrī 1837.—1839. gadā, arī Rīgas pilsētas bibliotēkas (tagadējās ZA Fundamentālās bibliotēkas) dibināšana 1524. gadā Mārtiņa Lutera tiešā ietekmē un neskaitāmi citi līdzīgi momenti, kas gan nav tieši saistīti ar latviešu nacionālās kultūras attīstību, toties ir būtiski ietekmējuši kultūras vispārējo situāciju Latvijā un visā šajā ziemeļaustrumu Eiropas reģionā.

Kā šie momenti atainoti mūsdienu Latvijas vēstures grāmatās? Jāatzīst, ka visai trūcīgi — gan pirmskara latviešu vēsturnieku sacerētajās grāmatās, gan Latvijas PSR vēsturē (1952.g.) un tās saīsinātajā kursā (1986.g.), kur tie vai nu nemaz nav pieminēti, vai minēti garāmejot. Par Mollīnu abos pēdējos izdevumos tomēr atrodamas vienādas īsas ziņas, proti, Dāvids Hilhens «ir pirmās Rīgas tipogrāfijas nodibinātājs, kas 1588. gadā uz Rīgu ataicināja grāmatiespiedēju N. Mollīnu»; plašāk šis fakts iztirzāts Rīgas vēsturē (1978.g.). Par citiem līdzīgiem notikumiem lielākoties kļūst. Jo Latvijas padomju historiogrāfija līdz šim ir balstījusies uz trim vaļiem: 1) uz ekonomikas un šķiru cīņas vēsturi; 2) uz latviešu «darba tautas» vēsturi; 3) uz vēsturisko kopību ar Krieviju. Turklāt akcents parasti likts uz mūsdienām, uz pēdējās simtgades vai pat pēdējo 70 gadu notikumiem, priekšplānā izvirzot latviešu proletariātu, marksistisko domu un revolucionāro kustību, kuras vainagojums būtu padomju varas nodibināšana un tālāka attīstība. Tas viss patiešām ir nozīmīgi, taču mūsu vēstures izpratne ar to nedrīkst aprobežoties.

Ne velti pēdējos gados arvien skaļāk esam sākuši runāt par «baltajiem» vai citādas krāsas «plankumiem», kas attiecas vai nu uz neizpētītām, vai gaužām vienpusīgi traktētām vēstures norisēm. Parasti te gan domājam 20. gadsimtu, īpaši 1940., 1941., 1949., 1959. gadu, pašreiz diskusiju degpunktā ir Latvijas valstiskuma veidošanās alternatīvas 1917.—1919. gadā. Taču ne mazāk šādu momentu bijis arī mūsu senākajā vēsturē. Pie tādiem es atļautos pieskaitīt Latvijas kristianizāciju un cīņu pret krustnešu agresiju 13. gadsimtā, reformācijas laikmetu, Kurzemes hercogvalsts pastāvēšanu un it īpaši hercoga Jēkaba rosību, cīņu par hegemoniju Baltijā 16.—18. gadsimtā. Arī jaunlatviešu kustība prasa padziļinātu izvērtējumu, odiozi tendenciozās 50. gadu «diskusijas» pārskatīšanu. Jādomā, ka vesela paaudze (neraugoties uz profesora Maksima Duhanova pētījumiem) vispār nav dzirdējusi, kādas kaislības uzvilnījušas par Baltijas muižniecības privilēģijām un Baltijas gubernu statusu 19. gadsimta vidū. Piemēram, arī par Kārļa Širrena un Juriņa Samarina polemiku (pat Samarina ielu Rīgā esam pazaudējuši — daudzinātais Cīvilās aviācijas inženieru institūts atrodas Lomonosova ielā!). Lai gan bez šīm cīņām un šīs polemikas nav izprotama K. Valdemāra un viņa domubiedru krieviskā orientācija, saites ar

LIVLÄNDISCHE
A N T W O R T

AN HERRN

JURI SAMARIN

VON

C. SCHIRREN.

*Tacite a dit depuis longtemps, ce qu'il y a
de peccato dans ce régime de silence, qui
entraîne à la dissolution le mariage futur,
est, pour moi, évident.*

Paris, le 15 Février 1869.

DRITTE AUFLAGE.

LEIPZIG

VERLAG VON DÜNKER & HUMBLDT

1869.

Kārļa Širrena grāmatas «Vidzemnieka atbilde Jurija Samarina kungam» pirmizdevuma titullapa (1869. g.). Grāmatā dedzīgi aizstāvēta Baltijas guberņu autonomija un satversme. Šis darbs bija izaicinājums Krievijas valdībai, tāpēc Širrenam bija jāatstāj profesora vieta Tērbatā un jādodas trimdā uz Vāciju.

slavofiliem (galu galā šis neizpratnes dēļ 1953. gadā esam zaudējuši arī Valdemāra ielas nosaukumu!). Un atļauj apgalvot, ka arī daudzu mūsdienu Latvijas problēmu pilnīga izpratne, pat «centra» un republiku attiecību kārtošana pašreizējā «konstitucionālajā diskusijā» izraisa visai tālīnas vēsturiskas analogijas ar Aleksandra II un tam sekojošo Aleksandra III laikmetu. . .

Taču šoreiz gribētos akcentēt citu domu, proti, pie mūsu vēstures «baltajiem plankumiem» pieder arī neuzrakstītā Latvijas kultūras vēsture, un nevar nesatraukt arī tas, ka tādu neviens Latvijā sistemātiski neveido —

pati no sevis jau tā netaps. Gribu atzīmēt Andreja Johansona Zviedrijā 1975. gadā izdoto lielisko grāmatu «Latvijas kultūras vēsture, 1710—1800» ar tās labajām pusēm un varbūt arī ar dažām precizējamām vietām, tāpat poļu vēsturnieka Henrika Rīca darbu (1978.g.) par Rīgas intelektuālo dzīvi apgaismības laikmetā, nesen Rīgā nolasīto Sanhozē Universitātes profesora Edgara Andersona stimulējošo lekciju ciklu. Taču kopainas vēl nav. Varbūt pat, ka tā labāk, ka nav mēģināts tādu radīt līdz šim — būtu iznācis kaut kas vienpusīgs un deformēts. Katram laikmetam ir savi miluļi un savi nemiluļi. Lai pilnīgi atainotu Latvijas kultūrvēsturi, jāpievēršas baltvāciem, un tie līdz pašam pēdējam laikam stabili ir bijuši nemiluļi.

Jo Mollīns, Vāgners, Herders, Hartknohs, Bindešū, Rastrelli un citi Latvijā nav epizodiskas vai nejaušas figūras. Viņi te atrada noteiktu vidī, ko līdz pat 20. gadsimtam veidoja galvenokārt vietējie vācieši — muižnieki, birģeļi, mācītāji, arī inteligenti — «literāti», ārsti, aptiekāri, skolotāji, ierēdņi. Rakstot Latvijas kultūrvēsturi, apiet baltvācu problēmu nav iespējams.

Tai ir vēl divi aspekti, kas īpaši aktuāli kļūst mūsdienās. Pirmais ir starpnacionālo vai starpkultūru attiecību aspekts. Baltija daudzus gadsimtus attīstījusies kā multikultūru zeme — vācu, poļu, zviedru, krievu ietekmes sakausējušās kopā ar vietējo tautu nacionālajām kultūrām. Savā ziņā to var uzskatīt par kultūru starpnacionālās apmaiņas modeli.

Otrkārt, Baltija ir bijusi vidutāja starp Eiropas rietumiem un austrumiem, starp vācu un krievu kultūrām, un šī problēma ir saistīta ar vācu ietekmes izvērtējumu Krievijas impērijas kultūras, zinātnes, tehnoloģijas un administrācijas attīstībā, par ko pēdējā laikā daudz rakstījuši kultūrvēsturnieki Eriks Amburgers un Heincs Išreits ar kolēģiem Rietumvācijā, arī es esmu mēģinājis vairākos rakstos pievērst uzmanību šai problēmai. Šo tranzītlomu krievu un vācu savstarpējos sakaros (līdz pat 19. gs. beigām) lielā mērā veikuši Baltija un Baltijas vācieši, kuru nekad nav bijis vairāk par 5—10% no Baltijas guberņu iedzīvotāju kopskaita, bet kuri pratuši saglabāt šo novadu administratīvās īpatnības un savu vadošo vietu tajā. Šai privilīģētajai minoritātei jeb virsslānim bija pastāvīgs kontakts ar Vāciju. Mūsaprāt, Baltijas vācieši jāuzlūko nevis par vācu tautas atrautu zaru, bet par īpatnēju vietējās vēstures parādību ar īpašu psihisku struktūru un kultūru, kas veidojusies vietējā augsnē un uzsūkusi sevī zviedru, krievu, poļu kultūras elementus, asimilējusi arī prāvu skaitu pamatiedzīvotāju — latviešu, libiešu un igauņu.

Un vēl viena piebilde gan par N. Mollīna laikmetu, gan par sekojošiem 150 gadiem. Mollīna laiks sakrita ar Polijas-Lietuvas kundzību Rīgā un Vidzemē, pirms tam te bija plosījies Livonijas karš, pēc tam nāca zviedru-poļu karš, zviedru kundzība Ziemeļbaltijā, tā sauktais pirmais Ziemeļu karš, tad Lielais Ziemeļu karš, iekļaušana Krievijas impērijā. Latvijas teritorija bija sašķelta, to postīja nemiņīgi kari. 18. gadsimtā Pētera I un Katrīnas II laikā visas trīs Latvijas «zvaigznes» tika apvienotas zem Krievijas

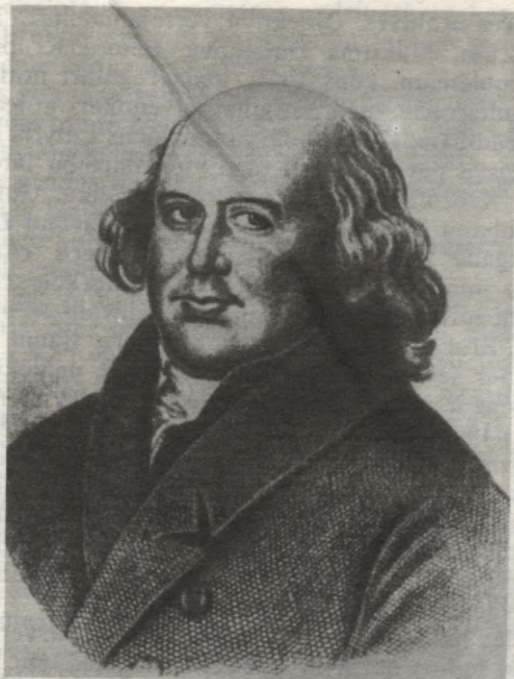
imperatoru sceptera, iestājās miera laiki. Padomju vēsturnieki parasti izceļ šī fakta pozitīvo nozīmi Latvijas vēsturē. Tam visumā varbūt varētu arī piekrist, taču ar vienu būtisku piebildi — krievu caru valdīšanas rezultāti kultūras jomā kļuva redzami tikai pēc ilgāka laika — 18. gadsimta pašās beigās—19. gadsimta sākumā. Jo jāievēro, ka Lielais Ziemeļu karš Latvijai nodarīja lielu, gribētos sacīt, galēju postu, gandrīz tāpat kā trīsdesmitgadu karš Vācijai. Uz daudziem gadu desmitiem tika pārtraukta kultūras organiska attīstība. Ārkārtējos, ne ar ko iepriekš nesalīdzināmos kara postījumus vēl padziļināja lielais mēris — Vidzemē izmira 60% pilsētu un lauku iedzīvotāju, un atšķirībā no zviedru laikiem dzimtbūšana tika kodificēta visneierobežotākajā, vismežonīgākajā veidā.

Šo pavērsienu ir uztvēris Rainis drāmā «Rīgas ragana». Te gribētos bilst, ka katrā savā lielajā lugā mūsu ģēnijs ir tvēris pašu būtiskāko mūsu

Göthardus Fridericus Stender.

Gothards Frīdrihs Stenders, saukts Vecais Stenders (1714—1796), latviešu laicīgās literatūras pamatlicējs, prāvests, valodnieks, zinātnu popularizētājs. 1988. gadā Rīgā no jauna tika izdota G. F. Stendera «Augstas gudrības grāmata» ar plašiem komentāriem.

Garlībs Helvīgs Merķelis (1769—1850), baltvācu publicists un rakstnieks, apgaismības ideju paudējs.

zemes vēsturē, un katrs no šiem darbiem kļūst īpaši aktuāls noteiktā mūsu vēstures posmā. Vai pēc drāmām «Uguns un nakts», «Spēlēju, dancoju», «Jāzepe un viņa brāļi» nu nav pienākusi kārta «Rīgas raganai»?

No Ziemeļu kara postošajām sekām Vidzeme daudz maz atkopās tikai pēc divām trim paaudzēm, Tērbatas Universitāti varēja atjaunot tikai 1802. gadā, tātad pēc 80 gadu pārtraukuma. Šajā starplaikā nāca jauns imigrācijas vilnis no Ziemeļvācijas, skaitliski varbūt pat lielāks nekā bruņinieku pieplūdums 13. gadsimtā — tieši tas lielā mērā veidoja baltvācu pamatslāni. Uz šī importētā pamata sāka veidoties baltvācu kultūras un zinātnes centri Jelgavā, Tērbatā, Rīgā. Tas arī noteica sakarus gan ar Vāciju, gan ar Pēterburgu un Krieviju. Tāpēc varētu apgalvot, ka Baltijas kultūras virsslānim pamats izveidojās ne īsti Mollīna laikā, ne īsti zviedru laikā, bet gan 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajā pusē, ko tad varētu dēvēt par Baltijas vācu kultūras ziedu laikiem.

Mūsu vēsturiskajā, populārzinātniskajā literatūrā un daiļliteratūrā baltvāci vai nu nemaz nefigurē, vai arī darbojas kā rēgi, kā ļauni personāži

uz Latvijas vēstures skatuves. Objektīvu vērtējumu maz. Tiesa, ir vērtīgi profesoru Jāņa Zuša, Maksima Duhanova, Pētera Krupņikova un citu darbi par šīm problēmām, kopš 1970. gadā regulāri notiek konferences «Baltija un Rietumeiropa», taču pētījumi galvenokārt attiecas uz politikas, nevis kultūras parādībām. Kulturoloģiski baltvācus Latvijā lielākoties aplūko nevis kā atsevišķu parādību, bet tikai viņu darbību latviešu sakarā — Georgu Manceli, Kristoforu Firekeru, Ernestu Gliku, Gothardu Frīdrihu un Aleksandru Johanu Stenderus (par skaistāko dāvanu Latvijas grāmatniecības četrsimtgadē īpaši gribas atzīmēt Stendera «Augstas gudrības grāmatas» lielisko jaunizdevumu), bet it īpaši G. Merķeli ar viņa nemirstīgo darbu «Latvieši filozofiskā gadsimta beigās». Piedevām vēl allaž esam centušies meklēt J. K. Broces čehu vai G. F. Stendera flāmu senčus, itin kā vācu cilme pati par sevi būtu kaut kas nosodāms, nepieklājīgs.

Šis negativisms ir dziļi iesakņojies mūsu vēstures literatūrā. Protams, tam ir objektīvs pamats, tā cēloņi meklējami baltvācu vēsturiskajā vārdā pret latviešiem, kas izraisījis jo spēcīgu prereakciju. Baltvācu ignorēšanā itin kā unisonā vienojas Ulmaņa autoritārā laikmeta nacionālistiskie argumenti un Staļina laika vēstures krasi melnbaltais rakstījums. Jo jau Ulmaņa laikā Jānis Straubergs, Boriss Vipera un citi gan ļoti interesanti parādīja vietējo tautu nenovērtēto lomu Baltijas pilsētu un arī mākslas vēsturē, bet baltvācus pie tam gandrīz nepieminēja.

Nebūt nevēlos baltvācu lomu Latvijas vēsturē pārvērtēt, taču ignorēt to nedrīkstētu, un šodien nevar arī atbalstīt aizspriedumu, ka viņiem bijusi tikai negatīva, bremzējoša nozīme latviešu un igauņu tautu vēsturē, kaut arī pēdējais aspekts nebūtu gluži ignorējams. Minami ne tikai muižnieku un bruņinieku («suņu bruņinieku» — K. Marksa terminoloģijā!) pēcteči, bet arī pilsētnieki — amatnieki, tirgoņi, mācīti vīri, kas te uzradās kopš reformācijas laika, bet it īpaši, kā jau sacīts, 18. gadsimta otrajā pusē. Jēdzienu baltvāci jeb baltieši sāk lietot 19. gadsimta vidū, drīz pēc Krimas kara, gandrīz vienā un tajā pašā laikā, kad plašāk ieviešas jēdziens latvieši — līdz ar nacionālo diferenciaciju Baltijas (Rītijūras) guberņās un to izdaudzināto sepa rā tismu. Pirms tam teica — livonieši, vidzemnieki vai kurzemnieki (un, protams, arī nevāci!), jo būtībā, kā jau aprādīts, šis kulturālais virsslānis veidojās 18. gadsimtā, kad Vidzeme un Igaunija tika iekļautas Pētera I impērijā, bet Kurzemes hercogvalsts ar Annu Ivanovnu un abiem Bironiem nonāca faktiskā Krievijas protektorātā.

Kulturāla virsslāņa veidošanos Baltijā sekmēja sakari ar Krieviju, «trofeju ārzemnieku» statuss, iespēja iespieties Krievijā, piedalīties tās eiropeizācijā, par ko zīmīgi runā jau Kārlis Markss Padomju Savienībā vēl npublicētajā darbā «*Secret diplomatic history of the 18th century*»: «Baltijas provinces sagrābda m s, Pēteris sagrāba arī šim procesam nepieciešamos ieročus. Tās [provinces — J. S.] viņam deva ne jau tikai diplomātus un ģenerāļus, smadzenes, ar kurām īstenot savu uz Rietumiem vērstās politiskās un militārās darbības sistēmu; tās viņam papildinā d e v a

arī birokrātus, skolotājus un militāros audzinātājus; kas krieviem iedītu tādu ārējo civilizētību, lai viņi no Rietumu tautām piesavinātos tehnikas sasniegumus, nepiesūkdami ar to idejām.»

Šī kultūras virsslāņa veidošanās notika Apgaismības laikmetā, kad pie mums uz vispārējā tumšā fona izvirzījās Jelgavas Pētera akadēmija, Vecais Stenders, Garlībs Merķelis un citi dzimtbūšanas kritiķi, kad Rīgas kultūras dzīve 18.—19. gadsimta mijā kļuva visai rosīga un kad galu galā tika atjaunota arī Tērbatas Universitāte.

Kādi baltvācu kultūras mantojuma pozitīvie aspekti būtu izceļami un kas šajā ziņā pie mums jau paveikts?

Minēsim Rīgas un Latvijas arhitektūras, arī parku veidošanas mantojumu. Protams, šajā jomā nav darbojušies vācieši vien, tomēr — a r ī vācieši un g a l v e n o k ā r t vācieši, īpaši Rīgas pseidoklasicisma, eklektisma un jūgendstila imponantās celtnes veidojot (docents J. Krastiņš gan aplēsis, ka 19.—20. gadsimtu mijā ap 40% Rīgas monumentālo ēku projektējuši latviešu tautības arhitekti, tomēr daudzi no viņiem — Konstantīns Pēkšēns, Kristaps Morbergs, daļēji arī Jānis Baumanis vai nu bija tuvi vācu aprindām, vai arī izpildīja Rīgas patriciešu pasūtījumus).

Minēsim feodālisma laikmeta un 19. gadsimta mākslas pieminekļus, kas tagad, pateicoties Imanta Lancmaņa un viņa kolēģu pūliņiem, tiek lielā mērā koncentrēti Rundāles pilī, rūpīgi apzināti un pētīti. Baltvācu mantojums glezniecībā atainots ļoti vērtīgajā Romja Bēma monogrāfiskajā pētījumā «Apceres par Latvijas mākslu simt gados. 18. gs. beigas — 19. gs. beigas» (R., 1984). Daļēji te varētu pieskaitīt arī J. K. Broces zīmējumus, kurus līdz ar tekstuālo daļu beidzot sagatavojuši izdošanai Latvijas ZA Vēstures institūta, Fundamentālās bibliotēkas un izdevniecības «Zinātne» darbinieki, kuru parādīšanos gaidām ar nepacietību.

Par rosmīgo Rīgas mūzikas dzīvi, kas 19. gadsimtā koncentrējās galvenokārt biedrībā «Muse» un Melngalvju namā, pēdējā laikā rakstījuši R. Skrābans un A. Klotiņš. Interesantie materiāli, kas saglabāti Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā, ne tālu nav apzināti un apcerēti literatūrā.

Zinātņu laukā jāsāk ar Jelgavas Pētera akadēmijas (dib. 1775.g.) un Kurzemes literatūras un mākslas biedrības (dib. 1815.g.) pieminējumu. Te jāizceļ pirmā astronomiskā observatorija Latvijā, Vilhelms Beitlers un Ernests Johans Binemanis — viņu konstruētie pirmie aerostati un pirmie zibensnovēdēji, «driftu teorijas» priekšnojautas Johana Jakoba Ferbera darbos, Johana Gotlība Melhiora Bēzēkes zinātniskie paredzējumi, bet it īpaši Eduarda Eihvalda evolucionistiskās idejas zooloģijā un Teodora Grothusa — nebisimies to atzīt — jaunu ēru vēstošie atklājumi elektroķīmijā un fotoķīmijā. 1818. gadā minētās Kurzemes literatūras un mākslas biedrības sēdē Jelgavā pirmoreiz publiski tika izklāstīti gaismas ķīmiskās iedarbes pamatlikumi, kas ir fotogrāfijas teorētiskais pamats. T. Grothuss izstrādāja arī pirmo elektrolīzes teoriju, tajā runāts par atomos

Teodors Grothuss (1785—1822), baltvācu zinātnieks auto-
didakts, viens no fotoķīmijas un elektroķīmijas pamatlīdzekļiem.

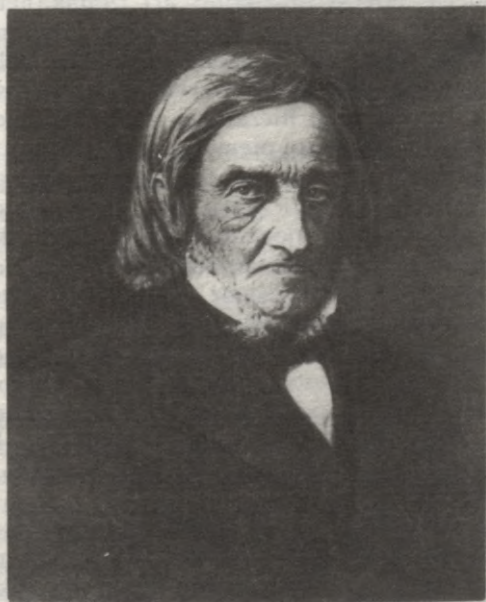
(molekulās) apslēptām divējādām elektrībām. Ar profesoru Heinrihu Stro-
du esam uzrakstījuši grāmatu par Jelgavas Pētera akadēmiju (1975.g.),
bet Maskavā iznākusi T. Grothusa zinātniskā biogrāfija (1966.g.) fizikālās
ķīmijas un fizikas vēsturē būtībā «atjauno» izcilu personību, kura ilgus
jo ilgus gadus bijusi nepelnīti piemirsta.

Tērbatas (Tartu) Universitātes izcilo devumu Eiropas zinātnei un arī
Baltijas tautu kultūrām īsos vārdos izklāstīt nemaz nevar. Atzīmēsim tikai
to, ka 19.—20. gadsimtā tā bijusi Igaunijai un Latvijai kopīgs zinātņu
un augstākās izglītības centrs, kur dominējošais elements līdz pat universi-
tātes rusifikācijai (un pat arī vēl pēc tam) bijuši baltvāci. Par Tērbatas
Universitāti 1932. gadā latviski iznākusi Gustava Šauruma grāmata, 1986.
gadā — Arņa Viksnas grāmata, taču par tās slaveno pagātni palicis vēl
daudz neizdibināta, arī Latvijas un latviešu kultūrvēstures kontekstā.

Tas pats sakāms arī par 1862. gadā dibināto Rīgas Politehnisko insti-
tūtu, pirmo politehnisko universitāti Krievijas impērijā, kuras simt divdesmit
piekto gadskārtu nesen plaši atzīmējam. Pašreiz tiek gatavota grāmata par

Rīgas Politehniskā institūta vēsturi, pēfīts tā veidošanās mehānisms un darbības sākuma posms, sakari ar Rīgas rūpniecību, tirdzniecību un pilsēt-saimniecību, izcilo zinātnieku devums, kas te darbojušies. No pēdējiem īpašu ievēribu izpelnījies fizikālās ķīmijas pamatlicējs, vienīgais Nobela prēmijas laureāts no Baltijas V. Ostvalds, otrs ievērojams ķīmiķis Pauls Valdēns un institūta absolvents — raķešbūves un astronautikas celmlauzis F. Canders, kura simtgadē (1987.g.) tika atklāts viņa muzejs Zasu-laukā. Arī «vecajā» Rīgas Politehniskajā institūtā visā tā pastāvēšanas laikā (pat pēc pāriešanas uz krievu mācībvalodu 1896. gadā) dominēja baltvācu elements, un baltvācu zinātnieki pārsvarā darbojās arī Latvijas Augstskolā 1919. gadā padomju varas pastāvēšanas mēnešos. Daudzi no viņiem — īpaši tehnisko zinātņu un eksakto zinātņu speciālisti — turpināja darbu Latvijas Universitātē 1919.—1939. gadā.

Rīgā darbojās arī ievērojamas zinātniskas biedrības — 1803. gadā dibinātā Rīgas ķīmiski farmaceitiskā biedrība (par kuras pēcteci nesēn oficiāli atzīta tagadējā Latvijas farmaceitu biedrība), tradīcijām bagātā 1845. gadā dibinātā Rīgas dabaspētnieku biedrība, jau pieminētā Kurzemes literatūras un mākslas biedrība, kuras godabiedru skaitā bijuši

Kārlis Ernsts Bērs (1792—1876), baltvācu zinātnieks, viens no zinātniskās embrioloģijas pamatlicējiem, atklājis cilvēka olšūnu, Pēterburgas ZA un daudzu citu pasaules zinātņu akadēmiju loceklis.

gan vācu matemātiķis Kārlis Frīdrihs Gauss, gan krievu vēsturnieks Nikolajs Karamzins, Rīgas praktizējošo ārstu biedrība (dib. 1822.g.), kuras loceklis bija uretroskopa izgudrotājs Augusts Hākens un aseptikas metodes ieviesējs ķirurgijā Ernsts Bergmanis. Visas šīs biedrības vai nu likvidēja Ulmaņa valdība, vai arī tās faktiski pārstāja darboties līdz ar baltvācu repatriāciju 1939. gadā.

Kā redzam, no baltvācu vides nācis ne mazums ievērojamu zinātnieku. Ļoti daudzi no tiem (ne mazāk par 100) tika ievēlēti Pēterburgas Zinātņu akadēmijā, veiksmīgi darbojās dažādās Krievijas un Rietumeiropas augstskolās. Jāsaka gan, ka paši baltvāci šos cilvēkus, izņemot varbūt embrioloģijas pamatlicēju Kārli Ernstu Bēru, īpaši nedaudzina. Ostvalda Candra, Pandera, pat Bēra nopelni tika atzīti nevis baltvācu vidē, bet ārpus tās, bieži vien padomju zinātņu vēsturnieku (B. Raikova u.c.) darbos. Baltvācu uztverē tie tomēr bija «autsaideri», viņu galvenie varoņi saprotamā kārtā bija citi — Valters Pletenbergs, Johans Reinholds Patkuls, hercogs Jēkabs, feldmaršals E. G. Laudons, vēsturnieks Kārlis Širrens, baroni Hamikars Felkerzāms, Hansis Manteifelis un Maksis Zīverss, ja nu vienīgi «slaveno» plejādē dažkārt ieskaitīja arī Kārli Ernstu Bēru.

Būtībā autsaideru liktenis bija lemts arī izcilākajiem baltvācu dzejniekiem un rakstniekiem, piemēram, Reinholdam Lencam vai Kazimiram Ulriham Bēlendorfam. Arī 20. gadsimta izcilākie baltvācu rakstnieki Verners fon Bergengrīns (1892—1964) un Franks Tīss (1890—1977) vairāk pieder vācu, ne baltvācu literatūrai. Taču būtu ļoti vēlams, lai ar Bergengrīna klasiskajiem darbiem, piemēram, «Lieltirāns un tiesa», «Nāve Rēvelē», «Debesis, kā arī virs zemes» (daudzi no tiem sakņojas Baltijas augsnē) iepazītos latviešu lasītāji. Starp citu, baltvācu dzejas antoloģiju 30. gados sastādīja un latviešu valodā pārtulkoja Kārlis Krūza, tās plašais manuskripts glabājas Fundamentālās bibliotēkas Mišņa nodaļas Rokrakstu un reto grāmatu sektorā, varbūt vismaz daļēji būtu vērts izdot arī to?

Starp citu, literārās darbības sākumā baltvāciem tuvs bija Rūdolfs Blaumanis un Jānis Poruks, kuri rakstīja arī vācu valodā. Ieskatu šajās Blaumaņa tautību krustcelēs nesen sniegusi Līvija Volkova.* Arī Poruks šo to rakstījis vāciski; ievēribu pelna viņa līdz galam nenoskaidrotās saites ar savu mecenātu, Rīgas Politehniskā institūta docentu Hermani Vestermani — to motīvi iezīmējas slavenajā «Pērļu zvejniekā» (1895. g.), kur ir daudz autobiogrāfiska.

Taču baltvācu literatūrā 19.—20. gadsimta mijā visumā, šķiet, valdīja provinciāls gars, ko uzsver arī R. Blaumanis, 1896. gadā ar rūgtumu runājot par sava drauga ekstravagantā baltvācu dzejnieka Viktora fon Andrejanova agrinās bojāejas cēloņiem: «[Baltvācu — J.S.] publika savā v i s p ā-

* Volkova L. Tapšana. — R.: Liesma, 1988.—318 lpp.

Verners Bergengrīns (1892—1964), baltvācu cilmes vācu rakstnieks un dzejnieks. Dzimis Rīgā. Viņa lieliskie darbi diemžēl latviešu valodā vēl nav pieejami.

rībā acumirkļi līdzīga vienam vienīgam nedalāmam ķermeņam, kura politiskā krāsa ir siksts konservatīvisms, viņa estētiskā — pārstāvējies vecmeitu ideālisms un viņa sabiedriskā — mazpilsonība, kas no laika gala nav pratuse atšķirt darbu no darītāja.»* Līdzīgu ainu kolorīti zīmē arī Augusts Deglavs romānā «Rīga» (1912.—1920. g.). Cik tā ir subjektīva, cik taisnīga — to grūti galīgi izspriest pat šodien; baltvācu kultūras devums nav idealizējams, vēl jo mazāk — baltvācu attieksme pret topošo latviešu nacionālo kultūru un zinātņi, kas lielākoties bija nelabvēlīga, pat naidīga.

Taču nenoliegsim, ka baltvācu vide dažādās nozarēs ir izvirzījusi patiešām izcilus darbiniekus, ka viņi mūsu zemē lielā mērā izkopusi vairākus darba laukus. Manuprāt, tas ieskaitāms mūsu daudzncāciju dzimtenes kopējās kultūras aktivā. Daudzi no iepriekš minētajiem zinātnes un kultūras darbiniekiem mūsdienu terminoloģijā būtu dēvējami par imigrantiem — viņi bija ienācēji no Vācijas, Šveices, Holandes, Anglijas; ir arī dzirdēti spriedumi par baltvācu kultūru kā «koloniālu kultūru», par svešā zemē pārstādītu kociņu. Taču, kā jau minējām, pareizāk būtu runāt par īpatnēju, vietējā augsnē veidojušos parādību.

* B l a u m a n i s R. Sijājot, skalojot zeltu. Recenzijas, raksti, vēstules. — R.: Liesma, 1981.—67. lpp.

Turklāt jāatzīmē, ka baltvācu kultūra vispār uzsūkusi sevī krietni daudz latviešu, kādu laiku pat rosīgāko un spējīgāko latviešu daļu, vismaz līdz 19. gadsimta vidum, līdz mūsu pirmajai «tautiskajai atmodai». Jau A. Birkerts un J. Straubergs, meklējot, kuri baltvācu gara darbinieki cēlušies no latviešiem, piemin daudzus uzvārdus — Drēzdenes Karaliskās bibliotēkas un muzeja direktoru Gētes draugu Kārli Krauklingu, Rīgas ķīmiķu-farmaceitu biedrības dibinātāju un Tērbatas Universitātes rektoru profesoru Dāvidu Hieronīmu Grindeli, viņa dēlu ārstu un komponistu Georgu Grindeli (sacerējis dziesmu «Uz alus mucas pagrabā — tur mana mīļā vieta»), arheologu un ģeologu Konstantīnu Grēvinku u.c. Pašreiz šādus ģenealoģiskus pētījumus Latvijas Centrālajā Valsts Vēstures arhīvā turpinājusi Sarmīte Pijola, neapšaubāmi atrodot latviskas cilmes senčus farmakoloģijas pamatlicējam Osvaldam Šmīdebergam, fiziķim Rihardam Svinnem, ķīmiķim Paulam Valdenam. Īpaši pievēršoties Paulam Valdenam, nonācu pie «veclatviešiem», kas toreiz, 19. gadsimta 60.—70. gados, bija alternatīva «jaunlatviešiem», un, šķiet, ka šīs parādības izpētē rodama atslēga daudzu latviešu, arī Paula Valdena pārvācošanas mehānismā.

Kārkluvācietības vai skalu vācietības fenomens («русский немец из латышей») nav tik vienkārši un viennozīmīgi risināms (vai arī svītrojams no mūsu vēstures, to noklusējot) — tā bija ne tik daudz komēdija, cik drāma vai pat traģēdija atsevišķiem indivīdiem un pat visai latviešu tautai. Jaunlatviešu precīzā aizsargreakcija, Ausekļa kvēlie dzejoļi, arī pret Juri Neikenu un Jāni Neilandu vērstie, rāda tolaiku attieksmi, bet nedod cēloņu analīzi. Pie tās kādam būs jāķeras, jo šī problēma pieder ne jau pagātnei vien.

Iepriekš teiktais ir tikai neliels ieskicējums ļoti plašam, smagam, varbūt pat sāpīgam problēmu lokam mūsu kultūrvēsturē. Šodien mums n o t e i k t i jāieved baltvāci mūsu vēstures kontekstā, un ir liels gandarījums, ka Latvijas Tautas fronte savā pirmajā programmā uzskatījusi par lietderīgu ietvert arī mūsu ierosinājumu par «baltvācu kultūras un zinātnes rehabilitāciju» (šo momentu, starp citu, atzinīgi uzņēma baltvācu aprindas Rietumvācijā, piemēram, K. Širrena kultūras biedrība, kuras rezidence atrodas Līneburgā).

Līdz šim ir traucējuši dažādi aizspriedumi un arī pašas baltvācu ideoloģijas kādreiz radītais «ressentiment» — jau kopš 19. gadsimta vidus no viņu puses ir ticis sludināts kultūrtrēģerisms un nihilisms pret latviešu kultūru (pat no tik izcila latviešu kultūras pētnieka kā Augusta Bīlenšteina puses). Baltvāci latviešus tāpat kā igauņus dēvēja par «kariatīdu tautu», kuru uzdevums ir balstīt esošo kārtību, kamēr viņiem, vāciem, jāatrodoties fasādes frontonā. Neizpratne, nicinājums, pēc Piekta gada pat klajš noliegums un naidis, soda ekspedīcijas, pirmais pasaules karš, fon der Golca — Flečera — Bermonta kontrrevolūcija 1919. gadā, virkne savstarpējas nepiekāpības un neiecietības fakti, kas galu galā beidzās ar baltvācu minoritātes repatriāciju 1939. gada rudenī.

Un tomēr — kaut arī 30. gados baltvācu vidē bija vērojamas pangermāniskas, pat nacistiskas tendences, taču pamatā tie bija lojāli un cienījami Latvijas pilsoņi (minēsim tādu politiķi kā Paulu Šīmani, Latvijas Universitātes daudzos vācu tautības profesorus, docentus un asistentus, daudzus ārstus un aptiekārus, inženierus un ierēdņus). Tāpēc arī baltvācu kopību drīkstam uzskatīt par Molotova — Ribentropa pakta upuri, jo staļinisma apstākļos palikt Latvijā viņi nevarēja. Savukārt Latvijas saimniecība, zinātne un kultūra ar viņu aizbraukšanu ir daudz zaudējusi; par to runāju jau 1988. gada 13. novembrī, kad Revolūcijas muzejā Rīgā notika Latvijas vācu kultūras biedrības dibināšanas sanāksme, kurā pēc 50 gadu ilgas klusēšanas pulcējās nedaudzie vēl palikušie vācu pārstāvji vai viņu attāli radi, vai šīs kultūras interesenti Latvijā.

Kad 1939. gada beigās — 1940. gadā 64 000 Latvijas vāciešu pārcēlās uz Hitlera okupēto Polijas daļu (Poznaņas un Gdiņas apkaime, tā saukto *Vartegauu*), pazīstamais latviešu vēsturnieks Margērs Stepermanis laikrakstā «Rīts» rakstīja: «Tagad, pēc vairāk kā 700 gadiem, pa rudeniņas Daugavas strauti lēni aizslidēja uz jūru šejienes vācu izceļotāji, lai pamestu Latviju uz neatgriešanos. Noslēdzies liels, daudziem un dažādiem notikumiem bagāts vēstures loks. . . Vācbaltu minoritāte tagad laimīga atgriežas savas tautas klēpī. Un arī latviešiem nav ko noskumt: mūsu jaunā, nacionālā valsts ātrā un bezsāpīgā veidā (materiālie zaudējumi, salīdzinot ar ievērojamiem nacionāliem un politiskiem ieguvumiem, ir pieciešami) uz visiem laikiem atbrīvojušies no mums nelabvēlīgās, skaitliski gan nelielās, bet savās tradīcijās nemainīgās un sakaros visai ietekmīgās vācbaltu minoritātes, kas latviešu tautas jaunradīšanas un jaunuzbūves darbu tikai traucēja un apgrūtināja. . . Sabrukusi pēkšņi ir visa vācbaltu gadusimtenos rūpīgi vērptā un austā kulturālā un saimnieciskā sūtība «Baltikumā.»»*

1945. gada janvārī, tuvojoties Sarkanajai Armijai, šie baltvāci steidzīgi bēg tālāk uz Rietumiem. Pašreiz viņi un to pēcnācēji dzīvo galvenokārt VFR (Rietumberlīnē), VDR, arī Kanādā, ASV, Austrālijā, no tiem vēl vairāki desmittūkstoši apzinās savu identitāti, vienojas novadniecībās, izdod savus žurnālus, turpina pētījumus par Baltijass vēsturi. Kopš 1971. gada Austrumu līgumiem daudzi baltvāci meklē personiskus un kultūras kontaktus ar bijušo dzimteni, kas var daudz dot kā viņiem, tā arī mums.

Tas atvieglo mums kādreizējo aizspriedumu un klišeju pārvarēšanu, kas bija īpaši raksturīgi pirmajiem pēckara gadiem, kad baltvāci, izņemot Garlību Merķeli, pozitīvā nozīmē nemaz netika pieminēti. Atcerēsimies diskusiju par Latvijas arhitektūras mantojumu 1954. gadā Rīgā, kad Maskavas zinātnieki (J. Jaralovs u.c.) palīdzēja atspēkot vulgārsocioloģiskos uzskatus, kurus neatlaidīgi attīstīja toreizējais Latvijas PSR ZA Arhitektūras un celtniecības institūts, pamatojot Vecrīgas arhitektūras mantojuma kolo-

* Stepermanis M. Pēc vācbaltu aizbraukšanas//Rīts. — 1939. — 20. decembris.

kuras beigās institūta direktors Aleksandrs Mālmeisters gan daļēji atkāpās no sava viedokļa, taču arhitektūras vēsturniece Lilija Birzīte palika pie sava līdz galam. Tajā pašā laikā koordinatīvajā apspriedē par Baltijas ekonomikas vēstures jautājumiem Jānis Bumbiers un Pauls Dzērve kritizēja igauņus, ka tie pētot arī baltvācu Johana Kristofa Petri, Heinriha Johana Janaua ekonomiskos uzskatus, — vajagot runāt par vietējām tautām un to ekonomistiem (pret šādu viedokli gan iebilda akadēmiķis Jānis Zutis). Pirmoreiz baltvācu zinātnes mantojuma problēmu sākām rosināt 1958. gadā Rīgā I Baltijas dabaszinātņu un medicīnas vēstures konferencē, ietverot rezolūcijā tēzi, ka jāpēta un jāatzīst par vietējās zinātnes mantojumu viss vērtīgais, kas te radīts, neatkarīgi no zinātnieka tautības. Šādā garā tika veidoti mūsu rakstu krājumi, organizētas 15 Baltijas zinātņu vēstures konferences Rīgā, Tartu, Viļņā, Kauņā, Tallinā, Jelgavā, Jūrmalā, sarakstīta arī mana grāmata «Etīdes par Latvijas zinātņu pagātnei»

Vācu repatrianti dodas ceļā. Skats Rīgas ostā 1939. gadā. Toreiz visai populāra bija dziesmiņa: «Iekš *Düna* stāv «*Steuben*» un rīt es jau brauc, Es nevar *hier bleiben*, kad *Führer* man sauc.» Patiesībā repatriācija bija liela drāma ne tikai vācbaltiešiem, bet arī latviešu tautai un Latvijai.

(R., 1982), kurā gandrīz nepārveidotu varēju publicēt savu pašu pirmo, jau 1955. gadā sacerēto rakstu par dabaszinātnēm Baltijā 17.—18. gadsimtā un dot vietējo vācu cilmes zinātnieku vērtējumu. Kopš 1970. gada Latvijas Valsts Universitātes vēsturnieki regulāri rīko konferences «Baltija un Vācija» (vēlāk «Baltija un Rietumeiropa»), kurās šīs tēmas kultūrvēsturiskais aspekts gan pagaidām skarts mazāk.

Tā baltvācu tēma maz pamazām tomēr tika izvērsta arī Latvijā, kaut arī vēl pavisam nesenā pagātnē bija manāmi nihilisma recidīvi un pat 1981. gadā sakarā ar paredzēto Kanta simpoziju («Tirā prāta kritikas» pirmizdevuma divsimtgadi atceroties) pavisam nopietni un augstā līmenī tika sacīts: «Tas m u m s nav vajadzīgs. Nevienš latviešu dzimtilvēks «Tirā prāta kritiku» nav lasījis...»

1986. gada vasarā Latvijas PSR Valsts Mākslas muzejā atklāja baltvācu 19. gadsimta mākslas izstādi, sarīkojot arī diskusiju par baltvācu kultūras mantojumu un tā aktualitāti mūsdienās (Romis Bēms, Imants Lancmanis, Pēteris Krupņikovs, Jānis Stradiņš). Ledus tika sakustināts, kaut arī jāatzīst, ka īgaunī gājuši daudz tālāk, gan Tartu Universitātes vēsturi pētot, gan literatūrzinātnē un pat daiļliteratūrā. Lai minam kaut vai Vladimira Bēkmaņa «Koridoru» un Jāņa Krosa romānus par Baltazaru Rusovu, Timoteju Boku u.tml. Latviešu padomju literatūrā mums, šķiet, ir vienīgi Miervalža Birzes eseja — recenzija par P. Krupņikova baltvācu historiogrāfijai veltīto grāmatu «Melu un patiesības palete».*

Kādā ziņā baltvācu kultūras mantojums var interesēt šīs dienas latvieti, ko tas viņam var dot?

Pirmkārt, paplašināt pasaules redzējumu, dot pilnīgāku priekšstatu par Latvijas kultūras, zinātnes, mākslas, mūzikas, tehnikas, saimniecības un politikas vēsturi, par Latvijas ieviešanu Eiropas kultūras kontekstā, jo baltvāci bija tie, kas gadu simtiem — labi vai slikti — īstenoja šīs saiknes funkciju.

Otrkārt, sniegt pilnīgāku latviešu nacionālās kultūras ģenēzes un attīstības izpratni, jo daudzi latviešu kultūras elementi — ziņģes, mājas kultūra u.tml. — sakņojas šajā vidē.

Tālāk — sakaru padziļināšana ar mūsdienu Rietumeiropas kultūru. Minēsim Rīgas brāļu pilsētu Brēmeni, VFR dzīvojošo baltvācu interesi par Baltiju. Minēsim ne tikai kultūras, bet varbūt arī zinātniski tehnisku un saimniecisku kontaktu meklējumus, piemēram, kopēju firmu veidošanai svarīgi uzturēt dzīvu interesi par Latviju Vācijā, Šveicē, Austrijā, Skandināvijas valstīs, un kopējs pagātnes mantojums šajā ziņā ļoti palīdz. Esam atjaunojuši ne tikai sarkanbaltsarkano karogu, bet arī vēsturisko zili balto Rīgas karogu un ģerboni (gan vēl pagaidām ne gluži autentisku) — arī

* Birze M. Septiņu simtu pēdējie piecdesmit // Tāli gadi, tuvi laiki. — R.: Avots, 1987. — 99.—141. lpp. Pēdējā laikā Latvijā pārpublicēts Gunara Janovska romāns «Uz neatgriešanos» (1973), kas veltīts baltvācu repatriācijas tēmai («Karogs», 1989. — 10.—12. nr.).

tā nav simboliska detaļa vien, bet varbūt maza ceļazīme jaunas Ziemeļu Hanzas meklējumos.

Un visbeidzot — mūsu kopējās vēstures dokumentu un materiālo vērtību abpusēja apzināšana, varbūt pat atgūšana; reālāka kļūst doma par Melngalvju nama atjaunošanu, ja uzzinām, ka Brēmenē turpina pastāvēt bijusī Rīgas Melngalvju brālība, ir iespēja apmainīties ar izstādēm, kā to iecerējis Latvijas Kultūras fonds.

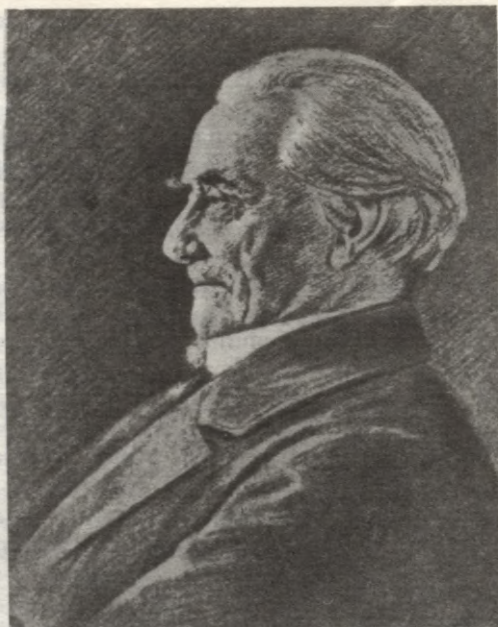
Bet galvenais — šādā veidā, kaut ar vienu kāju, paliekam arī Rietumeiropā.

Šīs rindas gribu veltīt Minhenē mirušās Margarētas Jirgensenas-Canderes kundzes gaišajai piemiņai. Kosmonautikas celmlauža māsa ne tikai daudz darījusi sava brāļa piemiņas saglabāšanai, sniedzot ārkārtīgi interesantas ziņas par Frīdeļa bērnību, par veco Canderu māju un dārzu Zaslaukā, bet arī kopā ar ģimenes draugu Aleksandru Vencelidesu savā laikā ierosināja dibināt «*Baltisches Reisebüro*» Minhenē un organizēt pirmās baltvācu tūristu grupas jau tūlīt pēc Villija Branta Austrumu līgumiem 1971. gadā, kad vēl nebūt nepūta tik silti vēji kā šodien.

Kad 1988. gada maijā padomju kosmonauts Anatolijs Solovjovs, kas ir dzimis Bolderājā, kā cieņas apliecinājumu paņēma līdzī kosmosā cita rīdzinieka — pārdaugavieša Frīdriha Candra trīs fotoattēlus, viens no tiem līdz ar kosmonautu Aleksandru Aleksandrovu aizceļoja uz Bulgāriju, otrs — uz Kirovu pie kosmonauta Viktora Saviniha, bet trešais bija paredzēts Rīgai, Candra muzejam. 17. augustā pēc atgriešanās no kosmosa pulkvedis A. Solovjovs dzimtajā pilsētā tikās ar saviem cienītājiem, un laikam gan pēc triumfālās sagaidīšanas Bulgārijā, Sibīrijā, Kirovā rīdzinieku atsaucība viņam varēja likties visai mērena, jo dzimtās pilsētas interešu degpunktā 1988. gada «karstajā vasarā» bija pavisam citas, no kosmosa lietām attālas problēmas. Tāpēc kosmonauts šķīta visai iepriecināts, kad es izrādīju neviltotu interesi par šo vēsturisko fotogrāfiju, kas pēc tam nokļuva Candra muzejā Pārdaugavā.

Šo epizodi atļaujos atcerēties, lai uzsvērtu, ka Rīga ir daudzu kultūru pilsēta, internacionāla pilsēta, ka nedrīkstam būt vienpusīgi savos spriedumos un vērtējumos. Tagad latviešu tauta pieredz nacionālās pašapziņas kāpumu, tādu pašu kā Ausekļa un Pumpura laikos. Esmu ar sirdi un dvēseli par to, bet man šķiet — vajag vairāk ievērot arī citas kultūras tepat līdzās, tās pastāv, par to liecina nacionālo kultūrbiedrību straujā augšana. Atskatoties vēsturē, vajag rūpīgi pārdomāt Kronvaldu Ata polemiku ar Jāni Cimzi un Augustu Bilenšteinu I Vispārējo dziedāšanas svētku goda mielastā 1873. gadā, argumentus un kontrargumentus. Arī oponentiem toreiz bija sava taisnība.

Lasot Dāvida Beikas memuaru grāmatu «Mežabrāļu gads» (1937), proti, vēstījumu par Augusta Bilenšteina mantu un rokkrastu dedzināšanu Dobeles mācītājmuižā 1906. gadā, paliek tā pavisam dīvaini ap sirdi. Kaut arī vienmēr nelabvēlīgs latviešu tautiskajiem centieniem, jaunlatviešu kustī-

Augusts Bilenšteins (1826—1907), Dobeles mācītājs, ievērojams latviešu kultūras, valodas, etnogrāfijas, folkloras pētnieks.

bai un vēlāk Piektā gada nemierniekiem, Bilenšteins savā laikā tomēr bija bijis izcilākais latviešu valodniecības, folkloristikas, etnogrāfijas pētnieks, zinātnieks ar Eiropas vārdu, Pēterburgas ZA korespondētājloceklis, Kēnigsbergas Universitātes goda doktors. Daudzi viņa atzinumi nav zaudējuši nozīmi arī šodien, pēc viņa grāmatā «Latviešu tautības un latviešu valodas robežas tagadnē un 13. gadsimtā»* minētām ziņām, 1920. gadā tikusi nosprausta Latvijas un Lietuvas republiku robeža. Mūža nogalē, jau aklš būdams, Bilenšteins lūdzis savu dēlu aizvest viņu pie Krišjāņa Barona Dārtas ielā, un, 1904. gadā nācis klajā viņa autobiogrāfiskais darbs «Laimīgā dzīve».** Pat ja viņš mūsu garīgo mantojumu būtu uzskatījis par herbāriju, arī tad iznīcināšanu šī Bilenšteina ievāktā herbārija daļa tomēr nebija pelnījusi, nebūt ne.

Baltijas vācu vēstures studijas sniedz mums mācības, vēstures ana-

* Bielenstein A. Die Grenzen des lettisches Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. — [St. Peterburg]. 1892. — XVI+548 S.

** Bielenstein A. Ein glückliches Leben. — Riga, 1904.—468 S.

loģijas. Kultūra, kas vēlas būt prioritāra daudz kultūru vidē, nedrīkst ignorēt pārējās. Un arī vēstures mantojumu ne, — lūk, tāpēc šie, kaut arī ļoti vispārējās un populārzinātniskās līnijās, gribu iestāties par baltvācu kultūras mantojuma «reabilitēšanu» un plašāku izmantošanu Latvijā. Ne tik daudz baltvācu, cik mūsu pašu dēļ.

Kultūra ietver sevī ne tikai avangardismu, bet arī iecietību, toleranci, dažādu viedokļu, tradīciju sintēzi.

VĀCBALTIEŠI LATVIJAS KULTŪRAS KOPIBĀ

Pirmpublicējums laikrakstā «Literatūra un Māksla» 1990. gada 13. janvārī

Kad, sadevušies rokās «Baltijas ceļā», šovasar domājām kopēju domu par Latvijas pagātni un nākotni, man prātā nāca Baltijas vācu drāma rudenī pirms 50 gadiem. Arī Baltijas vācu kopība (64 000 Latvijas vāciešu, kas 1939. gada beigās — 1940. gadā pārcēlās uz Hitlera sagrābto Polijas daļu) jāuzskata par Hitlera — Staļina pakta upuri, jo staļinisma apstākļos palikt Padomju Latvijā šie cilvēki nevarēja. Lieki sacīt, cik daudz ar viņu aizbraukšanu zaudēja Latvijas saimniecība, kultūra, medicīna, zinātne; turklāt tika pārrauta dzīva un efektīva *cilvēku* saite, kas vienoja Latvijū ar Rietumeiropu. Taču šodien jāatzīst — toreiz latviešu sabiedrības vairākums Baltijas vācu zaudējumu vērtēja gandrīz vai pozitīvi, pavadot savus kādreizējos līdziedzīvotājus ar saucieniem: «Uz neatgriešanos!» — kā to deklarēja valsts prezidents K. Ulmanis valsts saimniecības un kultūras padomes kopsēdē, «ilgi nerimstošiem aplausiem» skanot.

Mūsu vēsturiskajā domāšanā stabili iegājuši jēdzieni — Melnais bruņinieks, septiņi kraukļi, vairākus gadsimtus ilga vācu jūgs, verdzība, un tam ir dziļš vēsturisks pamats: «*Drang nach Osten*», krustnešu agresija, piespiedu kristianizācija, dzimtbūšanas mežonīgās formas, ne tikai sociāls, bet arī nacionāls antagonisms starp zemniekiem un muižu.

Atceros, skolā man mācīja tautasdziesmu, ko vēl šodien spēju citēt pēc atmiņas: «Kaut man būtu tā naudiņa, / Kas guļ jūras dibenā, / Es nopirktu Rīgas pili / Ar visiem vāciešiem. / Es vācietim tā darītu, / Kā vācietis man darīja: / Dienā liktu linus plūkt, / Naktī — riju kuldināt. / Redz, vācieti, Velna bērns, / Kā maizīte jāpelni.» Šodien mums te, Latvijā, nav vairs ne vāciešu, ne tīras jūras, ne naudiņas, šis, tagad nu mūsu, Rīgas pils neatliekamai rekonstrukcijai. Bet, galvenais, tautas apziņā nav naida, šausirdības un atriebības jūtu pret vāciešiem — tās pagaisušas kā nebijušas. Un latviešus pašus daudzviet Padomju Savienībā dēvē par «ņemciem» un «gansiem». Vai būtu noslēdzies visai savdabīgs vēstures loks, vai būtu notikusi inversija?

Šodien mēs sākam vērtēt Baltijas vāciešus jeb *vācbaltiešus* (kā būtu pareizāk sacīt)* ne tikai kā latviešu tautas apspiedējus un nīdējus, bet arī kā svarīgu saikni ar Eiropas kristiānisma tradīcijām, kā kultūras un civilizācijas nesējus šī vārda istā nozīmē, turklāt jo daudzos un dažādos aspektos. Sākam apzināties, ka vācu klātieņi ir būtiski ietekmējusi vispārējo kultūras situāciju Latvijā un visā Ziemeļaustrumu Eiropā. Līdz pat 20. gadsimtam vācbaltieši — muižnieki, birģeļi, mācītāji, ārsti, aptiekāri, skolotāji, ierēdņi, amatnieki, tirgotāji — Baltijā veidoja noteiktu kultūras vidi, kuru vēroja latvieši un kurā daudzi no tiem centās integrēties.

Baltija vairākus gadsimtus attīstījusies kā multikultūru zeme — vietējo tautu nacionālās kultūras ir vienojušās ar vācu, poļu, zviedru, krievu ietekmēm. Un, ja Baltija ir bijusi vidutāja starp Eiropas Rietumiem un Austrumiem, starp vācu un krievu kultūrām, dziļi rosinājusi Krievijas impērijas kultūras, zinātnes, administrācijas un tehnoloģijas attīstību, tad tas noticis, pirmām kārtām, pateicoties tejienes vāciešiem.

Kaut gan vācbaltiešu nekad nav bijis vairāk par 5—10% no triju Baltijas guberņu iedzīvotāju kopskaita, tomēr viņi pratuši saglabāt šī novada administratīvās īpatnības, radījuši savdabīgu autonomiju un savu vadošo vietu tajā. Jā, šai privileģētajai minoritātei bija pastāvīgs kontakts ar Vāciju, tā ir imigrantu (turklāt nevis krustnešu, bet gan 18.—19. gadsimta ieceļotāju) pēcteču kopa. Taču, mūsaprāt, vācbaltieši jāuzlūko nevis par vācu tautas atrautu zaru, bet par īpatnēju vietējās vēstures parādību ar savu psihisko struktūru un kultūru, kas veidojusies vietējā augsnē un uzsūkusī sevi zviedru, krievu, poļu kultūras elementus, asimilējusi prāvu skaitu pamatiedzīvotāju — latviešus, libiešus, igauņus.

Kulturoloģiski vācbaltieši Latvijas vēsturē līdz šim lielākoties aplūkoti nevis kā īpaša parādība, bet tikai sakarā ar viņu darbību, ciktāl tā skārusi latviešus, to kultūru, sevišķi izceļot G. Manceli, E. Gliku, Veco un Jauno Stenderu, G. Merķeli. Taču bez pašu vācbaltiešu novērtējuma nevaram izprast, piemēram, Latvijas arhitektūras, mākslas un dārzu (parku) vēsturi, Rīgas mūzikas dzīves tradīcijas un nepavisam jau ne Latvijas dabaszinātņu un medicīnas vēsturi. Jelgavas Pētera akadēmijā (dib. 1775), Tērbatas Universitātē (dib. 1632, atjaunota 1802), Rīgas Politehniskajā institūtā (dib. 1862), daudzajās zinātniskajās biedrībās stabili dominēja vācbaltieši, no viņu vidus nākuši pasaules mēroga zinātnieki — Eduards Eihvalds, Kristians Panders, Teodors Grothuss, Frīdrihs Canders, arī Vilhelms Ostvalds, pagaidām vienīgais Nobela prēmijas laureāts (1909) no Latvijas, fizikālās ķīmijas pamatlicējs. Bez vācbaltiešu izvērtējuma nav izprotama Rīgas vēsture, savdabīgais antagonisms starp Rīgu un Latviju, pilsētu un laukiem, atsvešinātība, kas dziļi sakņojas vēsturē.

* Stradiņš J. Klaida latvieši? Latvieši, latzemieši? Vācbaltieši? // Literatūra un Māksla. — 1989. — 22. jūlijs.

Tikai iedziļinoties šajās problēmās, atskārtīsim, cik vērtīgu kultūras mantojumu Latvijai ir atstājuši vācbaltieši un cik maz vēl par to zinām mēs, latvieši. Šīs problēmas zinātnu vēsturē esmu mēģinājis risināt jau sen, kopš 1955. gada, vispārīgākā veidā — rakstā žurnālā «Karogs», 1989, 8. nr. (sk. šīs grāmatas 231. lpp.) un pavisam nesen, 1989. gada maijā Līneburgā (VFR) Baltijas kultūras seminārā nolasītajā referātā, kas tagad publicēts izdevumā «Jahrbuch des baltischen Deutschtums, 1990».*

Dziļā, objektīva analīze ļaus mums pārvarēt klīšejas un stereotipus un saskatīt, cik sarežģīta, pretrunīga, bagāta, daudzveidīga ir Latvijas vēsture.

Tomēr arī idillei nav vietas, un arī pretrunas nav jānogludina — vācbaltieši tiešām veselus laikmetus ir bremzējuši latviešu nacionālo un kulturālo augšupeju, vērsušies pret mūsu pirmajām tautiskajām atmodām. Vēsturiskajā saskarē ir bijusi gan cīņa, gan pretstatu vienība.

Nupat vienā no pēdējiem avīzes «Литературная Россия» numuriem (1989, 43. nr., 27. okt.) lasu A. fon der Pālena vēstuli no Lugaņo. Pazīstams uzvārds, pazīstama (gan tikai citā sakarībā!) vieta, pazīstama — ar savu konservatīvismu — avīze, Krievijas Federācijas Rakstnieku savienības orgāns. Lūk, ko šoruden (!) raksta vācbaltu muižnieku pēctecis no tālās Šveices:

«...Radusies mākslīga histērija sakarā ar Baltijas apgabalu «valstiskumu». Jāpiemin, ka, izņemot Lietuvu, Igaunijai un Latvijai nekad nav bijis sava valstiskuma, tās veidojušas trīs apgabalu — Krievijas guberņas — Estlandi, Livlandi un Kūrlandi. Līdz 12. gadsimta beigām pagānu čuhnu cilšu — igauņu — zemes maksāja nodevas lielajai Novgorodai, bet no 13. gadsimta sākuma tās tika iekļautas Teitoņu ordenī. Maniem tālīniem senčiem tieši piederēja cietokšņi un zemes ap tiem: Oberpālene, kura šodien igauņiski saucas Piltsamā, pilsētiņa centrālajā Igaunijā, un otra — Kurzemē, krieviski to dēvēja par Mītavu, tagad, šķiet, sauc par Jelgavu. Vēsturisko nosaukumu maiņa notikusi patvaļīgi 1919. gadā vietējā provinciālā nacionālisma dēļ un, bez šaubām, Krievijas Tēvzemes pagrimuma dēļ.

Kā zināms, Krievijas Rītjūras guberņu vācieši, kas 18. gadsimtā bija zvērējuši uzticību Krievijai, ar sirdi un dvēseli kalpoja krievu ķeizariem un Krievijas valstiskumam un bija Krievijas patrioti.

Tāpēc šodien ir aplami spriedelēt par īpašu «Baltijas valstiskumu». Krievija nevar zaudēt zemes, kuras tā guvusi asiņainā gandrīz 700 gadu cīņā, sākumā pret Teitoņu ordeni un vēlāk karos ar Livoniju, Zviedriju un daļēji ar Krievijai allaž naidīgo Reču Pospolitu [Poliju — J.S.] par ģeopolitisku izeju uz Baltijas ūdeņiem.

* S t r a d i ņ š J. Zum deutschbaltischen Problemkreis in der Kulturgeschichte Lettlands // Jahrbuch des baltischen Deutschtums. — 1990. — Bd 37. — Lüneburg — München. — 1989. — S. 29—44.

Šī raksta ievadā viens no K. Širrena biedrības vadītājiem Baltazars fon Brēmens saka: «Attieksme pret mums, dzīvojošiem vācbaltiešiem, un mūsu senčiem tiek skatīta jaunā gaismā. Lielās izmaiņas dzimtenē 1940. gadā un tagadējo «atklātības» reformu laikā ir izraisījušas jaunu vērtējumu vācu līdzdalībai Baltijas valstu kultūrvēsturē. Arī mēs tagad esam ar turienes cilvēkiem gluži citās attiecībās nekā mūsu priekšteči. Mēs vairs nedzīvojam kopā vienā zemē. Tā mūsu attieksme pret dzimtenes tautām gūst jaunu kvalitāti. Pārdomāt to un pārspriest to savstarpējā sarunā ierosina šie raksti.»

..Krievi jūtas neomulīgi pašu mājās. Vai katram krievam nav jābūt ar lielāku pašpārliecību?»*

Gandrīz vai liekas, ka runā pats vecais Kungs no Raiņa lugas «Spēlēju, dancoju». Šķiet, vienīgi viņš aizmirsis, ka viņa senčiem piederējusi nevis pilsēta, kas «tagad, šķiet, saucas par Jelgavu», bet gan Auce, Kaucminde, Ezere, Iecava. Un no šiem senčiem mēs īpaši atcerēsimies to Pālenu, kurš bijis Bermonta vadītās Rietumarmijas padomes priekšgalā un kuru min Andrievs Niedra savās «Tautas nodevēja atmiņās».

Taču ne jau fon der Pālens šodien reprezentē vācbaltiešu vairākuma viedokli. Man vācbaltiešu vidū ir daudz paziņu un sirsnīgu draugu, zinu viņu draudzīgās jūtas pret latviešiem un atturigās simpātijas pret šīs dienas norisēm Latvijā un Igaunijā. Senā sāpe ir izsāpēta, tomēr vēl vismaz kādi 13 000 vācbaltiešu nav gluži iekusuši vācu tautas jūrā, ir saglabājuši savu identitāti, īpatnības, apvienojušies novadniecībā, kur valda nevis revanšisms, bet gan nostalgija, *Heimweh*, neviltota interese par kādreizējo dzimteni un tēvzemi. Ir nodibināta Kārļa Širrena kultūras biedrība, vācbaltiešu izcelsmes sabiedriskie darbinieki, plaši pazīstamas personības sadarbojas ar Latvijas Kultūras fondu, diskutē par Latvijas pagātni, tagadni un nākotni.

Bieži tiekamies, diskutējam arī par vēstures analogijām. Situācija Baltijā kaut kādā ziņā atgādina to, kāda te bijusi pirms 125 gadiem Aleksandra II laikā. K. Širrena slavenajā polemikā ar slavofilu Juriju Samarīnu grāmatā «*Livländische Antwort*» (1869.g.) ieskanas kaut kas no pašreizējām «centra» un Baltijas attiecībām. Tikai personāži uz vēstures skatuves šodien ir citi un arī skatuve vairs nav gluži tā, un cita ir publika. Vai latvieši būtu pārņēmuši vācbaltiešu vietu šajā spēlē? Gan jā, gan nē. Kā eiropieško tradīciju nesēji un saiknes īstenotāji ar Rietumeiropu varbūt (kaut arī visai nosacīti un tikai daļēji), bet tas ir tikai viens moments. Mēs esam — pirmām kārtām! — arī senās zemnieku tautas tradīciju nesēji, pamatiedzīvotāji ar 4000 gadu ilgu dzīves stāžu šajā zemē; ar savu senču kapiem mēs te allaž būsim vairākums, mūžos mums piederēs morālās tiesības uz Latviju. Taču vēl un vēlreiz mums jāpārdomā vācbaltiešu liktenis un problēmas, viņu mantojums jāiekļauj Latvijas kultūras kopībā, lai gūtu plašāku skatījumu uz Latviju, ne tikai nacionālo vērtību rakursā vien. Šodien tas ir gluži nepieciešami. Mēs vienmēr te esam bijuši līdzās ar vācbaltiešiem — naidā, izpratnē, savstarpējā piedošanā, izlīdzinājumā, draudzībā. Toreiz un arī tagad.

* Pēc šī raksta parādīšanās laikraksta «Literatūra un Māksla» vācbaltiešiem veltītajā numurā vācbaltiešu sabiedriskais darbinieks «*Baltische Briefe*» izdevējs Volfs fon Kleists man paskaidroja, ka vācbaltieši šo Pālenu nepieskaita savam lokam, jo šis Pālenu zars jau vairākās paaudzēs rusificējies.

KOPĀ UZ NĀKAMO GADU TŪKSTOTI

*Runa Latvijas Ebreju kultūras biedrības organizēšanās kopsapulcē
1988. gada 30. oktobrī*

Latvijas ebreju kultūras biedrība sākotnēji ir veidojusies Latvijas Kultūras fonda paspārnē, — nu tai jāsāk savs patstāvīgs mūžs še, vecajā Rīgas Ebreju teātrī, dramatiskā 1988. gada nogalē. Kad savu trešo nacionālo atmodu pieredz ne tikai latvieši, bet kad kā nacionāla vienība sāk runāt arī Latvijas ebreji, kuri līdz ar to pārtrauc savu pusgadsimtu ilgo klusēšanu.

Latvija izsenis ir bijusi daudznāciju zeme. Tās dzīvesveida, kultūras radīšanā būtiski līdzdarbojušies arī vācieši, krievi, poļi, zviedri, baltkrievi, lietuvieši. Un īpašu vietu te ieņem ebreji — viena no senākajām tautām, neparastu gara bagātību radītāja, kas pasaulei devusi lielos disidentus Albertu Einšteinu, Kārli Marksu un Jēzu Kristu, kas pasaulei devusi Bībeli, nemirstīgus literatūras, mūzikas, mākslas un zinātnes meistardarbus.

Šīs dienas sanāksmes uzdevums gan ir šaurāks — atdzīvināt Latvijas ebreju kultūras tradīcijas. Mūsu pusē ebreji jau dzīvo četrus piecus gadsimtus, viņi šurp atnākuši caur Poliju, Baltkrieviju, Lietuvu pēc drausmīgajām ebreju vajāšanām viduslaiku Rietumeiropā. Vispirms viņi apmetās Kurzemē un Latgalē, kur tiem nebija ierobežojumu, taču mazliet vairāk par diviem gadsimtiem viņi ir saistīti arī ar Rīgu. Atgādināšu, ka Sloka radās 1785. gadā kā tirdzniecības miests, kur bija atļauts apmesties ebrejiem, kas gribēja tirgoties ar Rīgu, tāpat kā pirms tam bija tapusi Jaunjelgava (ebreji — *Nairi* — Jaunrīga). Pašā Rīgā ebreji tolaik drīkstēja atrasties tikai dienas laikā, naktīs bija jādodas aiz pilsētas vaļņiem un jāpaliek tā saucamajā Žīdu namā, aiz Kārļa vārtiem. Tur, kur vēl nesen pašā Daugavas krastā atradās autoosta. Es to atgādinu, lai uzsvertu, cik pretīga ir nacionālā diskriminācija, kura toreiz skāra ne tikai ebrejus, bet arī latviešus — latvieši tajos laikos bija dzimtļaudis un arī viņiem nebija tiesības kļūt namniekiem Rīgā (atcerēsimies kaut vai Šteinhouera cīņu par latviešu tiesībām).

Taču 19. gadsimtā Rīgā pakāpeniski sāka veidoties liberālās tradīcijas. Piemēram, Rīgas Politehniskā augstskola bija vienīgā tehniskā augstskola cariskajā Krievijā, kur nepastāvēja apkaunojošā uzņemšanas «procentu norma». Vēlāk Mozus ticības piederīgo uzņemšanas ierobežojumu mīkstināšanu centās panākt RPI direktors, slavenais latviešu ķīmiķis Pauls Valdēns. Un, lūk, tad sāka veidoties slavenā Latvijas ebreju zinātnieku plejāde Rīgas Politehniskajā institūtā un Latvijas Universitātē — profesori Mečislavs Centneršvērs, Naums Lebedinskis, brāļi Pauls un Vladimirs Minci. Rīgā darbojās izcillie ārsti Isidors Brensons, Hermanis Idelsons, plaši pazīstamie aptiekāri, pasauleslavenais ebreju tautas hronists Simons Dubnovs, neskaitāmi kultūras darbinieki, daudzas ebreju biedrības, arī pazīstamā

Rīgas ebreju politehniskā biedrība. Tolaik daudzi ebreji bez mazākās šaubīšanās savu likteni saistīja ar Latviju, un 1938. gadā Latvijas ebreji pat uz starptautisko ebreju kongresu devās ar sarkanbaltsarkano karogu.

Mūsu Rainis pēdējā, jau pēc viņa nāves avīzē «Сегодня» publicētajā, intervijā, dziļi gandarīts, aprakstīja ārzemēs — Briselē un Parīzē — sastaptos Rīgas ebrejus, kuri viņam teikuši: «*Wir sind Lettländer.*» Raiņa draugs bija doktors Berka (Boriss) Livšics, un paši pēdējie Raiņa vārdi mirstot bijuši veltīti ārstam: «Livšic, mīlais draugs, paliec pie manis.»

Ar simpātijām ir iezīmēti ebreju tipāži Rūdolfa Blaumaņa darbos, ebreju sīktirgotāji — paunu žīdi līdz ar precēm izplatīja civilizāciju, piegādāja grāmatas zemniekiem visattālākajos Latvijas nostūros. Grūti pārvērtēt, cik lielā mērā senebreju rakstniecības un ētikas dižais piemineklis — Bībele — prāvesta Ernesta Glika tulkojumā trīs gadusimtenus ir ietekmējusi latviešu mentalitāti, dažubrīd varbūt ne mazāk par mūsu Dainām.

Mečislavs Centneršvērs (1874—1944), ievērojams fizikālkīmiķis, Rīgas korozijas pētnieku skolas pamatlicējs, daudzu latviešu ķīmiķu audzinātājs, RPI un LU profesors. 1930. gadā atgriezās dzimtajā Varšavā, kur 1944. gadā tika nogalināts.

Rīgas ebreju teātra ēka (1913—1914), arhitekti Edmunds Trampovskis un Pauls Mandelštams. 1989. gadā tē ierādītas telpas Latvijas ebreju kultūras biedrībai. Šajā ēkā notika arī šīs biedrības dibināšanas sanāksme 1988. gada 30. oktobrī.

Tiesa, ir bijušas arī drausmīgas, šaušalīgas vēstures lappuses, kuras šodien negribētos atcerēties, tomēr tas jādara. Nacistu realizētajā 1941.—1945. gada genocīdā Latvijā gāja bojā 75 000 vietējo ebreju, neskaitot tos, kurus šurp iznīcināšanai ieveda no citām Eiropas zemēm. Visi godīgie latvieši nosoda nacistu briesmu darbus un apzinās arī tautiešu vainu, kurus tauta gan ir svītrojusi no savas piemiņas.* Bet es lūgtu atcerēties, ka latviešiem nekad nav bijis naida pret ebreju tautu, ka šīs baismas ir hitlerisma un staļinisma kūdišanas politikas rezultāts. Es lūgtu atcerēties, ka latviešu vidū ir bijis ostas strādnieks Žanis Lipke no Ķīpsalas. Nesen profesors Bernhards Press Rietumberlīnē man stāstīja, kā viņa tēvu un viņu pašu — jaunu ārstu — savā dzīvoklī pašā Rīgas centrā Marijas ielā 11 divus gadus un desmit mēnešus ir slēpis akadēmiķis profesors Arturs Krūmiņš, arhitekts un operas «Baņuta» libreta autors. Un izšķirīga te bijusi viņa ilggadējās kalpones — latviešu vienkāršās sievietes Līnas Pilsrozes — balss, kura pret necilvēcību nav baidījusies likt ķīlā savu dzīvību.

* Šī sāpīgā problēma iztīrāta šādos pēdējā laika darbos: Ezergailis A. Arāja komanda // Latv. PSR ZA Vēstis. — 1988. — 12.nr. — 113.—130. lpp.; Press B. Judenmord in Lettland 1941—1945. — Berlin, 1988. — 232 S.

Domāju, ka vienai no visupirmām Ebreju kultūras biedrības iniciatīvām jāattiecas uz geto upuru pieminēkļa veidošanu, un te ar idejām jāaicina piedalīties visas pasaules tēlniekus un arhitektus un ar materiālu atbalstu — visas tās Eiropas tautas, kuru ebreji devušies uz Rīgu savā pēdējā gaitā. Protams, šajā darbā jāpiedalās arī latviešiem, visām Latvijas tautām, un ar gandarījumu varu teikt, ka savu atbalstu jau solījuši ievērojami mūsu kultūras darbinieki.

Gadu simteņiem esam dzīvojuši kopā, kopā veidojam šodienas un rītdienas Latviju, un tās veidošanai ebreju tautas gudrība, talants un praktiskais prāts ir ļoti vajadzīgi. Latvijas kultūra nav iedomājama bez Ādolfa Šapiro, Mihaila Tāla, Anatolija Bļugera, Mavrika Vulfsona, Herca Franka, Jāzepa Eidusa, Pētera Krupņikova un daudziem jo daudziem citiem — atvainojiet, visus es nevaru te nosaukt. Bet mans morālais pienākums šajā vakarā ir pieminēt savu tiešo skolotāju — akadēmiķi Solomonu Hilleru, Latvijas PSR ZA Organiskās sintēzes institūta izveidotāju. Domāju, ka ebreju kultūras biedrība varētu ierosināt, lai Organiskās sintēzes institūtam piešķirtu tās radītāja — izcilā ķīmiķa un zinātnes organizatora — vārdu, viņš to ir pelnījis.

Ebreju kopiena ir unikāla savā daudzšķautņainībā, tāpēc izveidot vienotu biedrību nebūs viegli. Tajā ir gan kosmopolitiski un internacionālistiski, gan nacionāli, gan revolucionāri avangardiski, gan konservatīvi elementi, gan ivrits, gan jidišs, gan krievu valodā veidojama kultūra. Taču, manuprāt, nacionāla pašizolācija un jo vairāk savas kultūras pretstatīšana citu tautu kultūrām diez vai atbilstu laika garam. Pat vairāk, ebreji Latvijā varētu daudz darīt latviešu un krievu tuvināšanā. Manuprāt, vienīgā saprātīgā alternatīva ir pārbūve, atklātības, kultūras atdzimšanas politika Latvijā — visu *progresīvo* spēku apvienošana, lai reāli pārveidotu mūsu dzīvi, novērstu sociālās un nacionālās deformācijas, attīstītu saimniecību pēc 20. gadsimta beigu likumiem, radītu cilvēka cienīgus dzīves apstākļus uz demokrātiskā sociālisma, humānisma un savstarpējas cieņas pamatiem.

Nobeigumā gribu atgādināt Krāslavu, pilsētu, kurā, starp citu, atradās vecākā Latvijas sinagoga, ko 50. gados iznīcināja mūsu staļinieši. Kad 1923. gadā Krāslava ieguva pilsētas tiesības, tās ģerbonī veidoja pēc toreizējā pilsētas galvas Mozus Rabinoviča ieteikuma. Ģerbonī attēlota Daugavā peldoša zelta laiva ar pieciem sudraba irkliem, piecām toreizējām Latvijas tautībām — latviešiem, ebrejiem, krieviem, vāciem, poļiem. Šī tautību laiva eksistē vēl šodien. Arī Krāslava pagaidām nav tehnokrātiskās Daugavpils spēkstacijas atvaros nogremdēta, un mums kopā jāiras uz nākamo gadu tūkstoti. Jo vairāk Latvijā būs kultūru, atšķirīgu un draudzīgu, jo bagātāka, izteiksmīgāka un krāsaināka būs mūsu Dzimtene.

PIEMIŅAI UN BRĪDINĀJUMAM

Uzruna Rīgas ebreju upuru piemiņas zīmes atklāšanas ceremonijā 1989. gada 4. jūlijā 1941. gada 4. jūlijā nodedzinātās horālās sinagogas vietā

Šodien mēs stāvam varbūt vienā no vismelnākajām Rīgas vietām un atceramies varbūt vienu no visapkaunojošākajām, drūmākajām dienām Rīgas 20. gadsimta vēsturē. Te ir risinājies kaut kas no Apokalipses, no Franča Kafkas absurda traģēdijām, no Bertolda Brehta viduslaicīgi modernajām mistērijām. Prāts atsakās saprast, kādēļ bija jāgrūž nāvē bērni no Šauļiem, godīgi amatnieki un siktirtgotāji no Maskavas forštates, talantīgi un zinoši ebreju kultūras, medicīnas, zinātnes darbinieki. Tikai tādēļ, ka viņu senči reiz bija mērojuši 2000 gadus garo ceļu no Jūdejas un Izraēlas cauri Vācijai un Polijai šurp uz Daugavas krastiem? Tikai tādēļ, ka viņi runāja citā valodā, pieturējās pie citas reliģijas un tradīcijām, bija apveltīti ar citu mentalitāti? Jā, starp mūsu tautām stāvēja 1940.—1941. gada notikumi, «baigais gads», bet ne jau ebreji to bija radījuši. Diemžēl tad, kad grib uzrīdīt vienu tautu otrai, pārāk bieži ķeras pie meliem, viltus, insinuācijām, pārāk bieži piesauc «iekšējos ienaidniekus» un pārāk bieži

Piemiņas zīmes atklāšana nacistu nodedzinātās Rīgas horālās sinagogas vietā. Godasardze ar nacionālajiem karogiem (1989. gada 4. jūlijs).

šajā sakarā piesauc ebrejus, toreiz un arī šodien, un pārāk bieži viņi ir maksājuši par svešiem grēkiem.

Akmens ar tajā iecirstu Dāvida zvaigzni, ko mēs atklājam, nav tikai piemiņas zīme, bet arī brīdinājuma zīme. Vāciski mēs sacītu: *Denkmal und Mahnmal*. Šodien mums jādomā ne tikai par upuriem, bet nevainīgajiem, bet arī par vainīgajiem, par tiem, kas dedzināja un šāva, arī viņi bija nākuši no savas vides, no savas tautas, bet visupirms viņi bija savas ideoloģijas — totalitārisma ideoloģijas, visatļautības, šķietamā pārākuma ideoloģijas pārstāvji, kurus Mihails Romms portretē filmā «Parastais fašisms».

Šodien un šajā vietā mums ar skumju optimismu un zināmu piesardzību jākonstatē, ka vēsturē virsroku tomēr gūst vispārcilvēciski ideāli, humānisms, cilvēkmīlestība. Mums jārunā par toleranci, iecietību pret citu tautību, pret citu domu, pret svešu dzīvesveidu un pasaules uztveri — pasaule ir daudzveidīga, katram ir tiesības būt, pastāvēt, veidot savas tautas tradīcijas, nacionālo raksturu un nacionālo kultūru, tikai ne uz citu rēķina. To ir pelnījuši arī ebreji ar savu vēsturi, ar savām ciešanām, to ir pelnījuši latvieši savā Tēvzemē, to ir pelnījuši krievi, vācieši, franči, arī turki un armēņi, jebkura tauta, ja tikai tā neaizskar citu tautu pastāvēšanas tiesības.

Atcerēsimies, ka katrs cilvēks, kas toreiz te gāja nāvē, bija īpatnēja, vienreizēja pasaule, viņš būtu varējis dzīvot, dot vērtības, lielas vai mazas, savai ģimenei, tautai vai vispārībai. Šodien varam viņus tikai pieminēt klusās sāpēs par nenodzīvotām dzīvēm un mēģināt brīdināt dzīvos, lai viņi nepieļauj šādu noziegumu atkārtošanos. Lai to mums atgādina šī piemiņas zīme un tuvākajā nākotnē varbūt lielāks pieminēklis, kas būtu veltīts ebreju tautas traģēdijai 20. gadsimtā, otrajā pasaules karā, Hitlera laikā, kas būtu arī piemiņas zīme bojā gājušai Rīgas kultūras sastāvdaļai, mūsu novadniekiem, kaimiņiem un līdzdzīvotājiem.

AIZBĒRT BEDRES UN UZCELT TILTUS!

*Runa Jeruzalemē genocīda upuru piemiņas ceremonijā «Jadvašēmā»
1990. gada 1. maijā*

1990. gadā no 28. aprīļa līdz 14. maijam draudzības biedrības «Latvija — Izraēla» un Rīgas videocentra pārstāvji iepazinās ar Izraēlas zemi, tās kultūru un cilvēkiem, tikās ar daudziem mūsu bijušajiem novadniekiem, ar Izraēlas biedrības kultūras sakaru veicināšanai ar Latviju un Igauniju locekļiem. 1. maijā otrā pasaules kara ebreju genocīda piemiņas centrā «Jadvašems» («Cilvēku piemiņa») Jeruzalemē notika svinīga ceremonija. Tur atklāja izpostīto Latvijas un Igaunijas ebreju kopienu azkarota (dvēseļu aizlūguma) vietu un piešķīra «taisnīgā» nosaukumu kādreizējam Daugavpils Tautas konservatorijas direktoram Paulam Krūmiņam par divu ebreju meiteņu izglābšanu. Diplomu un medaļu pasniedza netaiļa dēlam Andrejam Krūmiņam, kurš pēc gandrīz 50 gadiem te arī tikās ar

vienu no izglābtajām meitenēm — vijolnieci Cillu Gradīsu-Boruhoviču: viņa bija ieradies uz ceremoniju no Dienvidāfrikas Republikas. Dramatisko momentu fiksēja Hercs Franks savai jaunajai dokumentālajai filmai «Izglābtie un glābēji» (pēc Leonida Kovaļa scenārija). Filmā uzņēma arī vairāku citu Latvijas ebreju — Ābrama Špungina, Libhena u.c. vēstījumu par savu likteni.

«Jadvašema» ceremonijā piedalījās vairāk nekā 600 bijušo Latvijas un Igaunijas ebreju. Mani kā draudzības biedrības «Latvija — Izraēla» goda prezidentu lūda uzrunāt svinīgā brīža dalībniekus. Daudzi klātesošie runu uzņēma ar gandarījumu kā pirmo soli abu tautu savstarpējā izpratnē, kaut arī Paula Krūmiņa piemiņas koncertā Telavivā citā sakarā pacēlās balsis pret latviešiem.

Vēlāk nāca zināms, ka Lietuvas Augstākā Padome nupat, 8. maijā, pieņēmusi īpašu deklarāciju par ebreju genocīdu Lietuvā otrā pasaules kara laikā. Arī mūsu brauciena dalībniekiem, kuru vidū bija V. Baltiņš, H. Franks, M. Malkiels, E. Lavents, A. Krūmiņš u.c., dzima ideja pārvest no Izraēlas izteiksmīgu akmeni uzstādīšanai vecajos ebreju kapos Rīgā un ierosināt, lai Latvijas Augstākā Padome līdzīgi Lietuvai pieņemtu deklarāciju, kas izteiktu latviešu tautas attieksmi pret holokostu. Deklarācijas tekstu sagatavoja šo rindīņu autors (sk. pielikumu) un 19. septembrī to pieņēma Latvijas Republikas Augstākā Padome.

Bija daudz tikšanos ar Izraēlas kultūras, zinātnes un saimnieciskās dzīves pārstāvjiem, tika runāts par Latvijas un Izraēlas kontaktu veidošanu visdažādākajās jomās. Apmeklējām arī Vecajā un Jaunajā derībā minētās vietas, kas deva daudz neizmirstamu iespaidu. 4. maijā Jeruzaleme sagaidīja ziņu par Latvijas neatkarības deklarāciju un saņēmu daudz labvēlīgu apsveikumu.

Aizbērt bedres un uzcelt tiltus — tāds bija mūsu brauciena un arī manas runas vadmotīvs «Jadvašemā». Tās tekstu publicēju arī te, Latvijā. «Šos vārdus mēs gaidījām no latviešiem 50 gadus,» tā «Jadvašemā» man sacīja kāds pavecāks ebrejs.

Man kā latvietim uz Jeruzalemi un «Jadvašemu» jānāk ar smagu sirdi un noliektu galvu, lai atzītu arī savu tautasbrāļu vainu drausmīgajā 20. gadsimta noziegumā. Ne manā, ne manu paziņu lokā gan nav cilvēku, kas būtu piedalījušies vai morāli atbalstījuši ebreju genocīdu Latvijā, manu tēvu hitlerieši pat arestēja kā ārstu un slimnīcas direktoru par to, ka viņš bija devis patvērumu savā slimnīcā nelaimīgajiem ebrejiem, arī Šauļu bēgļiem. Un tomēr — no latviešu vidus ir nākuši (kaut viņu nebija daudz) arī tie Hitlera inspirētie atriebības, naida un totalitārās ideoloģijas apsēstie vīri, kas ir nogalinājuši cilvēkus, — tas ir dokumentēts. Līdzdalībai asinsdarbos pret mierīgiem cilvēkiem, sirmgalvjiem, bērniem (ko simbolizē mirgojošu zvaigznišu miriādes «Jadvašema» stikla istabā) nav ne noilguma, ne attaisnojuma, lai cik nozīmīgus un vērā ņemamus argumentus mēs meklētu. Šis vainas atzīšana mums, Latvijas pilsoņiem, varbūt ir svarīgāka nekā bojā gājušiem. Gadu desmitiem mēs bijām mēmi, bet tagad, kad drīkstam atkal runāt, mums tas jāatzīst un jāpasaka sev un pasaulei. Par to jārunā tagad, tieši tagad, šajā brīnumainajā vēstures brīdī, kad mēs atjaunojamies kā tauta un vēlamies ieiet jaunā attīstības lokā, pietiekt neatkarīgu Latviju pasaules demokrātisko valstu saimē.

Tāču uz «Jadvašemu» kā latvietis varu nākt ar apziņu, ka mūsu tautieši ir bijuši Johanna un Žanis Lipke, Daugavpils mūzikas pedagogs Pauls Krūmiņš, kuru mēs še godinām kā «taisnīgo», ir bijis latviešu mācītājs, kurš denuncējis hitleriešu SD par genocīda nosodījumu, ir bijis arhitekts un «Baņutas» libreta autors arhitekts Arturs Krūmiņš, zemiece Klāra Vanaga no Dundagas un vēl daudzi citi. Cilvēkmīlestības vārdā glābjot

nāvei nolemtos, viņi ir glābuši arī mūsu tautas godu. Man ir īpašs gandarījums, ka šodien man līdzās stāv un manus vārdus ivritā tulko cilvēks, kurš izgājis visus Dantes elles lokus Rīgas geto un Dundagas noietnē, saglabājot dziļu cilvēciskumu un harmonisku personību, — Ābrams Špungins, mans kādreizējais darbabiedrs Organiskās sintēzes institūtā Rīgā. Iedrīkstos viņu saukt par savu draugu un iedrīkstos atcerēties, kā viņš 1967. gadā man rādīja ebreju Golgātas vietas Rīgas geto, deva man atslēgu savas senās tautas garīgo vērtību izpratnei, lika apjaust problēmas, kuras maniem tautiešiem lielākoties palikušas svešas.

Ar prieku šodien varam vērot ebreju tautas atdzimšanu Izraēlā, redzēt, ko spēj sasniegt brīva un vienota tauta 42 gados. Uz šīs zemes stāvot, labāk saprotam ebreju tautas pamatproblēmas, sākot ar viņu kaismīgo vēlēšanos atgriezties Jeruzalemē. Ebrejiem ir bijusi īpaša misija zemes virsū. No vienas puses, pašsaglabāties un pieredzēt augšāmcelšanos apsoltajā zemē. Senie ēģiptieši, babilonieši, asīrieši, grieķi, romieši sen gājuši bojā, vienīgi ebreju tauta ar savu reliģiju un tradicionālajām vērtībām kā reliktis no antīkās pasaules atdzimusi vēsturiskajā tēvzemē. No otras puses, šajā divus gadu tūkstošus ilgajā ceļā uz tēvzemi viņa ir pildījusi citu tautu katalizatora, modinātāja, apgaismotāja, iedvesmotāja misiju. Ebreju radītās gara vērtības filozofijā, zinātnē, kultūrā, Jēzus Kristus, Spinoza, Einšteins pieder pie augstākā, ko devusi cilvēce. Pati jūsu zeme ir vērtība visai cilvēcei, vairāku reliģiju un pasaules sistēmu dzimtene, Bībeles zeme, *Terra Sancta*.

Arī latviešiem ebreji ir devuši Bībeli, devuši ierosmi Raiņa traģēdijai «Jāzeps un viņa brāļi», dzejoļiem «Pazudušais dēls», «Pastara diena», un tā nav nejaušība, ka Raiņa pēdējais ceļojums 1929. gada maijā ir vedis šurp, uz Palestīnu. Mūsu tautu kopdzīves 400 gados Latvijā ir bijuši skaisti, draudzīgi mirklī, kurus nedrīkstētu izdzēst no apziņas 1940.—1945. gads. Lai arī cik grūti, mums jāaizber bedres un jāuzceļ tilti, tilti no abām pusēm, humānisma un harmoniskas nākotnes tilti.

Jā, Padomju Savienība un arī varbūt pirmskara Latvija ne vienmēr ir bijusi ebrejiem māte, drīzāk jau pamāte, bet jaunā Latvija mums jāceļ tāda, lai te kā mājās justos ne tikai latvietis, bet arī katrs tās iemītnieks.

Mēs nedrīkstam pavērt ceļu antisemitismam, ne atklātam, ne slēptam, ne lielam, ne mazam. Attieksme pret ebrejiem ir kā lakmuss, kas rāda sabiedrības būtību un dzīvotspēju. Aprobežotība, skaudība, nespēja sekot laika garam, cešanās atrast iekšēju ienaidnieku savu problēmu, neveiksmju, mazvērtības kompleksu izskaidrošanai — tādas ir antisemitisma saknes. Tās ir destruktīvas ne tik daudz ebrejiem, cik visai sabiedrībai.

Jā, ebreji tagad meklē atceļu uz savu senču dzimteni. Ir sākusies lielā «alijs», «Exodus», atgriešanās apsoltajā zemē. No vienas puses, mēs priecājamies par panākumiem Izraēlas atjaunotnē, tas ir eksperiments, kas arī Latvijai rāda ceļu. Bet atjaunotā brīvā nākotnes Latvija nedrīkstētu pavisam pazaudēt savus ebrejus, viņu intelektu, profesionālismu, saimnie-

cisko saprātu, starptautiskos sakarus, jo tas varētu lemt mūsu zemi šaurībai, provinciālismam, atpalcībībai, veselīgas konkurences trūkumam. Mūsu sabiedrība bez ebrejiem kļūtu sāja kā vira bez sāls un garšvielām. Mums jādzīvo kopā lielajā pasaulē un arī mazajā, mums dārgajā ziemeļu zemē, ko saucam par Latviju, kurai nedrīkstētu būt vienaldzīgas viņas bijušo novadnieku gaitas (bet Izraēlā taču dzīvo ne mazāk par 20 tūkstošiem kādreizējo Latvijas ebreju).

Latvija varētu daudz mācīties no Izraēlas, no tās unikālās pieredzes, jo mūsu zemēm un tautām ir pārsteidzoši daudz kopēja gan vēsturē, gan tagadnes situācijā, gan nākotnes meklējumos. Bet, lai to spētu, mums jāmēģina saprast ebreju gudrība, filozofija, vēstures un reliģijas peripetijas, arī tās, kuru dēļ bija jāiet nāvē holokosta upuriem un no bojāgājušo pelniem jāatdzimst Izraēlai.

Mums jānodod mūsu bērniem savstarpējas cieņas, izpratnes, humānisma jūtas. Tikai tādējādi varēsim uzcelt Trešo templi. Pirmo Jeruzalemes templi izpostīja babilonieši, otro — romieši. Trešajam templim jābūt cilvēku gara, ne roku celtam un tāpēc nesagraujamam. Mēs nedrīkstam atstāt mūsu tautu nākamajām paaudzēm mantojumā naidu un atriebsanu.

Mēs pateicamies mūsu bijušajiem novadniekiem — Latvijas ebrejiem un visai Izraēlas tautai, ka šodien tā godināja arī latvieti un cilvēku Paulu Krūmiņu no Daugavpils. Bet pirmām kārtām mēs te sāpēs un bijībā pieminam upurus, aprautās, nenodzīvotās dzīves. Arī no Rumbulas, no Biķerniekiem, no Krustpils Kaķišu purva, no Viesītes, Jaunjelgavas un Daugavpils, no mocekļu ciešanām ir izaugusi jaunā Izraēla. Miers jums, Izraēla bērni, kas dusat nesvētītājā Latvijas zemē! Un piedodiet mums, ja varat.

LATVIJAS REPUBLIKAS AUGSTĀKĀS PADOMES DEKLARĀCIJA (PROJEKTS)*

Latviešu tautas vārdā Latvijas Republikas Augstākā Padome svinīgi deklarē, ka tā bez ierunām nosoda hitleriskās okupācijas gados (1941.—1945.) Latvijā realizēto genocīdu pret ebreju tautu, kurā nogalināti vairāk nekā 80 tūkstoši Latvijas ebreju un ne mazāk kā 200 tūkstoši ebreju no citām Eiropas valstīm. Ar dziļu nožēlu ir jāatzīst, ka to skaitā, kas palīdzējuši okupantiem realizēt teroru, ir bijuši arī Latvijas pilsoņi. Nav un nevar būt ne attaisnojuma, nezd sodāmības noilguma noziegumiem pret cilvēci, asiņainam genocīdam pret ebreju tautu.

Latvijas Republikas valdība uzņemas rūpes par ebreju tautas genocīda upuru piemiņas iemūžināšanu, kā arī par to Latvijas pilsoņu piemiņas saglabāšanu, kuri mēģinājuši glābt nelaimīgo upuru dzīvības, riskējot ar savējām.

Latvija ar gandarījumu vēro ebreju tautas nacionālo atdzimšanu tās vēsturiskajā dzimtenē Izraēlā un apsveic šis valsts panākumus kultūrā, saimniecībā, zinātnē, taču reizē arī pauž bažas par ebreju masveida emigrāciju no Latvijas, kas vājina mūsu republikas

* Šo projektu, nedaudz papildinātu un izmainītu, 1990. gada 19. septembrī pieņēma Latvijas Republikas Augstākā Padome (104 balsis par, 1 — pret, 1 — atturas) kā deklarāciju par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā.

intelektuālo potenciālu. Izsakām cerību, ka mūsu bijušie novadnieki saglabās vispusīgus kontaktus ar Latviju.

Latvijas Republikas Augstākā Padome aicina visas valsts un pašvaldības iestādes, sabiedriskās organizācijas un pilsoņus radīt Latvijas ebrejiem, tāpat kā visām Latvijas Republikas teritorijā mītošajām nacionālajām minoritātēm, labvēlīgus apstākļus, lai sekmētu to nacionālās kultūras, izglītības, zinātnes un reliģisko institūtu atjaunošanu un attīstību, lai ļautu realizēt kulturāli nacionālo autonomiju.

Latvijas Republika deklarē, ka tā būs neiecietīga pret jebkurām antisemitisma un nacionālās diskriminācijas izpausmēm Latvijā, kurām nav tradīciju un sakņu mūsu tautas vēsturē.

1990. g. 25. augustā

ANNA AHMATOVA UN ANDREJS ŽDANOVŠ

Runa Latvijas Radošo savienību Kultūras padomes un Baltslāvu biedrības rīkotajā A. Ahmatovas simtgades svinīgajā sarīkojumā LVU aulā 1989. gada 31. oktobrī

Kad mani vecāki 1924. gadā pārradās no Petrogradas Latvijā, viņi drīkstēja vest sev līdzī pa 100 grāmatām katrs. Starp tām līdzās medicīniska satura foliantiem atradās vieta arī plāniņām krievu dzejas grāmatiņām, proti, toreiz vēl jaunās Annas Ahmatovas krājumam «*Anno Domini*» un «Rožukronis». Taču Annu Ahmatovu es vispirms iepazīnu ne no šīm grāmatiņām, pat ne no Aleksandra Vertinska dziedātās dziesmas «Pelēkacu karalis» (40. gados A. Vertinskis sniedza viesizrādes Rīgā), bet no bēdīgi slavenā 1946. gada VK (b) P CK lēmuma par žurnāliem «Zvezda» un «Ļeņingrad».

Lūk, kā radies šis divainais komplekss — kad lasu Ahmatovas dzeju, aplūkoju Modiljāni portretu, manā priekšā nostājas ne tikai slaida, eleganta, iekšējās pašcieņas un skumju apdvesta sievietē ar karalisku stāju un gaitu, ne tikai neatdarināma samtaina, mierīga krūšu balss, bet arī gluži cits tēls — pašapmierināts mietpilsonis, kurš pieradis mācīt, uzbrēkt, komandēt, vīzdegunīgā, paēdušā Andreja Ždanova tēls. Vēsture diemžēl pārāk daudz zina šādu varas un gara ciņas piemēru.

Abi viņi — Ahmatova un Ždanovs ir nākuši no Mazkrievijas dienvidiem, Anna Gorenko no Odesas, Andrejs Ždanovs no Mariupoles, viņi sastapās Ļeņingradā, kura Ahmatovas uztverē allaž palika svētā Pēterpils. Ģēnijs un nelietība — tā ir mūžsena tēma. Tas ir Dieva noslēpums, dabas noslēpums, kā dzimst ģēnijs — Puškins, Dostojevskis, Ahmatova, Rainis. Sabiedrības uzdevums ir tikai saglabāt, nosargāt šo brīnumu. Nelietības tapšanas mehānisms turpretī jāpēta visai uzmanīgi, lai novērstu šādu cilvēku veidošanos un augšupeju. Pēc Anastasa Mikojana liecības, «Ždanovs bija diezgan labsirdīgs, taču ārkārtīgi vājas gribas cilvēks, kurš kļuva

par ieroci visnetīrāko darbu veikšanai, kļuva par intrigantu, pirmām kārtām, paša Staļina rokās». Pats bīstamākais nāk ne tik daudz no Staļina, no Hitlera, kā no vides, kas viņus aptver, atbalsta, baro — tas ir viens no svarīgākajiem sociālās psiholoģijas atzinumiem, kurš ir un paliek allaž aktuāls.

Šodien diez vai ir vērts komentēt to vērtējumu, ko Annai Ahmatovai devis Ždanovs, vēl jo vairāk apgāzt to. Taču dažas kropolīgā valodā rakstītās rindkopas varbūt šodien būtu jācītē pēcnākamajiem par biedinājumu:

«Ahmatovas tematika ir viscaur individuālistiska. Līdz nabadzībai ierobežots diapazons ir viņas poēzijai — satrakotas kundzītes poēzijai, kura traucas no buduāra uz lūgšanu namu un atpakaļ. Galvenais viņai ir erotiski mīlestības motīvi, kas jaucas ar skumju, smeldzes, nāves, mistikas, bojā ejai nolemto motīviem. Bojā ejai nolemto jūtas ir jūtas, kas saprotamas izmirstošās grupas sabiedriskajai apziņai; pirmsnāves bezcerīgi drūmie toņi, pa pusei mistiski pārdzīvojumi, pa pusei erotika — tāda ir Ahmatovas garīgā pasaule, tās «vecu labo Katrīnas laiku», vecās muižnieciskās kultūras pasaules drumstala, kas uz neatgriešanos aizpeldējusi mūžībā. Ne viņa mūķene, ne viņa netikle, bet pareizāk netikle un mūķene, kurai netiklība jaucas ar lūgšanām.

Tāda ir Ahmatova ar viņas sīko, šauro personīgo dzīvi,niecīgajiem pārdzīvojumiem un reliģiski mistisko erotiku.

Ahmatovas dzeja ir pavisam tālu no tautas. Tā ir vecās muižnieciskās Krievijas 10 tūkstoš augstmaņu poēzija, bojā ejai nolemto poēzija, kuriem jau nekas vairs nav palicis pāri kā vienīgi nopūtas pēc «vecajiem labajiem laikiem». Katrīnas laiku muižnieku muižas ar vecvecām liepu alejām, strūklakām, statujām un akmens arkām, oranžerejām, mīlestības lapenēm un apsūbējušiem ģerboņiem uz vārtiem. Muižnieciskā Pēterburga, Carskoje Selo, stacija Pavlovskā un pārējās muižnieciskās kultūras relikvijas — viss tas aizpeldējis neatgriežamā pagātnē! Šis tālās, tautai svešās kultūras drumstalām, kuras brīnumainā kārtā saglabājušās līdz mūsu laikiem, nekas cits jau vairs neatliek kā vienīgi ieslēgties sevī un dzīvot no himērām. «Viss izlaupīts, nodots, pārdots» — tā raksta Ahmatova.»*

Saprotu, ka šis kādreiz par «vēsturisku» dēvētā referāta rindkopas varbūt skan kā zaimi Ahmatovas piemiņas vakarā, šajā dvēseles aizlūguma reizē. Protams, tie ir meli, taču meli ne tikai par Ahmatovas daiļradi vien, bet arī par mākslas, dzejas misiju cilvēka dzīvē vispār. Par to ir jārunā, jo daļa šādu priekšstatu par dzejas sociālo lomu, utilitāru un banalizētu, no Ždanova laikiem, no Staļina laikiem iesūkusies mūsu apziņā, varbūt pat zemapziņā. Mums jāatbrīvojas no šīs nastas, to nedrīkstam atstāt mūsu bērniem. Ždanovs vēl nav miris, ai, nē, viņa bronzas tēls kā svētums stāv pie Kremļa mūra, nelgu, niecību un bendes rokaspuišu vārdi joprojām greznojas pilsētu un augstskolu nosaukumos, bet Annai Ahmatovai vēl

* Biedra Ždanova referāts par žurnāliem «Звезда» un «Ленинград». — Rīga: LVI, 1946. — 10.—11. lpp.

līdz šim nav uzstādīts piemineklis pie Krestu cietuma, kur viņa nostāvējusi rindās 300 stundas, ko viņa piemin savā «Rekviēmā».

Saprotams, ne jau Ždanova «vērtējums», ne jau tieši vajāšanas bija tas briesmīgākais A. Ahmatovas mūžā. Briesmīgāka bija viņas vīra, brīnišķīgā dzejnieka Nikolaja Gumiļova nogalināšana, kurš gāja bojā varoņa nāvē, palikdams uzticīgs krievu cilvēka un oficiera goda pienākumam. Baismīgākas bija vajāšanas, kas skāra viņas dēlu — izcilo kultūrvēsturnieku Ļevu Gumiļovu, kura domas par civilizācijas attīstību pēc dziļuma un nozīmības stādāmas līdzās Osvalda Špenglera domām. Drausmīgāka bija mīļotās Pēterpils un Carskoje Selo, īstās Krievijas bojā eja.

Taču Anna Ahmatova skatīja ne tikai bojā ejošo, degradējušos Krieviju, bet arī nepārejošo, mūžīgo Krieviju, varenu pat savā postā, bēdās, ciešanās, varenu ne ar lielvalsts spēku un citu tautu apspiešanas iespēju, bet ar garaspēku un citu tautu atbrīvošanas misiju. Dzima «Rekviēms», dzima dzejolis «Man sauca balss». 1940. gadā dzima, manuprāt, nepārspētais dzejolis «Kad apbedī laikmetu», kas bija veltīts Francijai, bet kas tikpat labi būtu varējis būt veltīts arī Krievijai un mēs, latvieši, iedrīkstamies sacīt — arī Latvijai, kura tieši tajā liktenīgajā 1940. gadā zaudēja neatkarību, tika apkaunojoši un nodevīgi anektēta, tam pašam Ždanovam visaktīvākajā kārtā līdzdarbojoties šajā akcijā: Ždanovs bija Staļina emisārs Igaunijā un piedalījās Baltijas valstu sagrābšanas koordinēšanā. (Daži vēsturnieki apgalvo, ka viņa, Ļeņingradas apgabala pirmā sekretāra, viedoklis Politbirojā bijis Baltijai izšķirīgs.)

Manuprāt, šis Ahmatovas dzejolis sasauca ar Edvarta Virzas pravietisko dzejoli «Baiga vasara».

Pārlasīsim šo A. Ahmatovas dzejoli, domājot par vecās Latvijas, par visas Baltijas bojā eju:

В СОРОКОВОМ ГОДУ

Когда погребают эпоху,
Надгробный псалом не звучит,
Крапиве, чертополоху
Украсить ее предстоит.
И только могильщики лихо
Работают. Дело не ждет!
И тихо, так, господи, тихо,
Что слышно, как время идет.
А после она выплывает,
Как труп на весенней реке, —
Но матери сын не узнает,
И внук отвернется в тоске.

.....

Manuprāt, tieši savās neaprakstāmajās ciešanās Anna Ahmatova, kura daiļrades sākumā varbūt bija tā sauktās sieviešu poēzijas pārstāve, pārtapa par dižu, gandrīz panteistisku, mūžīgu krievu Dzejnieci. Ahmatovas un Sis-

tēmas cīņā tomēr uzvarēja Ahmatova. Kultūra allaž ir jāvusi un arī šodien ļauj mums atbrīvoties no dvēseles stagnācijas — ar romānu un dzejoļu rindām, ar ideju, ar pārdomām. Tas varbūt šodien ir pats svarīgākais krievu tautai, mums visiem, lai atgrieztos pie vispārcilvēciskām vērtībām. Lai šis vakars kļūst mums par mācībstundu gara neatkarībai, par šķīstīšanas vakaru, lai, atbrīvojušies no aizspriedumiem, atgriežamies pie diženajām krievu kultūras vērtībām, pie krievu dzejas sudraba laikmeta, pie paaudzēm nolauptā sudraba. Pašattīrīšanās ir vienīgā mūsu cerība uz atdzimšanu.

Es saku — m ū s u cerība, domājot ne tikai par krieviem, bet arī par mums, latviešiem. Latviešu tauta pārdzīvo tagad trešo nacionālo atmodu. Pie mums valda jaunas vēsmas, ideju lidojums, bet līdzās tam nāk tendences atbrīvoties, norobežoties, atsvešināties no v i s a krieviskā. Šī tendence ir likumsakarīga, — var saprast mazu, gadu simtos vārdzinātu un pazemotu tautu, kuras vērtības tikušas nicinātas, sagrozītas, iznīdētas. Taču gribētos uzsvērt — savu garīgo suverenitāti neviena tauta vēl nav guvusi, pavisam norobežojoties no citām; pašizolācijā un pašslavinājumos kultūra palaikam kļūst sīka.

Žēl, ka Anna Ahmatova pašreiz vēl nav īpaši populāra Latvijā, latviešu vidū, atšķirībā no zelta laikmeta krievu rakstniekiem — Puškina, Ļermontova, Gogoļa, Tolstoja, Dostojevskā, kuri kādreiz spēcīgi ietekmēja vairāku iepriekšējo latviešu paaudžu mentalitāti. Ahmatova itin kā stāv tālu no latviešu rakstniecības, tikai šodien pirmoreiz dzirdēsim Zentas Mauriņas eseju par Ahmatovu, tulkotu latviešu valodā. Varbūt vienīgi mūsu Vizmas Belševicas mūžā un daiļradē atradīsies kādas līdzības. Taču lai šis vakars sniedz klātesošajiem latviešiem un daudziem citiem ārpus šīs zāles vēl otru mācībstundu — prasmī sajūst citas tautas dvēseli, tās diženumu un sāpes, tās neparejošās vērtības, to, kas patiesi ir laikmetu un mūžības cienīgs.

Un beidzot trešā lieta — solidaritāte caur kultūru, caur dzeju, caur apkārtni, caur atjaunojamām baznīcām un ielām.

Kādā ielā mēs dzīvojam? Nupat mums izdevies atgriezt Rīgai Brīvības bulvāri, Aspazijas bulvāri, Marijas ielu, gūt dzejnieka Aleksandra Čaka ielu un cieši ar Pēterburgu saistītā Krišjāņa Valdemāra ielu. Tas ir tas pats, kas atdot Pēterburgai jeb Ļeņingradai nozagto Nevas un Ļitejnija prospekta vārdu. Rīgā ir krustojušās dažādu tautu kultūras — varbūt Sverdlova ielu vajadzētu nosaukt Nikolaja Rēriha vārdā. Varbūt vajadzētu Frunzes ielai — ebreju geto centrālajai ielai — dot Einšteina vārdu kā cieņas apliecinājumu ebreju tautai.

Mēs v a i r s nedzīvojam Ždanova ielā, bet v ē l nedzīvojam arī Ahmatovas ielā. Ždanova un viņam līdzīgo laiks aiziet: Annas Ahmatovas, Nikolaja Rēriha, Alberta Einšteina, Raiņa, Ojāra Vācieša laiks jau līdinās kaut kur gaisā, kaut kur tuvu, tomēr vēl tālu. Vai tas nāks — tas atkarīgs no mums, no katra un visiem kopā. Vai mēs būsim šī jaunā harmonijas, gaismas, labestības, līdzietības laikmeta cienīgi, vai būsim tā cienīgi? Padomāsim par to, padomāsim par to šajā vakarā, klausoties mūziku un dzeju.

PAR KULTŪRAS TRADĪCIJĀM LATVIJĀ

VĀRDS SARGĀ PILSĒTAS UN TAUTAS VĒSTURI

Raksts žurnālā «Zvaigzne» 1988. gada 19. numurā

Stāv rakstīts: «Iesākumā bija vārds», tāpēc nenoliegsim, ka senatnīgajiem vietvārdiem ir īpaši laba skaņa, bieži vien tie trāpīgi, būtiski raksturo pilsētu, ciemu, ielu, atklāj dvēseli. Kad 1986. gada nogalē nodibinājās Padomju kultūras fonds, viens no tā uzdevumiem statūtos bija šāds: «Veicināt ģeogrāfisko vietu un objektu vēsturiski izveidojušos nosaukumu saglabāšanu». Šajā formulējumā iekļauta atziņa, ka pilsētu un ciemu, ielu un laukumu nosaukumi ir tautas vēsturiskās atmiņas sastāvdaļa, tiem paaudžu paaudzēs jābūt stabiliem. Padomju Savienības nesenaajā pagātnē bijis daudz mēģinājumu mainīt vēsturiskos nosaukumus, revolucionarizēt, aktualizēt tos. Jaunvārdi tika veidoti voluntāri, patvaļīgi, bez jebkādas vēsturiskas analīzes, nerespекtējot tradīcijas. Tāpēc nav jābrīnās, ka vēlāk daudzviet bija jāatjauno senie nosaukumi, kā to vispirms nācās darīt Ļeņingradā, kur jau 40. gados tika atdzīvināti dižās pagātnes liecinieki — Nevas prospekta, Pils laukuma u.tml. nosaukumi. Maskavā Metrostroja iela nesen atguvusi senatnīgo Ostoženkas vārdu, Tallinā un Tartu arī atjaunots liels skaits veco ielu nosaukumu.

Pat vairāk. Pēc akadēmiķa D. Ļihačova ierosmes, šovasar PSRS Kultūras fonda sastāvā tika izveidota toponīmiņas padome. Tā pirmajā sēdē pieņēmusi un nosūtījusi vēstuli PSRS Augstākās Padomes Prezidijam par vēsturisko nosaukumu kultūrvēsturisko nozīmību: ierosināts piešķirt tiem kultūras pieminekļu statusu un ņemt valsts aizsardzībā. Vēstulē ierosināts atdot vēsturiskos nosaukumus Tverai (pašreiz Kaļiņina), Nižņijnovgorodai (Gorkija), Gjandžai (Kirovobada), Samarai (Kuibiševa), Mariupolei (Ždanova), Vjatkai (Kirova), Luganskai (Vorošilovgrada), Pēterhofai (Petrodvoreca). Jau agrāk senos vārdus atguvušas Iževska (īsu laiku — Ustinova) un Naberežņije Čelni (Brežņeva). Tiesa, pilsētu nosaukumu restaurēšana ir sarežģīta lieta. Piemēram, itin kā aplēsts, ka Gorkijas pārdēvēšana maksātu ne mazāk par 50 000 000 rubļu; pilsētā jau veidojas iniciatīvas grupas šīs summas vākšanai.

Latvijā, par laimi, pilsētas un lielākās apdzīvotās vietas pēckara gados voluntārā kārtā nav pārdēvētas, taču 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā

daudzām mūsu ielām un laukumiem vēsturiskie nosaukumi laupīti. Arī kolhozu un padomju saimniecību nosaukumi bieži vien radīti nepārdomāti, vienvēidīgi un ne visai izdevušies, bez saiknes ar vēsturisko apkaime.

Tādēļ jau 1987. gada augustā, tiklīdz bija radīts Latvijas Kultūras fonds, I. Ziedonis aicināja mani izveidot seno vietvārdu komisiju. Darbā iekļāvās Ludmila Azarova, Gunārs Asars, Gunārs Priede, Ēriks Hānbergs, Zigmunds Skujiņš un citi, un tā mūsu komisija sāka darbu uz karstām pēdām, gandrīz veselu gadu agrāk nekā attiecīgā PSRS Kultūras fonda toponīmijs komisija. Nolēmām sākt ar Vecrīgas ielām, un jau pērn (1987. g.) septembrī varējām nosūtīt dažus ierosinājumus Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes izpildkomitejai autoritatīvai izskatīšanai un izlemšanai.

Mūsu viedoklis bija šāds: Vecrīgas kompleksās restaurācijas gaitā, par kuras vērienīgumu priecājas ne tikai rīdzinieki vien, jāatjauno gan celtnes, gan vecpilsētas vispārējais kolorīts, kura nozīmīga sastāvdaļa cita starpā ir arī vēsturiskie ielu un laukumu nosaukumi. Šie nosaukumi veidojušies daudzu gadsimtu gaitā un visumā nostabilizējušies 19. gadsimtā, atspoguļojot Vecrīgas sadzīvi viduslaikos — amatus un nodarbošanos, saistību

Tāda izskatījās Rīga un tās apkaime 1621. gadā. Tādu to ieraudzīja arī latviešu zemnieks, kurš savas izjūtas izteica tautasdziesmā: «Sen to Rīgu neredzēju, Nu to Rīgu ieraudziju, Visapkārt smilšu kalni, Pati Rīga ūdeni...» Pamazām šajos smiltajos, pļavās un purvos sāka veidoties ielu tīkls ar savdabīgiem nosaukumiem, kuros dažkārt ietverta arī senā topogrāfija.

Tādēļ ielu nosaukumi bieži vien uzskatāmi par pilsētas vēstures pieminekļiem.

ar ievērojamākajām celtnēm — pilīm, baznīcām, nocietinājumu elementiem, arī ar reliģiskajām konfesijām, cilvēku vārdiem u.tml.

Vecrīgas ielu nosaukumi sākotnēji veidojušies vācu (pareizāk lejasvācu) valodā un bieži vien, nosaukuma izcelsmes objektīvajam avotam pagaistot no rīdzinieku atmiņas, ir mainījušies, nereti visai kuriozā kārtā, tomēr saglabādami fonētisku līdzību. Tā Kungu ielas (*herrenstrate*) nosaukums radies no Siļķu ielas (*heringstrate*), Peldu iela (*swimemstrate*) — no Cūku ielas (*swinestrate*), Audēju iela (*wewerstrate*) — no Bebru ielas (*bewerstrate*), Trokšņu iela (*Lärmstrasse*) — no Trauksmes ielas (*Allarmstrasse*), Krāmu iela — no Siktirgoņu («krāmeru») ielas. Un Kēniņu iela nav saistīta ar karaļiem, bet gan ar namīpašnieku Kēnīgu dzimtu, Grēcinieku iela (*Sünderstrasse*) nav saistīta ar grēciniekiem, bet gan ar rātskungu van Sundernu u.tml.

20. gadsimta 30.—50. gados Vecrīgas ielu un laukumu vārdi lielākoties tika pārveidoti. Tā, Pils laukums vispirms kļuva par Jāņa Čakstes, vēlāk — par Pionieru laukumu, Doma laukums (gan stipri paplašinātā veidā) — par 15. maija, vēlāk — par 17. jūnija laukumu. Ģildes iela tika pārdēvēta par Amatu ielu, Mazā Kalēju iela — par Meistaru ielu. Padomju varas gados pārdēvētas arī citas ielas, īpaši tās, kuru nosaukumi saistījās ar reliģiska rakstura terminiem. 1940.—1941. gadā Vecrīgā bija pat Bezdievju iela un Darvina iela (bijusi Bīskapa un Mūku iela), šie nosaukumi pēc Rīgas atbrīvošanas gan netika atjaunoti. Pavisam īsā laikā Vecrīga zaudēja 20 ielu un laukumu nosaukumus, daudzas ielas kara postījumu dēļ vispār pazuda. Pašreizējās ielu nosaukumus Vecrīgā galvenokārt nosaka 1950. gada pārdēvējumi, kuri nebalstās uz nopietnu analīzi un kuri, nu varam ar pārliecību teikt, nav izdevušies.

Sakarā ar to Latvijas Kultūras fonds ierosināja atjaunot prāvu daļu veco nosaukumu, sevišķi tos, kuri saistās ar Vecrīgas kolorītu. Mūsu ierosinājumi bija sekojoši.

Pirmkārt, atjaunot Jēkaba (tagadējā Čerņiševska), Pils (Pionieru) un Doma (17. jūnija) laukuma nosaukumu, jo tam ir spēcīga tradīcija tautā. Tālāk — atjaunot Anglikāņu (Bibliotēkas) un Reformātu (Sarkanās gvardes) ielu nosaukumus. Varētu likties, ka anglikāņi un reformāti (kalvinisti) ir tikai reliģisku konfesiju apzīmējumi, bet jāievēro, ka būtībā šie nosaukumi liecina arī par senās Rīgas starptautiskajiem sakariem — ar angļu, šveiciešu, holandiešu tirgoņiem, kuriem toreiz mūsu pilsētā bija savas kopienas. Tāpat Muzeja ielu tika ieteikts pārdēvēt par Bīskapa ielu (tā ir kādreizējā M. Bīskapa iela), atstājot kādreizējai L. Bīskapa ielai Muzeja ielas nosaukumu, jo šī iela ved uz vecākā Rīgas muzeja — Rīgas Vēstures un Kuģniecības muzeja (dibināts 1773. g.) ēku. Bīskapu iela šo nosaukumu dabūjusi ne tikai aiz cieņas pret bīskapa amatu, bet no viduslaiku Rīgas kādreizējo virsvaldnieku — Rīgas arhibīskapu — pils, kas te atradusies.

Vēl tika izteikti priekšlikumi M. Trokšņu ielu nosaukt par Krievu

ielu (jo viduslaikos te atradās krievu faktorijs), bet Tūristu ielu — par Poļu gāti (kādreiz — Katoļu gāte), jo 18. gadsimta Rīgā tā ir bijusi teritoriāli saistīta ar vecāko Rīgas katoļu baznīcu un vietējo poļu kopienu. Tāpat Senatnes ielai tika ierosināts atdot Mūku ielas nosaukumu. Arī Jaunavu ielai varētu atdot senatnīgāko formu — Jumpravu iela, lai neceltos misēklis ar Jaunielu turpat līdzās.

Tika atzīts, ka Komunālajai (bij. Ķēniņu) ielai nebūtu jāatjauno senais nosaukums, atstājot Ķēniņu ielas nosaukumu tikai kādreizējai M. Ķēniņu ielai. Taču bijušo L. Ķēniņu ielu vēsturiski pareizi būtu nosaukt par Riharda Vāgnera ielu, godinot pasaulslaveno komponistu, kurš no 1839. līdz 1841. gadam te strādājis par kapelmeistaru Rīgas teātrī («Muses» namā) un kurš Rīgā sacerējis savu pirmo ievērojamāko operu «*Rienci*». Komisija ieteica atstāt Vecrīgā arī Amatu (kādreiz — Ģildes), Meistaru (kādreiz — M. Kalēju), Vēstures (kādreiz — Kloстера), Muzeja (kādreiz — Bīskapu) ielu nosaukumus.

Toties Komjaunatnes ielai ieteicām atdot seno Jēkaba ielas nosaukumu, jo Rīgā jau ir plaša Komjaunatnes krastmala. Komjaunatnes ielas nosaukums radies 1949. gadā sakarā ar Latvijas PSR komjaunatnes organizācijas dibināšanas sanākumi tagadējā Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija ēkā. Bet šajā ēkā 1919. gadā taču notika arī citi padomju varas mēnešiem nozīmīgi notikumi, tāpēc varbūt nelielo laukumu starp Augstākās Padomes Prezidija ēku un Sv. Jēkaba katedrāli (kurš kādreiz dēvēts par Saeimas laukumu) varētu nosaukt par 1919. gada laukumu.

Tādi bija pirmie ierosinājumi, kurus analizēja recenzenti — Rīgas Vēstures un Kuģniecības muzeja darbinieki un Vecrīgas pētnieks arheologs Andris Caune; pēdējais vērsās pret mūsu ieteikto Reformātu ielas nosaukumu, piedāvājot Sarkanās gvardes ielu nosaukt vēl senatnīgākā vārdā par Alksnāju ielu (vecos Rīgas plānos: «ceļš uz alksnāju» — «*na dem Ellerbroke*»), kura atradusies pie Rīdzenes upītes, tagadējās 13. janvāra ielas rajonā. Rīgas Tautas deputātu padomes izpildkomiteja atjaunināja arī savas ielu u.tml. objektu nosaukšanas komisijas sastāvu (Vandas Zariņas vadībā), kura mūsu priekšlikumu akceptēja. Rezultātā Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes izpildkomiteja 1987. gada 20. novembra sēdē nolēma Vecrīgā atjaunot piecus vēsturiskos nosaukumus, proti, Jēkaba, Pils, Doma laukumam, Ķēniņu un Alksnāju ielai, kā arī Tūristu ielu pārdēvēt par Poļu gāti un Komunālo ielu — par Riharda Vāgnera ielu.

Tātad tika pieņemti septiņi Latvijas Kultūras fonda ierosinājumi. Diemžēl netika akceptēti reliģiska rakstura nosaukumi un arī vēl daži citi. Taču visus šos priekšlikumus Kultūras fonds uztur spēkā un cer pie tiem nākotnē atgriezties, proti, Anglikāņu (tag. Bibliotēkas), Bīskapu (tag. M. Muzeja), Jēkaba (tag. Komjaunatnes), Krievu (tag. M. Trokšņu), Mūku (tag. Senatnes), Jumpravu (tag. Jaunavu) ielas. Apsverams arī arhitekta Pētera Blūma ierosinājums par M. Miesnieku ielas pārdēvēšanu iz-

cilā Rīgas novadpētnieka J. K. Broces vārdā. Pie Grēcinieku un Kungu ielu nosaukumiem varētu atgriezties tālākā nākotnē, kad būs atrisināta Melngalvju nama un apkārtējo kvartālu atjaunošanas problēma.

Rīgas izpildkomitejas lēmumu sabiedrība uzņēma ar dziļu gandarījumu, tas guva pat diezgan plašu rezonansi ārzemēs, kur (piemēram, rietumvācu presē), rakstot par pārbūvi Padomju Savienībā, minēts arī šis fakts.

Mūsu komisija turpina saņemt daudz ierosinājumu gan par ielu nosaukumu atjaunošanu Rīgā, Jelgavā, Cēsis, Alūksnē un citur, gan arī par lauku saimniecību nosaukumiem: Ēriks Hānbergs tos «inventarizējis», atklādams līdzīgos un mazāk piedienīgos. Visvairāk vēstuļu ir par K. Valdemāra, Tērbatas, Stabu ielu, Aspazijas bulvāra nosaukumu Rīgā, par Vērmānes dārzu, arī par Akadēmijas ielu Jelgavā un Šveices ielu Siguldā. Viļa Lāča memoriālais muzejs ierosinājis atjaunot Dombrovska ielas nosaukumu Vecmilgrāvī, Latvijas Mākslas akadēmija — Brīvības bulvāra un Kaļķu ielas nosaukumu. Kultūras fonda ietvaros jaunieši izvēršuši plašu kustību par Aleksandra Čaka ielu Rīgā, aicinādami iemīļotā dzejnieka vārdā pārdēvēt tagadējo Suvorova ielu — šim nolūkam jau savākti vairāki tūkstoši rubļu.*

Tas viss liecina, ka šī problēma sabiedrībai nav vienaldzīga (kaut arī dzirdēts, ka noņemšanās ar vietvārdiem nieki vien esot). Diemžēl pašreiz komisijas darbs apstājas, jo sakarā ar paredzēto 1989. gada tautas skaitīšanu līdz 1989. gada aprīlim ielu pārdēvēšana (respektīvi, arī vēsturisko nosaukumu atjaunošana) ir apturēta. Taču jau rudenī ceram atgriezties pie dažādu ierosinājumu izskatīšanas, lai mūsu atzinumus Kultūras fonda vārdā nodotu presē tautas apspriešanai. .

Varbūt ņemsim mūsu aizgādībā arī senos pilsētu un novadu ģerboņus un karogus; šai ziņā mums šķiet būtiska vēsturiskā Rīgas karoga atjaunošana un lauvas atpakaļiecelšana pilsētas ģerbonī.

Rosinot cilvēkus uz līdzīgām pārdomām un atzinumiem, gribas tomēr pieminēt divas lietas, kas būtu jāievēro. Pirmkārt, stingrs vēsturiskums, nopietna vēsturiska analīze un, otrkārt, ne mazāk stingrs demokrātiskums, lai novadu, pilsētu iedzīvotāji, saimniecību darbinieki saprastu un atzītu pārveidojumu lietderību un no sirds tos pieņemtu.

LATVIJAS KULTŪRAS FONDA PREZIDIJA LĒMUMS PAR DAŽU RĪGAS IELU VĒSTURISKO NOSAUKUMU ATJAUNOŠANU

Publicēts laikrakstā «Padomju Jaunatne» 1988. gada 3. novembrī

Noklausījies Kultūras fonda prezidija locekļa seno vietvārdu komisijas priekšsēdētāja akadēmiķa Jāņa Stradiņa ziņojumu, Latvijas Kultūras fonda prezidijs lūdz Rīgas pilsētas

* Sk. arī: Čāliete A., Baltauss J. Ir Čaka iela mums! // Padomju Jaunatne. — 1988. — 26. oktobris.

Tautas deputātu padomes izpildkomiteju atjaunot vairāku Rīgas ielu nosaukumus, kuri 50. gados tika nepamatoti un voluntāri mainīti, nerēķinoties ar latviešu tautas kultūrvēsturiskajām tradīcijām.

1. Atjaunot Aspazijas bulvāra nosaukumu, pārdēvējot Padomju bulvāri posmā no 13. janvāra līdz Ļeņina ielai.
2. Atjaunot Valdemāra ielas nosaukumu, pārdēvējot Gorkija ielu posmā no Daugavmalas līdz A. Barbisa ielai. Valdemāra dambim ieteicam atjaunot AB dambja nosaukumu.
3. Atjaunot Jēkaba ielas nosaukumu, pārdēvējot Komjaunatnes ielu visā garumā. Bijušo Saeimas laukumu Latvijas PSR Augstākās Padomes ēkas priekšā ieteicam nosaukt par 1919. gada laukumu.
4. Atjaunot Anglikāņu ielas nosaukumu, pārdēvējot Bibliotēkas ielu.
5. Atjaunot Mūku ielas nosaukumu, pārdēvējot Senatnes ielu.

Ievērojot Aleksandra Čaka izcilo vietu latviešu kultūrā un dižā dzejnieka saistību ar kādreizējo Marijas ielu, Latvijas Kultūras fonda prezidijs atbalsta ierosmi pārdēvēt Suvorova (bijušo Marijas) ielu par Aleksandra Čaka ielu, jo ģenerālisimūsam A. Suvorovam nav bijis tieša sakara ar Rīgu un viņa vārda iemūžināšanai ielas nosaukumā Rīgā nav vēsturiska pamatojuma.

Bez tam Latvijas Kultūras fonda prezidijs atbalsta ierosinājumu atjaunot Dombrovska ielas nosaukumu Vecmīlgrāvī.

Latvijas Kultūras fonda prezidijs rezervē sev tiesības tuvākajā nākotnē iesniegt vēl dažus vēsturiski pamatotus priekšlikumus par citu Rīgas ielu un dārzu nosaukumiem.

1988. gada 27. oktobrī

VĀRDI UN VIETAS RĪGAS CENTRĀ

Raksts laikrakstā «Ciņa» 1989. gada 21. un 23. martā

Rīgas kultūrvidi veido arhitektūras un vēstures pieminekļi, parki un ēkas, bet ne tikai. To veido arī vārdi — senatnīgi vietvārdi ir tautas vēsturiskās atmiņas daļa. Tāpēc arī Latvijas Kultūras fonds no sākta gala iestājies par ielu un laukumu seno nosaukumu atjaunošanu, ko neskaitāmās vēstulēs ierosinājuši jo daudzi pilsētas iedzīvotāji.

Jau 1987. gadā pēc Latvijas Kultūras fonda vietvārdu komisijas ierosmes Rīgas izpildkomiteja atjaunoja Doma, Jēkaba, Pils laukuma, Kēniņu ielas nosaukumu Vecrīgā, iedibināja Riharda Vāgnera ielu. Pašreiz bez tā Vecrīga vairs nav iedomājama. Mēs uzturam spēkā savus priekšlikumus par Anglikāņu (tagad Bibliotēkas), Jēkaba (tagad Komjaunatnes), Bīskapa (tagad Muzeja), Mūku (tagad Senatnes) ielas nosaukuma atjaunošanu.

Tomēr pašreiz vēl svarīgāka, mūsaprāt, šķiet Rīgas centra lielo ielu nosaukumu pārvērtēšana. Staļinisma laikā 40. un 50. gados pārdēvēja daudzas Rīgas un citu Latvijas pilsētu ielas. Šie patvaļīgie, tautas vēlmēm un tradīcijām neatbilstošie, kultūrvēsturiski nepārdomātie pārdēvējumi nodarīja lielu pārestību kultūrvidei. 1950. gadā zaudējām Aspazijas bulvāri, Brīvības, Ģertrūdes, Stabu, Kaļķu, Marijas ielu. 1953. gadā — Valdemāra ielu, 1955. gadā — Tērbatas ielu. Vēl agrāk bija ticis pārdēvēts 11. novembra bulvāris un Vērmanes dārzs.

Visi šie nosaukumi cieši saistīti ar Rīgas vēsturi un tradīcijām! Ļoti senatnīgais **S t a b u i e l a**s nosaukums (tagadējā F. Engelsa iela) stāsta par kauna stabu, kas te bijis uzstādīts par biedinājumu Rīgas 1677. gada ugunsgrēka vaininiekiem. **Ģ e r t r ū d e s** (tagadējā K. Marksa) **i e l a** saistīta ar visu ceļotāju aizgādni Sv. Ģertrūdi — dodoties no Rīgas tālākā ceļā, rīdzinieki un pilsētas viesi viņai izlūdzās svētību pret laupītājiem un citām briesmām. **T ē r b a t a s i e l a** (kādreizējā Ārrīgas Kaļķu iela, Vecrīgas Kaļķu ielas turpinājums) ir vecu vecais ceļš uz Tērbatu (Tartu) un tālāk uz Igauniju un Krieviju, pa kuru, starp citu, uz Tērbatu studēt devās arī pirmie latviešu censoņi. **V ē r m a n e s d ā r z s** (tagad Kirova parks) ir vecākais publiskais dārzs Rīgā, ko 1817. gadā pēc Rīgas priekšpilsētu nodzīnāšanas atjaunotajai pilsētai dāvāja tirgoņa Vērmaņa atraitne.

A s p a z i j a s b u l v ā r a (tagad daļa no Padomju bulvāra) nosaukums radās 1920. gadā, kad visa tauta ar gavilēm sagaidīja atgriežamies no Šveices mūsu lielos trimdiniekus Raini un Aspaziju. Šim notikumam par godu Troņmantinieka bulvāri pārdēvēja Raiņa, bet Teātra bulvāri Aspazijas vārdā. Trīs gadu desmitus abi vārdi Rīgas plānā atradās līdzās tāpat kā abu dzejnieku mūži. Pēc tam vulgarizētā attieksme pret Aspaziju pavisam nedzgentlmeniskā kārtā izdzēsa šo vārdu no Rīgas kartes. Un nu ir izaugusi vesela paaudze, kas Rīgā pa Aspazijas bulvāri nav staigājusi.

To pašu var sacīt arī par **V a l d e m ā r a i e l u**, kas tā tika nosaukta 1923. gadā par godu pirmajam latviešu tautiskās atmodas līderim, «Pēterburgas Avižu» garīgajam tēvam un jaunlatviešu ideologam Krišjānim Valdemāram. Tikai latviešu un krievu tautas draudzības jaucēji 1953. gadā varēja konfrontēt šo uzvārdu ar Maksima Gorkija vārdu.

Par pārpratumu uzskatāma arī Suvorova ielas vārda piešķiršana **M a r i j a s i e l a i**. Tiesa, kādreiz cara laikos par Suvorova ielu saukusies tagadējā K. Barona iela, bet toreizējais nosaukums bija dots par godu ģenerālgubernatoram A. Suvorovam, ievērojamā karavadoņa mazdēlam; pašam ģenerālisimūsam nekāda sakara ar Rīgu nebija, un viņa vārda piešķiršanai blakusielai nav pat vēsturiska pamatojuma. Izvērsusies kustība par šīs ielas pārdēvēšanu dzejnieka A. Čaka vārdā, kurš te dzīvojis. Tiesa, nāk arī vēstules, kuras, atsaucoties uz paša A. Čaka apdziedāto Marijas ielu un šī vārda dzīvo piemiņu tautas tradīcijā, ierosina atjaunot Marijas ielas vārdu. Varbūt varētu par Marijas ielu saukt posmu līdz Avotu ielai (kā tas sākotnēji arī bijis!) un tālāk iedibināt **Č a k a i e l u**?

Šī gada 16. martā, Aspazijas dzimšanas dienā, notika plaša koncertakcija «Mēs — par Aspazijas bulvāri» ar populāru ansambļu piedalīšanos. Te tika izteikta cerība Raiņa un Aspazijas 125. gadadienu atkal sagaidīt ar Aspazijas bulvāri Rīgā.

Rīgas vēsturiskās toponīmas atjaunošana guvusi plašu atsaucību sabiedrībā, par to iestājušies arī Rīgas pilsētas izpildkomitejas ielu nosaukumu komisija, kas darbojas izpildkomitejas sekretāres Vandas Zariņas vadībā. Ceram, ka drīzumā, kad garām būs tautskaite un lielās vēlēšanas, sagaidīsim Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes izpildkomitejas lēmumus par Rīgas centra ielu nosaukumiem, saprotams, apzinoties, ka šī problēma nav ne tik vienkārša, ne tik lēta, ka visas vēlmes un ieteikumus varbūt uzreiz īstenot nevarēs. Taču pagātnes kļūdas jālabo.

Runājot par Rīgas pilsētas vēsturisko toponīmu, gan Latvijas Kultūras fonda, gan plašu rīdzinieku aprindu ievēribu pašreiz saista centra ielu nosaukumi un it īpaši — galvaspilsētas galvenā maģistrāle — *Leņina iela*. Tagadējo nosaukumu tā ieguvusi 1950. gada vasarā, apvienojot vienā ielā Svērtuves ielu, Kaļķu ielu, Brīvības bulvāri, Brīvības ielu un Brīvības gatvi un vēlāk vēl pievienojot daļu no Vidzemes šosejas.*

Kaļķu iela ir saglabājusi vienu no pašiem senākajiem Rīgas ielu nosaukumiem, kas senrakstos minēts jau 1404. gadā (lejasvācu valodā — *Kalkstrate*), jo tur Rīdzenes krastā atradies pilsētas kaļķu ceplis, turklāt tā bijusi arī pirmā akmeņiem kaltā Rīgas iela.

Tālākā *Leņina ielas* daļa aiz Brīvības pieminekļa ārpus Vecrīgas 19. gadsimtā dabūja nosaukumu *Lielā Aleksandra iela* par godu imperatoram Aleksandram I, kurš 1815. gadā pēc ilgajiem kariem ar Napoleonu atgriezās pa to no Vīnes miera konferences (sakarā ar šo notikumu rīdzinieki te — pie tagadējā Gaisa tilta — uzstādīja tā sauktos Aleksandra vārtus jeb Triumfa arku).

Taču Latvijas vēsturē ar šo ielu saistās cits, nesalīdzināmi svarīgāks notikums. Protī, pa Aleksandra ielu tikai pretējā virzienā 1919. gada 6. jūlijā pēc Cēsu kaujām Rīgā ienāca latviešu Ziemeļarmijas pulki, kas kopā ar igauņiem bija satriekuši ģenerāļa Rīdigerā fon der Golca dzelzsdīvīziju un novērsuši vācu militāristu agresiju pret Latviju un Igauniju. Saskaņā ar 1919. gada 3. jūlija Strazdumuižas pamieru vāciešiem triju dienu laikā bija jāatstāj Rīga un visiem tiem vācu karavīriem, kas nav Latvijas pavalstnieki, jāizvācas no Latvijas teritorijas. Igaunju karaspēkam bija jāpaliek aiz Juglas, bet Ziemeļarmijas pulki drīkstēja ienākt Rīgā. Būtībā ar šo uzvaru un gājienu pa Rīgas galveno maģistrāli neatgriezeniski beidzās 700 gadu ilga vācu jūgs Latvijā. Tāpēc Aleksandra ielas pārdēvēšanai par *Brīvības ielu* (respektīvi, par *Brīvības bulvāri* un

* Rīgas pilsētas izpildkomitejas 1950. gada 7. jūnija lēmumā tas pamatots ar to, ka «Brīvības iela kā iela ar novecojušu un neatbilstošu nosaukumu tiek pārdēvēta par *Leņina ielu*». Vai tas laikmeta raksturojumam nav pārsteidzoši precīzs formulējums?

1919. gada jūlijā pēc uzvaras Cēsu kaujās Rīgā ieņaca Latvijas Ziemeļarmija. Uz Gaisa tilta aiz karognesēja baltā zirgā pulkvedis Jorgis Zemitāns. Par godu šim vēsturiskajam notikumam Aleksandra iela 1923. gadā ieguva Brīvības ielas nosaukumu. Tāpēc tik neatlaidīga bija prasība atjaunot šo nosaukumu centrālajai Rīgas ielai, kas ilgu laiku saucās Ļeņina vārdā.

g a t v i) 1923. gadā bija dziļš, simbolisks pamatojums. Un šis ielas nosaukuma maiņa 1950. gadā jāuzskata par nepārdomātu, par tādu, kas nebalstās uz vēstures analīzi. Latvijas Kultūras fonds šajā sakarā saņēmis ne mazums vēstuļu, arī Latvijas Mākslas akadēmijas kolektīva un rektora Induļa Zariņa parakstītu. Īpaši aktuāls šis nosaukums kļūst Cēsu kauju 70. gadadienas priekšvakarā.

Šajā sakarā Latvijas Kultūras fonda vietvārdu komisijas pēdējā sēdē tautas apspriešanai tika nolemts izvirzīt šādu priekšlikumu: atjaunot vēsturiskos **K a l ģ u i e l a s**, **B r ī v ī b a s b u l v ā r a** un **B r ī v ī b a s i e l a s** nosaukumus, varbūt reizē pārdēvējot Kirova ielu par Ļeņina bulvāri. .

Sergejam Kirovam ar Rīgu un Latvijas komunistiem bijis pamaz tiešas saistības, viņa revolucionārā un sabiedriskā darbība ritējusi citos mūsu valsts reģionos (Aizkaukāzā, Ļeņingradā, Kolas pussalā), kur tā arī ir iemūžināta. Rīgā S. Kirovs uzturējies tikai epizodiski kā KPFSR sūtnis Gruzijā, lai piedalītos Rīgas miera līguma sagatavošanā ar Poliju 1920.

gada rudenī. Kirova vārds 1940. gadā piešķirts šai Rīgas ielai, kura senāk saukusies Krievijas ķeizara Aleksandra I sievas Elizabetes vārdā.

Saprotams, Kirova ielas pārdēvēšana par Ļeņina bulvāri radītu neērtības un izmaksātu padārgi. Taču šis ierosinājums, kas izsacīts arī vairākās rīdzinieku vēstulēs, varbūt varētu noderēt par kompromisu, par risinājumu, lai Ļeņina un Brīvības ielas nosaukumiem dotu atbilstošu vietu Rīgas plānā.*

PAR VIETU VĀRDIEM LATVIJĀ

*Runa Latvijas Kultūras fonda I kongresā 1989. gada 27. maijā
Dailes teātrī*

Latvijas Kultūras fonda vietvārdu komisija, Imanta Ziedoņa rosināta, darbu sāka pirms diviem gadiem, 1987. gada vasarā. Mūsu darba pamatideja bija tāda, ka vārds ir būtiska vides sastāvdaļa, tās iekoptības, vēstures, kultūras svarīgākā iezīme: zūdot vārdam, zūd vietas dvēsele. Daudzi vietvārdi, it īpaši ielu un laukumu nosaukumi Latvijas pilsētās, 40.—50. gados tikuši varmācīgi izskausti, citi vietvārdi, laukos — izzuduši, dzīves tradicionālajam plūdim pārtrūkstot kolektīvizācijas, migrācijas, meliorācijas, lauku sētu iznīcināšanas gaitā. Mūsu Tēvu zeme jau daudzviet kļuvusi par bezvārda, bezsaimnieka zemi, ir traucēta mūsu vēsturiskā atmiņa, zaudēta identitāte.

Lai panāktu Tēvu zemes rehabilitāciju, tāpat kā labos vārdus atdodam represētajiem cilvēkiem, esam izvērsuši darbu trijos virzienos:

- 1) tiek pamatoti ierosinājumi vēsturisko vietvārdu atjaunošanai;
- 2) tiek rosināta jaunu, labskanīgu, novada pagātnes un ģeogrāfijas īpatnībām atbilstošu nosaukumu veidošana lauku saimniecībām, ielām utt.;
- 3) uzsākta senu apdzīvotu vietu, māju, upju, mazeru, mežu, koku nosaukumu inventarizācija, topogrāfiski piesaistot tos konkrētām vietām, lai varētu veidot Latvijas vēsturiski topogrāfisko atlantu.

Pirmais virziens līdz šim vairāk saistījies ar Rīgas centra ielu nosaukumiem. Jau 1987. gadā tika ierosināts pārdēvēt 15 Vecrīgas ielas; Rīgas izpildkomiteja akceptēja septiņu ielu pārdēvēšanu.

* Šis kompromisa priekšlikums neguva nekādu atbalstu no Rīgas pilsētas izpildkomitejas un Rīgas pilsētas partijas komitejas puses un guva visai mērenu rezonansi sabiedrībā, šodien tas vairs šķiet tikai anahronisms. Taču bija arī diezgan daudz iebildumu pret vēsturisko Elizabetes ielas nosaukuma atjaunošanu; aptaujās vislielāko piekrišanu guva priekšlikums to dēvēt par Atmodas ielu. Atjaunotā Zemnieku savienība savukārt ieteica ielu nosaukt par Kārļa Ulmaņa ielu. Pēdīgi, 1990. gada novembrī, Rīgas pilsētas Izpildkomiteja nolēma atjaunot Elizabetes ielas nosaukumu.

1988. gadā esam ierosinājuši atjaunot vairākus vēsturiskos nosaukumus Rīgas centrā — atdot seno vārdu Krišjāņa Valdemāra ielai, Aspazijas bulvārim, Brīvības bulvārim, Tērbatas ielai, Ģertrūdes ielai, Stabu ielai, 11. novembra bulvārim, Vērmanes dārzam, kā arī Suvorova ielu pārdēvēt par Aleksandra Čaka ielu (vai arī vienā tās posmā atjaunot tradicionālo Marijas ielas nosaukumu). Visi ierosinājumi publicēti presē, guvuši plašu sabiedrības atsaucību, saņemts desmitiem vēstuļu. Vēstules saņem arī Vandas Zariņas vadītā Rīgas pilsētas izpildkomitejas ielu pārdēvēšanas komisija, ar kuru mums ir kontakts un ar kuru būtiskos jautājumos mūsu viedokļi saskan. Diemžēl Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāja nostāja līdz šim bijusi noraidošā, vēl nupat, 19. maijā, jau sagatavotais lēmumprojekts par ielām svītrots no izpildkomitejas sēdes darba kārtības bez motivācijas.

Gribētu no šīs tribīnes vēlreiz aicināt Alfrēdu Rubiku parādīt viņa augstā amata cienīgu izpratni un pretimnākšanu — lēmumu gaida daudzi jo daudzi rīdzinieki, tieši v i e t ē j i e, kam rūp pilsētas tradīciju saglabāšana. Mūsu komisijas spēki vien ir par vājiem, tāpēc aicinu kongresu pieņemt vēstuli A. Rubikam (kongress to pieņēma vienbalsīgi — J.S.).*

Atsaukšanās uz lieliem izdevumiem, laika trūkumu, kādas sabiedrības daļas iebildumiem, iespējamiem pārpratumiem, nepieciešamību veikt visus pārdēvējumus vienlaicīgi, šķiet, neiztur kritiku. Ir beidzot jāatzīst, ka 1950. gadā veikta voluntāra ielu pārdēvēšana staļinisma garā, un tas ir iedragājis Rīgas kultūrvidi. Zinu vairākas iestādes, kuras nepasūta jaunas veidlapas, gaidot, piemēram, ka tiks atjaunots Valdemāra ielas nosaukums. Jauniešu entuziastu grupas, J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs rīkojuši vairākus koncertus par Čaka ielu, Aspazijas bulvāri, gūstot šo ielu nosaukumu atjaunošanas fondam daudzus tūkstošus rubļu.

Apspriešanai esam izvirzījuši ierosinājumu — atjaunot Brīvības ielas nosaukumu visā ielas garumā. Atgādinu, ka Brīvības iela vārdu guvusi par godu vēsturiskajai uzvarai Cēsu kaujās 1919. gada jūnijā. Šis jautājums varbūt ir sarežģītāks, gribam aicināt talkā sabiedrību, Latvijas Tautas fronti, neformālās kustības, TV, varbūt rūpnīcas VEF kolektīvu iestāties par Brīvības ielu, citām Rīgas ielām. Ja tas uzreiz neizdotos, varbūt kādu laiku varētu lietot dažu ielu plāksnītēs dubultnosaukumus, kā tas redzēts vairākās Viduseiropas pilsētās. Pats, dzīvojot P. Stučkas ielā, vēstuļu adresēs iekavās rakstu arī vēsturisko Tērbatas ielas nosaukumu.

Sākam domāt par būtiskiem vietvārdiem Rīgas perifērijā — Dombrovska ielu, Tēriņu ielu, Grīziņkalnu, Ropažu ielu. Vairāki ielu nosaukumi

* LKF kongresa aicinājuma teksts ar nosaukumu «Rīgas pilsētas TDP izpildkomitejai» publicēts laikrakstā «Padomju Jaunatne» 1989. gada 15. jūnijā. Sk. arī: H i r š a D. Vārdevības jeb Pa kādas diskusijas pēdām // Padomju Jaunatne. — 1989. — 3. augusts; Skujina V. Kāpēc Rīgā joprojām ir DzER, bet nav Čaka ielas? // Padomju Jaunatne. — 1989. — 30. augusts.

tiek atjaunoti Jēkabpilī, Jelgavā, Limbažos, Bauskā un citās pilsētās.

Jau pērn Ēriks Hānbergs, inventarizējot Latvijas kolhozu un padomju saimniecību nosaukumus, parādīja, cik daudz tajos frāžainības, Staļina laiku atribūtikas, nelōģisku veidojumu, dubultnieku, īpaši Latgalē. Pa starpām daži kolhozi jau pārdēvēti. Mūsu komisija gribētu sadarboties ar Latvijas Lauksaimnieku savienību, lai ierosinātu piemērotākus, novada īpatnībām atbilstošus vārdus. Arī Rīgas pilsētas administratīvajiem rajoniem, tādiem kā Kirova, Ļeņina, Proletāriešu, Oktobra, Ļeņingradas, varbūt būtu jāpiemeklē piemērotāki nosaukumi: Iekšrīgas (Brīvības), Pārdaugavas, Vidzemes, Jūras, Grīvas vai tamlīdzīgi.* Tāpat plašāk būtu lietojami etnogrāfiski vēsturisko novadu — Sēlijas, Tālavas, Bandavas, Autīnes, Imeras, Idumejas u.tml. nosaukumi. Veco nosaukumu atjaunošanai vajadzētu iet roku rokā ar reģionālās simbolikas — seno pilsētu un novadu ģerboņu, karogu — atjaunošanu vai jaunveidošanu (piemēram, Sēlijas zaļi balti sarkanais karogs). Talkā aicinām LKF kopas, Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrību, muzejus, Tautas frontes atbalsta grupas, novadpētniekus.

Un trešais virziens — Latvijas vietvārdu Sarkanā grāmata un Latvijas vietvārdu atlants. Šis lielās ieceres entuziastu vidū jāatzīmē Spīdolas stipendiāti skolotājs Ivars Abajs, Ieva Ķirpļuka, LVU docents Jānis Cepītis. Ieceres mērķi — veicināt vietas atmiņas saglabāšanos un pārmantojamību tautā, pat vissīkāko kultūrvides elementu atgriešanos ikdienas aprītē, kultūrvidi raksturojošās informācijas apkopošanu un sistematizēšanu, vietējo cilvēku aptauju, vietvārdu kartogrāfisko fiksāciju, uzkrāto materiālu apstrādi un uzglabāšanu ar personālo skaitļotāju palīdzību. Paredzēts izstrādāt vietvārdu atlantu, kas sastāvētu no karšu lapām mērogā 1:10 000 un 1:25 000, atzīmēto vietu apraksta, norādēm un papildinformācijas avotiem. Šī milzu darba veikšanai paredzēta novadpētnieku un zinātnieku — valodnieku un ģeogrāfu (no Latvijas Universitātes un Zinātņu akadēmijas) — sadarbība, orientieristu līdzdalība un turklāt nepieciešams visas sabiedrības atbalsts. Darbības sākumā radušās šķietami nepārvaramas grūtības: trūkst kartogrāfiskā materiāla, transporta, tehniskā nodrošinājuma (skaitļotāju, rakstāmmašīnu), darba telpu. Aktuāla šķiet finansiāli nodrošinātas darba grupas izveidošana. Protams, darbs jāveic pakāpeniski, sākot ar Dundagas un Piebalgas apkārtnes vietvārdu karti. Tas prasīs daudzgu puļņus, bet nevaram to stiept garumā, jo vecie ļaudis aiziet un apkārtnes apzināšana kļūst arvien problemātiskāka.

Vēlama sadarbība arī ar kaimiņu republikām, vispirms Lietuvu, tāpat ar ārzemju latviešiem un baltvāciem. Būtībā Latvijas un Lietuvas viet-

* 1990. g. decembrī Latvijas Republikas Augstākā Padome apstiprinājusi jaunus nosaukumus visiem Rīgas rajoniem — Vidzemes priekšpilsēta (Proletāriešu rajons), Latgales priekšpilsēta (Maskavas rajons), Zemgales priekšpilsēta (Ļeņina rajons), Ziemeļu rajons (Oktobra rajons), Kurzemes priekšpilsēta (Ļeņingradas rajons). Kirova rajons jau agrāk pārdēvēts par Centra rajonu.

vārdu Sarkanā grāmata, toponīmisks kopums, ko sistemātiski pētīt aizsāka jau J. Endzelīns 20. gados, ir Eiropas mēroga vērtība, seno indoeiropiešu civilizācijas atbalss no Baltijas jūras līdz Okai, mūsu nacionālais dārgums, ko varbūt pat varētu salīdzināt ar dainu kopumu. Tādēļ Latvijas toponīmikai gan lingvistiskā, gan vēsturiskā ziņā varētu būt pat starptautiska nozīme, to varētu ietvert arī starptautiskās šāda veida pētniecības programmās.

Bez zinātniskas nozīmes šis atlants varētu palīdzēt visaptveroši atjaunot arī mājvārdu, apdzīvotu vietu nosaukumus Latvijas lauku ceļmalās, aizstājot bezpersoniskās pieturas vietas «uz pieprasījumu», iezīmējot mūsu kartēs senos vai apvidus īpatnībām atbilstošos vārdus, reabilitējot Tēvu zemi gan kopumā, gan tuvākās apkārtnes mērogā.

Pilnīgi atbalstu gan Imanta Ziedoņa skaidrā referātā, gan Kultūras fonda prezidija un valdes sēdēs atkārtoti izteikto atziņu, ka šajā kongresā, pieņemot statūtus, jādeklarē Latvijas Kultūras fonda suverenitāte — patstāvība un neatkarība. To prasa gan vēsturiskais taisnīgums un Latvijas pašlepnums, gan mūsu Fonda reālais stāvoklis, tā gluži patstāvīgās, tautā atzītās ierosmes, atbrīvošanās no tā sauktā centra diktāta ne tikai ekonomiskā, bet arī morālā ziņā. Taču jāšķiras bez naida, ar Padomju kultūras fondu saglabājot ne tikai korektas, bet arī draudzīgas attiecības. Man bija gods piedalīties 1986. gada novembrī Maskavā Padomju kultūras fonda dibināšanas konferencē, vērot tā darbības sākumus, akadēmiķa Dmitrija Ļihačova humānās ierosmes, par kurām es gribu izteikties ar dziļu cieņu. Padomju kultūras fonds tiešām bija viena no pirmajām pārbūves organizācijām PSRS, tas deva sākotnējo stimulu arī mums. Lai dažu lielāku, vispār-kulturālu pasākumu un programmu ietvaros republikām būtu iespējams sadarboties ar Padomju kultūras fondu, būtu lietderīgi aicināt to savu darbību pārveidot uz brīvprātīgas asociācijas principiem, uz tautu un republiku kultūrinterešu suverenitātes pamatiem, saglabājot republiku kultūrfondu pilnīgu neatkarību.

1989. gada 27. maijs kļuvis par notikumu Latvijas kultūras dzīvē. Latvijas Kultūras fonds ir pirmā Latvijas organizācija, kas šodien pasludina savu s u v e r e n i t ā t i; ceram, ka sekos pakāpeniska valstiskās suverenitātes atgūšana; jau šajā, jūlijā, sesijā gaidām, ka tiks pieņemta Latvijas PSR Augstākās Padomes deklarācija par Latvijas valstisko suverenitāti, līdzīga tām, ko pieņēmušas Igaunijas un Lietuvas Augstākās Padomes. Valstiskās neatkarības atgūšanu ievada garīgā, kulturālā atbrīvošanās, neatkarīgas domas un kultūrvēsturisko vērtību atgūšana — šo ceļu rāda vēstures pieredze. Kultūras fonds lai ir Latvijas kultūrsardze, kultūras zemessardze, kā te šodien sacīja Imants Ziedonis, sardze ceļā uz brīvu, atjaunotu Latviju. Lai tā notiek!

«IELU CĪNAS» RĪGĀ

Raksts laikrakstā «Rīgas Balss» 1990. gada 4. maijā

Šī ir tikai konspektīva izziņa par to, kā mūsu priekšlikumi par Rīgas ielu un laukumu vēsturisko nosaukumu atjaunošanu 1987.—1990. gadā pamazām ir tikuši akceptēti.

Pirmie Kultūras fonda vietvārdu komisijas priekšlikumi par Vecrīgas ielu un laukumu nosaukumiem tika pieņemti samērā gludi. Tiesa, 1987. gada rudenī vēl tika noraidīti visi ar reliģiju saistītie nosaukumi: Anglikāņu (pirms tam Bibliotēkas) un Mūku ielas (Senatnes ielas) nosaukumus atjaunoja tikai 1989. gada 31. oktobrī, bet Grēcinieku ielu (Imanta Sudmaļa ielu), Bīskapa gāti (Muzeja ielu) un Klostersa ielu (Vēstures ielu) — 1990. gada 20. aprīlī. Reformātu ielas nosaukums tā arī palika neatjaunots: Sarkanās gvardes ielu pārdēvēja par Alksnāja ielu.

Nesalīdzināmi sīvāka cīņa izvērās par Rīgas centra lielajām ielām, jo šo ielu nosaukumos galvenokārt dominēja valdošajai ideoloģijai svēti jēdzieni un kanonizēti personvārdi. Uzskatīja, ka, pārdēvējot šīs ielas, tikšot apšaubītas «sociālisma pamatvērtības», tomēr ne vārda nebilda par to, ka runa nav par pārdēvēšanu, bet gan par seno nosaukumu atjaunošanu, kuru iznīdēšana savulaik bija cirtusi sāpīgas brūces cilvēku apziņā. Visu 1988. gadu un gandrīz lielāko tiesu 1989. gada toreizējā Rīgas izpildkomiteja Alfrēda Rubika vadībā vairījās no šī jautājuma izskatīšanas, kaut gan nepārtrauktā straumē plūda veco rīdzinieku vēstules, notika skaidrojošas pārrunas pa radio un televīziju, Jāņa Baltauša organizētās vēsturisko vietvārdu akcijas — koncerti, aicinājumi visdažādākajos forumos. Pēdīgi 1989. gada 31. oktobrī pēc ilgas tielešanās diezgan vētrainā Rīgas izpildkomitejas sēdē Krišjāņa Valdemāra vārdu piešķīra Gorkija ielai posmā no Slokas ielas līdz Dunties ielai, atjaunoja Aspazijas bulvāra (daļa no Padomju bulvāra), Kaļķu ielas un Brīvības bulvāra (daļa no Leņina ielas), Jēkaba ielas (Komjaunatnes iela), Marijas ielas (Suvorova iela posmā no Raiņa bulvāra līdz Avotu ielai), Anglikāņu ielas un Mūku ielas nosaukumus. Atzīmējot Augusta Dombrovskas nopelnus Vecmīlgrāvja kultūrvēsturiskās vides iedibināšanā, Vecmīlgrāvja 4. līniju nosauca par Augusta Dombrovskas ielu. Ievērojot Aleksandra Čaka devumu latviešu tautas kultūrā un dzejnieka saistību ar Marijas ielu, Suvorova ielu posmā no Avotu ielas līdz Rīgas — Saulkrastu dzelzceļam pārdēvēja par Aleksandra Čaka ielu. Pēdējais lēmums sabiedrībā izraisīja zināmas šaubas, jo līdz ar to bijusi Marijas iela itin kā tika sadalīta divās daļās. Vieni, galvenokārt jaunieši, dedzīgi noraidīja Marijas ielas nosaukuma atjaunošanu vispār, citi uzstājās, ka Čaka iela šajā posmā neatbilstot vēsturiskās toponimikas tradīcijām. Jāatzīst, ka mūsu risinājums bija zināms kompromiss, jaunās un vecās paaudzes viedokļu saskaņošana, taču tam ir arī vēsturisks pamatojums —

sākotnēji ķeizarienes Marijas (Aleksandra II sievas) vārdā bija nosaukts tikai ielas posms līdz tagadējai Dzirnau ielai, tālākais posms saucās par Pēterburgas Ārrīgas Jauno ielu. Tagad šī ielas daļa pārdēvēta par Aleksandra Čaka ielu, un Rīgas centrā atgriežas arī Aleksandra vārds (kaut gan caur dzejnieku Čaku!).

Toties Rīgas pilsētas izpildkomitejas 1989. gada 31. oktobra sēdē tika noraidīti Stabu ielas, Tērbatas ielas, Ģertrūdes ielas, Matīsa ielas, Bruņinieku ielas, Daugavas krastmalas, Vērmanes dārza, Teikas laukuma un Kārļa Zāles bulvāra (tag. Basteja bulvāra) nosaukumi.

«Ielu cīņas» pierima tautas deputātu vēlēšanu laikā. Kad Rīgas pilsētas padomes 3. sesijā tika ievēlēts jauns deputātu korpuss un pēc ilgām diskusijām konstruēts arī jauns pilsētas padomes prezidijs un izpildkomitejas sastāvs ar Andri Teikmani priekšgalā, ielu jautājums atkal tika izvirzīts Tautas deputātu padomes sesijā 1990. gada aprīlī. Tuvojās 20. Vispārējie dziesmu svētki, šim notikumam par godu domāts sakārtot Rīgas kultūrvidi. Bez Kultūras fonda vietvārdu komisijas apstiprinātajiem lielo ielu, dārzu un parku nosaukumiem sarakstā bija ietvertas arī citas ielas, daudzas no tām sīkas, ar ne gluži pārdomātiem nosaukumiem. Pavisam sesijā izskatāmajā sarakstā bija 49 ielas un 11 laukumi (dārzi), un šis lielais skaits vien daļā deputātu izraisīja asu pretestību, tāpēc divas reizes pēc kārtas deputātu mazākums, neregistrēdamies, bloķēja lēmuma pieņemšanu, jo neko nevarēja izlemt kvoruma trūkuma dēļ. Nedēļas laikā komisijās un pilsētas padomes prezidijā tika panākts zināms kompromiss: sesijas apspriešanai ieteica 25 ielu un 11 laukumu (dārzu) nosaukumus, pārējos vai nu nolēma atstāt negrozītus (piemēram, Lomonosova iela, Lovates iela, Starajas Rusas iela, Akadēmijas iela, Baseina iela, Gdaņskas iela u.c.), vai arī nosaukumu apspriešanu atlikt. Sakarā ar V. Ļeņina 120. dzimšanas dienu 22. aprīlī Brīvības ielas nosaukuma atjaunošanu atlika uz nākamo — uz maija sesiju.

Tādējādi 1990. gada 20. aprīļa sesijā ar balsu vairākumu atjaunoja vēsturiskos nosaukumus sekojošām Rīgas centra ielām: Basteja bulvārim (bij. Padomju bulvārim), Stabu ielai (bij. F. Engelsa ielai), Ģertrūdes ielai (bij. K. Marksa ielai), Matīsa ielai (bij. Revolūcijas ielai), Tērbatas ielai (bij. P. Stučkas ielai), 11. novembra krastmalai (bij. Komjaunatnes krastmalai), Skolas ielai (bij. A. Upīša ielai), kā arī iepriekš minētajām Grēcinieku ielai, Bīskapa gātei un Klosters ielai Vecrīgā. Turklāt vēsturiskos nosaukumus atjaunoja arī dažām citām nozīmīgām ielām pilsētas perifērijā: Bāriņu ielai (bij. Andreja Stučenko ielai), Tēriņu ielai (bij. Roberta Pelšes ielai), Raņķa dambim (bij. Majakovska bulvārim), Mūkusalas ielai (bij. Radiotehnikas ielai), Ūnijas ielai (bij. Georgija Gailēs ielai), Hāmaņa ielai (bij. Narofominskas ielai), Kleistu ielai (bij. Jēkaba Petersa ielai), Slāvu ielai (bij. Stahanoviēšu ielai), Krīdenera dambim (bij. Stadona dambim), Strukturu ielai (bij. Jāņa Peives ielai), Tomsona ielai (bij. Mičurina ielai), Ēveles ielai (bij. Eduarda Zandreitera

ielai), Aizsaules ielai (bij. Bērzu alejai), Trijādības ielai (bij. Gorohovecas ielai), Grebenščikova ielai (bij. Ogarjova ielai). Kopskaitā atjaunoja 25 ielu nosaukumus. No dārzu un parku nosaukumiem šajā reiz atjaunoti: Vērmanes dārzs (Kirova parks), Viestura dārzs (Dziesmu svētku simtgades parks), Esplanāde (Komunāru laukums), Vecie ebreju kapi (Kommunistisko brigāžu parks — kam gan bija nācis prātā dot šādu idiotisku nosaukumu kapjiem, vietai, kurā 1941. gadā šauti cilvēki?), Džordža Vašingtona laukums (bij. Fabriciusa laukums; Vašingtona vārds tam dots sakarā ar Dž. Vašingtona 200. dzimšanas dienas atceri 1931. gadā, jo šajā laukumā Latvijas Republikā atradās ASV sūtniecība) u. c. 21. jūlija laukums pārdēvēts par Teikas laukumu, iedibināts Jāņa Fridriha Baumana skvēra nosaukums Brīvības bulvāra un Tērbatas ielu stūrī, Māras diķa apstādījumi nosaukti par Māras dārzu. Tika atstāts 1905. gada parka nosaukums, jo tas dots 1930. gadā lielo tautas revolucionāro saiētu un manifestāciju atcerei; Grīziņkalns paliek kā ģeogrāfisks augstiens (25 m) un vietējā mikrorajona kultūrvēsturisks apzīmējums. Latviešu sarkano strēlnieku laukums pagaidām pārdēvēts par Latviešu strēlnieku laukumu, tālākā perspektīvā domājot atjaunot Rātslaukuma nosaukumu.

Tāpat atturējās no Kungu ielas nosaukuma atjaunošanas, jo Latvijas lībiešu brālība bija ieteikusi nosaukt Rīgas senāko iedzīvotāju — lībiešu — vārdā vai nu Esplanādi, vai Alberta laukumu, vai kādu no galvenajām Vecrīgas ielām. Šajā ziņā Daugavas (bij. Kungu) ielas nosaukums varbūt būtu piemērots, jo tā bija viena no galvenajām ielām lībiešu ciemā pie Rīdzenes (Rīgas ezera).

Tika nolemts nākotnē Andreja Upīša un Imanta Sudmaļa ielas veidot jaunajos rajonos un Rīgas kartē atrast vietu arī Pēterim Stučkam. Piemēram, Pētera Stučkas laukumu varētu veidot iepretī rūpnīcai «Sarkanais kvadrāts», netālu no universālveikala «Dole», pārvietojot turp arī P. Stučkas pieminekli. Šis laukums atrastos netālu no Stučkas iecerētās Rīgas HES un ceļā uz Stučkas dzimtajām vietām. Izskanēja doma, ka arī Ļeņinam (un varbūt arī Marksam) būtu jāatrod vieta Rīgas plānā, jo Ļeņins bija cieši saistīts ar Latvijas revolucionāro kustību un bija tās valsts vadītājs, kura pirmā atzina Latvijas neatkarību 1920. gada 11. augustā.

Nevarējām vienoties par īsti labiem nosaukumiem Sarkanarmijas, Sverdlova un Kirova ielām, kaut arī noskaņojums bija diezgan vienprātīgs — šie nosaukumi jāmaina. Senākais Sarkanarmijas ielas nosaukums — Karātavu iela — izraisīja vienprātīgu noraidījumu, bet arī Bruņinieku un Aizsargu ielu nosaukumi dažādu iemeslu dēļ nelikās optimālie; par labāko atzina Bruņinieku ielu, taču ar lielām iebildēm.

Daudzi iestājās par pulkveža Brieža ielas nosaukuma atjaunošanu Sverdlova ielai, taču pret šādu risinājumu bija arī visai daudz iebildžu. Ievēribu guva doma nosaukt to par Edvarta Virzas ielu, jo dzejnieks turpat tuvumā dzīvojis un šis ielas slimnīcā 1940. gada martā beigušās viņa

zemes gaitas. Citi priekšlikumi — Nikolaja Rēriha, akadēmiķa Andreja Saharova, akadēmiķa Paula Valdena iela.

Priekšlikums par Ļeņina vārda piešķiršanu Kirova ielai, kas vēl pirms gada bija šķītis saprātīgs kompromiss, nu vairs netiek uzturēts, jo sabiedriskā doma šā laikā ir kardināli mainījusies. Taču arī Elizabetes ielas vārdam daudz pretinieku. Tika ierosināts ielu nosaukt par Kārļa Zāles, Zentas Mauriņas, Ojāra Vācieša bulvāri, taču tam trūka dziļāka konkrēta pamatojuma. Aptaujā vislielāko balsu skaitu guva Atmodas iela, jo ar šo ielu krustojas visas svarīgākās ar latviešu tautas atmodu saistītās ielas: K. Barona, K. Valdemāra, Tērbatas, Brīvības, J. Alunāna, A. Pumpura, Kronvalda, Ausekļa, E. Veidenbauma ielas un šāda nosaukuma pieņemšana Rīgā radītu arī ar mūsu laikmetu tieši saistītu elementu. Piezīmēsim, ka ielu nosaukumi bijušajā Rīgas esplanādē pēc 1860. gada tika doti pēc monarhistiski dinastiskā principa, ķezaru, lielkņazu, karavadoņu vārdos (Aleksandra bulvāris, Nikolaja iela, Marijas iela, Elizabetes iela, Troņmantinieka bulvāris, Miķeļa iela, Antonijas iela, Georgija (Jura) iela, Andreja iela, Eduarda iela, Suvorova iela, Pauluči iela, Totlēbena bulvāris u.c.), ko 1923. gadā aizstāja ar latviešu tautas atmodas darbinieku vārdiem (K. Barona, K. Valdemāra, Kronvalda, Ausekļa u.c. ielas).

Vispārējā tendence — atjaunot vēsturiski pamatotos ielu nosaukumus, maksimāli vairoties no konkrētu datumu ietveršanas ielu vārdos (te trīs izņēmumi — 13. janvāra, 11. novembra un 13. oktobra ielas, kā arī 1905. gada parks) un nepārspilējot personvārdu skaitu, lai pilsētas plāns nekļūtu līdzīgs enciklopēdijas šķirklju sarakstam. Īpaši jāvairās no politisku darbinieku uzvārdiem. Ielu nosaukumus nepieciešams depolitizēt un deideologizēt, kā arī ievērot kultūrvēsturiskās tradīcijas.

Padomju varas gados pārdēvēts vairāk nekā 150 Rīgas ielu un laukumu, taču, mūsdiā, ne visi iepriekšējie nosaukumi būtu obligāti jāatjauno, jo arī senāk bija sasteigti un nepārdomāti ielu vārdi. Tādēļ iecerēts veikt nopietnu novadpētniecisku, kultūrvēsturisku, lingvistisku analīzi pa atsevišķiem Rīgas rajoniem. Nav jāpiemirst, ka Rīga ir ne tikai rīdzinieku pilsēta, bet arī Latvijas galvaspilsēta; turklāt tā ir liela Eiropas pilsēta, tāpēc tajā jābūt vērienīgiem, eiropiskas nozīmes terminiem. Pēc visu nosaukumu optimizēšanas, kas varētu ilgt vairākus gadus, būtu jāapstiprina Rīgas pilsētas ielu un laukumu nosaukumu «Sarkanā grāmata», kurā tālākas pārmaiņas vairs nebūtu pieļaujamas politiskas konjunktūras un mirkļa emociju dēļ.

Un pēdējais — Rīgas iedzīvotāju raibā nacionālā sastāva ievērošana. Bez šaubām, to deputātu nekonstruktīvā nostāja, kas sesijā vērsās pret ielu vēsturisko nosaukumu atjaunošanu, lielā mērā atspoguļoja jauniebraucēju rīdzinieku negatīvo vai skeptisko viedokli. Visi kultūrvēstures skaidrojumi līdz šim tika sniegti galvenokārt latviešu valodā, un par tiem interesējās lielākoties «vecie» rīdzinieki. Daudzi nav sapratuši «pārdēvēšanas» jēgu, aplam saskatot tajā savu interešu un vērtību apdraudējumu. Protams,

rīkot referendumus par ielu nosaukumiem nav nepieciešams, taču ir jāaktivizē izskaidrošanas darbs krieviski runājošo rīdzinieku vidū un dažos gadījumos jārod kompromiss arī ar viņu viedokli, lai vēsturiskās vides atjaunošana neizraisītu negatīvu reakciju un nevajadzīgus konfliktus, jo vienā pilsētā vien mums visiem būs jādzīvo. Jāakcentē tas moments, ka kultūrvēsturisko nosaukumu atjaunošana nav vietējo akcija, ka šis process ir likumsakarīgs arī citās Latvijas pilsētās (Siguldā, Ogrē, Jūrmalā, Jēkabpilī, Jelgavā u. tml.), visā Baltijā, visā Austrumeiropā un arī Krievijā, jo šobrīd visi atgriežas pie tautas tradicionālajām vērtībām. Tad «ielu ciņām» Rīgā nebūtu konfrontējošs, bet gan konstruktīva dialoga raksturs.*

RĪGAS MELNGALVJU NAMS LAIKU GAITĀS

Raksts laikrakstā «Literatūra un Māksla» 1988. gada 26. februārī

Manā uztverē Rīgai pietrūkst kaut kā ļoti būtiska, kamēr tai nav Melngalvju nama, mūsu pilsētas arhitektūras mantojuma krāšņākās rotas. Šī samērā nelielā ēka gadu simteņiem ir bijusi ne tikai ievērojamākais laicīgās arhitektūras piemineklis Rīgā, bet arī kultūrvēsturiski nozīmīgs centrs.

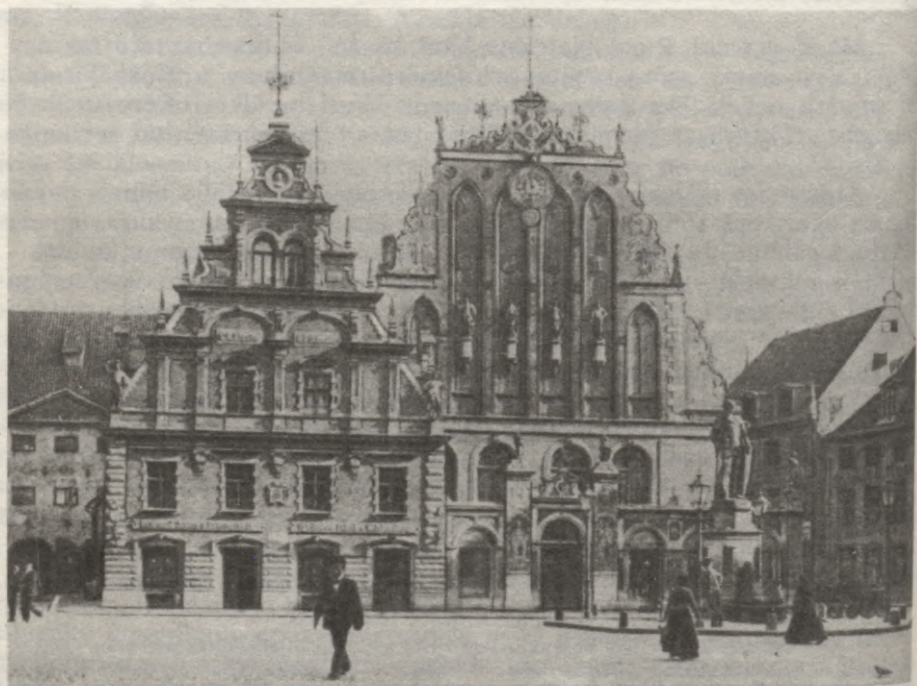
Atskatoties vēsturē, jāsaka, ka nosaukums «Melngalvju nams» stabili figurē tikai kopš 1687. gada, pirms tam šo ēku dēvēja par «jauno namu», «Artura galmu». Jo sākotnēji nams celts kā mūsu pilsētas tirgoņu un amatnieku sanāksšanas vieta tūdaļ pēc 1330. gada, kad Rīgas pilsēta cieta smagu sakāvi cīņā pret Livonijas ordeni. Lai gūtu atmaksu par izpostīto ordeņa (Sv. Jura) pili, tā mestrs Monheimas Eberhards ordeņa vajadzībām atņēma Rīgas ģildei vairākus namus, kamēr rīdzinieki ordenim būs uzcēluši jaunu pili. Lai tirgoņi un amatnieki tomēr varētu kaut kur pulcēties, iepreti Rātsnamam ātri uzcēla «jauno namu», ēku, kas gadsimtu gaitās pakāpeniski guva savu vēlāko veidolu, īpaši pēc tam, kad 15. gadsimtā to noīrēja melngalvju sabiedrība, sākumā kopā ar Rīgas ģildēm, vēlāk — kopš Pētera I laika — viena pati.

Kas tad bija melngalvji? Tie bija neprecējušies ārzemju (vācu, holandiešu) tirgotāji un kuģu kapteiņi, kas uzturējās Rīgā, realizējot vērie-

* Sīkāk diskusijas par ielu nosaukumiem 1990. gada aprīlī aplūkotas sekojošos rakstos: Sestule A. Velti cerēts // Rīgas Balss. — 1990. — 16. aprīlis; Garenčiks R. Kam un kāpēc ievajadzējies aizstāt Brīvības vārdu // Rīgas Balss. — 1990. — 17. aprīlis; Заявление группы депутатов Рижского горсовета // Советская Латвия. — 1990. — 19 апреля; Вот моя улица? // Советская молодежь. — 1990. — 20 апреля; Новые названия улиц Риги (интервью с Я. Страдиным) // Советская молодежь. — 1990. — 9 мая.

nīgu aizjūras tirdzniecību — pa jūrām līdz pat Āfrikai un pa Daugavas ūdensceļu līdz pat Melnajai jūrai. Melngalvji nepiedalījās pilsētas politiskajā dzīvē, nebija Rīgas namnieki, taču ar Rīgas tirgoņiem rīkoja kopējus svētkus. Melngalvju sabiedrības patrons bija Sv. Maurīcijs — varonīgs Romas karaspēka virsnieks, pēc izcelsmes maurs no Ziemeļāfrikas, kurš bija gājis nāvē par savu pārliecību kristiešu vajāšanas kampaņā imperatora Diokleciāna valdīšanas laikā. Nosaukums melngalvji radies no simboliskās mora — Sv. Maurīcija galvas. 1416. gadā Rīgas rāte apstiprināja Melngalvju sabiedrības statūtus (šrāgas).

Tāpat melngalvjiem nebija sakara ne ar Livonijas ordeni, ne ar garīdzniecību — taisni otrādi, 1484. gadā jaunie tirgoņi cīnījās kopā ar pilsētniekiem pret ordeni, 1521.—1524. gadā aktīvi piedalījās reformācijas kustībā, demolējot altārus un svētbildes. Vēlāk viņi tika iesaistīti pilsētas reprezentācijas pasākumos, augstu viesu sagaidīšanā (piemēram, goda sardzē 1697. gadā, kad cars Pēteris I devās lielajā vēstniecībā uz Rietumeiropu). Būdami bagāti, dzīvespriecīgi un — atšķirībā no askētiskajiem Rīgas tirgoņiem — nebūt ne skopi, melngalvji vērienīgi organizēja Rīgā

Tāds izskatījās Melngalvju nams 20. gadsimta sākumā. Pa kreisi — tā sauktais Švāba nams priekšplānā — Rolanda statuja.

plašākos svētkus — Vastlāvjus, Strēlnieku un Maija svētkus ar dažāda veida sacīkstēm. Būtībā ar to tika aizsākta plašu, visu pilsētu aptverošu sacīkšu (modernizējot varētu arī sacīt — sporta dzīves) tradīcija. No «jaunā nama» nāk mūzika, dejas, spēles (arī šahs un dambrete).

Laika gaitā melngalvju funkcijas mainījās, taču viens nemainīgs liks palika spēkā — par biedriem uzņemt tikai vecpuišus, pēc kāzām jautro kompāniju tiem nācās atstāt. Melngalvji norobežojās no Rīgas tirgotāju zeļļiem, kas tirgojās pilsētas bodēs. Viņi darbojās perifērijā — uz zemēm, Krievijā, Baltkrievijā, Polijā, ieplūdināja Rietumeiropas preces Austrumos, vedot no turienes kaut ko pretī; viņi bija komisyonāri, ceļojoši aģenti, bīstamajos ceļos aizstāvēja savu mantu un dzīvību ar ieročiem rokās. Tie bija agrīni ekonomiskā loga cirtēji no Rietumeiropas uz Krieviju, jau sen pirms Pētera I.

Tātad jauni cilvēki — pārgalvīgi, drosmīgi, jautri, samērā progresīvi uzskatos — tie viduslaiku Rīgā ienesa karnevāla elementu. Tieši šai melngalvju īpatnībai jāpateicas, ka «jaunais nams» 16. gadsimta beigās gūst savu krāšņo renesanses stila fasādi; Rīgas arhitektūrā tas pauž tās pašas idejas, ko humānisma pārstāvis Bazilijs Plīnijs dzejā, savā poēmā «Rīgas slavinājums» (1595).

Kāda bija melngalvju attieksme pret latviešiem? Jau 15. gadsimtā bija noteikts, ka šajā sabiedrībā neuzņem garīdzniekus, amatniekus un nevācus (kaut arī pēdējie «jaunajā namā» vēl drīkst ieiet — pēc Jāņa Strauberga ziņām, latviešu amati te palaikam riko balles). Straubergs tomēr gluži neizslēdz, ka melngalvju vidū nevarētu būt bijuši arī kādi latvieši, jo melngalvju darbošanās ir cieši saistīta ar preču uzpirkšanu uz zemēm, tepat un kaimiņos, kā arī ar to nogādāšanu uz Rīgu, kur vietējie, būdami labāki apstākļu pazinēji, varēja būt noderīgāki par svešiniekiem. Par to varētu liecināt «melngalvju soli» Rīgas latviešu baznīcās (Jēkaba, vēlāk Jāņa baznīcā) 16. gadsimtā, kā arī fakts, ka Nikolausa Mollīna pirmā Rīgā iespīestā latviešu grāmata (Kēnigsbergā 1586. gadā izdotās «Latviešu rokasgrāmatas» otrs izdevums) nākusi klajā 1615. gadā ar melngalvju atbalstu.

Laika gaitā melngalvju viesi bijuši daudzi Rīgas valdītāji. Īpaši pieminēsim Pēteri Lielo, melngalvjiem mentalitātē tuvu cilvēku, kurš te dzīrojis vairākkārt (arī 1711. un 1714.g.). Melngalvju kolekcijā bija Kārļa XII kara zābaks, Annas Ivanovnas balles kurpe, daudzu ķeizaru un karaļu portreti (lielākoties gan labas kopijas, piemēram, Katrīna II uz zirga «Briljants», gleznas oriģināls atrodas Maskavas ieroču palātā), viesu grāmatā — Austrijas, Prūsijas, Zviedrijas valdnieku paraksti, vērtīgi sudraba trauki. Namu rotāja simboliskas figūras, kas attēloja mītiskus tēlus — Sv. Maurīciju, ķeltu nacionālo varoni Artūru, Rubonu (Daugavu), Neptūnu, Merkūru, Mieru, Vienprātību. No gleznām derētu atzīmēt dažus Vilhelma Timma darbus, kā arī latviešu izcelsmes gleznotāja Artemija Gruzdiņa «Rīgas tirgus laukumu» un Aleksandra II portretu. Īpaši jāpiemin meistara Ma-

Mit hoher obrigkeitlicher Bewilligung
 wird
Unterzeichneter
 heute, Sonnabend den 19. März 1838,
 ein großes
Vocal- und Instrumental-
CONCERT
 im Saale der löblichen Schwarzhäupter
 zu geben die Ehre haben.

Erster Theil.

1. Columbus, Overture von Richard Wagner.
2. Arie aus „Zeffeude“, von L. Spohr, gefungen von Madame Pollett.
3. Variationen von de Berlioz, vorgetragen von Herrn Gold.
4. Monolog aus Schillers „Zugtrau von Orleans“, mit Musikbegleitung von D. A. Weber, gesprochen von Minna Wagner.
5. Erstes Finale aus „Oberon“, von C. N. von Weber, vorgetragen von Madame Pollett, Demoiselle Pianer und dem Gesang-Perfonale des hiesigen Theaters.

Zweiter Theil.

1. Rufe Britannia, große Overture von A. Wagner.
2. Concertino auf dem Contrebass, vorgetragen von Herrn Stegert.
3. „Die Seemänner“, Duett aus den Soires musicales von Rossini, instrumentirt von A. Wagner, vorgetragen von den Herren Janfon und Gant her.
4. Das Lied von der Glocke, Gedicht von Schiller, gesprochen von Herrn v. Holtet.
5. „Nicolai“, Volkshimme, gedichtet von D. v. Pradel, komponirt von A. Wagner, vorgetragen von Madame Pollett, Demoiselle Pianer, Herrn Janfon und dem Gesang-Perfonale des hiesigen Theaters.

Das Orchester ist durch die gefällige Mitwirkung vieler geschägten Dilettanten, so wie des Saccerschen Corps bedeutend verstärkt.

Billets à 1 Rbl. S.M. sind in der Bude des Herrn Colletteu Hollander und Abends an der Casse zu haben.

Anfang 7 Uhr.

Richard Wagner,
 Kapellmeister des Nigalschen Stadttheaters.

Melngalvju namā 1838. gada 19. martā Riharda Vāgnera rikotā vokālā un instrumentālā koncerta afiša.

tīsa veidotais Melngalvju nama brīnumpulkstenis — kalendārijs, kas rādīja ne tikai stundas, bet arī dienas, datumus, nedēļas, mēnešus, Mēness fāzes u.c.

Izsenis Melngalvju nams bija Rīgas mūzikas kultūras centrs, kādreizējās Rīgas mūzikas biedrības sēdeklis. ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodājā saglabājušās vecas koncertu programmas, no kurām uzzinām, ka Melngalvju namā, piemēram, 1838.—1839. gadā Rihards Vāgners sniedzis trīs koncertus (dirigējis savus darbus, arī Bēthovena heroisko simfoniju), Klāra Vīka-Šūmane 1844. gadā — divus

koncertus (izpildījusi Vēbera, Doniceti, Mendelzona skaņdarbus), Nikolajs un Antons Rubinšteini — divus koncertus (programmā paskaidrots, ka Nikolajs Rubinšteins esot astoņus gadus vecs), Berliozs 1847. gada 17. maijā atskaņojis paša kompozīcijas. Namu greznojuši Bēthovena, Šu- maņa, Hendeļa, Vēbera, Mendelzona krūšutēli.

20. gadsimtā Melngalvju nams bijis reprezentablu sarīkojumu, koncer- tu, zinātnisku priekšlasījumu, labdarības sarīkojumu vieta. Tā, 1937. gadā te ar zinātnisku lekciju uzstājies pasauleslavenais fiziķis Maksis Planks, pirms tam — bioķīmiķis Emīls Abderhaldens, namā viesojies celulārās patoloģijas pamatlicējs Rūdolfs Virhovs.

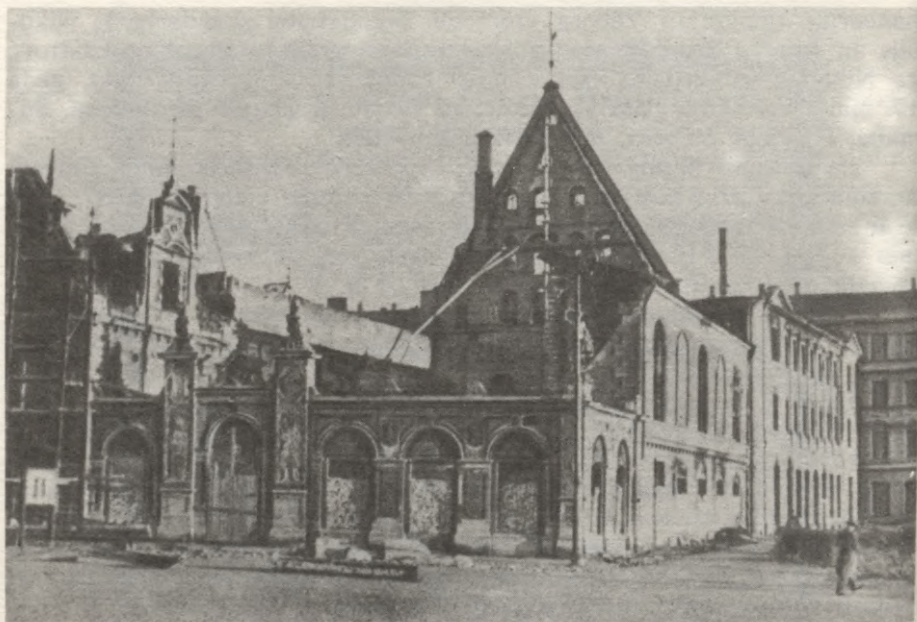
Pasaules politiskajā vēsturē šis nams pieminams sakarā ar Rīgas miera līgumu, kas tika noslēgts starp Krievijas PFSR un Ukrainas PSR, no vienas puses, un Pilsudska Poliju, no otras. 1920. gada 12. oktobrī plkst. 19.30 Melngalvju lielajā zālē parakstītas preliminārijas (pagaidu līgums), 1921. gada 18. martā plkst. 20.30 — pats miera līgums. Šis līgums izbeidza kara- stāvokli, nosprauda toreizējās robežas ar Poliju, nokārtoja finanšu jautā- jumus, arhīvu, bibliotēkas, mākslas priekšmetu, vēsturisku trofeju atdošanu, savukārt Polijai nācās atzīt Ukrainas un Baltkrievijas neatkarību. Padomju delegāciju vadīja pazīstamais diplomāts Ādolfs Joffe (tas pats, kurš vadīja Brestas miera sarunas 1918. gadā), prelimināriju sarunās piedalījās arī Sergejs Kirovs (toreiz KPFSR sūtnis Gruzijā).

1939. gadā, baltvāciešiem repatriējoties, melngalvju sabiedrība Rīgā beidza pastāvēt; paritārā komisija tai ļāva izvest daļu no nama vēsturiskā inventāra, kas vēl joprojām atrodas Rietumvācijā.

Vēsturiskā ēka gāja bojā Tēvijas kara pirmajās dienās, 1941. gada 28.—29. jūnijā: granātas eksplodējot vispirms sapostīja jumtu, pēc tam vēja nestās dzirksteles no tuvējiem degošiem namiem iznīcināja pašu ēku un tajā gadsimtos sakrātās vērtības.

Tādējādi Melngalvju nams kļuva par Hitlera agresijas upuri. Drīz vien tas kļuva par upuri arī Staļina laikmeta noziedzīgajām kultūras mantojuma koncepcijām. Pēc speciālistu domām, izpostīto vēstures pieminekli, tāpat kā Rātsnamu un Pēterbaznīcu, varēja atjaunot, un sākumā neviens pat nešau- bijās, ka to samērā drīz atjaunos vienotā Rātslaukuma ānsambli. Tā rakstīja arī Boriss Vipera Igora Grabara rediģētajā krājumā (1948.g.) par hit- leriešu nopostītajiem vērtīgākajiem arhitektūras pieminekļiem PSRS teri- torijā (Melngalvju namam — vienīgajam Baltijā! — bija veltīts īpašs raksts). Taču 1948. gada maija beigās (šķiet, 21. maijā?) nama drupas ar labi saglabājušos 14. gadsimta aizmugures zelmini tika uzspridzinātas, neievērojot arhitektu un pat plašākas Rīgas intelīgences protestus (zinu, ka Melngalvju nama izpostīšanu centās aizkavēt profesors A. Kirhenšteins un arī prof. P. Stradiņš šajā sakarā griezās pie vairākiem autoritatīviem vadītājiem), ignorējot arhitekta L. Plaučiņa izmisīgās uz Maskavu nosūtītās telegrammas.

Bija rādies v i e d o k l i s (un to diemžēl aktīvi pārstāvēja arī J. Kaln-

Rīgas Melngalvju nams 1942. gada septembrī. To bija iespējams atjaunot, taču to pilnīgai iznīcībai pakļāva Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes un Latvijas KP CK 1945. gada 26. jūlija lēmums.

bērziņš, kā arī toreizējais LKP CK aparāts),* ka Rīgā tik ilgi nedrīkstot rēgoties kara drupas, atjaunošanai neesot līdzekļu (atcerēsimies, cik gadus cēla viesnīcu «Rīga!»), un Melngalvju nams nelikās aktuāls. Uzskatīja, ka jāceļ jauna sociālistiska Rīga ar «nacionālu» ornamentiku un padomju simboliku, plašām ielām un laukumiem, pseidoklasiska stila celtnēm, pieminekļiem. Vēsturisko pamatojumu visam deva vulgārsocioloģiskā teorija par Vecrīgas arhitektūras mantojuma «koloniālo raksturu», kurš no laika gala esot bijis svešs un naidīgs latviešiem, un mūsu Zinātņu akadēmijas plānos pat parādījās tēma par «vācu suņu-bruņinieku arhitektūras paliekām

* Šo viedokli puda V. Lāča un J. Kalnbērziņa parakstītais Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes un Komunistiskās partijas CK 1945. g. 26. jūlija lēmums par Uzvaras pieminekļa celšanu Rīgas pilsētā, kurā teikts:

«4. Uzdot Rīgas pilsētas Izpildkomitejai (b. Deglavs) līdz š.g. 20. augustam nojaukt sagrauto Rātsnamu un Melngalvju namu un attīrīt no drupām laukumu, kurš norādīts šī lēmuma 2. punktā [t.i., Uzvaras pieminekļa uzcelšanai — J.S.]» (LKP CK Partijas arhivs. 101. f., 7. apr., 13. l., 135. lpp.).

Saskaņā ar šo lēmumu Melngalvju nama drupas nojauc gan, bet iecerēto Uzvaras pieminekli Triumfa arkas veidā Vecrīgā neuzcēla (tāds tika uzcelts tikai 1985. gadā Uzvaras laukumā).

Latvijas PSR teritorijā». Plakans, plakātisks viedoklis, kaut arī saprast to varēja: nupat bija beidzies Lielais Tēvijas karš, pārciestas okupācijas šausmas, redzēts Hitlera vandālisms, — tas radīja krasu, negatīvu reakciju.

Stāvokli mainīja 1954. gada pavasara konference — diskusija par Latvijas PSR arhitektūras mantojumu, kur autoritatīvi zinātnieki no Maskavas, Ļeņingradas, Čehoslovakijas atspēkoja aplamos uzskatus. Taču Melngalvju nama vairs nebija. Pāris nedēļu pirms diskusijas kāds tomēr bija pasteidzies vēl pēdējā brīdī iznīcināt arī monumentālās Rātsnama drupas.

...Šodien Vecrīgas sirdī mums ir Latviešu sarkano strēlnieku laukums, neapšaubāmi respektējams ansamblis, jau paguvis kļūt par simbolu. Tāpēc Melngalvju nama atjaunošana ir ne tikai finansiāla (atjaunošana diez vai maksātu nesamērīgi dārgi!), ne tikai organizatoriska, bet arī psiholoģiska problēma — kā savienot šos itin kā diametrālos pretstatus? Man šķiet, tieši te mums risinājumu var dot «jaunā domāšana», vēstures notikumu dialektiska izpratne. Telpiski Melngalvju nams, manuprāt, netraucēs, varbūt pat pēc kontrasta principa papildinās strēlnieku ansambli. Arī vieta atjaunojamajam namam ir tālredzīgi pietaupīta slavenajā rožu dobē, un, man šķiet, arī Jānis Peters tikai priecāsies, ja viņa apdzējotās rozēs ziedēs pārdesmit soļu tālāk.

Par pašiem melngalvjiem jau uzzinājām, ka tie nav bijuši nekādi «suņi—bruņinieki», agresori, kas ar uguni un zobenu iekarojuši Latviju, pakļāvuši vietējās ciltis, drīzāk gan ceļojoši tirgotāji, Daugavas ceļa, tirdzniecisku sakaru īstenotāji, senās Hanzas pilsētas neatņemams atribūts. Būtībā viņi pat ir cīnījušies pret Livonijas ordeni ar ieročiem rokās un «jaunais nams» vēsturiski tapis, lai spītētu bruņiniekiem. Protams, melngalvji bija vācu korporācija, taču ir pienācis laiks pārvarēt vulgārsocioloģisko, nacionālistisko pieeju, ka viss vāciskais Baltijā ir nesis tikai ļaunu. Un jāsaprot arī, ka, atjaunojot Melngalvju namu, godināsim ne jau melngalvjus, bet to arhitektūras, mākslas, mūzikas, kultūras mantojumu, kas koncentrējies šai namā, Rīgas reprezentablākajā un skaistākajā celtnē, bez kuras, atkārtotšu vēlreiz, Vecrīga nevar būt pilnvērtīga. Nu redzat, arī man pašam jāķeras pie vulgārsocioloģiskiem argumentiem, taču tādi šodien vēl joprojām vajadzīgi, jo jāpanāk, lai šī ansamblja nepieciešamību saprastu ne tikai Vecrīgas atjaunošanas entuziasti, kultūras ekoloģijas cīnītāji, bet arī plašas mūsu sabiedrības aprindas.

Latvijas Kultūras fonds šodien Melngalvju nama atjaunošanu varētu iekļaut Daugavas programmā. Taču atjaunot namu tas nav spējīgs, pat ja savāktu vajadzīgos līdzekļus. Pagaidām mums vispirms jāizskaidro sabiedrībai, sabiedrības vairākumam fakti par šī nama nezūdošo vērtību Rīgas apbūvē (daudzti to jau piemirsuši, diemžēl esmu dzirdējis pat atbildīgus kultūras darbiniekus sakām: M e l n g a l v j u n a m s ! ?). Sabiedrība ir jāpie-radina pie domas, ka tieši atjaunotais Melngalvju nams varbūt varētu kļūt arī par strēlnieku muzeja otro kārtu — ar skaistu zāli, reprezentācijas telpām (varbūt ne tikai par strēlnieku muzeju vien, bet visas Rīgas pilsētas

reprezentācijas namu, kā tas bija iecerēts jau 1939. gada nogalē — ticiet man, neko skaistāku par šo gadsimtos veidoto vērtību šajā vietā neuzcelsim!). Noteikti jāriko arhitektu konkursi Melngalvju nama apkārtnes organiskam izkārtojuma (atjaunojot līdzās esošo Švāba namu, «Zilās gvardes» ēku un vēl kaut ko fonam), lai vienotā ansambli puslīdz harmoniski varētu sadzīvot vecais un jaunais. Varbūt Kultūras fonds varētu organizēt arī tādu amatnieku restauratoru sagatavošanu, kas spētu atjaunot Melngalvju nama fasādi un nodarboties ar restaurāciju arī turpmāk? Varbūt vajadzētu organizēt kādu kultūrakciju Vecrīgā, kādu Vecrīgas karnevālu, varbūt izstādi «Melngalvju nams laika gaitā»? Varbūt Kultūras fonds varētu ierosināt kaut vai daļēju Melngalvju nama vēsturisko vērtību atgūšanu no ārzemēm?

Visi šie sagatavošanas darbi ir nepieciešami, tomēr ļoti svarīgi būtu, lai Kultūras komiteja un Rīgas pilsēta iekļautu Melngalvju nama atkalbūvi kādos plānos, lai vismaz līdz Rīgas jubilejai 1998. vai 2001. gadā, ja ne agrāk, mēs, rīdzinieki, varētu skatīt seno namu jaunā spožumā. Un, Gunāra Priedes vārdiem runājot (mūsu iniciatīvas sanāsmē ZA Organiskās sintēzes institūtā 1987. g. 26. novembrī), lai mēs paši varētu brīnīties, kā esam spējuši tik ilgi dzīvot b e z Melngalvju nama un kā vairākām rīdzinieku paaudzēm esam laupījuši prieku skatīt šo mūsu arhitektūras pērli.

VECĀ ĶĪPSALA — KO NU?

Raksts laikrakstā «Padomju Jaunatne» 1988. gada 19. aprīlī

Šobrīd, kad tādā mērā samilzušas Rīgas celtniecības un kultūras veidošanas problēmas, gandrīz vai neērti šķiet ierunāties par Ķīpsalu, par tās kultūrvides saglabāšanu. Bet jārunā vien būs — arī šajā lietā pienācis pats pēdējais, visupēdējais brīdis. Lai pēc pāris gadiem atkal nebūtu jāplāta rokas un jāsūkstās, ka Rīgas veidolā pazaudēts kaut kas neatkārtojams, neatgriežams.

Jā, Latvijas Kultūras fonda Daugavas programmā figurē arī Daugavas salas, īpaši Dole, bet divainā kārtā tikušas piemirstas tās salas, kas atrodas pašā Daugavas lejestecē, Rīgas teritorijā. Vispār ir jābrīnās, cik maz laika gaitā izkoptas un atpūtas vai kultūras vajadzībām izmantotas Daugavas salas Rīgā. Vīberta sala, Putnu sala, Grāpju sala, Lībiešu sala, Kojusala, Zvirgzdu sala, Lucavsala, Zaķusala, Mūku sala, Kliversala, Ķīpsala, abas Vējaķālas, Daudera sala, Kundziņsala, Zirgu sala un vēl citas — vairums

šo jēdzienu pat veca rīdzinieka ausīm izklausās pasveši — nav nekāda sadzīvinājuma ar Ļeņingradu vai Stokholmu, kur salas izsenis bijušas organiska pilsētas sastāvdaļa. Rīgā salas allaž bijušas pabērnu lomā.

Taču tā vai citādi dažās Daugavas salās bija izveidojusies sava mikropasaule, kaut kas vidējs starp pilsētu un laukiem. Te mita zemnieki, zvejnieki, ar ūdeņu un jūras būšanām saistīti palīgstrādnieki, lielākoties latvieši. Te atradās mazas muižiņas ar vecām koka celtnēm un lokālu kolorītu. Šīs provinciālās pasaulītes noskaņas var samanīt gan Augusta Deglava «Rīgā», gan Hildas Vikas īpatnējā daiļradē. Šodien mēs priecājamies par jauno televīzijas kompleksu Zaķusalā, par Rīgas ostas terminālu Kundziņsalā, esam jau saraduši ar Preses namu un Rīgas Politehniskā institūta pilsētiņu Ķīpsalā, gaidām sporta kompleksu Lucavsālā, Daugavas salas Rīgā gūst jaunu dzīvi un jaunas funkcijas. Taču līdz ar to nebūtībā aiziet Ojāra Vācieša apdzejotā «Zaķusalas karaliste», Birutas Baumanes un Hildas Vikas gleznās tvertā pasaule. Šodien Daugavas salu senā vide Rīgā faktiski beigusi pastāvēt. Pāri palicis vēl kāds mazumiņš Ķīpsalā. Par tās likteni šoreiz gribētos parunāt.

Vispirms — Balasta dambis. Prāva tā daļa gar Āgenskalna līci un pie jaunā vanšu tilta uzbērums zaudējusi savu pirmatnību, taču krietns gabals, bruģakmeņu klāts, ar zāli apaugušām malām vēl stiepjas gar Daugavu. Kā radās Balasta dambis? Tas veidojās 18. un 19. gadsimtā kā Rīgas aizjūras tirdzniecības atribūts. Kuģi veda no Rīgas uz Rietumiem lielākoties izejvielas, bet atpakaļ dažādas mantas, svarā krietni vieglākas, starpību kompensējot ar smilšu balastu. Mazliet vulgarizējot, varētu sacīt, ka šīs balasta smiltis bija itin kā eksporta un importa preču svara starpība. Balasta smiltis tika izbērtas Ķīpsalā, veidojot dambi pret plūdiem, un Rīgas Dabaspētnieku biedrība savulaik bija tur pat atklājusi dažādas svešzemju augu sugas, kuru sēklas acīmredzot bija atvestas līdz ar smiltīm. Katrā ziņā Balasta dambis, tāpat kā citas Rīgas hidrotehniskās būves Daugavas lejtecē ir nozīmīgs tehnikas vēstures piemineklis. Starp citu, šāda tipa pieminekļus pēti un uzskaita Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības zinātnes un tehnikas pieminekļu sekcija, kuru man ir gods vadīt. Mūsu sekcijas biedrs tehnisko zinātņu kandidāts Leonids Ļakmunds ceļ trauksmi par Rīgas HES izraisīto ūdenslīmeņa svārstību postošo ietekmi uz šīm celtnēm — Rīgas senajiem dambjiem, moliem, krastmalām. Savu senatnīgo veidolu zaudējuši Krīdenera, Raņķa, Katrīnas un citi dambji, kas sargājuši Rīgu no Daugavas plūdiem. Balasta dambis varbūt ir pats raksturīgākais no palikušajiem, un tas būtu jāsauglabā vēsturiskajā vidē — līdz ar raksturīgajiem nameļiem, kokiem, dārziņiem gar to — pretējā gadījumā tas pārstās dzīvot, kaut arī to ietērptu slīpētā granītā.

Šodien Ķīpsalā, no vienas puses, iepletusies RPI mācību pilsētiņa, jauncelāmā sporta kompleksa (peldbaseina) ēka pienākusi bistami tuvu Balasta dambim, uz tā jau rosās ekskavators vai kas tamlīdzīgs. No otras puses, Ķīpsalā iekortelējušies mākslinieki — jaunā Ķīpsalas keramiķu mītne

samērā labi iekļaujas vēsturiskajā apbūvē. Liktos pareizi, ja nelielā teritorijā kā rezervātu saglabātu veco apbūvi, neļaujot te izplesties prestiža jaunceltnēm, piemēram, Pionieru pilij vai kam līdzīgam. Rīgas kopējā panorāma, manuprāt, tikai zaudētu, zaudējot veco Ķīpsalu līdz ar Balasta dambi.

Šādam risinājumam būtu arī savs kultūrvēsturisks attaisnojums. Nerunājot par seno latviešu amatu reminiscencēm, atcerēsimies, ka te mitis etnogrāfijas celmlauzis savdabis Matīss Siliņš, te ilgstoši dzīvojusi īpatnējā māksliniece Hilda Vīka, kas veco Ķīpsalu iemūžinājusi daudzās gleznās un literāros darbos. Te Rīgas ostas strādnieks Žanis Lipke zem šķūniša ierīkotajā slēptuvē (M. Balasta ielā 8) vācu okupācijas gados izglābis no drošas bojā ejas daudzus desmitus Rīgas geto ebreju, ekstremālos apstākļos apliecinot rīdzinieku humānismu un patiesu internacionālismu. Balasta dambī 20/22 saglabājies divstāvu nams ar tornīti un vējrādi «1899», kas piederējis RPI un Latvijas Universitātes profesoram Gustavam Taubem (1870—1965), izcilam tekstilmašīnu speciālistam, kurš piedalījies Rīgas Džutas manufaktūras projektēšanā un izbūvē, konsultējies «Provodņika», naglu fabrikas «Stars», Ilģuciema tekstilfabrikas, Jesena porcelāna fabrikas un citu uzņēmumu iekārtu un materiālu pārbaudi, izstrādājis jaunus celulozes iegūšanas paņēmienus no augu šķiedrām. Pie Taubes kādreizējās mājas vēl nesen bija mākslīgas pilsdrupas, tagad no vecās godības pāri palicis tikai piegruzots dīķis. Kādreiz par Ķīpsalu runāja arī sakarā ar tur iecerētās dievturu svētnīcas būvi. Par veco Ķīpsalu šo to varētu pastāstīt tagadējais ķīmijas profesors Latvijas PSR Valsts prēmijas laureāts Gunārs Duburs, kurš Balasta dambī aizvadījis bērnību un jauneklja gadus.

Var bilst, ka daudz kas jau zudis, ka Ķīpsalas koka apbūve arhitektoniskā ziņā nav īpaši vērtīga. Tomēr Balasta dambī, Āzenes, Kaiju, Enkura, Ogļu ielā vēl visumā saglabājusies senatnīgā vide. Vajadzētu labi apdomāt, ko ziedot it kā neizbēgamajam progresam un ko tomēr paturēt.

Mans ierosinājums būtu tāds, ka vajadzētu saglabāt nelielu salas rezervātu starp Āzenes, Ķīpsalas, Tiklu ielām un Balasta dambi, to varbūt pat papildinot ar īpaši šurp pārvestām vecām kokmājām no citiem Rīgas rajoniem. Domāju, šīs mājas savām vajadzībām varētu izbūvēt mākslinieki, arhitekti, dizaineri un citu radošo profesiju pārstāvji, kas prot būvēt, atjaunot, uzstādīt, saņemot atbalstu no pilsētas vai veidojot kooperatīvu. Ieliņās varētu izveidot kaut ko līdzīgu Rīgas Monmartram, kur varētu izrādīt, darināt un pārdot gleznas. Pazīstamais gleznu kolekcionārs Vidvuds Egliņis man sacīja, ka labprāt kādā no Ķīpsalas ēkām izvietotu savas kolekcijas ar daudzajām savas pamātes H. Vikas gleznām, kurās attēlota vecā Ķīpsala, un citiem mākslas priekšmetiem, ja tāda vērstos Ķīpsalas nākotnes perspektīva.

Turpat līdzās atrodas RPI Celtniecības un arhitektūras fakultāte. Šķiet, tās studenti daudz gūtu, līdzdarbojoties koka celtniecības rezervāta veidošanā. Pati RPI pilsētiņa pagaidām ir stereotipa, sterila, bezdvēseliska; man allaž bijis neērti vest turp ārzemju viesus, īpaši atceroties paša

vērojumus Skandināvijas valstu augstskolu pilsētiņās. Domāju, ka vecā Ķīpsala, attiecīgi izkārtota un izveidota, būtu labs pretsvars, tā piedotu «garšu» arī RPI pilsētiņai. Tikai tādējādi varam saglabāt Balasta dambi. Esmu dzirdējis, ka jaunie arhitekti jau veidojuši kādus konkrētus Ķīpsalas projektus — skaisti būtu, ja viņi tos parādītu plašai sabiedrībai.

Cik zinu, arī netaisnais RPI rektors Aleksandrs Veiss sprieda līdzīgi, vismaz dažos jautājumos. Starp citu, ticis ierosināts Āzenes ielu pārdēvēt par A. Veisa ielu. Manuprāt, vecais Āzenes ielas nosaukums tomēr būtu obligāti jā saglabā ielas posmam starp Balasta dambi un tā saukto Hošimina taku, starp Daugavu un tās atteku Āzeni (Zundu), bet no tās vietas, kur iela krasi pagriežas uz studentu pilsētiņu, tai tiešām varbūt piestāvētu A. Veisa vārds.

Būtu labi, ja RPI darbinieki līdz ar Mākslinieku savienību, protams, arī ar arhitektiem, varbūt pat žurnālistiem, sanāktu kopā un palauzītu galvas, kā atrisināt Ķīpsalas problēmas. Te varētu veidoties zinātnes un mākslas pasaulu sintēze RPI paspārnē, piemērota kultūrvidē jauno inženieru audzināšanai, šauri tehnokrātiskās domāšanas pārvarēšanai. Nebūtu slikti, ja arī kolēģi no Preses nama šad tad no savu logu augstumiem pavērotu Ķīpsalu un pastaigātu pa Balasta dambi — ne jau tikai tāpēc, lai aizietu līdz pazīstamajam dzērienu veikaliņam.

Un arī Rīga būtu saglabājusi sev un nākamajām paaudzēm kaut ko neatkārojamo, no kā mums nebūtu jākaunas.

Cien. STRADIŅA kungs!

Strautzeles kundze man atsūtīja avīzes izgriezumu ar Jūsu rakstu par Ķīpsalas saglabāšanu kā vēstures vietu. Ļoti laba doma. Jūsu raksts mani sevišķi skar, piedzimu Ķīpsalā, Enkuru ielā 9.

Atbalstu Jūsu domu — kaut arī no aizjūras — ka 'ir pēdējais laiks saglābt to, ko beidzamā mirklī vēl varam. Saglābt ko varam tādā veidā, ka, apmeklējot vecās vietas, — lai vēsture runā! Jūsu doma ir lieliska, saglābt vecās ēkas, pārcelt no citurienes kādas zīmīgas vēsturiskas ēkas, kuras papildinātu Ķīpsalas vēsturi. Es atļaušos ieteikt vēl vairāk: varbūt varētu izveidot daļu no Ķīpsalas kā brīvdabas muzeju. Līdzīgi Juglas muzejam (laikam jau vēl pastāv...). Domāju, ka vecos laikos Ķīpsalā bija vairums zvejnieki. Labi atceros lašu zvejnieku Nariņu ar ģimeni. Biedrojos ar viņa dēliem. Zimīga bija Sēļu ģimene, arī zvejnieki. Viņiem bija maza rūpnīca — gatavoja ķilavas kārbīnās. Ielu nosaukumus vajadzētu saglabāt, n e m a i n ī t. Ielu nosaukumiem ir sava vēsture. Būtu labi, ja varētu vēsturiskos nosaukumus kaut kādi atainot ar būvēm, šķūņiem, varbūt brīvdabas gleznām. Varbūt varētu rādīt šķūnišus ar lēlēm dabīgā lielumā pie kāda darba. Tiklu darināšana, lāpišana, kādu nodarbību ar zivīm. Un, ja varētu iet soli tālāk, — ļaut lēlēm runāt, stāstīt īsus vēstures faktus. Šādā veidā varētu pacelt, ierosināt interesēties par pagātni šīn apvidū. Runājoša lēle dod lielisku propagandu, sludinājumu apmeklēt šo vietu. Apmeklētāji izplatīs šīs interesantās ziņas. Pēc būtības runājošas lēles nav nekas jauns. Es izgatavoju un izstādīju vairākas lēles vietējā muzejā. Kustas rokas, kājas un žoklis, kad runā. Apmeklētājiem tas ļoti patīk. Īsi stāsti stāsta par vēsturi, papildina

zināšanas. Novēroju, ka skolu ekskursijas izmanto gadījumus, lai padarītu vēstures stundas iespaidīgākas.

Atceros labi Taubes māju ar dārzu. Viss bija iežogots ar augstu sētu. «Smilšu tuksnesī» nebija mājas, tikai krastā — Augsburga kuģu būvētava. Dzīvodams Ķīpsalā, nobeidzu pamatskolu, Rīgas Valsts Tehnikumu, tad iestājos augstskolā, vēl pāris gadus, tad pārcēlos uz Baltezeru.

Mans vectēvs bija pārcēlājs Zundai. Atceros, ka pirmos gadus vēl viņam bija tāds liels prāmis. Pārcēla zirgus ar ratiem un citas smagas lietas. Atceros, ka Zundas mazajam kuģītim vajadzēja nolaist skursteni, lai tiktu cauri Āgenskalna tiltiņam. Vai tāds vēl pastāv? Plūdu laikā tiltiņu aizsprostoja, lai neapplūdinātu Zundas zemās vietas. Blakus manai mājai bija kokzāģētava. Kaimiņos, Enkuru ielā, dzīvoja Kārlis Purmalis. Viņš būvēja liellaivas. Krievu zāģētāji no labiem, izmeklētiem baļķiem zāģēja biezas plankas laivu būvei.

Nezinu, vai šīs manas atmiņas Jums kaut ko varētu līdzēt...

Novēlu Jums sekmes Ķīpsalas vēstures saglabāšanā.

Jūs cienidams
LAPINS TEDIS

APZINĀT, SAGLABĀT, PIELĀGOT

Raksts laikrakstā «Lauku Avīze» 1988. gada 12. martā

«Lauku Avīze» sāk savas gaitas Rūdolfa Blaumaņa atcerēs un godināšanas gadā. Prātā nāk vārdi, ko Blaumanis licis sacīt Indrānu tēvam: «... Es nošķiru tos Indrānus, kas pilda manu maku, no tiem, kas iepriecina manu sirdi. Sēklu tīrumā var kaisīt visur pasaulē. Zeme paliek zeme, ar viņu Vidzemē vai igauņos. Bet tas māla paugurs tur noras malā, tā upīte pirts galā, tas sērmūkslis te ceļmalā — tie pieder tikai Indrāniem. Noroc to pauguru, aizlaid to upīti citur, nocērt tos kociņus, un tu būsi sapostījies šīs mājas dvēseli. Sakiet — vai tie vairs ir Indrāni vai kāda sveša mala?»

Mēs labi zinām, ka Indrānu oši toreiz tomēr tika nocirsti, ka pēc tam cirsti vēl neskaitāmi citi, postītas neskaitāmas sētas un dievnami, ar saknēm no Latvijas zemes rauti cilvēki un dzimtas. Šajā gadsimtā mūsu tēvzemi skārušas pārmaiņas, kādas nabaga Indrānu tēvam ne sapnī nerādījās. Kaut ko būtisku mēs varbūt esam guvuši, bet kaut ko ne mazāk būtisku arī zaudējuši un turpinām zaudēt, un tāpēc Indrānu tēva sacītais arī šodien ir ne mazāk aktuāls kā toreiz.

Vēl un vēlreiz mums ir jāapdomā, kādu vidi šē Latvijā mēs vēlamies atstāt mūsu bērniem un mazbērniem, turklāt vides jēdzienā ietverot ne tikai

dabas ekoloģiju, bet arī kultūras ekoloģiju — ainavu, vērtīgas un zīmīgas celtnes, piemiņas vietas. Pārmaiņas Latvijas laukos šajā ziņā ir bijušas visai dramatiskas un tātad ne jau pozitīvas. Vai nu mēs vēlamies to atzīt, vai ne, dabas un kultūrvides nosargāšana šodien kļuvusi par problēmu, kas nav mazāk svarīga par Pārtikas programmu, par lauksaimniecībā izmantojamo zemju ražību un ganāmpulku produktivitāti — arī pēc tā mūs vērtēs vēsture, tas noteiks mūsu tautas garīgo veselību un briedumu.

Pēdējos mēnešos mēs daudz zinām Latvijas Kultūras fondu, tā vērīenīgās Daugavas un Spīdolas programmu ieceres, bet šoreiz gribētos atgādināt, ka ir vēl viens spēks, kas jau 30 gadus ir centies aizkavēt dabas un kultūrvides postīšanu, aicinājis saglabāt, sakopt, atcerēties. Tā ir **L a t v i j a s D a b a s u n p i e m i n e k ļ u a i z s a r d z ī b a s b i e d r ī b a** (dibināta 1959. g.). 1988. gada 1. janvārī šajā biedrībā bija ap 415 730 individuālo biedru, 5455 pirmorganizācijas, 3238 kolektīvie biedri visos novados. Tas ir ļoti, ļoti daudz — vismaz formāli, uz papīra.

Zinām gan, cik daudz ir arī nepadarītā, cik daudz formālisma. Taisnība — ne jau biedrībai pieder reālā vara. Taču ar ierosmēm, pašuzupurēšanos un atgādinājumiem ir iespējams veikt kaut nelielu reālu darbu, iekustināt apkārtējos, vietējos varas orgānus un saimnieciskās organizācijas, lai saudzētu, pareizi izmantotu, atjaunotu pieminekļus.

Aptuveni 70% Latvijas vēstures un kultūras pieminekļu atrodas laukos, to apsaimniekotāji ir daudzi jo daudzi lauksaimniecības uzņēmumi,

Latvijas Kultūras fonda ansamblis pie LKF emblēmas (laiva ar sauli).

retāk privātpersonas. Tāpēc katram no mums vajadzētu vērīgāk palūkoties apkārt un padomāt, ko varētu paveikt paša spēkiem un ko savā pagastā dara kaimiņi.

Mūsu acu priekšā iet bojā senās lauku sētas, tautas celtniecības paraugi. Tiesa, Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības nodaļu, ZA Vēstures institūta, Kultūras ministrijas darbs pēdējos piecos gados kaut cik ir iekustējies: valsts aizsardzībā ņemti aptuveni 90 tautas celtniecības pieminekļi — vecas koka ēkas, zemnieku dzīvojamās un saimniecības ēkas, vērtīgākās viensētas visos rajonos. Taču joprojām turpinās ēku nojaukšana un to sabrukšana, tāpēc rodas jautājums, vai tā ir vēsturiska neizbēgamība vai kādas tuvredzīgas, savu laiku pārdzīvojušas politikas sekas. Lai šo procesu apturētu, daudz ko varam darīt pašu mājās: lai pavērojam, kas notiek padomju saimniecībā «Burtnieki» vai Bauskas rajona kolhozā «Uzvara», kur ir atjaunota un iekārtota lauku muzejsēta.

1988. gada aprīlī iecerēts Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Centrālās padomes un Arhitektu savienības kopējs plēnums par seno lauku celtniecības objektu saglabāšanu. Bet jāapzinās, ka šo darbu nevar veikt un neviens to neveiks «no augšas» — ir jāmaina iedzīvotāju, iestāžu, saimniecību attieksme pret šīm ēkām, varbūt arī jāmaina kaut kas likumdošanā.

Tāpat jāmin kādreizējo muižu kompleksi ar vēsturiskiem parkiem, kas tāpat ir mūsu kultūras mantojuma sastāvdaļa, nereti pat ar izcilu mākslas un kultūras vērtību. Arī to saglabāšanā var minēt pāris labu piemēru. Aizbrauciet uz Mālpili, kur bijušajā muižas pilī iekārtots patiesi unikāls, jau plašu slavu guvis Meliorācijas muzejs, ko iekārtojies entuziasts skolotājs Jānis Mednis savā nerimtībā ar turienes sovhoztehnikuma atbalstu. Aumeistaru muižas kompleksa atjaunošanu organizē Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības nodaļa kopā ar padomju saimniecību «Grundzāle». Stučkas rajona kolhozs «Selga» ķēries pie Stukmaņu muižas ansambļa restaurācijas. Ogres rajona padomju saimniecība «Madliena» un kolhozs «Lāčplēsis», Tukuma rajona kolhozs «Zemīte», Madonas rajona padomju saimniecība «Cesvaine» gādā par savā teritorijā esošo pieminekļu apkopšanu, remontu un restaurāciju. Cēsu rajonā tiek restaurēti vairāki objekti, lai tos varētu izmantot lauksaimniecības uzņēmumi. Tātad katra saimniecība var ko darīt. Šo jautājumu risināšanā aktīvi piedalās biedrības rajonu nodaļas, kas cieši sadarbojas ar pieminekļu apsaimniekotājiem. Un tomēr joprojām ir visai daudz aizlaistu muižas ēku, kurām mēs varētu dāvāt otru mūžu.

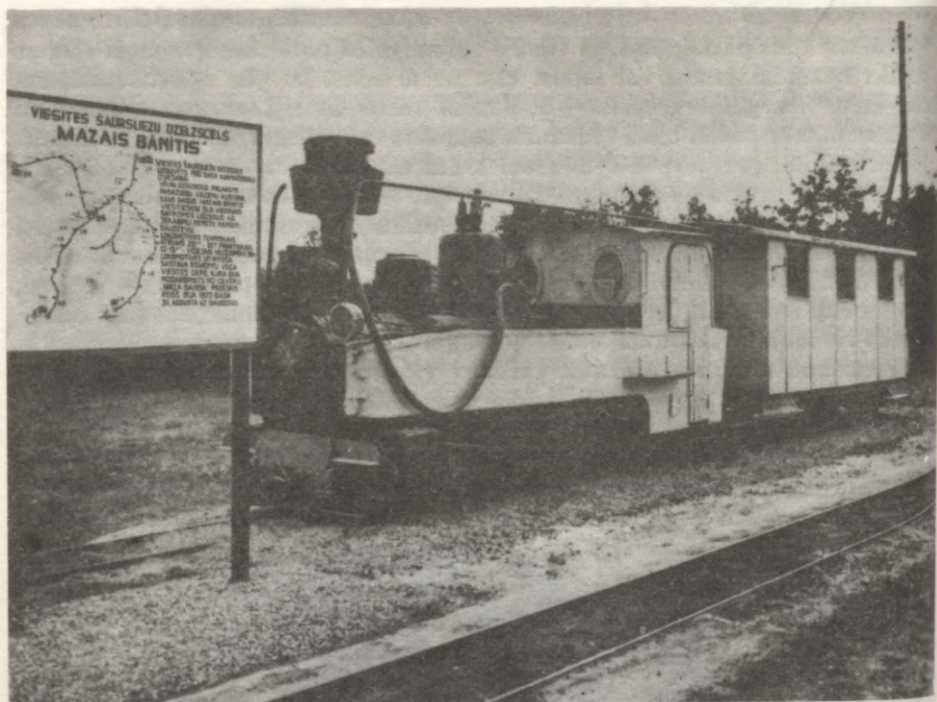
Braucot pa Latviju, sāp sirds, redzot pamestos dievnamus, kas arī ir mūsu vēstures un senču amata prasmes liecinieki. Var gan minēt pāris mēģinājumu kaut mazumu saglābt (Rīgas rajona kolhozs «Allaži» remontē Allažu baznīcu, Talsu rajona kolhozs «Dundaga» pašu spēkiem atjauno Mazirbes baznīcu, arī Krimuldas baznīca vienubrīd šķita puslidz sakopta). Bet cik daudzas baznīcas nav aizlaistas postā, kādas vērtības nav izlaupītas

no vāji apsargātajiem vai vispār neapsargātajiem dievnamiem? Un vai tas gan būtu kāds pārkāpums, ja vietējā saimniecība palīdzētu draudzei vismaz uzlikt baznīcai jumtu vai sapost ēku no ārienes, lai pēc nedaudz gadiem tās vietā nerēgotos grausts? Vēl lielākā mērā tas sakāms par kapiem un kapenēm, kur pārāk bieži redzam atbaidošus vandālisma aktus, kas liek šaubīties pašiem par sevi — vai esam kultūras tauta?!

Un vēl viena pieminekļu kategorija — zinātnes un tehnikas pieminekļi — senas dzirnavas, tilti, vecas mašīnas un satiksmes līdzekļi, arī zinātnieku piemiņas vietas. Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrībā kopš 1983. gada aktīvi darbojas zinātnes un tehnikas pieminekļu sekcija, tās locekļi ir apzinājuši daudzus šādus pieminekļus, varbūt šajā ziņā mums darbs rit labāk nekā dažā citā republikā. Taču senās tehnikas pieminekļu atjaunošanā minami tikai reti piemēri (Pasiectes vējdzirnavas padomju saimniecībā «Ventspils», Zlēku ūdensdzirnavas Ventspils rajonā). Pēdējos gados iezīmēta viena otra zinātnieka piemiņas vieta. Domājam šogad Cēsu un Valmieras rajonos atgādināt par mūsu izcilākā zinātnieka ķīmiķa Paula Valdena šajos novados aizvadītajiem jaunības gadiem. Jārod arī kāds risinājums slavenā lauksaimniecības zinātnieka Pauļa Lejiņa dzimto māju «Ri-

Latvijā arvien populārākas kļūst kapu uzpošanas talkas, kurās piedalās gados jauni un vecāki cilvēki. Tradicionāli tās tiek rīkotas maijā.

Viesītē saglabātais Latvijas zinātnes un tehnikas pieminekļa šaursliežu dzelzceļa jeb «mazā bānīša» fragments.

meiku» sapošanai un cieņas pilnai saglabāšanai (izmantotājs — padomju saimniecība «Austrumi» Valmieras rajonā).

Problēmu ir daudz. Lai saglabātu celtnes, tām jāatrod izmantotājs un optimāls izmantošanas veids. Šur tur var ierīkot pa muzejam, bet ne jau visur. Pārkārtošanās laikmets vienā otrā gadījumā sniegs jaunus risinājumus — varbūt der nodot šādus objektus darbīgu cilvēku vai kooperatīvu ziņā, ja neiekrit prātā ideja, kā tos izmantot saimniecībām pašām. Ar cerībām taču vērojām, ka kultūras līmenis laukos — gan visai nevienmērīgi — aug, ka attieksme pret vietējām kultūras vērtībām mainās pareizā virzienā. Ka saimniecību priekšgalā daudzviet stājas aizvien kulturālāki un tālredzīgāki cilvēki, kas domā ne vien par maku, bet arī par sirdi. Un galu galā augstvērtīgas kultūrvides veidošanai nav tikai morāla, bet arī ekonomiska nozīme: tā piesaista cilvēkus vietai, modina vēl nesen pelto un nicināto vietējo patriotismu.

Jā, dažbrīd dvēseli pārņem pesimisms, redzot, kā Latvijas lauki pieaug alkšņiem, kā zūd ainavu savdabība, brūk vērtīgas celtnes. Taču, ieskatoties

vērīgāk, redzam arī pretēju procesu — darba cilvēku un jaunatnes centienus pārņemt pagātnes labākās vērtības. Redzam vēlmi atdzemdināt lauku amatnieku darba prasmi un vērst plašumā sabiedrisko talku kustību (šajā ziņā plaši nodomi ir Latvijas Kultūras fondam). Vajadzīgs liels entuziasms, novada mīlestība, netradicionālu risinājumu meklējumi, iniciatīva un novada vēstures zināšana, tās dziļa izpratne un izjūta. Savos atjaunotnes centienos novada patrioti var saņemt arī Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības, tās Centrālās padomes un zinošu lietpratēju palīdzību un konsultācijas. Tikai kopējs darbs var darīt Latvijas laukus daiļus, īpatnējus, kulturālus un pārtikušus, lai paaudžu krātās vērtības tiktu nodotas tālāk nākotnei.

Rūjienā atjaunotais Kārļa Zemdegas piemineklis «Sējējs» (1939). Tā nolauztā galva atrasta Rūjas upes dūņās 1988. gada vasarā.

PAR JĀŅU SVINĒŠANU UN JĀŅU APKAROŠANU

Raksts laikrakstā «Lauku Avīze» 1988. gada 18. jūnijā

Šī Jāņu diena mūsu tautas vēsturē ir īpaša — pēc ilgiem gadiem pilnīgi reabilitēti un valstiski atzīti senie saulgriežu svētki, ko latvieši saglabājuši (tāpat kā senatnīgās folkloras vērtības vispār) ilgāk un dziļāk nekā mūsu kaimiņu tautas. Latviešu mitoloģijā Jānis bija nācējs un gājējs, nepārtrauktās kosmiskās gaitas simbols (indoeiropiešu pirmvalodā *iānos* — nācējs, gājējs; senindiešu *γānah* — ceļš, gaita, rati).

Izsakot dziļu gandarījumu par Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1988. gada 15. aprīļa lēmumu,* atkal un atkal uz mācās jautājums, kā varēja notikt, ka tieši cilvēces kosmiskās ēras sākumā, Jurijs Gagarina lidojuma gadā Latvijā sākās vēsturē nepieredzēta Jāņu dienas apkarošana, gandrīz vai ar viduslaiku raganu medībām salīdzināma? Un, proti, 1961. gada 24. martā kā oficiāla direktīva parādījās «Cīņas» ievadraksts, kurā lasām: «Par novecojušu, laika garam neatbilstošu ieražu atzīstama Līgo svētku jeb Jāņu svinēšana. Laikmetā, kad padomju cilvēks liek pamatus dižajai komunisma celtnei, nepareizi un nelietderīgi būtu celt godā pagānu ieražas. Darbaļaužu audzināšanā ir izmantojamas tikai progresīvās tradīcijas. Protams, ka svinēt vai nesvinēt ir katra pilsoņa personiska darīšana. Bet valsts un sabiedrības atzinību un atbalstu var izpelnīties tikai progresīvi jaunā laika svētki un svinības.» Un tad nu sākās. . .

Šo bezprecedenta «antilīgo kampaņu» Latvijā no 1961. līdz 1965. gadam tautā uzskata par viena cilvēka iedomu, iegribu, un lielā mērā tas tā arī patiešām ir bijis. Tomēr jāievēro vispārējie laikmeta apstākļi — toreiz tika deklarēts un PSKP 22. kongresā akceptēts, ka jau ap 1980. gadu būs pienākuši pavisam tuvu komunismam, ka ātri izzudīs visas nacionālās atšķirības. Valstī tika izvēsta kampaņa pret reliģiju (atcerēsimies, ka tieši 1961. gadā slēdza Rīgas pareizticīgo katedrāli, lai tās telpās ierīkodu planetāriju), Vidusāzijas republikās apkarotu musulmaņu tradīcijas. Arī Latvijā atrada izdevīgu objektu, kas ļautu nošaut divus zaļus reizē — savienot cīņu pret reliģiju (pagānismu!!!) ar cīņu pret «buržuāzisko nacionālismu». Līdzās šausmīgai pārliecībai modē nāca iztapīgums, karjeristiski apsvērumi — tā vismaz tas tagad izskatās.

Apstākļu zinātāji stāsta, ka jau 1959. gada 9.—13. jūnijā, kad Latvijā uzturējies Ņikita Hruščovs, divi vietējie darbinieki pievērsuši viņa uzmanību — negatīvā nozīmē — Līgo svētku ieražai, drīzumā gaidāmajiem svētkiem. Dažādu apstākļu saērcināts, Hruščovs vaicājis republikas vadībai,

* To ierosināja Imants Ziedonis Latvijas Kultūras fonda vārdā ar vēstuli: Ja ne nu // Literatūra un Māksla. — 1988. — 18. marts. Sk. arī: Č a k l a i s M. Oficiāli Līgo svētki — tas ir normāli // Literatūra un Māksla. — 1988. — 22. aprīlis.

kas tie vēl tādi par svētkiem, kuros tiekot uz nebēdu dzirots un dziedāts? Šī valstsvīra holerīka replika, drīzāk gan jautājums, dziļi iesēdies prātā kādam vēlākajam republikas vadītājam, Jāņa dēlam, kuram šie svētki jau izsenis bija likušies visai aizdomīgi (starp citu, pirmā kampaņa pret Jāņiem tikusi aizsākta 1949. un 1950. gadā, toreiz svētki 1954. gadā pēc Staļina nāves tika rehabilitēti). Volontāru pārdomu rezultātā 1961. gadā aizliedza ne tikai Jāņu svinēšanu, ne tikai līgošanu un aplīgošanu, bet arī nesaudzīgi apkaroja visu ar Jāņiem saistīto — rakstniecībā, mūzikā, kinematogrāfijā, pat kulinārijā.

Jāņu siers kļuva par lauku jeb zemnieku sieru, savus nosaukumus zaudēja dažādu šķirņu konfektes, papirosi, kinoteātri. «Zem naža» laida skolu hrestomātijas un Andreja Pumpura «Lāčplēša» tekstu, jo tur bija pieminēti Līgo svētki (šajā sakarā citējami toreizējā Latvijas Valsts izdevniecības direktora slavenie vārdi: «Lai bērni uzzina par Līgo no citiem avotiem, tikai ne no skolu mācību grāmatām.»). Pat no Friča Rokpeļņa «Lovates krastos» un Jūlija Vanaga «Liepnas kaujas» nozuda ar Līgo saīs-

Jāņugunis Latvijā.

titie panti. Arī dziedot Raiņa «Senatni» ar Emīla Dārziņa mūziku, rinda «. . . jāpuguns spīgo» Rīgas radiofonā bija jāizpilda neskaidri, murmulējot! Par dzejoļa «Uz Zilā kalna» ievietošanu Pāvila Roziša Rakstu 5. sējumā izdevniecības redaktore V. Valpētere zaudēja darbu. Skandalozajā tiesas prāvā viņas aizstāvībai par ekspertu bija uzaicināts Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta direktors Ēvalds Svimpuls-Sokols, kurš drosmīgi iestājās par seno tautas tradīciju.*

Manā priekšā ir Ē. Sokola personiskā arhīva materiāli par Jāņu svētku «vajāšanām», kurus šodien nevar lasīt bez neizpratnes un sašutuma. Šķiet neticami, ka tas varēja notikt mūsu valstī, mūsu paaudzes dzīves laikā. Ē. Sokols, pārliecināts komunistu un temperamentīgs literatūrzinātnieks, toreiz zaudēja savu komunistu reputāciju un, nebaidīsimies sacīt, arī dzīvību, jo liktenīgi satricinājumi bija viņa pāragrās nāves cēlonis. Lasu drebošu roku rakstītu iesniegumu partijas Centrālkomitejai, kurā zinātnieks neatzīst par taisnīgu sev uzlikto sodu un raksta: «Nekad neesmu bijis un nebūšu buržuāziskais nacionālists.»

Uz voluntāriskajām izdarībām tauta atbildēja ar ironisku dziesmiņu:

«Atmaskota beidzot tika
Vecā Jāņu politika. . .
Tagad zināms — mūsu senči
Bija dzērāji un plenči. . .
Ēda sieru, dzēra alu,
Kamēr dabūja tie galu. . .»

kura neskaitāmos norakstos cirkulēja pa visu republiku, atbildēja ar priekšlikumiem dot atbilstošus nosaukumus arī jāņogām («pelšēnītes») un jāņtārpiņiem. Daudzi dažāda līmeņa sabiedriskie darbinieki, Jāņus aizstāvēdami, upurēja karjeru.

Kā šodien atceros 1965. gada Dziesmu svētkus, Mežaparka lielo estrādi, kad Alekseja Kosigina klātbūtnē desmiti tūkstoši klausītāju pieprasīja atkārtot Emīla Melngaiļa «Jāņuvakarū». Uz satraukto jautājumu «Vai drīkst?», premjerministrs izbrīnījies atbildējis: «Kālab gan ne?», un Leonīds Vigners stājās pie diriģēšanas. Pat laikmetā, kad «vētraini aplausi, kas pāriet ilgās ovācijās» bija visai ierasta lieta, tādus aplausus dzirdēt man nav nācies, tie ilga vismaz minūtes desmit un pauda tautas patieso attieksmi pret lietām. Un tad bija raksts žurnālā «Дружба народов» — ar progresīvo krievu literātu (vēlākā disidenta Ļeva Kopeļeva!) palīdzību Jāņi tika atzīti, tika atkaroti. Vispirms gan tā kaunīgi, paklusām, bet tagad, pārbūves laikmetā, jau pilnīgi un, jācer, uz visiem laikiem.

Varbūt tomēr viena piebilde — gribu pievienoties kultūrvēsturnieka un valodnieka Konstantīna Karuļa viedoklim, ka vēsturiski pareizāk būtu

* Ē. Sokola runa Rīgas pilsētas Maskavas rajona tautas tiesas sēdē 1962. gada 10. septembrī nesen publicēta. Sk.: S o k o l s Ē. Vēls Jāņu vainags agram goda prātam // Literatūra un Māksla. — 1988. — 24. jūnijā.

runāt par Jāņu dienu, nevis par Līgo svētkiem. Legenda par Līgo dienu radās 18. gadsimtā baltvācu macītāju romantiķu darbos (J. Lange, G. F. Stenders), to izmantoja Garlībs Merķelis darbā «Vanems Imanta», kur 1. nodaļas ievadījumā sacīts, ka «latviešiem bija atnākusi laimes devēja Līgo, draudzīgā liksmības dieva svinībās». No Merķeļa šo motīvu pārņēma Auseklis, izdomājot dievieti Līgu, tālāk Jēkabs Lautenbahs-Jūsmiņš un citi pseidotautiskie romantiķi. Jāņi ir daudz senāks jēdziens, no indoeiropiešu pirmtautas saglabāts; tas nebūt nav ienācis Latvijā līdz ar kristīgo ticību, ar Bībeles leģendāro Johanānu («Jāni Kristītāju») — kā jau teikts, tas saistīts ar seno kustību ap Zemi. Jāņi ir mūsu kosmosa svētki, kustības svētki, virzības svētki.

Jā, tagad nu Jāņi atkal ir atgūti, bet mums jāamācās būt šo seno svētku cienīgiem. Daudz ir pazaudēts 25 gados, dzīve ir mainījusies. Jāiemācās atkal dziedāt puspemirsto līgo dziesmu vārdus, jāatgūst Jāņu tradīcijas līdz ar zemkopja darba ētiku, jāatgūst zaudētā saistība ar Dabu, jādomā, kā labāk svinēt Jāņus pilsētniekiem. Lai senie svētki būtu skaists un cildens mūsu tautas, Latvijas esības un nākotnes apliecinājums.

NO K. KARUĻA TOPOŠĀS LATVIEŠU ETIMOĻĪJAS VĀRDNĪCAS

jāt / jāť/; lš. *jōti* 't.p.', kr. *exarъ* (tag. *edy*; pirmslāvu **jati*/ **jēti*), baltkrievu *exaуь*, ukr. *їxарu*, bulg. (tag. vsk. 1. pers.) *яхам*, čehu *jeti*, poļu *jechać* (sp. *jać*) 'braukt', hetu *īia-* 'iet, soļot', senindiešu *ǵāti* 'iet, kustas, brauc, jā, sasniedz'. Pamatā ide. **ei-* 'iet' atv. **iā-* (**H₁ei*->**ei-*, zudumpakāpē **H₁i-ēH₂-*>**iā-*). Ide. **iā-tei*->*b. *iāti* la. *jāt*. No nozīmes 'iet'->'jāt' dažās izloksnēs (kursenieku) 'braukt'. Šāds nozīmes pārnēsums ir arī senindiešu un slāvu valodās un izskaidrojams kā dabisks senākās transporta tehnikas apzīmējuma atbilstinājums uz jaunāku tehniku. (Apšaubāms A. Augstkalna izskaidrojums: semantiskais pārnēsums ir bijis '(zirgu) dzīt'->'braukt'.) Iter. *jādīt*, *jādelēt*, kauz. *jādināt*. (Tāpat kā pamatverbs *jāt* iter. *jādīt*, *jādelēt* lietojami arī transitīvi.)

Tās pašas cilmes kā *jāt* ir latviešu mitoloģiskais un folkloras *Jānis* (apv. *Janis*, arh. *Janus*, St I 375), kas atbilst lat. *lānus* (*lānis*). Šo formu pamatā ide. **iā-no-s* 'nācējs, gājējs' (ar morf. variantiem). No tā arī senindiešu *ǵānah* 'ceļš' un (nek. dzimtē) 'gaita, primitīvi rati'. Latviešu mitoloģiskais *Jānis* bija nācējs un gājējs, nepārtrauktās kosmiskās kustības atslogojošs: «Jānīts nāca (variantā: jāja) pa gadskārtu» (LT 15 413). No šejienes kā sekundāra parādība Jāņa saistījums ar vārtiem (Romā durvis, vārtus un ieejas ailes uzskatīja par *lānus*'a sargātiem un svētītiem).

Ieviešot Latvijā kristīgo ticību, Bībeles leģendāro personu *Johanānu* (ebr. *jochanān* 'Dievs ir zēlīgs')>v. *Johan*, *Johannes* tulkojumos pārdēvēja par *Jāni* (*Jani*). Pirmajos tulkojumos (no vācu valodas) atdarināts vārda vāciskais rakstījums, bet G. Mancelis 17. gs. sāka šo vārdu pielīdzināt la. *Jānim*, G. Manceļa sprediķu grāmatā (1654) pirmajās nodaļās vēl nav šā pielīdzinājuma pašā tekstā, bet tikai marginālījās, piem.: «Kad Johannes, cietumā būdams.» (lappuses malā iespiests: *Janis*); «.atsakaita Johanni atkal, ko jūs redzat» (malā: *Janam*; Manc 4,26). Grāmatas otrās daļas tekstā konsekventi *Jānis*, piem.: «... tam būs

Jāņam nosauktam būt» (Manc 4:26). J. Reitera tulkojumā lietots vārds *Janis*, G. Elgera — nekonsekventi *Janis*, *Jānis* un *Joannes*. E. Gлика Bībeles tulkojumā konsekventi lietots vārds *Jānis*, piem.: «Tur bija Jānis, tuksnesī kristīdams un sludinādams.» (GL 4:69). Kopš šā Bībeles tulkojuma visā turpmākajā reliģiskajā literatūrā lietots vārds *Jānis*.

PAR MĀTES DIENU, JEB STARPTAUTISKO SIEVIEŠU DIENU IZVADOT

*Runa Latvijas PSR ZA Organiskās sintēzes institūta Mātes dienas
sarīkojumā 1989. gada 12. maijā*

Kad okeāna dzilēs grima Atlantīda, pie debesīm esot spīdējuši divi mēneši — tā vēsti sena zulusu leģenda. Pašreiz arī mums ir divēji simboli — karogi, ģerboņi, himnas, svētku dienas, uzrunas veidi. Kas tad šodien grimst dzelmē? Šķiriskās vērtības nomaina tautu tradicionālās un vispārcilvēciskās vērtības. Šajās telpās neskaitāmas reizes ir svinēts 8. Marts — Starptautiskā sieviešu solidaritātes cīņas diena, bet nu te pirmoreiz ievadām maija otru svētdienu — Mātes dienu.

Ir divi virzieni sieviešu tiesību un sievietes sūtības izpratnē. Viens, senākais, nāk no folkloras, no aizvēstures, no tautas ētikas patriarhālā sabiedrībā. Otrs, jaunākais, aizsākās Franču revolūcijas laikā un ir saistīts ar sievietes atbrīvošanās cīņām, sociālisma centieniem.

Daži vārdi par otru virzienu, ko reprezentē 8. Marts. Lielā franču revolūcija, kuras divsimtgadi atceramies, devusi cilvēcei svēto saukli: «*Liberté, égalité, fraternité*» — «Brīvība, vienlīdzība, brālība». Reizē ar Cilvēka tiesību deklarāciju franču revolūcijas laikā skaistā un godkārīgā lugu rakstniece, visai brīvu uzskatu sieviete Olimpa de Gūža 1791. gadā nāca klajā ar «Sievietes un pilsones tiesību deklarāciju», kas prasīja vienādas tiesības, pat vienādu apģērbu ar vīrieti. Tomēr Francijas konvents drīz vien slēdza sieviešu klubu, un pašu de Gūžu Robespjērs lika giljotinēt.

Sieviešu emancipācijas kustības tālākajā attīstības gaitā nāca Žorža Sanda, feminisms, sufražistes. 19. gadsimta industriālās revolūcijas laikā mašīnas atvieto fizisko spēku, priekšplānā izvirzot intelektu, tāpēc rūpnieciskajā ražošanā var sākt strādāt sievietes. Nāk lielle Eiropas kari — pie darbagaldiem sievietēm jāstājas vīru vietā. Patriarhālā dzīves struktūra brūk. Sievietes izkaro sev tiesības darbā, izglītībā, kultūras dzīvē, Augusts Bēbelis raksta grāmatu par sievieti un sociālismu.

Taču līdztiesību sievietes tā īsti neiegūst — križu laikā sieviešu darbaspēka izmantošanu mēdz sašaurināt, tās allaž pirmās atbrīvo no darba.

ierobežo darba algas, tikai palēnām dažādās valstīs sievietes izkaro vēlēšanu tiesības. Šādos apstākļos ir loģiski un vēsturiski pamatoti pieprasīt, lai tiktu atzīmēta cīņas diena par sieviešu tiesībām — 8. Marts. Un tas tiek darīts sociālistisko sieviešu konferencē Kopenhāgenā 1910. gadā.

Latvijā sieviešu kustība sākas 19. gadsimta 90. gados ar Hermaņa Zūdermaņa lugu «Gods», tās skandalozajām atskaņām sabiedrībā, ar Augusta Deglava stāstiem, Aspazijas lugām «Zaudētas tiesības» un «Zeltīte». Uz vēstures skatuves nāk jaunstrāvnieces — Dora Stučka, Klāra Kalniņa, pirmās mācītājas, žēlsirdīgās māsas, skolotājas.

Un tā nu sievietes ir izkarojušas sev tiesības daudzviet un dažādās sfērās, gan pie mums, gan tā sauktajā brīvajā pasaulē. Taču šis sasniegums lielā mērā ir formāls un laika gaitā bieži vien devalvēts. Daudz kas ir pārtapis pretstatā — tiesību cīnītāju vietā ir nākušas plintnieces, sievietes pašas sev uzkrāvušas fizisku slogu, kļuvušas par meža cirtējām, remontstrādniecēm, dažkārt atraisījušās no rūpēm par bērniem, par ģimeni. Un paradoksāli — padomju valdības sastāvā, kura taču vārdos visaktīvāk iestājusies par sieviešu tiesībām, pēc Jekaterinas Furcevas nav redzamu sieviešu, nav mums Tečeres, Gandijas, Brūtlandes, Bhutto.

Ir noticis tas, kas bieži redzams modernu filmu, romānu finālā, kad cerētais izcīnīts, rodas tomēr gluži pretējs rezultāts un vilšanās. Itin kā būtu sasniegts galvenais, pēc kā sākumā esam ar sirdi tiekušies, bet izrādās, tas nepavisam nav tas, par ko bijām domājuši. Un sieviešu tiesību cīņas diena, 8. Marts, arvien vairāk un vairāk kļūst vienkārši par sievietes dienu, dažviet gan par mātes dienu, bet visbiežāk par formālu, liekulīgu svinamdienu, kas asociējas ar ātri diedzētām, ļenganām pavasara tulpēm un iedzeršanu darba kolektīvos. Ir notikusi devalvācija.

Lūk, kāpēc mēs psiholoģiski tik labprāt atgriežamies pie Mātes dienas. Tās tradīcijas sakņojas Eiropā, Amerikā, dažādās valstīs, gan protestantu, gan katoļu zemēs. 1922. gadā, šķiet, tā pirmoreiz atzīmēta Latvijā, kur to īpaši popularizējis prāvests Kārlis Kundziņš Smiltēnē. 1938. gadā K. Ulmaņa valdība to puslīdz oficiāli tika izsludinājusi par svētku dienu, jo autoritārās valsts lozungs līdzās nācijas vienībai bija arī «Ģimene, tauta, tēvzeme». Un jau arī 30. gados Latvijā visai sāpīga problēma bija zemā dzimstība.

Visā Eiropā franču revolūciju simbolu — Mariannu uz barikādēm nomaina cits ideāls — sieviete Māte bērnu pulciņa vidū.

Šodien noteicošā ir vispārējā tendence, kas aicina atgriezties pie ģimenes, taču jaunā pakāpē: sievietei paliekot suverēnai būtnei, kas var realizēt arī savas garīgās, kulturālās ieceres, intelektu. Starp citu, latviešu zemnieka ģimenē sieviete nekad nav bijusi vīrietim nelīdzvērtīga, zemāk stāvoša, kā tas ir Austrumu tradīcijās. Un šodien tautas atmodā, kopējās manifestācijās, piketos, cīņās, pasākumos sievietes darbības loks ir tikpat plašs kā vīrietim. Tātad arī Aspazijas cīņa nav bijusi velta — šī cīņa par zaudētām tiesībām, par intelektuālo līdztiesību.

Loks ir noslēdzies, nāk sintēze — darbs, ģimene un ciņa par visas tautas tiesībām, par valstisko neatkarību, kur sievietē un vīrietis iet līdzās.

Šī nav tikai Mātes diena, bet arī ģimenes diena. Ne tāpēc, ka šodien tiecamies atjaunot visu, kas Latvijas Republikā bijis 30. gados, bet tādēļ, ka patiešām neatliekama laikmeta prasība ir mātes un ģimenes lomas rehabilitēšana sabiedrībā. Demogrāfija varbūt ir svarīgāka par mītiņiem, un katrai ģimenei kopā jāklūst par aktīvu elementu sabiedriski politiskajās norisēs.

Nupat pārlasīju grāmatu par Pavļiku Morozovu — varonīgo pionieri, kas tika nodevis savu tēvu, ciema padomes priekšsēdētāju par to, ka tas izrakstījis fiktīvas izziņas deportētajiem kulakiem no Kubaņas; tāpat Pavļiks ziņojis, kur nākas, par vectēvu, kas nobēdzinot labību. Tas notika Rietumsibirijā, Tavdas apkaimē, turpat, kur vēlāk drausmīgos apstākļos iznīcināja deportētos latviešus, kur tika nogalināts mūsu pazīstamais ķīmiķis profesors Jūlijs Auškāps. Pavļiku nonāvēja paša radi, viņš mira pārliecībā, ka izpildījis pioniera pienākumu — pionieris salutējot taču ceļ roku augstāk par galvu, tādējādi apstiprinot, ka sabiedrības, kolektīva intereses vērtē augstāk par sevi, par ģimeni, par piederīgajiem. Bet, ja labi apdomājam, arī Pavļiks ir upuris, staļinisma upuris, tāpat kā visa viņa ģimene, kura galu galā arī tika iznīcināta. Dzīvē ir dramatisks situācijas, tomēr arvien spēkā paliek ceturtais bauslis: «Tev būs savu tēvu un savu māti godāt, lai tev labi klājas un tu ilgi dzīvo virs zemes.»

Mums jāaudzina brīva ģimene, domājoša ģimene, ģimene, kas savu un tautas nākotni saskata bērnos. Šajā dienā visiem vajadzētu būt kopā vai nu strādājot dārzā, vai izbraucot dabā, ciemos pie vecvecākiem, varbūt atceroties sendienas, pārcilājot fotoattēlus, pusaizmirstas dāvanas, varbūt apkopjot vecvecāku kapu vietas, varbūt pārdomājot, kā labāk dzīvot turpmāk, kas jāmaina mūsu dzīvē, lai to padarītu cilvēciskāku un humānāku.

ZENTAS MAURIŅAS VĒSTULE

Publikācija laikrakstā «Skolotāju Avīze» 1988. gada 27. aprīlī

1987. gada decembris iezīmēja Zentas Mauriņas (1897—1978) atgriešanos Latvijas kultūras dzīvē. Dievinātā un pulgotā, aprīnotā un peltā rakstniece un literatūrkritiķe, traģiska likteņa, nesalaužamas gribas sieviete pēdīgi atradusi ceļu uz mājām, reizē paceļot arī mūs mazliet augstāk, lielajā Eiropas kultūrā.

Z. Mauriņas 90. dzimšanas dienu iezīmēja atceres vakars 15. decembrī Mākslas darbinieku namā Rīgā, kā arī raksti presē. Īpašs nopelns Z. Mauriņas literārā mantojuma popularizēšanā un augšāmcelšanā pienākas rakst-

Zenta Mauriņa (1897—1978) savā darba kabinetā.

niecei un literatūrzinātniecei Ingridai Sokolovai, kura ar Z. Mauriņas daiļrades pētniecību nodarbojas kopš 1981. gada, kad Z. Mauriņas vārda parādīšanās mūsu presē, nemaz nerunājot par darbu izdošanu, šķita visai problemātiska. Pašreiz sagatavota Z. Mauriņas eseju izlase, kas, domājams, sasniegs lasītāju nākamgad.

Šo nedaudzo rindu uzdevums nav raksturot Zentu Mauriņu. Par viņu — spožāko latviešu esejisti, literatūrkritikas meistari, dižo pasaules literatūras klasiķu pēitāju, Krievijas un Rietumeiropas literatūras un vispār kultūras popularizētāju, Mūrmuižas Tautas universitātes dvēseli,* latviešu kultūras dzīves rosinātāju, interesantu (diemžēl mūsu lasītājiem vēl nepieejamu) memuāru autori turpmāk, cerams, vēl daudz dzirdēsim. Piebildīšu joprojām ir pati populārākā, viņu vēl lasa un atceras daudzās zemēs.

Gribu nodot lasītājiem tikai vienu no pēdējām Z. Mauriņas vēstulēm kā liecību, ka arī viņa pati meklēja ceļu uz dzimteni, uz mājām, ka ilgojās

* 1988.g. jūnijā tika atjaunota arī Mūrmuižas Tautas universitātes darbība.

pēc tām un būtu bijusi bezgala priecīga par šīs dienas norisēm Latvijā.

Pāris paskaidrojuma vārdu. Kopš 1939. gada līdz aizbraukšanai no Latvijas Z. Mauriņa atradās mana tēva — profesora Paula Stradiņa — aprūpē. Atrazdamās P. Stradiņa slimnīcā, viņa uzrakstīja romānu «Dzīves vilcienā» un vairākus citus darbus. Ārsts un paciente izjuta viens pret otru patiesu cieņu un dziļu sirsnību. Z. Mauriņa atceras, ka nav spējusi rakstīt palātā, kur pie sienas bija uzkarināts J. Staļina portrets, un tēvs licis viņu pārcelt uz citu telpu, kur tāda nebijis. Z. Mauriņa daudzkārt ciemojusies mūsu mājās, arī man zēnībā ne vienreiz vien nācies pavadīt tēvu pie Z. Mauriņas gan Rīgā, gan Jaundubultos. Profesors P. Stradiņš portretēts Z. Mauriņas memuāros «Iedrīkstēties ir skaisti», «Dzelzs aizbīdņi krīt» un citos darbos ar profesora Stefana vārdu.

1977. gada novembrī, tuvojoties Z. Mauriņas 80. dzimšanas dienai, aizsūtīju rakstniecei uz Rietumvāciju apsveikuma vēstuli un divas grāmatas — Jāņa Kalniņa jauniznākušo romānu par Raini un Arņa Viksnas grāmatu par P. Stradiņa dzīves un darba vietām. Tās tagad atrodas Z. Mauriņas muzejā Minsterē. Saņēmu ļoti laipnu atbildes vēstuli no Šveices, kur Z. Mauriņa uzturējās savas draudzenes namā. Acīmredzot bailodamās, ka vēstule nesasnies adresātu, Z. Mauriņa uz aploksnes savu uzvārdu bija atzīmējusi — Z. *Tauriņa*. Šī vēstule rakstīta tajā pašā laikā, kad Z. Mauriņas atvadu grāmata «Manas saknes ir debesīs». Kad 1978. gada februārī biju zinātniskā komandējumā Bāzelē, slavenās firmas «Hoffmann la Roche» viceprezidents, liels Z. Mauriņas cienītājs, gribēja savā automašīnā aizvizināt mani uz Bādkrocingeni, lai tiktos ar Mauriņu. No brauciena nekas neiznāca, jo es no Šveices nedrīkstēju braukt uz citu valsti. Diemžēl mēs nemaz nezinājām, ka tolaik arī Z. Mauriņa uzturējās līdzās Bāzelē... Drīz pēc tam, pēc liktenīgā ceļojuma uz Kastaņolu, 1978. gada pavasarī Bāzelē Z. Mauriņa šķīrās no dzīves.

Viņas pēcnāves mūžs Latvijā vēl tikai sākas.

23.12.77.

Mīlais STRADIŅA kungs,

ārkārtīgi priecājos par Jūsu vēstuli. Tai jutu dzīvu Rīgas dvesmu. Un, kā Jūs labi zināt, dzimtenes ilgas ir neizārstējama slimība. Paldies par abām grāmatām. Abas izlasīju ar lielu interesi. Dr. Stradiņš ir viens no vislielākiem ārstiem, kas gājuši pār manas dzīves ceļu. Es viņam daudz pateicības esmu parādā. Nerunājot nemaz par medicīnisko pusī, es nekad neaizmirsīšu, ka viņš, ar riteni braucot (ne jau ar autiņu), man uz jūrmalu atveda medus spaini. Toreiz bija bada laiki. Aprbrinoju Jūsu mātes garīgo enerģiju. Pati zinu, ka tā spēļveikt daudzus šķēršļus, bet ne jau visus. Dr. Jāni Āboliņu ilgi neesmu sastapusī. Viņš mani ir divas reizes operējis un pieskaitāms izciliem ārstiem. Diemžēl nevaru Jums aizsūtīt

savas grāmatas, un viņās ir visa mana dzīve. Pārējais ir spaļi. Šos Ziemsvētkus vadu kādas viesmīlīgas šveicietes namā. Šveiciešiem ir dzīvāka interese par latviešiem nekā vāciešiem. Maza tauta zina, cik grūti mazas tautas piederīgiem iegūt atzinību. Vienmēr priecājos par šveiciešu blaivo dzīves stāju. Lieki un grezni vārdi šeit nav cieņā. Ar jums personīgi sastapties man būtu ārkārtīgs prieks.

Jūsu ZENTA MAURĪŅA

RUNA SENO GRĀMATU IZSTĀDES ATKLĀŠANĀ

Rīgā 1988. gada 19. oktobrī

Mēs esam pulcējušies dīvainā laikā uz dīvainu saiešanu. No vienas puses, sabiedrība visapkārt virmo, vibrē, «pārkārtojas»; šodien vairs nav laika lasīt grāmatas, visi lasa tikai dienas laikrakstus, žurnālus, skatās televīziju, dzīvo līdzī šim neatkārtojamajam vēstures mirklim. No otras puses, mēs nākam godināt seno grāmatu, kas tapusi galvenokārt no Reformācijas līdz Lielajai franču revolūcijai. Bet, ja apdomā, abas šīs līnijas nav vispretstatā, bet atrodas saistībā. Mūsu šodienas revolūcija ir atgriešanās pie vispārcilvēciskām, humānām vērtībām, kuras pārstāv šie redzamā Grāmata. Laikmets nāk saskarē ar mūžību.

Būtībā jau Oktobra revolūcija itin kā bija iecerēta tieši tādēļ, lai atdotu tautai, apspiestajiem un tumsībā turētajiem, gadu simtos krātās vērtības. Tauta nebija gatava tās saņemt, šis process bija formāls un pat pārtapa pretmetā — daudzas senas kultūras vērtības tika pārprastas, utopiskas rītdienas vārdā iznīcinātas, itin kā lai vēsturi sāktu no nulles punktā. Šodien šī vaina jālabo.

Johana Gūtenberga izgudrotā grāmatiespiešanas tehnika no Maincas līdz Rīgai nāca lēni, aptuveni 140 gadus, pa aplinkus ceļiem. Tostarp plosījās postošais Livonijas karš un Krievijā valdīja Jānis Briesmīgais. Arī pirmās grāmatas latviešu valodā nav drukātas Rīgā. Taču grāmatas, rokraksti Rīgā jau bija nokļuvuši daudz agrāk, gan Livonijas klosteros, gan 1524. gadā dibinātajā *Bibliotheca Rigensis* — tagadējā ZA Fundamentālajā bibliotēkā, nemaz nerunājot par vēl daudz senākiem mezglu rakstiem, rakstiem akmenī un uz alu sienām, kuri nupat Latvijā izraisījuši ārkārtēju sabiedrības ievēribu.

Pirmā tipogrāfa N. Mollīna ierašanās no flandru zemes Rīgā 1588. gadā, viņa darbošanās, ko jubilejas sakarā tik pamatīgi apcerējis Ojārs Zanders grāmatā «Mollīns un viņa laiks», bija notikums, ko atceramies un atcerēsimies mūžos. Toreiz bija Sigismunda Vāzas, Borisa Godunova,

Tila Pūcesspiegēja un Bērtuļa nakts laiks. Arī Rīgā nupat bija risinājušies satraucoši notikumi, tā sauktie kalendāra nemieri. Sadūrās reformācija un kontrreformācija, uzdarbojās sindiks Dāvids Hilhens, pēc kura ierosmes tika iekārtota pilsētas grāmatspiestuve. Kā vērtēt Hilhenu — kā progresīvo vai kā tumsas spēku pārstāvi? Nezinu, nezinu. Tagad grūti izprast toreizējo diskusiju un cīņņu būtību, tāpat kā mūsu pēctečiem pēc 400 gadiem nebūs viegli saprast šodienas kaislības.

Taču līdzās ikdienišķai laikmeta rosmei ir bijušas Mūžības vērtības, grāmatās, burtu rindās sastingušās domas, vārdi un teikumi, kas virzījuši vispatiesāko cilvēces progresu — E v o l ū c i j u, cilvēka domas, gara un arī cilvēka praktiskās darbības evolūciju. Sākot no padomjiem racionālai zemes kopšanai Salomona Guberta darbā «*Stratagema oeconomicum*» (1645) līdz Imanuela Kanta «Tirā prātā kritikai» (1781) un «Praktiskā prāta kritikai» (1788), visu šo darbu pirmizdevumi dienas gaismu ieraudzījuši Rīgā. Tālāk nāk J. G. Herdera epohālie sacerējumi par tautas daiļradi un kultūras vēsturi, pirmie Mihaila Lomonosova darbu tulkojumi svešvalodās, Vecā Stendera «Augstas gudrības grāmata» (1774) — enciklopēdija dzimtļaudīm, kuru šogad izdodam atkārtotā izdevumā «tiem miļajiem latviešiem», šo dzimtļaužu pēctečiem, bet nu jau vairs ne dzimtļaudīm. Un ekspozīciju noslēdz Garlība Merķeļa nemirstīgā, brīdinošā un aicinošā grāmata «Latvieši filozofiskā gadsimta beigās» (1796), kas jau ir Lielās franču revolūcijas atbalss Baltijā un arī jaunu, tālas nākotnes revolūciju neskaidra priekšnojauta. Te ekspanētas pavisam 370 grāmatas no Fundamentālās bibliotēkas un Valsts bibliotēkas retumiem, kuras izdevuši Mollins, Šrēders, Hincis, Hartknohs. Bet vēl nāks Stefenhāģeni, Indriķis Alunāns, Ansis Gulbis, nāks kultūras moceklis Jānis Roze (kuru arī šoruden godinām), apgāds Valters un Rapa, «Grāmatu draugs», «Zelta ābele» un pēc tam — VAPP, LVI un «Liesma», «Zinātne», «Avots» un «Zvaigzne» — garu garā mūsu kultūras ķēde, kuras sākuma galu mēs nu varam te notvert un izpēīt.

Šajā izstādē atspoguļojas Rīgas senie sakari ar Eiropu, pasaules kultūras vērtības, kuru cienīgiem mums jāpaliek. Izstāde ir pamācoša vēl tajā ziņā, ka rāda ceļu, kāds ejams tālāk — radot lielas nacionālās un ģenerējot vispārcilvēciskās vērtības, kas saglabātos laiku laikos. Lai par mūsdienu Rīgu arī grāmatniecības jomā mēs un mūsu pēcteči nevarētu sacīt, ka tā ir vieta, kur nekas īpašs nenotiek. Par grāmatniecību mums tomēr nav jākaunas — maza tauta ir apliecinājusi sevi par lielu lasītāju un skaistu grāmatu darinātāju.

Mūsu šodienas grāmatas, vismaz daļu no tām, varēs rādīt arī pēc 400 gadiem kā zīmi par mazas tautas apņēmību dzīvot lielā pasaulē.

ATGRIEŠANĀS PĒC 125 GADIEM

PAR PAULU VALDENU DZIMTAJĀ VALMIERAS PUSĒ

Raksts laikrakstā «Cīņa» 1988. gada 29. jūlijā

Šī gada 26. jūlijā vienā dienā ar Jāzepu Vītolu 125. dzimšanas dienas atceri atzīmējām arī citam Latvijas kultūras dižgaram — Paulam Valderam, vienam no izcilākajiem 19.—20. gadsimtu mījas ķīmiķiem, kura vārds godam minēts daudzās pasaules enciklopēdijās un augstskolu mācību grāmatās. Neiztirzāsim šē Valdena mūža gājumu un zinātniskos nopelnus — atzīmēsim vienīgi, ka viņš uzlūkojams par divu jaunu zinātnes nozaru, proti, dinamiskās stereoķīmijas un neūdens šķīdumu elektroķīmijas pamatlīcēju, ka viņa darinātos jēdzienus «solvatācija», «solvolīze» plaši lieto arī mūsdienu zinātnē, ka viņš ir vienīgais latvietis, kurš ticis izvirzīts par kandidātu augstai zinātniskai balvai — Nobela prēmijai (pat vairākkārt!), ticis ievēlēts par locekli septiņu dažādu valstu zinātņu akadēmijās.

Valdena zinātnieka mūža raženākais posms (1882—1919) pagājis Rīgā, kur viņš bijis Rīgas Politehniskā institūta profesors un vairākiem lāgiem arī rektors. 1919. gada piecos padomju varas mēnešos viņš bijis P. Stučkas valdības galvenais konsultants zinātnes jautājumos, ievēlēts par Latvijas Augstskolas (Latvijas Universitātes) pirmo rektoru. Viņa latviešu skolnieku skaitā minami A. Ķešāns, G. Vanags, A. Kalniņš, K. Bambergss u.c., kuri savukārt zinātnes stafeti nodevuši tālāk, līdz mūsdienām.

Pašreiz Paula Valdena devums pieredz renesansi — tiek celti gaismā viņa piemirstie vai nepietiekami novērtētie nopelni, daudzas viņa idejas izrādās aprīnojami mūsdienīgas. Par visu to plašāk droši vien runāsim zinātnieka atceres svinībās oktobrī, tad arī paredzēts pirmoreiz piešķirt Paula Valdena prēmijas un medaļas, kas pērn nodibinātas ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu. Šoreiz runāsim par ko citu, proti, par to, ka Valdena vārds jubilejas reizē jo spēcīgi atskanējis arī viņa dzimtajā Valmieras novadā.

Patiešām, Pauls Valdēns dzimis kā pastarītis (13. bērns ģimenē!) kādreizējā Valmieras apriņķa Rozulas pagasta «Pīpēnu» mājās (tag. Cēsu rajona Stalbes ciemā), abi viņa vecāki bijuši dzimtcilvēki Ēveles pagastā, visu mūžu kopuši zemi. Dažādos savas dzīves posmos Valdēns bijis saistīts ar Valmieru, tāpat kā ar Cēsīm un Rīgu, pirmmācību guvis Rubenes draudzes skolā pie kādreiz izslavētā pedagoga Jāņa Erdmaņa (J. Cimzes audzēkņa).

Tad nu arī 26. jūlija novakare — pēc pazīstamā Valmieras novadpētnieka skolotāja Andreja Kursiņa ierosmes — kļuva par P. Valdena atceres dienu Valmierā un Rubenē. Vispirms notika kultūrvēsturiska ekskursija pa zinātnieka uzturēšanās vietām Valmierā. Tika pieminētas Valdena saskares ar pazīstamām valmieriešu dzimtām — Kreišmaņiem,

Starp Ēveles mācītāja A. G. Boses darināto draudzes locekļu portretiem negaidīti atrasti arī Paula Valdena vecāku — Vecgutuļu māju saimnieku Annas un Jāņa Valdena attēli (darināti 1857. gadā, pašreiz glabājas Latvijas Vēstures muzejā).

Baložiem, Lucaviem, Dr. Georgu Apini, aplūkota senatnīgā Valmieras zirgu pasta ēka, kur kādreiz pusdienojis O. Balzaks, bet Pauls Valdens viesmīlīgā pastmeistara Dīnstmaņa viesībās iepazīties ar Valmieras ārsta Lucava meitu Vandu, kas pēdīgi kļuvusi par viņa dzīvesbiedri (laulājušies Valmieras Sīmaņa baznīcā pie mācītāja Jāņa Neilanda, «Teici, teici, valodiņa» sacerētāja). Šie kultūrvēsturiskie kopsakari, bieži vien negaidīti, visspilgtāk raisījās vecajā, labi sakoptajā Valmieras kapsētā, kur skolotājs A. Kursītis kā Latvijas Kultūras fonda Valmieras pārstāvis šīs piemiņas reizes sakarā bija atjaunojis arī Valdena sievastēva kapazīmi. Kārlis Lucavs esot bijis ne tikai veiksmīgs, tautā iecienīts Valmieras aprīņķa ārsts, bet arī starptautiski pazīstams tauriņu pētnieks, kurš Latvijā atklājis kādu jaunu tauriņu sugu. Turpat netālu ar interesi aplūkojām «latviešu Pūces-spiegēļa» Kārļa Konrāda — «grāfa Miķeļa Amālijas dēla Vanaga», Šanas biedrības virsaiša, oriģinālo kapa pieminekli, kas arī nule kā uzstādīts, pateicoties Kursīša ierosmei, un saista Valmieras apmeklētāju ievēribu.

Un Valmieras plānā šogad uzradušās trīs jaunas ar ievērojamu novadnieku vārdiem saistītas ielas — Jāņa Endzelīna, Jāzepa Vītola un Paula Valdena iela. Pēdējā gan vēl tikai iezīmēta jaunajā dzīvojamā masīvā.

Svinību kulminācija bija Rubenē, kur pie vecās draudzes skolas ēkas, pašā Rīgas šosejas malā, atklājām piemiņas plāksni Paulam Valdenam. Par tās uzstādīšanu bez nenogurstošā Kursīša bija rūpējusies Kocēnu ciema izpildkomitejas priekšsēdētāja Skaidrīte Vahitova un kolhoza «Kop-solis» ilggadējais priekšsēdis Ansis Liezers. Ceremonija pulcēja cilvēkus no Valmieras un Rubenes. Runāja gan Valmieras stikla šķiedras rūpnīcas, gan RPI Valmieras filiāles pārstāvji, gan vietējie — rubenieši, un visās runās jautās neveltota ieinteresētība par novada tradīciju saglabāšanu, par slaveno novadnieku.

A. Liezera vadītais kolhozs tālu pazīstams ar savu saimniecisko rosmi. Rubenes centrs sakopts, spodrs, patikami piesaista aci, — nu pienākusi kārtā arī kultūras vēsturei, jo cilvēkus vairs neapmierina tikai darbs, tikai turība, ir arī ilgas pēc saistības ar vietu, ar vispārējo tautas likteni, ar lielo vēsturi. Un saruna pārsviedās no Rubenes skolas, kurp savu pastarīti Paulu bija vadījusi atraitne Anna Valdena, no savdabīgā šīs skolas skolo-tāja J. Erdmaņa pie tālākām vēstures lietām — pie vietējās baznīcas, kur, kā domā, apbedīts Livonijas Indriķis, pie kādreizējās Kristofa Hardera tipogrāfijas, kur drukāti Vidzemes kalendāri un skolu grāmatas, pie Ziemeļu kara avantūrista Johana Reinholda Patkula, kas še apgrozījies, pie Caurumkroga, kur dzimis pirmais latviešu gleznotājs portretists Jānis Staņislavs Roze. Katrs novads, katrs ciems ir ar kaut ko bagāts, katram ir ko atcerēties, mūsu pagātne ir īpatnēja, cilvēkiem, norisēm bagāta.

Šķirāmieš vēlā vakara stundā — bija laba, gaiša sajūta, gandarijums, ka laika grieži nav spējuši noslāpēt tādus cilvēkus kā A. Kursītis vai A. Liezers (un ka tādi ir ne tikai Valmieras novadā vien!), bet, galvenais, — par to, ka netiek piemirsti mūsu kultūras dižgari. Arī tādi kā Pauls Val-

dens — latviešu cilmes pasaules mēroga zinātnes klasiķis, kuru varbūt varētu dēvēt par lielu dāvanu mazai tautai. Ir labi apzināties, ka tādi cilvēki tapuši mūsu vidē, arī Rubenes draudzes skolā, ka ar viņu starpniecību mūsu tauta devusi kaut ko paliekamu lielajai cilvēcei, zinātnes progresam. Un varbūt šajā reizē lai tas ir arī atgādinājums, ka jādoma ne tikai par humanitārām zinātnēm un nacionālo kultūru, bet arī par internacionālajām dabas un eksaktajām zinātnēm, lai mēs nekļūtu vienpusīgi.

PAULS VALDENS — LATVJU TAUTAS PAZUDUŠAIS DĒLS

*Lekcija P. Valdena medaļas un prēmijas pasniegšanas ceremonijā
1988. gada 14. oktobrī*

Izteicot visdziļāko pateicību Rīgas Politehniskajam institūtam, tā vecajai Ķīmijas tehnoloģijas fakultātei, dekanam profesoram Imantam Meirovicam par man parādīto ļoti augsto godu — Paula Valdena medaļas un prēmijas piešķiršanu, tomēr šodien priecājos vairāk par ko citu. Un proti, par pašu Paula Valdena medaļas iedibināšanu faktū, jo uzlūkoju to par Paula Valdena formālu rehabilitāciju Latvijā, par tā ļoti ilgā konflikta nokārtošanu starp Paulu Valdeni, varbūt lielāko latviešu izcelsmes dabaszinātnieku, un latvju tautu.

Pauls Valdens (1863—1957) bija viens no izcilākajiem 20. gadsimta sākuma ķيميķiem, divu jaunu zinātnes nozaru — dinamiskās stereoķīmijas un neūdens šķīdumu elektroķīmijas nodibinātājs, ilggadējs Rīgas Politehniskā institūta mācībspēks un profesors (1894—1919), Pēterburgas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis un tās ķīmijas laboratorijas vadītājs (1911—1918), PSRS ZA goda loceklis (1927), daudzu ārzemju zinātņu akadēmiju loceklis un četru augstskolu goda doktors. Nebūt ne visas Valdena darbības puses ir zinātņu vēsturnieku izpētītas, arī viņa biogrāfijā un attieksmēs ar laikabiedriem vēl ir neskaidri momenti.

1988. gada 26. jūlijā apritēja 125 gadi kopš zinātnieka dzimšanas, un šajā sakarā kopā ar Maskavas ķīmijas vēsturnieku profesoru Juriju Solovjovu Maskavā izdevniecībā «Наука» PSRS ZA zinātnisko biogrāfiju sērijā esam izdevuši plašu P. Valdena zinātnisko biogrāfiju.* Personiski

* Страдынь Я. П., Соловьев Ю. П. Павел Иванович (Пауль) Валден, 1863—1957. — М.: Наука. — 1988. — 288 с.

es savu daļu būtībā tiku rakstījis 15 gadus (varbūt pat visus 30 gadus?), te spalvu noliekot, te atkal paņēmot rokā, jo reizēm bija jāpolemizē ar paša Valdena autobiogrāfiju «Wege und Herbergen», kas 1974. gadā pēc zinātnieka nāves iznākusi Visbādēnē. Gadu gaitā bija jāpārvērtē daudzi secinājumi, jāatbrīvojas no dažāda aizsprieduma. 1986. gadā grāmatai varējām puslīdz pielikt punktu, un tā nu ir iznākusi, varbūt gan ne gluži tāda, kāda tā bija iecerēta un uzrakstīta, jo lietas labad bija jāpieļauj arī kompromisi.

Valdena biogrāfijā ir ietverti jauni materiāli — par Valdena starptautiskajiem sakariem, par viņa vairākkārtējo izvirzīšanu Nobela prēmijai ķīmijā, par dažām literatūrā neizgaismotām zinātniskās darbības pusēm (pētījumi par naftas ģenēzi, jonu solvatācijas atklāšana, acetoniitrila iegūšanas metode, ierosinājums raksturot zinātnieka veikumu pēc tā pieminēšanas biežuma speciālajā literatūrā — pēc tā sauktā citējamības indeksa), par Valdena lomu Krievijas zinātniskajā dzīvē 1910.—1918. gadā, par darbošanos Latvijā 1919. gadā, par dažām situācijām, kuras varbūt Valdens pats tā īsti neapzinājās. Plaši izmantojām Rostokas Universitātes arhīvu, ilgdzīgo Valdena saraksti ar V. Ostvaldu (tā glabājas Berlīnē, VDR ZA arhīvā), kā arī no meitas profesores Irisas Hollo-Valdenas (Helsinkos) saņemtos materiālus. Taču Valdena zinātniskais mantojums ne tuvu nav izsmelts (nupat, piemēram, PSRS ZA arhīvā atrastas 13 P. Valdena vēstules V. Vernadskim), un arī viņa saikne ar Latviju nav parādīta visā tās dziļumā un sarežģītībā, tāpēc, šķiet, būs jāraksta vēl viena Valdena biogrāfija — populārāka un īpaši latviešiem domāta.

Paula Valdena medaļa, iedibināta 1987. gadā sakarā ar RPI 125. gadadienu. To piešķir par pētījumiem ķīmijas zinātnē un zinātņu vēsturē. Pirmoreiz Valdena prēmijas un medaļas tika pasniegtas 1988. gada oktobrī P. Valdena 125. dzimšanas dienas atceres reizē. Medaļas autors — mākslinieks Jānis Strupulis.

Ir jāatbild uz diviem jautājumiem: vai Valdens bija latvietis un vai Valdens pats sevi apzinājās par latvieti. Uz pirmo gluži viennozīmīgi ir jāatbild ar «jā», uz otro — gandrīz viennozīmīgi ar «nē». Tāpēc viņu gribētos nosaukt par latvju tautas pazudušo dēlu.

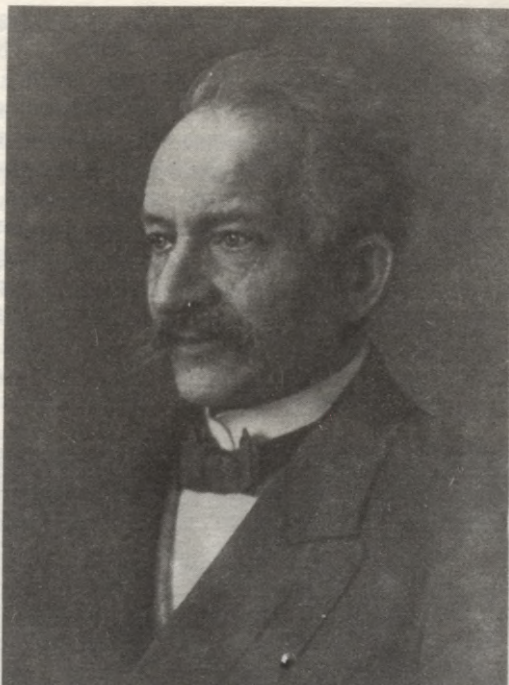
P. Valdena mūža laikā iznākušajās lielajās enciklopēdijās viņš apzīmēts gan par vācu, gan par krievu ķīmiķi. Taču patiesībā viņš ir dzimis latvietis, no Straupes draudzes Rozbeķu (Rozulas) pagasta zemnieku dzimtas, kurai gadu pirms pastariša Paula piedzimšanas turp bija jāpārceļas no Ēveles pagasta (baroneses Henrietes Bolto fon Hoenbahas patvaļas dēļ). Valdena vecāki tikai pēc dzimtniecības atcelšanas 1819. gadā ietikuši brīvu ļaužu kārtā.

Arguments par labu Valdena latviskajai izcelsmei ir gan ieraksts Straupes latviešu draudzes grāmatā par Paula piedzimšanu, gan tēva Jāņa (1816—1867) čuguna kapa krusts Straupes Pārupes kapos (nogāzts, bet 1985. gadā atpakaļ uzstādīts un iecementēts), gan laikabiedru (piemēram, poļu profesora Jana Zavidiska, Āronu Matīsa un daudzu citu liecības), gan visa Valdena dzimtas ģenealoģija. Pēdējo Latvijas PSR Centrālajā Valsts Vēstures arhīvā sīki kopš 18. gadsimta izpētījuši Sarmīte Pijola, vienīgi čaklajam Valmieras novadpētniekam Andrejam Kursītim izdevies papildināt šīs ziņas ar faktu, ka pastarītis Pauls dzimis nevis kā 12., bet gan kā 13. bērns ģimenē (pirms viņa bija dzimis diviņi pāris). Latvijas Centrālajā Valsts vēstures muzejā saglabājušies arī Ēveles macītāja Antona Georga Boses latviešu zemnieku tipu zīmējumi no 1858. gada, kuru vidū brīnumainā kārtā ir abi Valdena vecāki, viņa kūmas un radi, arī vecākais brālis Jānis. Turklāt par zinātnieka latvisko izcelsmi liecina arī viņa latviešu radi, to skaitā kādreizējais Rīgas pilsētas galva Roberts Garselis, ārsts Roberts Kreišmanis, komponists Nilss Grīnfelds u.c. Tātad liecību ir atliku likām, un pat Vilhelma Lenca izdotajā «Vācbaltiešu biogrāfiskajā leksikonā»* par Valdena izcelsmi atzīmēts: «*Vater — Lette, Mutter — Lettin*».

Taču nav noliedzama arī pakāpeniska attālināšanās no savas tautības, pāriešana baltvācu, vēlāk vācu vidē. P. Valdens savā atmiņu grāmatā ar cieņu atceras savu tēvu (kas mira, kad viņam bija četri gadi) un māti, arī latvju dainas. Taču mātei, kas bija kļuvusi atraitne, drīz bijis jāpārdod Pipēnu mājas, iegūto kapitālu izputinājuši viņas radi Kreišmaņi, pati māte Anna pārcēlusies uz Pēterupi. Kur un kā viņa mirusi, joprojām nav noskaidrots. Bet mazajam Paulam kopš desmit gadu vecuma bijis jāmitinās svešās paspārnēs.

Pirmā dzīves pietura bija Rubenes skola, kur viņš atradās pansijā pie apkārtņē plaši iecienītā skolotāja Jāņa Erdmaņa (1845—1911). Erdmanis bija visai uzticams Valkas skolotāju semināra direktora Jāņa Cimzes (1814—1881) sekotājs, vēlāk viņš bija to iniciatoru skaitā, kuri Cimzem

* Deutsch—baltisches biographisches Lexikon, 1710—1960.—Köln — Wien: Böhlau Verlag. — 1970.—931 S.

Pauls Valdens 1913. gadā.

Valkā uzcēla kapa pieminekli. Kā zināms, izcilais padagogs un mūsu koru mākslas celmlauzis J. Cimze bija raksturīgākais tā saukto veclatviešu pārstāvis, pie kuriem pieskaitāmi arī Juris Neikens, Valmieras mācītājs Jānis Neilands, mācītājs Roberts Auniņš u.c. Viņi vērsās pret jaunlatviešu, kā viņiem šķita, pārlieko radikālismu, pret latviskās pagātnes romantizēšanu, turējās tuvāk vāciešiem un itin kā aizstāvēja dzīves realijas. Veclatviešu nozīmīgākais centrs bija Valmieras novads, kur lielu autoritāti baudīja vēlākais ģenerālsuperintendants Ferdinands Valters (1801—1869), kas savā slavenajā landtāga atklāšanas sprediķī (1864) un savā praktiskajā darbībā iestājās par latviešu un igauņu pārvācošanu (viņu pašu labad, lai tos ievadītu intelektuāli augstākā vidē).

Arī Rubenes skolotājs J. Erdmanis 1871. gadā «Baltijas Vēstnesī» iesaistījās asā polemikā ar Jāni Klāviņu (Ģedautu, 1843—1902), Varai-došu Sanderu un Frici Brīvzemnieku par to, vai audzināšanas pamatā liekami vispārcilvēciski, kristīgās ticības principi vai arī tautiskie centieni. J. Erdmanis centās aizstāvēt Valkas skolotāju semināru un tā ilggadējo di-

rektoru J. Cimzi pret pārmetumiem par to, ka seminārs esot galvenais latviešu pārvācināšanas centrs Vidzemē. Atgādināsim, ka 1873. gadā Kronvaldu Atis savā slavenajā Vispārējo dziedāšanas svētku goda mielasta runā vērsās gan pret J. Cimzi, gan pret A. Bīlenšteinu, tam sekoja Turaidas skolotāju sapulce un sakaru saraušana abu nometņu starpā. Tieši tajā laikā mazais Pauls Valdens dzīvoja pie Erdmaņiem pusvāciskā vidē. Erdmaņa sieva bija dzimusi fon Lenca, no tās pašas dzimtas, no kuras nāca slavenais fiziķis Emīls Lencs, vācu dzejnieks — romantiķis Reinholds Lencs un kura devusi nosaukumu Lenču muižai. Skolotāja atdusas vietu Rubenē grezno krusts ar uzrakstu: «*Die Liebe hört nimmer auf!*» Acīmredzot arī līdz zēnam nonāca šo strīdu atbalsis, kas varēja viņu noskaņot pret jaunlatviešiem nelabvēlīgi. Pret skolotāju un ērgelnieku J. Erdmani Pauls juta simpātijas un mūža nogalē savā autobiogrāfijā veltīja viņam atziņus vārdus. Tātad vecā Rubenes draudzes skola, kuras ēku tagad rotā

Ausekļa Baušķenieka glezna (1987. g.) «Vilhelms Ostvalds un Pauls Valdens Rīgā 1887. gadā». Atrodas Rīgas Tehniskās universitātes (bij. RPI) Ķīmijas tehnoloģijas fakultātē.

P. Valdēna piemiņas plāksne, varbūt ir bijusi pirmā piestātne viņa ceļā uz vācietību.

Tālāk nāca Cēsis, kur mazais Pauls mitinājās dažādās pansijās, dzīvoja pusbadā. Gan vēl ir nedrošas ziņas, ka kādu laiku viņš dzīvojis pie Paucītes un pat piedalījies latviešu tautasdziesmu vākšanā, taču vairāk viņu ietekmējis vietējās apriņķa skolas pedagogs Kristiāns Bēms, kurš centās ievadīt savus audzēkņus vācu gara pasaulē. E. Veidenbauma biogrāfijā Bēms pieminēts negatīvā nozīmē kā pārvācinātājs, kurš apspiedis nākamā dzejnieka protestētāja garu. Valdēns turpretī atceras «Bēma papu» dziļā pateicībā par to, ka tas viņu iepazīstinājis ar Gēti un lielo vācu gara pasauli.

Rīgā, reālskolnieka gados (1878—1882), Pauls dzīvoja trūcīgos apstākļos pie vecākajiem brāļiem Jāņa un Brenča. Brenčis bija Malojaroslavec pulka virsnieks, A. Pumpura pulka biedrs, arī netieši iesaistīts slavenajā «Aizupa lietā». Proti, Aizupu un citus latviešu tautības virsniekus uz kāda provokatora Porieša melīgu liecību pamata apvainoja sazvērētībā pret vācu muižniecību, nodomā uzspridzināt Bruņniecības namu (tag. Augstākās Padomes namu). Virsnieku prāva karatiesā beidzās 1882. gadā ar attaisnojumu, par aizstāvi uzstājās Stērstu Andrejs, taču latviešu virsniekus ar laiku aizcēla prom no Rīgas. A. Pumpurs nokļuva Tērbatā, kur pabeidza rakstīt eposu «Lāčplēsis»; arī Brenči (nu jau Borisu) Valdēnu pēc apprecēšanās ar fon Šveinfurta jaunkundzi aizcēla uz Simbirsku; savu karjeru viņš beidza kā žandarmērijas pulkvedis Ziemeļkaukāzā. Šī epizode, šķiet, Paulu Valdēnu vēl vairāk attālināja no latviešu tautiskajiem centieniem. Vēl jo vairāk tāpēc, ka šajā laikā Pauls Valdēns jau studēja Rīgas Politehnikumā — baltvācu citadelē, kur ķīmiju mācīja profesors Vilhelms Ostvalds (1853—1932), dzimis rīdzinieks. Ostvalds kļuva par Valdēna ideālu zinātnē un dzīvē. Viņš pievērsa jauno vidzemnieku ķīmijai, zinātniskajam darbam, un tajā pašā laikā skeptiski izteicās par tautu nacionālajiem centieniem, īpaši par poļiem, kuri tolaik jo kuplā skaitā studēja Rīgā. Ostvalds pamazām potēja domu, ka galvenais ir zinātne, ne tautība, bet ar ķīmijas zinātni vislabāk nodarboties vācu vidē. Turklāt, šķiet, Rīgas latviešu biedrības Zinību komisija kritiskā brīdī noraidījusi jaunā Valdēna lūgumu sniegt materiālu pabalstu studijām, jo pabalstu, lūk, pelnot latviešu folkloras, mitoloģijas, valodniecības pētījumi, bet ne eksaktās zinātnes. Toties Rīgas Politehnikuma vāciskā vadība (direktors tolaik ir tautsaimniecības profesors Augusts Līventāls, dzejnieka Anša Līventāla dēls, pārvācojies latvietis) jauno censoni atbalsta, sniedz palīdzīgu roku, avansē amatos. Piebildīsim, ka Valdēns nebija izņēmums — arī Rūdolfs Blaumanis, Jānis Poruks, Jāzeps Vītols, Vilhelms Purvītis ilgi atradās krustcelēs starp divām tautībām. Taču mūzas acīmredzot ciešāk saistītas ar nacionālo, kamēr zinātne ir internacionālāka, no tautības atsvešinātāka.

Pēdīgi Pauls Valdēns 35 gadu vecumā jau pēc izcilās parādības — «Valdēna apgriezenības» — atklāšanas apprecas. Zinātnieks šad tad braucis uz dzimto pusē Valmieru pasērst pie radiem — Kreišmaņiem, Baložiem,

arī izrunāties ar turienes skolotājiem (piemēram, ar Kārli Skalbi Dauguļos). Kādās viesībās viņš iepazinies ar Valmieras aprīņķa ārsta un tauriņu pētnieka Kārļa Lucava (1850—1923) divām meitām Izabellu un Vandu. Ilgi ņesot varējis izšķirties, kura patīkot labāk, pēdīgi lūdzis jaunākās meitas Vandas roku. Lucavu ģimene bija visai inteliģenta, latviešiem labvēlīga, taču Vanda (kaut arī no mātes puses būdama poliete) vairāk sliekusies uz vācu aprindām. Tāpēc Paula Valdena ģimenē sākuši runāt vāciski. Tā viss kopā — zinātne, ģimene, vide — tuvinājis Valdenu vāciešiem.

Piektā gada revolūciju P. Valdens sagaidīja, būdams Rīgas Politehniskā institūta direktors (kopš 1902. gada). Viņš allaž tiecās rast izlīdzinājumu starp studentu centieniem un cara valdības reakcionāro izglītības politiku. Viņš piedalījās 13. janvārī kritušā studenta K. Pečurkina izvadišanā, centās nosargāt augstskolas autonomiju, neļāva vecajā ēkā iet žandarmiem. Taču daudzas revolucionāro studentu prasības viņam šķita pārāk radikālas, nepieņemamas. Straujā notikumu gaita iedragāja Valdena veselību — nervu sabrukums, smags gastrīts, pēkšņs svara zaudējums, sakarā ar ko bija jāārstējas Tērbatā, vēlāk Šveicē. Pēc atgriešanās tika pieņemts vēsturiskais 1905. gada 17. oktobra manifests, sapulcējās studenti, kuri deklarēja, ka Rīgas Politehniskais institūts neesot vis «apgaismības mājvieta, bet galējās reakcijas bastions». Studentu rezolūcijā bija sacīts: «Ievērojot profesora Valdena slaveno darbību zinātnes laukā, mēs lūdzam viņu palikt par profesoru institūtā, taču pieprasām, lai viņš nekavējoties atstāj direktora amatu,

Rūpniecības Komisariāta, Nikolaja eļā 10/12. dē. 7.

Išojums par šujmašīnu

- 1) Drehtneacu mašīna — 1 (Valdena)
- 2) zotas Valdena, māja,
- 3) Nöthmann'a fārmas fabrikat,
- 4) 19 gadsimozā, 1900 gada pūstā,
- 5) hevaru utt.
- 6) meicisch mājas ģimenes aplakšmašīnas (5 ģimenes locekļi),
- 7) manā šūhvārtē.

Adrese:
Rīgā, Lariības dambis, Nr. 8, k. 4.

P. Valdēns
Latvijas Augstskolas profesors un
Rūpniecības Komisariāta ģimnāzijas skolotājs. eksports.

Paula Valdena pašrocīgi rakstīta zīmīte, kurā viņš spiesti pieteikt sev piederošo šujmašīnu Padomju Latvijas valdības Rūpniecības komisariātam. Tas ir visai raksturīgs laikmeta dokuments.

jo mēs nevēlamies redzēt viņa personā [RPI mācību komitejas — J.S.] reakcionāro centienu interpretētāju.» Rezolūciju pieņēma ar 815 balsīm pret 212, sešām atturoties, un Valdens arī nekavējoties izpildīja šo studentu prasību, lai gan institūta mācībspēku korpuss un ministrija izsacīja viņam uzticību.

Piezīmēsim, ka šajā laikā Valdens deva vairākus populārzinātniskus rakstus latviešu preseī, piemēram, «Dienas Lapai», «Mājas Viesim», «Mājas Viesa Mēnešrakstam», «Dzimtenes Vēstnesim».

Viņa studentu, līdzstrādnieku un privātasistantu skaitā bija ne mazums latviešu, no kuriem atzīmēsim Jāni Priedīti, Pēteri Meņģeli, Augustu Kešānu, Mārtiņu Prīmani, Jāni Asaru, Gustavu Vanagu, Ernestu KarpoVICU — no šī nepilnīgā uzskaitījuma redzams, cik dažādu uzskatu un vēlāk arī dažādu nozaru cilvēki tie bija. Valdēna tuvākajā apkārtnē labā saskaņā ar profesoru strādāja pat aktīvi revolucionāri sociāldemokrāti — Jānis Priedītis un Eduards Veiss-Baltiņš. Latviešu studentu centienus P. Valdēns atbalstīja, un viņš uzskatāms par pirmās latviešu ķīmiku paaudzes galveno skolotāju.

Arī 1917.—1919. gadā Valdēns raženi strādāja gan Maskavā, kurp kara laikā bija evakuēts Rīgas Politehniskais institūts, gan arī Rīgā 1919. gadā, kad te piecus mēnešus pastāvēja Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika. Valdēna sabiedriskie uzskati nebūt nebija konservatīvi, drīzāk tuvi labējo sociāldemokrātu uzskatiem, taču viņš rezervēti izturējās pret latviešu nacionālās pašapziņas pacēlumu. Pret padomju varu Valdēns izturējās lojāli, daudzpusīgi darbojās gan Maskavā, gan Rīgā, veicot arī Ļeņina uzdevumu — 1918. gadā organizēja Krievijas Pārtikas pētniecības institūtu. Valdēna darbību Rīgā 1919. gadā esmu raksturojis grāmatā «Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi».*

Taču tagad varu piebilst, ka 1919. gadā jaunā padomju iekārta Valdēnam daudzējādā ziņā lika vilties. Īpaši sakarā ar teroru pret baltvāciešiem, kuru vidū bija ne mazums Valdēna ģimenes paziņu, arī RPI profesoru (pazīstamo ķīmijas tehnoloģijas speciālistu M. Glāzenapu ieskaitot), sakarā ar ekstrēmo saimniecisko politiku, kas izraisīja pārtikas trūkumu un pat badu. Pēc Valdēna domām, augstskolu vadības lietās pārāk liela teikšana bija dota studentiem un zemākās kvalifikācijas pasniedzējiem. Lielu ievēribu Latvijas augstskolā izraisīja kāda Valdēna lekcija, kas tika nolāsīta, lai protestētu pret profesoru arestiem. Sniegtu tās saīsinātu izklāstu pēc kāda klausītāja atmiņām:

«Profesors Valdēns ienāca auditorijā smaidošs kā arvienu un, paņēmis kritu, uzrakstīja uz tāfeles dažas formulas.

— Tas ir pulveris, — paskaidroja profesors Valdēns. — Nevis tas pulveris, ko liek patronās un kas raيدا uz nolādētiem buržujiem lodes, bet pavisam balts, nevainīgs pulverītis.

* Stradiņš J. Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi. — R.: Zinātne, 1982. — 226.—258. lpp.

Visa auditorija jau pie pirmajiem profesora vārdiem sakustējās.

Profesors Valdens atgāja nost no tāfeles un piegriezās auditorijai:

— Vai jums ir bailes?

Atbildes vietā atskanēja spurdzoši smieklī un saucieni:

— Nē!

— Nu protams! Te jau nav neviena buržuja! — izsaucās profesors. Viņa vārdus pavadīja skaļi smieklī.

— Studentu kungi, lūdzu, esiet drusku nopietnāki, — mākslīgi pārmetoši izsaucās profesors un turpināja. — Jā, balts, nevainīgs pulverītis. Agrāk šo pulveri lietoja apetītes radīšanai tie ļaudis, kuriem negaršoja ne tikai maize, bet pat kaviārs un citi gardumi. Tagad ir izgudrots cits, neapšaubāmi drošs un radikāls līdzeklis apetītes radīšanai: nevajag darīt neko — ne rīt pulveri, ne ēst maizi, ne lietot ko citu ēšanai. Tad apetīte būs lieliska. Vai visā Rīgā tagad atradīsiet kādu cilvēku bez apetītes? Nē!

Profesora vārdus pāršalca varena smieklī šalts. Profesors Valdens, skatoties caur pieri, pārļaida auditorijai it kā dusmīgu skatienu, bet viņa acis dzirkstīja labsirdībā un lūpas smaidīja.

— Lūk, otrs pulveris, — turpināja lekciju profesors. — To agrāk lietoja korpulentī ļaudis lieko tauku un pārlietā tukluma nodzīšanai. Arī šis pulveris tagad ir lieks. Vai jūs Rīgā ieraudzīsiet kaut vienu tuklāku cilvēku? Šeit atkal noderīga jauna brīnumrecepte: nelietot neko. Klasiskais buržuāziskais tips iznīkst pats no sevis. Nemaz nav jāpūlas ar viņu apšaušanu!

Nopietnā profesora mutē šis karātavu humors skanēja drausmi. Valdens kļuva drūms un sevī it kā sadudzis. Viņš nolika krītu, piegāja pie katedras un, aizklājis seju ar rokām, nokāra galvu uz pults. Bija redzama tikai profesora sirmā galva un augstā, apgarotā piere. Šajā mirklī sirmā zinātnieks atgādināja pār kanceli noliekušos lūdzošu mācītāju.

Auditorijā valdīja nāves klusums. Nebija pat dzirdama daudzo simtu studentu elpa; visi aizrūrētu elpu gaidīja no iemīļotā profesora kaut ko neparastu.

Beidzot profesors pacēla galvu, pārļaida skatienu auditorijai un smagi nopūtās:

— Man ir lielas bēdas par jums, draugi. Šajā auditorijā ir vietas apmēram pieci simti cilvēkiem. Bet es redzu daudzus stāvam kājās. Tātad ap seši, septiņi simti studentu un tikpat daudz nākošo ķīmiķu. Ja tas tā turpināsies, tad desmit gadu laikā Latvijā būs seši līdz septiņi tūkstoši akadēmiski izglītotu ķīmiķu. Ko jūs visi darīsiet?

Latvijā ir nepilni divi miljoni iedzīvotāju. Iznāk uz katriem 300 iedzīvotājiem viens ķīmiķis. Turpretim visstiprākās Eiropas rūpniecības valstis iztiek ar 1 ķīmiķi uz 10 000 iedzīvotāju. Vislabākā gadījumā vienam no 30 jums ir iespējams iegūt Latvijā darbu un maizi. Kāds liktenis sagaida pārējos? Patiesībā šī kalkulācija jums vēl neizdevīgāka, jo viss atkarājas no tā, kāda būs nākotnes Latvija. Bet kāda būs nākotnes Latvija?

Es pagājušajā naktī redzēju sapni. Es staigāju pa nākotnes Latvijas ārēm. Karalaika kauju ierakumi bija nolīdzināti. Dzeloņstiepļu žogi novākti. Purvi nosusināti. Lielās muižas nozudušas. Citkārtējo gruvešu un postažu vietās un bijušo muižu zemēs pacēlās glītas zemnieku mājas, kuru pagalmos rotaļājās sārtu, veselīgu un dzīvespriecīgu bērnu pulciņi. Viņi vecāki, pilni dzīves un darba prieka, strādāja kupli saaugušās druvās, zaļojošos dārzos un tīrumos. Zaļainās pļavās ganījās treknu govju bari. Jaunā Latvija bija viens vienīgs ziedošs dārzs.

Taisnas, gludas šosejas šo brīnišķo dārzu savienoja ar pilsētām, kur blakus jaunām ērtām dzīvojamām ēkām pret debesīm pacēlās mākslas un zinātnes tempļi. Šajās pilsētās

dzīvoja tūkstošiem darbīgu amatnieku, kuri savās darbnīcās gatavoja brīnišķīgus amatniecības ražojumus. Dažas lielas fabrikas, uzceltas tālu no pilsētas dzīvokļu rajoniem, ražoja praktiskus un izturīgus lauksaimniecības darbarīkus un citus plaša patēriņa priekšmetus. Visi nākotnes Latvijas pilsoņi dzīvoja savstarpējā saticībā un mierā.

Latvija bija kļuvusi par taisnības valsti, kurā nebija ne apspiesto, ne apspiedēju. Vairāk man nebija, ko sapņot, un es pamodos.

Sapņu stāstītāju auditorija apsvēica pārkonidmošiem aplausiem, kuri pārgāja skaļās ovācijās.

— Redzu, ka mans sapnis jums patīcis. Jums atliek tikai gādāt, lai šis sapnis kļūtu par īstenību, — nobeidza lekciju profesors Valdens.

Tik atklātu «Baltlatvijas» ideju sludināšanu līdz šim lielinieku ieņemtajā Rīgā neviens nebija uzdrošinājies. Vēlāk uzzinājām, ka šīs lekcijas dēļ čekisti profesoru Valdeni arestējuši, bet jau pēc pāris stundām arestēto profesoru bijuši spiesti atbrīvot. Profesora Valdena pasaulslavenā zinātnieka vārda dēļ Padomju Latvijas valdībai kļuva neērti viņu turēt apcietinājumā.

Stāstīja, it kā profesors demonstratīvi noturējis šo lekciju, lai atvieglotu dažu profesoru atvaļināšanu, kuri bijuši arestēti sakarā ar protestu par rīdzinieku mērdēšanu badā. Cik tur taisnības, grūti bija nosakāms. Bet fakts bija tas, ka rīdziniekus, kuri devās no pilsētas uz laukiem pēc produktiem, vairs netvarstīja un nevajāja kā spekulantus.*

Tiesa, šis starpgadījums nebija par šķērslī tam, ka P. Valdeni 1919. gada 7. maijā ievēlēja par Latvijas Augstskolas rektoru (sk. «Padomju Jaunatne», 1989, 4. febr.). Taču Valdena mūža nogalē rakstītajā autobiogrāfijā par to vēstīts ar jau izsāpētām sāpēm:

«Mani atkal lūdza uzņemties rektora pienākumus, un es to darīju, lai paglābtu dažus kolēģus no ieslodzījuma un atjaunotu mierīgus darba apstākļus studijām un pētniecībai. Diemžēl drīz vien nācu pie secinājuma, ka mācībspēku vidū parādās dažādi politiski strāvājumi, ka šovīnistiskas tendences un liberāli uzskati nav savienojami un ka nokārtots mācību un pētniecisks darbs nav iespējami, neraugoties uz visiem pūliņiem. Ķīmiķa radošajam darbam — gara darba, fantāzijas un eksperimentatora mākslas sintēzei — nepieciešama brīvība problēmas izvēlē un pētījumu veikšanas tempos. Tā priekšnoteikums ir atbrīvošana no cita veida darbības un dienīškām rūpēm. Šeit diemžēl mana radošā darbība nespēja brīvi un neatkarīgi atrīstīties. .

Pie manām dzīvokļa durvīm tika piestiprināta plāksne, kurai vajadzētu pasargāt no traucēšanas. Uz tās zem mana vārda bija rakstīts «inteligents strādnieks». Personiski mani augstskolas darbā netraucēja, bet bruņotas sievas un vīri klauvēja naktī pie dzīvokļa durvīm, lai to pārmeklētu dēļ vērtslietām. Man tādu nebija. Tad man draudzīgi uzsita uz pleca, atvainojas par traucējumu un aizgāja. Bet tas atkārtojās.

Pārtikas stāvoklis pasliktinājās ar katru dienu. Pamīšus mani ģimenes locekļi stāvēja garā rindā pie sabiedriskā ēdināšanas punkta, lai varētu pārņemt mājās pusspaini tumšpelēkas zirņu zupas vai rudzu miltu putras. .

* Valnovskis H. Mūsu skolu jaunatne Brīvības cīņās. — Rīga, 1938. — 110.— 114. lpp.

Jauni cilvēki ar jaunu dzīves veidu un jaunām visu lietu mērauklām gribēja uz dzimtenes vecās zemes radīt jaunu un, kā viņi ticēja, labāku dzīvi. Bet vai viņu spēki izrādīsies pietiekami, lai pārskatāmā laikā īstenotu jaunos ideālus, kuru dēļ labākie no viņiem ziedoja sevi visu? Dzimtene nav tikai teritorija, pie kuras cieši saistīts uz viņas pamata un zemes izveidojies cilvēks. Tā izpaužas arī garīgajā. Man kļuva arvien skaidrāk, ka man jāizdara izvēle, jo likās bezmērķīgi šķiest spēkus un laiku nepatikamajam rektora amatam, sagraut veselību, nevis veikt radošu darbu zinātnē...»*

Tiktāl Valdens par 1919. gada padomju varas mēnešiem Latvijā. Ja runājam par Latvijas attīstības trim alternatīvām 1918.—1920. gadā — P. Stučkas alternatīvu, K. Ulmaņa alternatīvu, A. Niedras alternatīvu, tad Valdens atradās kaut kur starp visām trim. Ģermanofilo noslieču dēļ varētu likties, ka viņš būtu tuvāk Niedram, bet tā tas nebija — drīzāk jau Valdens tuvojās labējo sociāldemokrātu (Paula Kalniņa) viedoklim, kas arī toreiz orientējās uz sociāldemokrātisko Vāciju. Nebūs nejaušība, ka Valdenam Rostokā iekārtoties par profesoru palīdzēja tieši sociāldemokrāti pretēji šovinistiski noskaņotajām Rostokas Universitātes «visvācu» aprindām, kas nepavisam nevēlējās redzēt pie sevis «dzimušu latvieti», tās tautas pārstāvi, par kuru kopš 1905. gada Vācijā runāja briesmu lietas. Par Valdena sociāldemokrātiskajām simpātijām man tika stāstījis arī Alfrēds Šiliņš, viņa asistents 1919. gadā.

Taču Valdena rīcību nedrīkst vērtēt no tūri politiska viedokļa vien. Valdens orientējās uz z i n ā t n e s a l t e r n a t ī v u un atzina — acimredzot ne gluži bez pamata — ka zinātnisko darbu vislabāk varēs turpināt Vācijā. 1919. gadā viņš aizbrauca uz Vāciju atgūties pēc «piespiedu eksperimenta sociālajā autoklāvā» un neatgriezās.

Bija Veimāras republikas laiks, un neviens jau toreiz neparedzēja, ka pēc 14 gadiem Vācijā varu pārņems Hitlers.

Latvija gaidīja Valdenu vēl kādus gadus. Līdz 1920. gada rudenim Latvijas Universitātē netika vēlēts rektors (tā funkcijas izpildīja vispirms arhitektūras profesors Eižens Laube, pēc tam docents Paulis Lejiņš), tikai 1920. gada septembrī par rektoru ievēlēja profesoru Ernestu Felsbergu. Divus gadus Valdenam bija rezervēti ķīmijas lekciju pamatkursi, kurus viņa vietā lasīja viņa uzticamie līdzgaitnieki Mečislavs Centneršvērs un Valdemārs Fišers. Taču Universitāte izgaidījās velti...

Pēdējais mēģinājums piesaistīt Valdenu Latvijas Universitātei notika 1924. gadā. Pēc pazīstamā ekonomista profesora Kārļa Baloža un Ķīmijas fakultātes ierosmes tika nolemts Valdenu uzaicināt ar lekciju ciklu Rīgā Lieldienu brīvdienās — 10.—15. aprīlī. Jau pašas aicināšanas dēļ bija jāiztur sīva cīņa. Valdena pusē bija Ķīmijas fakultāte, bijušais Ulmaņa valdības izglītības ministrs Kārlis Kasparsons, vairums «vecās» Rīgas profesūras,

* Walden P. Wege und Herbergen. Mein Leben. — Wiesbaden: F. Steiner Verlag. — 1974. — S. 79—81.

Kārlis Balodis, Pēteris Zālīte un vēlākais Universitātes mecenāts Kristaps Morbergs, kurš Valdeni laulāto pāri par brīvu izmitināja savā «Romās viesnīcā» (P. Zālīte pat apgalvo, ka tieši diskusijās par Valdena aicināšanu un Universitātes materiālajām grūtībām Morbergam dzimusi doma novēlēt visu savu īpašumu Universitātei). Valdēna pretinieku vidū aktīvākie bija fiziķis Fricis Gulbis un pazīstamais lauksaimniecības speciālists Paulis Lejiņš, vēlāk pirmais mūsu Zinātņu akadēmijas prezidents. Nikna polemika sākās laikrakstā «Latvijas Vēstnesis», katrai pusei bija sava taisnība, kaut arī F. Gulbja uzbrukumi bija nesamērīgi asi un netaisnīgi, kuros patriota jūtas varbūt apvienojās ar sīku, neapmierinātu godkāri. Arī Paulis Lejiņš šajā sakarā rakstīja skarbu iesniegumu:

«LATVIJAS UNIVERSITĀTES REKTORA KUNGAM. Sakarā ar šodien Universitātes Padomē apspriežamo prof. Valdēna lietu turu par savu pienākumu ziņot Jums par dažiem tā laika raksturīgiem momentiem.

1) 1919. gada rudenī, kad grupa nacionāli domājošu cilvēku bija sagatavojusi projektu par Latvijas Augstskolas dibināšanu un to gribēja apspriest Latv. Izgl. Biedr. Augstskolas sekcijas sēdē, man bija uzdots personīgi lūgt arī prof. Valdeni uz šo sekcijas sēdi. Mūsu sarunas sekas bija, ka dabūju no V. kga dzirdēt par mazo tautu pārmērīgi rožainām cerībām, par to iedomību, viņu valodas nabadzību utt. Uz sēdi prof. V. kgs neatnāca.

2) Ierodoties uz Augstskolas pirmiem gada svētkiem 28. IX 20., t. I. rektors prof. Felsberga k-gs man priecīgi stāstīja, ka prof. Valdēns, rādoties, sākot atgriezties pie savas tautas, jo esot atsūtījis apsveikšanas telegrammu. Teicu, ka ir labi, ja pazudušais dēls atgriežas kauču XII stundā. (Uz atklāšanas svētkiem 1919. g. V. kgs nebija turējis par vajadzīgu apsveikumu sūtīt.) Izlasījās «alma mater» apsveikšanu, apgriezu telegrammai otru pusi un redzēju, ka tā adresēta ne Latvijas Augstskolai, nedz tās rektoram vaj prezidijam, bet prof. Fišera kgm. Aizrādīju, ka nav ērti L. A. piesavināties citiem sūtītas telegrammas (bez tam nevarēja īsti zināt, kuras «alma mater» gada svētki domāti, jo I.X skaitās bij. Rīg. Pol. dibināšanas diena) un telegramma nolašīta netika, kauču daži par to uztraucās.

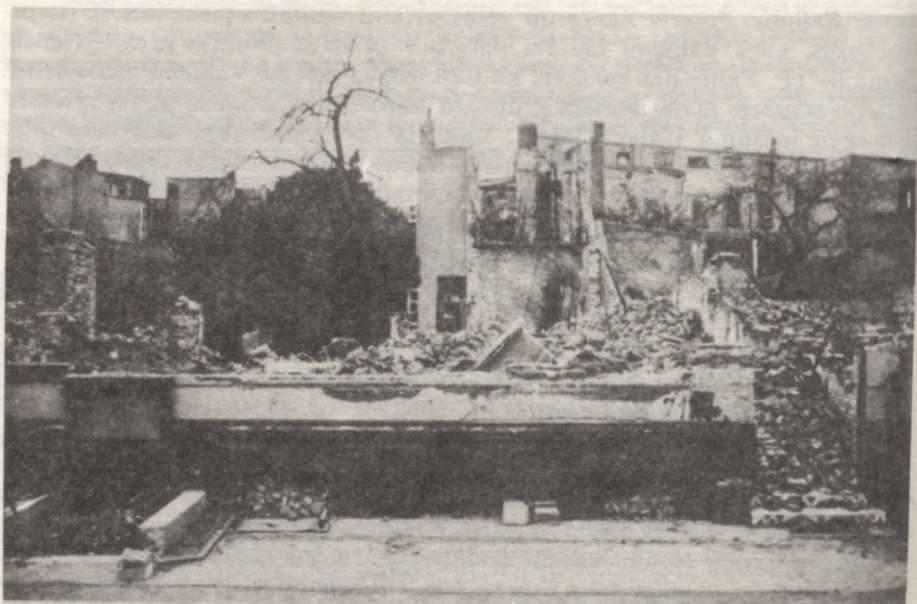
3) Sabiedrībā acumirkli stipri par to runā, vaj ķīmijas fakultātei, taisot lēmumu, esot skaidri zināms, kādā valodā prof. Valdēns domājot lekciju ciklu lasīt. — Lauk. fak. docents P. LEJIŅŠ. Rīgā, 20. XII 24.»*

Pretējs bija mūsu pirmā Pagaidu valdības izglītības ministra K. Kasparsona iesniegums — viņš bija sadarbojies ar Valdeni gan padomju varas mēnešos, gan Latvijas Republikas laikā 1919. gada jūlijā — augustā un varbūt vislabāk izprata situācijas dramatismu:

«A. god. rektora k.! Ir ierosināts aicināt prof. P. Valdēna kgu pie mūsu universitātes. Presē izcēlusies šai ziņā polemika. Ir pretnieki aicināšanai. Izvirza iemeslus, kas it kā runātu pret aicināšanu. Atļaujiet, a. god. rektora k., ka es šajā lietā pie Jums griežos ar paskaidrojumu.

1919. g. vasaras beigās prof. Valdēna k. Izglīt. ministrijas uzdevumā aizbrauca komandējumā uz Vāciju. Komandējuma laikam beidzoties, viņš ziņoja Izglīt. ministrijai, ka

* LCVVA, 7497. f., 13. a., 1826. l., 12. lp.

Paula Valdēna mājas drupas Rostokā, Grāmatsējēju ielā. Māju sabombardēja britu aviācija 1942. gada aprīļa naktī. Bojā gāja ļoti vērtīgā Valdēna bibliotēka un personiskais arhīvs, kā arī unikālas relikvijas no Rīgas.

*saslimšanas dēļ nevar laikā pārbraukt. Bet tad nāca [Bermonta — J.S.] uzbrukums Rīgai, uzbrukuma likvidēšana, Kurzemes atbrīvošana. Šajā laikā prof. Valdēna k. bija jūties spiests Vācijā pieņemt vietu. Te mums jāņem vērā viss major. Vismaz es to esmu darijis un daru. Būtu netaisni to nedarīt. Ar prieku jāapsveic ierosinājums aicināt prof. Valdēna kgu atpakaļ uz Latviju. Šim ierosinājumam jānovēl sekmes, drīzas sekmes. Ja ierosinājums sasniegs savu mērķi, tad mūsu universitātei būs tiesība būt lepna. Šo paskaidrojumu Jūs, a. god. rektora k., varat izlietot tā, kā Jūs to atrodat par lietderīgu. Saņemam, a. god. rektora k., manu augstcienīšanas apliecinājumu. Saeimas deputāts K. KASPARSONS. Rīgā, 1924. g. 16. febr.**

Tās nedēļas, kuras Valdēns pavadīja Rīgā, no vienas puses, sagādāja viņam īstu lektora triumfu allaž pārpildītajā Kronvalda bulvāra 4 lielajā (tagad Valdēna) auditorijā, bet neaiztaupīja arī indīgas replikas, pat draudu vēstules, ka «nodevējiem» nepietrūkstot ložu. Universitāte turklāt nepiekrita Valdēna prasībai atbrīvot viņu no regulāras lekciju lasīšanas un ļaut nodarboties vienīgi ar pētniecisko darbu un tā vadību. Arī situācija bija neizdevīga, jo tieši šajā laikā Rīgā notika «tautas nodevēja» Andrieva Niedras prāva, kas spēcīgi ietekmēja sabiedrisko noskaņojumu.

* LCVVA, 7497. f., 13. a., 1826. l., 11. lp.

No Rīgas Valdens aizbrauca sarūgtināts un no šī brīža sarāva saites ar Latviju, ja neskaita saites ar bijušajiem kolēģiem Latvijas Universitātē, īpaši Ķīmijas fakultātē, un tīri personiska rakstura kontaktus. Pat P. Valdena 70 gadu jubilejā Rostokā viņu sveica nevis oficiāla LU Ķīmijas fakultātes delegācija, bet bijušo rīdzinieku vārdā Berlīnē strādājošais fiziķis Rihards Svinne, kurš uzdāvināja ķīmijas patriarham albumu ar fotogrāfijām no Rīgas zinātniskās dzīves. Šajās attiecībās arī meklējama atslēga tam, kādēļ Latvijas Universitāte nav piešķirusi goda doktora grādu nevienam ārzemju zinātniekam ķīmijas nozarē (tādus saņēma vienīgi Rīgā strādājošie Valdena skolnieki V. Fišers un M. Centneršvērs, kuri kādreiz cara Krievijā bija ieguvuši maģistra grādu), jo pirmajam kandidātam, pēc fakultātes domām, būtu bijis jābūt Valdenam.

Jā, Valdenam bija palicis sarūgtinājums pret dzimteni, un mūža nogalē sacerētajā autobiogrāfijā viņš ne ar pušplēstu vārdu nemin, ka būtu latvietis. Taču arī noliedzis to nekad nav. Un, pēc tuvinieku liecībām, mūža beigās bieži atcerējies dzimteni, savu tautu, latvju dainas.

Ļoti nožēloju, ka pēc kara, Hruščova «atkušņa» laikā, man neizdevās sameklēt Valdena adresi un uzsākt ar viņu, vēl garīgi možu līdz pat 93 gadu vecumam, sarakstīšanos — pietrūka 3—4 mēnešu. Pēc tam izdevās sameklēt Valdena meitu Helsinkos; ilgi apmainījāmies ar vēstulēm, kurās viņa daudz pastāstīja par tēvu:

«Pēdējos mūža gados tēvs bieži ierunājās par Rīgu un dzimto puši. Kādreiz viņš man sacīja, ka cerot, ka man vēl izdošoties aizbraukt uz dzimteni, ka arī viņa mazbērni vēl iepazīšoties ar vectēva dzimteni. «Interesanti, kā tur tagad viss organizēts?» (Jā, mans tēvs allaž interesējās par organizāciju un pats bija labs organizators.) «Kas bijis, tas bijis. Vērsiet allaž skatienu uz priekšu.» Un pēc tam piebilda: «D z i m t e n e [latviski — J.S.] — tā nekad neaizmirstas. H e i m a t [vāciski — J.S.] — tā ir cita lieta. Man šis vārds nozīmē: vieta, kur es jūtos labi, kur es esmu mājās. Piemēram, Rostokā līdz lielā kara sākumam un Hitleram.» Visus šos viņa vārdus es toreiz pierakstīju savā dienasgrāmatā.

... «Rīga, Rīga, skaistā Rīga, kas to skaistu darināja? Vidzemnieku sūri darbi, pakavoti kumeliņi.» Šo tautasdziesmu Valdens atcerējās, kad viņam bija vairāk nekā 90 gadu! Par visu to jums gribētu pastāstīt tiekoties.»*

Tiktāl par Paulu Valdenu un viņa saistību ar latviešiem. Tie ir tikai ieskicējumi, bet būtībā stāsts ir ļoti dramatisks. Daudz mēs zinām par jaunlatviešiem, bet maz zinām par veclatviešiem. Mūsu tautai izcili nozīmīga ir ne tikai latviskā, nacionālā, bet arī eiropeiskā komponente, lai mēs varētu pastāvēt kā kultūras tauta. Protams, es neuzskatu par neizbēgamu liela zinātnieka aiziešanu no savas mazās tautas, te labs piemērs varētu būt Marija Kirī-Sklodovska, bet iespējami šādi gadījumi ir.

Kas bija vainīgs konfliktā starp Valdenu un latviešu tautas vairākumu? Vai tikai Valdens? Manuprāt, nē, ne tikai viņš, bet arī toreizējās latviešu

* No I. Holló-Valdenas 1976. gada 21. oktobra vēstules J. Stradiņam.

sabiedrības vairākuma neizpratne, varbūt pat šaursirdība. Mums ir jāciena katrs izcils savas tautas dēļ, un Valdens latviešu tautas prestižam devis tiešām vairāk nekā dedzīgs nacionāls runātājs. Atcerēsimies Arhimēdu un Sirakūzas — šodien Sirakūzas drīzāk atceramies tāpēc, ka tur dzīvojis Arhimēds, un nevis otrādi.

Tāpēc šobrīd, tautas trešajā atmodas laikmetā, kad mēs dzīvojam ārkārtīgā nacionālās pašapziņas pacēlumā, pat nacionālā eiforijā, atcerēties šo stāstu par Valdeni ir pamācoši, lai nepieļautu jaunas kļūdas. Kad tautu modina no miega, priekšplānā jābūt J. Peteram, M. Zālītei, D. Īvānam, rokoperai «Lāčplēsis», bet pēc pāris gadiem, ja par realitāti kļūs saimnieciskais aprēķins, brīvā ekonomiskā zona, priekšplānā jāizvirzās internacionāli domājošiem ekspertiem, zinātniekiem, ekonomistiem, moderno tehnoloģiju speciālistiem. Varbūt pienāks P. Valdena un K. Baloža laiks. Esmu pārliecināts, ja Valdens 1924. gadā tomēr būtu palicis Latvijā, viņš būtu kļuvis par lielu latviešu patriotu, jau sava rakstura īpatnību dēļ viņš nebūtu varējis par tādu nekļūt, un vēl viņš daudz papildus būtu devis jaunās Latvijas Universitātes prestižam.

P. Valdena medaļas un prēmijas pasniegšanas ceremonijā Aleksandra Veisa auditorijā RPI Ķīmijas tehnoloģijas fakultātes ēkā Ķīpsalā. Priekšplānā — pirmie laureāti profesori Leonīds Osipovs un Jānis Stradiņš, aiz viņiem fakultātes dekāns profesors Imants Meirovics.

Un noslēgumā gribu atkal citēt profesora K. Baloža tulkojumā Valdena pēdējās Rīgā nolasītās lekcijas pašus pēdējos vārdus:

«Tagad man ir gods lasīt [lekcijas — J.S.] jaunā zinātniskā iestādē, Latvijas Universitātē. Tās ir gan tās pašas vecās telpas, kuras man pazīstamas no agrākiem laikiem kā līdzbūvētājam un līdzdarbiniekam. Taču ir radies daudz kas jauns, pār veco ir uzklājušies jauni, citādāki slāņi. Kāpēc gan tad es vēlējos atdzīvināt jūsu acu priekšā veco? — jūs jautāsi. Ķīmijas un fizikas vēsturei mūsu dzimtenē jābūt filozofijai, kura māca ar piemēriem. Šiem piemēriem ir jādod zinātniskais entuziasms. Manu vēlēšanos un pateicību par agrāko lai izteic vārdi: Kā agrāk vecā augstskola [Rīgas Politehniskais institūts — J.S.] bij brīvas zinātniskas pētniecības vieta un aizstāvis, tādai jābūt arī jaunajai. Tāpat kā agrākajā augstskolā, blakus nopietnai grībai valdīja arī bagātīga iespēja, tāpat arī jaunajai paaudzei ne vien ir jātic savām spējām, bet arī jādod zinātniski darbi kā savu radošo spēju pierādījumi. Viņai jārada un jāpavairo ar saviem panākumiem fizikas un ķīmijas zinātne, viņai ir jārealizē tas, ko 1919. g. man rakstīja privātā vēstulē lielais Svante Arēniuss: «Rīgā dibina universitāti un uz turieni sauc profesorus no visām zemēm. Politehniskās fakultātes droši vien atkal strādās un taps Latvijai un visām Baltijas valstīm par piemērotas zinātnes galveno degpunktu. Kad austrumos būs atkal miers, Rīga spēlēs daudz lielāku lomu, kā jebkad pirms tam. . .

*Jā, vivat, crescat, floreat kā vecā Rīga, tā arī jaunā Universitāte!»**

Lai mūsu diženā zinātnieka vēlējums pavada mūs latviešu tautas turpmākajās gaitās, kas nebūs vieglas. Šodien mēs varam minēt dažādus latviešu tautas pussabrukšanas periodus atkarībā no demogrāfiskās situācijas, no migrācijas pārtraukšanas, bet vienu gan atcerēsimies — otra Valdena, ar visām viņa kļūdām un negācijām, latviešiem vairs nebūs.

* Valdens P. Neatrisināti jautājumi. Mākslīgais zelts. Enerģijas iegūšana un elementu pārveidošana. Saules siltums un elementu sintēzes Visumā / Palīdzējis no vācu val. tulkot K. Balodis // Ekonomists. — 1924. — 11. nr. — 617.—622. lpp.

PAR ZINĀTNI LATVIJĀ

VECAS KINOHRONIKAS NOSKATOTIES

Runa Latvijas Kinematogrāfistu savienības plēnumā «Pateiktais un nepasacītais» 1988. gada 8. aprīlī

Arī es gribētu šo to pastāstīt un kādus laikmeta dokumentus nolasīt, vienkārši tāpat un varbūt bez īpašiem komentāriem.

Vakar parādītās kinohronikas no Padomju Latvijas dzīves 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā noskatījos ar ārkārtīgu interesi un savīļojumu. Savā ziņā tā bija atgriešanās jaunībā, jutos par 35 gadiem jaunāks. Bija tik daudz pazīstamu seju un situāciju, pazīstamu cilvēku, kuri ir un kuru vairs nav.

Vai tur, šajās filmās, šajās kinohronikās ir laikmeta patiesība? Nu, visas patiesības tur, saprotams, nav; patiesības tur vispār ir pamaz, ja raugāties no šodienas viedokļa uz to, kas Staļina laikā notika pēckara Latvijā, visām tās cilvēku drāmām un traģēdijām. Tomēr nevar arī sacīt, ka tur pavisam nebūtu patiesības. Cilvēki toreiz atgriezās dzīvē pēc gariem un grūtiem kariem, gribēja mieru un zināmu stabilitāti. Bija bažas, bet bija arī kāds mazumiņš cerību, cilvēks vienmēr cer uz to labāko. Vismaz kādā, varbūt pat paprāvā sabiedrības daļā valdīja uzskats, ka dzīvē tomēr gaidāmi pozitīvi momenti.

Bet tajā pašā laikā redzējām īstas paraugbildes, kas rādīja, kā visam nepārtraukti klāj virsū Staļinu. Sistemātiski, neatlaidīgi, uzbāzīgi, ar neslēptu liekulības pieskaņu. Un man gandrīz vai likās, ka skatos kādā pagarinātā, vēl neakceptētā variantā pazīstamo Mihaila Romma filmu par parasto fašismu — nāk, nāk, nāk virsū tie paši maršējošie zābaki.

Man jāatzīst, arī es piederu pie tiem — kādus astoņus gadus esmu audzis Staļina laikmeta atmosfērā. Akadēmiķis D. Ļihačovs saka, ka mums ir jāattīrās, jāizdzen no sevis tas laikmets, jāizspiež pa pilienam garīgā nebrīve. Jo tas laikmets, vai gribam, vai negribam, joprojām mūsos ir iekšā, vismaz daudzos no mums. Atceros, 1950. gadā, kad mācījos Rīgas 5. vidusskolas 10. klasē, mani sūtīja uzstāties kādā oficiālā sanāksmē, šķiet, Rīgas pilsētas Miera piekritēju konferencē. Bija reāli draudi, ka var sākties atomkarš, nupat bija pieņemts Stokholmas uzsaukums. Kā nu prazdams, uzrakstīju referātiņu. Par to, cik svarīgi, lai nebūtu kara. Bet rajona komitejas instruktore, kurai bija jāatrāda rakstītais, ar savu roku galā pierakstīja teikumu:

«Lai dzīvo dižais miera karognesējs, tautu tēvs un skolotājs, ģeniālais b. Staļins!» Tā tika pierakstīts — man tas papīrs kaut kur ir saglabājies. Ir saglabājušies arī rokraksti tām publikācijām, kuras mans tēvs toeiz sacerēja par vēža agrīno diagnostiku, par speciālām medicīnas problēmām. Pavisam zinātniski, speciālistiem domāti raksti. Bet tiem beigās ar rektora Ernesta Martinoviča vai prorektora Leonida Moisejeviča roku bija gādīgi pierakstīts — par Olgu Lepešinsku vai Trofimu Deņisoviču Lisenko, vai par «progresīvo padomju zinātni Staļina laikmetā». Lai nepiemirstos. Katrā ziņā šāds nobeigums gluži automātiski nodrošināja aplausus. Arī ļoti vājiem runātājiem. Un beigu beigās cilvēks sāka domāt, ka tā vajaga, negribēja būt muļķis. Ja jau viņam pieraksta vienreiz, pieraksta otrreiz, trešoreiz, tad beigās viņš sāk rakstīt arī pats.

Es šā tā iemanījos puslīdz diplomātiski izvairīties no šī pierakstījuma, mēģināju noturēties saprātīga kompromisa ietvaros. Kaut arī šad tad bija jāsaka tas, ko nedomāju, un par to man ir kauns. Taču, manuprāt, daudzi bija iemanījušies tā rakstīt, un tas bija iegājis daudzu manas paaudzes cilvēku apziņā — vai nu ar Staļinu, vai bez viņa — ar citiem uzvārdiem.

Kāpēc visi tie cildinājumi, visas lielās Staļina bildes un tēli, kāpēc viss tas rituāls? Tāpēc, lai varētu maršēt. Maršēt uz noteiktu, nospraustu mērķi. Lai tiktu iznīdēta pašanalīze. Tomēr es domāju, ka Latvijā Staļina kults nepaguva iesūkties asinīs tik dziļi, kā citur, kā «vecākajās brālīgajās republikās». Tā ir sasodīti sarežģīta parādība, šis «kults», tas apziņā ienāk nemanot. Taču Baltijā cilvēkiem ir atturīgāka mentalitāte un citas tradīcijas, varbūt arī demokrātiskās. Un te Staļinam bija atvēlēts īsāks laiks.

Kad mēs te vakar skatījāmies, kā «visa tauta» sēroja Staļina nāves dienā, tad, atklāti sakot, neatceros, ka savā tuvākajā apkaimē tajā bērū dienā būtu redzējis kādu raudam. Viena sabiedrisko zinātņu pasniedzēja mūsu fakultātē tiešām raudāja un varbūt dekāne, bet tās ir vienīgās, ko atceros. Mūsu studentu grupa tajā dienā Mežaparkā piedalījās slēpošanas sacensībās, pēc tam atceļā biju iegriezies Vecajā Ģertrūdes baznīcā, aukstā, nekurinātā, uz Staļina sēru dievkalpojumu. Tur sēdēja nedaudzās vecenītes, un mācītājs sacīja, šķiet, tāds vārds: «Tas jērs, kas tapa nokauts, ir cienīgs nest to cieņu un bijāšanu mūžos», un izteica līdzjūtību nelaiķa ģimenes locekļiem un tuvākajiem darbabiedriem. Aukstajā dievnamā neganti saaukstējos un bērū dienā gulēju mājās ar smagu angīnu. Ka baznīcā kāds būtu raudājis, to gan neatceros. Un mājās ne tik. Visos bija jūtams liels satraukums, lielas bažas. Varbūt arī cerības? Daudz jau varētu stāstīt, kā gāja, kas notika tajās dienās mūsu Ķīmijas fakultātē, kādas bija mākslinieka Pāvila Glaušana izdarības. Katrā ziņā līdz ar Staļinu mūsos bija ienākusi Sistēma. Un no tās, kā nupat šodien rakstīts laikrakstā «Pravda», oponējot Ņinai Andrejevai, mums jāatbrīvojas pašiem un jāatbrīvo sociālisms. Tas nu tā.

Bet mani aicināja te runāt par zinātni Latvijā 40. gados. Pats esmu rakstījis par «zinātnes augšupeju Padomju Latvijā». Šodien varu pārlasīt to, kas rakstīts, ko esmu rakstījis pats. Domāju, kas esmu rakstījis samērā

pareizi, ka man pamatos nebūtu jāatkāpjas no tā, ko esmu pasacījis iepriekšējos laikos.

Varbūt vienīgi vēl būtu jāakcentē, uz cik sarežģīta fona veidojās zinātne Latvijā. 1944. gadā Latvijas Valsts universitāte bija zaudējusi 65% mācībspēku, Lauksaimniecības akadēmija, šķiet, arī 50%. 60. gados man bija saruna ar mūsu slaveno ķīmiķi Mārtiņu Eduardu Straumani, kura vārdā tagad nosaukts Korozijas institūts Misūri Universitātē. Viņš sacīja, ja nebūtu bijis 1941. gada 14. jūnija, viņš būtu palicis Latvijā. Mums būtu liels zinātnieks. Un Latvijas zinātne būtu citāda. Jo zinātnē nav aizvietojamu cilvēku. Ir tikai neaizvietojamie. Ja šodien, sacīsim, kāda no mums pēkšņi vairs nebūtu, citu likt tajā vietā, tieši tajā vietā mēs nevarētu. Varbūt šodien ir vairāk aizvietojamu cilvēku, bet tie, par kuriem turpmāk runāšu, tādi nebija. Tie bija saudzējami cilvēki.

1944. gada nogalē Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas pils bija drupās, Universitāte stāvēja tukša un vientulīga. Un tomēr es gribu atzīmēt, ka jau 1944. gada oktobrī Augusts Ķešāns, Ernests Štālbergs, Pauls Galenieks, Pauls Stradiņš (tēvs man vēl vairākas reizes būs jāpiemin), Jānis Endzelīns, Paulis Lejiņš, Arvīds Kalniņš, Pēteris Nomals, arī Augusts Kirhenšteins, no evakuācijas atgriezies, stāvēja kopā ar tautu, ar jauno varu un izglāba mūsu augstskolas, mūsu mantojumu zinātnē. Latvija nekļuva līdzīga Kaļiņingradas apgabalam. Un Vilis Lācis I Intelīgences kongresā 1945. gada pavasarī par veco inteliģenci sacīja atzinīgus vārdus. Pēc tam no Padomju Savienības ieradās vēl citi zinātnieki, bet viņiem tomēr nebija izšķirošas nozīmes. Dažus no viņiem arī šodien varam atcerēties ar labu vārdu — Jāni Peivi, Jāni Zuti, Lidiju Liepiņu, Matveju Kadeku. Dažus no viņiem varbūt vajadzētu pieminēt ar sliktāku vārdu, bet tos varbūt šodien labāk neminēšu nemaz.

Kinokadrā redzējam veco astronomu Frici Blumbahu, kuru te cildināja kā Mendeļejeva līdzgaitnieku. 30. gados Blumbahs no Padomju Savienības pazuda, viņš neatgriezās no kāda dienesta komandējuma Anglijā. Taču pāris nedēļas pirms otrā pasaules kara sākuma, 1939. gada augustā, viņš ieradās dzimtajā Latvijā un sāka strādāt par privātdocentu Latvijas Universitātē. Un 1944. gadā atkal kļuva par PSRS pilsoni. Tad nu kādā zinātnieku sanāksmē 1945. gadā viņam kā pašam vecākajam zinātniekam, kā senioram deva vārdu. Tikai viņš bija sajaucis varas — prezidijā sēdēja J. Kalnbērziņš, V. Lācis, A. Kirhenšteins. Bet F. Blumbahs iesāka: «Cienījamais Valsts un Ministru prezidenta kungs, cienījamais izglītības ministra Auškāpa kungs. . .» Toreiz viegli varēja sajaukt varas, tik daudz bija redzēts, nebija viegli orientēties, kur nu vēl tik vecam vīram. Kad J. Peive uzrunāja J. Endzelīnu par «biedru», tas apvaicājās, vai tad Peive arī būtu kādreiz bijis korporācijā «*Lettonia*» — jā nē, vajadzētu saukt par kungu.

Tā nu tā jaunā zinātne ienāca pie mums. Tajā laikā vēl puslīdz dzīva bija vecā krievu zinātne Maskavā, Ļeņingradā, no tās sākumā dabūjām labu padomu, palīdzību. Ar cieņu jāpiemin akadēmiķis Jevgeņijs Pavlovskis,

Fricis Blumbahs (1864—1949) — latviešu metrologs un astronoms, pirmais un ilgu laiku vienīgais Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas goda loceklis (1946).

akadēmiķis Vladimirs Sukačovs, akadēmiķi Dmitrijs Prjaņiņņikovs un īpaši Sergejs Vavilovs, kas mūsu jaunajai, 1946. gadā dibinātajai Latvijas PSR Zinātņu akadēmijai darījuši daudz laba. Viņi gan iesākumā kritizēja mūsu akadēmiju, ka mēs pievērsoties pārāk sīkām lietām, ka te valdot sīkpracticisms. Taču tā bija konstruktīva kritika. 10—15 gados Latvijā izauga — vai varētu arī sacīt — Latvijā atdzima fundamentālā zinātne, izveidojās Zinātņu akadēmija. Un tā nebūs apoloģētika, ja sacīsim, ka zinātnieki toreiz bija ar tautu, ka viņi lielākoties bija patrioti un ka no viņu atstātā mantojuma mums nav jāatsakās. Un, es domāju, mums nav jāpiekrīt Ādolfa Šildes vērtējumam, kurš mūsu akadēmiju raksturojis ar vārdiem: «Šī famozā akadēmija, kurai nav nekā kopēja ne ar zinātni, ne ar Latviju.»

To, kas tiešām bija padarīts, to atstāsim sev, mūsu kultūras vēsturei. Šis atziņas jau ir vairākkārt izteiktas, bet, domāju, tās vajadzētu atkārtot arī šodien.

Bet tagad gribētu runāt par nepasacīto. Un tie nu būtu dokumenti. Ja runājam par staļinisma attieksmi pret zinātni Padomju Latvijā, tad varbūt patiešām mums te nav bijuši tādi zaudējumi kā Krievijā, Ukrainā, Baltkrievijā, kā Padomju Savienības latviešu aprindās 30. gados. Varbūt patiešām neviens zinātnieks pie mums šajā laikā nav ticis nošauts. Taču daudzi zinātnieki ir tikuši arestēti, atbrīvoti no amatiem. 1950. gadā no Zinātņu akadēmijas vien 35 cilvēki tika atbrīvoti no darba, 2 no tiem arestēti; Zinātņu akadēmijas kadru daļas proskripciju sarakstos minēts, cik tajā strādā bijušo sociāldemokrātu (12 — Jāni Zuti, Vilhelmu Pampi un Pēteri Birkertu ieskaitot), cik bijušo aizsargu (2). 1953. gadā sakarā ar «ebreju lietas» safabricēšanu tika arestēts fiziķis Jāzeps Eiduss un literatūrkritiķis Maksis Šacs-Aņins. Jau 1941. gadā Golgātas ceļā bija jādodas Jūlijam Auškāpam, Ludvigam Adamovičam, Edgaram Rumbam, Eduardam Birkhānam, Pēterim Staklem, Atim Ņeniņam, Longinam Ausējam, Edmundam Ziemeļim, Paulam Mincam, Nikolajam Stoligvo, Jānim Lediņam, pēc kara arī Jānim Vildem un Teodoram Upneram, Arvidam Cīrulim un daudziem jo daudziem citiem.

Taču parastāks bija cits variants — veco buržuāzisko speciālistu «pāraudzināšana» ar ķīniešu metodēm. Vispirms kritika presē — laikrakstos «Сіпа», «Советская Латвия», «Padomju Latvijas Boļševiks», tad viena vai vairākas sanāksmes, kurās «vainīgo» apstrādāja pēc īpaša scenārija. Zinātniekus audzināja boļševistiskās kritikas un paškritikas garā, apmēram tā, kā Gunārs Priede to attēlojis lugā «Sniegotie kalni». Pāraudzināšana notika nekorekti, netaisnīgi un pazemojoši. Tika pamācīts Jānis Endzelīns un Pauls Galenieks, Arturs Tramdahs un Pēteris Rizga, Augusts Kešāns un Alfreds Ieviņš, Pauls Dāle un Jānis Alberts Jansons, Pauls Stradiņš un Kārlis Egle, Jānis Apsītis un Jānis Straubergs, Eduards Širons un Jānis Gaross, Ģederts Ramans un Arvids Lepiks un vēl, un vēl citi, būtībā viss Latvijas zinātnes zieds. Ieskaitot pat Zinātņu akadēmijas vadītājus P. Lejiņu un A. Kirhenšteinu, ieskaitot A. Upīti, kuru atbrīvoja no Valodas un literatūras institūta direktora pienākumiem. Zinātnē uzplauka jauns žanrs — politiskās denunciacijas žanrs. Daži paraugi no Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva materiāliem.

Par ievērojamo botāniķi LVU Bioloģijas un augsnes fakultātes profesoru bijušo PSRS Augstākās Padomes deputātu profesoru Paulu Galenieku 1949. gada 6. augustā raksta šis fakultātes partorgs J. Vaivods:

«Galenieks nekad neielaižas ar mani sarunās par starptautisko politisko stāvokli, tam viņš neizrāda interesi, kaut gan seko avižu ziņām. Apgalvojot studentiem, ka zinātne nav apolītiska, un ilustrējot to savās lekcijās (citādi jau nevar), tajā pašā laikā viņš pats lūko

palikt diezgan apolītisks. Šis Galenieka apolītisms nav nekas cits kā noslēpts nemiers ar partijas politiku attiecībā uz kulakiem. Tāpēc arī studenti no kulaku aprindām un politiski «cietušie» atrod pie Galenieka morālisku un materiālu atbalstu. Agrāk, manas nezināšanas dēļ, vairāki tādi studenti tika pat atbrīvoti no studiju maksas sakarā ar Galenieka priekšlikumu.

Nekad neesmu novērojis jeb saņēmis ziņas, ka Galenieks būtu kaut kur parādījies aktīvu pretpadomju rīcību. Gluži otrādi, viņš grib būt par labu padomju zinātnieku un pedagoģu, bet nepietiekoši strādā, lai atbrīvotos no buržuāzijas mantojuma savā apziņā.»

Tiktāl par Galenieku.

Par Endzelīnu 1949. gada 27. septembrī:

«LVU MĀCĪBU PROREKTORAM b. PUGO. Ziņoju, ka Latviešu valodas katedras vadītājs profesors Jānis Endzelīns savās lekcijās 4. kursa studentiem š.g. 27. septembrī ir atklāti uzstājies pret marksisma valodniecības zinātni. Izteikdamies — daži krievu zinātnieki apgalvojuši, ka pirmvalodas nav. Bet tas nav pareizi. Par tādas pirmvalodas esamību liecina, piemēram, romāņu valodu tuvums. Šo faktu studentu komjauniešu vārdā fakultātei ziņoja studente L. Kļaviņa. Minētā studente pieprasīja spert steidzami soļus pret profesoru Endzelīnu. Izsakoties, ka studenti būs spiesti lūgt sabiedrības atbalstu šai ziņā. Uzaicinot profesoru Endzelīnu pie dekāna, viņš docentes un partijas org. sekretāres klātbūtnē nenoliedza tādu faktu. Un apgalvoja, ka nevarot jau pierādīt, ka tāda pirmvaloda neesot. Viņš lekcijā gan esot teicis, ka pastāvot saīrušās indoeiropiešu pirmvalodas dialekti. Viņš pasvītvoja, ka indoeiropiešu valodu līdzību nevarot izskaidrot ne ar kādiem sociāli ekonomiskiem apstākļiem. . . Ievērojot sacīto, filoloģijas fakultāte neatrod par iespējamu profesoram J. Endzelīnam ilgāk turpināt antizinātnisku teoriju sludināšanu studentiem, pret kurām, kā aprādīts, jau aktīvi nostājas studentu apzinīgākā daļa. Filoloģijas fakultāte. . . lūdz saskaņot jautājumu direktīvās organizācijās par prof. Endzelīna aizstāšanu ar kādu jaunāka gada gājuma latviešu valodnieku.

Dekāns doc. J. NIEDRE.»

Nu un kā pie Husa sārta nāk vecenīte, tā arī te seko mazs ziņojums:

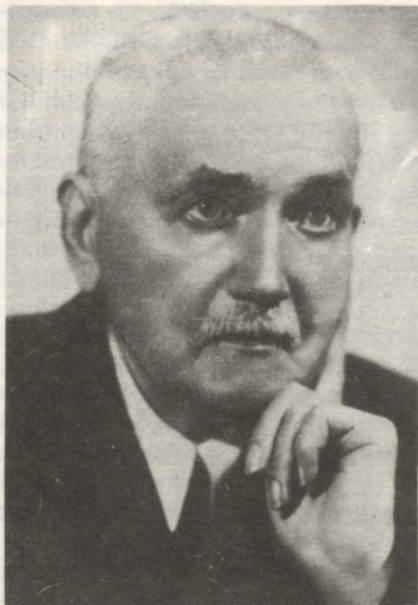
«Я встретила профессора Я. Эндзеліна на улице и сказала ему: «Зачем Вы на своих практических занятиях Райка* называете коммунистом? Ведь выяснилось же, что он не коммунист, а шпион.» Он мне ответил следующее: «Коммунисты тоже могут быть всякие. Разве коммунист не может быть вором?»

28 сентября 1949 г.

A. СПАГЕ»

Arī šī zīmīte glabājas mūsu dižā valodnieka personiskajā lietā.

* Laslo Raiks — viens no ungāru komunistu vadītājiem, ko 1949. gadā nogalināja uz safabricētu apvainojumu pamata.

Izcilais latviešu valodnieks Latvijas PSR ZA akadēmiķis Jānis Endzelīns (1873—1961), par kuru Zenta Mauriņa sacījusi, ka viņš «latviešu tautu — mazu šļupstošu bērnu — iemācījis pareizi runāt». Endzelīna «Latviešu valodas gramatika», vietvārdu krājumi un citi darbi padarījuši viņa vārdu starptautiski pazīstamu. Pēc daudziem pazemojumiem 1958. gadā Endzelīnam tika piešķirta Ļeņina prēmija.

Un pēdīgi J. Endzelīna iesniegums:

«A. c. *UNIVERSITĀTES REKTORAM*. Tā kā man, esot jau 78. gadā, piemīt viena otra vecuma kaite un grūti nākas veikt visus pienākumus, tad biju nodomājis šī mācību gada beigās pensionēties. Bet, kad ne visi ir mierā ar manu darbu, jutos spiests uzskatīt mani par aizgājušu no Universitātes, jau sākot ar šo dienu (1950. g.), 1. aprīlī. Profesors Jānis Endzelīns.»

Tā beidzās J. Endzelīna slavenā darbība Latvijas Valsts universitātē. Šādu liecību arhīvos un presē ir ļoti, ļoti daudz. Nezinu, vai visus denunciāntus šodien vērts nosaukt vārdā, daudzi no sirds ticēja, ka dara svarīgu, sociālismam tīkamu darbu, bet drausmīgi ir tas, ka «šakāļu» vidū bija arī ievērojami cilvēki, zinātnieki ar vārdu, profesori un akadēmiķi, kuru pētniecisko devumu dažkārt vēl šodien pieminam ar cieņu.

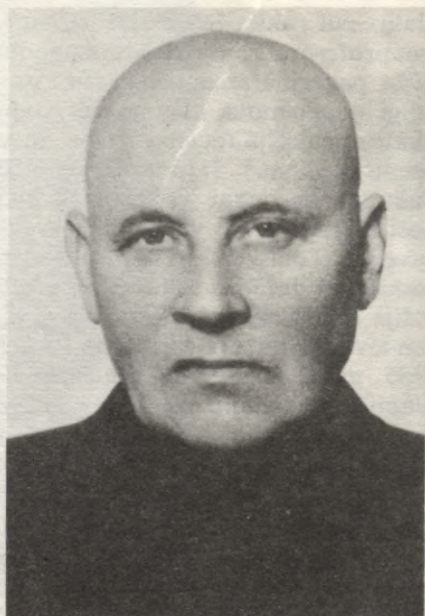
Manā arhīvā ir prāva mapīte ar materiāliem «par kādu kaitīgu lekciju» — vesels raganu dancis, ko izraisīja krievu dzejnieka Vladimira

Alatirceva raksts laikrakstā «Советская Латвия» (1949. g. 14. oktobrī) pret profesora Paula Stradiņa populārzinātnisko uzstāšanos sakarā ar aktīva mūža pagarināšanas problēmu. Šis raksts un sekojošā reakcija, ļauna un galīgi nepamatota, vērsta pret godīgu, politikā neiejauktu cilvēku, toreiz gandrīz maksāja tēvam dzīvību un viņa mūžu saīsināja vismaz par kādiem desmit gadiem.* Jau toreiz bija skaidrs, kas inspirē šo kampaņu pret zinātniekiem, tikai nožēlojami bija tas, ka spēlē iesaistījās arī kolēģi, īpaši iebrucēji no vecākajām brālīgajām republikām. Gadus piecus vēlāk slavenais Tomskas ķirurgs Andrejs Savinihs atbrauca uz Rīgu un palīdzēja noskaidrot dažādus radušos pārpratumus. Sarunas bija ļoti garas, un tēvam rādīja denunciāciju žūkšņus, kas bija krājušies veselu gadu desmitu. Pēc tam tēvu izvirzīja par Latvijas PSR Augstākās Padomes deputātu — tas bija 1955. gadā, Hruščova «atkušņa» laikā. Turklāt paziņot šo ieteikumu un izlūgties piekrišanu balotēties ieradās cilvēks, kurš bija šīs zīmītes rakstītājs vai inspirētājs. Viņš bija atnācis pie mums uz mājām un runāja īpaši sirsnīgi, iejūtīgi, kā nu augstam priekšniekam pienākas. Tā, lūk.

Vārdā nevienu negribu saukt, taču vienu mazu izņēmumu laikam atļausos. Attiecībā uz Latvijas PSR ZA korespondētājlocekli J. Bumbieru. Kad 1946. gadā dibinājās Zinātņu akadēmija, tajā bija 13 akadēmiķi un 5 korespondētājlocekļi, to skaitā daudzi tālaika Latvijas zinātnes labākie pārstāvji. Bija arī daži augsti valsts darbinieki, piemēram, P. Valeskalns, A. Pelše, K. Straziņš. Šo uzvārdu virknē J. Bumbiers šķita tā kā nejauši iemaldījies, un es visus šos gadus nebiju pievērsis viņam īpašu uzmanību. Zinātņu akadēmijas arhīvā, kur glabājās akadēmiķu atskaite — mēs tās iesniedzam ik gadus: ko esam darījuši, ko neesam padarījuši, kādi trūkumi u.tml., — ir J. Endzelīna, J. Peives, J. Zuša atskaites. Arī J. Bumbiers 1951. gada 2. decembrī raksta: «Ar zinātnisko darbu piecu gadu atskaites periodā pēc būtības nodarbojies neesmu, jo visus savus spēkus esmu veltījis latviešu buržuāzisko nacionālistu graušanai.» Tā ir atskaite par zinātnisko darbu piecu gadu laikā.

Lakoniska atskaite. Taču Bumbiers rakstīja daudz, viņš bija speciālists visdažādākajās nozarēs, kādu laiku arī CK Aģitācijas un propagandas nodaļas vadītāja vietnieks. Platu muti kritizēja P. Lejiņu un J. Endzelīnu, cildināja Lisenko un Viljamsu, ķengāja jaunlatviešus ar K. Valdemāru priekšgalā, pat R. Pelši par grāmatu «Latviešu un krievu kultūras sakari» (R., 1951). Virsraksti asi un graužoši — «Par vienu pseidozinātnisku teoriju un tās sludinātājiem», «Energiski izskaust buržuāzisko pseidozinātņi», «Buržuāzisko nacionālistu palīgu mahinācijas», «Laiks nodibināt boļševistisku kārtību Lauksaimniecības akadēmijā». Spalva ievingrināta, viņš šādus rakstus jau bija producējis pirms kara, ap 1937. gadu, Maskavas presē. Kaujiniecisks vīrs, kurš gan reizi esot kļūdījies, izkritizējot kādu

* P. Stradiņa nosodījuma kampaņa sīki apcerēta Arņa Viksnas plašā rakstā: V i k s n a A. 1949. gads profesora P. Stradiņa dzīvē // Latvijas Ārsts. — 1989. — 3. nr. — 54.—72. lpp.

Galvenie zinātnes «pilnveidotāji» staļinskā izpratnē un veco zinātnieku pāraudzinātajī Padomju Latvijā 40.—50. gados — Arvids Pelše (1899—1983) un Jānis Bumbiers (1890—1968), kuri 1946. gadā, nodibinoties Latvijas Zinātņu akadēmijai, tika iecelti par tās korespondētājlocekļiem.

rakstiņu — plaģiātu no J. V. Staļina citātiem (bez pēdiņām), par ko tad ticis atstādināts no augstā amata. 1953. gadā, tiklīdz beidzās Staļina laiks, laikrakstā «Literatūra un Māksla» (1953. g. 13. jūn.) parādījās neliels feļetons: «Kā tikt pie jaunām kalošām?». Tas vēstīja, kā korespondētājloceklis Bumbiers iegājis Fundamentālajā bibliotēkā ar vecām kalošām, bet, ārā ejot, atteicies tās saņemt, pieprasīdams no garderobista, kura alga bija 20 reizes mazāka, lai tas nopērk viņam jaunas kalošas, un tas arī bijis jāizdara. Sekoja «Ciņas» replika (1953. g. 19. jūn.), ka šādus diskreditējošus materiālus par tik vērtīgiem darbiniekiem publicēt nedrīkst, un redaktors V. Kalpiņš dabūja krietnu pirti. Te neko negribu komentēt. Vienkārši pievērst uzmanību šim faktam un šai makabrajai figūrai, kura, protams, nebija galvenā. Bija jau arī visiem zināms, kas aiz tās stāv republikas ideoloģiskās frontes virsvadībā.

No zinātniekiem vispirms cieta lauksaimniecības speciālisti. To vidū bija gaiši prāti — Lejiņš, Apsītis, Bambergs, Rizga, Nomals, Galenīeks, Lielmanis. Viņus pēla par to, ka viņi neatzina Lisenko mičurinisko «progresīvo bioloģiju». Akadēmijas prezidentu Lejiņu tamdēļ, ka viņš atzina āboliņu,

ka pieļāva kolhozu un individuālo saimniecību paralēlas attīstības iespējas Latvijas laukos 1947.—1948. gadā. Arī par to Bumbiers rakstīja atmaskojošus rakstus, arī par to, ka Latvijā Lisenko mācības «uzvara» netiekot pietiekami izcelta, ka neesot atrasti un atmaskoti vietējie šīs mācības pretinieki. Un tos atrada — atrada Galenieku, atrada Lielmani, atrada Rizgu. Pēteris Rizga bija ļoti cienijams cilvēks, pēc šīs safabricētās lietas viņam sacēlās augsts asinsspiediens un strādāt viņš vairs nespēja. Tāpat notika arī ar Pauli Lejiņu, kuram 1951. gadā bija jāatkāpjas no Zinātņu akadēmijas prezidenta amata un kuru vēl pavisam nesen dažs labs milēja diskreditēt, — tas tāpat sagrava viņa veselību.

Uzplauka pseidobioloģija, arī Latvijā uzradās slavenā Olaines «egles priede», ko piemin rakstnieks Vladimirs Dudincevs romānā «Baltās drānas». Literatūrā sen aprakstīts gadījums, kad blakus augušas priede un egle un priede uzpotējusies uz egles celma, — šo gadījumu pieminējis jau Karls Reinholds Kupfers 20. gadsimta sākumā. Šo fenomenu ar komjauņiešu palīdzību vēlreiz «izpētījis» docents K. Avotiņš-Pavlovs un secinājis:

«В свете работ Т. Д. Лысенко о видообразовании эти факты получают иное объяснение. В результате воздействия внешних условий в теле сосны могли зародиться клетки другого вида, развившиеся в еловые, то есть могло произойти порождение ели сосною.» Tātad priede dzemdina egli... Lisenko žurnālā «Agrobioloģija» vesels numurs (1952, 5. nr.) bija veltīts līdzīgiem piemēriem par augu un dzīvnieku sugu pārvērtībām.*

Tieši divas nedēļas pēc J. V. Staļina nāves, tikko avīzes beidza drukāt sēru materiālu, «Cīņā» (1953, 21. martā) bija publicēts pret šo falsifikāciju vērsts anonīms latviešu zinātnieku raksts. Domāju, ka šo rakstu bija organizējis P. Galenieks un ka ar to latviešu zinātnieki kaut kādā mērā sevi rehabilitēja. Tiesa, Lisenko žurnālā «Agrobioloģija» ievietoja spēcīgu redakcijas rakstu** pret «Cīņas» paziņojumu, aizstāvot savu kreatūru docentu K. Avotiņu-Pavlovu, kuru kolēģi vēlāk iesauca par «cumlaku» Latvijas mežzinātnē. Bet laiks pamazām gāja pretī pavasarim, un represiju vairs nebija.

Un vēl kāds plašāks citāts no visai varenas un autoritatīvas spalvas rakstīta darba, kas dod vērtējumu par Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju 1950. gadā kopumā:

* Авотин-Павлов К. Я. Порождение ели сосной // Агробиология. — 1952. — № 5. — С. 30—35; Карапетян С. К. Порождение лещины грибом // Агробиология. — 1952. — № 5. — С. 23—29; Михайлова Л. В. Порождение рапса кочанной капустой // Агробиология. — 1952. — № 5. — С. 36—39; Кузьмин П. К. Порождение щетинников и проса окуренного посевным просом // Агробиология. — 1952. — № 5. С. 40—41; Садрков А. М. Новые случаи перерождения пшеницы // Агробиология. — 1952. — № 5. — С. 42—44.

** О честности ученого // Агробиология. — 1953. — № 3. — С. 167—171.

«Zinātņu akadēmijas vadība, kaut gan no Latvijas K(b)P CK tai izteikti vairākkārtēji brīdinājumi, izdarījusi nopietnas kļūdas kadru izvēlē, un tā rezultātā Akadēmija un tās institūti kļuvuši par pievilktības centru buržuāziskajiem nacionālistiem un citiem padomju varai naidīgiem elementiem. CK konstatēja, ka sevišķi nelabvēlīgs stāvoklis ir Mikrobioloģijas institūtā, kur ar tiešu tā direktora b. Kirhenšteina atbalstu cieši ieperinājušies buržuāziskie nacionālisti. Faktiski institūtu vadīja tautas ienaidnieks Ošiņš, par zinātnisko sekretāru strādāja Skuja, kādreizējais Veselības aizsardzības departamenta vicedirektors. Komunisti un krievu biedri institūta darbā nav pieņemti. Nekādu nopietnu zinātniskās pētišanas darbu institūts nav veicis, tas noderēja tikai par maizes devēju buržuāziskajiem nacionālistiem. Daudz padomju garam neatbilstošu faktu atsegts arī vairākos citos institūtos: Celtniecības un arhitektūras institūtā, ko vada profesors Štālbergs, Zootehnikas un zoohigiēnas institūtā, ko vada prof. Lejiņš, u.c. Stipras bažas rada stāvoklis humanitārajos institūtos, kas ļoti vāji cīnās pret buržuāziskajām teorijām ekonomikas, vēstures, literatūras, valodniecības un mākslas jautājumos. Līdz šim presē nav parādījies neviens nopietns zinātnisks darbs, kas atmaskotu buržuāziski nacionālistiskās teorijas. Vēstures un materiālās kultūras institūts (direktors b. Strazdiņš) nav izpildījis partijas uzdevumu — sagatavot marksistisku Latvijas vēstures kursu; Ekonomikas institūts (direktors b. Kovaļevskis) nav pārkārtojis savu darbu, pamatojoties uz kritiku, kādu izteica par šo institūtu Latvijas K(b)P 10. kongresā, un nepalīdz republikas partijas organizācijai cīnīties pret buržuāziskajiem nacionālistiem. Valodas un li-

Pirmais Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas prezidents Paulis Lejiņš (1883—1959) kopā ar izcilo matemātiķi, astronomu, ģeogrāfu Oto Šmitu (1891—1956), kura senči cēlušies no Latvijas, Rīgā, 1951. gadā.

teratūras institūts novilcinājis ārkārtīgi nepieciešamās krievu-latviešu vārdnīcas sagatavošanu un nodarbojies ar problēmām, kas stāv visai tālu no aktuālajām socialistiskās celtniecības vajadzībām.

Akadēmiķis Endzelīns un visa viņa «skola» sludina reakcionāru buržuāziski nacionālistisku koncepciju valodniecībā. Pretēji marksisma-ļeņinisma prasībai atbalstīt visu, kas palīdz nivelēt nacionālās atšķirības un padara sakarus starp tautībām arvien ciešākus, Endzelīna «skola» dara visu, lai pastiprinātu nacionālās atšķirības un vājinātu sakarus starp latviešu un krievu tautu. Starp latviešu un krievu valodu vēsturiski izveidojusies liela kopība tiklab gramatiskās uzbūves, kā arī vārdu pamatfonda ziņā. Taču endzelīnisti netiecas vis stiprināt un attīstīt šo kopību, kam turklāt ir dziļas saknes mūsdienu latviešu tautas sarunu valodā, bet gan cenšas to ārdīt, mākslīgi izskaužot no latviešu valodas visu, kas tai kopīgs ar krievu valodu. Šai reakcionārai buržuāziski nacionālistiskai tendencei ne Akadēmijas, ne institūta vadītāji nav devuši pienācīgu pretsparu.

Žurnālā «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis» pēdējā laikā parādījušies vairāki raksti, kas cenšas paklusām ieviest nacionālistiskas idejas. Piemēram, P. Bērzkalna rakstā par saimniecības ēku joslas izveidojumu «Nākotnes» kolhoza centrā pārāk izceltas un uzsvertas Latvijas republikas īpatnības un apšaubīta iespēja, vai Latvijas apstākļos var pilnīgi pārņemt brālīgo padomju republiku kolhozu saimniecības ēku celtniecības pieredzi. Žurnāla redaktors akadēmiķis Kadeks nezina kāpēc nav pamanījis raksta autora nacionālo aprobežotību.

K. Egle rakstā «Latviešu progresīvās grāmatas vajāšana pagātnē» acīmredzami cenšas ieviest buržuāzisko nacionālismu. Viņš ar nolūku runā tikai par latviešu progresīvo izdevumu vajāšanu, «aizmirsdams», ka Latvijā pagātnē, par ko runā autors, tika izdotas un vajātas arī krievu progresīvās grāmatas. Turklāt sava «pētījuma» loku K. Egle aprobežojis ar periodu pirms buržuāzisko nacionālistu nākšanas pie varas, tādējādi cenšamies lasītājiem radīt iespaidu, ka progresīvi izdevumi tikuši nikni vajāti gan carisma laikā, bet latviešu buržuāzijas valdīšanas laikā tas bijis pavisam citādi. Arī šis maskētais mēģinājums uzslavēt buržuāzisko Latviju žurnāla redakcijā palicis nepamanīts.

Par neatbildīgu izturēšanos pret darbu un par modrības zaudēšanu Latvijas K(b)P CK izteica stingru rājienu Zinātņu akadēmijas vadītājiem bb. Kadekam, Peivem un Kirhenšteina un veica pasākumus, lai uzlabotu darbu Akadēmijā.*

Varbūt tomēr būtu jāpiemin arī tādi cilvēki kā akadēmiķi Jānis Peive, Matvejs Kadeks, arī Aleksandrs Ņikonovs. Formāli šodien varētu sacīt, ka viņi toreiz bija lisenkovieši, jo šie lauksaimniecības speciālisti rakstīja par Lisenko mācības uzvaru u.tml. Taču tas nebūtu īsti godīgi. Manuprāt, viņi ir vairāk darījuši pretējā ziņā, kaut arī vārdos deklarēdami ko citu, jo, savos amatos atrazdamies, viņi nedrīkstēja atturēties no publiska atbalsta Lisenko un citām oficiāli akceptētām antizinaiskām teorijām.** Tomēr viņi nereti aizstāvēja savus kolēģus, paslepus darīja labus

* P e l š e A. Cīņa pret buržuāzisko nacionālismu — republikas partijas organizācijas kaujas uzdevums // Padomju Latvijas Boļševiks. — 1950. — 16. nr. — 7.—9. lpp.

** Sk. arī: R a i p u l i s J. 1948. gada bioloģijas «revolūcija» Latvijā // Latv. PSR ZA Vēstis. — 1989. — 5. nr. — 122.—131. lpp.

Teodors Zaļkalns veido profesora Augusta Kirhenšteina krūšutēlu (50. gadi).

darbus, savā ziņā tomēr pasargāja mūsu Zinātņu akadēmiju, Lauksaimniecības akadēmiju no iekšēja sabrukuma. Toreiz tās tas skāra mazāk nekā Universitāti, kur saimniekoja rektors Jānis Jurgens un viņa rokaspuiši.

Vakardienas kadros redzējām Kirhenšteinu, Kalnbērziņu, Lāci. Mēs būtībā ļoti maz par viņiem zinām, nu — Lāci varbūt pazīstam kā rakstnieku, Kirhenšteinu kā zinātnieku, saviesīgu cilvēku ar divainībām, kurš saietos diriģējis «Pūt, vējiņi!». Domāju, ka būtu jādod šo politisko darbinieku portreti, pārdomāti, objektīvi, ar visām gaismēm, tāpat kā nupat, teiksim, žurnālists Fjodors Burlackis veidojis Ņikitas Hruščova portretu. Lai nu kā, viņi nebija tikai amatpersonas un nebija arī tikai raustāmas marionetes, viņi bija cilvēki, kas pilnībā atbildēja par savu rīcību, darbiem un vārdiem. Pieļauju, ka viņu portreti varētu būt visai atšķirīgi un ka dažādu profesiju, zinātnisku novirzienu, politiskas pārliecības cilvēkiem viedoklis par viņiem būs kardināli atšķirīgs. Varbūt savu iespēju robežās viņi tomēr daļēji novērsuši vēl lielāku ļaunumu, kas būtu varējis piemeklēt Latvijai? Bet varbūt arī ne? Būdami sistēmas funkcionāri, varbūt viņi daļēji

bija arī sistēmas upuri? Tas viss būtu jāizpēta un būtu jāvērtē gan dokumenti, gan arī laikabiedru atmiņas — to vēl ir daudz.

Nobeigt atskatu par zinātni Latvijā tajos gados tomēr gribētu puslīdz pozitīvā noskaņā. Daudz pēdējā laikā esmu šīs problēmas pētījis, varbūt iznāks uzrakstīt kādu dziļāku, analītiskāku apceri par staļinismu Latvijas zinātnē, par to, kā zinātnieki tikuši pulgoti, rīdīti, kā atzinušies esošos un neesošos grēkos, kādus morālus pazemojumus viņiem nācies izturēt. Jā, daudz ir bijis glēvuma, piekāpības, pašsaustišanās, pielāgošanās, mimikrijas, tomēr zinātne izdzīvoja (varbūt mazākā mērā — sabiedriskās zinātnes?), un vēstures stafete tika nodota tālāk. Kaut kas jau paliks mūsu vēsturē arī no tiem gadiem, un noliegt visu būtu netaisni un negodīgi, tāpat kā negodīgi būtu nozāķāt to bargu kungu priekšā trijos likumos saliekušos latviešu dzimcilvēku, kas cauri vissmagākajiem laikiem ir iznesis mūsu tautai paliekošas vērtības.

LATVIJAS ZINĀTNE PĀRBŪVES CEĻĀ

Runa Salaspils zinātnieku apspriedē diskusijā 1988. gada 22. jūnijā

1988. gada 22. jūnijā Latvijas PSR ZA Neorganiskās ķīmijas institūtā, pēc Jāņa Vaivada (tag. Latvijas Augstākās Padomes deputāta) ierosmes, notika Salaspils zinātnisko iestāžu un pieaicināto zinātnieku apspriede — diskusija un tikšanās ar republikas zinātnieku pārstāvi XIX Vissavienības partijas konferencē — Latvijas PSR ZA prezidentu Bruno Puriņu, lai kopīgi izvērtētu zinātnes stāvokli Latvijā, tās vietu sabiedrībā. Tik vaļsirdīga un kritiska domu apmaiņa Latvijas zinātnieku aprindās līdz tam nebija dzirdēta — diskusijas gaitu ietekmēja gan gaidāmā 19. Vissavienības partijas konference, gan arī nesēnā Latvijas PSR Rakstnieku savienības valdes paplašinātā plēnuma rezolūcija, kuras pamattēzes zinātnieku sanāksmes dalībnieki atbalstīja. Tika izvērtētas zinātnes attīstību bremsējošās parādības un izteikti ierosinājumi, kā pilnīgāk izmantot Latvijas zinātni pārbūves un demokratizācijas ideju īstenošanai. Sapulcē runāja Gunārs Andrušaitis, Andris Buiķis, Pēteris Cimdiņš, Jānis Freimanis, Osvalds Kukurs, Tālis Millers, Bruno Puriņš, Edgars Siliņš, Ruta Skudra, Jānis Stradiņš, Kurts Švarcs, Jānis Vaivads, Andris Zvirgzds (visi — Latvijas PSR ZA), Andris Krēsliņš (RPI), Andrejs Siliņš (LVU). Saskaņā ar sapulces lēmumu (publicēts laikrakstā «Padomju Jaunatne» 1988. gada 30. jūnijā) uzsākti priekšdarbi, lai izveidotu Latvijas zinātnieku savienību.

Gribu runāt galvenokārt par zinātnes saistību ar sabiedrību šodien, varbūt sastrēdzinot problēmas un pasakot arī nepatīkamas lietas. Pārbūves, revolūcijas laikmetā zinātnes lomai vajadzētu pieaugt, zinātnei vajadzētu iet avangardā, kā tas bija Lielās franču revolūcijas laikā, pa daļai arī 1917. gada Krievijā. Ne ražošanas pārveidošana, ne dzīves demokratizācija bez

zinātnes līdzdalības nav iedomājama. Diemžēl paradoksālā kārtā šodien tā tas nenotiek. No vienas puses, zinātnieki klusē, kad runa ir par sabiedrībai kardinālām problēmām, vismaz viņi nerunā tik skaļi kā rakstnieki vai žurnālisti vai arī runā par šaurākiem, ar zinātņi saistītiem jautājumiem, nevis par to, kas mēs esam, kurp ejam. No otras puses, sabiedrībā zinātnes prestižs ir krities, tas atklāti jāatzīst — to rāda kaut vai uzņemšanas konkursi augstskolu dabaszinātņu un tehniskajās fakultātēs, to rāda kaut vai tas, ka jēdziens ķīmija bezmaz kļuvis par lamuvārdu, to apliecina arī publikācijas centrālajā presē. Piemēram, nupat avīzē «Известия» publicēts raksts «Palīdzēsim zinātnēi, lai tā palīdzētu mums», kurā lasām: «Sabiedrība nolād zinātņi, zinātniekus. Un mēs nenovērtējam to, cik izplatīts ir uzskats par zinātņi kā par kaut ko dziļi naidīgu vienkāršajam cilvēkam.»

Šādi sabiedrības attieksmei ir vairāki cēloņi, no kuriem izcelšu dažus.

Pirmkārt, zinātnes asociēšana ar militāri rūpniecisko kompleksu — mēs zinām, ka tieši zinātnes sasniegumi — kodolieroči, termokodolieroči, ballistikās raķetes u.tml. savā laikā varbūt novērsa trešā pasaules kara izcelšanos, taču tie radīja arī bruņošanās sacensību, ko cilvēki visā pasaulē nolād.

Otrkārt, nepiepildītās cerības sadzīvē — ir ticis bezgalīgi skandināts, ka zinātne došot pārticību, jaunus materiālus, sadzīves ērtības, ceļšot

Latvijas Zinātņu akadēmijas Neorganiskās ķīmijas institūta ēka, kurā 1988. gada 22. jūnijā notika pirmā kritiskā diskusija par zinātnes stāvokli Latvijā.

lauksaimniecības kultūru ražību, bet — vismaz pie mums — tas nav noticis.

Treškārt, zinātniski tehniskais progress izjaucis līdzsvaru starp cilvēku un vidi, vārds e k o l o ģ i j a draudīgi izskanējis ir ne tikai pie mums vien.

Zinātne saaugusi ar resoru birokrātijas aparātu un sevi diskreditējusi, «zinātniski» pamatojot nepopulārus, voluntārus lēmumus — Ziemeļu upju pagriešanu, Baikāla iznīcināšanu, lielo spēkstaciju un avārijnesošo atomstaciju būvi. Pati PSRS Zinātņu akadēmija pēdējo 20 gadu laikā birokratizējusies gan personālsastāva, gan funkciju ziņā. Pazīstamais kosmosa pētnieks Roalds Sagdejevs vaicā: «Kurp virzīsies akadēmija — vai tā paliks par lielās zinātnes štābu, vai arī to sagaida parastās nozares ministrijas liktenis, kaut arī šī nozare saglabātu nosaukumu «zinātne?»» Diemžēl zinātne ir tā nozare, kur pārkārtošanās noris vislēnāk. To apliecina izdaudzinātās PSRS ZA «birokrātijas apkarošanas komisijas» liktenis, kuras vadību nodeva birokrātu rokās un kura drīz vien savu necilo dzīvi beidza dabiskā nāvē.

Beidzot, neatkarīgas zinātnieku domas deficīts un līdz ar to autoritātes trūkums sabiedrībā, uzticības zaudējums, īpaši sabiedriskajās zinātnēs — ekonomikā, filozofijā un it īpaši vēstures disciplīnās, kur pat jāatceļ skolēnu eksāmeni, jo vēsturnieki ir galīgi aizmelojušies un vēl nav gatavi uzrakstīt objektīvu, realitātei atbilstošu vēsturi.

Un varbūt vēl viens moments — tieši šajā vēsturiskajā posmā PSRS ZA dramatiski pārdzīvo paaudžu krīzi — aizgājuši pēdējie mohikāņi Pēteris Kapica, «vecāis» Nikolajs Semjonovs, Vladimirs Engelharts, Andrejs Kolmogorovs un citi, pašnāvībā dzīvi beidzis Valerijs Ļegasovs, pie varas nākusi administratoru paaudze ar aptekamiem vārdiem, sabiedrību nesaviļņojošiem darbiem un runām. Prese kritizē PSRS ZA uzbūvi kā nedemokrātisku, elitāru šī vārda sliktākajā nozīmē. Mūsu zemē zudusi Klimenta Timirjazeva, Vladimira Vernadska, Sergeja Vavilova, Dmitrija Mendeļejeva, arī Paula Valdena zinātnes popularizācijas tradīcija. Tiesa, vēl ir Andrejs Saharovs, Jevgeņijs Veļihovs, Ņikita Moisejevs, Tatjana Zaslavska, Ābels Aganbegjans, un tomēr sabiedrība gaida, ka zinātnieki problēmas izvirzīs principiālāk. Traucē pārāk lielā subordinācija, pārāk šaurā specializācija un varbūt arī maz vingrinātā spalva. Tāpat daudzos ZA institūtos valdošā atmosfēra neveicina diskusijas, drīzāk gan rada sociālu apātiju.

Ja runājam par Latviju, tad 1944.—1947. gadā progresīvie zinātnieki te gāja sabiedrības priekšgalā — Paulis Lejiņš, Augusts Kirhenšteins, Pauls Galenieks, Jānis Endzelins, Pauls Stradiņš un daudzi citi; rakstnieki, izņemot varbūt Andreju Upīti, spriedumos bija vienpusīgāki (nemaz nerunājot par to, ka vairums nedrīkstēja savu viedokli vispār atklāti paust), viņi nebaudīja sabiedrības uzticību. Šodien tas diez vai tā ir.

Zinātne vēl nav atradusi savu vietu jaunajā sabiedrības vērtību sistēmā, izskan pat jautājums, vai zinātne ir kultūras sastāvdaļa.

Rakstnieku savienības valdes paplašinātā plēnuma rezolūcijā iezīmētie risinājumi par Latvijas ekonomikas, sociāli kulturālo, politisko situāciju

dod vielu diskusijām un analīzei. Jā, plēnumā piedalījās arī zinātnieki — gan kā eksperti dažādās nozarēs, gan palīdzot izstrādāt plēnuma rezolūcijas un Gorbačovam adresētās vēstules tekstu. Taču dominējošā loma, iniciatīva piederēja rakstniekiem, māksliniekiem, ne zinātniekiem. Arī cīņu pret Daugavpils HES celtniecību uzsāka žurnālisti Dainis Īvāns un Artūrs Snips 1986. gadā, tikai pēc tam tajā iesaistījās zinātnieki. Jūrmalas, Ventpsils ekoloģiskās problēmas izvirzīja paši iedzīvotāji.* Tiesa, par Olaines, Lielupes, Latvijas mazo upju, Rīgas liča katastrofālo stāvokli trauksmi pirmie sacēla zinātnieki — biologi, un ekoloģiskās problēmas pie mums risina nopietni, pietiekami augstā zinātniskā līmenī. Toties par ražotāj spēku izvietojumu Latvijā, par lauksaimniecības problēmām, par vēstures «karstajiem punktiem», par migrācijas apturēšanu zinātnieki ir vai nu klusējuši, vai arī runājuši pārāk bikli.

Prāva sabiedrības daļa — akcentēsim to vēlreiz — asociē zinātni ar zinātniski tehniskās revolūcijas negatīvajiem aspektiem. Saprotams, zinātnes sasniegumu izmantošana rada problēmas visā pasaulē, ne tikai pie mums vien, par to liecina arī «zaļo» kustība Rietumos, taču mums vēl un vēlreiz jāapliecina sabiedrībai, ka ne jau zinātne vainīga šajā krīzē. Par to pirmām kārtām atbildīga resoru prettautiskā politika, zemā ražošanas kultūra, mūsu sabiedrības ekonomikas, morāles, ētikas un kultūras vispārējais līmenis. Bet zinātnieki nerunā, nebrēc par to; valdība, pieņemot voluntārus, nepopulārus, sabiedriskajai domai pretīgus lēmumus, apelē pie zinātnes, taču zinātnieki neprotē — un tāpēc plaša starp zinātni un sabiedrisko domu sāk augt.

Zinātnieki vēl nav nākuši klajā ar savu platformu. Te jāpiezīmē, ka zinātnieki ieņem starpstāvokli starp radošo inteliģenci un rūpniecisko inteliģenci, inženieriem, strādniekiem. Zinātnieka darbs gan ir radošs, bet reizē tas ir arī amatnieka darbs. Īpaši jaunākajiem darbiniekiem, kuriem bieži ļauts vienīgi realizēt «šefu» idejas. Toties zinātniekiem nepietiek tikai ar domu, ideju lidojumu — viņiem tās arī loģiski un eksperimentāli jāpamato. Nenoliegsim — Latvijā pašreiz iezīmējas plaša starp radošo inteliģenci un rūpniecās strādājošiem, ko pie mums vēl padziļina starp nacionālo attiecību samezģošānās. Zinātnieki varbūt varētu kaut ko darīt, šo plaisu aizpildīt, rūpīgi apsverot, konsultējot. Vai esam gatavi to darīt, kaut vai izvērtējot priekšlikumus par republikas nākotni, kaut vai par tās pašfinansēšanos, prasot no republikas valdības lielāku atklātumu par projektiem, tendencēm u.tml., nepieļaujot, ka tos risinātu birokrātiski?

Un vēl kādas bažas — vai pašai sabiedrībai zinātne un tās likteņi nav kļuvuši vienaldzīgi? Žurnālā «Наш современник» (1987, 3. nr.) sakarā ar lielo upju pagriešanas problēmu atradu apgalvojumu, ka katrs no

* Tālaika publikācijas Daugavpils HES celtniecības lietā sakopotas krājumā «Doma Daugava. Sirdsdaugava» / Sast. D. Īvāns, A. Snips. — R.: Avots. — 1989. — 183 lpp.

133 000 000 PSRS strādājošo maksājot 180 rubļu gadā vai 15 rubļu mēnesī, lai uzturētu diplomētu liekēžu — zinātnieku — armiju ar 26 000 000 000 rubļu lielu gada budžetu. Latvijas PSR ZA 1987. gada budžets bija 29 405 000 rubļu, no tiem 23 400 000 rubļu budžeta asignējumu, tādat pa 20 rubļu uz katru republikā strādājošo. Saprotais, tā tas nav, kaut vai mūsu Organiskās sintēzes institūta Eksperimentālā rūpnīca ik gadus dod preču produkciju 11 000 000 — 12 000 000 rubļu peļņas, arī citi eksperimentālie uzņēmumi un speciālie konstruktoru biroji atpeln lauvastiesu asignējumu un pat vēl dod peļņu, taču šādi spriedumi sabiedrībā cirkulē, un tas nevar mūs nesatraukt.

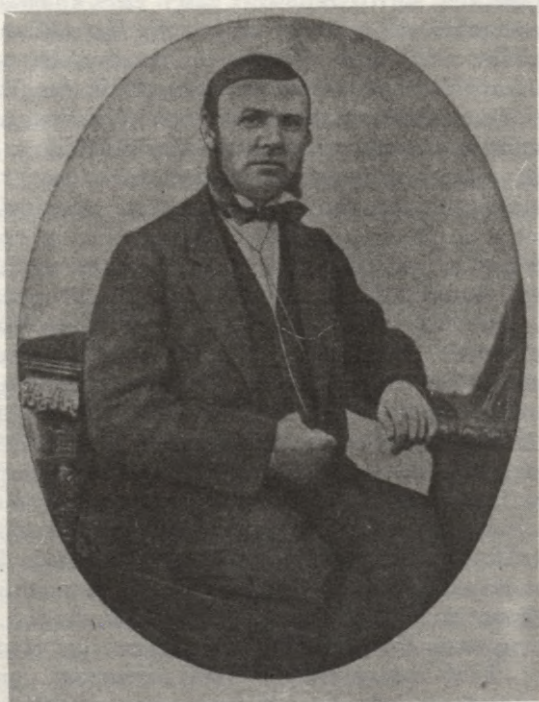
Šis «antizinātniskās tendences» diemžēl var pieaugt — rūpniecību rekonstruējot, būtu jāizbrīvējas cilvēkiem, varētu rasties neapmierinātība ar moderno tehnoloģiju, arī kooperatoru darbības paplašināšanās var atturēt no zinātnes jaunus, domājošus cilvēkus, īpaši latviešus, jo zinātnieku atalgojums un dzīves apstākļi nestimulē turp tiekties jaunatni. Runāsim atklāti, mūsu rūpniecības stāvoklis pašreiz gan ir tāds, ka zinātnes izmantošana tā ir maz ieinteresēta, rūpniecībai vēl jāizaug līdz tādām līmenim, lai tā zinātni p i e r a s ī t u, bet mūsu vietējā zinātne savukārt maz ko spēj palīdzēt rūpniecības kardinālai pārbūvei, tās intensifikācijai. Tas viss rada bažas par zinātnes likteni Latvijā tuvākajos 5—15 gados, gan par lietišķo, gan it īpaši par fundamentālo zinātņu attīstību Latvijā.

Vai Latvija, pārejot uz pašfinansēšanos, varēs un gribēs nodrošināt fundamentālo zinātņu pastāvēšanu un veselīgu attīstību? Vai valdības aprindās fundamentālo zinātņu prestižs ir pietiekams, vai republikas vadība zinātnes nepieciešamību un funkcijas neizprot pārāk utilitāri, nevērtē tā pēc tā sauktajiem ekonomiskajiem rādītājiem? Un arī pats fundamentālo zinātņu stāvoklis vieš bažas — vēlreiz citēšu akadēmiķa Roalda Sagdejeva vārdus: «Mēs jau esam raduši bērt pelnus uz galvas, strotējot sevi par neprasmīgi operatīvi ieviest fundamentālo pētījumu rezultātus praksē... Bet pienācis laiks godīgi un objektīvi tikt skaidrībā par krīzes cēloņiem, ko pārdzīvo lielā zinātne, bez kuras nav iespējama arī lietišķā zinātne.»

Šoreiz nemēģināšu analizēt dažas krīzes tendences mūsu republikas fundamentālajā zinātnē, bet tikai uzsveršu, ka fundamentālā zinātne tomēr ir svarīgs nācības, reģiona intelektuālā potenciāla rādītājs, tāpat kā literatūra, kultūra, māksla. Akadēmiskā zinātne nebūt nav tik dārga. Būtu malds zem pašfinansēšanās un saimnieciskā aprēķina karoga samazināt fundamentālo zinātņu finansēšanu savienotajās republikās, īpaši Baltijā, kur dabas un tehnisko zinātņu potenciāls izsenis ir bijis augsts un tradīcijas spēcīgas. Nevar būt, ka lielā zinātne ir tikai «centrā», perifērijai atstājot reģionālo zinātni. Kaut ko līdzīgu centās darīt Vācijas Demokrātiskā Republika 60. gadu vidū, un postošas sekas vēl šodien ir jūtamas. Zinātni vienā piecgadē atjaunojot nevar. Latvijas dabaszinātņu fundamentālo aspektu prestižs izsenis bijis samērā augsts, kaut vai pēc Gārfileda citējamības indeksa. Atgādināšu, ka Paula Valdena vārds pasaules enciklopēdijās ir

sastopams tikpat bieži kā Raiņa vārds, ka viņš 1913. un 1914. gadā tika kandidējis uz Nobela prēmiju, un tas ir tikai viens piemērs.

Mums visiem jāatbalsta mūsu ZA prezidija un prezidenta Bruno Pu-riņa centieni materiālajā, kadru un štatu ziņā saglabāt mūsu Zinātņu akadēmiju. Jābūt gudrai, elastīgai zinātnes politikai. Daži vārdi par zinātnes demokratizāciju — par institūtu direktoru un laboratoriju vadītāju vēlēšanām, institūtu tiesību krasu palielināšanu, mēģinājumiem pārskatīt zināt-nisko iestāžu unifikāciju. Šajā jomā, šķiet, pats radikālākais ir bijis Orga-niskās sintēzes institūts, kurš PSRS ZA piedāvāto institūta tipveida nolikumu šopavasār noraidīja kā laika garam neatbilstošu stagnācijas produktu. Manuprāt, šajā ziņā jāturpina meklējumi gan pašiem, gan ZA «augšās». Taču ir arī otra puse — tiek kritizēts elitārisms, ZA locekļu vēlēšanas vispār, ZA «no augšas» veidotā struktūra. Šajā kritikā ir daudz patiesības, un tomēr — lai kā mēs kritizētu ZA struktūru, pret to mūsu apstākļos vēl tomēr jāizturas ar apdomu; lai izvairītos no nejausībām, demokratizā-

Krišjānis Valdemārs (1825—1891), pirmās latviešu «tautiskās atmodas» garīgais tēvs, sabiedrisks darbinieks, literāts, žurnālists, ekonomists, dedzīgs jūrniecības popularizētājs, «Pēterburgas Avižu» izdevējs.

Krišjaņa Valdemāra izdoto «Pēterburgas Avīžu» (1862—1865) titulzīmējums (zīmējis un kokā griezis Augusts Daugulis). Šis nedēļas laikraksts, kas iznāca Krievijas impērijas galvaspilsētā, bija pirmā latviešu demokrātiskās un nacionālās domas tribīne.

cija zinātnē tomēr jāsavieno ar elitāro principu. Arī nākotnē var iet visādi. Atcerēsīmie tikai, ka Staļina, Hruščova un Brežņeva laikos PSRS ZA tomēr ir kaut cik spējusi pretoties nekompetences spiedienam. Cits jautājums, ka laika gaitā ZA locekļu prestižs ir dramatiski krities, nemaz nerunājot par tās iekšējām gerontoloģijas problēmām. Vajadzētu plašāk un atklātāk apspriest akadēmijas locekļu vēlēšanām izvirzāmos kandidātus un — pat vēl iepriekš — izsludinātās «vakances», tiešām ievēlēt cienīgākos, kompetentākos, principiālākos, godprātīgākos, darbīgākos cilvēkus, ne tikai pēc administratīvā principa, bieži vien no augšas uztiptās kandidatūras. Tad arī elitārisma principu varētu savienot ar demokratizāciju. Vajag iznīdēt akadēmijā sazēlušo birokrātismu, vajag palielināt institūtu tiesības stāties preti «aparātam». Bet zinātņu akadēmijām centrā un republikās, manuprāt, ir jāpaliek.

Neizpratni un dziļas bažas sabiedrībā izraisa sabiedrisko zinātņu stāvoklis. Daudzi vēsturnieku atzinumi krasi atšķiras no sabiedriskās domas, ir tai nepieņemami. Pārāk dzīvas ir Staļina laika dogmas, būtībā šis arsenāls nav vēdināts kopš 50. gadu vidus. Varētu pat sacīt, ka daudzos sabiedrisko zinātņu novados noturējies ieildzis lisenkovisms. Piemēram, jaunlatviešu darbības traktējumā nav pārvarēts oficiālais viedoklis («Padomju Latvijas Komunisti», 1961, 3. nr.), ko savā laikā tika uztiptis ZA korespondētājloceklis Jānis Bumbiers kopā ar akadēmiķiem Kārli Strazdiņu un Jāni Krastiņu un ko daudzi pašas «diskusijas» dalībnieki jau toreiz

atzina par aplamu.* Mūsu sabiedrība ir izvērsusi cīņu pret staļinismu un tā recidīviem, tikai daudzi vēsturnieki itin kā par to nebūtu dzirdējuši. Es domāju par 1941. un 1949. gada deportāciju traktējumu, ko sabiedrība uzņēma ar neizpratni, pat sašutumu. Varam cienīt mūsu vēsturniekus, viņu faktu zināšanas, profesionālismu; ne rakstnieki, ne žurnālisti viņus aizvietot nespēs, tomēr Staļina režīma represijas attaisnot nedrīkst. Uz norisēm Latvijā nedrīkst skatīties caur Staļina laika brillēm! Būtībā tāpēc mums Rakstnieku savienībā bija jādibina staļinisma ļaundarību apzināšanas komisija, kaut tas taču būtu bijis vēsturnieku uzdevums!

Varbūt nedrīkstētu krist arī otrā galējībā, ignorēt šķiru cīņu, kolhozu dibināšanas un sociālisma celtniecības pretrunas; tomēr nesaskatīt daudz cilyēku un visas tautas traģēdiju nepavisam nedrīkst. Deportācijas ir bijušas nelikumīgas un necilvēciskas — tas jāatzīst vispirms, un tikai pēc tam drīkst meklēt padomju varas pretiniekus Latvijā, ja viņu vaina ir bijusi r i c i b ā, nevis uzskatos (domāt drīkst visādi!) un ja šī vaina ir pierādīta. Vecā, staļiniskā domāšana šādu pieeju nepieļauj, jaunajai, humānistiskajai domāšanai, globālu norišu analīzei šāda pieeja ir obligāta.

1919. gads Latvijā, Bermonta avantūra, Latvijas Republika, 1940. gads, 1959. gads, sabiedrības polarizācija, Padomju Latvijas veidošanās — visas šīs problēmas, mūsaprāt, ir jāanalizē daudz dziļāk, savādāk, jānoskaidro, jāpētī, arī no pasaules un Eiropas vēstures viedokļa. Jāsaista Latvijas vēsture ar Eiropas vēsturi 13. — 18. gadsimtā, jāuzrok veseli vēstures slāņi, kas visus pēdējos 30 gadus (kopš Jāņa Zuša) bezmaz ir bijuši tabu. Tikai patiesa vēstures zinātne bez noklusējumiem un nepatiesības ļaus konsolidēties sabiedrībai. Vajadzīgs dziļa, patiesa internacionālisma, nacionālās pašapziņas un vēsturiskās objektivitātes apvienojums.

Nevar nepieminēt staļinisma izpausmes Latvijas zinātnē 1940.—1950. gadā, vēršanos pret izcilajiem Latvijas zinātniekiem Jāni Endzelīnu, Paulu Galenieku, Augustu Ķešānu, Pēteri Nomali, Alfrēdu Ieviņu, Jāni Apsīti, Pēteri Rizgu, Paulu Stradiņu, Kārli Egli, Jāni Straubergu, arī pret Augustu Kirhenšteinu un Andreju Ūpīti un vēlāk pret Paulu Dzērvi. Pat Jānis Peive un Matvejs Kadeks saņēma partijas rājienu par objektivismu un modrības trūkumu. Ne tikai lisenkovisms, K. Avotiņa-Pavlova apcerētā un paša Trofima Lisenko pieminētā bēdīgi slavenā Olaines «egles priede», kuru piemin rakstnieks Vladimirs Dudincevs romānā «Baltās drānas» (1988), bet arī tolaik sazēlušais politiskās denunciacijas žanrs — tie ir jautājumi par zinātnes ētiku, zinātnisko skolu un zinātnieka godīguma saglabāšanu.

* Nezinātniskie, tendenciozie jaunlatviešu darbības vērtējumi pārskatīti Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā notikušajā diskusijā 1989. g. aprīlī. Sk.: S a m s o n s V. Kā zinātnisku diskusiju pārvērta par politisku farsu // Latv. PSR ZA Vēstis. — 1989. — 4. nr. — 3.—6. lpp.; K n o p e E. Par jaunlatviešu ieguldījumu latviešu literatūras attīstībā // Latv. PSR ZA Vēstis. — 1989. — 4. nr. — 20.—21. lpp. u.c.; [b.a.]. Atgriežoties pie jaunlatviešu problēmas // Latv. PSR ZA Vēstis. — 1989. — 11. nr. — 126.—134. lpp.

Domāju, ka Latvijas zinātniekiem tas tomēr lielā mērā ir izdevies, vienīgi sabiedriskās zinātnes tika skartas sāpīgāk. Šajā ziņā jāpaaugstinā A. Pelšes un J. Bumbiera darbība sabiedrisko zinātņu ievirzīšanā pa dogmatisma un staļinisma ceļu — materiālu par to periodiskajā presē un arhīvos ir vairāk nekā pietiekami. Mēs visi ļoti vēlamies, lai sabiedriskās zinātnes atveseļotos, ieņemtu sevī cienīgu vietu sabiedrībā, lai patiesi notiktu zinātnes humanitarizācija.

Šodien sabiedriskajās zinātnēs būtu vairāk jāpievēršas zinātņu vēsturei, zinātniecībai, vietējo zinātnisko tradīciju izkopšanai. Arī tas ir svarīgi, arī tas ir ētikas jautājums. Te būtu jāveido pētniecības struktūrvienības — entuziasti vien šo darbu paveikt nespēj. Manuprāt, jārada struktūrvienība, kas pētītu ļoti bagāto Latvijas kultūrvēsturi, Latvijas vēsturisko vietu Eiropā starp Austrumiem un Rietumiem. Pēc igauņu parauga vajadzētu pievērsties arī reģiona (republikas) zinātniskā potenciāla attīstības un izvietojuma analīzei — nupat Tallinā 7.—10. jūnijā tam bija veltīts seminārs, kurā piedalījās zinātnieki no Tallinas, Viļņas, Kijevas, Maskavas, Ļeņingradas, Minskas, Novosibirskas, pat Prāgas, tikai no Rīgas referātu nebija — vai tas mums nav pārmetums?

Kas jādara, lai zinātne rastu nozīmīgāku vietu sabiedrības vērtību sistēmā, lai paaugstinātos tās prestižs? Tas taču ir mūsu nākotnes jautājums, dzīvības un nāves jautājums — cīņa par jaunatni, vai mēs spēsim to pievērst zinātnei vai atdosim citām nozarēm. Minēsim vairākus uzdevumus.

1. Latvijā jārada atgriezeniska saite starp zinātni un sabiedrību visos līmeņos un ešelonos — ar jaunatni, ar darba cilvēkiem, ar valdību.

2. Jādod kompetenti padomi republikas valdībai, jābeidz izmantot zinātni novecojušu apoloģētisku koncepciju pamatošanai, jānoraida nekompetentu slēdzienu izmantošana Latvijai kaitīgu projektu pamatošanai.

3. Sabiedrībai aktuālu problēmu iztirzāšanā jāiesaista ne tikai vadošie zinātnieki, bet arī — it īpaši — jaunie zinātnieki, lai nebūtu «galma» zinātnieku, bet zinātnieku kopējais viedoklis skanētu droši un novatoriski. Lai jaunie zinātnieki justos vajadzīgi, sabiedriski aktīvi.

4. Jāaktivizē populārzinātniskās literatūras un zinātniskās publicistikas izdošana, jāaktivizē žurnāls «Zinātne un Tehnika» republikai nozīmīgu pārkārtojumu un problēmu zinātniskai apspriešanai, rīkojot «apaļos galdus», lai veicinātu zinātnisko domāšanu, lai sabiedrība domātu zinātniski.

5. Jācenšas paaugstināt zinātnes līmeni Latvijā — kvalitatīvi un varbūt arī mazliet kvantitatīvi, vismaz pārskatot struktūras, jo Latvijā formāli ir zemākais zinātnisko darbinieku skaits uz katru iedzīvotāju, arī ZA īsteno un korespondētājulocekļu skaita ziņā Latvija 1986. gadā bija pēdējā vietā Baltijas republiku zinātņu akadēmiju vidū.

6. Demokratizācija zinātnē jāsaista ar esošajām akadēmijas un augstskolu struktūrām, krasi samazinot zinātnes birokratizāciju un reizē aktīvi risinot algu politiku.

7. Jāierosina zinātnes vispārējo problēmu, tās kritiskā stāvokļa apspriešana, taču tikai tad, ja šāda apspriešana notiktu nevis birokrātiski reglamentēti, bet brīvas, demokrātiskas diskusijas veidā. Taču zinātnes pārbūvē jāievēro apdomība.

Jāveido pastāvīga saikne zinātnieku sabiedriskās domas konsolidēšanai, varbūt dibinot Latvijas zinātnieku asociāciju.

PAR ZA KORESPONDĒTĀJLOCEKĻA NOSAUKUMA ATJAUNOŠANU PAULAM DZĒRVEM (1918—1961) PĒC NĀVES

Rīgā, 1988. g. 12. jūnijā

Latv. PSR ZA prezidentam
akadēmiķim B. PURIŅAM

Augsti godātais BRUNO ANDREJEVIČ, griežos pie Jums kā Latvijas PSR ZA Prezidenta ar formālu ierosinājumu izskatīt Latv. PSR ZA Prezidija sēdē jautājumu par Latv. PSR ZA korespondētājlocekļa nosaukuma atjaunošanu P. Dzērvem, kuru ievēlēja Zinātņu akadēmijas kopsapulcē 1958. gadā un kuru izslēdza no Akadēmijas sastāva 1960. gadā. Šo jautājumu es ierosināju sarunā ar Akadēmijas viceprezidentu A. Drīzuli jau pirms gada, bet lieta vēl nav izlemta. Tagad pēc Latvijas KP CK pirmā sekretāra B. Pugo un akadēmiķa A. Drīzuļa uzstāšanās Latvijas PSR Rakstnieku savienības apvienotajā plēnumā un pēc PSRS ZA Prezidija lēmuma par Nikolaja Buharina atjaunošanu akadēmiķa kārtā šis jautājums acimredzot varētu tikt pozitīvi atrisināts vistuvākajā nākotnē, 19. Vissavienības partijas konferences priekšvakarā.

Neskarot P. Dzērves zinātniskos nopelnus (kaut gan tagad kļūst skaidrs, ka daudzas viņa idejas bija progresīvas un savā laikā būtu varējušas ievirzīt Latvijas PSR tautsaimniecības attīstību pareizākā gultnē), uzskatu, ka šī bezprecedenta, no augšas izdarītā spiediena dēļ akadēmijas locekļa izslēgšana devusi triecienu Akadēmijas prestižam. Turklāt, kā atceros, vecie akadēmiķi (manuprāt, Lidiņa Liepiņa?) jau toreiz bija sašutuši, ka izslēgšana notika nedemokrātiskā kārtā — kopsapulcē netika iegūts nepieciešamais balsu skaits, un iztrūkstošais balsis tika savāktas «pa mājām». Atgādināšu, ka 1965. gadā PSRS ZA Prezidijs sakarā ar T. Lisenko darbības izvērtējumu Akadēmijas locekļus no sava sastāva nolēma neizslēgt.

Uzskatu, ka P. Dzērves atjaunošana Akadēmijā sekmētu Latv. PSR ZA autoritātes pacelšanu republikā un kļūtu savā ziņā par mācībstundu, lai līdzīgas lietas nevarētu atkārtoties nākotnē. Tādēļ lūdzu Jūs izskatīt minēto jautājumu Prezidija sēdē.

Pievienoju arhīva kopiju par Latvijas PSR ZA korespondētājlocekļa nosaukuma atņemšanu P. Dzērvem.*

Ar patiesu cieņu Jūsu JĀNIS STRADIŅS

* Latvijas PSR ZA korespondētājlocekļa nosaukums Paulam Dzērvem atjaunots 1988. g. 8. decembrī ar Latvijas PSR ZA kopsapulces lēmumu (18 balsis par, 3 — pret). Publicējumā iesnieguma teksts tulkots no krievu valodas.

ПРИЛОЖЕНИЕ К ПРОТ. № 35/103
ОБЩЕГО СОБРАНИЯ
АКАДЕМИКОВ
И ЧЛЕНОВ-КОРРЕСПОНДЕНТОВ АН
ОТ 13 ИЮНЯ 1960 Г. (п. 3)

ПРОТОКОЛ №2

Общего собрания академиков и членов-корреспондентов отделения общественных наук Академии наук Латвийской ССР от 13 июня 1960 года

Присутствуют: академики: СТРАЗДИНЬ, КРАСТЫНЬ и ВАЛЕСКАЛН, члены-корреспонденты: САМСОН, ГРАУДИНЬ и БУМБЕР, заведующий Отделом науки ЦК КП Латвии ЛАПИНА и ученый секретарь отделения ЛУРИНЯ.

ПОВЕСТКА ДНЯ:

1. Выборы директора Института экономики.
2. Выборы членов Бюро Отделения.
3. Вопрос о члене-корреспонденте П. Дзерве.

.....
III.

Слушали: Вопрос о члене-корреспонденте тов. Дзерве. Зав. отд. науки ЦК КП Латвии т. Лапина говорит, что вопрос о члене-корреспонденте Дзерве обсуждался на Бюро ЦК КП Латвии. Так как Дзерве П. П. в Академии наук ЛатвССР больше не работает, а в своей работе в Институте экономики АН ЛатвССР допустил политические ошибки правооппортунистического характера и по существу эти ошибки не признал и нигде не выступил с их критикой, Бюро ЦК КП Латвии рекомендует Академии наук ЛатвССР вывести Дзерве Павла Павловича из членов-корреспондентов Академии наук ЛатвССР.

Общее собрание академиков и членов-корреспондентов Отделения общественных наук Академии ЛатвССР, обсудив вопрос о научной деятельности члена-корреспондента Академии наук Латвийской ССР Павла Павловича Дзерве, констатирует:

1) Член-корреспондент Академии наук Латвийской ССР П. П. Дзерве в период своей работы в Институте экономики Академии наук допустил ряд серьезных политических ошибок и неоднократно выступил с установками ревизионистического и националистического характера. Так, в составленной им «Программе исследования перспектив народного хозяйства Латвийской ССР» он ориентировал коллектив института на ложное, экономически несостоятельное и политически вредное противопоставление интересов Латвии интересам Советского Союза, на отрыв народного хозяйства Латвийской ССР от экономики СССР, давал установки, отражающие местнические, националистические тенденции, направленные против развития в республике отраслей тяжелой индустрии, на развитие в республике прежде всего производства предметов потребления для населения республики, что принесло бы вред развитию народного хозяйства СССР в целом, дезорганизовало бы экономику республики, нарушило бы давно установившиеся связи народного хозяйства республики с другими районами СССР, сдерживало бы развитие производительных сил Латвийской ССР. П. П. Дзерве факти-

чески тянул коллектив института на путь игнорирования и ревизии решений XXI съезда КПСС, что явилось одной из серьезных причин слабой связи Института экономики с практикой коммунистического строительства.

2) Неверными и политически вредными явились попытки П. П. Дзерве «теоретически» оправдать допущенные отдельными работниками республики проявления правого оппортунизма и национализма. Это выразилось в утверждениях П. П. Дзерве о том, что в Латвийской ССР главной опасностью являются не ревизионизм, а догматизм. При этом П. П. Дзерве сводил «догматизм» лишь к «игнорированию» особенностей Латвии в практике строительства и при изучении истории латышского народа, что ведет к неправильному и вредному противопоставлению интересов и задач Латвийской ССР общим интересам и задачам всего Советского Союза.

3) Выше указанные и другие ошибки П. П. Дзерве, допущенные им в брошюре о жизни и деятельности П. Стучки, в статьях о младолатышском движении и в ряде устных выступлений, свидетельствуют о том, что деятельность П. П. Дзерве шла в разрез с задачами, стоящими перед Академией наук Латвийской ССР.

4) П. П. Дзерве, несмотря на то, что ошибки его деятельности были разоблачены и осуждены, до сих пор не выступил открыто с критикой своих ошибок и вскрытием их корней.

Учитывая выше сказанное, Отделение общественных наук Академии наук Латвийской ССР постановляет:

1. Считать нецелесообразным дальнейшее сохранение П. П. Дзерве членом-корреспондентом Академии наук Латвийской ССР.
2. Поставить перед общим собранием Академии наук Латвийской ССР вопрос о необходимости лишения П. П. Дзерве звания члена-корреспондента Академии наук Латвийской ССР.

ZINĀTNE UN SABIEDRĪBA LATVIJĀ

Ievadrūna Latvijas Zinātnieku savienības dibināšanas kongresā 1988. gada 27. novembrī

Latvijas Zinātnieku savienības dibināšanas kongresā 27. novembrī Politiskās izglītības namā piedalījās 625 zinātnieki — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas, augstskolu un nozaru institūtu pārstāvji. Pavisam savienībā tās organizēšanas brīdī jau bija 1235 cilvēki.

Latvijas KP CK sekretārs Ivars Ņezbers ievadvārdos uzsvēra, ka jāpaaugstina zinātnes prestižs sabiedrībā, un akcentēja zinātnieku lielo lomu tādu risinājumu izstrādāšanā, kas veicinātu republikas suverenitātes nostiprināšanu.

Dibināšanas kongresā runāja PSRS ZA korespondētājloceklis Elmārs Grēns, Latvijas PSR ZA Neorganiskās ķīmijas institūta direktora vietnieks Jānis Vaivads, Latvijas PSR ZA akadēmiķis Jānis Stradiņš, Rīgas Politehniskā institūta profesors tehnisko zinātņu doktors

Andris Krēšliņš, Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas profesors tehnisko zinātņu doktors Ansis Grundulis, Latvijas PSR ZA akadēmiķis Arnis Kalniņš, Latvijas Valsts universitātes profesors vēstures zinātņu doktors Heinrihs Strods, fizikas un matemātikas zinātņu doktors profesors Edgars Siliņš, medicīnas zinātņu doktors profesors Ilmārs Lazovskis, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekle Aina Blinkena u.c.

Kongresa dalībnieki ieinteresēti runāja par zinātnes demokratizāciju, cīņu pret birokrātisma izpausmēm un administratīvo spiedienu, par zinātnieku aktīvu piedalīšanos tādu zinātnisko koncepciju izstrādāšanā, kas sekmētu Latvijas vispusīgu attīstību, par spējīgu jauniešu pievēršanu zinātnei, kā arī par starptautisko kontaktu paplašināšanu. Kongresa dalībniekus sveica viesi no Maskavas, Lietuvas un Igaunijas.

Kongress ievēlēja Zinātnieku savienības padomi un revīzijas komisiju, pieņēma savienības programmu un statūtus, kā arī rezolūciju un deklarāciju par pašreizējam sabiedriski politiskajām tendencēm republikā.

Par Latvijas Zinātnieku savienības goda biedriem kongress ievēlēja akadēmiķi Andreju Saharovu un vairākus latviskas izcelsmes ārzemju zinātniekus — profesorus Vairu Viķi-Freibergu un Imantu Freibergu no Kanādas, profesorus Edgaru Andersonu, Kristapu Keģi un Andrievu Ezerģaili no ASV un profesori Veltu Rūķi-Draviņu no Zviedrijas.

Luijam Pastēram pieder vārdi: «*La science n'a pas de patrie, mais l'homme de science en a une*» («Zinātnei nav tēvzemes, bet zinātniekam tāda ir»). Zinātnei ir daudz aspektu — pasaules izdibināšana, dzīves pārveidošana, uzlabošana, vispārkulturālu vērtību ģenerēšana; zinātne ir viena un internacionāla, bet šoreiz jāakcentē, varbūt pat jāhipertrofē tieši tas aspekts, kas atbilst mūsu kongresa un nākamās Zinātnieku savienības devīzei — «*Scientiae et patriae*», — tā ir arī kādreizējā Latvijas Universitātes devīze. Jo mēs sanākam Latvijā, Rīgā, 1988. gada nogalē, revolucionāru pārvērtību gadā, drīz pēc partijas 19. konferences, latviešu tautas trešās atmodas apogejā. Jo Zinātnieku savienība, ko mēs šodien dibinām, būs ne jau ķīmiķu vai fiziķu biedrība, ne jau biologu vai filozofu biedrība — tādas jau pastāv un sekmīgi darbojas, tādas ir pastāvējušas arī agrāk Latvijā, tā nebūs pat atsevišķu zinātņu nozaru koordinācijas biedrība, bet sociāli aktīvo zinātnieku savienība, ne tikai neapmierināto un kurnētāju, bet arī gribošu, varošu un darošu zinātnieku apvienība. Tās uzmanības degpunktā jābūt problēmai «Zinātne un sabiedrība», t.i., problēmai, ko zinātne spēj dot sabiedrībai un ko savukārt sabiedrība var dot zinātnei. Mūsu organizācijai pagaidām nav analoga Padomju Savienībā, citās republikās, bet ir Vispasaules zinātnieku federācija, ir Pagušas kustība, ir «Romas klubs». Baltija iet padomju sabiedrības pārveides avangardā, un procesi, kas risinās pie mums, kaut arī šķietami lokāli un nacionāli, nav atdalāmi no kopējiem pārbūves procesiem Padomju Savienībā.

Ja nu atskatāmies latviešu tautas vēsturē, tad redzam, ka sabiedrisko domu te vispirms veidojuši publicisti, rakstnieki, dzejnieki, žurnālisti, profesionāli politiķi — K. Valdemārs, K. Barons, P. Stučka, J. Jansons-Brauns, F. Roziņš-Āzis, K. Ulmanis, Rainis, arī J. Peters un I. Ziedonis.

Zinātnieki allaž tā kā turējušies otrajā plānā, bijuši mazāk sadzirdami. Varētu sacīt — tāda jau ir zinātnes specifika, taču gribas atgādināt Dmitriju Mendeļejevu, Vladimiru Vernadski, Klimentu Timirjazu, brāļus Vavilovus, pēdējā laikā — akadēmiķi Andreju Saharovu, kurš diemžēl šodien nav varējis ierasties šē mūsu kongresā, bet kuru vēlēsim par pirmo savienības goda biedru. Viņi ir rosinājuši sabiedrisko domu Krievijā. Gribas atgādināt Albertu Einšteinu, Bertram Raselu, vēlino Vilhelmu Ostvaldu, Džonu Desmondu Bernālu, kas pasaulē veidojuši «jauno domāšanu».

Vai arī Latvijas zinātnes vēsturē bijuši sociāli aktīvi zinātnieki, kas izgājuši ārpus savas šaurās nozares ietvariem? Zinātnei Latvijā ir vismaz 200 gadu ilgas tradīcijas, kopš Jelgavas «*Academia Petrina*» laikiem. Te tikušas radītas vērtības, kas palikušas pasaules zelta fondā, — Vilhelms Ostvalds, līdz šim vienīgais Nobela prēmijas laureāts no Baltijas, Teodors Grothuss un Pauls Valdens ir likuši pamatus fizikālās ķīmijas ēkai, Kristjans Panders — paleontoloģijai, Pirss Bols veicis svarīgas lietas matemātikā, Frīdrihs Canders — raķešu būvē un astronautikā, Jānis Endzelīns — baltu valodniecībā, varbūt arī Aleksandrs Lozinskis balneoloģijā — lai aprobežojamies ar šiem dažādu tautību zinātnieku vārdiem, nemaz neminot daudzus Latvijā dzimušus pētniekus, kuri darbojušies ārpus dzimtās zemes.* Šo un daudzu citu Latvijas zinātnieku vārdus atceras (vai neatceras) šaurā nozarē, kurā viņi strādājuši. Taču jau 200 gadus Latvijā darbojušies arī apgaismotāji, zinātniski tehniskā progresa veidotāji, cilvēki, kas pacēluši balsi pret sociālo un nacionālo netaisnību.

Pētera akadēmijas profesors Johans Bēzeke piedalījies Jelgavas melderu dumpī, fiziķis Georgs Parrots aizstāvējis Kauguru nemierniekus un kopā ar pirmo latviešu tautības dabaspētnieku Dāvidu Hieronimu Grindeli Rīgā aizsācis zinātnisko biedrību dibināšanas progresīvo tradīciju un zinātnes popularizēšanu. 1862. gadā dibinātā Rīgas Politehniskā institūta — Krievijas impērijā pirmās tehniskās universitātes — mācībspēki patiešām veicināja tehnikas progresu Baltijā un visā Krievijā, palīdzēja padarīt Rīgu par modernu, eiropeisku lielpilsētu, piemēram, profesors Maksimilians Glāzenaps ierosināja Latvijā kultivēt cukurbietes un Rīgai piegādāt ūdeni no Baltezera — tas bija laiks, kad Rīga dzeramā ūdens kvalitātes ziņā bija otrajā vietā starp Eiropas lielpilsētām, tūdaļ pēc Vīnes. P. Valdens, līdz šim nozīmībā nepārspētais latviešu izcelsmes zinātnieks, vairākkārtējais Nobela prēmijas kandidāts, kopā ar V. Vernadski un K. Timirjazu Februāra un Oktobra revolūcijas laikā atradās Krievijas progresīvo zinātnieku pašā avangardā. Valdena teicamās runas par zinātņi un dzīvi, izgudrojumiem un izgudrotājiem, jaunradī tehnika, matērijas devalvāciju un lietīško dabaszinātņu uzdevumiem toreiz guva plašu rezonansi visā Krievijā

* Sīkāk sk. J. Stradiņa grāmatās: *Lielā zinātnes pasaule un mēs*. — R.: Zinātne. — 1980. — 287 lpp.; *Etīdes par Latvijas zinātņi pagātņi*. — R.: Zinātne. — 1982. — 395 lpp. — Tajās ir plaša bibliogrāfija par zinātņi attīstību Latvijā.

Sakarā ar Latvijas Universitātes 70 gadu jubileju 1989. gadā sākusies mūsu augstskolas akadēmisko tradīciju atdzimšana. Atjaunots Universitātes ģerbonis — ozols ar 12 zariem (12 pirmskara fakultātēm) un devīze «*Scientiae et patriae*». 1990. gadā Latvijas Universitāte atguvusi arī savu veco nosaukumu — Latvijas PSR Ministru Padome 1990. gada 19. martā pieņēmusi lēmumu par P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes pārdēvēšanu.

un ir pelnījušas, lai tās pārlasītu šodien un varbūt no jauna izdotu — latviešu valodā. Ierobežotā laika dēļ nevaru šē citēt fragmentus no ievadrūnas, ko Valdens sacīja 1917. gada augustā Krievijas dabaspētnieku un ārstu asociācijas dibināšanas sanāksmē Maskavas Lielajā teātrī, bet lūdzu ticēt, ka šī runa (tāpat kā viss laiks starp februāri un oktobri, lielo mītiņu un drudzainās organizēšanas laiks) ļoti saskanētu ar mūsu šodienu.

Ārkārtēju pacēlumu arī Latvijas zinātnē ienes 1919. gads, kad rodas Latvijas valstiskums, tiek dibināta Latvijas Universitāte divās alternatīvās — padomju augstskola februārī un nacionālās republikas augstskola septembrī. Tajās abās pirmoreiz ienāk agrāk diskriminētie latviešu zinātnieki un latviešu valoda kā augstskolas un zinātnes valoda. Un te saduras divi viedokļi — vispārzinātniskais un nacionālais. Pirmo pārstāv P. Valdens un ekonomists K. Balodis, to atbalsta E. Eferts-Klūsais un P. Stučka, otru pārstāv jaunie latviešu zinātnieki — lauksaimniecības un humanitāro zinātņu nozaru pārstāvji — A. Kirhenšteins, P. Lejiņš, P. Nomals, P. Dāle, kurus atbalsta Ulmaņa Pagaidu valdība. Uzvar otrs viedoklis, varbūt pat pārāk kategoriskā veidā — temperamentīgā fiziķa Friča Gulbja dēļ, viņa nekorekto, šausmīgo uzbrukumumu dēļ Rīga galu galā zaudē savu izcilāko zinātnieku — Valdens Latvijā vairs neatgriežas. Taču, retrospektīvi vērtējot,

ir skaidrs, ka latvieši toreiz nevarēja atkāpties no savas nācijas prioritātes, jo tas radīja pamatus gan latviešu zinātnieku izaugsmei 20. gados, gan arī ļāva galu galā izveidot eiropisku Latvijas Universitāti. Tās sasniegumi ir apbrīnojami. Varbūt patiešām Latvijas Republikas laiks ir bijis arī Latvijas Universitātes zelta laikmets, taču pagātnē jāatskatās nevis ar nostalģiju, bet nezaudējot objektivitāti — nav jāpārvērtē gūtie sasniegumi. Un tomēr tas bija, rektora profesora Jūlija Auškāpa vārdiem runājot, «jaunsaimnieku laiks» Eiropas nomalē, kad zinātniskā darba iespējas tomēr bija ierobežotas. Daudzi zinātnieki toreiz vai nu stāvēja tālu no politikas, vai arī bija tuvi nacionāli konservatīvajām aprindām, piemēram, J. Auškāps; kreisi noskaņotu mācībspēku Latvijas Universitātē bija maz. Bet varbūt tas atbilda laika garam? Daži pat visai ievērojami zinātnieki, kā profesors Jēkabs Vītols un Juris Plāķis, sludināja antisemitismu.

No šī laika mums jāatceras J. Endzelīna cīņa par latviešu valodu, P. Lejiņa un viņa kolēģu cīņa par racionālu lauksaimniecību Latvijā, A. Kirhenšteina cīņa par tautas pareizu uzturu, P. Stradiņa cīņa par tautas fizisku un garīgu veselību (atgādināšu vārdus, ko viņš sacīja 1937. gadā, atklājot Veselības veicināšanas biedrības dibināšanas sanākumi un brīdinot no demogrāfiskas lejupslīdes, kas Latvijā iezīmējās kopš 1929. gada: «Tautas dzīvīvais spēks ir vērtīgāks par visu mūsu materiālo labklājību. Valstis ir radušās un bojā gājušās, bet fiziskā un garīgā ziņā veselas tautas kā dzīvi organismi ir saglabājušās savu valodu un savu kultūru gadu simteņos.»). Mums jāatceras Bruno Jirgenzona cīņa par pasaules zinātnes visjaunāko sasniegumu popularizēšanu Latvijā, Kārļa Baloža progresīvās, savu laiku tālu apsteigušās tautsaimnieciskās idejas, jāatceras Arveds Švābe, tēvs un dēls Viperi, Francis Balodis, Leonīds Arbuzovs, Jānis Straubergs ar Latvijas vēstures atklāsmēm jaunos aspektos.

Otrais pasaules karš ir cirtis dziļas brūces Latvijas zinātnē. Bojā gājuši ebreju tautības profesori — Naums Ļebedinskis un Vladimirs Mincs, arī Mečislavs Centneršvērs Varšavā. Par staļinisma upuriem kļuvuši Jūlijs Auškāps, Pēteris Stakle, Pauls Mincs un vēl daudzi citi. Bažās par nākotni, bailēs no 1941. gada represiju atkārtotāšanās Latviju atstāja vairāk nekā puse mūsu zinātnieku, paši izcilākie un daudzsoļākie, daži no viņiem turpināja pētnieka karjeru Rietumos. Taču vairāki zinātnieki liktenīgajā 1944. gadā paliek uz vietas, ar savu tautu, neļauj Latvijā apdzist zinātnes gaismai, pārnes tradīciju stafeti no laikmeta uz laikmetu. Tas ir tas pamats, uz kura jau 1944. gada rudenī darbu var atsākt Latvijas Universitāte un Lauksaimniecības akadēmija, pamats, uz kura pirmoreiz Latvijas vēsturē 1945.—1946. gadā padomju vara var īstenot senloloto domu par Latvijas Zinātņu akadēmiju. Tās kodols ir progresīvie vietējie zinātnieki, kam pievienojas daži no citiem Padomju Savienības centriem ieradušies latviešu zinātnieki, no kuriem varētu minēt J. Peivi, L. Liepiņu un J. Zuti. Atzīmējams arī PSRS ZA atbalsts — Jevgeņija Pavlovska un Sergeja Vavilova palīdzība mūsu Zinātņu akadēmijas organizēšanā.

Un te gribu uzsvērt, ka tieši zinātnieki, uzstādamies ļoti saliedēti, šajā laikā nostājas Padomju Latvijas progresīvo pārveidojumu avangardā. Atcerēsimies P. Lejiņu, pirmo Latvijas PSR ZA prezidentu, kas drosmīgi aizstāvēja domu par Latvijas lauksaimniecības attīstību uz kolhozu un viensētu veselīgas konkurences pamata, atcerēsimies J. Endzelīnu, kas drosmīgi, līdz pat pēdējai iespējai turpināja cīņu par latviešu valodu un patiesību zinātnē, tāpat kā zinātnes patiesību bioloģijā aizstāvēja P. Galenijs un P. Rizga. Vēlreiz varam atcerēties arī P. Stradiņu, kuram šie gadi bija sabiedriskās dzīves apogejs, apogejs ne tikai medicīnas zinātnes atjaunošanā, bet arī Latvijas zinātnes augstā standarta saglabāšanā Padomju Savienības ietvaros («Mēs ļoti daudz varam darīt kā zināmā mērā paraugsaimniecība. Katra tāda paraugsaimniecība, ar mīlestību izveidota, dod ne tikai pašiem lielākus praktiskos guvumus, bet arī ir citiem par ierosinājumu» — citēju šos vārdus no 1945. gada runas par Rīgas nākotni). Ja zinātnieku ieteikumi būtu uzklausi, Rīga un Jūrmala, Latvija šodien izskatītos citāda. Mums jāatceras arī A. Kirhenšteins, ļoti sarežģīta, neordināra personība, kura ietekme ne sabiedriski politiskajā dzīvē, ne zinātnē

Latvijas PSR ZA akadēmiķu grupa 1955. gadā. No kreisās: Jānis Zutis, Kārlis Strazdiņš, Kārlis Plaude, Jānis Peive, Pēteris Valeskalns, Arvids Kalniņš, Augusts Kirhenšteins. Stāv: Fricis Deglavs un Pauls Stradiņš.

vēl nav pilnīgi izvērtēta, tāpat kā nav izvērtēts A. Upīts — viens no pirmajiem mūsu Zinātņu akadēmijas locekļiem.

Taču Latvijas progresīvo zinātnieku balsis laikā no 1946. līdz 1949. gadam tika brutāli aplūsinātas. Daudz esam rakstījuši par zinātnes augšupēju Padomju Latvijā. Es pārslasīju to, kas rakstīts, ko pats esmu rakstījis, un arī šodien neatsakos no tā. Taču šodien jāsaka arī agrāk nepateiktais. Staļinisms ir atstājis dziļas pēdas Latvijas zinātnē. Gada sākumā man bija saruna ar kādu mūsu vadošo zinātnieku, kas sacīja apmēram tā: «Nu bet, mīlais, zinātnē taču nekas īpaši ļauns nav noticis, neviens Latvijas zinātnieks nav nošauts.» Tiešām, Latvija nav zaudējusi tādus zinātniekus kā Nikolaju Vavilovu un citus ģenētiķus, kā Aleksandru Čajanovu un daudzus arestētos, represētos, bojā gājušos, kā Dzeržinskā 1949. gadā tragiski mirušo mūsu tautieti Rūdolfu Ūdri. Taču arī Latvijā pēckara gados zinātnieku rindas ir vairākkārt «tīrītas».

Zinātnieki ir tikuši arestēti, atbrīvoti no amatiem, būtībā no pētniecības darba izslēgta vesela zinātnieku paaudze. Bija iecerēts pāraudzināt vecos buržuāziskos speciālistus tā saucamās boļševistiskās kritikas un paškritikas garā. Viss norisinājās pēc konkrēta «ķīniešu» scenārija — vispirms kritisks raksts presē, tad nosodošas sanāksmes, «apstrādāšana», piespiedu grēku nožēlošana. Šī pāraudzināšana notika nekorekti, netaisnīgi un cilvēka cieņu pazemojoši. Zinātnē uzplauka jauns žanrs — politiskā denunciacija. Gan arhīvos, gan tālaika periodikā rodami izcili šī žanra paraugi — pēdējā gada laikā ar vēsturnieku palīdzību esmu savācis ļoti plašu, kaut arī vēl nebūt ne izsmēlošu literatūru šajā jautājumā.

Man še nav ne laika, ne iespējas, ne vēlēšanās nosaukt visus apmelo-tājus vārdos, taču Latvijas PSR ZA korespondētājloekli J. Bumbieru nepieminēt būtu netaisnīgi. .

Viņš bija universāls speciālists, šis Bumbiers, gan ekonomikā, gan bioloģijā, gan lauksaimniecības zinātnēs, gan vēsturē. Viņš dedzīgi atbalstīja T. Lisenko, pēla P. Lejiņu, J. Endzelīnu, arī J. Peivi, ierosināja bēdīgi slavenu «jaunlatviešu lietu», ierosināja iznīcināt Brīvības pieminekli Rīgā, rakstīja īpaši kaujinieciskus rakstus ar kļiedzošiem virsrakstiem.

Ar šiem sacerējumiem sasauca Augusta Vosa un Nikolaja Muravjova raksts «Enerģiski atmaskot kosmopolitismu Latvijas Valsts universitātē», kurā viņi grauj «atklātu buržuāziskās ideoloģijas kontrabandistu, sirdsapziņu pazaudējušu bezdzimtenes kosmopolītu» profesoru A. Tramdahu, «kas sludina buržuāzisko morāli par vienotu vispārcilvēcisku morāli. Kosmopolitisma garu dvēs arī profesora Tramdaha prātojumi par sirdsapziņu». Kritizēdami Tramdaha viedokli par to, ka nepieciešama inženierētika un inženierestētika, ka «sirdsapziņas pamatos liekama sociālā apziņa, atbildības sajūta, goda jūtas, kā to prasa uzticība, ko sabiedrība dāvā inženierim tehniskos jautājumos», autori retoriski izsaucas: «Kas tā par vispārcilvēcisko sirdsapziņu, kura vēl turklāt operē ar eksaktajām zinātnēm? Profesors Tramdahs negrib izgāzt visu savu agrāko profašistisko virumu, . . . cenzda-

Akadēmiķe profesore Lidija Liepiņa (1891—1985), viena no pirmajām un ievērojamākajām latviešu zinātniecēm sievietēm. Kopā ar savu skolotāju, krievu fizikāļķīmiķi Nikolaju Šilovu pirmā pasaules kara laikā atklājusi gāzu absorbcijas likumsakarības dinamiskos apstākļos, tādējādi liekot pamatus gāzmaskas radīšanai. Kopš 1946. gada strādāja Rīgā, kur izaudzināja daudzus metālu korozijas pētniekus. Vadīja komisiju, kura 1966. gadā panāca Rīgas superfosfāta fabrikas slēgšanu, lai nesagandētu apkārtnes gaisu un saglabātu Mežaparka priedes.

mies pierādīt, ka iespējami kompromisi starp imperiālistiskās buržuāzijas ideoloģiju un marksismu-ļeņinismu.»*

Laika trūkuma dēļ nevaru sniegt izvērstu mūsu ZA un tās darbību nomelnojošu citātu, kas pieder ZA korespondētājloceklim A. Pelšem. Viņš būtībā vadīja šo kampaņu pret zinātni 40.—50. gadu mijā un 60. gados. Tika apmeloti ne tikai vecie speciālisti, bet arī komunisti — M. Kadeks, J. Peive, Ē. Sokols, P. Dzērve — pēdējo pat izslēdza no ZA

* Voss A., Muravjovs N. Enerģiski atmaskot kosmopolitismu Latvijas Valsts universitātē // Padomju Latvijas Boļševiks. — 1949. — 6. nr.

korespondētājlocekļu skaita. Un šobrīd es jūtos dziļi gandarīts, ka pēc nedēļas ZA kopsapulcē tiks izņemta ievērojamā ekonomista P. Dzērves labā vārda atjaunošana pēc nāves.

Kāpēc šodien jārunā par tik vecām lietām? A. Peļše, J. Bumbiers, J. Jurgens un viņu piebalsotāji ir atbildīgi par to, ka Latvijā lielā mērā tika satricināti zinātniskās ētikas pamati, ka sabiedriskās zinātnes Latvijā tika deformētas staļiniskā garā, un šīs sekas mēs jūtam vēl šodien. Zinātnē un augstskolās ienāca vesela paaudze ar lielā mērā izkropļotu domāšanu. Vienlaicīgi es tomēr gribētu sacīt, ka Latvijas zinātne izturēja šo pārbaudījumu, ka zinātnisko skolu un zinātnes ētikas tradīcija, pateicoties vecajiem profesoriem (te es ar cieņu gribu pieminēt, piemēram, G. Vanagu), tika saglabāta. Un savs nopelns te ir arī vadītājiem zinātniekiem J. Peivem, M. Kadekam, F. Deglavam, kuri savu iespēju robežās novērsa vislaunāko, kas būtu varējis notikt.

Pēc ZA prezidenta J. Peives aizbraukšanas uz Maskavu zinātne Latvijā lielā mērā novirzījās uz tehnokrātijas ceļa līdz ar vispārējiem procesiem republikā pēc 1959. gada notikumiem. Tiesa, nav noliedzams, ka šajā laikā plaši izvērsās fundamentālās zinātnes, tika izveidoti jauni institūti, Latvijas zinātne vairāk integrējās vissavienības zinātnē, jaunās nozares guva autoritāti arī starptautiskā mērogā. Nav noliedzami prezidenta Kārļa Plaudes nopelni tieši Akadēmijas ēku celtniecībā un materiāli tehniskās bāzes nostiprināšanā. Taču daudzos institūtos zēla sikpracticiska, tehnokrātiska pieeja, sabiedriskajās zinātnēs — konjunktūrisms, attiecīgās sabiedriski politiskās situācijas apoloģētika. Šajā laikā lielā mērā saira saikne starp augstskolām un Zinātņu akadēmiju, ko reprezentēja vecākā zinātnieku paaudze. Līdz ar paaudžu maiņu sāka zust arī zinātnes ētika, par ko nupat presē pareizi rakstīja akadēmiķis Roalds Sagdejevs.

Turklāt vietējā zinātne republikas tautsaimniecību vairāk ietekmēja vārdos, ne darbos. Vismaz pamatvilcienos neietekmēja. Šajā laikā ļoti dinamiska personība bija akadēmiķis Solomons Hillers, kas tiešām centās iedibināt spēcīgus starptautiskas nozīmes pētījumus organiskajā ķīmijā un molekulārajā bioloģijā, saistot fundamentālās zinātnes ar praktiskiem rezultātiem jaunu medikamentu meklējumos. Viņa vadībā tapa Organiskās sintēzes institūts, viņš ierosināja Olaines kompleksa izveidi. Taču, atskatoties pagātnē, redzam, ka S. Hillera inspirētā Olaine savā ziņā kļuvusi par viņa personisko un arī visas sabiedrības drāmu — vissavienības resori, kuru varā pārgāja iecerētās rūpnīcas, izķēmoja sākotnējo ieceri, piesārņoja vidi, izmantoja republikas resursus un no peļņas tikai niecīgu daļu atstāja Latvijai. Tiesa, republikas zinātne ir devusi ierosmi biotehnoloģijai, koksnes pārstrādei, robottehnikai, kūdras hidrolīzei, korozijas apkarošanai un dažām citām praktiskās dzīves nozarēm, taču mūsu rūpniecība un lauksaimniecība ne vienmēr ir bijusi gatava saņemt zinātnes piedāvāto. Traucē gan resoriskā pieeja, gan dažādas barjeras un birokrātiski šķēršļi.

Diemžēl notiek sabiedrības un zinātnes atsvešināšanās, arī Latvijā.

Dažādu iemeslu dēļ zūd zinātnes prestižs jaunatnē, par ko es jau runāju vasarā Salaspilī. Dažu zinātnieku domāšanā iezīmējušās konservatīvas tendences, resoriska, apoloģētiska domāšana, sabiedrības attīstības progresīvo tendenču, tautas vēlmju neizpratne, ietiepīga sabiedriskās domas ignorēšana, atsvešināšanās no republikas kultūras dzīves, no radošās inteligences.

Tā nav nejaušība, ka Latvijā atšķirībā no Igaunijas ne jau zinātnieki, bet gan radošā inteligence — rakstnieki, mākslinieki, žurnālisti pirmie parādīja sabiedrībai tās sāpju punktus, pamodināja tautu no sociālās apātijas, ka šo balsu vidū sākumā skanēja tikai nedaudzu zinātnieku balsis. Žurnālisti Dainis Ivāns un Artūrs Snips pirmie pacēla balsis pret Daugavpils HES, tikai pēc tam ekoloģiskā plāksnē šo problēmu pārtvēra zinātnieki ar akadēmiķi Ritu Kukaini priekšgalā un noveda līdz galam — tas ir liels zinātnes nopelns. Tas arī ļāva pacelt principiālā zinātnes līmenī citas ekoloģijas problēmas — Olaini, Ventspili, Jūrmalu, nostādīt sabiedrības uzmanības centrā Baltijas jūras, lielo un mazo upju piesārņošanas problēmas, kuras jau gadiem bija risinājuši Bioloģijas institūta zinātnieki. Žurnālists Mavriks Vulfsons pirmais ierunājās par 1940. gada notikumiem Baltijā, par aneksiju, un tikai pēc tam vēsturnieki sāka atkāpties no iesīkstējušiem stereotipiem gan 1940. gada, gan Latvijas valstiskuma alternatīvu jautājumos — pēdējās diskusijas un tendences šai ziņā ir daudzsoļošas, sabiedrība tās apsveic.

Ir jābrīnās, cik strauji mainījusies sabiedriskā doma, no jūnija līdz novembrim, nepilnos sešos mēnešos, aktivizējušies visi pārbūves spēki Latvijā. Arī zinātnieki sāk reāli iesaistīties republikas pārveides procesā, tie ir palīdzējuši izstrādāt Latvijas Tautas frontes programmu.

Man šķiet, ir trīs galvenie uzdevumi:

1. Pārvarēt republikas tautsaimniecības krīzi, harmonizējot sakarus ar Padomju Savienību.

2. Panākt Latvijas ekonomisko un politisko suverenitāti.

3. Veidot jaunas, pareizas starpnacionālās attiecības. Šiem uzdevumiem vēl piekļaujas arī a) Latvijas kultūrvides saglabāšana un kopšana un b) patiesa sabiedrības demokratizācija.

Šie uzdevumi nav atrisināmi bez zinātnieku līdzdalības. Pirmām kārtām ir nepieciešams reabilitēt, pat reanimēt sabiedriskās zinātnes. Pēdējos mēnešos priekšplānā izvirzījušies juristi savas kompetences dēļ, bet, man šķiet, ir vēl citi dziļi pētāmi, noskaidrojami pamatjautājumi — kas ir suverenitāte, kā veidojama padomju federācija, kā konfederatīvie principi savienojami ar federatīvajiem, turklāt ne tikai no Latvijas viedokļa vien, bet arī no citu republiku (piemēram, Turkmēnijas) viedokļa, no pasaules prakses viedokļa, no PSRS harmoniskas nākotnes viedokļa. Jaunas vēsmas, jaunas koncepcijas veidojas ekonomikas zinātnē. Bet, ja nu republika iegūtu pilnīgu suverenitāti, vai mums būtu zinātniski sagatavoti, lielos mērogos domājoši saimnieciskie vadītāji, kas prastu saimniekot, viest gluži jaunus saimniekošanas principus un turklāt realizēt saprātīgus sakarus ar citām

republikām, kur saimniekošanas principi varbūt vēl būtu vecie, vai tad nebūtu jāvaicā Hansa Falladas vārdiem: «Mazais cilvēks, ko nu?» Vai zinām pasaules modernās, avangardiskās ekonomiskās teorijas, pieejas? Visi atsaucamies uz tautu, bet tā nav viendabīga, tās viedokli ne vienmēr zinām. Vai nebūtu jāizvērs socioloģiskā dienesta darbs, ne no reizes uz reizi, bet sistemātisks, lai tas pētītu sabiedrisko domu dinamiku, dažādu tautību, dažādu sociālo grupu vidū, dažādās situācijās, reizēs un pēcreizēs, lai tas būtu sava veida Latvijas Gellapa institūts?

Pēdējā laikā iezīmējies pozitīvs pavērsiens vēstures zinātnē. Ir skaidrs, ka vēsturi izpētīt un aprakstīt var tomēr nevis žurnālisti un rakstnieki, bet vienīgi profesionāli vēsturnieki — objektīvi, godīgi. Vēstures zinātnes pamatu pamats ir arhīvu dokumenti, tie jāpadara pieejami! Taču nevaru pilnā mērā piekrist tiem vēsturniekiem, kuri tic vienīgi dokumentiem («ģet dokumenta — ģet istorii»). Ir cilvēki, kas pārdzīvojuši 1940., 1941., 1949., 1959. un citus gadus, viņu liecības nevar ignorēt — ārzemēs arvien populārāka kļūst tā sauktā *oral history* — mutvārdu vēsture, memoāri — arī šīs liecības jāiesaista vēstures zinātņu kontekstā. Es aicinu, lai grupa jaunu zinātnieku pievērstos tēmai «1988. gads Latvijā. Trešā atmoda» — kompleksi un varbūt pat iekļaujot Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta plānos. Šie procesi jāpētī nekavējoties, lai pēc 50 gadiem nebūtu jāstrīdas, kas tad īsti ir bijis: revolūcija vai okupācija? Galīgo spriedumu dos vēsture, tas jā, — bet savs vērtējums jādod arī laikabiedriem.

Protams, Zinātnieku savienība nevarēs atrisināt visas šīs problēmas, bet tā varēs veicināt diskusijas, alternatīvu viedokļu rašanos, iniciatīvas atraišanos, varēs piesaistīt sabiedrības uzmanību, aktivizēt «jaunos», izvirzīt tos; tā varēs ienest sabiedrībā, arī varas ešelonos, zinātniskumu, dot prognozes, pat futuroloģiskas, par Latvijas un visas PSRS nākotni. Arī fantazēt ir jāmak!

Mūsu demokrātija pašreiz vēl ir dāvināta, no augšas atvēlēta. Šodien es te stāvu kā gailis uz laktas. Driestam izkliegt šādas tādas patiesības «ar viņa ķeizariskās majestātes augstu un viszēlīgu atvēlēšanu», kā būtu rakstījuši pirms simt gadiem. Bet nākamajā dienā varētu piepildīties studentu gados dziedātā dziesmiņa: «Cīrul's augstu gaisā, ak cik skaisti dzied — iebāz viņu maisā, tūdaļ rīkle ciet!» Gadu desmitiem mums nav bijis dziļas, organiskas demokrātijas. Baltijā no pirmskara laikiem vēl saglabājušās šādas tādas ļoti vārgas tradīcijas, taču arī te ir spēcīgas Staļina un Brežņeva laika konservatīvās tendences ar samākslotu ideoloģisko patosu, primitīvizētu kolektīvismu, viltus internacionālismu, činu, regāliju un titulu cienīšanu, kurām pretī nu nostājas anarhistiska visatļautība un nacionāla aprobežotība. Domāju, ka zinātnieki ar savu tradicionāli zinātnisko pieeju, ar savu objektivistisko mentalitāti, savu stilu šajā ziņā var daudz dot visai sabiedrībai, it īpaši varbūt krieviski runājošai Latvijas sabiedrības daļai. Uzskatu, ka neostaļiniskais dogmatisms vēl joprojām ir tas bīstamākais. Rit bīstams var kļūt pašizolēšanās un vispārcilvēcisko vērtību zudums.

Vēl divi jautājumi — saikne starp augstskolām un Zinātņu akadēmiju. Pēdējos mēnešos jaunatnē populārs kļūst mūsu Zinātņu akadēmijas noliegums — tā esot feodāli birokrātiska struktūra, ko mūsu republikai uztiepusi Staļina sistēma, turklāt tā kļuvusi par konservatīvisma bastionu, — mazajās republikās galvenajai esot jābūt augstskolu zinātnei. Šis viedoklis daļēji izplatīts Igaunijā un pie mums jauniešu — humanitāro speciālistu — vidū. Pirms pāris nedēļām seminārā Lielupē mēģināju šo viedokli daļēji atspēkot, vismaz dot savu ieskatu problēmā. Jādomā tomēr reāli un reālistiski. Nav jāignorē tie patiešām lielie sasniegumi, ko guvusi mūsu Zinātņu akadēmija, jāņem vērā tās materiālā bāze, arī tradīcijas. Cita lieta, ka jāreformē augstskolu zinātne, formālā birokrātiskā koordinācija, jārada koordinācija visos līmeņos — pa horizontāli un vertikāli.

Zinātņu akadēmija esot elitāra, nedemokrātiska — tomēr arī elitārisms zinātnē ir nepieciešams. Zinātne ir elitāra, te neko neizšķir balsu vairākums, bet izšķir tikai intelekts. Jābūt vienādām iespējām godīgā konkurencē izvirzīties spējīgākajiem. Elitārisms zinātnē nedrīkst balstīties uz tituliem un nomenklatūras posteņiem, bet gan uz garu. Par Zinātņu akadēmijas locekļiem jāievēlē cienīgākie, gudrākie no augstskolām, no Zinātņu akadēmijas, arī no kultūras darbiniekiem, kā piemēram, Tautas dzejnieks Imants Ziedonis, kas viens pats varbūt vairāk veicis Latvijas kultūras izpratnei nekā vesels institūts. Akadēmijas locekļiem jābūt ne tikai administratoriem un organizatoriem, kā tas diemžēl pēdējos gadu desmitos vēlēšanās pārāk bieži ticis praktizēts. Taču nav jākultivē arī aizspriedumi pret zinātnes organizatoriem un administratoriem kā pret kaut ko svešu un kaitīgu — mūsdienu sarežģītajā kolektīvajā zinātnē tādi ir ja nu ne neizbēgami, tad nereti ļoti vajadzīgi (atcerēsimies kaut vai Solomonu Hilleru). Viss atkarīgs no viņu spējām, morāles, mākas rast kopīgu valodu kolektīvā, no zinātnes izpratnes.

Otrs — reģionālā zinātne, fundamentālā zinātne, internacionālā zinātne. Daudzi uzskata, ka republikā jāveido reģionālā zinātne, kas darbotos tikai vai galvenokārt republikas vajadzībām. Tāda neapšaubāmi ir vajadzīga, bet ne tikai tāda. Ne visa zinātne. Ja zinātne kļūs par tautsaimniecības kalponi, tā kļūs par aizvakardienas zinātni. Prioritāte jādod fundamentālajām zinātnēm — tās ir nācījas prestižs. Mēs nedrīkstam saraut saites ne ar vissavienības zinātni, ne ar PSRS ZA, ne ar internacionālo zinātni, kaut arī šajos sakaros ir bijis un ir daudz nepilnīga, nepareiza, formāla.

Zinātne Latvijā pagātnē arvien attīstījies kontaktā ar pasaules zinātni, mums jāturpina ņemt gan no ievērojamākajiem Padomju Savienības zinātņu centriem, gan no ārzemēm, arī no svešatnes latviešiem. Jau kopš 1958. gada man bijuši vērtīgi zinātniskie kontakti ar trimdas latviešiem un baltvāciešiem, esmu piedalījies divos latviešu tehnisko zinātņu kongresos — 1976. gadā Monreālā un 1982. gadā Minsterē. Emigrācijā, ja nemaldos, ir aptuveni 1500 latviešu izcelsmes zinātnisko darbinieku, ap

Alfrēds Apinis (1906—1972), latviešu cilmes padomju fiziķis, viens no termokodola sprādziena teorijas izstrādātājiem. Darbojās Maskavā PSRS Zinātņu akadēmijas Ķīmiskās fizikas institūtā.

200—300 profesoru. Domāju, ka mēs nedrīkstam pārvērtēt iespējamo trimdas zinātnieku palīdzību, bet arī nenovērtēt to nedrīkstam — lai atceramies Kristapu Kegī — ortopēdijas profesoru, LAMZA piedāvājumus. Emigranti var būt savā ziņā tilts, pa kuru varētu gūt pieeju ievērojamām ārzemju augstskolām, kurās viņi darbojas. Tādēļ nākamā, 9. latviešu tehnisko zinātņu kongresa rīkošana Rīgā 1991. gadā, kā to ierosinājusi Latviešu inženieru apvienība Kanādā, ir apsveicama, tomēr ir aktīvi jādarbojas, lai tur patiešām ierastos nevis 10—15 entuziasti no ārzemēm, bet gan 50—80—100 ievērojamākie latviešu trimdas zinātnieki. Man šķiet, Latvijas Zinātņu akadēmijā un arī Latvijas Zinātnieku savienībā būtu jāiedibina ārzemju locekļa statuss, kā tas ir Armēnijā un Gruzijā.

Ir jānodrošina zinātnieku apmaiņa neatkarīgi no tautības. Mēs vērsamies pret migrāciju pamatoti, bet intelektuālā migrācija ir pasaules parādība — domāju, ka nebūtu nepareizi uz diviem trim gadiem pēc kontrakta piesaistīt Latvijas augstskolām un Zinātņu akadēmijai patiešām labākos, vēl nenovērtētos zinātniekus. Tas iekustinātu mūsu provinciālos prātus, iesakņotu tos jaunos mūsdienu virzienus, kuru mums vēl nav un kurus pašu spēkiem vien neizveidosim. Un nebūtu nekāda nelaime, ja kāds varbūt pat iemācītos latviešu valodu un te paliktu: galu galā, arī Vilhelms Ostvalds bija otrās paaudzes migrants Rīgā.

Problēmu ir ļoti daudz — gan zinātnes saistībā ar Latvijas sabiedrību, gan pašā zinātnes funkcionēšanā. Mān grūti novērtēt mūsu zinātni kopumā, taču apgalvot, ka tā pašreiz piedzīvo uzplaukumu, es neņemtos. Tāpat es kategoriski neņemtos apgalvot arī pretējo — noniecināt mūsu zinātni, mūsu zinātnes potenciālu, mūsu Zinātņu akadēmiju, mūsu augstskolas.

Mēs nedrīkstam tukši plātīties ar mūsu zinātnieku vārdiem un tituliem, sevišķi aizstāvot novecojušo, nedrīkstam augstprātīgi novērsties no sabiedriskās domas, jo, manuprāt, sabiedriskā doma tīri intuitīvi bieži vien daudz norises uztver reālāk, spēcīgāk un agrāk, un zinātne tikai pēc tam tās nopamato. Bet mēs nedrīkstam vilkties arī sabiedriskās domas astē, tā aktīvi jāveido konstruktīvā garā, ne vien uztverot progresīvo, bet arī aicinot neaizmirst realitātes. Realitāte ir tā, ka mēs pagaidām esam Padomju Savienības daļa, ka Latvijā notiekošie procesi ir ne tikai saistīti, bet arī tieši atkarīgi no vispārdemokrātiskiem pārveidojumiem Padomju Savienībā. Latvija nevar būt īsti brīva, ja nebūs brīva Krievija.

Rakstnieki un žurnālisti pirmie pamodināja tautu, viņiem liels paldies, paldies J. Peteram, Dž. Skulmei, D. Īvānam, paldies Latvijas Tautas fronteī. Bet zinātniekiem šie procesi jāapzina un jāpalīdz ievadīt tos konstruktīvā guļtnē. Mūsdienu revolūcija ir vajadzīgi zinātnieki, lai 1988. gada dziesmotā un karogotā revolūcija kļūtu par 1989. gada intelektuālo revolūciju, lai no 1988. gada piketiēm mēs pārietu uz nākamo gadu pozīciju karu par brīvību un demokrātiju, jo cīņa būs ilga un grūta.

Gribas mūs visus apsveikt sakarā ar Latvijas Zinātnieku savienības dibināšanu un sacīt, ka ar to saistu zināmas cerības. Cik lielas? Tas atkarīgs no tā, vai izdosies pamodināt jaunus zinātniekus (diemžēl tādu mūsu savienības potenciālo biedru vidū ir maz: 20—30 no 1200), padarīt viņus sociāli aktīvus gan sabiedriskajā dzīvē, gan darbā. Daudz kas ir atkarīgs arī no tā, vai Savienība nekļūs par ambīciju izrādīšanas un neauglīgu strīdu vietu un, nedod dievs, — par jaunu birokrātisku struktūru. Vai te negūs pārsvaru emociju argumenti un ilūzijas, izolēšanās no lielās zinātnes, nekonstruktīva konfrontācija ar mūsu republikas un zinātnes vadību dialoga vietā.

Tomēr visugalvenā problēma ir zinātņu prestiža reāla paaugstināšana Latvijā, jauno cilvēku piesaistīšana zinātnei — ja Latvijā nebūs inteliģences, zinātniskās inteliģences, nebūs smadzeņu, nebūs arī pārveides. Tad visi skaistie vārdi, visas programmas paliks tikai un vienīgi vārdi.

PAR DEMOKRĀTIJU MŪSU ZINĀTŅU AKADEMIJĀ

*Runa Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas kopsapulces sesijā
1989. gada 6. aprīlī*

Viens no šīs kopsapulces pamatjautājumiem ir Zinātņu akadēmijas demokratizēšana, daudzo zinātnisko darbinieku radošās un sabiedriskās aktivitātes atraisīšana. Mēs pieņemam būtiskus labojumus Zinātņu akadēmijas un institūtu tipveida statūtos. Attieksme pret šiem statūtiem akadēmijā ir apmēram tāda pati kā plašā sabiedrībā attieksme pret valsts Konstitūciju: pirms diviem trim gadiem statūts neviens nelasīja, tie bija drīzāk juridiska formalitāte, bet nupat savērpušās diskusijas, pat kaislības, jo radušies reāli priekšnoteikumi statūtu lietošanai.

Taču atcerēsimies, ka statūtu izmaiņas problēmai impulsu deva ZA Organiskās sintēzes institūta zinātniskais kolektīvs, 1988. gada pavasarī atsakoties akceptēt birokratizētās, pēc PSRS ZA parauga «no augšas» ieteiktās institūta tipveida statūtu izmaiņas. Tagad aktīvi darbojusies gan ķīmijas un bioloģijas nodaļas statūtu veidošanas komisija, gan Zinātņu akadēmijas Prezidijs ieceltā statūtu komisija — kā institūtā, tā Prezidijā rūpīgi pārskatījām punktu pēc punkta, ievērojot arī jaundibinātās Zinātnieku savienības ierosinājumus. Jaunajos statūtos ir daudz jaunu, pozitīvu momentu: tajos deklarēts, ka Latvijas PSR Zinātņu akadēmija ir s u v e r ē n a zinātniska iestāde, līdz ar to svītroti punkti par to, ka jauno locekļu izvēlē jāvadās no PSRS ZA nodaļu ieteikumiem, ietverta doma, ka Zinātņu akadēmijas jaunu locekļu vakanču izsludināšanā jāiesaista visi republikas zinātnieki, tāpat paredzēti Zinātņu akadēmijas ārzemju locekļi (tādu agrāk nebija), noteikts akadēmiķu administratīvās darbošanās vecuma cenzs — 70 gadi. Institūta statūtos viennozīmīgi paredzēts, ka institūta direktoru ievēl attiecīgā institūta zinātniskais kolektīvs, nevis ZA nodaļa, reglamentētas attiecības starp direktoru un zinātnisko padomi — kolektīva pārstāvības orgānu, paredzēts, kā jārikojas dažādu sarežģītu, strīdīgu situāciju gadījumā.

Taču arī jaunie statūti, bez šaubām, ir paliatīvi; mūsu dzīve pārbūves laikā mainās tik strauji, ka nez vai zinātnes attīstība valstī un republikas suverenitāte neliks mums pēc pāris gadiem atkal statūtus pārskatīt. Jo vēl nav pilnīgas skaidrības par to, kā darbosies zinātne jaunos apstākļos.

Taču jau šodien jārūnā par principiāliem jautājumiem — kas ir Zinātņu akadēmija, kas ir institūts, kādas ir to savstarpējās attiecības. Līdz šim akadēmijas dzīvē viss galvenokārt tika reglamentēts «no augšas». Pārfrazējot šodien tik aktuālo diskusiju par republiku federācijas veidošanos, arī akadēmijā dominējusi tēze «Stiprs centrs — stipras republikas», nevis tēze «Stipras republikas — stipra savienība». Taču var spriest arī otrādi. Piemēram, Organiskās sintēzes institūtā pārsvaru gūst viedoklis,

ka institūts ir ne tikai patstāvīga zinātniska iestāde (kā tas pirmoreiz ierakstīts jaunajos statūtos), bet arī primārs zinātnisks organisms, ka institūti veido akadēmiju, nododot daļu savu pilnvaru Zinātņu akadēmijas kopsapulcei un Prezidijam, nevis otrādi. Citiem vārdiem sakot, Zinātņu akadēmija jāveido no apakš uz augšu kā zinātnisku kolektīvu asociācija, ietverot tajā arī eksperimentālās rūpnīcas. Tas vairāk atbilstu laika garam.

Protams, jautājums ir diskutējams, taču jau šodien vajadzētu teorētiski apsvērt vairākus Zinātņu akadēmijas nākotnes alternatīvos modeļus. Latvijas Zinātnieku savienība jūnijā rīkos konferenci «Latvijas zinātne: problēmas un perspektīvas», kuras tematiskais loks ietver zinātnes organizēšanu un finansēšanu, fundamentālo zinātņu attīstību Latvijas Zinātņu akadēmijā un augstskolās, sadarbību un, iespējams, jaunu republikas zinātnes modeli vispār. Nezinu, pie kā apstāsimies, vai vispār kaut ko mainīsim, varbūt atzīsim esošo stāvokli par optimālu, bet secinājumiem jānāk pēc rūpīgas analīzes, ievērojot visu zinātnieku viedokli un domas.

Kā savienot elitārismu ar demokrātismu Zinātņu akadēmijā? Mūsu statūtu, arī jauno, pamatā ir PSRS ZA statūti, to saknes savukārt meklējamas tālu vēsturē, līdz pat Pēterai I (vai Katrīnai I) absolūtisma laikiem. Zinātņu akadēmijas izveidē būtībā dominēja korporatīvais princips, kooptācija, tāda pati, pēc kādas savā laikā vēlēja Rīgas rāti. Šādi statūti, saprotams, ir arī citām zinātņu akadēmijām Eiropas valstīs. No vienas puses, tas ļāva Zinātņu akadēmijai savā vidē neuzņemt cilvēkus bez nopelniem zinātnē, bet, no otras puses, tas ļāva «izbalsot» Dmitriju Mendeļejevu un daudzus citus augstāka ranga zinātniekus, kas tāda vai citāda iemesla dēļ toreizējam akadēmijas sastāvam likās nevēlami, — par to daiļrunīgu liecību sniedz Klimenta Timirjazeva grāmata «Zinātne un demokrācija» (1920). Tāpēc negribu pilnīgi piekrist akadēmiķim Vilim Samsonam, kurš savā gada pārskatā raksta, ka «Zinātņu akadēmija bāzējas uz gadsimtiem senām demokrātiskām tradīcijām»: būtībā tās drīzāk ir elitāri korporatīvas tradīcijas, bet var jau būt, ka «lielajā zinātnē» tādas arī ir vajadzīgas. Tās, piemēram, lielā mērā ļāva nosargāt PSRS ZA Staļina, Hruščova, Brežņeva gados no voluntārisma, no saorganizēta «masu» viedokļa, ļāva, piemēram, paturēt A. Saharovu Zinātņu akadēmijā.

Taču jāievēro, ka mūsu apstākļos Zinātņu akadēmija ir duālistiska. Tā ir ne tikai vadošo, «elītes» zinātnieku apvienība, bet arī liela zinātnisku iestāžu asociācija, kurā strādā tūkstošiem līdzstrādnieku. Konkrēti, 1988. gadā Latvijas Zinātņu akadēmijā bija 55 locekļi (27 akadēmiķi un 28 korespondētājlocekļi; tagad — pēc jauno locekļu vēlēšanām — tādu ir 65) un 1883 zinātniskie darbinieki (to skaitā 131 zinātņu doktors un 986 zinātņu kandidāti). Būtībā šim zinātniskā kolektīva vairākumam balsstiesības ir tikai institūtu līmenī, bet akadēmijas vispārējo, principiālo problēmu risināšanā viņi tikpat kā nepiedalās. Pēdējos gadu desmitos neatceramies kādu vecāko zinātnisko līdzstrādnieku runājam Akadēmijas kopsapulcē, bet arī viņiem taču būtu ko teikt!

Manuprāt, lai atraisītu zinātnisko un sociālo aktivitāti principiālu jautājumu risināšanā, lēmējtiesības Zinātņu akadēmijas kopsapulcē jādod ne tikai akadēmiķiem, kā tas līdz šim paredzēts statūtos, bet arī korespondētājlocekļiem un zinātnisko iestāžu vadītājiem, kas nav akadēmijas locekļi, un tāpat zinātnisko kolektīvu deleģētiem, pilnvarotiem pārstāvjiem (vai nu pa diviem cilvēkiem no katra institūta, kā domā Ķīmijas un bioloģijas nodaļa, vai pa trīs, kā ieteica Organiskās sintēzes institūta zinātniskā padome).^{*} Protams, arī institūtos strādājošie titulētie akadēmijas locekļi daudzos gadījumos varētu pārstāvēt kolektīvu, taču vienmēr un jebkurā gadījumā viņi pārstāv paši sevi, un būtu nepareizi viņiem neļaut izteikt personiskās domas, liekot obligāti paust kolektīva viedokli. Turklāt mūsu ieteikums saglabātu akadēmijas locekļiem balsu «kontrolpaketi» — 65 balsis salīdzinājumā ar 30—50 institūtu pārstāvju balsīm, un, bez šaubām, jaunu akadēmijas locekļu vēlēšanās piedalītos tikai akadēmijas locekļi. Taču Zinātņu akadēmijas zinātniskās virzības, principiālo struktūras pārmaiņu, jaunu zinātnisko institūtu dibināšanas, reorganizācijas jautājumos vārds dodams arī zinātnisko kolektīvu uzticības personām, tāpat kā runājot par sabiedriski nozīmīgām parādībām Latvijā un visā PSRS.

Tad varbūt Zinātņu akadēmijas galvenajam zinātniskajam sekretāram atskaites ziņojumā nebūs paškritiski jāatzīst, ka «pagājušā gada karstajā vasarā un rudenī Zinātņu akadēmija, tās zinātnieki un institūti diemžēl daudzos gadījumos izrādījās republikā notiekošo sabiedrisko procesu astē. Un atšķirībā no kaimiņu akadēmijām mēs gandrīz pilnīgi atdevām citiem iniciatīvu nobriedušu, asu problēmu izvirzīšanā, izstrādē un apspriešanā. Šajā sakarībā izskanēja Zinātņu akadēmijai adresētas kritiskas piezīmes no LKP CK. Ne mazums pārmetumu Zinātņu akadēmijai tika izteikts arī Zinātnieku savienības dibināšanas kongresā, reizēm pat nekorekti. Taču diez vai vajadzētu apvainoties par kritikas formu, ja valstī visnotaļ vērojama zema diskusiju kultūra. Bet vērā tā jāņem.»

Vēl vairāk. Domāju, ka principiālu problēmu izspriešanā Zinātņu akadēmijas kopsapulcē sava noteikšana jādod arī Latvijas augstskolu un ārpusakadēmijas iestāžu pārstāvjiem, ja Zinātņu akadēmija tiešām grib pildīt tās statūtos ierakstīto atzinumu, ka tā ir augstākā zinātniskā iestāde republikā.

Tagad Zinātņu akadēmijas sastāvs papildinājies ar jauniem akadēmiķiem un korespondētājlocekļiem, lielā skaitā arī no Latvijas augstskolām, ar cienijamiem, nopelniem bagātiem zinātniekiem. Par to varam tikai priecāties. Taču nožēlu izraisa fakts, ka par akadēmiķiem nav kļuvuši J. Zaķis, V. Tamužs, K. Švarcs un J. Tarnopoļskis, un šajās vēlēšanās līdz

^{*} Šie atzinumi tika akceptēti divās Zinātņu akadēmijas kopsapulces sesijās. Tagad līdzīgi procesi sākušies arī PSRS ZA. 1991. g. decembrī tie beigušies ar «vecās» PSRS ZA sabrukšanu. Sk.: Гинзбург В. Демократия по академически? // Известия. — 1990. — 15 апреля.

ar to Akadēmija zaudējusi divas akadēmiķu vakances Fizikas un tehnisko zinātņu nodaļā. Manuprāt, šajā «izbalsošanā» sava loma bija ārpus zinātnes stāvošiem motīviem. Zinātņu akadēmijas locekļu skaitā nav ievēlēti profesors Jānis Freimanis, profesors Ivars Knēts, Tautas dzejnieks Imants Ziedonis un vēl vairāki citi, kuru vārdi tika apspriesti tajā vai citā vakanču veidošanas vai vēlēšanu posmā. Šo cilvēku darbs un sabiedriskā rosme pārbūves labā dod viņiem pilnas tiesības būt akadēmijā. Šogad doktora disertāciju par ekoloģijas problēmām aizstāvēs P. Cimdiņš. Zinātniskās citējamības indeksa ziņā viens no pirmajiem Latvijas zinātnieku vidū ir fiziķis E. Siliņš. Tādēļ gribu ierosināt rīkot nākamās Zinātņu akadēmijas locekļu vēlēšanas ne pēc trim gadiem, bet jau nākamgad, izsakot cerību, ka Ministru Padome atvēlēs šim nolūkam nepieciešamos ne pārāk lielos līdzekļus. Tas neizmaksātu vairāk kā vienas krāvēju brigādes uzturēšana.

Un vēl gribētos atgādināt, ka mēs praktiski neesam izmantojuši arī līdzšinējos statūtos ietvertos punktus par Zinātņu akadēmijas goda locekļu ievēlēšanu un goda doktora grāda (*Dr.h.c.*) piešķiršanu. Līdz šim vienīgais Akadēmijas goda loceklis, astronoms un metrologs Fricis Blumbahs, Mendeļejeva līdzgaitnieks, tika ievēlēts 1946. gadā. Domāju, ka Akadēmija būtu varējusi šo godu piešķirt vairākiem cilvēkiem, kam ir nopelni zinātnes un tēvzemes labā. Tāpēc ierosinu nākamajā pilnsapulcē apsvērt tādas kandidātus kā PSRS Lauksaimniecības Zinātņu akadēmijas prezidents Aleksandrs Ņikonovs, izcils lauksaimniecības ekonomikas speciālists, kādreizējais LKP CK sekretārs un 1959. gadā nopulgotais Latvijas lauksaimniecības ministrs, igauņu akadēmiķis Pauls Ariste, kurš daudz darījis valodniecības līmeņa paaugstināšanā arī Latvijā, izcilais baltologs enciklopēdistis Vjačeslavs Ivanovs no Maskavas, mūsu radošo savienību Kultūras padomes priekšsēdētājs Jānis Peters. Šo uzvārdu virkni varētu vēl papildināt. Tāpat ierosinu *Dr.h.c.* grādu piešķirt vēsturniekam Teodoram Zeidam (par feodālās Rīgas vēstures pētniecību un J. K. Broces mantojuma sagatavošanu izdošanai).^{*} Šo nosaukumu piešķiršana nebūt nav formalitāte, tā celtu mūsu Zinātņu akadēmijas prestižu, padarītu to mazāk provinciālu, iekļautu PSRS un pasaules zinātnes kontekstā un arī dziļāk saistītu ar Latvijas sabiedriskās dzīves progresīvajām norisēm.

Tikai iniciatīvas atraisīšana «augšā» un «apakšā», lielāka atklātība, jauni ieteikumi, kā veidot nākotnes Latviju, spēs dot mūsu Zinātņu akadēmijai «otru elpu», palīdzēs uzspodrināt tās prestižu republikā, kurš diemžēl, vai nu gribam to atzīt, vai ne, ir sašķobījies, īpaši jaunatnē un augstskolu darbinieku vidū. . .

^{*} Pirmoreiz goda doktora grādu Latvijas ZA piešķīra 1990. g. martā — onkoloģei Veltai Brambergai, fiziķim Jāzepam Eidusam un auglkopības lietpratējam Imantam Gronskim. Nedaudz vēlāk goda doktora grādi piešķirti arī enerģētiķim Viktoram Grīslim un vēsturniekam Teodoram Zeidam. A. Ņikonovu 1989. g. oktobrī ievēlēja par Latvijas PSR ZA goda loekli.

Šīs piezīmes nav izteiktas, lai aizskartu Zinātņu akadēmijas un tās vadības prestižu. Ar Akadēmiju saistīta visa mana paša zinātniskā dzīve, esmu te nostrādājis 33 gadus, nokalpojis, varētu sacīt, 25 «Nikolaja zaldāta gadu» normu ar uzviņu. Arvien esmu uzskatījis un joprojām uzskatu, ka fundamentālās zinātnes Latvijā visspēcīgāk attīstās tieši Zinātņu akadēmijā un sabiedrība ir jāpārliedzina par to nozīmīgumu Latvijai jebkuros, arī jaunajos apstākļos, jo nevar būt civilizēta valsts bez vērienīgas zinātnes ar atbalsi pasaulē.

... Demokrātizācija zinātnē pati par sevi vien nekā nedod. Zinātnē neko neizšķir balsu vairākums, bet izšķir — profesionālisms, kvalitāte, idejas — ne sapulces, bet darbs laboratorijās, bibliotēkās, arhīvos. Taču demokrātizācija var atmodināt jaunus spēkus, var palīdzēt pārvarēt rutīnu, kur tā ieviesusies, var piesaistīt jaunatni. Zinātņu akadēmija ar to gūs jaunu impulsu, lai dzīvotu pēc Raiņa devīzes: «Pastāvēs, kas pārvērtīsies.»

VAI LATVIJAI VAJADZĪGA ZINĀTŅU AKADĒMIJA?

Referāts Latvijas Zinātnieku savienības konferencē «Latvijas zinātne, problēmas un perspektīvas» Rīgā 1989. gada 8. jūnijā

Latvijas zinātnes vēsturi nosacīti var iedalīt trijos posmos.* Vissenākajā posmā, līdz 1862. gadam, ar zinātni te nodarbojās amatieri — privātzinātnieki un zinātniskās biedrības. Pēc Rīgas Politehnikuma nodibināšanas 1862. un Latvijas Universitātes izveidošanas 1919. gadā sākas augstskolu posms — sāk dominēt profesoru un pasniedzēju zinātniskais darbs, kuri pētniecību apvieno ar studentu mācīšanu. Latvijas PSR ZA nodibināšana 1946. gadā savukārt ievada pētniecisko institūtu posmu: zinātnes koncentrējas neatkarīgos pētniecības institūtos, kas tiek nošķirti no augstskolām (pēdējās apgādātas daudz pieticīgāk un to pētniecības iespējas diemžēl ir ierobežotas).

Vai šis — trešais «akadēmiskais» — pētniecisko institūtu posms pašreizējos vēsturiskajos apstākļos tuvojas norietam, vai varbūt mēs atgriezīsimies pie augstskolu zinātnes dominējošās lomas vai pie kādām citām zinātnes organizācijas formām, to rādīs nākamā desmitgade. Personiski man vispievilcīgākā šķiet nebirokratizētu zinātnes formu daudzveidība, visu formu sintēze — no individuāliem pētniekiem, pagaidu zinātniskiem kolektīviem līdz lieliem spēcīgiem pētniecības centriem augstskolu un Zinātņu akadēmijas ietvaros. Pagaidām gan vēl grūti iedomāties, kā varētu

* Šis iedalījums pamatots grāmatā Stradiņš J. Etīdes par Latvijas zinātņu pagātni. — R.: Zinātne, 1982. — 9.—54. lpp. Tajā dots pārskats par zinātnes attīstības vispārējo gaitu Latvijā.

tikt finansēta, apgādāta un aizsargāta šāda zinātnes sistēma: manuprāt, vispirms pamatos būtu jāmainās Latvijas sociālajai un valsts iekārtai. Jo zinātne tomēr ir ekonomiskās un politiskās bāzes virsbūve, varbūt arī tās spogulis.

Pedēajā laikā Latvijas PSR ZA stipri kritizē, īpaši augstskolu un radikāli noskaņotās jaunatnes aprindās. Dažiem kaitinoša šķiet pati Akadēmijas pastāvēšana. Saka, ka Zinātņu akadēmija esot feodāli birokrātiska vai pat militāri feodāla struktūra. Tā esot saaugusi ar administratīvi komandējošo sistēmu, pārņēmusi tās nosodāmās metodes, neatbilstot modernās zinātnes garam, tā stāvot tālu no jaunatnes, no augstskolām. Apgalvo arī, ka šī zinātnes organizatoriskā forma neesot piemērota Latvijai, pirmspadomju laikā tādas vispār neesot bijis. Turklāt Zinātņu akadēmija esot pārāk atkarīga no Maskavas, tā esot «vissavienības resoru Trojas zirgs» Latvijā. Tāpat uzsver, ka Akadēmijas locekļu sastāvs neatbilstot republikas zinātniskajam potenciālam, Akadēmijā neesot ievēlēti daudzi ievērojami zinātnieki, taču savukārt tie, kas ir Akadēmijas locekļi, ne vienmēr nopelnu ziņā atbilst tik augstam rangam, daži pat būtu izslēdzami no Zinātņu akadēmijas sastāva par prettautisku darbību un patiesības viltošanu. Akadēmijas vadošais slānis esot konservatīvs savos uzskatos, stāvot tālu no pārbūves, no tautas atmodas procesiem vai labākajā gadījumā velkoties notikumiem astē (to pierādījusi odiozā tikšanās ar Vadimu Medvedjevu mūsu Akadēmijā 1988. gada rudenī).

Nav noliedzams, ka šādiem spriedumiem ir prāva daļa patiesības, kaut arī, manuprāt, tie ir pārspīlēti un nepelnīti skarbi.

Piebildīsim gan, ka līdzīgu viedokli par PSRS Zinātņu akadēmiju arvien aktīvāk pauž Maskavas un Ļeņingradas zinātnieki, it īpaši kopš 1989. gada sākuma sakarā ar PSRS Tautas deputātu vēlēšanām no PSRS ZA — lai atceramies, ka toreiz zinātnieki Maskavā pirmoreiz izgāja ielās, rikoja demonstrācijas un piketus pret PSRS ZA Prezidiju. Vēl asāk tiek kritizētas PSRS Pedagoģisko zinātņu un PSRS Medicīnas zinātņu akadēmijas. Izskan aicinājumi tās vispār likvidēt.

Kā tad īsti ir, kas ir zinātņu akadēmijas kā zinātnes iestādījumi, vai tās patiešām nav novecojušas?

Zinātņu akadēmijas ir veidojušās jau Renesanses laikmetā kā zinātnieku brīvas apvienības pretstatā viduslaiku sholastiskajām universitātēm, parasti kāda valdnieka protektorātā; tātad tās ir absolūtās monarhijas laiku veidojums. Toreizējos apstākļos zinātne saglabāja relatīvu neatkarību, zinātniskās iestādes — pašpārvaldi un savdabīgu demokrātisku iekārtojumu — elitāru demokrātiju, akadēmijām veidojoties kooptācijas ceļā, līdzīgi viduslaiku pilsētu rātēm un ģildēm. Tas bija progresīvāks princips nekā iecelšana no augšas, savā ziņā — ģenētiskās iedzimtības pārņemšana. Monarhs bija ieinteresēts zinātnes attīstībā, kaut vai sava prestiža dēļ, viņš piecieta akadēmiskās brīvības un zinātnieku iekšējā dzīvē neiejaucās. Lielā Franču revolūcija likvidēja Parīzes ZA, bet Napoleons, kļuvis par

imperatoru, to atjaunoja. 18.—20. gadsimtā zinātņu akadēmijas izveidojās arī tajās Eiropas valstīs, kur tādas agrāk nebija bijušas; tās kļuva par zinātnieku elites tradicionālām pulcēšanās vietām.

Mazliet citāds stāvoklis bija Krievijas impērijā un Prūsijā, kur zinātņu akadēmijas kļuva ne tikai par zinātnieku biedrībām, bet arī par valsts iestādēm, kur akadēmiju paspārnē sāka veidoties laboratorijas un pat lieli institūti. Padomju valsts pēc Oktobra revolūcijas no vecā režīma struktūrām saglabāja divas — pareizticīgo baznīcu un Krievijas ZA. Ļeņina valdība aizstāvēja Krievijas ZA pret likvidēšanas mēģinājumiem un atbalstīja jau cara laikā aizsāktu tendenci veidot plašus institūtus tās paspārnē. Iezīmējās krasi izteikts duālisms: 1) Zinātņu akadēmija kā akadēmijas locekļu kopums, ievērojamāko zinātnieku korporācija un 2) Zinātņu akadēmija kā lielu, dažkārt gigantisku institūtu sistēma, kas nosaka PSRS zinātnes «seju». Līdz ar to augstskolām zinātnē vairs palika tikai pakārtota loma. Šo sistēmu vēlāk pārņēma arī Austrumeiropas sociālistiskās valstis, no tās kopēta PSRS savienoto republiku, arī Baltijas, zinātņu akadēmiju struktūra.

Jebkurā zinātņu akadēmijā joprojām dominē korporatīvais princips, kooptācija. Tas ļāvis akadēmijām neuzņemt cilvēkus bez zinātniskiem nopelniem, taču pavēris arī iespēju izbalsot augsta ranga zinātniekus, kuri attiecīgajam akadēmijas sastāvam likušie nevēlami. Tomēr konkrētos Krievijas un PSRS vēsturiskajos apstākļos pat viduslaiku demokrātija jau bija kaut kas — tā daudzās zinātņu nozarēs ļāva saglabāt kaut vai minimālu radošu brīvību, retumis pat nepakļāvās varas spiedienam un reizēm neļāva birokrātijai represēt savus locekļus, aizkavēja iecerēto Leonida Brežņeva ievēlšanu par PSRS ZA goda locekli. Taču pēdējos gadu desmitos PSRS ZA autoritāte ir sašķobījusies, par to pareizi raksta viens no šīs akadēmijas demokratizācijas celmlaužiem profesors B. Kurašvili.*

«Šī valdošā kluba sastāvs pēdējo divu triju gadu desmitu laikā ir stipri mainījies. Tā locekļus ievēlēja ne tikai un pat ne tik daudz pēc zinātniskajiem nopelniem, kā pēc dienesta stāvokļa zinātnē. Par korespondētāj-locekļiem un akadēmiķiem bieži kļuva institūtu direktori. Bet direktoru vietas savukārt ne jau obligāti ieņēma talantīgi zinātnieki. Še darbojas nomenklatūras veidošanās un pašsaglabāšanās likumi. Priekšrocības ir viduvējiem zinātniekiem, ar organizatoriskām spējām, ar orientāciju uz varu, kuri iemanto «augstākstāvošo» labvēlību. Zinātniskas autoritātes trūkumu viņi kompensē ar dienesta stāvokli. Un — ar akadēmiķa nosaukumu. Šī nosaukuma devalvācija kļuvusi acīmredzama. «Īstu» akadēmiķu ir maz, viņu skaits nemitīgi samazinās.

Akadēmijas zinātniskajos kolektīvos vismaz katrs desmitais zinātniskais līdzstrādnieks savu politisko potenci un radošo sasniegumu ziņā nav atšķirams no «vidējā» akadēmiķa. Ne mazums izcilu zinātnieku, kas darbojas

* К у р а ш в и л и Б. Новые времена в Академии // Советская культура. — 1989. — 11 мая.

akadēmijas, augstskolu vai nozaru zinātnē, neiekļūst akadēmijā tieši domāšanas oriģinalitātes, zinātnisko rezultātu novitātes, neatkarīgās uzvedības dēļ. Taču tas netraucē daudziem akadēmijas locekļiem skatīties «no augšas» uz citiem, pārējiem zinātniekiem un vienlaikus «piesmērēties» viņu darbiem par līdzautoriem. Zinātņu akadēmijas organizācijas viduslaicīgā forma, ko vēl bagātinājusi mūsu birokrātiskā pieredze, ir pārvērtusi zinātņu akadēmiju par kaut ko līdzīgu zinātnes ministrijai. Prezidijs izdala līdzekļus un asignējumus. Izdājā priekšrakstus un rājienu. Prezidents un viceprezidenti braukalē melnos drednautes, ko sauc par «čaikām». Aparāts uzpūtīgi izturas pret zinātniekiem, komandē tos.»

Tiktāl par PSRS ZA kā par autokrātisku struktūru. Līdzīgi trūkumi dažā ziņā piemīt arī «mazajām» akadēmijām, arī Latvijas PSR ZA. Pie šīs problēmas vēl atgriezīsimies.

Bet tagad pievērsīsimies otram momentam, proti, vai Zinātņu akadēmija Latvijā nav introducēts svešzemju augs, kas veģetē pēc Maskavas, pēc impērijas likumiem? Jā, Latvijas Republikā savas zinātņu akadēmijas patiesi nebija, taču šo apstākli diez vai var uzskatīt par pozitīvu momentu, drīzāk jau gan par trūkumu, jo doma par to, ka Latvijai un Baltijai vispār vajadzīgas nacionālas akadēmijas, tika izteikta daudzkārt, jau kopš 1919. gada — gan Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas izlaicīgās pastāvēšanas laikā 1919. gadā, gan arī Latvijas Republikas laikā.

Kā pirmais mūsu Zinātņu akadēmijas dibināšanas entuziasts, šķiet, ir minams Kārlis Kasparsons, pirmais Latvijas Republikas izglītības ministrs, kādreizējais jaunstrāvnieks, enciklopēdists, kurš 1919. gada sākumā centās šo domu iedvest pasaulslavenajam ķīmiķim P. Valdenam. Arī 1919. gadā Līgotņu Jēkabs runā par jaundibināmās Zinātņu akadēmijas daiļliteratūras nodaļu, sacīdams, ka bez Raiņa un Aspazijas «mūsu ievērojamā rakstniece Anna Brigadere un mūsu kritikas celmlauzis Teodors [Zeiferts] arī sen jau pelnījuši, ka tos ieskaita mūsu pirmajos akadēmiķos».*

Taču Latvijas Republikas pirmajos pastāvēšanas gados Zinātņu akadēmijas izveidošanai nebija reāla pamata, jo tā būtu dublējusī nule organizēto Latvijas Universitāti (1919. g.), kuras pirmie statūti pasludināja to par augstāko zinātnes centru Latvijā. Vispirms vajadzēja pulcināt, audzināt zinātniekus, radīt nacionālo pētnieku eliti, valstij vajadzēja kļūt turīgai. Reāli priekšnoteikumi radās K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā, pēc 1934. gada, kad republika saimnieciski jau bija pietiekami bagāta un zinātnei vajadzēja risināt valstiskus uzdevumus. Ulmanis dibināja Latvijā valsts subsidētus neatkarīgus institūtus — Vēstures institūtu 1936. gadā, Zemes bagātību pētīšanas institūtu 1939. gadā un bija iecerējis 1942. gadā noorganizēt vēl trešo — Dabaszinātņu institūtu. Ar to būtu tikusi noslēgta no Universitātes neatkarīgu valsts institūtu sistēmas veidošana (jau pastāvēja

* Līgotņu Jēkabs. Kas darāms no valsts puses mūsu rakstniecības lietā? // Brīvā Zeme. — 1919. — 8. augusts.

latviešu valodas un folkloras krātuves), kura varētu darboties, kā liekas, nacionālās zinātņu akadēmijas paspārnē. Jo Ulmaņa ministru kabineta 1936. gada 14. janvāra lēmumā par Vēstures institūta dibināšanu ir teikts: «Nodibinoties Latvijas Zinātņu akadēmijai, Vēstures institūts pāriet tanī kā viņas pirmā sastāvdaļa.»

Savukārt šo nacionālo zinātņu akadēmiju bija iecerēts veidot uz Rīgas latviešu biedrības Zinātņu komitejas bāzes. Šī Komiteja būtībā bija pirmā, gan vēl valstiski neoficiālā, privātā Latvijas ZA. Tā radās 1932. gadā no vecās, jau 1869. gadā dibinātās Rīgas latviešu biedrības Zinību (zinātnības) komisijas (starp citu, komisija savulaik tika dibināta, lai uzturētu sakarus ar Maskavas dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas mīļotāju biedrību latviešu folkloras vākšanas lietā — tātad šogad komisijai apritēja 120 gadu). Rīgas latviešu biedrības Zinātņu komitejas prezidents (1932.—1938. g.) bija ievērojamais valodnieks, folklorists un ķīniešu valodas pētnieks Pēteris Šmits, pēc viņa nāves — Jānis Endzelīns (1938—1940). Komitejā bija paredzētas 30 īsteno un 60 korespondētājlocekļu vietas, taču ne visas tika aizpildītas. No komitejas locekļiem minēsim vēsturniekus Franci Balodi, Augustu Tenteli, Arnoldu Spekki, Arvedu Švābi, Ludvigu Adamoviču, folkloristus Kārli Straubergu un Ludī Bērziņu, valodnieku Juri Plāķi, rakstnieku Edvartu Virzu, arhitektu Paulu Kundziņu, no dabaszinātniekiem — Alfrēdu Vītolu, Pēteri Nomalu, Nikolaju Maltu, Jūliju Auškāpu, Eduardu Zariņu, Jēkabu Alksni, Reinholdu Putniņu, Leonīdu Slaucītāju. Diemžēl pirmais mēģinājums izveidot Latvijas ZA netika novests līdz finišam — tās ievirze bija galvenokārt humanitāra, tā neaptvēra visas ar Latviju saistītās sfēras. Taču tai bija gluži reāla attīstības perspektīva, īpaši pēc tam, kad Rīgas latviešu biedrību sāka integrēt Latvijas Republikas oficiālajās struktūrās. Pietrūka pāris gadu.

Šajā ziņā mūs apsteidza igauņi, kuri 1938. gada aprīlī nodibināja Igaunijas ZA ar medicīnas profesoru K. Šlosmani priekšgalā. Iesākumā tajā darbojās tikai 12 zinātnieki un tajā bija asociētas zinātniskās biedrības, un pastāvēja viens (igauņu izlokšņu) institūts. 1940. gadā šo Igaunijas ZA likvidēja, visi tās locekļi vēlāk emigrēja (izņemot pazīstamo ķīmiķi Paulu Kogermanu, kuru 1941. gadā deportēja). 1946. gadā, dibinot Igaunijas PSR ZA, attiecīgajā lēmumā tomēr (kaut netieši) bija norādīta pēctecība ar iepriekšējo Igaunijas ZA, tāpēc nupat, 1989. gada maijā, tika nolemts Igaunijas PSR ZA pārdēvēt par Igaunijas ZA un par tās dibināšanas gadu uzlūkot 1938. gadu.

Lietuvas PSR ZA tika dibināta padomju varas laikā 1941. gada pavasarī ar pazīstamo rakstnieku Vincu Krevi-Mickēviču (vēlāko emigrantu) priekšgalā.

Latvijā 1941. gadā Zinātņu akadēmiju neizveidoja, kaut arī priekšdarbi tam tika aizsākti. Domāju, ka tā tas bija divu iemeslu dēļ — pirmkārt, Latvijā to mēģināja veidot par PSRS ZA filiāli, nevis par patstāvīgu

Latvijas PSR ZA (un Latvijas zinātniekiem tas nebija pa prātam) un, otrkārt, tādēļ, ka galvenais organizētājs — toreizējais Latvijas PSR izglītības tautas komisārs Pēteris Valeskalns bija stipri nevalīgs, pārslogots ar citiem pienākumiem un, kā mēs labi atceramies, visai apdomīgs cilvēks, kurš nemilēja steigties.

Tā vai citādi, Latvijas PSR ZA tika nodibināta tikai 1946. gada 7. februārī. Tās pirmie 13 īstenie locekļi (akadēmiķi) bija valodnieks Jānis Endzelīns, ģeogrāfs Matvejs Kadeks, mežkīmiķis Arvīds Kalniņš, mikrobiologs Augusts Kirhenšteins, arhitekts Artūrs Krūmiņš, lauksaimniecības zinātnieks Paulis Lejiņš, purvu pētnieks Pēteris Nomals, agroķīmiķis Jānis Peive, mediķis Pauls Stradiņš, bioķīmiķis Aleksandrs Šmits, arhitekts Ernests Štālbergs, rakstnieks un literatūrzinātnieks Andrejs Upīts, sabiedrīks darbinieks Pēteris Valeskalns, pirmie pieci korespondētājlocekļi — Jānis Bumbiers, Jānis Miķelsons, Arvīds Pelše, Kārlis Strazdiņš, Pēteris Rizga. Kā redzam, sastāvs neviennozīmīgs — tur bija gan ievērojamākie Latvijas zinātnieki (kaut arī pirmo Akadēmijas locekļu skaitā nebija tādas autoritātes kā, piemēram, Pauls Galenieks, Gustavs Vanags, Kristaps Rudzītis, Arturs Tramdahs, Jānis Apsītis u.c.), gan arī tādas no zinātnes visai attālas personas kā Jānis Bumbiers un Arvīds Pelše. Taču atzīmēšu, ka šo sastāvu neviens neievēlēja, bet gan iecēla Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome. Valdības aprindās izraisījās dzīvas diskusijas par katru kandidatūru (starp citu, 1964. gadā, kad A. Pelše bija LKP CK pirmais sekretārs, tika diskutēta viņa avansēšana par Latvijas PSR ZA īsteno locekli, kam pretojās toreizējais Sabiedrisko zinātņu nodaļas akadēmiķis sekretārs Kārlis Strazdiņš, kurš pazina Pelši vēl no Maskavas, «Prometeja» laikiem; Pelšes ievēlšanu viņš gan aizkavēja, taču par to samaksāja ar aiziešanu pensijā un drīz pēc tam nomira).

Vēsti par Zinātņu akadēmijas dibināšanu Latvijā visai nedaudzie dzimtenē palikušie zinātnieki uzņēma ar nevilnotu sajūsmu. «Tas ir visu Latvijas zinātnieku lolojums un sapnis, kas ilgu laiku briedis un ko nevarēja nomākt pat grūtais okupācijas laiks,» apspriedē par Zinātņu akadēmijas dibināšanu 1945. gada 15. novembrī sacīja Paulis Lejiņš, vēlāk pirmais Akadēmijas prezidents.* «Latvijas Zinātņu akadēmijas nodibināšana, bez šaubām, ievērojami uzlabos visus priekšnoteikumus sekmīgam pētniecības darbam mūsu dzimtenē. Šāda darba veikšanai taču vajadzīgs viens saskaņotājs centrs, kas tagad būs Zinātņu akadēmijā. Tā dos arī iespēju tīri skaitliski pavairot mūsu pētnieku kadrus, sekmēs to izlasi, atvieglos darba iespējas,» tajā pašā apspriedē izteicās Arvīds Kalniņš. «Grūti aptvert visus plašos apvāršņus, uzdevumus un atbildību, kas ir mūsu priekšā. Ar vislielāko prieku apsveicam valdības lēmumu par Zinātņu akadēmijas dibināšanu. Sākums būs pagrūts, bet grūtības rada pretestības garu un prasa, lai tās pārvarētu.

* Apspriedē par LPSR Zinātņu akadēmijas dibināšanu // Ciņa. — 1945. — 16. novembris.

Grūtības radis pētīšanas darba rīku un attiecīgās literatūras sagāde, bet tās ir pārvaramas. Nopietnāks ir pētnieku kadru jautājums. Kara seku dēļ daudz ievērojamu zinātnieku vairs nav mūsu vidū. Bet šis trūkums būtu novērsts, ja esošos pētnieku kadrus izmantotu maksimāli, tai pašā laikā pievēršot uzmanību jaunu kadru audzināšanai. Jaunajos pētniekos jāiepotē optimisms, ticība zinātnei un tēvzemei, jāienes nemiera gars zinātnē, kaislīga aizrautība jaunu atziņu meklēšanā», tādas bija Paula Stradiņa domas. Starp citu, neviens no runātājiem zinātniekiem šajā apspriedē necildināja ne J. V. Staļinu, ne partiju, un visi lietoja apzīmējumu Latvijas Zinātņu akadēmija (nevis Latvijas PSR Zinātņu akadēmija). Piebildīsim, ka jaunās Zinātņu akadēmijas locekļu skaitā bija arī abi Latvijā palikušie Rīgas latviešu biedrības Zinātņu komitejas locekļi — Jānis Endzelīns un Pēteris Nomāls, tā ka arī šajā ziņā vērojama zināma pēctecība.

Visā Latvijas PSR ZA pastāvēšanas laikā tās locekļu skaitā, ja esmu pareizi saskaitījis, ievēlēti 114 cilvēki. No tiem, manuprāt, 67 atbilstu augstā nosaukuma kritērijiem pēc nopelniem zinātnes un Latvijas kultūras labā, par 37 attūros spriest, bet 10 locekļiem, manuprāt, Akadēmijas sastāvā diez vai būtu vieta. Šis vērtējums, saprotams, ir subjektīvs, taču centos būt maksimāli objektīvs; aptaujājot daudzus konkrēto nozaru speciālistus, viņi manu vērtējumu apstiprināja. Uzvārdus principā neminēju — gribu parādīt tikai tendenci.

Apkaunojošs fakts Akadēmijas vēsturē bija tās korespondētājocekļa P. Dzērves izslēgšana 1960. gadā pēc A. Pelšes voluntāra rīkojuma. 1988. gadā Akadēmija P. Dzervi (pēc nāves) savu locekļu skaitā atjaunoja, izceļot viņa nopelnus Latvijas tautsaimniecības koncepcijas izstrādāšanā.

Arī nupat paceļas balsis par vairāku Zinātņu akadēmijas locekļu izslēgšanu, pat pēc nāves.* Šādu pieeju negribētos atzīt par pareizu. Pasaules praksē zinātņu akadēmiju locekļus izslēdz tikai galēji totalitāru režīmu laikā (piemēram, Hitlera un Staļina režīma laikā). Mūsu Akadēmija A. Pelšes laikā pārsteidzās, jo drīz vien, 1965. gadā, PSRS ZA Prezidijs pieņēma lēmumu sakarā ar T. Lisenko — nosodīja viņa darbību, tomēr no Akadēmijas neizslēdza un nolēma šo procedūru nepielietot (precedenti diemžēl bija — bija izslēgts V. Ipatjevs, A. Čičibabins, N. Buharins). Tas ļāva vēlāk saglabāt A. Saharovu PSRS ZA sastāvā.

Cita lieta, ka akadēmiķus var un vajag kritizēt, kritizējot publiski un varbūt pat ļoti asi viņu rīcību konkrētā laikmetā, īpaši, ja tā skārusi citu cilvēku likteni, negatīvi ietekmējusi vispārējās sabiedrības attīstības tenden-

* Diskusija sakarā ar matemātiķa A. Lorenca ierosinājumu izskatīt A. Pelšes, A. Griģuļa, A. Drizuļa, V. Karaļuna u.c. atbilstību ZA locekļu statusam izgaismota rakstā: P u d e l e B. Sabiedrisko zinātņu nodaļas birojā // Latv. PSR ZA Vēstis. — 1989. — 12. nr. — 122.—124. lpp.; Kristapsons J. Zinātņu akadēmijas nodaļu un prezidija atskaišu apspriešana // Latv. PSR ZA Vēstis. — 1989. — 6. nr. — 3.—7. lpp.

ces Latvijā, ja ir tikuši falsificēti pētījumu dati. Šāda kritika ir visas zinātnieku saimes tiesības un pienākums.

Diemžēl nevar noliegt, ka stagnācijas gados, īpaši kopš 70. gadu vidus, Zinātņu akadēmijas autoritāte Latvijā ir sašķobījusies. Taču es domāju, ka mūsu Akadēmija 2—3 veiksmīgu vēlēšanu reizēs varētu lielā mērā atjaunoties un dot Latvijai adekvātu akademiķu korpusu, ja uz skatuves nāktu arī gados jaunākā paaudze un ja Akadēmijas sastāvs vēl lielākā mērā tiktu papildināts ar izcilākajiem augstskolu zinātniekiem. Citiem vārdiem sakot, Akadēmija var atjaunoties «bioloģiskās pašattīrīšanās» rezultātā. Makss Planks, gan citā sakarībā (runādams par jaunu teoriju iedzīvināšanu zinātnē) ir sacījis: «*Die Wahrheit triumphiert nie, aber seine Gegner sterben aus*» («Patiesība nekad netriumfē [tirā veidā], bet izmirstot tās pretiniekiem»). Tātad — tagadējā Zinātņu akadēmijas sastāva «atšķaidīšana»; tiesa, ne visās nodaļās tā noris vienlīdz raiti, taču, piemēram, Ķīmijas un bioloģijas zinātņu nodaļā stāvoklis allaž ir bijis samērā labs.

Jaunu vakanču iedibināšanā vajadzētu vadīties no visas republikas zinātnieku vēlmēm, vērtējumiem un vajadzībām. Jāatzīst, ka jau aizvadītajā vēlēšanu reizē 1989. gada aprīlī Ķīmijas un Bioloģijas zinātņu nodaļā tās vismaz daļēji ņemtas vērā.

Pašreiz, t.i., 1989. gada jūnijā, mūsu Zinātņu akadēmijas sastāvā ir 65 akademiķi un korespondētājocekļi, bet Latvijā pavisam ir 422 zinātņu doktori (no kuriem 130 strādā Latvijas PSR ZA sistēmā, 65 — Rīgas Politehniskajā institūtā, 60 — Latvijas Valsts universitātē, pārējie — citās augstskolās un nozaru institūtos). Tā, saprotams, ir liela rezerve, kas līdz šim nepietiekami determinējusi kopējo zinātnes politiku Latvijā. Jāievēro, ka Zinātņu akadēmijā strādājošie zinātnieki lielākoties patiešām nodarbojas ar pētniecību, daudzi no viņiem ir plaši pazīstami kolēģu vidū gan PSRS, gan pasaulē. Darba apstākļi Zinātņu akadēmijas dabaszinātņu un eksakto zinātņu jomā pagaidām ir labvēlīgāki nekā augstskolās, kur profesori un pasniedzēji bieži vien ir pārslogoti ar pedagoģisko darbu un kur nav nepieciešamo iekārtu.

Protams, jānovērš iepriekš minētā disproporcija, bet, no otras puses, jāaktivizē Zinātņu akadēmijas vidējā ranga zinātnieku potenciāls, viņi aktīvāk jāiesaista zinātnes politikas veidošanā. Tas panākams, demokrātizējot Zinātņu akadēmiju, tās institūtus no iekšpusēs. Šīs demokrātizācijas iespējas daļēji, vismaz formāli, daudz plašāk nekā līdz šim paver Akadēmijas statūtu izmaiņas, kas pieņemtas 1989. gada aprīļa kopsapulces sesijā.

Mēnesi vēlāk, 1989. gada maijā, jaunus statūtus pieņēma Igaunijas Zinātņu akadēmija, un tajos ir vairāk principiālu jauninājumu nekā mūsējos. Igaunijas ZA jauno statūtu valoda, stils, formulējumi ir stipri atšķirīgi no unificētajiem, kancelejišķajiem citu savienoto republiku zinātņu akadēmiju tipveida statūtiem; tie veidoti, izmantojot Rietumu pasaulē pieņemto zinātnes terminoloģiju. Šajos statūtos akcentētas Igaunijas nacionālās prioritātes, par galveno mērķi uzskatīta «zinātnes attīstība, pētot dabu un sa-

biedrību, radot vērtības nacionālās, vispārējās kultūras un humanitārās zinātnes jomās, ar savu devumu pasaules zinātnē un kultūrā veicinot Igaunijas izvirzīšanos goda vietā starp citām valstīm». Uzsvērts, ka Akadēmija veido gan savus pētnieciskos institūtus, gan arī ar augstskolām kopējus pētniecības centrus; akcentēti ne tikai institūti, bet arī bibliotēkas, muzeji, botāniskie dārzi, bāzes, stacijas, pētnieciskie kuģi, arhīvi kā Zinātņu akadēmijas struktūrvienības; fiksēti ne tikai Akadēmijas institūtu un vēlēto Akadēmijas locekļu (dalījums akadēmiķos un korespondētājlocekļos Igaunijā atcelts!) pienākumi un tiesības, bet arī zinātnisko darbinieku pienākumi un tiesības. No otras puses, Igaunijas ZA statūti dažos aspektos ir nedemokrātiskāki, elitārāki par mūsu Akadēmijā pieņemtajiem statūtu labojumiem.

Uzturot sakarus un apmainoties domām ar kolēģiem Igaunijā, piemēram, ar akadēmiķi Viktoru Palmu, radās iespaids, ka, pēc igauņu domām, Zinātņu akadēmijai jābūt spēcīgai un autoritārai, tai jāklūst par galveno zinātņu centru Igaunijā un uzmanības fokusā jābūt ļoti spēcīga un autoritatīva zinātniska kodola izveidošanai. Turklāt tam jānodod arī ļoti lielas tiesības zinātnes vadīšanā, stādot to līdzās republikas valdībai.

Manuprāt, daudzas igauņu idejas ar laiku varētu izmantot arī Latvijas Zinātņu akadēmija, veidojot principiāli jaunus statūtus. Arī sarunās ar Lietuvas zinātniekiem neradās iespaids, ka jaunajos apstākļos tur domātu par Zinātņu akadēmijas demontēšanu vai vājināšanu, — gluži otrādi, tur vairāk runā par tās nostiprināšanu, suverenitāti, atkratišanos no komandējošās birokrātijas aizbildnības un par ļoti principiālu, kompetentu kalpošanu savai Republikai. Tiesa, Igaunijā un Lietuvā zinātnieku autoritāte pašreiz varbūt ir augstāka nekā Latvijā, taču mums jādara viss, lai mēs to atgūtu.

Manuprāt, arī Latvijas apstākļos šodien būtu aplam (vai vismaz pārāgri) runāt par Zinātņu akadēmijas vājināšanu, — vismaz pagaidām tai ir jā saglabājas kā fundamentālo zinātņu centram. Pārejas laikmetā ir bīstami bez apdoma graut esošās struktūras, turklāt — vai nu mums patīk, vai ne — Zinātņu akadēmijā pagaidām ir koncentrēts galvenais zinātņu potenciāls Latvijā, vairākās fundamentālo un lietišķo zinātņu nozarēs tiek strādāts atbilstoši pasaules standartiem. Par to liecina citējamības indekss pasaules žurnālos, daudzās ārzemju un iekšzemes publikācijas, licenču pārdošana, zinātniskie komandējumi — noliegt to būtu tikpat aplam, kā noliegt mūsu zinātnes smagās, neatrisinātās problēmas, kuras līdz ar saimniecisko krīzi kļūst vēl smagākas, kā noliegt to, ka daudzi mūsu virziemi un pat institūti ir bālasinīgi, morāli un materiāli novecojuši, varbūt nevajadzīgi. Tomēr centīsimies rīkoties un dzīvot tā, lai uz mums nebūtu attiecināmi pazīstamā amerikāņu politologa Zbigņeva Bžežinska vārdi, ka Padomju Savienībā «vēsturisko optimismu ir aizstājis apokaliptisks pesimisms». Igauni, šķiet, ir reālistiskāki, noteiktāki, stabilāki savā stājā un optimistiskāk noskaņoti nekā mēs.

Pēdējā laikā Latviju, Baltiju bieži pielīdzina trešās pasaules maz-

attīstītām zemēm, kurām pēc koloniālā jūga gāšanas jāstājas uz intensīvas attīstības ceļā. Sava taisnība te ir, taču neaizmirsīsim, ka mums tomēr ir jau liela iestrāde (vai tā atbilst mūsdienu prasībām un ir spējīga evolucionēt — tas ir cits jautājums). Mums ir attīstīta infrastruktūra, arī zinātnē, mums ir gadsimtu tradīcijas un liels intelektuāls potenciāls. Tas nav jāsgrauj, jāaizmet, bet jāpiemēro laika garam. Mums tomēr nav jāsak no nulles, bet jāpārveido esošais, saglabājot racionālo un aizmēžot laikmetam neatbilstošo, darot sistēmu dinamisku. Zinātņu akadēmija mums tomēr ir vajadzīga arī tad, ja vēlamies nākotnē dzīvot civilizētā, progresējošā valstī ar zinātnietilpīgu ražošanas prioritāti.

Lietojot salīdzinājumu, teiksim, ka š o d i e n, ja vēlamies būt kaut cik paēduši, Latvijas laukos būtu aplam uzreiz likvidēt visas kopsaimniecības un orientēties uz brīvo zemturu saimniecībām, kuru vēl nav. Cita lieta, ka jāstimulē jaunsaimniecību veidošanās. Droši vien tādas saimniecības kā «Ādaži» izdzīvos, bet vājākās atradīs citus pastāvēšanas veidus. Tāds pats stāvoklis ir ar zinātniskajiem institūtiem, kurus pārsteidzīgi likvidējot, mēs smagi iedragātu zinātnes tālākvirzību Latvijā, izkļiedētu dažviet labus kolektīvus.

Nākotnes modeļi iespējami vairāki varianti. Ar laiku Zinātņu akadēmija varbūt pārveidosies par personālo (Nacionālo) zinātņu akadēmiju, iespējams, ka tā vairs nebūs tieši saistīta ar institūtiem. Iespējams. Institūtus savukārt var vai nu nodot augstskolām, vai arī padarīt pavisam neatkarīgus (dažus no tiem pārvēršot par akciju sabiedrībām). Var domāt arī par neatkarīgu institūtu asociāciju, pēc Maksa Planka institūtu sistēmas parauga Rietumvācijā, kuri tad vai nu būtu, vai nebūtu saistīti ar Zinātņu akadēmiju. Varētu nodibināt arī augstskolu un neatkarīgo pētniecisko institūtu asociāciju ar visdažādākā lieluma institūtiem.

Par visiem šiem jautājumiem jādiskutē, jāapgūst kaimiņzemju pieredze. Nelielas brīvas pētnieku grupas var labi strādāt brīvā, neatkarīgā, demokrātiskā un bagātā valstī, kur ir nokārtota saimniecība, starptautiskie sakari, ir neatkarīgi sponsori, normāla apgāde, — vai pie mums būs visi šie apstākļi, to rādīs laiks. Pagaidām strauji transformēt zinātni nez vai būtu saprātīgi. Gudrāks būtu pakāpenisku, sistemātisku reformu ceļš.

Manuprāt, šajā attīstības posmā, vismaz kādus piecus gadus, varētu saglabāties Zinātņu akadēmijas jēdzienam piemērotais duālisms: no vienas puses, tas būtu Latvijas zinātnieku kopums — «elite», kuras sastāvs jāpiemeklē atbilstoši laika garam; no otras puses, tādu zinātnisko un lietīšķo iestāžu kopums, kuras prioritāri veic fundamentālus pētījumus un pētījumus Latvijas labā (visplašākā aspektā, arī Latvijas zinātniskā prestiža celšanai) visciešākā saistībā ar augstskolām.

Taču Zinātņu akadēmijai iekšēji jāpārveidojas, vispirms jau kļūstot par zinātnisko kolektīvu asociāciju, veidojot to «no apakšas uz augšu». Protams, tādējādi iegūtu spēcīgie institūti, mazāk spēcīgie — ne visai daudz, taču vajadzētu orientēties uz pirmajiem. Asociācijas priekšrocības, salī-

dzinot ar izolētiem institūtiem, ir kooperēšanās iespējas — aparātu izmantošana, sagāde, kopēja bibliotēka un literatūras izdošana. (izdevniecībā «Zinātne») u.tml.

Otrkārt, Zinātņu akadēmijai jāatbrīvojas no sīkpracticisma, jāorientējas uz fundamentāliem pētījumiem, taču vienlaikus veicinot arī letoniska rakstura reģionālus pētījumus gan humanitārajās, gan dabaszinātnēs.

Treškārt, Zinātņu akadēmijai jāeiropēizējas gan darba stila, gan sakaru, gan tradīciju ziņā. Ārzemju locekļu statusa iedibināšana nedrīkst kļūt par formalitāti. Vairāk jāiesaista mūsu trimdas latvieši, kuru vidū ir izcili pētnieki. Turklāt ne tikai humanitārajās zinātnēs, ar Latvijas vēsturi un valodniecību saistītajos zinātņu novados, bet arī dabaszinātnēs. Piezīmēšu, ka darbību atjauno Vītauta Diža Kauņas Universitāte, plaši piesaistot ārzemju izcelsmes lietuviešu profesorus, daļēji ar lekcijām angļu valodā. Ja mēs neveidosim šādus kopējus pētniecības centrus, tad atpaliksīm no mūsu kaimiņiem. Arī zinātnisko žurnālu izdošanā — lai cik grūti tas sākumā būtu — mums pamazām jāpāriet uz angļu valodu — internacionālo zinātnes valodu.

Ceturtkārt, Latvijas PSR ZA pakāpeniski jāsaug ar augstskolām, īpaši humanitāro zinātņu jomā. Jāveido kopēji pētnieciski virzieni, kopēji institūti kā Igaunijā, kopēji projekti, jāveicina zinātnisku kolektīvu veidošanās ārpus Zinātņu akadēmijas, augstprātīgi nenorobežojoties arī no diletantiem, zinātnes amatieriem (minēšu Latvijas Kultūras fonda vietvārdu programmu, programmu «Latvija un latvieši pasaulē»).

Piektkārt, jauniem cilvēkiem jānodrošina reāla radoša perspektīva — pietiekama darba alga, interesanta tēma, iespēja ilgstoši stažēties ārvalstīs. Lai jaunatne Latvijā domātu arī par zinātņi.

Manuprāt, vajadzētu sekot igauņu paraugam un pārdēvēt Latvijas PSR ZA vienkārši par Latvijas ZA, tas skanētu vienkāršāk, ne tik birokrātiski, un šāda rīcība būtu arī vēsturiski motivēta. Mazāk birokrātijas visā akadēmiskajā sistēmā — zinātnei nav vajadzīga birokrātija, tā tai ir sveša.

Domāju, ka tikai iniciatīvas atrašanās gan no «augšas», gan it īpaši no «apakšas», lielāka brīvība, jaunas ierosmes, ieteikumi, kā veidot nākotnes Latviju, spēs dot mūsu vecējošai, mazliet pagurušajai Zinātņu akadēmijai «otru elpu», palīdzēs uzspodrināt tās prestižu Latvijā. Lai Akadēmija nekļūtu līdzīga Rīgas latviešu biedrībai jaunstrāvnieku gados, netiktu apsaukta par «māmuļu» ironiskā nozīmē. Nākotnes Latvijai sava Zinātņu akadēmija — kaut arī varbūt visai daudzveidīgā zinātnes formu haosā — tomēr būs vajadzīga, par to esmu cieši pārliecināts.

PAR ZINĀTNI NĀKOTNES LATVIJĀ

Runa Latvijas PSR ZA kopsapulcē 1989. gada 26. oktobrī

Sākšu ar to, ka pamatvilcienos atbalstu jauno zinātnisko pētījumu vadības mehānismu Latvijā (sk. Cīņa, 1989, 24. okt.), arī pats esmu piedalījies tās pamatprincipu izstrādāšanā akadēmiķa Jāņa Lielpētera vadītajā komisijā. Mūsu pieņemtais lēmums būs svarīgs nākotnes Latvijas zinātnei, jo tas rāda principiālo ceļu, kā varētu tikt finansēta un virzīta zinātne, īpaši fundamentālie pētījumi, no pašas republikas budžeta tās suverenitātes apstākļos. Tiek mēģināts radīt demokrātisku ceļu.

Jaunā lēmuma konsekventa īstenošana darītu liekas vairumu pašreizējās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vadības — ZA Prezidija un ZA nodaļu — funkcijas. Tādējādi varbūt tiktu noārdīta pašreizējā administratīvi komandējošā sistēma Latvijas zinātnē un pēc divām trim veiksmīgām Akadēmijas locekļu vēlēšanu reizēm, tā sākot parlamentārā ceļā, tā tiktu pārveidota par Latvijas nacionālo Zinātņu akadēmiju rietumeiropiskā izpratnē, par vadošo zinātnieku biedrību, kur tiktu apspriestas principiālākās zinātņu problēmas un doti ieteikumi Latvijas valdībai.

Bet vai jaunā sistēma, jaundibināmā Latvijas Zinātnes padome (ko pa daļai vēlēsim, pa daļai iecelsim) nebūs tikpat birokrātiska kā līdzšinējā, ar to atšķirību, ka tajā darbosies jauni cilvēki (bet varbūt arī tie paši vecie?), tikai citos amatos? Vai arī jaunajai sistēmai nebūs vajadzīgs savs, pat ļoti smagnējs aparāts? Kā jauno vadības sistēmu pasargāt no birokratizēšanās jau pašā sākumā? Vai šī Zinātnes padome, kas būs visuvarena, kas varēs ar ekonomisku sviru palīdzību iedibināt jaunus vai slēgt vecus pētniecības virzienus, spēš būs objektīva? Ir būtiski, kādus cilvēkus ievēlēsim, cik kompetenti, neatkarīgi, objektīvi viņi būs, kāds būs šīs padomes darba stils. Mazā valstī, būtībā — vienā pašā Rīgā, kur visi cits citu pazīstam, kur viss ir cieši savstarpēji savijies, arī ar neformālām saitēm, arī ar kolēģu būšanām, izvēlēties neatkarīgus ekspertus un padomes locekļus nebūs viegli, lai, kā mēdz sacīt, katrs nevilktu deķi uz savu pusi (pat ja subjektīvi censtos būt pēc iespējas objektīvs). Lielās un bagātās valstīs, kur ir eiropēiska zinātnes vadības un finansēšanas pieredze un tradīcijas, protams, šādu sistēmu izveidot būtu vieglāk. Vai mēs esam pietiekami kompetenti izvērtēt mūsdienu zinātnes tendences un vai spējam nepieciešamos pētījumus realizēt kaut vai aparatūras un lietpratēju ziņā? Vai ekspertiem maksās, vai arī viņi veiks darbu sabiedriskā kārtā? Vai un kādā veidā prasīsim atbildību par kļūdām, par progresīvu virzienu iznīdēšanu vai par mirāžu nelietderīgu balstīšanu?

Varbūt vērts piesaistīt ārzemju ekspertus, bet kur ņemt valūtu ekspertīzes apmaksai? Nupat mūsu Zinātņu akadēmijā paredzēti ārzemju locekļi — varbūt vajadzētu tādus vēlēties no trimdas latviešiem, nevis pāris cil-

vēkus goda parādīšanai, bet vismaz kādus 10—12 zinātniekus, kas varētu dot distancētāku vērtējumu Latvijas zinātnēi, vērtēt to p a s a u l e s k o n t e k s t ā, kas palīdzētu izdarīt ekspertīzes un veidot tādus virzienus, kas vitāli svarīgi Latvijai, bet kuru mums nav. Varbūt kooperēties ar Baltijas republikām un veidot vienotu zinātnes vadības sistēmu? Taču varbūt nevajadzētu norobežoties no PSRS ievērojamākajiem zinātniekiem, pasaulē atzītiem zinātnes centriem Austrumos.

Svarīgākā problēma — jucekligajos pārejas gados nepazaudēt fundamentālo zinātni Latvijā. Ir varbūt tiesa, ka zinātne Latvijā pašreiz ir pārlietu sazarojusies, pārāk birokratizējusies, pārāk tehnokrātiska — skatīsimies uz lietām bez ilūziju brillēm. Taču nevar arī noliegt, ka daudzās nozarēs mūsu zinātne ir cēlusi un ceļ Latvijas prestižu pasaulē.

Atsaukšos uz Filadelfijā izdodamo Jūdžina Gārfileda «Zinātniskās citējamības indeksu», kas atspoguļo svarīgākās, biežāk citējamās publikācijas dažādās eksakto un dabaszinātņu nozarēs. 1986. gadā tās avotu bāzē no Latvijas ietvertas 266 publikācijas (vairāk nekā no Igaunijas un Lietuvas, bet astoņas reizes mazāk nekā no Somijas un 18 reizes mazāk nekā no Zviedrijas). Vairumu (gandrīz 3/4) devusi Zinātņu akadēmija, tajā skaitā Organiskās sintēzes institūts 92 (t.i., 1/3 no republikas kopējā devuma fundamentālajos pētījumos), Fizikas institūts — 32, Mikrobioloģijas institūts — 20, Neorganiskās ķīmijas institūts 11, pārējie — mazāk par 10 (tajā skaitā nelielā Radioastrofizikas observatorijā 4). Šajā kontekstā minēšu augstskolas — LVU (33), RMI (21), RPI (13), CAII(1) un zinātnes un ražošanas apvienība «Biolar» — 4. Turklāt Organiskās sintēzes institūta izdots žurnāls «Химия гетероциклических соединений» ir vienīgais Latvijā izdots žurnāls, kas uzņemts Gārfileda avotu bāzē (taču no 92 Organiskās sintēzes institūta publikācijām tikai 24 publicētas šajā žurnālā, pārējās — galvenokārt vadošajos ārzemju žurnālos). No visbiežāk citētajiem Latvijas zinātniekiem ķīmijas un fizikas nozarē minami — fizikā Edgars Siliņš, Juris Zaķis, Kurts Švarcs, Vitauts Tamužs, ķīmijā — Edmunds Lukevics, Gunārs Čipēns, Ojārs Neilands, Jānis Stradiņš, Jānis Freimanis, Juris Bankovskis, Gunārs Duburs u.c. (piezīmēšu, ka vairāki no viņiem tomēr vēl nav ievēlēti par mūsu ZA locekļiem!)*. Protams, šie dati neder par absolūtu kritēriju, tie varbūt tikai raksturo to, ka minētie zinātnieki vairāk nekā citi publicējušies vadošajos ārzemju žurnālos, kurpreti daudzi kolēģi nodarbojas vairāk ar praktiskām izstrādņēm. Taču citētie pētījumi ir iegājuši internacionālās zinātnes apritē; radikāli ierobežot vai pārtraukt starptautiski atzītus pētījumu virzienus diez vai būtu prātīgi, jo zinātni noārdīt ir viegli, bet uzcelt no jauna grūti.

Protams, jāapzinās, ka mazajai suverēnajai Latvijai var nebūt lielas vajadzības pēc «lielās zinātnes», priekšplānā droši vien izvirzīsies citas va-

* Daži skaitliski dati par Latvijas ķīmiķu citējamību 1984. gadā sniegti grāmatā: Valters R., Stradiņš J. Organiskā ķīmija Latvijā. — R.: Zinātne. — 1985.—88. lpp.

jadzības. Populārāki un nozīmīgāki būs praktisko zinātņu novadi — ekonomika, ekoloģija, arī letoniskās zinātnes. Jā, zinātniekiem nav tiesību robežoties no Latvijas vajadzībām, tām jābūt prioritārām (turklāt sabiedriskās zinātnes Latvijā jāreformē, jāhumanitarizē), taču saprātīgs līdzsvars jāuztur: dabaszinātņu krasa sašaurināšanās kļūtu bīstama nākotnes Latvijai.

Citēšu Latvijas Republikas pazīstamā zinātnieka un pēdējā izglītības ministra, Tavdas nometnē nobendētā Jūlija Auškāpa jautājumu: «Vai fizikāli ķīmiskais virziens ar izsmalcinātām pētīšanas metodēm un dārgu laboratorijas iekārtu, kas liekas domāts tikai teorētiskiem pētījumiem, nav pārāk liela greznība mūsu trūcīgajos jaunsaimnieku apstākļos?» Auškāpa atbilde tomēr bija pozitīva, toreiz tika iedibināts Zinātniskās pētniecības fonds (125 000 latu), un lielākie Latvijas Republikas sasniegumi eksaktajās zinātnēs saistās tieši ar Mārtiņa Straumaņa, Mečislava Centneršvera, Gustava Vanaga, Bruno Jirgensona vārdiem, ņemot turklāt vērā Rīgas ķīmiku tradīcijas kopš pasauleslavenajiem, mūsu vietējā zinātņu vēsturē vēl nepārspētajiem Vilhelma Ostvalda un Paula Valdena darbiem. Tagad Latvijā ķīmijai līdzās nostājusies fizika, molekulārā bioloģija, mikrobioloģija, arī astronomija un citas nozares. Būtu aplam sākt šīs zinātnes demontēt, ārdīt pētnieciskās skolas, pakļaujoties mirkļa emocijām.

Manuprāt, jaunajā sistēmā tomēr vajadzētu saglabāt arī pētniecisko institūtu un to zinātnisko padomju (vēlētu!) lomu. Mūsu reālajos apstākļos institūti kā struktūras pagaidām ir nepieciešami, kaut vai kopējās saimniecības, kapitālās celtniecības labad. Autonomi pētniecības institūti ir gan Rietumvācijā (Maksa Planka institūtu sistēma), gan arī Dānijā un Somijā; piemēram, Norvēģijā 58% pētnieku koncentrējas valsts uzturētos pētniecības uzņēmumos, privātos un neatkarīgos bezpeļņas institūtos. Arī Latvijas Republikas pēdējos gados līdztekus augstskolām sāka veidot šādus ārpusaugstskolu institūtus.

Pašreiz Zinātņu akadēmijai (kura šādus institūtus apvieno) Latvijā ir vadošā nozīme fundamentālos pētījumos, arī licences pārdod un valūtu no ārzemēm par zinātniskām izstrādātnēm pagaidām galvenokārt pelna Zinātņu akadēmija. Šajā sakarā, manuprāt, jaundibināmajā Latvijas Zinātnes padomē, kas izlemtu tieši fundamentālo zinātņu likteni, Zinātņu akadēmijas pārstāvniecība būtu jāpalielina līdz 10—12 cilvēkiem, lai kopā ar zinātņu doktoru un kandidātu ievēlētajiem pārstāvjiem šajā padomē tai būtu 35—40% locekļu. Taču šos pārstāvjus nedrīkstētu iecelt Zinātņu akadēmijas Prezidijs, tie būtu jāapstiprina akadēmijas kopsapulcē, kur būtu balsstiesības institūtu deleģētiem pārstāvjiem. Salīdzinājumam gribu minēt, ka Zinātņu akadēmijā pašreiz strādā 131 zinātņu doktors un 986 kandidāti, bet Latvijā dislocētajās vissavienības pakļautības pētnieciskajās iestādēs — 60 zinātņu doktori un 926 zinātņu kandidāti, kuri tad visi piedalītos padomes vēlēšanās.

Jāatbalsta tie pētniecības virzieni, kuros jau kaut kas ir sasniegts, kuri

jau sevi pieteikuši pasaulei, nedrīkst pašauties uz skaļiem un tukšiem solījumiem. Jāprot arī saprātīgi riskēt, finansējot jaunus zinātniekus bez «šefu» aizmugures, īpaši tos, kuri atgriezušies no sekmīgiem ārzemju ceļojumiem ar idejām, ārzemju sakariem un mūsdienīgu bagāžu, lai zinātne Latvijā nekļūtu pārāk provinciāla. Īpaši mums jābalsta zinātne augstskolās, kur pagaidām tā vēl ir konkurences ziņā neizdevīgos apstākļos — īpaši Latvijas Valsts universitātē, kuras prestižs ārlatviešos nupat spilgti izpaužas tās 70 gadu jubilejas svinībās, īpaši mūsu vecākajā tradīcijām bagātajā augstskolā Rīgas Politehniskajā institūtā, nākotnes Latvijai tik nozīmīgajā Lauksaimniecības akadēmijā un Rīgas Medicīnas institūtā (kas varbūt ar laiku kļūtu par Latvijas medicīnas akadēmiju?)*. Augstskolu bāze jānostiprina un limenis, kur tas nepieciešams, jāpaceļ, daudzos gadījumos integrējoties ar Zinātņu akadēmijas un arī ar nozaru (lauksaimnieciska un medicīniska profila) institūtiem: nākotnes zinātnei Latvijā jābūt vienotai. Varbūt ar laiku Zinātņu akadēmija tādā veidā, kādā tā pastāv, neatkarības apstākļos atmirs, kļūs par prominentu zinātnieku apvienību. Man tomēr pareizāks liktos cits variants — tā varētu kļūt par spēcīgu, neatkarīgu, Latvijai nozīmīgu institūtu brīvprātīgu asociāciju un reizē par suverēnās Latvijas vadošo zinātnisko centru (ievēlot par akadēmijas locekļiem radošākos, zinātniski izcilākos augstskolu profesorus). Jebkurā gadījumā notikumus nevajadzētu forsēt, bet gan meklēt saprātīgas savstarpējās sapratnes un simbiozes formas bez ambīcijām, aizspriedumiem, nenovīdības.

Nobeigumā divi priekšlikumi. Šajā kopsapulcē esmu iesniedzis priekšlikumu mainīt Latvijas PSR ZA statūtu pēdējo punktu (kaut arī pārveidotie akadēmijas statūti tikai nupat, 1989. g. 18. oktobrī, apstiprināti republikas Ministru Padomē) — proti, jānosaka, lai turpmāk izmaiņas ZA statūtos stātos spēkā pēc akadēmijas kopsapulces lēmuma automātiski, lai Latvijas PSR Ministru Padomei tās statūti vispār nebūtu jāapstiprina, jo tas runā pretī mūsu jauno Zinātņu akadēmijas statūtu 1. §, saskaņā ar kuru Zinātņu akadēmija ir **s u v e r ē n a**. Protams, akadēmija informētu Ministru Padomi par saviem lēmumiem un statūtu grozījumiem, bet Ministru Padomei taču ir daudz nozīmīgāki uzdevumi nekā sīki reglamentēt akadēmijas iekšējo dzīvi! Starp citu, līdzīgu lēmumu šī gada maijā pieņēmusi Igaunijas ZA. Arī PSRS ZA ir tiesīga mainīt savus statūtus bez valdības apstiprinājuma, un man ir stāstīts, ka prezidenta J. Peives laikos tā rīkojāties arī Latvijas PSR ZA, tikai 1963. gadā pieņemts šis ierobežojums. Ja mēs šādu labojumu pieņemtu, mūsu Zinātņu akadēmija spētu operatīvi sekot laika garam — šis laiks ir pārmaiņu laiks, pārmaiņu ir daudz, un nedrīkst taču minimālas pārmaiņas akadēmijas dzīvē ik reizes saskaņot un apspriest mēnešiem!

Otrkārt, ierosinu jau nākamajā Zinātņu akadēmijas kopsapulcē šī gada

* Par šo problēmu sk. arī: S t r a d i ņ š J. Latvijas Zinātņu akadēmija! Latvijas Medicīnas akadēmija? // Padomju Jaunatne. — 1989. — 23. novembrī.

23. novembrī mainīt tās nosaukumu un saukt to vienkārši par *Latvijas Zinātņu akadēmiju*. Iesniegumu motivēju tādējādi, ka parasti tikai monarhijās Zinātņu akadēmijas nosaukumā tiek ietverts valsts protektorāts (ķeizarišķā vai karaliskā akadēmija), kamēr parasti pilns valsts nosaukums netiek atspoguļots: ir Austrijas ZA, Polijas ZA, Somijas Akadēmija, Ungārijas ZA, Čehoslovākijas ZA, Slovākijas ZA, Serbijas ZA, Dienvidslāvijas Zinātņu un mākslas akadēmija, Bulgārijas ZA, Atēnu ZA Grieķijā, Lisabonas ZA Portugālē, Itālijas Nacionālā ZA u.tml., vienīgi Rumānijas Sociālistiskās Republikas un VDR akadēmijām ir pilns valsts nosaukums. Igaunijas ZA šī gada maijā kopsapulcē arī pieņēmusi jaunu nosaukumu un tagad saucas vienkārši Igaunijas Zinātņu akadēmija — *Eesti Teaduste Akadeemia*. Domāju, ka tas nemazinātu padomju varas nopelnus Latvijas Zinātņu akadēmijas nodibināšanā — tā ir dibināta 1946. gadā. (kaut arī tās dibināšanas projekti cilāti gan 1919., gan 1936., gan 1941. gadā), bet jaunais nosaukums būtu vieglāk izrunājams un saīsināms, skanētu mazāk birokrātiski un vairāk atbilstu pasaules zinātņu akadēmiju tradīcijai, būtu solis zinātnes depolitizēšanā.

Zinātņu akadēmija spēs attaisnot savu misiju Latvijā, ja tā kļūs dinamiska, vienlaikus paturot mērenu, akadēmisku konservatīvismu (gan tikai zinātnē, bet ne attieksmē pret sabiedriskiem procesiem, kā tas diemžēl palaiķam bijis līdz šim), izceļot objektivitāti, zinātnisku kompetenci un darbu Zinātnei un Tēvzemei.

I. pielikums

LATVIJAS ZINĀTNIEKU SAVIENĪBAS ZINĀTNISKĀS ASOCIĀCIJAS «LATVIJA UN LATVIEŠI PASAULĒ» IESNIEGUMS LATV. PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJAS KOPSAPULCEI

Asociācijas valdes sēde š.g. 15. novembrī, piedaloties arī citiem Latvijas humanitāro un eksakto zinātņu pārstāvjiem un Galvenās enciklopēdiju redakcijas darbiniekiem, kas sāk veidot daudzsējumu enciklopēdiju «Latvija un latvieši», griežas ar sekojošiem ierosinājumiem:

1. Atzīt par nepieciešamu jau tuvākajā kopsapulces sesijā pārdēvēt Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju par Latvijas Zinātņu akadēmiju.

2. Nekavējoties uzsākt sistemātisku darbu, lai Latvijas ZA sastāvā iesaistītu arī izcilākos Latvijas izcelsmes ārzemju zinātniekus, lai ar laiku LZA spētu daļēji kļūt par globālu organizāciju, kas godam reprezentē Latviju un latviešus starptautiskajā zinātnes pasaulē. Ārzemju zinātniekus varētu ievēlēt LZA gan par ārzemju, gan par goda locekļiem. Tas celtu ZA prestižu pasaulē, darītu to «konvertējamu» starptautiskā mērogā un reizē ļautu arī sniegt lielu reālu palīdzību Latvijas nākotnes attīstībai.

Iespējamo ZA locekļu — ārzemnieku kandidatūru skaitā varētu minēt, citu starpā, prof. V. Rūķi-Draviņu (Zviedrija), prof. A. Dreimani (Kanāda), prof. J. Kļaviņu (ASV), prof. H. Biezo (Zviedrija), prof. J. Viksniņu (ASV), prof. G. Kingu-Ķeniņu (ASV), prof.

N. Balabkinu (ASV), prof. P. Lejiņu (ASV), prof. E. Dunsdorfu (Austrālija), prof. J. Reinfeldu (ASV), Dr. J. Upatnieku (ASV), prof. V. Freibergu (Kanāda), prof. A. Plakanu (ASV), prof. A. Ezergaili (ASV), prof. D. A. Lēberu (VFR), prof. K. Kegī (ASV), Dr. P. Bolšaiti (ASV), arh. G. Birkertu (ASV), prof. V. Nollendorfu (ASV), prof. J. Metzālu (Kanāda), prof. U. Bluķi (ASV), prof. J. Hartmani (ASV) un daudzus citus.

LZA būtu jāsaistās ar AABS, LAMZA, LIA* un citām zinātnieku organizācijām un biedrībām ārzemēs, lai apspriestu reālas kandidatūras un ņemtu vērā ieteikumus.

3. Jau 1990. gadā paredzēt jaunas LZA akadēmiķu un korespondētāļlocekļu vēlēšanas, kurās īpašu vērību pievērstu letoniskajām zinātnēm, Latvijas dabas, vēstures un sabiedrības pētniecībai, baltistikai. Jāpanāk LZA sastāva kardināla humanitarizēšana. Jaunu vakanču izsludināšanā un jaunu locekļu izvirzīšanā jāievēro plašas zinātnieku sabiedrības ieteikumi, iepriekš veicot aptaujas par iespējamiem kandidātiem ievēlēšanai Latvijas Zinātņu akadēmijā.

Rīgā, 1989. g. 15. novembrī

Asociācijas priekšsēdētājs
Latv. PSR ZA akadēmiķis
J. STRADIŅŠ

2. pielikums

PĀRMAIŅAS LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJĀ 1990. — 1991. GADĀ

Manis izteikto priekšlikumu par Zinātņu akadēmijas nosaukumu Konstantīns Karulis, kas Akadēmijas pastāvēšanas pirmajos gados bija strādājis tur par juristu un stenogrāfistu, komentēja sekojošā vēstulē:

*«Jūrmalā, 1989. gada
27. nov.»*

Godājamais STRADIŅA kungs,

ar interesi izlasīju Jūsu rakstu par Zinātņu akadēmijas nosaukumu. Varu pieminēt sekojošo. Kad 1947. gada 25. septembrī ZA Prezidijs apstiprināja nolikumu par ZA institūtu, A. Kirhenšteins ieteica nerakstīt «Latvijas PSR ZA...», bet «Latvijas Zinātņu akadēmija». Viņš teica apmēram tā: «Kas tas ir — PSR? Tur var visādas nekaunības pedomāt aiz tiem burtiem. Kad 1940. gadā bija policijas palīgdienests, šā dienesta vīriem ap roku aplika lentes ar uzrakstu PD. Un ko tauta teica? Sauca viņus: «Pūt d...» Tāpēc nevajaga tādus burtus. Te ir Latvija, un tā ir Latvijas Zinātņu akadēmija.» Viņam atbildēja

* AABS — Association for Advancement of Baltic Studies; LAMZA — Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienība; LIA — Latviešu inženieru apvienība (oficiāla, Kanādas valdības reģistrēta organizācija).

J. Peive, norādot, ka akadēmijas nosaukumu nevar patvarīgi grozīt, tas ir Tautas Komisāru Padomes apstiprināts. Nezinu, vai Kirhenšteina ierosinājums tiks protokolā (protokols nr. 24). Ar J. Magoni [ZA kancelejas priekšnieku — J.S.] gan šo jautājumu vēl pārrunājām.

Kad K. Ulmanis runāja par nākamo Zinātņu akadēmiju, viņš tani paredzēja iesaistīt arī Valodas krātuvi un Folkloras krātuvi. Par Zinātņu akadēmiju viņš runāja vakariņās, kur bija aicināti «Brīvās Zemes» un «Rīta» žurnālisti.

Ar sveicienu K. KARULIS.»

Ierosinājums mainīt Zinātņu akadēmijas nosaukumu izraisīja asu pretreakciju no vairāku Akadēmijas locekļu puses, kaut arī vairums akademiķu, tāpat kā visi Zinātņu akadēmijas iestāžu kolektīvi, šo ierosinājumu atbalstīja. Ilgstoša diskusija izraisījās Latvijas PSR ZA kopsapulces sesijā 1989. gada 23. novembrī un 1990. gada 4. janvārī, kā arī dažās Latvijas PSR ZA Prezidija sēdēs. 1989. gada 23. novembra kopsapulcē ierosinājums neguva statūtos noteikto kvalificēto balsu vairākumu — 42 balsis (40 — par, 2 — pret, 9 — atturas) un tika nobloķēts. Līdzīga situācija veidojās arī 1990. gada 4. janvārī kopsapulces sesijā, taču grūtības varēja apiet tādējādi, kā kopsapulce, balsošanā piedaloties arī institūtu deleģētajiem pārstāvjiem, uzdeva Akadēmijas prezidentam J. Lielpēterim griezties Latvijas PSR Ministru Padomē ar lūgumu mainīt Latvijas PSR ZA nosaukumu (par lēmumu balsoja 64 kopsapulces dalībnieki, 3 — pret, 6 — atturējās). 1990. gada 15. martā Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu nr. 67 «Par grozījumiem Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas statūtos un tās pārdēvēšanu», kuras 2. punkts nosaka: «Pārdēvēt Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju un turpmāk saukt to latviešu valodā «Latvijas Zinātņu akadēmija» un krievu valodā — «Латвийская академия наук.» Šajā pašā Viļņa Breša un Kārļa Liča parakstītajā lēmumā akceptēts arī priekšlikums par to, ka turpmāk Zinātņu akadēmijas statūtu apstiprināšana tiek atstāta tās kopsapulces kompetencē (statūtu 62. paragrāfa izmaiņas). Ja šis priekšlikums būtu akceptēts agrāk, tad Ministru Padome nebūtu bijusi tiesīga mainīt Zinātņu akadēmijas nosaukumu! Tās nosaukuma maiņai ir principiāls raksturs tajā ziņā, ka tas ļāva Zinātņu akadēmijai depolitizēties un kļūt par globālu latviešu Zinātņu akadēmiju, uzsvērt pēctecību ar Zinātņu akadēmijas aizmetņiem pirmskara Latvijas Republikā.

Jaunas vēsmas Zinātņu akadēmijas attīstībā iezīmēja 1990. gada 29. marta kopsapulces sesija; tā norisinājās tādā garā, kāds vēl pirms gada Akadēmijas augstceltnē nebūtu domājams. To veicināja arī Jāņa Lielpētera ievēlēšana par Zinātņu akadēmijas prezidentu, pirmoreiz akadēmijas vēsturē sarīkojot alternatīvas prezidenta vēlēšanas.*

* Par ZA attīstību sk. arī: Zinātnē primārais ir zinātnieks. Saruna ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas prezidentu akademiķi Jāni Lielpēteri // Cīņa. — 1990. — 28. janv.; Saruna pie apaļā galda par fundamentālo zinātņi Latvijā // Zvaigzne. — 1990. — 8. nr.

1990. gads Latvijas Zinātņu akadēmijai kļuvis zīmīgs arī ar pirmo ārzemju locekļu ievēlēšanu, kā arī ar daudzu goda locekļu ievēlēšanu gan no izcili Latvijas kultūras darbinieku vidus, gan arī no Latvijas izcelsmes ārzemju zinātnieku un rakstnieku vidus. Tādējādi ir īstenoti, turklāt nece-
rēti īsā laikā, daudzi no 1989. gadā un agrāk izsacītajiem ierosinājumiem. Par Latvijas ZA ārzemju locekļiem 1990. g. 5 jūlijā kopsapulces sesija ievēlēja Sigurdu Arāju (fiziķis, ASV), Pēteri Bolšaiti (ķīmiķis, ASV), Aleksi Dreimani (ģeologs, Kanāda), Andrievu Ezergaili (vēsturnieks, ASV), Vairu Viķi-Freibergu (psiholoģe un folkloriste, Kanāda), Jāni Kļaviņu (mediķis, ASV), Valteru Nollendorfu (literatūrzinātnieks, ASV), Andreju Plakanu (vēsturnieks, ASV), Gertu fon Pistolkorsu (vēsturnieks, VFR), Veltu Rūķi-Draviņu (baltu filoloģe, Zviedrija), Valdi Zepu (baltu filologs, ASV), bet 1990. gada 6. decembra kopsapulces sesijā — Jāni Dunduru (mehānikas speciālists, ASV), Jāni Melngaili (fiziķis, ASV), Juri Hartmani (informātikas speciālists, ASV), Gļebu Mamantovu (ķīmiķis, ASV), Jāni Skujiņu (biologs, ASV), Kristapu Zariņu (mediķis, ASV), Gundaru Ķeniņu-Kingu (ekonomists, ASV), Dītrihu Andreju Lēberu (tiesību zinātnieks, ASV), Trevoru Fennelu (valodnieks, Austrālija). Tajās pašās vēlēšanu reizēs par Latvijas ZA goda locekļiem ievēlēts Haralds Biezais (Zviedrija), Edgars Dunsdorfs (Austrālija), Kristaps Kegs (ASV), Mārtiņš Zīverts (Zviedrija), Vladimirs Toporovs (Krievija), Ēvalds Ezerietis, Nikolajs Skuja, Benjamiņš Treijs, Imants Ziedonis, Vizma Belševica, Romis Bēms, Miervaldis Birze, Kurts Fridrihsons (Latvija), Anšlavs Eglītis (ASV), Pēteris Lejiņš (ASV), Jānis Peters (Latvija), Magda Štaudinger-Voita (VFR). Jau 1991. gada 27. jūnijā ievēlēja vēl astoņus ārzemju locekļus: Ivaru Melngaili (fiziķis, ASV), Andri Padegu (informātikas speciālists, ASV), Juri Upatnieku (fiziķis, ASV), Eiženu Leimani (matemātiķis, Kanāda), Bertram Zariņu (mediķis, ASV), Rutu Kundziņu (mikrobioloģe, ASV), Gunāru Birkertu (arhitekts, ASV), Nikolaju Balabkinu (ekonomists, ASV), bet par goda locekli — ievērojamo lietuviešu izcelsmes arheoloģi Mariju Gimbutieni (ASV). Tātad kopskaitā 28 ārzemju locekļus un 18 goda locekļus (no tiem 9 — no Lat-
vijas).

1990. gada decembrī tika ievēlēti arī pieci jauni akadēmiķi un 16 Latvijas ZA korespondētājlocekļi. Šīs vēlēšanas kardināli mainīja Zinātņu akadēmijas sastāvu un pavēra ceļu būtiskām Zinātņu akadēmijas pārvērtībām. Turklāt 1990. gadā darbu sāka Latvijas Zinātņu padome, kas dažā ziņā pārņēma līdzšinējās Latvijas ZA administratīvās funkcijas.

1991. gads iezīmējās ar principiālām diskusijām par Latvijas Zinātņu akadēmijas statusu, īpašumu, integrāciju ar augstskolām, institūtu un ražotņu likteni. Sāka veidoties jauna Latvijas ZA koncepcija, kas lielā mērā balstījās uz iepriekšējos gados izteiktajām idejām un arī citu Austrumeiropas valstu pieredzi posttotalitārisma apstākļos. Uzsākta jaunas Latvijas ZA Satversmes (Hartas) veidošana, kas tad reglamentēs Zinātņu akadēmijas

vietu jaunajā Latvijas zinātnes sistēmā.* Latvijas zinātņu vēsturē, vismaz organizatorisko formu ziņā, būtībā ir sācies jaunu meklējumu posms.

Domājams, ka nākotnes Latvijā zinātnes dominante būs pētniecība augstskolās, lai zinātne nebūtu atrauta no izglītības un jaunatnes. Taču arī Zinātņu akadēmija un tās institūti varētu saglabāt cienījamu vietu kā fundamentālo pētījumu virzītāju, kā galvenais «zinātnes politikas» un nacionālo pētniecības programmu centrs. Šī pārveide par akadēmiju ar eiropeisku seju un tradīcijām nav vienreizējs, no augšas dekretējams akts, bet gan process. Kā tas risināsies, to rādīs laiks.

Ir jāvaicā sev, ko spējam dot zinātnei un Latvijai, kāpēc esam tām vajadzīgi. Zinātņu akadēmijai jātop par patiesu intelektuālo eliti, ideju rosinātāju, ceļa rādītāju, lai tai būtu morālas tiesības pastāvēt, lai tā spētu izpētīt, izkopt, saglabāt un pārraidīt nākamajām paaudzēm to īpašo, ko pasaules kultūrai un zinātnei ir devusi un spēj dot Latvija un latviešu tauta: nacionālo kultūru, valodu, tradīcijas, folkloru, literatūru un mākslu.

* Par to sīkāk rakstos: Zinātne un zinātnes politika šodien // Latvijas ZA Vēstis. — 1990. — 11. nr. — 135.—141. lpp.; Domu apmaiņa par stāvokli Latvijas zinātnē // Latvijas ZA Vēstis. — 1991.—1. nr. — 7.—10. lpp.; 2. nr. — 7.—12. lpp.; S t r a d i ņ š J. Grūtais ceļš uz Latvijas personālo Zinātņu akadēmiju // Latvijas ZA Vēstis. — 1990. — 12. nr. 131.—134. lpp.; S t r a d i ņ š J. Latvijas Zinātņu akadēmijas izcelsme un statuss — šodien un rīt // Latvijas ZA Vēstis. — 1991. — 5. nr. — 7.—18. lpp.

Pēdīgi pienākusi šīs grāmatas korektūra. Sagaidu to mazāk ar gandarījumu (beidzot! pēc diviem gadiem!!), cik ar ziņkāri un bažām: kas šajā popūrijā vēl ir aktuāls un kas tajā joprojām ir kaut cik paliekošs? Jo grāmata nāk par vēlu, lai lasītājiem pavēstītu ko jaunu (aizvadītajos gados viss itin kā būtu jau izrunāts), un tā nāk par agru, lai būtu laikmeta liecība vien: šīs tēmas joprojām rosina kaislības — nekas jau līdz galam nav atrisināts. Par dažu lietu šodien būtu runājis citādi vai vismaz citā toņkārtā — daudz jauna esmu uzzinājis un arī mani uzskati ir evolucionējuši. Taču mainīgajā pasaulē arī šodien būtu jācenšas saglabāt objektivitāti, mieru un piesardzību norīšu vērtējumos, jāmacās palūkoties uz sevi un mums visiem Latvijā mazliet distancēti.

Atskatoties uz šiem divarpus grāmatā ietvertajiem gadiem, sajūtos gandarīts, ka tajā sakopotie raksti un runas nav palikušas bez atbalss sabiedrībā. Šī ir ne tikai sūdzību un ierosinājumu, bet arī darbošanās grāmata, vairāku procesu katalizators. Latvijas valsts un reģionālā simbolika, Rīgas vēsturiskā toponimika, ierosinājumi starpnacionālo attiecību kārtīšanai un ebreju genocīda nosodišanas deklarācijas pieņemšana, vācbaltiešu kultūras sakaru meklējumi, Latvijas zinātnes sociālās lomas un Zinātņu akadēmijas reformu pamatojums, Kārļa Ulmaņa personības vērtējumi, Baltijas valstu kopības idejas — šajās un vēl citās sfērās kaut kas tomēr ir pavirzījies uz priekšu. Daudzi mūsu ierosinājumi bijuši valdības, pašvaldību un zinātnisko institūciju lēmumu pamatā. Varētu jau iebilst, ka, piemēram, Latvijas karogs, ģerbonis un himna 1990. gada 4. maijā būtu tikuši oficiāli leģitimēti tik un tā, vai nu bija vajadzība censties tos izdabūt caur vecajām struktūrām pāris mēnešus agrāk? Taču patīkami bija dzirdēt no vairākām pusēm, ka varbūt tieši simbolikas iepriekšējā akceptēšana toreiz sekmēja demokrātisko spēku uzvaru vēlēšanās ar kvalificētu vairākumu, spēja pārliecināt šaubīgos jucekļīgajā un daudzslāņainajā Latvijas sabiedrībā.

Varbūt vēsturisko vietvārdu, kulturāli nacionālās autonomijas atjaunošanas nepieciešamība un tautu saskaņa nav tikusi pamatota optimālā veidā — autora toreizējā argumentācija šodien var izraisīt iebildes. Taču, lai reāli virzītu uz priekšu norises Latvijā, lai pārliecinātu sabiedrības vairākumu, toreiz varbūt bija jāsaka tieši šādi vārdi, varbūt tie sekmēja saskaņu un lietu progresīvu virzību, veidoja sabiedrības vispārējo gaisotni.

Lai lasītāju nemulsina daži šajā grāmatā izsacītie politiska rakstura spriedumi: pirms 1989. gada tā domāja mūsu tā sauktās radošās inteliģences vairākums: radikāli aizgāja tālāk un daļēji aizrāva mūs sev līdzi. Diemžēl prāva daļa radošās un zinātniskās inteliģences šobrīd ir pagurusi

un kļuvusi apātiska, bažīga par savu vietu un tālākpastāvēšanu, tās balss vairs nav saklausāma. Ir sācies citu cilvēku laiks, un pavīd jautājums: «Vai Ojārs Vācietis šodien būtu opozīcijā?» Jo opozīcija pret esošo varbūt ir intelīģences mūžīgā un dabiskā pozīcija? Vajadzētu tomēr piebilst šajā gadījumā: m a z l i e t opozīcijā.

Domāju, ka interesantākais šajā grāmatā tomēr ir fakti un kultūrvēsturiskas detaļas — daudzi no tiem nebija zināmi plašākai sabiedrībai, citi te vismaz rakstos pieminēti pirmoreiz (līdz 1989. gadam trimdas literatūra man nebija pazīstama, neietilpu «emigrācijas specfonda» lasītāju kontingentā, un dažu momentu tiku uzracis pats).

Grāmatas ierobežotā apjoma dēļ esmu spējis tajā ietvert samērā nelielu daļu no visa, ko tajos divarpus gados tiku rakstījis un runājis. Nožēloju, piemēram, ka te neizdevās publicēt Abrenes pili (Francijā) Latvijas Universitātes 70 gadu svinībās nolasīto lekciju par Universitātes sākotni, nākotni un nozīmi zinātnē, tāpat referātus par poļu kultūru Latvijā, par Rīgas Latviešu biedrības kultūrvēsturisko misiju, par sēļu problēmām, par Latvijas vēstures pētnieku uzdevumiem — katrā no šo tēmu risinājumiem, manprāt, bija sava maza novitāte. Izņemot Valdenu, neesmu šē varējis aperēt nevienu no sirdij tik tuvajiem Latvijas zinātniekiem — arī par viņu likteņiem uzkrāts jauns, gluži negaidīts materiāls vai arī viņu mūži atsegušies pavisam neierastā rakursā. Vai Latvijā vēl kādreiz izdos grāmatas par zinātniekiem? Nezinu, cik aktuāli un plašai sabiedrībai vajadzīgi būs zinātnes jautājumi nākotnes Latvijā, bet ceru, ka tomēr...

Pārāk bieži šajā laikā mani ir nomācis arī cits, izvēles jautājums: vai vispār bija jāveido, jāstīķē šī grāmata? Būtu labāk uzrakstījis zinātnisku monogrāfiju par organisko vielu elektroķīmisko pārvērtību molekulārajiem mehānismiem, kuru varētu pārtulkot angļiski un celt priekšā kolēģiem pasaulē — tāds nodoms man patiešām bija, un, iespējams, tas būtu īstenojies, ja būtu turpinājušies garlaicīgie stagnācijas gadi, kad sabiedriskajā dzīvē nebija ko darīt un pētniecība Organiskās sintēzes institūtā man bija tāds kā garīgs patvērums. Nu šī zinātniskā grāmata acimredzot paliks neuzrakstīta. Zinātnē bez šaubām esmu zaudētājs. Un tomēr nenožēloju. *Jedem das Seine* — stāv rakstīts uz kādas nometnes ieejas vārtiem, un š a j o s gados kultūrvēsture Latvijai varbūt bija svarīgāka nekā ķīmija. Visu mūsu prioritāte bija Latvijas neatkarības atgūšana, tās nopamatojums.

Tā nu ir sagadījies, ka šīs nobeiguma rindas top I Vispasaules latviešu zinātņu kongresa dienās, domājot par zinātni Latvijā un latviešiem zinātnē (sk. rakstu žurnālā «Atklājums», 1991, 2. nr.). Ne 1987., ne vēl 1988. gadā šāds globāls latviešu saiets Rīgā nebūtu bijis iedomājams — varbūt arī šīs grāmatas kopā likšana, kaut mazdrusciņ, to veicinājusi.

Tikai no mums visiem kopā un no katra atsevišķi ir atkarīgs, kāda būs nākotnes Latvija.

Pirmkārt, ir jādama par tautas kvalitāti — gan par stiprām ģimenēm, gan par spēcīgām personībām, individualitātēm, kuras varētu nest

mūsu mazās tautas vārdu plašā pasaulē, kuras mums vajadzētu savā vidē atņemt, izlolot un izcelt, nevis noskaust. Nav reāli palielināt latviešu skaitu līdz vairākiem miljoniem. Nez vai izdosies īstenot plašākā mērogā citautiešu reemigrāciju no Latvijas, un tas varbūt nav nemaz vajadzīgs. Bet celt latviešu mentalitāti, garu, darba tikumu var un vajag, jāpanāk, lai katrs latvietis būtu desmitu vērts. Ja atzīstam angļu antropologa Fr. Galtona izskaitlotās proporcijas, tad 1,5 miliona latviešu vidū varētu būt līdz 400 izcili apdāvinātu cilvēku — ģēniju (pēc mūsdienu franču zinātnieka Kloda Voriljēna metodikas — tādu būtu pat vairāk — 7000—8000). Mūsu uzdevums — izdibināt un ļaut atrasties potenciālajiem ģēņiem. Ka tā nav gluži utopijs, par to varētu liecināt ebreju tautas piemērs un atdzimusi Izraēla, daļēji to apliecina arī izcilo personu samērā plašais loks latviešu trimdā. Vai tā būs arī nākotnes Latvijā, tas atkarīgs no mums. Katrā ziņā bez garīgas un saimnieciskas elites neiztiksim, bez izglītības un zinātnes — arī ne.

Nākotnes Latvijai jābūt ne tikai neatkarīgai un latviskai, bet arī brīvai, pārtikušai, eiropiskai, cilvēka cieņu respektējošai valstij, kur nācījas tiesības nav konfliktā ar cilvēka tiesībām. Citāda Latvija nav vajadzīga.

Domās vēlreiz atkārtāju vārdus, kurus man bija laime sacīt Mežaparka lielajā tautas manifestācijā klausītāju simttūkstošiem: «Ceturtais atmodas laikam vairs nebūs. Būs tikai tas, ko pagūsīm šodien izdarīt mēs paši — ar skaidru sirdi un skaidru prātu, ar degsmi un tautas mīlestību.»

Atmoda allaž ir skaista un romantiska, — tā paliek atmiņās uz mūžu kā dzīves vainagojums, kā kaut kas cēls, nesasniedzams un diemžēl — neatkārtojams. Darba cēliens ir prozaisks un pelēcīgs, monotons un smags, ne katram un ne vienmēr tas sniedz gandarījumu. Un tomēr, un tomēr: atmoda ir beigusies, jādara ikdienas darbs un jānes tas, ko tauta ir izvēlējusies, — Brīvēstības krusts. Viegls tas nebūs, bet tikai tas mūsu tautai spēj dot mūžīgo dzīvošanu. «Trešā atmoda» paliks mūsu sirdīs un dos spēkus mazdūšības, bezcerības, vilšanās brīžos.

Sigulda, 1991. gada jūlijs

- ¹ S t r a d i ņ š J. Pa Latvijas vārda pēdām. Meklējot Latavas upīti kaimiņos — Lietuvā. — Pirmpublicējums laikrakstā «Cīņa», 1987. g. 31. decembrī. Pielikumā valodnieka Konstantīna Karuļa vēstule autoram (1988. g. 1. janvārī) līdz ar Latvijas vārda etimoloģisku skaidrojumu.
- ² S t r a d i ņ š J. Latvijas dramatiskā vēsture. — Pirmpublicējums laikrakstā «Literatūra un Māksla», 1988. g. 3. jūnijā. Publicēts ar isinājumiem, precizējumiem un dažiem labojumiem, principiāli nemainot lekcijas saturu. 1988. gada 11.—17. maijā Rietumbeļinē notika «PSRS Kultūras dienas-88», kurās piedalījās oficiālā Latvijas PSR delegācija ar Rīgas mēru Alfrēdu Rubiku priekšgalā, kā arī kamerkoris «Ave sol», ērģelnieks profesors Tāivaldis Deksnis, rokgrupa «Līvi», lektoru grupa no Rīgas, Padomju Savienības vācu luterāņu draudžu biskaps un Jēzus baznīcas mācītājs Haralds Kalniņš. Sarīkojumu ietvaros notika koncerti, lekcijas, sociāldemokrātiskās jaunatnes organizācijas «Falke» rīkoti tautas svētki (1500—2000 cilvēku) pie Licenž ezera ar diskusiju telti iekārtotajā kafejnīcā «Glasnostj», divu mākslas izstāžu un plašas fotoizstādes atklāšana, dievkalpojumi, pavisam 88 sarīkojumi. Daudzu pasākumu vidū bija arī divas diskusijas Berlīnes rātsnamā — «Rīgas pilsētas attīstība un kultūra» un «Latvijas dramatiskā vēsture» («*Letland — eine schwierige Geschichte*»). Tās norisa visai dzīvi, jo berlīnieši ļoti interesējās par jaunajiem procesiem Padomju Savienībā un par to izpausmēm Latvijā. Diskusiju par Latvijas dramatisko vēsturi vadīja pazīstamais Latīņamerikas problēmu speciālists prof. Uve Millers-Plantenbergs, tajā piedalījās daudz redzamu «zaļo» pārstāvju, kā arī Berlīnes kultūras darbinieki, latviešu emigranti un baltvāci, arī Dr. Ivans Smolers no Prāgas (nelielās sorbu tautas nacionālās atmodas vadītāja mazdēls).
- ³ S t r a d i ņ š J. Atmiņai, atskārsmei, cerībai (latvju tautas martirologu apercerot). — Ievadraksts krājumam «*Via dolorosa*». — Rīga: Liesma, 1990. — Apcere raksturo staļiniskās represijas pret latviešu tautu un sniedz ieskatu par Latvijas Rakstnieku savienības staļinisma ļaundarību apzināšanas komisijas darbības sākotnējo, visnozīmīgāko posmu 1988. gadā.
- ⁴ S t r a d i ņ š J. Jādzīvo, jācinās kopā. — Runa Latvijas Rakstnieku savienības paplašinātajā plēnumā 1988. g. 2. jūnijā. — Pirmpublicējums laikrakstā «Literatūra un Māksla», 1988. g. 8. jūlijā. Runa radās kā improvizācija plēnuma pēdējā dienā. Plēnuma gaisotne bija stipri nokaitēta, un atceļā no pusdienām J. Peters un Maskavas ekonomists O. Lācis lūdza man sacīt kaut ko izlīdzinošu, lai nesekotu represijas pret radošo inteliģenci no toreizējās LKP CK puses. Par plēnuma sagatavošanas un norises gaitu sk. arī A. Kolberga rakstu sēriju «Dumpis uz laupītāju kuģa» («Neatkarīgā Cīņa», 1991. g. janvārī-februārī).
- ⁵ S t r a d i ņ š J. Lai salna pavasarī neatkārtotos. — Pirmpublicējums. Runa dramatiskajā 1988. gada 21. jūlijā mītiņā Daugavmalā, kur Rīgā pirmoreiz vienā sanāksmē notika divu pretēju spēku konfrontācija. Šajā runā aicināju publiski izdiskutēt 1959. gada notikumu cēloņus un sekas Latvijā. Teksts tika iesniegts publicēšanai laikrakstā «Cīņa», bet toreiz atklātībā neparādījās. Arī šī runa lielā mērā veidojās spontāni, lai izlīdzinātu radušos spriedzi un lai tautas atmodas procesi turpināties. Runā pieminēts profesors A. Kirhenšteins kā vēsturiski ļoti pretrunīga personība. Asociējot viņa vārdu vienīgi ar Latvijas varmācīgu iekļaušanu PSRS sastāvā 1940. gadā un vērtējot viņu kā Padomju Latvijas «leļļu prezidentu» (kas, bez šaubām, nav nepareizi), tiek ignorēts Kirhenšteina devums Latvijas zinātnē un dažās savdabīgas līnijas viņa sabiedriskajā darbībā pēckara gados. B. Daukšta rakstā «Kirhenšteins aiz Kirhenšteina» (Literatūra un Māksla. — 1990. g. 21. aprīlis) izteiktais viedoklis, manuprāt, ir vienpusīgs, tāpat kā iepriekšējo gadu apoloģētiskajos sacerējumos paustie viedokļi. Katrā ziņā ilgje pazišanās gadi ar profesoru Kirhenšteinu, sarunas ar daudziem represētajiem mudinājušas mani vērtēt šo cilvēku no dažādām pusēm. Domāju, ka vēsturniekiem būs vēl nopietni un vispusīgi

- jaivvērtē Kirhenšteina darbība, ievērojot sarežģītos Latvijas vēstures apstākļus.
- ⁶ Stradiņš J. Perestroika — tā ir Padomju zemes eiropēizācija. — Pirmpublicējums. Runa, Latvijas radošajai inteliģencei tiekoties ar toreizējo PSKP CK sekretāru Aleksandru Jakovļevu, kurš bija labvēlīgi noskaņots pret latviešu inteliģences centieniem (Rīgā 1988. g. 9. augustā). Daļēji atreferējumi sniegti laikrakstā «Cīņa», 1988. g. 12. augustā, «Padomju Jaunatne», 1988. g. 12. augustā, «Rīgas Balss», 1988. g. 12. augustā u.c.
- ⁷ Priedītis I., Krūmiņš V., Stradiņš J. Jau šoruden (aicinājums izvērst diskusijas par nenoskaidrotiem Latvijas vēstures jautājumiem). — Pirmpublicējums laikrakstā «Padomju Jaunatne» 1988. g. 17. augustā un «Sovetskaja molodžo» 1988. g. 30. augustā. Šādas diskusijas 1988.—1989. g. organizēja Latvijas Komjaunatnes CK un Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte sadarbībā ar citām zinātniskām un arī neformālām organizācijām toreizējā Politiskās izglītības namā.
- ⁸ Stradiņš J. Pilieni drupina akmeni. — Runa lielajā tautas manifestācijā Mežaparkā 1988. gada 7. oktobrī. Pirmpublicējums žurnālā «Zvaigzne», 1988. g. 24. nr., ar nosaukumu «Pirmām kārtām vajadzīgs darbs».
- ⁹ Stradiņš J. Latvijas jakobiņu mēnešus atceroties. — Runa Latvijas PSR Augstākās Padomes un Latvijas Komunistiskās partijas CK svinīgajā sēdē Operas un baleta teātrī 1989. gada 13. janvārī sakarā ar Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas 70. gadadienu. Pirmpublicējums laikrakstā «Lauku Avīze» 1989. g. 10. februārī ar nosaukumu «Pirmsākumos». Šī runa toreiz izraisīja visai dalītu reakciju.
- ¹⁰ Stradiņš J. Par Kārli Ulmani. — Runa K. Ulmaņa piemiņas sanāksmē «Pikšu» sētā 1989. gada 3. septembrī. Pirmpublicējums ar nosaukumu «Zem Pikšu ozola» Kārlim Ulmanim veltītajā izdevumā «Tikai ar tevi, mana Tēvzeme, es varu celties» (Dobeles, 1989). Dobeles novadpētniecības muzeja sarīkojums aizsāka sabiedrisko kustību par prezidenta K. Ulmaņa likteņa izdibināšanu un viņa oficiālo rehabilitāciju, kas drīz noveda pie Kārļa Ulmaņa fonda dibināšanas 1990. g. jūnijā, viņa nāves apstākļu izpēti un apbedījuma vietas identificēšanas.
- ¹¹ Stradiņš J. Prezidents Kārlis Ulmanis un Latvija. — Pirmpublicējums žurnālā «Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1990. g. 12. nr., 116.—120. lpp. ar nosaukumu «Prezidenta Kārļa Ulmaņa piemiņa». Būdams K. Ulmaņa fonda valdes loceklis, autors referātu nolasiņa fonda organizētajā pirmajā Latvijas valsts prezidenta nāves atceres oficiālajā sarīkojumā Rīgas pils Sarkanajā zālē.
- ¹² Stradiņš J. Par 18. novembri un citiem svētkiem Latvijā. — Referāts Latvijas PSR Augstākās Padomes 1989. gada 10. novembra sesijā svētku un atceres dienu komisijas uzdevumā. Pirmpublicējums laikrakstā «Cīņa», 1989. g. 12. novembrī. Pēc komisijas ieteikuma 18. novembris tika atzīts par svētku dienu un 11. novembris — par vēsturiskas atceres dienu. Turpmākā svētku un svinamo dienu reglamentācija Latvijas Republikā noteikta ar tās Augstākās Padomes 1990. gada 3. oktobra lēmumu.
- ¹³ Stradiņš J. Latvija — šeit un pasaulē. — Pirmpublicējums laikrakstā «Cīņa», 1989. g. 6. aprīlī.
- ¹⁴ Stradiņš J. Latvijas kultūra Eiropas kontekstā. — Pirmpublicējums laikrakstā «Kultūras Fonda Avīze», 1990. g. martā, 4.—5. lpp., un laikrakstā «Atmoda» (krievu izdevumā) 1990. g. 2. aprīlī.
- ¹⁵ Stradiņš J. Vai Saules vētru atbalsis Latvijas vēsturē? — Pirmpublicējums laikrakstā «Literatūra un Māksla», 1989. g. 1. aprīlī. Šī runa, it īpaši tajā pieminētais E. Finka pareģojums, izraisīja paprāvu vēstuļu plūsmu. Tās glabājas autora arhīvā.
- ¹⁶ Stradiņš J. Sarkanbaltsarkanās krāsas Latvijas kultūras vēsturē. — Pirmpublicējums žurnālā «Karogs», 1988. g. 9. nr., 138.—141. lpp. Šī raksta variants iepriekš publicēts laikrakstā «Cīņa», 1988. g. 7. jūlijā ar virsrakstu «Sarkanbaltās krāsas Latvijas vēsturē — pro un contra» un mazliet vēlāk krievu valodā žurnālā «Daugava», 1988. g. 11. nr. Līdz ar I. Latkovska, J. Dobeļa, E. Pelkausa un citiem rakstiem tas ievadīja atklātu diskusiju par sarkanbaltsarkanā karoga atjaunošanu, kas šajā posmā vainagojās ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1988. g. 29. septembra dekrētu par Latvijas tautas kultūrvēsturisko simboliku. Raksts publicēts ar papildinājumiem.

- ¹⁷ Stradiņš J. Nacionālās simbolikas lietā. — Pirmpublicējums laikrakstā «Padomju Jaunatne», 1988. g. 3. augustā. Aicinājums 1988. g. 11. jūnijā dibinātās Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija darba grupas vārdā Latvijas iedzīvotājiem izteikt savu attieksmi pret sarkanbaltsarkano karogu. Atbildē uz šo aicinājumu saņemtais gandrīz 12 000 vēstules ar apmēram 130 000 parakstu: vairums rakstītāju atbalstīja ierosinājumu likumīgā kārtā atzīt sarkanbaltsarkano karogu par Latvijas nacionālo (tautas) karogu.
- ¹⁸ Stradiņš J. Vēlreiz par karogu — šoreiz vairāk par Latvijas PSR oficiālo karogu. — Pirmpublicējums laikrakstā «Cīņa», 1988. g. 22., 23., 25. septembrī ar redakcijas dotu virsrakstu «Mūsu sarkanlilvilņņotais». Materiāls daļēji ietverts Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija darba grupas atskaites ziņojumā Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam.
- ¹⁹ Stradiņš J. Tautas simbolikas lietā (Lielo ūautas aptauju noslēdzot). — Pirmpublicējums laikrakstā «Padomju Jaunatne», 1988. g. 28., 30. septembrī un 13. oktobrī. Materiāls daļēji ietverts minētajā atskaites ziņojumā, kas bija par pamatu Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1988. g. 29. septembra dekrētam un lēmumam par kultūrvēsturiskās simbolikas izmantošanu (pilsētu un rajonu simbolika, tradicionālā ornamentika, valsts himna).
- ²⁰ Stradiņš J. Vēl viens postskripts rakstam par sarkanbaltsarkano karogu. Pirmpublicējums žurnālā «Karogs», 1988. g. 11. nr., 119.—120. lpp. Šveices vēsturnieka Dr. A. E. Jēglīja-Liepiņa vēstules publicējums līdz ar autora komentāru.
- ²¹ Stradiņš J. Daugavmalā, Lāčplēša dienā. — Pirmpublicējums laikrakstā «Dzimtenes Balss», 1988. g. 17. novembrī. Sarkanbaltsarkanā karoga pacelšanai Lāčplēša dienā Sv. Gara tornī uz mūžīgiem laikiem par godu uzvarai pār Bermontu stājās ceļā Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes izpildkomitejas A. Rubika ierosmē pieņemtais 1988. g. 1. novembra lēmums par Rīgas vēsturiskā zili baltā karoga uzvilkšanu šajā tornī «uz mūžīgiem laikiem» (Rīgas Balss. — 1988. g. 2. novembrī). Šos sarežģījumus izdevās apiet tādejādi, ka Rīgas vēsturisko karogu 1988. g. 10. novembrī uzvilka Trejzvaigžņu tornī (Rīgas Balss. — 1988. g. 11. novembrī). Vēsturisku pamatojumu strīda izšķiršanā karogu lietā autors devis savā runā Latvijas Radošo savienību plēnumā 1988. g. 3. novembrī (sk. Padomju Jaunatne. — 1988. g. 4. novembrī). Pēc Rīgas Tautas deputātu padomes jaunā sastāva ievēlēšanas ar tās lēmumu 1990. gada aprīlī Rīgas vēsturiskais karogs no Trejzvaigžņu torņa noņemts, un tagad tas pland pie Rīgas pilsētas izpildkomitejas ēkas Valdemāra ielā.
- ²² Stradiņš J. Par Latvijas valsts simboliku. — Pirmpublicējums laikrakstā «Cīņa», 1990. g. 17. janvārī ar nosaukumu «Par valsts ģerboni, karogu, himnu (Valsts un nacionālās simbolikas darba grupas vadītāja vietnieka akadēmiķa J. Stradiņa ziņojums)».
- ²³ Stradiņš J. Par Latvijas karogu, ģerboni, himnu. — Pirmpublicējums laikrakstā «Cīņa», 1990. g. 22. februārī (šeit publicēts pēc saīsinātas stenogrammas). Turpat publicēta arī I. Lopatina runa pret «buržuāziskās Latvijas valsts simbolikas atjaunošanu», demagoģiski atsaucoties uz Raini, kurš it kā aicinājis par Latvijas Republikas valsts karogu pasludināt «sarkano karogu, darbaļaužu, strādnieku šķīras karogu». Augstākās Padomes pozitīvais lēmums izraisīja dalītu reakciju kā dzimtenes, tā trimdas sabiedrībā, taču, mūsuprāt, tas bija gluži savlaicīgs un pareizs (sk. arī: Stankē A. Domas par Latvijas karogu. — Tēvzemes Avīze. — 1991. g. 1. martā).
- ²⁴ Stradiņš J. Rīgas vēsturiskais karogs. — Pirmpublicējums laikrakstā «Rīgas Balss», 1988. g. 18. jūlijā. Autora ierosinājumu atjaunot Rīgas zili balto karogu un vēsturisko ģerboni (sk. arī M. Ozoliņa rakstu avīzē «Rīgas Balss», 1988. g. 29. septembrī) akceptēja vispirms Rīgas pilsētas izpildkomiteja 1988. g. 5. augusta sēdē (Rīgas Balss. — 1988. g. 11. augustā) un pēc tam Rīgas pilsētas Tautas deputātu padome 7. sesijā 1988. g. 25. oktobrī (pēc tam kad 1988. g. 16. septembra sesijā attiecīga lēmuma pieņemšana bija tikusi atlikta kvorumā trūkuma dēļ. — Rīgas Balss. — 1988. g. 30. oktobrī). Diemžēl šis, mūsuprāt, principiāli pareizais lēmums izraisīja dalītu reakciju Latvijas un Rīgas iedzīvotājos (Literatūra un Māksla. — 1988. g. 4. novembrī). Pirmkārt, netika pieņemts konsekvents lēmums par Rīgas vēsturiskā ģerboņa autentisku atjaunošanu (krusta vietā ieviesta

sarkanā zvaigzne), sakarā ar ko Latvijas Kultūras fonda Prezidijs 1988. g. 27. oktobrī puda savu attieksmi pret to, pieņemot īpašu lēmumu (Padomju Jaunatne. — 1988. g. 3. novembrī; Rīgas Balss. — 1988. g. 9. novembrī). Otrkārt, Rīgas vēsturiskā karoga nevajadzīgā konfrontācija ar sarkanbaltsarkano karogu un lēmums par pirmā uzvilksanu Rīgas pils tornī (kur jau bija iecerēts pacelt tautas karogu) mazināja tā popularitāti prāvā iedzīvotāju daļā. Turklāt lēmuma pieņemšanu sabiedrība saistīja ar A. Rubika vārdu. Labi, ka 1988. g. Rubiks nezināja, ka šo karogu 1919. gadā par savu simbolu lietojis landesvērš! Sabiedrība sekoja LKF Prezidija ieteikumam, viscaur lietojot tikai autentisko, 1925. gadā apstiprināto Rīgas ģerboni, nevis Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes 1988. gadā apstiprināto (ar zvaigzni krusta un kroņa vietā). Pēc jaunas pilsētas padomes ievēlēšanas 1990. gada 20. aprīlī tika akceptēts šis ģerbonis arī oficiāli, reizē ar to precizējot pilsētas karoga aprakstu. Ar visām šīm diskusijām (Rīgas Balss. — 1988. g. 2. novembris) aizsāka gatavošanās Rīgas pilsētas dibināšanas 800 gadu svinēšanai, ko nolems atzīmēt 1998. gadā (800 gadu kopš Rīgas pirmā pieminējuma Indriņa hronikā). Taču šis lēmums 1990. gada nogalē daļēji pārskatīts, ierosinot Rīgas 800 gadu jubileju atzīmēt laika posmā no 1998. līdz 2001. gadam.

²⁵ **S t r a d i ņ š J.** Latvijas tautu kultūrvidē. — Referāts Latvijas Tautu forumā 1988. gada 10. decembrī. Pirmpublicējums saīsinātā veidā laikrakstā «Ciņa», 1988. g. 14. decembrī. Latvijas Tautu foruma rezolūcijās (sk. krājumu «Latvijas PSR Tautu foruma materiāli 1989. gada 10. un 11. decembrī.» — Rīga: Avots, 1989) pirmoreiz Padomju Savienībā tika paredzēta tautību kultūrali nacionālā autonomija, un to Latvijā sāka reāli īstenot, galvenokārt veidojot kultūrbiedrības un dibinot nacionālās skolas. Foruma rezolūciju komisijas priekšsēdētājs bija šo rindīņu autors, un nacionālo kultūrbiedrību un skolu principi tika izcīnīti diezgan savās diskusijās ar pretējo uzskatu paudējiem, kuru vidū bija arī nākamie Interfrontes un LKP līderi. Kultūrautonomijas dedzīgākie aizstāvji un pamatotāji bija nacionālo kultūrbiedrību pārstāvji, it īpaši I. Kozakeviča, R. Šaca-Marjaša, V. Tuherns, Ā. Kļockins.

²⁶ **S t r a d i ņ š J.** Latvija un latvieši pasaulē. — Pirmpublicējums. Sk. arī autora runu, kas iespiesta grāmatā «Zinātniskā asociācija. Latvija un latvieši pasaulē (dibināšanas konferences materiāli un darbības pamatmeti pirmajā gadā)». — Rīga, 1990. — 6.—16. lpp.

²⁷ **S t r a d i ņ š J.** Baltvācu problēmu loks mūsu kultūrvēsturē. — Referāts zinātniski praktiskā konferencē «Latvijas grāmatniecības 400 gadi» (Rīgā, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas augstceltnes konferenču zālē, 1988. g. 15.—17. novembrī). Referāta tēzu izklāsts publicēts konferences ziņojumu un tēzu krājumā (R.: Zinātne, 1988. — 16.—18. lpp.), pilns teksts — žurnālā «Karogs», 1989. g. 8. nr., 161.—167. lpp. Minētais ziņojums ir arī pamatā autora lekcijai, kas tika nolasīta Kārļa Širrena biedrības organizētajā seminārā «Kultūras sakari ar Baltiju» (Lineburgā, VFR, 1989. g. 16.—18. maijā) un izraisīja pozitīvu rezonansi vācbaltiešu aprindās (publikācija vācu valodā gadagrāmatā «Jahrbuch des Deutschbaltentums», 1990.—Lüneburg-München, 1989. — S. 29—44).

²⁸ **S t r a d i ņ š J.** Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. — Pirmpublicējums laikrakstā «Literatūra un Māksla», 1990. g. 13. janvārī kā ievadraksts vācbaltiešu problēmām veltītajā laikraksta numurā. Šajā speciālnumurā pirmoreiz pēckara Latvijas vēsturē pietiekami vispusīgi diskutēta šī problēmātika. Bija patīkami 1990. gada augustā saņemt no Vācbaltiešu novadniecības priekšsēdētājas Valtrautas fon Tizenhauzenas vēstuli, kurai bija pievienota Vācbaltiešu novadniecības delegātu deklarācija par Baltijas tautu pašnoteikšanās tiesībām: tā ir viena no vēsturiskās samierināšanās zīmēm. Deklarācijas teksts: «Vācbaltiešu novadniecība Vācijas Federatīvajā Republikā seko līdzīti notikumiem Baltijas republikās un paziņo:

Mēs uzsveram, ka Baltijas tautām pieder neierobežotas tiesības uz pašnoteikšanos. Vācbaltieši, kuri Hitlera-Staļina pakta rezultātā 1939. gadā bija spiesti atstāt savu dzimteni Igauniju un Latviju, solidarizējas ar igauņu un latviešu brīvības cīņām. Mēs uzsveram, ka Vācijas Federatīvā Republika Baltijas valstu okupāciju un aneksiju 1940. gadā nekad nav atzinusi.

Mēs kopā ar Igaunijas, Latvijas un Lietuvas tautām ceram, ka pieaugoši labu austrumu-rietumu attiecību ietvaros tās varēs realizēt savas pašnoteikšanās tiesības.

Vācbaltieši, tāpat kā līdz šim, Vācijas Federatīvās Republikas politikā un sabiedrībā iestāses par šiem mērķiem.

Valtraute fon Tizenhauzena
(*Waltraut Freifrau von Tiesenhauzen*),
Vācbaltiešu novadniecības priekšsēdētāja)

- ²⁹ Stradiņš J. Kopā uz nākamo gadu tūkstoti. — Runa Latvijas Ebreju kultūras biedrības organizēšanās kopsapulcē Rīgas Ebreju teātrī 1988. g. 30. oktobrī. Pirmpublicējums laikrakstā «Literatūra un Māksla», 1988. g. 25. novembrī. Šis Latvijas ebreju kultūrai pilnībā veltītais laikraksta speciālnumurs izraisīja plašu atbalsi pasaulē.
- ³⁰ Stradiņš J. Piemiņai un brīdinājumam. — Pirmpublicējums.
- ³¹ Stradiņš J. Aizbērt bedres un uzcelt tiltus! — Pirmpublicējums laikrakstā «Literatūra un Māksla», 1990. g. 26. maijā. Latvijas Republikas Augstākā Padome 1990. gada 19. septembrī pieņēma antisemitisma un ebreju genocīda nosodījuma deklarāciju, tās oficiālais teksts publicēts laikrakstā «Rīgas Balss», 1990. g. 28. septembrī.
- ³² Stradiņš J. Anna Ahmatova un Andrejs Zdanovs. — Pirmpublicējums, tulkots no krievu valodas.
- ³³ Stradiņš J. Vārds sargā pilsētas un tautas vēsturi. — Pirmpublicējums žurnālā «Zvaigzne», 1988. g. 19. nr. (sk. arī autora rakstu laikrakstā «Padomju Jaunatne», 1987. g. 8. decembrī). Te plašāk skarta Latvijas pilsētu, pirmkārt Rīgas ielu un laukumu vēsturisko nosaukumu atjaunošanas problēma, ko kopš 1987. gada rosinājis Latvijas Kultūras fonds un tā vietvārdu komisija. Pirmie panākumi Rīgas ielu nosaukumu atjaunošanā gūti 1987. gada novembrī, pēc tam sabiedriskā doma šajā ziņā vērsusies plašumā, notikušas vairākas koncertakcijas par Aspazijas bulvāri un Aleksandra Čaka ielu. Toreizējā Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes priekšsēdētāja A. Rubika nostāja pret šim ierosmēm bija noraidoša. Viņš ignorēja Latvijas Kultūras fonda Prezidija 1988. g. 27. oktobra un 1989. g. 15. februāra, kā arī aprīļa lēmumus šajā jautājumā (Padomju Jaunatne. — 1988. g. 3. novembris; 1989. g. 6. maijs), tāpat Latvijas Kultūras fonda I kongresā 1989. g. 27. maijā vienbalsīgi pieņemto rezolūciju (Padomju Jaunatne. — 1989. g. 15. jūnijs). Tikai 1989. g. oktobrī tika pieņemts kompromisa lēmums, ar kuru atjaunoja vairākus ielu nosaukumus (Kaļķu ielu, Brīvības bulvāri, Aspazijas bulvāri, K. Valdemāra ielu, Marijas ielu, arī A. Čaka ielu). Galvenos lēmumus pieņēma jaunievēlētā Rīgas Tautas deputātu padome un tās izpildkomiteja jau 1990. gadā.
- ³⁴ Stradiņš J. Vārdi un vietas Rīgas centrā. — Raksts publicēts ar nelieliem īsinājumiem. Ierosinātie ielu pārdēvējumi īstenoti 1989. un 1990. gadā ar Rīgas pilsētas izpildkomitejas 1989. g. 27. oktobra un Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes sesijas 1990. g. 20. aprīļa lēmumu. Diskusijas par šiem jautājumiem sk. arī «Kultūras Fonda Avīzē», 1989. g. novembrī (J. Stradiņš: «Es necerēju, ka panāksim pat tik daudz.» Intervija ar Guntu Darbiņu).
- ³⁵ Stradiņš J. Par vietu vārdiem Latvijā. — Pirmpublicējums laikrakstā «Literatūra un Māksla», 1989. g. 29. jūlijā.
- ³⁶ Stradiņš J. «Lelu ciņās» Rīgā. — Pirmpublicējums laikrakstā «Rīgas Balss», 1990. g. 4. maijā. Sk. arī: Darbiņa G. Kādā pilsētā mēs dzīvosim? // Kultūras Fonda Avīze. — 1990. g. aprīlis. — 1990. g. 20. aprīlī Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes sesija atjaunojusi 25 Rīgas ielu un devusi 9 laukumu nosaukumus, bet par pārējiem nosaukumiem vienošanās netika panākta. Pēdīgi 1990. g. 16. novembrī ar Rīgas pilsētas izpildkomitejas lēmumu atjaunoti vēl 16 ielu nosaukumi: Elizabetes (bij. Kirova) iela, Bruņinieku (Sarkanarmijas) iela, I. ganiņu dambis (Sverdlova iela), Brīvības (Leņina) iela, Alberta (Friča Gaiļa) iela, F. Sadovņikova (Frunzes) iela, Viļa Olava (Nikolaja Ostrovska) iela, Bergenes (Beļinska) iela, Kārļa Vatsona (Augusta Arāja-Bērces) iela, Centrāl-tirgus (Kolhoznieku) iela, Ropažu (Jurija Gagarina) iela, Buļļu (Valentīnas Tereškovas) iela, Jaunciema gatve (13. oktobra iela), Šarlotes (Lilītas Bērziņas) iela, Visbijas (Friča Deglava) prospekts, Ebreju (Jēkaba Alkšņa) iela. Pavisam pēc Kultūras fonda vietvārdu komisijas ierosinājuma 1987.—1990. g. pārdēvētas 62 Rīgas ielas un laukumi (sk. arī: Rīgas Balss. — 1990. g. 20. decembris). Pēdējie Rīgas ielu pārdēvējumi īstenoti 1991. gada rudenī pēc «augusta puča» sagrāves, nomainot komunistiskā totalitārisma garā

veidotos ielu nosaukumus. Piemēram, Feliksa Dzeržinska iela kļuvisi par Andreja Saharova ielu.

- ³⁷ Stradiņš J. Rīgas Melngalvju nams laiku gaitās. — Pirmpublicējums laikrakstā «Literatūra un Māksla», 1988. g. 26. februārī. Šis laikraksta numurs lielā mērā veltīts Melngalvju nama atjaunošanas ierosmei, un bez autora raksta tajā ievietoti arī A. Holcmaņa, E. Pučina un J. Freimaņa raksti. Tie balstās uz šim jautājumam veltītajiem referātiem, kas nolasīti Latvijas ZA Organiskās sintēzes institūta organizētajā apspriedē 1987. g. 26. novembrī (sk. arī P. Bankovska rakstu laikrakstā «Padomju Jaunatne», 1987. g. 22. decembrī). 1990. g. 31. maijā nodibinājās Latvijas Kultūras fonda Melngalvju kopa (priekšsēdis — arhitekts E. Pučins), kura par savu mērķi uzskata Melngalvju nama un melngalvju tradīciju atjaunošanu Rīgā.
- ³⁸ Stradiņš J. Vecā Ķīpsala — ko nu? — Pirmpublicējums laikrakstā «Padomju Jaunatne», 1988. g. 19. aprīlī. Pēc šīs publikācijas Rīgas Politehniskā institūta arhitekti sākuši domāt par vecās Ķīpsalas saglabāšanu un arī par Žaņa Lipkes piemiņas vietas iekārtošanu M. Balasta dambi 8. Panākts, ka Rubika iecere pie Balasta dambja novietot kuģi-viesniņu netiks realizēta, jo tādējādi būtu neglājami izjaukta senās Ķīpsalas kultūrvidē.
- ³⁹ Stradiņš J. Apzināt, saglabāt, pielāgot. — Pirmpublicējums laikrakstā «Lauku Avīze», 1988. g. 12. martā. Rakstā aplūkota dabas un pieminekļu aizsardzība laukos, it īpaši seno tautas celtniecības objektu saglabāšana, un iespējamā palīdzība, ko šajā ziņā var sniegt Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība. Pēdējā laikā sakarā ar zemturu kustības aizsākšanos un reliģisko draudžu atdzimšanu Latvijas laukos situācija krasi mainījusies.
- ⁴⁰ Stradiņš J. Par Jāņu svinēšanu un Jāņu apkarošanu. Dažas nesenās vēstures mācības. — Pirmpublicējums laikrakstā «Lauku Avīze», 1988. g. 18. jūnijā.
- ⁴¹ Stradiņš J. Par Mātes dienu, jeb Starptautisko sieviešu dienu izvadot. — Pirmpublicējums.
- ⁴² Stradiņš J. Zentas Mauriņas vēstule. — Pirmpublicējums laikrakstā «Skolotāju Avīze», 1988. g. 27. aprīlī. Šis laikraksta numurs bija pirmais šāda veida izdevums pēckara Latvijā, kas lielā mērā bija veltīts Z. Mauriņai sakarā ar izcilās filozofes, rakstnieces un literatūrzinātnieces mantojuma reabilitāciju viņas dzimtenē.
- ⁴³ Stradiņš J. Runa seno grāmatu izstādes atklāšanā Rīgas Vēstures un Kuģniecības muzejā 1988. g. 19. oktobrī. — Pirmpublicējums. Izstādi bija organizējusi Latvijas ZA Fundamentālā bibliotēka un Latvijas Valsts bibliotēka sakarā ar Latvijas grāmatniecības 400 gadiem.
- ⁴⁴ Stradiņš J. Atgriešanās pēc 125 gadiem (par Paulu Valdeni dzimtajā Valmieras pusē). — Pirmpublicējums laikrakstā «Cīņa», 1988. g. 29. jūlijā (raksts arī Valmieras avīzē «Liesma», 1988. g. 30. jūlijā).
- ⁴⁵ Stradiņš J. Pauls Valdēns — latvju tautas pazudušais dēls. — Lekcija P. Valdena medaļas un prēmijas pasniegšanas ceremonijā 1988. g. 14. oktobrī. Pirmpublicējums laikrakstā «Skolotāju Avīze», 1989. g. 14. jūnijā. P. Valdena prēmiju iedibinājusi Latvijas PSR Ministru Padome 1987. gadā (sakarā ar Rīgas Politehniskā institūta 125. gadadienu), un to piešķir Rīgas Politehniskais institūts (Rīgas Tehniskā universitāte) par nopelniem ķīmijā un zinātņu vēsturē. Tā pirmoreiz piešķirta 1988. gada oktobrī, P. Valdena jubilejas gadā, un pirmie prēmiju un medaļu saņēmēji bijuši Leonids Osipovs (ķīmijā) un Jānis Stradiņš (zinātņu vēsturē). 1990. gadā prēmija piešķirta Haraldam Godem un Aleksim Anteinam.
- ⁴⁶ Stradiņš J. Vecas kinohronikas noskatoties. — Pirmpublicējums. Par dažiem arhīva materiāliem pateicis vēsturniekam T. Vilciņam. Staļinisma izpausmes Latvijas zinātnē vēlāk sīkāk apcerējis J. Raipulis (sk. viņa rakstu «1948. gada bioloģijas «revolūcija Latvijā»». — Latv. PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1989. — 5. nr. — 122.—131. lpp.), kā arī T. Vilciņš rakstā žurnāla «Atklājums», 1991. g. 1. nr. Atrasti arī jauni arhīvu materiāli.
- ⁴⁷ Stradiņš J. Latvijas zinātne pārbūves ceļā. — Runa Salaspils zinātnisko iestāžu un pieaicināto zinātnieku sanāksmē, tiekoties ar republikas zinātnieku pārstāvi PSKP

- XIX Vissavienības partijas konferencē Bruno Puriņu ZA Neorganiskās ķīmijas institūtā 1988. g. 22. jūnijā. Pirmpublicējums (saisinātā veidā) žurnālā «Zinātne un Tehnika», 1988. g. 9. nr., 6., 7. lpp. Sanāksmes lēmums (publicēts laikrakstā «Padomju Jaunatne», 1988. g. 30. jūnijā) ievadīja Latvijas Zinātnieku savienības organizēšanas priekšdarbus.
- ⁴⁸ Par Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa nosaukuma atjaunošanu Paulam Dzērvem (1918—1961) pēc nāves. — J. Stradiņa vēstule toreizējam ZA prezidentam B. Puriņam. Pirmpublicējums. Tulkojums no krievu valodas.
- ⁴⁹ Stradiņš J. Zinātne un sabiedrība Latvijā. — Ievadruna Latvijas Zinātnieku savienības dibināšanas kongresā Rīgā 1988. g. 27. novembrī. Pirmpublicējums laikrakstā «Cīņa», 1988. g. 29. novembrī un «Sovetskaja Latvija», 1988. g. 29. novembrī.
- ⁵⁰ Stradiņš J. Par demokrātiju mūsu Zinātņu akadēmijā. — Pirmpublicējums laikrakstā «Cīņa», 1989. g. 16. aprīlī.
- ⁵¹ Stradiņš J. Vai Latvijai vajadzīga Zinātņu akadēmija? — Pirmpublicējums. Šī un sekojošās autora runas iezīmēja kardinālas reformas nepieciešamību Latvijas Zinātņu akadēmijā.
- ⁵² Stradiņš J. Par zinātni nākotnes Latvijā. — Pirmpublicējums laikrakstā «Cīņa», 1989. g. 26. novembrī. Pielikumi (asociācijas «Latvija un latvieši pasaulē» iesniegums un komentāri par pārmaiņām Latvijas Zinātņu akadēmijā 1990.—1991. gadā) publicēti pirmoreiz.

SATURS

Priekšvārdam	5
Par Latvijas vēsturi un nākamību	9
Pa Latvijas vārda pēdām	9
Latvijas dramatiskā vēsture	15
Atmiņai, atskārsmei, cerībai	36
Jādzīvo, jācinās kopā	52
Lai salna pavasari neatkārtotos	58
Perestroika — tā ir Padomju zemes eiropeizācija	62
Jau šoruden	68
Pilieni drupina akmeni	69
Latvijas jakobiņu mēnešus atceroties	72
Par Kārli Ulmani	77
Prezidents Kārlis Ulmanis un Latvija	82
Par 18. novembri un citiem svētkiem Latvijā	90
Latvija — šeit un pasaulē	94
Latvijas kultūra Eiropas kontekstā	98
Vai Saules vētru atbālis Latvijas vēsturē?	104
Par Latvijas simboliku	112
Sarkanbaltsarkanās krāsas Latvijas kultūras vēsturē	112
Nacionālās simbolikas lietā	128
Vēlreiz par karogu — šoreiz vairāk par Latvijas PSR oficiālo karogu	141
Tautas simbolikas lietā	152
Vēl viens postskripts rakstam par sarkanbaltsarkano karogu	176
Daugavmalā, Lāčplēša dienā	180
Par Latvijas valsts simboliku	184
Par Latvijas karogu, ģerboni, himnu	191
Rīgas vēsturiskais karogs	199
Par Latvijas tautām	203
Latvijas tautu kultūrvidē	203
Latvija un latvieši pasaulē	216
Baltvācu problēmu loks mūsu kultūrvēsturē	231
Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā	251
Kopā uz nākamo gadu tūkstoti	255
Piemiņai un bridinājumam	259
Aizbērt bedres un uzcelt tiltus	260
Anna Ahmatova un Andrejs Ždanovs	264
Par kultūras tradīcijām Latvijā	268
Vārds sargā pilsētas un tautas vēsturi	268
Vārdi un vietas Rīgas centrā	273
Par vietu vārdiem Latvijā	277
«Ielu ciņas» Rīgā	281

Rīgas Melngalvju nams laiku gaitās	285
Vecā Ķīpsala — ko nu?	292
Apzināt, saglabāt, pielāgot	296
Par Jāņu svinēšanu un Jāņu apkarošanu	302
Par Mātes dienu, jeb Starptautisko sieviešu dienu izvadot	306
Zentas Mauriņas vēstule	308
Runa seno grāmatu izstādes atklāšanā	311
Atgriešanās pēc 125 gadiem	313
Pauls Valdens — latvju tautas pazudušais dēls	316
Par zinātni Latvijā	332
Vecas kinohronikas noskatoties	332
Latvijas zinātne pārbūves ceļā	345
Par ZA korespondētājlocekļa nosaukuma atjaunošanu Paulam Dzērvem (1918—1961) pēc nāves	354
Zinātne un sabiedrība Latvijā	356
Par demokrātiju mūsu Zinātņu akadēmijā	370
Vai Latvijai vajadzīga Zinātņu akadēmija?	374
Par zinātni nākotnes Latvijā	385
Pēcvārdam	394
Komentāri	397

STRADIŅŠ J.

St 631 Trešā atmoda: Raksti un runas 1988.—1990. gadā Latvijā un par Latviju. — R.: «Zinātne», 1992. — 405 lpp., il.

ISBN 5—7966—054—8

Grāmatā sakopoti tie akadēmiķa J. Stradiņa 1988. — 1990. gadā sacerētie kultūrvēsturiskie un sabiedriski politiskie raksti, runas u.tml., kas saistās ar Latvijas likteni un arī ar zinātnes problēmām Latvijā.

Pirmā nodaļa veltīta dažādām Latvijas pagātnes un mūsdienu problēmām, Latvijas vārda cilmei, otra — Latvijas nacionālajai un reģionālajai simbolikai (īpaši sarkanbaltsarkanā karoga un Latvijas PSR valsts karoga vēsturei), trešā — Rīgas kultūrvēsturiskajām tradīcijām (ielu nosaukumiem, pilsētas vēsturiskajam karogam, Melngalvju namam, vecajai Ķīpsalai). Atsevišķā nodaļā sakopoti apcerējumi par Latvijas tautu (baltvācu, ebreju u.tml.) kultūrvēsturisko mantojumu un tautu savstarpējo attieksmju vēsturi. Cita grāmatas daļa veltīta Latvijas zinātnes attīstībai sabiedrības pārveides apstākļos, Paula Valdenā darbības nozīmei mūsdienās, Zinātņu akadēmijas reformas nepieciešamībai. Sniegtas arī dažas diskutabla rakstura lasītāju vēstules. Ievadapcerējumā un komentāros ieskicētas dažas svarīgākās sabiedriski politiskās un kultūras norises Latvijā 1988. gadā — trešās tautiskās atmodas sākumā, mēģināts sniegt tā laika gaisotni, citēti literatūras avoti.

Plašam lasītāju lokam.

63.3(2L)

JĀNIS STRADIŅŠ
THE THIRD AWAKENING
Articles and speeches
(1988—1990) in Latvian and
about Latvia

«Zinātne» Publishing House
Riga 1992
In Latvian

JĀNIS STRADIŅŠ
TREŠĀ ATMODA
Raksti un runas
1988.—1990. gadā Latvijā
un par Latviju

Redaktore S. CEPURNIECE
Mākslinieciskais redaktors G. KRUTOJS
Tehniskā redaktore G. SĻEPKOVA
Korektore A. ĀVA

Nodota salikšanai 19.06.90. Parakstīta iespiešanai 28.01.92. Formāts 60x84/16. Ofseta papīrs. «Times» garnitūra. Ofsetspiedums. 23,95 uzsk. iespiedl.; 29,84 izdevn. l. Pasūt. Nr.1151. Izdevniecība «Zinātne», LV 1530 Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-02-50. Salikta Rīgas Paraugtipogrāfijā, LV 1004 Rīgā, Vienības gatvē 11. Iespiesta a/s «Preseš nams», LV 1081 Rīgā, Balasta dambī 3.

123,00

JARIN STADIUM
THE THIRD AWAKENING

1958-1960 in London and
about London

1958-1960 in London and
about London

1958-1960 in London and
about London

1958-1960 in London and
about London

JARIN STADIUM

TESSA ATMODA

1958-1960 in London and
about London

STADIUM J

1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London

1958-1960 in London and about London

1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London

1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London
1958-1960 in London and about London

1958-1960

[2, -]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306057088

Jānis Stradiņš

TREŠĀ ATMODA

